

17. ÉVFOLYAM

2005

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6701 Szeged, Pf. 245

Tel.: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: heh@axelero.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2005/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President

GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor (alapító);

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:
Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

SZILÁRDFY Zoltán	Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon <i>Mementoes of Maria Theresa's Cult of the Eucharist</i> <i>Die Denkmäler des Kultes der Eucharistie von der Königin Maria Theresia</i>	5
NAGY Márta	Szent Heléna pálmaággal a metabizánci ikonfestészetben <i>Saint Helen with a Palm in Metabyzantine Icon-Painting</i>	41
FEDELES Tamás	Pécsi kanonokok egyetemplátogatása a későközépkorban (1354–1526) <i>Canons of Pécs at Universities in Late Middle Ages (1354-1526)</i>	51
LAKATOS Andor	Haynald Lajos, mint erdélyi püspök (1851–1864) <i>Lajos Haynald as Bishop of Transylvania (1851-1864)</i>	83
GALCSIK Zsolt	Haynald Lajos kalocsai bíboros-érsek ötven éves papi jubileumának Nógrád megyei eseményei (1889) <i>Celebration of Cardinal Lajos Haynald's Priest Jubilee in Nógrád County (1889)</i>	121
MÁTÉ Anita	Magyar hercegprimás Amerikában – Csernoch János a chicagói eucharisztikus kongresszuson <i>A Hungarian Primate in America: Cardinal Csernoch's visit at the Eucharistic Congress of Chicago in 1926</i>	139
BURA László	Mária Kongregációk Szatmárnémetiben <i>Congregations of the Blessed Virgin Mary in Szatmárnémeti</i>	155
MIKLÓS Péter	Támadás a katolikus egyház ellen Hódmezővásárhelyen (1945–1949) <i>Attack against Catholic Church in Hódmezővásárhely (1945-1949)</i>	163
MEDGYESI Konstantin	Egyházi küzdelmek a rendszerváltó kor Makóján <i>Church Struggles in Makó at the Change of Regime</i>	173

FORRÁSOK – SOURCES

MOLNÁR Antal	Kiadatlan mányoki levelek a 17. századból <i>Unpublished Letters from Mányok in the 17th Century</i>	193
--------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek és kiadványok 2003, 2004, 2005	225
	Books Concerning Ecclesiastic History 2003, 2004, 2005	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

<i>Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból</i> (Ism.: Révész Éva)	225
PÁLOS Frigyes: <i>A tereskei templom</i> (Ism.: Miklós Péter)	227
SULYOK Hedvig: <i>Magyar–olasz és olasz–magyar szójegyzék Verancsics Faustus</i> <i>Dictionariuma alapján</i> (Ism.: Sermann Eszter)	228
GALCSIK Zsolt: <i>Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai.</i> <i>1872–1950.</i> (Ism.: Miklós Péter)	231
CSORBA László: <i>Magyar emlékek Itáliában</i> (Ism.: Molnár Antal)	232
Encyclopedia of Rusyn History and Culture (Ism.: Pusztai Bertalan)	235

SZILÁRDFY ZOLTÁN

MÁRIA TERÉZIA EUCHARISZTIA-KULTUSZÁNAK EMLÉKEI MAGYARORSZÁGON

II. János Pál pápa *Mane nobiscum Domine* kezdetű apostoli levelével e 2004 és 2005 októbere közti időszakot az Eucharisztia Évének nevezte ki a Római Katolikus Egyházban. Idén november 29-én Mária Terézia királynő halálának 225. évfordulójára emlékezünk. Az 1980-as bicentenárium kiállításokkal ünnepelte és rangos kiadványokat jelentetett meg róla, de hazánkban méltánytalanul elhallgatták, pedig uralkodásának negyven esztendeje a felszabadított Magyarország újjáépítését jelentette, különösképpen a kultúra területén, melyet a 18. század műalkotásai a művészet minden műfajában máig hirdetnek.

Az egész élete során elveiben és életvitelében meggyőződéses katolikus Mária Terézia belenőtt a tridentinumi megújulás szimbólummá magasztosult Oltáriszentség-kultuszába. Itt nem csak a Római Egyház legsajátosabb ünnepére, az Úrnapja pompás megtartásának teoforikus diadalmenetére gondolok, amelynél a harangzúgás és zenező mellett a katonai tiszteletadás hatásos eszközeivel emelték az ünnepi hangulatot, hanem a császári család könyvtárának elvi jelentőségű teológiai munkáira is. Ezek közé tartozik Sebastian Canicchi 1722-ből való kézírata *Sacramentum Eucharistiae Caesari da liberos, quvibus Austria et orbis pacis munere gaudeat* címmel.¹

Egy anekdota szerint Mária Terézia kicsiny korában egy erkélyről nézte végig az úrnap körmenetet. Amikor meglátta császári atyját teljes díszben az Oltáriszentség után, önfeladten tapsolni kezdett s csengő gyermekhangján kiáltozta: „Gyere ide papa, hadd nézzelek meg egy kicsit!”²

Tizennégy éves volt, amikor 1728-ban Mariazell ősi kegyoltára előtt először járult szentáldozáshoz. Nyilván szakrális élményeinek e korai nagy eseménye is készítette a számos ajándékra, amellyel birodalma leginkább kedvelt búcsújáró templomát elhalmozta.³

A következő év nyarán bizonyára értesült a kis Mária Terézia a győri Úrnapja megrendítő eseményéről, amikor a *ius asyli* ősi egyházi kiváltságával élni akaró halálra ítélt, klerikusnak öltözött katonát a hatóság parancsára elfogták, s a körmenetet megzavarva dulakodás közben az Oltáriszentséget kiütötték a celebráns kezéből s a porba

1 CORETH, ANNA: *Pietas Austriaca, Österreichische Frömmigkeit im Barock*. Wien, 1982. 32.

2 Ifj. BARTA JÁNOS: *Mária Terézia*, Bp, 1988. 26.

3 *Mariazell és Magyarország. Egy zarándok hely emlékezete*, kiállítási katalógus (Szerk.: FARBAKY PÉTER, SERFÓZÓ SZABOLCS) Bp., 2004. 387.

taposták.⁴ Amikor az eset III. Károly tudomására jutott a császári udvar rangos szobrászával Joseph Emanuel Fischer von Erlach-hal egy világviszonylatban is páratlan engesztelő eucharisztikus emlékművet terveztetett. Az 1731-re elkészült monumentális Frigyszekrény-szobor ládájába helyezték a megszenteltelenített szentostya maradványait, mint egykor a frigyládjába, bibliai előképét a mannát. A régi szövetség szekrényét az új és örök szövetség megdicsőült, áldozati Báránya koronázza a posztamentum dedikációjával: „PANI ANGELORUM INCORRUBTIBILI – Az angyalok romolhatatlan kegyerének.”⁵

Mária Terézia Eucharisztia-kultuszát legkifejezőbben az egri székesegyház Oltáriszentség Társulatának díszalbuma őrzi. (1. kép) Az egyesület alapítója gróf Barkóczy Ferenc európai műveltségű, művészeteket kedvelő, világot látott főpap, akit ifjú korában doktorátusa megszerzésekor III. Károly aranygyűrűvel ajándékozott meg, 1741-től pedig Mária Terézia titkos tanácsosa. A királynő 1745-ben emelte az egri püspöki méltóságra, ahol a hitélet föllendítésére szervezte meg 1757-ben a szentségimádást biztosító jámbor társulatot.⁶

A tagok névsorához készült vaskos, bőrkötésű album első pergamen lapjain élénk színekkel akvarelllel festett pompás rokokó jelenetek a legméltóságosabb Oltáriszentség előtt hódoló, háza népével körülvett Barkóczy püspöknek s a társulat legjelentősebb személyiségeinek: I. Ferenc István császárnak, Mária Terézia királynőnek és gyermekeiknek állít művészi emléket.⁷

Az Egri Líceum könyvtárában őrzött remekmű lapjainak képíróját a bécsi udvar egyik címerfestőjében sejtethetjük, vagy esetleg az egri irgalmasok szerzetes festői körében kereshetnénk, ahol Fr. Huetter Lukács mellett pergamen miniatűr szentképfestők is dolgoztak. A művészi tevékenységet általában gyógyító hivatásuk szolgálatába állították. Ismerve Mária Teréziának magának és körének éppen a miniatűr festészet terén mutatkozó kifinomult ízléssel készült ötletes munkáit a legvalószínűbbnek látszik egy a királynőhöz közel álló udvari arisztokrata szerzősége.⁸

A címlapon a társulatot alapító püspök háza népével hódol az Oltáriszentség előtt, mely körül az egyik angyal arany tányéron az adorálók szívét emeli magasba, két kis angyal pedig szőlőt és búzakalászt fog kezecskéjében. A térdre borult főpásztor alatt a városi és püspöki címer mellett a koronával ékes magyar címer is látható. (2. kép)

A következő lapon a féltérde ereszkedett, arany-piros paláttal páncélba öltözött Lotharingiai Ferenc képmása a császári sas-allegória különféle változatának környezetében. A kék ég felhői között koronás fekete sas csőrében függ az Oltáriszentség, me-

4 BEDY VINCE: *Győr katolikus vallásos életének multja*. Győr, 1939. 134–135.

5 MATSCHE, FRANZ: *Die Kunst im Dienst der Staatsidee Kaisers Karls VI. Iconographie, Ikonologie und Programmatik des „Kaiserstils“*. I–II. Berlin – New York, 1981. 119–123; Abb. 71, 72.

6 LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger és Heves megye*. Bp., 1993. 10, 13.

7 SZMRECSÁNYI MIKLÓS: *Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök (1745–1761), a barokk-rokokó korszak mecénása*. In: *Magyar Művészet* 8 évf. Bp., 1932. 233.

Itt fejezem ki köszönetemet dr. Löffler Erzsébetnek, a Főegyházmegyei Könyvtár igazgatójának, hogy az album képeit számomra megküldte és közlésre átengedte, valamint dr. Katona István püspök úrnak és Valuch István művészettörténész atya szíves közvetítésért.

8 *Devoció és dekoráció, 18. 19. sz-i kolostor munkák Magyarországon*. (szerk. LENGYEL LÁSZLÓ) Eger, 1987. 77–79.; LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger ...* i. m. 19.; LENGYEL LÁSZLÓ: *Uralkodók, szentek és amatőrök, 18. sz-i portré-miniatűrök a Habsburg-Lotharingiai Házból*, 1999. Katalógus lapsz. n.

lyet három fehér kitárt szárnyú sasfióka övez. A háttér két sziklaszirtjén egy fehér és egy fekete sas öröklik fészke fölött. Az uralkodó mellett a kardot egy fekete sas szorongatja, éles tekintetét a német-római császár vörös vánkoston nyugvó koronájára szegezi. Mellette látni a jeruzsálemi király koronáját is, mivel Ferenc 1745-ben koronázásakor a frankfurti dómba menet fején azt viselte.⁹ A posztamentum rocaille-os arany keretébe társulati tagként jegyezte be magát a birodalom első embere „*In Te Domine speravi*” (Te benned bíztam Uram. Zsolt. 32.2) zsoltáridézettel. (3. kép)

Az album Mária Terézia-oldala a királynő rendkívül gazdag ikonográfiájának alig ismert gyöngyszeme. (4. kép)

Számos koronázási festményének egyike lehetett a mintakép, csak hogy itt térden áll pompás díszruhájában. Akárcsak férjénél, itt is a totem-saskarmai között kivont kard látható, hiszen az előző évben tört ki a hétéves háború. Bíbor vánkoston pihen Szent István Angyali Koronája a jogarral és országalmával együtt. Mária Terézia szívéhez ez állt a legközelebb, nemcsak a pozsonyi koronázás felejthetetlen élménye folytán, hanem az „apostoli király” privilégiuma miatt is, amelyet számára 1758-ban XIV. Kelemen pápa szentesített. A díszes állványzat oldalára karakterisztikus kemény kézírásával a kereszt, dátum és uralkodói jelmondata: „*Justitia et Clementia*” után nevével szignálta társulati tagságát.

A többi laptól eltérően az égi szférában itt nem a Szentostyát, hanem annak előképét és szentségi anyagát, a Miatyánk mindennapi kenyerét, egy sugaraktól körített kerek cipóval szemlélteti a festő, mely alatt alig kivehető szavak idézik az Úr imádságát: „*PANEM quotidianum da nobis*” (a mindennapi kenyeret add meg). Illik alá a jelmondat első arany betűs szava „*CLEMENTIA*”, ugyanis a kegyesség és szelídség erénye a családjában Mária Teréziánál, s a birodalom uralkodónőjénél, mindenek előtt az élelmezésben mutatkozott meg. A kék ég felhői között „úszó” kard alá a királyi jelszó sarkalatos erényét, a „*JUSTITIA*”-t írták. Az igazságosság megvalósítása négy évtizedes uralkodása idején lelkiismereti próbatételt jelentett számára, hogy megadja mindenkinek ami jár, Istennek és embernek egyaránt.

A háttérjelenet kétségtelenül az 1757-es év Űrnapját követő héten történt kolini győzelmet idézi, amikor Joseph Leopold Daun tábornok és gróf Hadik András altábornagy vezérletével és gróf Nádasdy Ferenc lovassági tábornok rátermett huszáraival először sikerült a porosz túlerővel szemben diadalt aratni. A hadisiker alkalmából alapította a királynő a Mária Terézia-katonai rendet, melynek az első kitüntetettjei az említett vezérek voltak.¹⁰

A sátrak körüli figurát a kivont kardú fehérlovas, a győzelmet jelző hadikürtös, a sátorbejárat előtt harci dobra könyöklő, babérajain pihenő vitéz a szembetűnő trófeumokkal együtt az album készítésekor még friss hírnek számító örömmámor hangulatát szemlélteti. (5. kép)

A ma még ismeretlen udvari miniatürfestő túlzottan idealizált lapjai között kitűnik a trónörökös II. Józsefé. (6. kép)

Az angyalok koszorúzza napsugaras monstranciát elegáns színpadi díszlet keretezi. Jobboldalt az aranszegélyű bíbor-zöld függönyt egy gyermekangyal húzza el. A térden

9 NIEDERHAUSER EMIL: *Mária Terézia élete és kora*. Pannonica kiadó 2004. 22.

10 NIEDERHAUSER E. i. m. 40.; – Ifj. BARTHA J. i. m. 166.

álló ifjú főherceg tekintetét kék általvetős őrangyala az Oltáriszentség felé irányítja. József csokorszalaggal átkötött rizporos frizurája mellett balvállán hermelin béléssel omlik le a magyar koronázási palást, amely éppúgy nem került rá, mint fejére a Szent Korona. E klenodiumokat a művész Mária Terézia anyai vágya és reménysége szerint megelőlegezte. A koronát a mellette levő osztrák főhercegi főveg mintájára hermelin szegélyezi. Az állvány kartusát a trónörökös kézjegyével látta el, s az istenes szavakkal tagságát elfogadhatóvá minősítette.

A főhercegi fivérek szentségimádását bemutató oldalon a négy figura olyannyira szematikus, hogy életkorukat tekintve a 12 éves Károlynak és a 10 éves Lipótnak még bele kell nőni saját alakjába, bár ők már akkor „írastudók” voltak. (7. kép). Károlyban, Mária Terézia liebling fiában korai halála miatt aligha teljesedett ki a jelmondatként írt két kardinális erény a „*fortitudo et prudentia*” (erősség és okosság) ám öccsének megadatott, hogy később, mint császár és király bizonyítsa jelszavát „*pietate et armis*” vagyis kegyesen, s ha kell fegyveres erővel védje birodalma biztonságát.

Nevüket a dátummal a 3 éves Ferdinánd és az 1 éves Miksa, később kölni érsek alá jegyezték, ugyanis nem ismerhettek magukra idealizált képmásukban.

A hét főhercegnő kompozíciójáról szintén az eszményesített ábrázolásmód mondható el. (8. kép)

Itt is a két legidősebb leány, Mária Anna (Marianne), a prágai Alapítványi Hölgyek apátnője, valamint a királynő kedvence a festői tehetséggel megáldott Mária Krisztina a négyes csoport belső oldalán foglalnak helyet. Fennkölt lelkiségre utalnak jelmondataik: „*Cha/ri/tate et mansuetudine*” (Szeretettel és szelídséggel), „*Non mihi sed Deo*” (Nem nekem, hanem Istennek.)

Jobboldalt Mária Amália, aki talán akkor tanult írni, ákombákom betűivel: „*pietate et benignitate*” (áhitattal és jósággal) jegyzi be jelszavát, a 14 éves Mária Erzsébet, később innsbrucki apátnő pedig „*Ad nutum Dei*” (Az Isten jeladására), vagyis a legkisebb rezdülésre is kész teljesíteni Isten akaratát. A 7 éves Johanna az eggyel fiatalabb Jozefa és az ötödik életévében levő Mária Karolina felnőtt fiatalelként szerepelnek, nevük és jelmondatuk számára később beírandó üres mezőkkel.

A gyermekek közül az akkor még csak 2 éves Mária Antóniát (Antoniette) kifejejtették, holott az előző oldalon az 1 éves Miksát a művész megörökítette.

Mind a hét főhercegnő arcán az áhítat öröme tükröződik a tündöklő vízió láttán. A megnyílt ég fényforrása Krisztus úrmutatóba foglalt Testének és Vérének szentsége, amely a szeplőtelen Bárányon áll. Középen a négy evangélista jelképe hordozza a nyitott Élet Könyvét. A „LIBER VITAE” arany feliratra egyik oldalon angyal mutat, a másik angyal, kezében arany tömjénezővel mutatja be a dicséret áldozatát. Az apokalipszisi hétpecsétes könyv e jelenetnél magára a társulati albumra is utal, hogy aki, bejegyeztetett elvállalva a tagság-szabályzat feltételeit, az biztosan remélheti, hogy neve föl van írva a mennyekben.

A társulat-alapító Barkóczy Ferenc gróf egri püspök lapja fejezi be az adoráló tagok látványos sorozatát (9. kép)

A trónörökös oldalához hasonló drapériás, rokokó keretben tárulnak eléink a kilenc angyali rend képviselőiben az Angyalok Kenyere körül röpködő gyermekangyalok. A főpásztor két térden áll ugyan, mégis élethű profilján világi pozícióinak arisztokratikus öntudata látszik. A püspöklila talár áttetszik a finoman csipkézett karingen, vele szemben a kehely formájú serlegből a dicsőség babérja zsendül.

Jelmondatával, nevével hitelesítette a róla készült miniatűr festményt. Kormányzásának alapelvét: „*Suaviter et fortiter*” (kedvesen és eréllyel) az első adventi ún. Ó-antifónából merítette, amely a prófétai szavakat a Sapientia világot formáló örök bölcsességére alkalmazza. A zsolozsmából ismert ünnepélyes ének hangvételéből Barkóczyt nyilván az összhang-teremtés két zengő fogalma „*fortiter suaviterque*” (erővel mégis kellemesen) ragadta meg legjobban, mivel mély és bensőséges hitéletét Felsőtárkányban épített Fruor-contrasti kastélyának élvezetével e szemlélet alapján tudta összeegyeztetni.

Az utolsó festett oldalon szalag köti össze négy egri dignitarius főpap címerét, mindegyik alatt nevük és méltóságuk megjelölésével. (10. kép)

Hubert Mátyás püspök, Ambrosovszky Mihály prépost apát, Androvits Miklós és Kálmán János kanonok főesperesek főpásztorukat követve vállalták az Oltáriszentséget Imádó Társulat megtisztelő, de kötelezettséggel járó tagságát.

Mária Terézia, mint apostoli király 1777-ben megalapította a **Székesfehérvári** Egyházmegyét s kinevezte első püspökét Sellyei Nagy Ignác személyében. A fehérvári származású magyar köznemes, széles látókörű Rómában doktorált főpap, később a királynő által Budára telepített egyetem első kancellárja 1778-ban szervezte meg „Az Oltári Szentséget szüntelen imádó társaságot.”¹¹

Mária Terézia már május 16-án tagja lett a társulatnak, melynek **imádságos** könyvét Sellyei Nagy Ignác állította össze sajátosan szép imáival és a társulati szabállyal együtt. (11. kép) Itt olvassuk „Ezen Társaságnak vége, és tzélja, hogy egész életünket és életünkben gyakortább való külső tisztelettel imádgjuk homály alatt lévő Üdvöztönket, annak érettünk való szenvedését, halálát hálá-adó szívvvel emlegessük elménkben, hogy méltókká tétetvén a’ szerencsés boldog halálra színről színre láthassuk, a’ Kit most homályban imádkunk.”

A püspök egész esztendőre biztosította egyházmegyéjében az örökimádást. A rendelkezés értelmében a társaság legjelesebb főünnepe Nagycsütörtök és Úrnapja.

A jámbor társulatoknál rendszerint szentkép-metszettel díszített lappal igazolták tagságukat, így a fehérváriaknál is, amint a könyv meghatározza: „A’ Társaságnak fő helye a’ Székes-Fehér-Vári Anya Templom, onnét azokra is kik innént távol esnek ezen Püspöki megyéhez tartozó Hívekre ezen Szent Társaságnak mind Lelki hasznai mind kötelességei ki-terjednek, azért mindgyájan egyaránt ebben részesülhetnek. ...ezen Társaságban-is béirattatottak, nem-is kívántatik más, hanem hogy szokott-órát az imádságra huzzanak magoknak a’ Ládából. ...Ezen Társaságba, való bé-lépéskor kiki az edényből magának Tzedulát húz ki, melly a’ helyett, hogy különös könyvbe nem irattnak, fog lenni, holtok után az Anya-Templomhoz küldetvén tzedulájok a’ meg-holt tagok számába bé-irattatnak. ...melly Tzedula halála után a’ Társaság Elöljárójának viszsza adattassék, hogy halálának Órája és Napja bé-irattathassék.”¹²

Mária Terézia halála után aláírásával hitelesített tagsági lapját (cédula) gróf Esterházy Ferenc visszaküldte Fehérvárra az elhunyt lelkét az alapító püspök imádságába ajánlva.¹³ (12. kép)

11 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Ikonográfia-kultusz-történet, Képes tanulmányok*. Bp., 2003. 167–168.

12 (SELLYEI NAGY IGNÁC): *Az Oltári Szentséget Szüntelen imádó Ajtatos Társaság Székes Fehér-Vári Püspökségben*, Pesten, 1780. (lapszám nélkül) Kilenc oldalon át A’ Társaságbelieinek kötelességei cím alatt.

13 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Barokk szentképek Magyarországon*, Bp. 1984. 20–21.; Sulyok János Ignác atya szíves közlése.

A királynő és családja imaéletét nem csak az Österreichische National Bibliothek kézirat gyűjteményében őrzött művészi kódex örökíti meg, hanem egy évtizedekig közkezen forgó imádságos könyv, amely 1747-ben a Nagyszombati Egyetem nyomdájában is megjelent „Tägliche Andacht: Übungen, zum gebrauchte Ihrer kaiserlichen Maestät der Königin zu Hungarn und Böhmei.”¹⁴

Egy későbbi bécsi kiadásban a miseimák között az egyik rézmetszet-illusztráció témája Gonzaga Szent Alajos elsőáldozása. (13. kép) Az áldoztató rokon Borromei Szent Károly bíboros, akinek tiszteletét a Boldogságos Szűz és Szent József után egyik levelében Lipót fiának ajánlja, a kis mantuai herceg pedig Gonzaga Eleonóra nevű déd- és ük-anya révén Mária Terézia családfájához tartozik. Másutt így ír: "Intelek a házunkban követelt methodus követésére... Havonkint áldozzál, többször is, ha nagy ünnep van ... Nem mulasztod el bizonyára naponkint a misét.”¹⁵

A Tridenti Zsinat rendelkezése óta az Eucharisztia őrzési helye szentségházban az áldozati oltáron van. Mária Terézia oltárokat is állíttatott. Elég itt felsorolni királyi uradalma templomainak salzburgi vörösmárványból készült oltárait a Csepel-szigeti Csepelen, Szigetszentmártonban, Szigetcsépen, Tökölön és Promontoron (Budafok), ahol a főoltár felett a Bartholomeus Altomonte által festett oltárképet is ő ajándékozta.¹⁶

Az oltár tartozéka a **gyertyatartó**. Erre is találunk szép példát a ráckevei plébánia-templomban. A négy ezüst, 76 cm magas, mívesen megmunkált kandeláber lábazatára a Habsburg családi címet és az M. T. kezdőbetűket vészték. (14. kép) Feltehetőleg Mária Krisztina és Albert herceg adományozta, amikor 1780-ban Savoyai Jenő pazar kastélyával szimbolizált gazdag örökségükbe iktatták be őket.¹⁷

Az oltárok sorából ki kell emelni a királynő egy alig ismert személyes ajándékát, amely a kalocsai érseki palota F. A. Maulbertsch festette kápolnáját ékesíti. Báró Patachich Ádám érsek kapta Mária Teréziától az Angyali üdvözet eseményét bemutató, színben és formában egyedinek tekinthető, magas minőségű ébenfa házioltárt. A Hans von Aachennek, a kiváló manierista művésznek tulajdonított 1605 körüli festmény a megtestesülés misztériumát az Eucharisztia szent titkának fényében szemlélteti.¹⁸ (15. kép)

A magyarországi székesegyházak kincstárában több helyen tartanak számon a hagyomány szerint Mária Teréziától származó misézőkelyheket és útmutatókat.

E tanulmány csak az általa alapított Székesfehérvári Egyházmegye Püspöki Kincstárában megőrzött eucharisztikus kincsekre fordít figyelmet.

Alapítóhoz méltó bőkezűséggel, a Császárvárosban készült ötvösművekkel látta el az új püspököt és a Szent István királyról nevezett katedrális, melynek főoltárát a hatalmas korona-felajánlást ábrázoló Vinzenz Fischer féle oltárképpel együtt maga finanszírozta.¹⁹

14 Maria Theresia und ihre Zeit. (Ausstellung Kat.) 13. Mai bis 26. Oktober 1980. Wien, Schloß Schönbrunn. 315, Nr. 62,02.

15 MARCZALI HENRIK: Mária Terézia 1717–1780. Bp., 1891. 196–198.

16 Budapest műemlékei II. (Szerk.: HORLER MIKLÓS – POGÁNY FRIGYES) Bp., 1962. 598, 602.

17 Pest megye műemlékei II. (szerk.: DERCSÉNYI DEZSŐ) Bp., 1958. 7, 12.

18 WINKLER PÁL: A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története. Kalocsa, 1932. 26.; KERNY TERÉZIA: Kalocsa, Érseki rezidencia, Bp., 1994. 9–10.

19 SZILÁRDFY, ZOLTÁN: Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie Ungarischer Heiliger. Christliches Museum Esztergom, 2001. 18. 15. Abb.

A felszerelések között máig használatban van az 1739-ben J.K. mesterjegyjű nagy és egy kisebb ugyancsak bécsi aranyozott ezüst sugaras monstrancia, az utóbbira Séllyei Nagy Ignác címerét vészték.

A szentmiseáldozat legfontosabb tárgyi kelléke a **kehely**. Mindkét Mária Teréziától ajándékozott zománcképekkel és drágakövekkel ékes fehérvári kehelyről a Káptalani Levéltár aktái megemlékeznek.²⁰

A 20 századi műtárgyjegyzékek felcserélik a két kehely eredeti tulajdonosát. Az első, melyet az új püspök kapott a szentmisében megvalósuló „communio sanctorum”, a szentek egységének hitvallási tételét reprezentálja. A kehelycsésze áttört kosarán a feltámadt Krisztus, a Szeplőtelen Szűz Mária és Szent István protomartyr, a talapzaton pedig Szent György vitéz vértanú, Szent Borbála és Szent Ágoston bíbor színű miniatűr ábráival. (16. kép) A másik Görgey Márton pécsi püspök hagyatékából került még 1807-ben Fehérvárra. Az Egyházmegyei Múzeum e remekművét díszítményeinek mélyen átgondolt eucharisztikus vonatkozásai miatt mutatom be. (17. kép)

Az „Üdvösség kelyhe” az üdvtörténet két alapvető misztériumát, a Karácsony és Húsvét, a megtestesülés és a feltámadásban kiteljesedett kereszthalál szent titkát egyesíti a kupa és talp három-három zománcképében. A golgotai jelenet ószövetségi előképe Izsák feláldozása, a húsvét-hajnal eseményének Jónás szabadulása a cethal gyomrából, a betlehemi születést pedig Noé vízözön utáni hálaáldozatához asszociálta a bécsi mester, amikor az eget földdel összekötő szivárvány a Krisztusban megvalósult Újszövetséget már előre jelezte. A „Mysterium fidei” az aranyozott ezüst kehely jelképrendszerében, a váza idomú háromkaréjos nóduszon a búzakalász és fürtös szőlőtő az utolsó vacsora után elhangzott példázatot idézi, utalván a szentáldozás gyümölcseire, a szőlővessző és az isteni Szőlőtőke éltető kapcsolatában.

A stilizált rokokó kagyló-taréjokon, a hat kartus alakú képmező keretein a gyémánt, smaragd, és ametiszt drágakő sorok szimbólum értéke is jelentős, mivel a szentség anyagán kívül a bűnbánat által Jézus vérében megújult kegyelmi életre emlékeztetnek.

A kehely talpán a Habsburg dinasztia és a megajándékozott püspök címerén kívül, a később rávéssett körirat a 19. zsoltár 10. verse és a királynő halálának dátuma: „Domine Salvum fac Regem et exaudi nos in die qua invocaverimus Te. Anno 1780. Die 29. 9embris.” (Uram, üdvöztess a királyunk s hallgass meg, amely nap hozzád kiáltunk.)

A képmellékleten a kehely Jézus születését ábrázoló oldalát látjuk A barokk-rokokó művészet kedvelt témája volt ez, s talán a kor hangulatvilágát motiváló pásztor idillek hatására a Pásztorok imáadásának ikonográfiai típusává lett.

Mária Terézia negyven éves uralkodása idején, nyilván francia hatásra, a bukolikus zsáner jelenetek enteriőr festészetétől kezdve az aranyozott festett porcelán készleteken át a sèvres-i, meissen-i vagy altwien asztaldíszekig a kor kifinomult ízlését tükrözik.

Mária Terézia hofburgi hálószobájában lévő házioltárának olajképe Correggio Szent éve nyomán a Pásztorok imáadását ábrázolja.²¹ Számára, mint egy népes család anyjának biztos sokat jelentett a karácsonyi születés látványa.

20 SOMOGYI ÁRPÁD: *A székesfehérvári Püspöki Kincstár*. In: *Művészettörténeti Értesítő* 1972. 2. szám, 131. 19 és 21, jegyzet. A kelyhekről a kitűnő felvételeket Smohay Andrásnak köszönöm.

21 MRAZ, GERDA und GOTTFRIED: *Maria Theresia. Ihr Leben und ihre Zeit in Bildern und Dokumenten*. München, 1979. 172. 350–351.

Boldog Gizella első magyar királyné példájára, az apostoli királyhoz méltó szíves anyai gondoskodás országos viszonylatban **miseruhák** ajándékozásával került kifejezésre. Hosszú uralkodása idején Mária Terézia irányításával leányai az udvari hímzőműhely közreműködésével készítettek számos kazulát nem egyszer paramentumot, vagyis a liturgikus öltözékek egész készletével gesztus értékű ajándékként örvendeztetett meg templomokat, püspököket és főpapokat egyaránt. Gondolok itt az Esztergomban őrzött ornátusra, melyet az Őt koronázó Esterházy Imre érseknek adományozott, a váci Migazzi-miseruhára, melyet felirata szerint 1773-ban saját maga készített színes virágokkal kedvelt bíborosának, s még abban az évben a kalocsai főszékesegyház is kapott egy búzakalászokkal, szőlőfürtökkel és virágokkal ékes remek miseruhát. Az általa alapított Szombathelyi Egyházmegye első püspökének, Szily Jánosnak vecsernyepalástot küldött. A királynő élete utolsó évében a nagyváradai székesegyház felszentelésére az ünnepi eseményhez méltó paramentumot ajándékozott.

Mária Terézia egy-egy kazulába quasi ereklyeként saját kedvenc ruháit varratta s még attól sem riadt vissza, hogy szeretett férjének otthon viselt schlafröck-ját is miseruhába rejtse.²²

A személyes ruhatárából ajándékozott darabok közül megemlítendő a Székesfehérvárott az Egyházmegyei Múzeumban tárolt, eddig közöletlen ezüstbrokát menyasszonyi, lyoni rózsás selyembrokát báli ruhájából készült miseruhák tartozékaikkal együtt.²³ (18. 19. 20. kép)

A hagyomány szerint a menyasszonyi ruhához tartozott az az ezüstszállal hímzett rokokó díszítmény, mely egy bordó selyem miseruhán grófi rangra emelt kegyeltje, Grassalkovich Antal által került a kapucínusok máriabesnyői kegytemplomába.²⁴ (21. kép)

Egészen különleges darabnak számít az a fehér selyem alapon gazdag aranyhímzésű pluviálé, amit gróf Erdődy Gábor kapott a királynőtől. Ez egy miseruha készlet legbecsesebb része, amelyet Mária Terézia koronázási ruhájából készíttetett az egri püspök számára, ugyanis a Koronázó Városban 1741. június 25-én az apostoli keresztet ő hordozta előtte. A donációt a piros és arany betűs ráhímzett felirat igazolja, fellette az angyalok által tartott koronás nagy magyar címerrel. Erdődy püspök az 1744-ben kapott díszes palástot csak kivételesen fontos liturgikus események alkalmából viselte.²⁵

A festészet műfajában is találunk Mária Teréziáról Eucharisziával kapcsolatos ábrázolásokat.

Az egri társulati albumban címere jelképével szereplő Androvits Miklós, Barkóczy püspök oldalkanonokja a szentségimádási szövetség megalakulását követő évben palotája dísztermének oldal falait Fr. Huetter Lukáccsal festtette ki. Itt az egzotikus madarak és csendéletek tarka egyvelege fölött tipikus barokk témaként a négy kontinens allegóriája is helyet kapott. Európa-földrész Mária Terézia alakjában ölt testet, aki jobbját jogarral a kék vánkoston pihenő magyar Szent Korona mellett nyugtatja, a háttérben

22 *Maria Theresia und ihre Zeit* i. m. 322, Kat. Nr. 64, 04.

23 Megköszönöm Mózesy Gergely múzeumi igazgató úrnak és Smohay András művészettörténésznek az itt közölt múzeumi tárgyak fényképfelvételét, valamint készséges adatszolgáltatásukat.

24 LÁBADI KÁROLY: *A Grassalkovichok barokk kincsei*. Gödöllő, 1997. Kiállítási katalógos, lapsz. n.

25 LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger...* i. m. 7, 24, 19. kép.

pedig a Vallás és Hit jelképeit angyalok tartják. Az egyik az Oltáriszentség kelyhét Szentostyával emeli magasba.²⁶ (22. kép)

Az egyház iránt bőkezű jótékony királynőt többször Árpád-házi Szent Erzsébetként mutatják be a kor művészei.²⁷

Ritkaságnak számít az egykorú miseruhák hímzésére emlékeztető pasepartout-val körülvett pergamen festmény, melyen az Otáriszentséget tartó Szent Borbála mintaképe Mária Terézia valamelyik koronázási portréja lehetett.²⁸ (23. kép)

Figyelemreméltó, hogy a Magyar Katolikus Egyház nagy mecénását, a királynő kecses alakját a koronás magyar címerrel a tőketerebesi pálosok ősi szentegyházuk gótikus bordázata közé Lieb János rokokó festővel lefestették.²⁹ (24. kép)

Így az eucharisztikus áldozat színhelyén a templomban is megörökítették az Oltáriszentség jeles tisztelőjét, aki koronázási miséjében minden királyi ékességet levett magáról, s ez a gesztus jelképesen azt fejezte ki, hogy Isten előtt mindenki egyenlő, s a misén nem mint uralkodó van jelen.³⁰

Ebben a szellemi légkörben értelmezhetők a kortárs-költő, Faludi Ferenc himnikus strófái „Mária Therésia Királyné Aszszonyunkhoz” írt költeményében:

„Koronáknak Koronája,
Aszszonyunk, Felséged nagy!

*

Márványt, aranyt fejtegezzünk,
Ezer oszlop-képeket
Aszszonyunknak eregessünk,
Véssük-környül ezeket:

A' tsillagok írják Égben,
Nagy Therésa! Nevedet:
A' míg tart a' Magyar Vérben,
El nem felejt Tégedet!”³¹

26 LENGYEL LÁSZLÓ: *A barokk Eger...* i. m. 26, 35. kép.; SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Ikonográfia-kultusztörténet...* i. m. 233; 7.

27 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Eigenständige Typen...* i. m. 32, 34–35. 38, 39, 40, 41, Abb.

28 SZILÁRDFY ZOLTÁN: *Barokk szentképek...* i. m. XI. képleírás.

29 JÁVOR ANNA: *Lieb János „az edelényi festő”* in: *Művészettörténeti Értesítő* XLIX. (2000) 3–4. 175–176.

30 HOLČÍK, ŠTEPHAN: *Pozsonyi koronázási ünnepségek 1563–1830*. Bratislava, 1986. 37.

31 *Faludi Ferentz Versei*. Pesten, 1824. 64–67.

Hálásan megköszönöm Makói Juhász István áldozatos segítségét a tanulmány elkészítésében és a képanyag előállításában.

A fényképfelvételeket Abódy Petra, Kresz Albert, Lakatos Adél, Lónyainé Nagy Éva, Makói Juhász István, Mózesy Gergely, Pék József és Smohay András készítették.

MEMENTOES OF MARIA THERESA'S CULT OF THE EUCHARIST

In the Year of Eucharist we commemorate the 225th anniversary of the death of the Hungarian Queen Maria Theresa.

The Queen being a convinced Catholic both in her principles and in her way of living accepted the cult of the Eucharist in accordance with the spiritual renewal of the Council of Trent.

This is manifested most expressively in the festive album of the Confraternity of the Blessed Sacrament at the Cathedral of Eger. (Illustration 1) Ferenc Barkóczy, a prelate of European erudition, founded the pious confraternity in 1757 with the intention of maintaining the Act of Adoration. The festive album of the confraternity pays tribute to its most prominent members, Francis I, Holy Roman Emperor, and Queen Maria Theresa, together with their children.

On the title page Bishop Ferenc Barkóczy and his retinue adore the Blessed Eucharist. (Illustration 2)

On the following page the portrait of Francis Stephen, Duke of Lorraine is seen in the allegory of the imperial eagle. (Illustration 3) He registered himself as member of the confraternity with a quotation from a psalm: *'In Te Domine speravi'*.

The page dedicated to Maria Theresa is a little-known gem of the Queen's extremely rich iconography. (Illustration 4) Beside her the crown of Saint Stephen with the Sceptre and the Orb is depicted. She signed her membership with her characteristic handwriting after the symbol of the cross, the date and her royal motto *'Justitia et Clementia'*. The background depiction evokes the victorious battle of Kolin in 1757, where Count Joseph Leopold Daun general, Count András Hadik lieutenant-general and Count Ferenc Nádasdy cavalry general won victory over the outnumbered Prussian army. They were the first honoured officers of the Military Order of Maria Theresa. (Illustration 5)

The court miniaturist also depicted the crown prince Joseph II. (Illustration 6)

On the page presenting the adoration of the princes, despite their young age, Charles and Leopold personally signed the album with their motto: *'fortitudo at prudentia'* and *'pietate et armis'*. (Illustration 7) The infants Ferdinand and Miksa are also present in the group.

The composition of the seven archduchess is an idealized schematic depiction, where their motto evoke the noble spirituality of Marie Anna and the Queen's favourite, the talented painter Marie Christine and Marie Elisabeth: *'Cha/ri/tate et mansuetudine'*, *'Non mihi sed Deo'* and *'Ad nutum Dei'*. The motto and signature of the young Marie Amalie *'pietate et benignitate'* shows the handwriting of a girl apparently learning the alphabet. The infants Marie Josephe and Marie Caroline are depicted as adult ladies. (Illustration 8)

The founder of the confraternity, Count Ferenc Barkóczy, bishop of Eger (1745-1761), comes at the end of the list of adoring members. (Illustration 9) His realistic portrait and his motto *'Suaviter et fortiter'* is characteristic of his activity as a bishop.

Maria Theresa as Apostolic King founded the Diocese of Székesfehérvár in 1777 and nominated its first bishop Ignác Sellyei Nagy, who in 1778 organized 'The Confraternity of Perpetual Adoration of the Blessed Sacrament'. The Queen also became a member of the pious society and after her death, her membership slip certified with her own signature got back to Székesfehérvár. (Illustration 12)

Since the decrees of the Council of Trent, the Eucharist is to be kept in the tabernacle on the sacrificial altar. Maria Theresa erected altars as well in the churches of her royal domain: in Csepel, Szigetszentmárton, Szigetsép, Tököl and Budafok.

One of the altars, a high-quality home-altar made by Hans von Aachen, was a personal gift of the Queen to Ádám Patatich, archbishop of Kalocsa. (Illustration 15) This small masterpiece depicting the Annunciation is still the finest piece of the archbishopric chapel.

The treasuries of Hungarian cathedrals preserve several chalices and ostensoriums donated by Maria Theresa. Present study introduces two chalices preserved in the Treasury of the Bishop in Székesfehérvár.

The first one donated to the new bishop represents the dogma of 'Communio Sanctorum' with enamel-icons of significant Saints. (Illustration 16) The other one is from the bequest of Márton Görgey, bishop of Pécs. It unites the two mysteries of the story of Salvation, Christmas and Easter, incarnation and resurrection in the three enamel-icons on cup and foot of the chalice. (Illustration 17)

Following the example of Blessed Gizella, Maria Theresa equipped the churches with chasubles, donating them to remarkable prelates. In certain chasubles she hid, almost as a relic, pieces of her favourite clothes. As examples the chasuble made from her wedding dress and from her rose-patterned silk-brocade

ball-dress preserved in the Diocesan Museum in Székesfehérvár may be mentioned. (Illustrations 18, 19 and 20)

A remarkable piece is the pluvial that Count Gábor Erdődy, bishop of Eger, received from the Queen. It was made from the coronation-dress of Maria Theresa. The figure of the Queen with the Eucharist is depicted also in numerous paintings.

She is presented as the allegorical figure of Europe in a painting found in the ceremonial hall at the Kispéposti Palace in Eger. Here, besides the Hungarian Holy Crown, also the chalice of the Eucharist is shown. (Illustration 22)

Maria Theresa is depicted even in a church, in Töketerebes (Trebišov, today in Slovakia). (Illustration 24)

A remarkable devotee of the Eucharist is depicted also in the place of adoration, in a church. A significant poet of her age, Ferenc Faludi also sang the praises of Maria Theresa calling her as 'Crown of crowns'. The poet suggests, her name is inscribed in the sky by the stars for perpetual memory.

ZOLTÁN SZILÁRDFY

DIE DENKMÄLER DES KULTES DER EUCHARISTIE VON DER KÖNIGIN MARIA THERESIA

Im Jahr der Eucharistie erinnern wir an die 225-ste Wiederkehr des Todesjahres der ungarischen Königin Maria Theresia. Als eifrige katholische Herrscherin hat sie in ihrer Überzeugung und Lebensführung im Sinne der tridentinischer Erneuerung den Kult der Eucharistie angenommen. Dies ist am ausdrücklichsten in dem Album der Gesellschaft der Eucharistie der Erlauer (Eger) Domkirche dargestellt (Abb. 1.). Der Gründer war der zeitgemäß gebildete Erzpriester Graf Ferenc Barkóczy, der 1757 für die Anbetung der Heiligen diese fromme Gesellschaft schuf. Im diesem verzierten Festalbum werden die vornehmsten Persönlichkeiten, Kaiser Franz I., Königin Maria Theresia und ihre Kinder zum Schau gestellt.

Auf dem Titelblatt huldigt der Bischof und seine Umgebung der Eucharistie (Abb.2.).

Auf dem zweiten Blatt ist das Porträt des Stefan Franz von Lotharingen in der Allegorie des kaiserlichen Adlers dargestellt (Abb. 3.), er führte seinen Namen als Gesellschaftsmitglied mit dem Zitat des Psalms *In Te Domine speravi* ein.

Das Blatt von Maria Theresia ist eine nur wenig gekannte Perle ihrer äusserst reichen Ikonographie (Abb.4). Hier ist die Krone des Heiligen Stefan (István) mit dem Zepter und Reichsapfel zu sehen. Unter dem Kreuz, Datum und ihrem Wahlspruch *Justitia et Clementia* signierte sie mit ihrer charakteristischen Handschrift mit dem Namen ihre Mitgliedschaft. Die Szene im Hintergrund stellt den Sieg 1757 bei Kolin dar, wo durch die Mitwirkung des Generals Joseph Leopold Daun, des Generalleutnants András Hadik und des Generals der Kavallerie Graf Ferenc Nádasdy der preussischen Übermacht besiegt wurde. Sie waren die ersten, denen der eben damals fundierte Maria-Theresia-Militärorden verlieht wurde (Abb.5).

Josef II. wurde von dem Hofmaler ebenfalls abgebildet (Abb.6.).

Auf dem Blatt, wo die Anbetung der Erzherzöge dargestellt wurde, trugen die Erzherzöge Karl und Leopold ihre Wahlsprüche *fortitudo et prudentia* sowie *pietate et armis* und ihre Namen trotz ihren jungen Alter eigenhändig ein. Auch die Kleinkinder Ferdinand und Maximilian sind auf dem Bild zu sehen.

Die Komposition über die sieben Erzherzoginnen ist eine idealisierte schematische Darstellung, die Wahlsprüche von Maria Anna und dem Lieblingskind der Königin Maria Christine, die Begabung für die Malerei hatte, sowie Maria Elisabeth verweisen auf ihre edle Geistlichkeit: *Cha/ri/tate et mansuetudine, Non mihi sed Deo, Ad nutum Dei*. Der Wahlspruch *pietate et benignitate* und der Name von Maria Amalien, die noch im zarten Kindesalter war, zeigen die Handschrift eines Kindes, das das Alphabet eben erlernt. Johanna Josefa und Maria Karolina, die noch ebenfalls Kleinkinder waren, wurden als erwachsene junge Frauen abgebildet (Abb. 8.).

Der Gründer der Gesellschaft Graf Ferenc Barkóczy Bischof von Erlau (1745-1761) schliesst die Reihe der anbetenden Mitglieder (Abb. 9.). Seine erzpriesterische Tätigkeit wurde durch ein lebensstreuendes Porträt und seinen bischöflichen Wahlspruch *Siaviter et fortiter* charakterisiert.

Als apostolische Königin gründete Maria Theresia 1777 die Diözese Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) und ernannte ihren ersten Bischof Ignác Sellyei Nagy, der 1778 „Die Eucharistie ewig anbetende Gesellschaft“ schuf. Auch die Königin wurde Mitglied dieser frommen Gesellschaft, nach ihrem Tode kam ihr Mitgliedsausweis, den sie mit ihrer Unterschrift bestätigte, zurück nach Stuhlweissenburg (Abb. 12.).

Nach der Verordnung des Konzils in Trident ist der Bewahrungsort der Eucharistie in dem Tabernakel auf dem Altar. Maria Theresia liess auch Altäre für die Kirchen in ihren königlichen Güter errichten, so z.B. in Csepel, Szigetszentmárton, Szigetscép, Tököl und Budafok (Promontor).

Unter diesen Altären ist das prächtige Hausaltar von Hans von Aachen ein persönliches Geschenk der Königin Maria Theresia an den Erzbischof von Kalocsa Ádám Patatich (Abb. 15.). Dieses Kunstwerk stellt das Ave Maria dar und ist bis heute der wertvollste Kunstgegenstand der erzbischöflichen Kapelle.

In mehreren Schatzkammern ungarischer Domkirchen sind solche Messgefässe und Kelche aufbewahrt, die Geschenke Maria Theresias waren. In dieser Abhandlung werden zwei Kelche dargelegt, die im bischöflichen Schatzkammer von Stuhlweissenburg (Székesfehérvár) aufbewahrt sind. Der eine, den der neue Bischof erhielt, repräsentiert durch Emailbilder von hervorragenden Heiligen die in der heiligen Messe verwirklichte These *Communio Sanctorum* (Abb. 16.). Der andere stammt aus dem Nachlass des Bischofs in Pécs (Fünfkirchen) Márton Görgey, auf dem je drei Emailbilder des Kelches und des Untersatzes zwei Mysterien der Heilsgeschichte, die Weihnachten und das Ostern, also die Verkörperung und die Auferstehung dargestellt wurden (Abb. 17.).

Nach dem Beispiel der Seligen Gisela, der ersten Ungarischen Königin sorgte Maria Theresia Messgewänder für die Kirchen, sie schenkte diese nämlich vornehmen Kirchenwürdenträgern. Sie versteckte sogar manchmal ihre Lieblingskleidungen als quasi-Reliquien unter diesen Messgewändern. Aus ihrer persönlichen Garderobe sind diejenigen Messgewänder samt Zugehören (heute im Diözesenmuseum Stuhlweissenburg/Székesfehérvár) zu erwähnen, die aus ihrem Brautkleid sowie aus ihrem Ballkleid aus rosigem Lyoneser Seidenbrokat verfertigt wurden (Abb. 18. 19. und 20.).

Für ein besonderes Stück kann jene Pluviale gehalten werden, die aus dem Krönungsmantel der Königin verfertigt und dem Erlauer Bischof Gábor Erdödy geschenkt wurde. Auch die Malerkunst zeigt Werke auf, die die Beziehung Maria Theresias zur Eucharistie betreffen.

Im Festsaal des Palastes der kleiner Propstei in Erlau wird Europa als eine allegorische Figur dargestellt. Hier sind die Heilige Krone sowie der Kelch mit der geweihten Hostie zu sehen (Abb. 22.). Ihre Figur wurde sogar in einer Kirche abgebildet (Töketerebes, Trebišov, heute zu Slowakei gehörig, Abb. 24.).

Auch am Ort des eucharistischen Opfers, in der Kirche wurde also die vornehme Verehrerin der Eucharistie dargestellt. Der berühmte Dichter der Zeit, Ferenc Faludi preist sie mit Recht, er nennt sie als „die Krone unserer Krone“, ihr Name sei von den Sternen im Himmel verewigt.

1. Az egri székesegyház Szentségimádó Társulatának albuma, 1757.
Vörös, arany nyomású bőrkötés. Főszékesegyházi Könyvtár.

2. Ismeretlen festő: A társulatalapító gróf Barkóczy Ferenc és hozzátartozói, 1757.
 Címlap, akvarell, pergamen. Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

3. Ismeretlen festő: Lotharingiai Ferenc császár, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

4. Ismeretlen festő: Mária Terézia magyar királynő, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

5. Ismeretlen festő: Mária Terézia kézírása, háttérben a kolini győzelem, részlet, 1757.
akvarell, pergamen. Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

6. Ismeretlen festő: A trónörökös József főherceg hódolata, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

7. Ismeretlen festő: A főhercegek szentségimádása, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

8. Ismeretlen festő: A főhercegnők szentségimádása, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

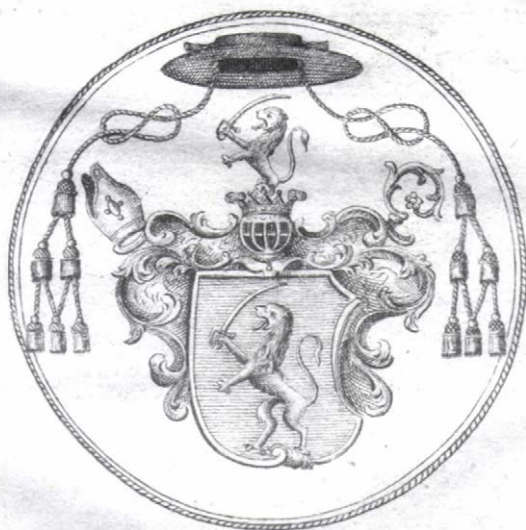
9. Ismeretlen festő: Az adoráló gróf Barkóczy Ferenc püspök, 1757. akvarell, pergamen.
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

10. Ismeretlen festő: Négy egri papi méltóság, társulati tag címere, 1757. akvarell, pergamen. Főszékesegyházi Könyvtár, Eger.

A Z O L T Á R I
 SZENTSEGET
 SZ Ü N T E L E N
 I M Á D Ó
 A J T A T O S
 T Á R S A S Á G
 SZÉKES FEHÉR - VÁRI PÜSPÖK-
 SÉGBEN.

PESTEN, Nyomtatott Royer Ferentz Bötüivel
 1780. Ezstendőben.

11. A székesfehérvári Szentségimádó Társulat imádságoskönyvének címlapja Sellyei Nagy Ignác püspök címerével, 1780. Rézmetszet. A szerző gyűjteményében.

Andächtige
 Verbrüderung
 unter dem Tittl der
 immerwährenden An-
 bettung des allerheiligsten
 Altars Sacraments
 welche in der Cathedral
 Kirchen des H. Ungari-
 schen Königs Stephani
 zu Stuhlweissenburg ist errichtet
 worden.

	<p>Ich Maria Theresia</p> <p>hin erteile dieses Zeittels der andäch- tigen Verbrüderung unter dem Tittl der immerwährenden Anbetung des Allerheiligsten Altars Sacraments zu Stuhlweissenburg in Ungarn in der Cathedral Kirchen dem H. Un- garischen König Stephano gewidmet einverleibet worden den 16ten May 1778. nebst mir beliebten all-jährli- chen Fest-Tage am 1sten Tag des Monats Augusti von VII^{ten} bis VIII^{ten} Uhr früh. Verlange demnach er- scheine das dieser Zeittl nach meinem Ab- leben alsbald solle zum Trost meiner armen Seelen der obemeldten Cathe- dral Kirche zugeschieket werden mit Einsetzung: gestorben den 1sten Tag des Monats Augusti des 17ten Jahrs des Altars.</p>
--	---

12. Mária Terézia aláírásával hitelesített tagsági lapja a fehérvári társulatban, 1778. Rézmetszet, lavírozott tollrajz. Püspöki Levéltár, Székesfehérvár.

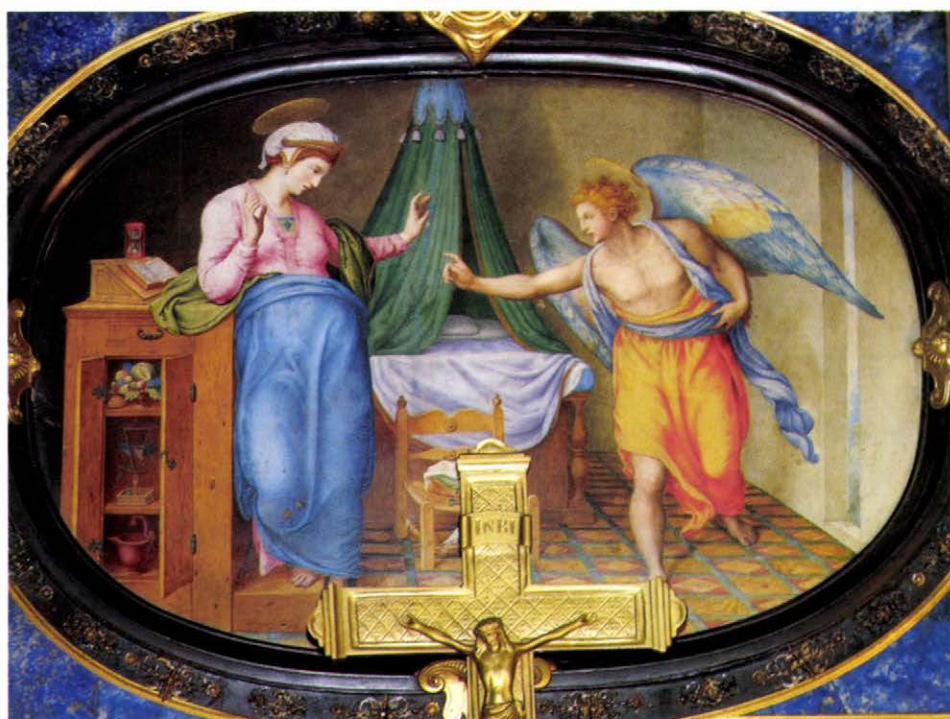
13. Joseph Kollanetz: Gonzaga Szent Alajos elsőáldozása, illusztráció Mária Terézia imádságaiból
 Jos. Kollanetz sc.
 Zur der Heiligen Communion

13. Joseph Kollanetz: Gonzaga Szent Alajos elsőáldozása, illusztráció Mária Terézia imádságaiból
 összeállított könyvben, 1775. k. rézmetszet, a szerző gyűjteményében.

14. Udvari ötvös: oltár-gyertyatartó, talapzatán Mária Terézia családi címere és monogramja, 1770. k. Ezüst, római katolikus plébániatemplom, Ráckeve.

15. Hans von Aachen: Az Angyali üdvözlés házioltára, Mária Terézia ajándéka.
1600 k. olaj, rézlemez, ébenfa lapolazuli berakással, aranyozott ezüst díszítvényekkel.
Érseki palota-kápolna, Kalocsa.

16. Bécsi ötvös: Sellyei Nagy Ignác első székesfehérvári püspök kelyhe, Mária Terézia ajándéka.
1712. (?) Mesterjegy: LS (?) Aranyozott ezüst, zománcképekkel és drágakövekkel.
Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

17. Bécsi ötvös: Görgey Márton pécsi püspök kelyhe, Mária Terézia ajándéka, 1760 k.
Aranyozott ezüst, zománcképekkel és drágakövekkel. Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

18. Udvari hímző és varró műhely: Mária Terézia menyasszonyi ruhájából készült miseruha, 1736; 1776. Ezüst, selyembrokát, Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

19. Udvari hímző és varró műhely: Mária Terézia béli ruhájából készült miseru, 1730 k.;
1776. Lyoni selyembrokát, Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

20. Udvari hímző és varró műhely: Mária Terézia Székesfehérvárra küldött paramentumainak kehelytakarói és egy bursa, 1770 k. selyem, hímzés. Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár.

21. Udvari hímző és varró műhely: Ezüst hímzések Mária Terézia menyasszonyi ruhájáról
miseruhára aplikálva, 1736; 1770 k. Vörös selyem, ezüsthímzéssel, kapucinus búcsújárótemplom,
Máriabesnyő (Gödöllő)

22. Huetter Lukács: Mária Terézia, mint Európa, jobbján a magyar Szent Korona, háttérben az Oltáriszentség. 1758. Freskó díszterem, Kispréposti palota, Eger.

23. Magyarországi szerzetes: Mária Terézia, mint Szent Borbála a szentostyás kehellyel, 1750 k. akvarell, pergamen himzett keretézéssel, részlet. Dobó István Vármúzeum, Eger.

24. Lieb János: Mária Terézia a koronával és a magyar címerrel, 1777.
Freskó, Töketerebes (Trebíšov), római katolikus plébániatemplom.

NAGY MÁRTA

SZENT HELÉNA PÁLMAÁGGAL A METABIZÁNCI IKONFESTÉSZETBEN

A Konsztantinoszt és Helénát a kereszttel megjelenítő ikonográfiai típus alapjául az a legenda szolgált, amelyet Ambrus, Milánó püspöke indított útjára, Nagy Theodosziosz császár koporsójánál 395. február 26-án elmondott gyászbeszédében¹. E szerint Heléna szentföldi útján² rálelt arra a keresztre, amelyen Jézus meghalt.

Heléna a Közel-Keleten, a kis-ázsiai Bithya Drepanum³ nevű helységében született 250–257 (?) között, egyszerű családban. Utóbbira abból következtethetünk, hogy Szent Ambrus – említett gyászbeszédében – stabularia-nak, azaz kocsmáros lányának nevezi őt. Heléna Constantius Chlorus császár ágyasa (felesége?) lett, akitől Illyriában 273-ban fia született, a későbbi Nagy Konsztantinosz császár.⁴ Constantius egy előkelő származású nővel kötendő házassága miatt Helénát elbocsátotta az udvarából. Miután fia, Konsztantinosz császár lett, Heléna visszakerült a császári udvarba. 325 körül Konsztantinosz az Augusta címet adományozta neki. Ezáltal anyacsászárnéból teljes jogú uralkodóvá, császárnővé, a birodalom egyik irányítójává vált. A források ellentmondóan szólnak arról, hogy Heléna mikor vette föl a kereszténységet és arról is, hogy ő lett kereszténnyé a fia hatására, vagy éppen Heléna ösztönzésére tért meg Konsztantinosz. A császárnő említett szentföldi útját követően nem sokkal, 330–336 között Rómában halt meg⁵.

Korabeli mellképein – melyeket fia veretett pénzérmékre – Heléna a császári családhoz tartozó előkelő nőkhöz hasonlóan látható: római viseletben (tunika), fején körbe tekerthajjal,⁶ vagy Augusztaként, a trieri palota mennyezetképén pedig a császári tisztelet jeleként nimbuszsal.⁷

1 „Az Ambrus által előadott történet egyszerű: A Szentlélek arra indítja Helenát, hogy keresse meg a Szent Keresztet. Ő három keresztre bukkan, és a feliratról ismer rá az Úr keresztjére, mert ez áll rajta: *Jesus Nazareus Rex Judeorum*”. In KROLL, G.: *Jézus nyomában*, Budapest, 1985, 569. 278. lábjegyzetben idézi Szent Ambrust.

2 Az útról Eusebiosz, Nagy Konsztantinosz császár udvari történetírója számol be a Konsztantinosz császár életéről 337-ben írott *Vita Constantini III.*, 42.43-ban. Magyarul idézi: VANYÓ L., *Katekézis, költészet és ikonográfia a 4. században*, Budapest, 1995, 184.

3 Mai nevén Herkes

4 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed., KAZHDAN, A., P., New York – Oxford, 1991, 498.

5 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 909.

6 Közli: *Magyar Katolikus Lexikon*, szerk., DIÓS I., Budapest, 2000, 5. kötet, 241.

7 *Lexikon der christlichen Ikonographie. Ikonographie der Heiligen*, begr. Von KIRSCHBAUM, E., Rom – Freiburg – Basel – Wien, 6. kötet, 486.

Bizánci ábrázolásain fiával együtt, mint egy császári uralkodópár tagja jelenik meg. A bizánci ikonográfia kialakulását minden bizonnyal kultusza alapozta meg. Ennek alapjául a császárnő szentföldi útja szolgált, mely az előkelőségek körében az *euszebia*, a hitbuzgóság követendő példájává vált. Így Eudokia császárné, II. Theodosziosz császár felesége is elzarándokolt a Szentföldre. 438-ban megtett útja tisztelgés volt a nagy előd, Heléna emléke előtt is. Eudokia templomok felszentelésénél volt jelen, és „bűnbánó hajadon” módjára, térden állva imádkozott Krisztus üres sírjánál.⁸ 451-re a Helena-kultusz már elterjedt volt, hiszen a Khalkedonban megtartott zsinaton a püspökök Markinosz császárt mint új Konsztantinoszt, feleségét Pulcheriát mint új Helénát nevezik meg.⁹ A kultusz tovább fejlődött a 8. században, amikor a korabeli uralkodópárt, VI. Konsztantinoszt és Irénét hasonlították Nagy Konsztantinoszhoz és Helénához.¹⁰

A bizánci ábrázolások tehát bizánci uralkodói attribútumokkal felruházva, sőt, azonos korúnak, mint egy valódi házaspárt jelenítik meg anyát és fiát. Ennek megfelelően Heléna bizánci császári öltözetet, azaz díszes nyakú khitont visel, oldalán thorakionnal. A lorosz vége bal kezéről lóg le. Fejét nyitott korona díszíti. Bal kezével a kereszt felé irányuló esdeklő-imádkozó mozdulatot tesz, jobbájával pedig megérinti a bizánci típusú keresztet¹¹ (1. kép).

A metabizánci korban Heléna alakja megjelenik az ikonfestészetben is. A *metabizánci ikonok* egy kisebb része a bizánci ábrázolásokhoz hasonlóan mutatja be a császárnőt¹² (2. kép). Az ikonok nagy részén azonban Heléna öltözkéiről elmarad a thorakion,¹³ ugyanakkor fátylat kap ami koronája alól bukkan elő,¹⁴ a bal kezébe pedig jogar kerül¹⁵ (3. kép). A hiányos császári öltözet és az új elemek jelenléte a bizánci előkép elhalványodására utalnak. Másrészt azáltal, hogy az imádkozó kézmozdulatot a joggal helyettesítik csökken az ikon spiritualitása.

8 KENNETH G. HOLM: *Theodosian Empresses – Women and Imperial Dominions in Late Antiquity*, Berkely, 1982-re hivatkozva közli: THIEDE, C. T.- D'ANCONA, M., *A keresztfa megtalálása*, Budapest, 2000, 70.

9 Uo. 69.

10 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 909.

11 Például a novgorodi Szent Szófia-székesegyház 11. századból való falképén in САЛЬКО, Н., Б., *Живопись древней Руси XI – начала XIII века. Мозаики, фрески, иконы*, Ленинград, 1982, 106. kép. A 11–12. század fordulóján készült esztergomi sztaurotékán (in *The Glory of Byzantium, Art and Culture of the Middle Byzantine Era A. D. 843–1261.*, ed., EVANS, C. H. – WIXOM, D. W., New York, 1997, 81. kép) Heléna nem érinti meg a keresztet, hanem mindkét keze imádkozó mozdulatban van.

12 Például: Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikon, 18. sz., in VASSILAKI, M. – TAVLAKIS, I. – TSIGARIDAS, E.: *The Holy Monastery of Aghiou Pavlou*, Mount Athos, 1999, fig.110.

13 Szt. Konsztantinoszt és Szt. Helénát ábrázoló 16–17. századi bolgár ikon, in БОЖКОВ, А.: *Българската икона*, София 1984, 129. kép.

14 Szt. Konsztantinoszt és Szt. Helénát ábrázoló 16–17. századi bolgár ikon, uo. 125. kép.

15 Például Újszövetségi Szentháromság. Az Isten Anyja megkoronázása és szentek-ikon szélképe, 1767. U.o. 23. kép. Jogart tartó Heléna-ábrázolások a magyarországi anyagban is föllelhetők. Jogart tartó például az 1780-as évek első felében T. Visanov (?) által festett Isten Anyja megkoronázása szentekkel-ikon Helénája is, aki maphoriont visel, nyilvánvalóan a bizánci ikonográfia női szereplőinek általános viseletének reminiszenciájaként. A tárgy a pesti szerb templomban található. Szintén jogart van a kezében az ugyancsak görög feliratos Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikonon megjelenő Helénának. A tárgy 1800 körül készült és a nyíregyházi Magyar Ortodox egyházközség kápolnájában őrzik.

A Magyarország területén működő Mitrofan zograf 18. század elején festett nagy méretű hagiografikus ikonjának¹⁶ szélképén (4. kép) Heléna bizánci ikonográfia szerint császári díszben, khitonban, fején koronával, karján lorossal, de thorakion nélkül jelenik meg. Vállára, mellén összefogott piros palást borul. Ez a palást (a bizánci khlamüsz utóda) hangsúlyossá teszi alakját Konsztantinossal szemben, aki khitonján nem visel palástot. Heléna bal kezébe *pálmaág* került, valószínűleg a Konsztantinosz kezébe illesztett jogar szimmetrikus párjaként.

Szintén pálmaágot tart a bal kezében Heléna annak a ráckevei festőcsoportnak az ikonjain, (5. kép) amelyek a 18. század második felében működött és Mitrofanhoz hasonlóan Magyarországon kívül máshol nem tevékenykedett.¹⁷

A pálmát a kereszténység az őskeresztény kortól használja szimbólumként. Szimbólumértéke ismeretes a metabizánci korban is, erre utalnak a 18. században pálmaágot tartó szent- és vértanú-ábrázolások.¹⁸

A pálmaág, pálmafa többretegű ősi szimbólum, amelyet a keresztények az antikvitásból és a zsidó hagyományból¹⁹ örökölték. Szimbolikájának különböző rétegei magának a fának a tulajdonságaiból eredeztethetők.

A pálmafa, mint tudjuk, nem hullajtja el a levelét, örökzöldben pompázik. Ezen képessége következtében az ember alkalmasnak tartja a *győzelem* kifejezésére – mondja Plutarchos.²⁰ Ezért lett a pálmaág a győztes ókori diadalmenetek elengedhetetlen tartozéka. Ezért köszöntik a győztesként Jeruzsálembe bevonuló Jézust pálmaágakkal: „Másnap a nagy sokaság, a mely az ünnepre jött vala, hallván, hogy Jézus Jeruzsálembe jó, Pálmaágakat vőn, és kiméne elébe és kiálta vala: Hozsánna: Áldott, a ki jő az Úrnak nevében, az Izráelnek ama királya!” (Jn 12, 12–13).

A keresztény gondolkodásban a pálmaág, mint győzelemre utaló szimbólum, a *halál felett aratott győzelemre* vonatkoztatható. Ilyen értelemben használták örökzöld levelét az őskeresztények temetési szimbólumként.²¹ A pálma e jelentése olyan erős, hogy a pálmából képzett és az ie. 8. század óta görög földön ismert diszítómotívumot, a palmettát az *örökkévalóság* szimbólumának tekintették,²² ezért hozták összefüggésbe a ke-

16 Közli NAGY M.: *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, Ikonosztázionok*, Debrecen, 1998, Kat. 15.

17 Például: Isten Anyja megkoronázása szentekkel és Keresztrefeszítés-kompozícióval, 1770 körül, in NAGY M., 1998, Kat. 52; Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikon az 1760-as évek második feléből, in NAGY M., 1998, Kat. 43; Isten Anyja megkoronázása szentekkel és Jézus életének jeleneteivel az 1770-es évek második feléből, in Nagy M., 1998, Kat. 58. stb.

18 Például Szt. Demeter Zaharij Orfelin metszetén 1764, in ДАВИДОВ, Д.: *Списки бахчорези 18. века*. Нови Сад, 1983, 22. kép; Még az uralkodók (Dečani Szt. István, Szt. Lázár cár) is pálmaággal jelennek meg H. Žefarović *Sztematográfiájában* in МИКИЋ, О. – ДАВИДОВ, Д. — СТОЈАНОВИЋ, Д.: *Дело Христовога Жефаровића*, Нови Сад, 1961, 97. 98. kép. Az ilyen típusú ábrázolások 18. századi megszorodásának általános okaként a metabizánci festészetet ért barokk hatások, illetve a 17. századtól elinduló elbeszélő jelleg fölerősödését jelölhetjük meg. Nem tekintjük ezen írás céljának a jelenség behatóbb vizsgálatát.

19 VANYÓ L.: *Az őskeresztény művészet szimbólumai*, Budapest, 1988, 110.

20 Utal rá COOPER, J. C., *An illustrated encyclopedia of traditional symbols*, London, 1987, 125.

21 COOPER, 1987, 125. A Szerző lelőhely és kormegjelölés nélkül közöl egy korakeresztény síremléken látható ábrázolást, melyen stilizált pálmalevél alatt a ΒΙΚΤΩΡΙΑ-szó olvasható.

22 In HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy., *Jelképtár*, Budapest, 2000, 174.

resztények a *Paradicsommal*, mint Ezékiel látomásában (Ez 40,26), amelyben a mennyei Jeruzsálem templomának pillérei „valának” „pálmafaragással” díszítve.

A ravennai Ariánusok keresztelőkápolnájának 5. századi kupolamozaikján és a Sant’Apollinare Nuovo-templom 6. századi mozaikfrízén is paradicsomi környezetet szimbolizálnak a pálmafák, amelyek között az apostolok, a mártírok és mártírnők vonulnak. A paradicsom és a halál felett aratott győzelem szimbolikája fonódik össze azon a katakombafestményen is, melyen a Szentlélek-Galamb tart csőrében pálmaágot.²³

A pálmaág fenti jelentései kapcsolódnak össze Szent Melitón 4. században íródott könyvében²⁴ Szűz Máriával kapcsolatosan. Halála előtt Máriának egy angyal jelenik meg a következő szavakkal:

„Ime – mondotta –, pálmaág, a paradicsomból küldötte tenéked az Úr, hogy ezt majd a koporsód előtt vitesd, mikoron három nap múltával testedből felvétetsz a mennyekbe”.²⁵ Szent Melitón leírja azt is, hogy az angyal távozta után nagy fénnel tündöklő pálmaágot Mária koporsója előtt János apostol vitte.²⁶

A keresztényi értelmezés szerinti győzelem a feltámadás, a hozzá vezető út szenvedésekkel van tele. A szenvedés árán elért üdvözülésre utal a pálmaág a *vértanúk és a szentek* kezében a képzőművészetben, melyek irodalmi alapjául a Jelenések könyve (Jel, 7, 9) szolgált, amelyben János a „megváltottak üdvözült sokaságát”-t látja, amint a paradicsomban:

„a királyiszek előtt és a Bárány előtt állanak vala, fehér ruhákba öltözve, és az ő kezeikben pálmaágak”.

Heléna kezébe a metabizánci ikonfestészet tehát egy olyan szimbólumot illesztett, amely a *saját korában igen elterjedt* volt. Fölbukkan a legkorábbi keresztény tartalmú írásművekben és a képzőművészetben is, a bizánci festészet azonban ezt a szimbólumot nem társította vele.

Helénát már a kortársak szentként említik: Ambrus idézett gyászbeszédében „szent emlékezetű nagyasszony”-nak nevezi őt.²⁷ Euszebiosz „háromszorosan boldog”-nak titulálja.²⁸ Az egyház szentté is avatta Helénát,²⁹ tehát illik hozzá a pálmaág vértanúkra vonatkozó jelképisége. Ennél az általános szimbolikánál azonban sokkal szorosabban, *történetileg* is hozzátapad Szent Heléna alakjához a pálma jelképisége. Mint ilyen, nagy tetteire, Krisztus keresztiének megtalálására utal. Ezzel a császárnő elindította a ke-

23 VANYÓ L. 1988, 35. kép.

24 In TISCHENDORF, K.: *Apocalypses, Apocryphae*, Hildesheim, 1966, 113–136. Magyarul közli: *Szent Melitónnak, Szárdesz püspökének könyve Szűz Mária mennyekbe való átvételéről* in *Apokrifek*, szerk., VANYÓ L., Budapest, 1980, 353–364. Az apokrif irat, melyet a 2. században élt Melitónnak tulajdonítanak (in VANYÓ L.: *Az ókeresztény egyház irodalma*, Budapest, 1980, 275.), görög nyelven íródott, és 5. századi latin fordításban maradt ránk.

25 Uo. 354–355.

26 Uo. 360. Ezzel a fénylő pálmaággal a kezében imádkozott Mária az Olajfák hegyén, kérve az Urat, hogy a pokol hatalma ne ártsen neki. Az irat azt is közli, hogy Mária mennybe vitelét követően a fénylő pálmaág még csodát is tett, vakokat gyógyított meg.

27 Magyarul idézi: *Szentek Élete*, szerk. DIÓS I., Budapest, 2001, 593.

28 In EUSZEBIOSZ: *Vita Constantini* III, 46. Magyarul idézi VANYÓ L. 1995, 186.

29 Emléknapija a keleti keresztény egyházban együtt Konsztantinosszal május 21-én, a nyugati keresztény egyházban pedig augusztus 18-án van.

reszt kultuszát, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a keresztény vallás és egyházszervezet egy nagy világbirodalom összetartó kovászává váljék.

A pálmaág a korai századokban azok attribútuma volt, akik *elzarándokoltak* a Szentföldre. Palmer-nek, azaz a Szentföldről pálmaággal hazatért zarándoknak³⁰ nevezték őket. Még Chaucer is megénekli a szentföldi pálmás zarándokokat a Canterbury mesék-ben:

„a nép akkor megyen zarándokútra, a szentföldi pálmások messzire járulnak a híres szentek elibe.”³¹

A császárnő maga is zarándokként utazott a Szentföldre, méghozzá nem is akármilyen zarándokként. A legnagyobb *tisztelettel* közelített a szent helyekhez, „az üdvösséges lábnyomoknak leróttá az illő hódolatot, megfelelően a prófétai szónak, amely azt mondja »hódoljunk azon a helyen, ahol a lábai álltak«” – tudjuk meg a kortárs Euszebiosztól³² és azt is, hogy Heléna zarándokútján gyakorolta a *jótekonyság* erényét is: „az egész Keletet bejárta császári hatalmának bőkezűségével, egyszerre ezreket ajándékozott meg” városokat, magánszemélyeket, katonákat, „a legtöbbet azonban a ruhátlan szegényeknek és elhagyottaknak adott”³³ és nem fukarkodott a szent helyeken épülő bazilikáknak³⁴ juttatott adományokkal sem.

A császárnő másik erényéről, *keresztényi alázatosságáról* Aquileai Rufinus tanúskodik: „*jámborságának* egy másik jelét is a városban hagyta: meghívta ebédre az Istennek szentelt szüzeket, s azt mondják olyan tisztelettel fogadta őket, hogy szolgáló ruhát öltött és maga szolgálta föl a mosdóvizet, az ételt, és az italt. A földkerekség parancsoló urának édesanyja Krisztus szolgálóinak szolgálja lett.”³⁵

A források tehát olyan, zarándokútján kinyilvánított tulajdonságairól tesznek tanúságot, amelyek megalapozták későbbi szentté avatását.

A pálmafáról tudható, hogy öreg korában is hoz gyümölcsöt, méghozzá jót. Ebből következően, az emberre vonatkoztatva a *hosszú élet és az aktív öregkor* szimbólumaként értelmezhető.³⁶ A forrásokból tudható, hogy Heléna 326-ban³⁷, 70-es éveinek a végén tette meg a zarándoklatot. Euszebiosz utal rá, hogy milyen módon: „hát fiatalos fürgeséggel érkezett ide az úrnő”.³⁸

Ebben a vonatkozásban a pálma Heléna személyiségéből adódó jellemvonására, a fiatalos, tetterős öregségre utal. Ez a jellemvonás nem volt jellemző minden zarándokra, sem minden vértanúra és szentre, akikhez a bizánci ikonográfia a pálma szimbolikáját hozzárendelte. Itt a pálma, tehát Heléna *személyes attribútuma*, hasonlóan a kereszt megtalálásának győzelmére vonatkozóan.

Mint személyre szóló attribútumnak, a pálmaágnak Helénára vonatkozóan van egy további aspektusa is. A néprajztudomány minden ágat fának tekint. A fa életet ad. A le-

30 COOPER, J., C., 1987, 125.

31 Kormos István fordítása

32 EUSZEBIOSZ, *Vita Constantini* III, 42. Magyarul idézi VANYÓ L., 1995, 184.

33 Uo. 44. Magyarul idézi VANYÓ L., 1995, 185.

34 Uo. 43. Euszebiosz leírja, hogy a császárnő az imádott Istennek két templomot is szentelt, az egyiket a születési barlangnál, a másikat pedig a mennybemenetel hegyén.

35 Idézi *Szentek Élete*, 2001, 592–593.

36 COOPER, J., C., 1987, 125.

37 *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991, 909.

38 EUSZEBIOSZ, *Vita Constantini* III, 42. Magyarul idézi VANYÓ L., 1995, 184.

veles ág a nő kezében ebből adódóan a termékenység és az anyaság szimbóluma.³⁹ A pálmaág így ismét csak Heléna személyes attribútumaként lép elő. Hiszen a pálmaággal megjelenített női szentek közül éppen az ő vonatkozásában, híressé vált fia miatt is fontos az *anyasága*.⁴⁰

A metabizánci ikonfestészeti ábrázolások prototípusául szolgáló bizánci képeken a császárnő mindkét, vagy csak a bal kezével tesz a kereszt felé irányuló esdeklő, imádkozó kézmozdulatot. Azáltal, hogy a metabizánci ikonokról az imádkozó kézmozdulat eltűnik, azt gondolhatnánk, hogy Heléna alakja elveszíti azt a tartalmiságot, amelyet az imádkozó kézmozdulattal közvetített. Azonban a pálmaág és Heléna fentebb vázolt igen szoros kapcsolata személyiségének számos olyan vonását tárja föl, melyben kifejeződik az imádkozó gesztus által hordozott jelképiség is. Ezáltal nem is támad hiányérzetünk a mély értelmű bizánci kézmozdulat iránt.

A pálmaág sokrétű jelképiségének Heléna alakjához rendelődése fölveti a kérdést a császárnő fejét ékesítő *korona* értelmezéséhez. A korona elmaradhatatlan attribútuma, úgy a bizánci, mint a metabizánci ábrázolásoknak. A pálmaág és a korona szimbolikája az ókeresztény ábrázolásokon szorosan összefonódik: korona-koszorút tartanak a pálmafák között vonuló apostolok és mártírok a ravennai Ariánusok keresztelő kápolnájának kupolamozaikján, valamint a San' Apollinare Nuovo-bazilika mozaikfrízn.

A latin *corona* szó jelentése korona és koszorú egyben. Korona jelentésben: uralkodói attribútumként értelmezhető. Koszorú jelentésben az éghez való tartozásra, az *istennek szenteltségre* utal.⁴¹ Heléna – pálmaág által szimbolizált – életútjából, keresztényi jelleméből következően, az általa viselt (ég felé nyitott) korona jelentésének nem elsősorban uralkodói attribútum volta, hanem a kiválasztottság, az Istennek szenteltség jellege domborodik ki.⁴² Éppen a pálmaág hozzárendelése Szent Helénához teszi lehetővé, hogy az uralkodói jelvényekkel megjelenített alakban életútjának, személyiségének számos vonása feltárulkozzék.

39 „Sok ősi ábrázoláson a leveles ágat maga az életfával azonosított nőalak tartja a kezében, de pontosabban azt mondhatnánk: az ág az ő testükből hajt ki, mint termékenységük bizonyítéka.” In HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy., 2000, 17. Leveles ágat tart az egyik kezében a 10. század végéről való nagyszentmihályi aranykincs 7. számú korszán az a ruhátlan női alak is, aki a másik kezében lévő tálkából a sást táplálja. (In LASZLÓ Gy. – RÁCZ I., *A nagyszentmihályi kincs*, Budapest, 1977, 23. kép.)

40 Megjegyzendő, hogy Konsztantinosz jó anyának tekintette Helénát, hiszen kitüntette az Augusta címmel, sőt anyja szülővárosának, Drepanumnak a nevét tiszteletből Helenopoliszra változtatta. In *The Oxford Dictionary of Byzantium*, 1991, 909.

41 HOPPÁL M. – JANKOVICS M. – NAGY A. – SZEMADÁM Gy., 2000, 124–125. A Bibliában a koszorú az Istennek szentelt élet jutalma, az örök élet szimbóluma (Jel 2,10). A keresztény ikonográfiában a szentek és a vértanúk a koszorút Krisztustól kapják (ravennai San Vitale-templom apszismozaikján Jézus maga nyújtja át a koszorút Szent Vitalisnak), annak jeléül, hogy győzelmeük – melyre utal – nem csupán egyéni erőfeszítésük eredménye, hanem Isten kegyelmi segítségének köszönhetik. In VANYÓ L. 1988, 119–120. Az alávetettség jeleként, ezért ajánlják fel koszorúikat a szentek Krisztusnak az Aránusok keresztelőkápolnájának, valamint a San' Apollinare Nuovo-bazilikának a mozaikjaiban.

42 Megjegyzendő, hogy a bizánci ábrázolásokon a császárok és a császárnők eredetileg nyitott, ún. abroncskoronát viseltek. Ilyent látunk például Konsztantinosz Monomakhosz és Zoé fején a Hagia Szophia tribünjének 11. századi mozaikján. A 12. századól azonban a császárok mitrára emlékeztető fölül zárt, míg a császárnők továbbra is nyitott koronát viselnek (például II. Joánnész Komnénosz császár és felesége Eiréne a Hagia Szophia tribünjének 1118-ból való mozaikján).

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a metabizánci ikonfestészet a pálmaág Szent Helénához rendelésével egy olyan szimbólumot elevenített föl, amely a császárnő korában igen elterjedt volt, de sem a Heléna korabeli, sem a bizánci művészet nem kapcsolta Heléna alakjához. Láthattuk, hogy nem csak a pálmaág szentekre és vértanúkra vonatkozó általános szimbolikája érvényes Helénára. Kapcsolatuk különlegesnek mondható, hiszen a pálma szimbolikája történetileg kapcsolódik Heléna személyéhez. Sőt, a pálma jelentéstartományában Heléna tulajdonságai, különböző jellemvonásai tárulkoznak föl, ami által személyes attribútumának, és mint ilyent a bizánci művészetben különlegesnek tekinthetjük.

A pálmaág ezen többretegű szimbolikájának Helénára vonatkoztatása jelenti azt az újdonságot, amelyet a Szent Helénát pálmaággal megjelenítő metabizánci ikonok képviselnek bizánci elődekhez viszonyítva.

MÁRTA NAGY

SAINT HELEN WITH A PALM IN METABYZANTINE ICON-PAINTING

To sum up it may be stated that by associating the symbol of palm to the character of Saint Helen, Metabyzantine icon-painting revived a symbol which was extremely wide-spread in the age of the empress; however, neither the contemporary art of Helen's age, nor Byzantine art linked this symbol to her figure. It has been seen that not only the common symbol of the palm branch generally connected to saints and martyrs is related to Helen. This symbolic relation may be considered as unusual, since the symbol of the palm is linked to the character of Helen in a historic perspective. Moreover, in the field of reference of the palm Helen's different characteristic features are revealed, due to which it is regarded as her personal attribute. This phenomenon may be considered as special in Byzantine art.

Associating the several layers of the symbolic meaning of the palm with the figure of Helen provides the novelty which Metabyzantine icons depicting Saint Helen with the palm

1. Szt. Heléna. Sztaurotéka részlete
11-12. sz., Esztergom,
Keresztény Múzeum

2. Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna-ikon.
18. sz., Monastery of Aghiou Pavlou,
Athosz.

3. Szt. Konsztantinosz és
Szt. Heléna. Újszövetségi
Szentháromság, Isten Anyja
megkoronázása és
szentek-ikon részlete. 1767.

4. Szt. Konsztantinosz és
Szt. Heléna.
Mitrofan zograf: Isten
Anyja a Gyermekkel, Jézus
szenvedéstörténetének
eseményeivel és
szentekkel-ikon részlete.
18. sz. eleje,
Szerb Egyházművészeti
Gyűjtemény, Szentendre

5. Szt. Konsztantinosz és Szt. Heléna. Ráckevei festő: Isten Anyja megkoronázása szentekkel és Keresztrefeszítés-kompozícióval-ikon részlete. 1771 körül, Magyar Ortodox Múzeum, Miskolc

FEDELES TAMÁS

PÉCSI KANONOKOK EGYETEMLÁTOGATÁSA A KÉSŐKÖZÉPKORBAN
(1354–1526)

„Az ember jól látja, hogy amikor valakit tanulni küldenek, majd mester lesz, azonnal egy kanonoki javadalomra pályázik.” – olvashatjuk az ismeretlen szerző által összeállított *Reformation Kaiser Siegmunds* című reformjavaslatban.¹ A székeskáptalanok tagjai között tehát ezek alapján minden bizonnyal nagy számban találhatunk egyetemet végzett személyeket. Dolgozatunkban a pécsi székeskáptalan felsőfokú tanulmányokat végzett tagjait mutatjuk be a jelzett időintervallumban, természetesen szem előtt tartva az európai és a magyar testületek gyakorlatát is.

A nyugat-európai egyházi középréteg egyetemet végzett tagjainak arányát a magyar szakirodalomban Mályusz Elemér vizsgálta fel,² majd munkája nyomán legutóbb Köblös József ismertette.³ Eszerint Angliában a konstanzi zsinaton rögzítették, hogy a kanonoki stallumok $\frac{1}{4}$ -ét a borostyánkoszorúval, *licentiatussal*, illetve doktori fokozattal rendelkezők számára kell fenntartani; a francia királyság az 1438-as *bourges-i pragmatika sanctio*val a kanonikusok $\frac{1}{3}$ -át juttatta az egyetemet végzett személyeknek; a Német-római Birodalomban a kérdést a Szentszékkal 1448-ban kötött bécsi konkordátum szabályozta, amely a javadalmak $\frac{1}{6}$ -át biztosította a grádussal rendelkezőknek.⁴ E szabályozások azonban csak a javadalmak minimumát határozták meg, melyeket minden körülmények között az egyetemet végzett személyek számára kellett biztosítani. A felsőfokú képzettséggel rendelkező kanonokok tényleges jelenlétét az egyházi középrétegben, csak az egyes testületek beható vizsgálata nyomán lehet megállapítani.

David N. Levine kutatásaiból tudjuk, hogy a 15. századi Angliában szinte alapkövetelmény volt az egyetemi képzettség a sikeres egyházi karrierhez. Kivételszámba ment, ha egy klerikus egyetemi stúdiumai befejezése előtt, magasabb grádusok nélkül jutott kanonoki javadalomhoz. Az 1300–1541 közötti időszakban az exeteri székeskáptalan

- 1 „Man sihet wol, wann einer zu schüle geschickt wirt, wirt er meyster, so wirbet er bald umb ein thumherrenpfunde.” *Reformation Kaiser Siegmunds*. Hrsg. von KOLLER, HEINRICH. (Monumenta Germaniae Historica 500–1500. Staatsschriften des späteren Mittelalters. Bd. VI.) Stuttgart, 1964. 170.
- 2 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*. (Értekezések a történeti tudományok köréből, Új sorozat 9.) Bp., 1958. [a továbbiakban: MÁLYUSZ 1958.] 56–63.
- 3 KÖBLÖS JÓZSEF: *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 12.) Bp., 1994. [a továbbiakban: KÖBLÖS 1994.] 37–38.
- 4 MÁLYUSZ 1958. i. h., KÖBLÖS 1994. i. h.

tagjainak 78%-a, míg a lincolni kanonokok 70%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és e személyek több mint 40%-a szerzett fokozatot.⁵

Franciaországi példánkat ugyan az 1438-as rendelet előtti időszakból vettük, ám így talán még jobban megragadható az elvi szabályozás és a praxis közötti különbség. A laoni katedrálisban javadalommal rendelkező (1272–1412 között) személyek 48%-ánál mutathatók ki felsőfokú tanulmányok, és 83%-uk szerzett grádust.⁶

A német kanonoki javadalmakat a nemesség igyekezett magának fenntartani, így az egyes intézmények statútumaikban írták elő azon követelményeket, amelyeknek az egyéb társadalmi csoportok tagjainak eleget kellett tenni, hogy javadalomhoz juthassanak. E követelmények általában egyetemi tanulmányokat, és bizonyos grádusokat kívántak a kandidálótól.⁷ A bécsi konkordátumban előírt 16,6%-os arányt, a legtöbb testületben meghaladta az egyetemet járt kanonokok száma. Bambergben (1399–1556) a kanonokok 80%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, amely a német testületek mellett – véleményünk szerint – európai összevetésben is kimagasló. E magas százalékos arány ellenére kevesebb, mint 10%-uk szerzett akadémiai fokozatot.⁸ Speyerben (1350–1540) a kanonokok 72%-a járt egyetemre és 29,5%-uk rendelkezett fokozattal,⁹ Salzburgnban (1400–1550) ez az aránypár 60–19%,¹⁰ Bresslauban (1341–1417) 50–24%,¹¹ Brixenben (1300–1500) 40–20%,¹² Mainzban (1306–1476) 31–34%,¹³

5 LEPINE, N. DAVID: *The canons of Exeter cathedral, 1300–1455*. [a továbbiakban: Lepine 1992.] In: *I canonici al servizio dello Stato in Europa secoli XIII–XVI. Les chanoines au service de l'Etat en Europe du XIIIe au XVIe siècle*. Red. MILLET, HÉLÈNE. Ferrara 1992. [a továbbiakban: MILLET 1992.] 29., LEPINE, N. DAVID: *Brotherhood of Canons Serving God. English Secular Cathedrals in the Later Middle Ages*. (Studies in the History of Medieval Religion 8.) Woodbridge, 1995. [a továbbiakban: LEPINE 1995.] 56–58., 62.

6 Igen széles adatbázis alapján készült ez az elemzés, hiszen a jelzett időszakban 849 személynek volt javadalma a testületben. MILLET, HÉLÈNE: *Les chanoines du chapitre cathédral de Laon 1272–1412*. (Collection de l'Ecole Française de Rome 56.) Roma, 1982. [a továbbiakban: MILLET 1982.] 22., 90., 465.

7 MÁLYUSZ ELEMÉR: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Bp., 1971. [a továbbiakban: MÁLYUSZ 1971.] 112. Albert Hauck és Aloys Schulte munkáira támaszkodva sorol fel néhány testületet. Speyerben és Wormsban pl. a következőképpen határozták meg az egyetemi végzettséget: „Nachweis von mindestens 5 Jahren Universitäts-Studium jenseits der Alpen und 5 Jahren diesseits der Alpen, erlangter Grad eines Magisters oder baccalaureus formatus in theologia oder doctor oder Lizenziat in iure canonico vel civili.” HARTMANN, HENRIK: *Die Domherren der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts in Mainz, Worms und Speyer*. Mainzer Zeitschrift, 70 (1975) 148–160. [a továbbiakban: HARTMANN 1975.] 155.

8 KIST, JOHANN: *Das Bamberger Domkapitel von 1399 bis 1556. Ein Beitrag zur Geschichte seiner Verfassung, seines Wirkens und seiner Mitglieder*. (Historisch-diplomatische Forschungen 7.) Weimar, 1943. [a továbbiakban: KIST 1943.] 93–95.

9 FOUQUET, GERHARD: *Das Speyerer Domkapitel im späten Mittelalter (ca. 1350–1540). Adlige Freundschaft, fürstliche Patronage und päpstliche Klientel. Bde I–III*. (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte. Bd. 57.) Mainz, 1987. [a továbbiakban: FOUQUET 1987.] I. 172., 183.

10 WAGNER, HANS: *Das Salzburger Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung 1400–1550*. (Ungedruckte Dissertation) Wien 1949. 88.

11 SCHINDLER, GERHARD: *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau 1938. 53–57.

12 SANTIFALLER, LEO: *Das Brixner Domkapitel in seiner persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter. 2 Bde*. (Schlern-Schriften 7.) Innsbruck 1924–1925. [a továbbiakban: SANTIFALLER 1924–1925.] I. 126., 132.

Schwerinben (1171–1400) 26–28%,¹⁴ Goslarban (1049–1551) 13–39%¹⁵ volt. Az egész középkorra vonatkozó adatok szerint Kölnben a javadalmasok 35, Trierben 29, míg Hildesheimben 15%-a látogatta valamelyik egyetemet, míg Augsburgban (1400–1500) ez 64,5%-ot tett ki.¹⁶

A legjelentősebb lengyel káptalanok esetében hasonló tendencia figyelhető meg, mint amit a német testületek esetében fentebb jeleztünk: a nemesek számára kívánták fenntartani a stallumokat. 1414-ben a gnieznoi dóm kanonokjai közé a nemesi származásúakon kívül csak azokat vették fel, akik valamelyik tudomány akadémiai fokozatával rendelkeztek. 1421-ben ezt a rendelkezést V. Márton pápa (1417–1431) megerősítette és kiterjesztette a plocki, a poznani és a włocławeki székeskáptalanokra is, valamint a grádussal nem rendelkezők számára 7 év egyetemi tanulmányokat írt elő.¹⁷ Egy 1505-ben kelt pápai bulla a gnieznoi testület számára előírta, hogy 6 stallumot kell fenntartani a doktori fokozattal (2 jogász, 2 teológus, 2 orvos) rendelkezők részére, majd ezt 1515-ben X. Leó (1513–1521) kiterjesztette a fent említett testületekre és a krakkói káptalanra is, ám a fenntartott javadalmak számát 4-re csökkentette.¹⁸

Európa további területei közül először Skandinávia gyakorlatát tekintjük át.¹⁹ A bergeni székesegyház kanonokjainak 26%-a tanult egyetemen, és ezek 32%-a rendelkezett akadémiai fokozattal 1200–1537 között.²⁰ A dán káptalanok közül Lundban a 15. században a nemesek (!) számára kötelezővé tették az egyetemi tanulmányokat, a polgárok számára pedig az akadémiai grádus megszerzését írták elő. Aarhusban (1345) két, Viborgban (1440) és Ripenben (1455) pedig három esztendei stúdiumot kellett igazolni.²¹

Itáliában az általunk ismert káptalanok közül Lucca áll az „élen”, mivel a 15–16. században a testületben javadalommal rendelkezők 42,6%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és e személyek 37%-a rendelkezett fokozattal.²² Rómában a Szt. Péter bazilika javadalmasainak (1376–1500) mindössze 8,6%-a rendelkezett egyetemi fokozattal, amelyből – a két nagy római dóm analógiájára – az egyetemet jártak alacsony arányára

13 HOLLMANN, MICHAEL: *Das Mainzer Domkapitel im späten Mittelalter (1306-1476)*. (Quellen und Abhandlungen zur mittelrheinischen Kirchengeschichte. Bd. 64.) Mainz, 1990.

14 KALUZA-BAUMRUKER, MARGIT: *Das Schweriner Domkapitel (1171-1400)*. (Mitteldeutsche Forschungen 96.) Köln-Wien, 1987. [a továbbiakban: KALUZA-BAUMRUKER 1987.] 110–117.

15 MEIER, RUDOLF: *Die Domkapitel zu Goslar und Halberstadt in ihrer persönlichen Zusammensetzung im Mittelalter. (Mit Beiträgen über die Standesverhältnisse der bis zum Jahre 1200 nachweisbaren Hildesheimer Domherren)*. (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 5. Studien zur Germania Sacra.) Göttingen 1967. 132.

16 KIST 1943. 93–94.

17 WOLLEK, CHRISTOPH: *Das Domkapitel von Plock 1524–1564. Gegenreformatorische Haltung und innenkirchliche Reformbestrebungen*. (Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte 2.) Köln 1972. 5.

18 i. m. 7.

19 Az ibériai félsziget, Csehország valamint Dalmácia székeskáptalanjairól nem találtam adatokat.

20 BAGGE, SVERRE- TRYTT, ANNA ELISA: *Canons in the service of the State Norway*. In: MILLET 1992. 177., 182.

21 HARMS, KLAUS: *Das Domkapitel zu Schleswig von seinen Anfängen bis zum Jahre 1542*. Berlin, 1914. 25.

22 BITTINS, URSULA: *Das Domkapitel von Lucca im 15. und 16. Jahrhundert*. (Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Geschichte und ihre Hilfswissenschaften Bd. 534.) Frankfurt am Main, 1992. [a továbbiakban: BITTINS 1992.] 99–104.

következtethetünk.²³ A lateráni bazilika 14. századi javadalmasainak 16,4, míg a *S. Maria Maggiore* kanonokjainak csupán 7%-a járt egyetemre.²⁴ A 15. század második felében Páviában a javadalmasok 25,²⁵ Pármában pedig 16%-a folytatott egyetemi tanulmányokat.²⁶

A magyar káptalanok statútumaiban nem szerepel az egyetemplátogatási kötelezettség, ami természetesen nem azt jelenti, hogy javadalmasaik egyike sem folytatott volna egyetemi tanulmányokat. Az *archidiaconus*ok számára az 1279-ben tartott Budai Zsinat minimum 3 éves kánonjogi tanulmányokat írt elő, amely időszak alatt rezideálási kötelezettségüket egy helyettes állításával oldhatták meg.²⁷ Ezen előírásnak azonban nem tettek következetesen eleget a főesperesek, mint ahogy azt a következőkben látni fogjuk. Amint köztudott a középkori Magyarország területén nem működött folyamatosan egyetem. Az 1367-ben alapított pécsi egyetem nem érte meg a 15. század kezdetét, Zsigmond óbudai alapítása (14-15. század fordulója) legfeljebb az uralkodó haláláig működhetett, míg a Vitéz János által 1467-ben életre hívott pozsonyi *Academia Istropolitana* a főpap bukásával szűnt meg.²⁸ Az ország „egyetemnélkülisége” következtében a magyar tanulni vágyóknak a külföldi egyetemeiket kellett felkeresniük, amelyek közül a közeli Bécs és Krakkót látogatták a legtöbben. Az egyetemek közötti „versenyben” a 15. század második felében Krakkó megelőzte Bécsét, több magyar diákot vonzott.²⁹ Bécs és Krakkó kiemelkedő látogatottságát földrajzi közelségük mellett minden bizonnyal a kedvezőbb anyagi feltételek (beiratkozási díj), olcsóbb életvitel lehetősége is kedvezőbbé tette a magyar diákok számára.³⁰ A prágai egyetemet a 15. századtól kezdve a huszitizmus következtében magyarok nem, vagy csak elvétve látogatták. Itália egyetemei, amelyek igen nagy költségeket róttak a hallgatókra, szintén célpontjai voltak a magyar diákoknak, ám Bécsét és Krakkót nem tudták megelőzni.³¹ A párizsi, valamint a német egyetemeiket igen kevesen választották, nyilván a nagy távolságok miatt.

23 MONTEL, ROBERT: *Les Chanoines de la basilique Saint-Pierre de Rome (fin XIIIe siècle- fin XVIe siècle): esquisse d'une enquête prosopographique*. In: MILLET 1992. 113.

24 REHBERG, ANDREAS: *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore in: 4. Jahrhundert. Eine Prosopographie*. (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom. B. 89.) Tübingen, 1999, 156-158., 166. E három római káptalan esetében bizonyára a pápai *reservatio* és *provisio*ik következtében volt ilyen alacsony az arány.

25 PELLEGRINI, MARCO: *Il capitolo della cattedrale di Pavia in età Sforzesca (1450-1535)*. In: MILLET 1992. 73.

26 BATTIONI, GIANLUCA: *Il capitolo della cattedrale di Parma (1450-1500)*. In: MILLET 1992. 65-72.

27 SZENTIRMAI, ALEXANDER: *Das Recht der Erzdechanten (Archidiaconate) in Ungarn während des Mittelalters*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte 74. Kan. Abt. 43 (1957) 160-162.

28 A magyar középkori egyetemekkel számtalan tanulmány, monográfia foglalkozik. Ezek felsorolása helyett itt ld. KUBINYI ANDRÁS: *A középkori magyarországi városok hierarchikus térbeli rendjének kérdéséhez*. Településtudományi Közlemények, 23 (1971). 60. [a továbbiakban: KUBINYI 1971.]

29 KOVÁCS ENDRE: *A krakkói egyetem és a magyar művelődés. Adalékok a magyar-lengyel kapcsolatok XV-XVI. századi történetéhez*. Budapest 1964. [a továbbiakban: KOVÁCS 1964.] 23-24.

30 KOVÁCS 1964. 31.; Bécsben egy *magister artium* grádust kb. 4 év alatt lehetett megszerezni, amely kb. 40-50 Ft-ba került, ezzel szemben, pl. Bolognában a beiratkozási díj 12 ft volt. TONK SÁNDOR: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. [a továbbiakban: TONK 1979.] 115-116.

31 Kubinyi professzor véleménye szerint, melyet az alább ismertetésre kerülő pécsi adatok alapján magunk is osztunk, általában azok iratkoztak be valamely itáliai egyetemre, akik korábban Bécsben vagy Krakkóban már fokozatot szereztek. KUBINYI 1971. 61.

Káptalanjaink középkori történetének feldolgozottságából adódóan, csak néhány testület esetében rendelkezünk releváns adatokkal a kanonokok egyetemjárását illetően. Az esztergomi káptalan gyakorlatát az 1397-es egyházlátogatási jegyzőkönyvből ismerjük. E szerint a fiatalabb javadalmasok mentek egyetemre, akik javadalmuk birtokában folytatták tanulmányaikat, majd három esztendő elteltével meg kellett jelenniük a káptalan székvárosában és be kellett számolniuk tanulmányi előmenetelükről.³² A 14. század végén alapította Budai János barsi főesperes a *Collegium Christit*, amely intézmény a szerény anyagi helyzetben lévők külföldi tanulmányait segítette.³³ Az esztergomi székeskáptalanban 1183–1543 között kanonoki stallummal rendelkezők 19,7%-a folytatott egyetemi tanulmányokat, és ezek 62,5%-a szerzett fokozatot. Az 1301 után grádust szerzők közül 64 kánonjogi, 13 *artes*, 7 orvosi fokozattal rendelkezett. Az egyetemek közötti sorrend a következőképp alakult: Bécs, Bologna, Padova, Prága, Ferrara, Krakkó.³⁴

Tonk Sándor kutatásai igazolták, hogy – a magyar káptalanok gyakorlatának megfelelően – az erdélyi káptalan esetében sem volt kritérium az egyetemi képzettség. A gyulafehérvári kanonokok 34,63%-a folytatott felsőfokú tanulmányokat 1381 és 1520 között. A főesperesek kisebb része végzett egyetemi tanulmányokat, a szerző szerint az egyházi bíróságokon gyakorlatban sajátították el a kánonjogot.³⁵

A Mátyás- és a Jagelló-kori egyházi középrétegről készített alapvető monográfiájában Köblös József igen részletes, sokoldalú elemzés alá vonta az általa kiválasztott négy kanonoki testület egyetemet járt tagjait. Eszerint a vizsgált korszakban a budai kanonokok 23, a fehérváriak 51, a győriek 40, míg a pozsonyiak 55%-a tanult rövidebb-hosszabb ideig egyetemen. A négy káptalan felsőfokú tanulmányokat végzett tagjainak azonban csak 35%-a szerzett akadémiai grádust. A kanonokok hét egyetemen folytattak tanulmányokat, melyek közül Bécs emelkedik ki, majd alaposan lemaradva Krakkó következik. Az észak-itáliai egyetemeket (Padova, Bologna Ferrara) csak kevesen keresték fel, végül a Párizsban és Rómában tanultak száma a legcsekélyebb (5-5 fő). A származás és egyetemjárás kapcsolata a következőképpen alakult: az arisztokraták 75, a külföldiek 70, a polgárok 51, a köznemesek 35, míg a jobbágyok 31%-a vett részt egyetemi képzésben. Ami az egyetemi tanulmányok időtartamát illeti a kanonokok 69%-a egy 18%-a 2–5, míg 11%-a 6–10 évig járt egyetemre. A fokozatot elérők többsége a *facultas artium* stúdiumait végezte el, míg őket a kánonjogi grádussal rendelkezők követték.³⁶

A váradi székeskáptalan tagságát analizáló Kristóf Ilona kutatásaiból tudjuk, hogy 1440 és 1526 között a kanonokok 29%-a (107 fő közül 31) folytatott egyetemi tanulmányokat. Az egyetemet járt egyháziak döntő többsége (39%) a nemesek közül rekrutálódott, melyet az indokolhat, hogy „a káptalan tagjainak 46%-a volt bizonyíthatóan nemesi és csak 29%-a polgári származású”.³⁷ Az egyetemet járt kanonokok közül 18 személy

32 KÖRMENDY KINGA: *Literátusok, magiszterek, doktorok az esztergomi káptalanban*. 180. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. FÜGEDI ERIK, Bp., 1986. 176–202. [a továbbiakban: KÖRMENDY 1986.], MÁLYUSZ 1971. 101.

33 KÖRMENDY 1986. 180.

34 KÖRMENDY 1986. 184–185., 200. 201.

35 TONK 1979. 129–132.

36 KÖBLÖS 1994. 38–43.

37 KRISTÓF ILONA: *Egyházi középrétegeink műveltsége – egyetemjárás a későközépkori váradi káptalanban*. 70. In: METESZ HEVES Megyei Szervezete, Tudományos Közlemények 5. Eger, 2002. 70–76. [a továbbiakban: KRISTÓF 2002.]

szerzett fokozatot, amely 58%-os aránynak felel meg. A főesperesek mintegy fele nem folytatott egyetemi stúdiumokat.

Pécsett a vizsgált 376 személy közül 77 fő esetében mutatható ki felsőfokú tanulmányok végzése, amely közel 20,5%-os aránynak felel meg.³⁸ Közülük hét kanonok esetében csak feltételezni tudjuk egyetemi tanulmányaikat. Macedóniai László humanista műveltsége és Szatmári humanista köréhez tartozása alapján feltételezhető, hogy legalább a szabad mesterségek fakultásán folytatott tanulmányokat, vélhetőleg Bécsben.³⁹ Montiloi Pétert, Miklós pécsi püspök nevezte *in iure peritusnak*,⁴⁰ amely alapján egyetemi tanulmányait valószínűsíthetjük. Ugyanez mondható el Skultéti Konrádról⁴¹ és Valkói Jánosról,⁴² utóbbi esetében annyival kiegészítve, hogy minden valószínűség szerint valamelyik itáliai egyetemet látogatta. János (II.) esetében egy pápai bulla tájékoztat arról, hogy felmentést kapott a rezideálási kötelezettség alól, amíg egyetemi tanulmányokat folytat.⁴³ István (I.) főesperest vélhetőleg azonosíthatjuk azzal a pécsi kanonokkal, aki 1487-ben tanúként jelen volt Padovában Vitéz Mihály zágrábi prépost doktori vizsgáján.⁴⁴ Vélhetőleg ő is az egyetem jogi fakultásán látogatta, ám biztos információval nem rendelkezünk. Cserkúti György esetében annyit tudunk, hogy pápai felmentést kapott rezidencia kötelezettség alól, és az okok között szerepelt az egyetemlátogatás.⁴⁵ Veress Endre hipotetikusán azonosította a padovai egyetemen 1400-ban feltűnő „*dominus custos de Ungaria*”-val.⁴⁶

A 20,5% ugyan nemzetközi viszonylatban relatíve alacsony arány, ám meghaladja a német káptalanok számára 1448-ban előírt 1/6-os arányt és Lucca kivételével az említett itáliai testületek egyetemet járt tagjainak százalékos arányát is. Az erdélyi káptallal összehasonlítva az 1381–1520 közötti években a pécsi javadalmasok 23%-a járt egyetemre, míg az erdélyi kanonokok kb. 35%-a. Az 1458–1526 közötti időszakot vizsgálva a pécsi javadalmasok 34%-a látogatta valamelyik egyetemet, ezzel a testület meg-

38 A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő-középkorban (1354–1526) c. PhD – értekezésünkben állítottuk össze a káptalan archontológiáját. A vizsgált időszakban összesen 404 személy mutatható ki pécsi kanonokként, azonban 28 fő esetében kérdése a tényleges javadalombirtoklás (vélhetőleg csak pápai kinevezéssel rendelkeztek), így elemzésünket csak 376 személyre terjesztettük ki.

39 K. OBERMAYER ERZSÉBET – HORVÁTH ISTVÁN KÁROLY: *Macedóniai László. Egy humanista élete és Működése a Mohács körüli évtizedekben*. Századok, 93 (1959) [a továbbiakban: OBERMAYER-HORVÁTH] 783.

40 KOSZTA LÁSZLÓ: *A pozsegi társaskáptalan tagjai a XIV. század közepéig*. Aetas 1991/3-4. 51. [a továbbiakban: KOSZTA 1991.]

41 BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. [a továbbiakban: BÓNIS 1971.] 35.

42 FEDELES TAMÁS: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi személyzete (1354–1526)*. Egyháztörténeti Szemle, 5 (2004) 74., KOSZTA 1991. 50., TIMÁR GYÖRGY: *Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában*. In: Baranyai Helytörténetírás 1981. Pécs, 1982. [a továbbiakban: TIMÁR 1981.] 36.

43 1402 február 13.: *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia*. Vatikáni magyar okirattár. I/1-6. II/1-3. Budapest, 1881–1909. (reprint: 2000) [a továbbiakban: Mon. Vat.] I/4. 409., *Zsigmond-kori oklevéltár. I–VIII*. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR, BORSA IVÁN, Bp., 1951–2003. [a továbbiakban: ZSO II.] Nr. 1438.

44 VERESS ENDRE: *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. Bp., 1915. [a továbbiakban: VERESS 1915.] 18.

45 Mon. Vat. I/3. 303.

46 VERESS 1915. 5.

előzte a budai káptalant (23%), megközelítette Győrt (40%), ellenben jelentősen elmaradt a fehérvári (51%) és a pozsonyi (55%) káptalanoktól. Amennyiben a négy testület adatait átlagában vesszük, úgy 39%-os arányszámot kapunk, így azt mondhatjuk, hogy a pécsi 34% megfelel az „országos viszonyok”-nak.

Az egyetemek közül a legtöbben a bécsit látogatták, amely a 15. század közepéig országos viszonylatban is az első helyen szerepelt. 21 pécsi javadalmas folytatott biztosan tanulmányokat Bécsben és további három fő esetében is ez valószínűsíthető. Az ott tanulók döntő többségéről azt mondhatjuk, hogy itt csak a *magister artium* fokozatot szereztek meg, majd ezt követően további tanulmányokat folytattak Itáliában, ahol általában a kánonjogi stúdiumokat részesítették előnyben. Jellemző példáját láthatjuk e gyakorlatnak Handó György és Hangácsi Albert prépostok esetében. Mindketten Bécsben kezdték tanulmányaikat,⁴⁷ majd a szabad művészetek mestereiként előbbi Ferrarában,⁴⁸ utóbbi Padovában hallgatott kánonjogot,⁴⁹ majd Handó Firenzében (1451),⁵⁰ míg Hangácsi Bolognában (1450)⁵¹ tette le a doktori vizsgát. Bécsen követően az itáliai egyetemeket látogatták többnyire, melyek közül Padovában 13 személy folytatott tanulmányokat, majd Bologna (9), Ferrara (6), Firenze és Róma (3) következett, megelőzve Prágát (2), Párizst (2) és Kölnt (2). Heidelbergben és Paviában egyaránt 1–1 személy folytatott tanulmányokat. A vizsgált pécsi kanonokok közül mindössze Budai Kakas János tanult Krakkóban, aki 1507-ben – tehát pécsi javadalomnyerését megelőzően – a szabad mesterségek magiszteri fokozatát szerezte meg.⁵² Az azonosítatlan egyetemeken fokozatot szerzett kanonokok közül Kolozsvári Jakabról tételezhető fel, hogy a Visztula-parti városban végezte stúdiumait, amely egyetem az erdélyi diákok körében igen népszerű volt.⁵³ A rendelkezésre álló források sajnos nem teszik lehetővé annak megállapítását, hogy a vizsgált pécsi javadalmasok közül tanultak-e (és ha igen, akkor hányan) az 1367-ben alapított pécsi egyetemen. A pécsi javadalmasok tehát 12 különböző európai egyetemen tanultak, ám az egyetemek frekvenciája, Krakkó kivételével, hasonlóképpen alakult, mint amelyet Köblös az általa vizsgált négy testület és

47 SCHRAUF KÁROLY: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest, 1892. [a továbbiakban: SCHRAUF 1892]. 89., 98.

48 Fraknói, majd tanulmányát felhasználva Bónis is úgy gondolta, hogy Vitéz János váradi püspök küldte Handót Padovába, azonban ott György öccse, Gergely, tanult 1466–1468 között, akit valóban Vitéz küldött oda és megélhetéséről egy váradi kanonoki javadalom adományozásával gondoskodott. KUBINYI ANDRÁS: *A kincstári személyzet a XV. század második felében*. Tanulmányok Budapest Múltjából, 12 (1957) 25–49. (újra közölve: BARTA GÁBOR [szerk.]: *Mátyás király 1458–1490*. Bp., 1990. 62–80.) 30., 33., FÜGEDI ERIK: *A XV. századi magyar püspökök*. Történelmi Szemle, (1965) 488.477–498. (és Uő [szerk.]: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról*. Bp., 1981. 89–113. az adattár nélkül). VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Budapest, 1941. [a továbbiakban: VERESS 1941.] 358–359., KRISTÓF ILONA: *Személyes kapcsolatok Váradon (1440–1526)*. Fons, 8 (2001) 1. sz. 76., KRISTÓF 2002. 74. Vö. FRANKÓI VILMOS: *Mátyás király magyar diplomatai*. Bp., 1898. [a továbbiakban: FRANKÓI 1898.] 16., BÓNIS 1971. 225.

49 VERESS 1941. 38–39.

50 VERESS 1941. 358–359.

51 i. m. 39.

52 KUBINYI ANDRÁS: *Budai Kakas János és történeti feljegyzései*. 201. In: Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. (METEM könyvek 22.) Bp., 1999. 193–212. [a továbbiakban: KUBINYI 1999.]

53 Erre ld. TONK 1979.

Körmeny Esztergom esetében megállapított: Bécs kimagasló látogatottságát az észak itáliai egyetemek követték.

Amennyiben az egyetemet jártak származását vizsgáljuk a következő képet kapjuk:

báró	4	7%
köznemes	23	42%
polgár	11	20%
jobbágy	2	4%
külföldi	15	27%

(Ezen arányokat jelentősen módosítaná az a 22 fő, akinek származása ismeretlen, és ehelyütt nem vettük figyelembe őket.) Amennyiben az egyetemet jártak arányát kivetítjük a vizsgálat alá vont összes személyre, azt látjuk, hogy a külföldi származásúak esetében a legmagasabb a százalékos arány (48%). Ez alapján feltételezhetjük, hogy javadalomhoz jutásukban dominánsabb szerepe lehetett tanultságuknak. Az arisztokrata familiák tagjai közül 4 fő (40%) tanult egyetemen. A köznemesek, a jobbágyok és a polgári származásúak közel azonos mértékben (26, 25, ill. 23%) végeztek felsőfokú tanulmányokat.

Az egyetemi tanulmányok alatt kiváló alkalom kínálkozott új ismeretségek szerzésére, személyes kapcsolatok kialakítására, a latin nyelv univerzalitásánál fogva, pedig különböző nemzetek tagjai is könnyen érintkezésbe kerülhettek egymással. Az egyes egyházi javadalmakról is könnyen informálódhattak az „érdeklődők”, sőt akár beneficiumhoz is juthattak e kapcsolatok által. Az egyetemeken kialakított kapcsolatok révén többen is kanonoki javadalomhoz jutottak Budán, Fehérváron, Győrben és Pozsonyban.⁵⁴ Pécs esetében a testületbe kerülés e módja elenyésző volt, hiszen mindössze négy személy esetében tudjuk feltételezni, hogy egyetemi tanulótársaik által jutottak kanonoki stallumhoz. Hueveni Goeswin vélhetőleg 1412-ben ismerkedhetett meg Tamásfalvai Miklóssal, a bécsi egyetemen.⁵⁵ Miklós ekkor már pécsi javadalmas volt, és alkalmasint általa jutott javadalomhoz a tudós németalföldi. Minden bizonnyal közös padovai tanulmányaik során került kapcsolatba Tolnai János pécsi kanonokkal és főesperessel Gosztonyi Lőrinc és Szentegyedi Albert 1501-ben.⁵⁶ Ezen ismeretség folytán juthattak egy-egy kanonoki javadalomhoz ők is a káptalanban. Vélhetőleg Tolnai révén jutott javadalomhoz Pécssett Cinzius Antal is, aki szintén az említett egyetemen tanult 1499-ben.⁵⁷

54 KÖBLÖS 1994. 43–44., Speyer esetében is igen fontos volt ez a csatorna. Ld. FOUQUET 1987. 154., 164–201.

55 Goeswin 1412 szeptemberében a bécsi egyetem orvosi fakultásán tűnt fel. *Die Matrikel der Universität Köln von 1389 bis 1559*. Hrsg v. KEUSSEN, H. 3 Bde. (Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschitskunde VIII.) 2. erw. Aufl. Bonn 1928–1931. I. [a továbbiakban: MUK] 159. 94,1., Tamásfalvaira ld. SCHRAUF 1892. 35., *Die Matrikel der Universität Wien*. Hrsg. F. GALL-W. SZAIVERT. I–III. Graz–Wien–Köln, 1956–1967. [a továbbiakban: MUW] I/1. 94.

56 Tolnai 1498–1502 között biztosan ott tanult: VERESS 1915. 20–22., VARGA IMRE: *Magyarországi tanulók a padovai egyetemen a XV–XVI. századfordulón*. Irodalomtörténeti Közlemények, 79 (1975) 2. sz. 211–218. [a továbbiakban: VARGA 1975.] 214.; Gosztonyi és Szentegyedi 1501 januárjában padovai hallgatók, valamint Tolnai János ügyvédei. VARGA 1975. 215.

57 VARGA 1975. i. h.

Az egyetemet jártak több, mint 1/3-a, 27 fő (Hueveni, Asszonyfalvi, Bajoni, Balbi, Bodó, Bodrogi, Brodarics, Budai Kakas, Büki, Czudar, Dúlházi, Garázda Péter, Gosztönyi Lőrinc, Handó, Hangácsi, Mohorai, Piso, Plaueni, Pozsonyi, Cavazis, Rudolf, Sienai János és Fülöp, Skultéti, Turoni Kelemen, Valkói) már pécsi javadalomviselése előtt végezte tanulmányait, szerzett akadémiai fokozatot. A külföldiek közül kilencen (Hueveni, Balbi, Basthonyai, Plaueni, Cavazis, Rudolf, Sienai János és Fülöp, Skultéti) tartoztak ezek közé. Az arisztokrata származásúak tanulmányait (Asszonyfalvi, Czudar, Bodó) nyilván családjuk finanszírozta. Ezt valószínűsíti Asszonyfalvi esete, aki 1450–1453 között István nevű öccsével tanult Bécsben.⁵⁸ A köznemesek és polgárok számára családi kapcsolataik és magas rangú mecénások tették lehetővé a külföldi stúdiumok végzését. Mohorai Miklós nyilván apja kapcsolatai révén folytathatta tanulmányait Bécsben, hiszen apja, János mester, már Zsigmond király uralkodása alatt kúriai jegyzőként tevékenykedett, majd 1444-től az évtized végéig a kancellária protonotáriusa volt, továbbá Szentgyörgyi Tamásnak, a johanniták vránai perjelének, familiárisa és a lovagrend gondnoka volt.⁵⁹ Bajoni itáliai tanulmányait Vitéz János támogatásával végezte, sőt bolognai tanulmányai idején már a királyi kancellária titkáráként tűnt fel.⁶⁰ Brodarics padovai tanulmányait Thuz Osvát zágrábi- és Ernuszt Zsigmond pécsi püspökök egyaránt támogatták.⁶¹ Garázda Péter itáliai stúdiumait unokafivére, Janus Pannonius és a szintén rokon Vitéz segítette.⁶² Handó György tanulmányait Szécsi Dénes esztergomi érsek támogatta.⁶³

20 személy (Hueveni, Tamásfalvai, Barnabás, Bácsi Simon, Cinzius, Cserdi-i, Garai Pál, Gibárti, Glowinoi, Gosztönyi, Gyarmati, Hagymási, Hangácsi, Laki, Pápai, Svessai, Szentegyedi, Telegdi, Tolnai) már egy pécsi kanonoki stallum birtokában kezdte meg, vagy folytatta tanulmányait. Hueveni Goeswin korábbi párizsi tanulmányait 1412-től a kölni egyetemen folytatta egy pécsi kanonoki javadalom birtokában. Egy heidelbergi intermezzót követően egészen 1421-ig Kölnben tanult. Ehhez további anyagi támogatásra volt szüksége, amelyet újabb egyházi javadalmak megszerzésével biztosított: pécsi oltárigazgató, zágrábi és utrechti kanonok, *zempsai* plébános volt.⁶⁴ Gosztönyi Lőrincet és Hangácsi Albertet itáliai tanulmányaik folytatásában segítette egy-egy pécsi stallum. Az említett személyek közül 13 Itáliában (Padova, Bologna, Firenze) folytatott tanulmányokat, amelyek magasabb költsége miatt mindenképpen szükségük volt a pécsi javadalmuk nyújtotta jövedelemre.

58 VERESS 1941. 363.

59 *A pannonhalmi Szent-benedek-rend története. I–XII/B.* Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ – SÖRÖS PONGRÁC. Bp., 1902–1916. VIII. 448–457., BÓNIS 1971. 159. és III. Tábla, KUBINYI FERENC: *A mohorai Vidffyek címeres-levele és nemzedékrendje. A címer színes hasonmásával.* Turul, 3 (1885) 3.

60 BÓNIS 1971. V. tábla., SZILÁGYI LORÁND: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526.* Különlenyomat a „Turul” 1930. évi 44. kötetéből. Bp., 1930. 12., VERESS 1941. 51.

61 FARBAKY PÉTER: *Szatmári György, a mecénás.* (Művészettörténeti Füzetek 27.) Bp., 2002. [a továbbiakban: FARBAKY 2002.] 26.

62 HUSZTI JÓZSEF: *Janus Pannonius.* Pécs, 1931. [a továbbiakban: HUSZTI 1931.] 235.

63 UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526).* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI.) Köln, 1991. 328.

64 MUK I. 159. 94.1., LUKCSICS PÁL: *XV. századi pápák oklevelei. I–II.* Bp., 1931–1938. [a továbbiakban: LUKCSICS] I. Nr. 785.

A további 30 személy esetében adatok hiányában nem tudtuk megállapítani, hogy pontosan mikor és melyik egyetemen folytatták tanulmányaikat. Az oklevelekben már akadémiai fokozattal rendelkező pécsi javadalmasokként szerepeltek.

Ami a pécsi kanonokok tanulmányainak időtartamát illeti igen nagy szóródást tapasztalunk, ugyanis 1 és 25 év a két szélső érték. Sok esetben nem rendelkezünk pontos adatokkal az egyetemen eltöltött évekről, így azokban az esetekben, amikor az illető személyek nem szereztek akadémiai fokozatot minimálisan 1 évvel számoltunk. Amennyiben csak az illető fokozatát ismerjük, úgy az ahhoz szükséges optimális időtartamot vettük figyelembe. Az *artes* fakultáson a magiszteri fokozat megszerzéséig, az előírások szerint, hat esztendőn át kellett tanulni, majd ezután következhetek a magasabb stúdiumok.⁶⁵ Az orvosi karon Párizsban hat éves tanulmányokat írtak elő a doktori fokozat megszerzéséhez.⁶⁶ A kánonjogi doktori fokozat megszerzése Prágában hét év tanulmányokat jelentett.⁶⁷ A teológiai stúdiumok Párizsban a világi klerikusok számára 16 évig tartottak, ezt követően nyerhették el a doktori fokozatot.⁶⁸

Évek	Személyek	%
1	18	23
3	2	2,7
4	1	1,3
5	1	1,3
6	16	21
8	2	2,7
9	2	2,7
12	1	1,3
13	29	38
16	2	2,7
20	1	1,3
22	1	1,3
25	1	1,3
Összesen	77	100

Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a legtöbben legkevesebb 13 esztendeig látogatták valamelyik egyetemet, amely idő alatt a kánonjogi doktori fokozatot (*doctor decretorum*) lehetett megszerezni. Azonos aránnyal szerepel az egy ill. 6 éves tanulmányi idő. Az egy évvel kapcsolatban, véleményünk szerint, nem szabad messzemenő következtetéseket levonni, hiszen ennek elsődleges oka az adathiány lehet. Emellett ter-

65 LE GOFF, JACQUES: *Az értelmiség a középkorban*. (Osiris Zsebkönyvtár.) Bp., 2000. [a továbbiakban: LE GOFF 2000.] 103., LEFF, GORDON: *Das trivium und die drei Philosophien*. 294. In: *Geschichte der Universität in Europa. Band I. Mittelalter*. Hrsg. von RÜEGG, WALTER. München, 1993. [a továbbiakban: UNIVERSITÄT] 279–302. Vö. TONK 1979. 115.

66 LE GOFF 2000. 103.

67 TONK 1979. 115.

68 ASZTALOS, MONIKA: *Die theologische Fakultät*. 366. In: UNIVERSITÄT 359–385., LE GOFF 2000. 103.

mészeten egyetértünk Köblössel, aki szerint az egyetemet jártak többségét a tanulás lehetősége mellett a kapcsolatteremtések esélye is jelentős mértékben motiválta.⁶⁹ Hat esztendő alatt lehetett elérni a szabad mesterségek magiszteri grádusát (*magister artium*), amellyel – amint a következőkben látni fogjuk – az egyetemet jártak nagy hányada megelégedett. A 13 év feletti tanulmányi idő a pécsi kanonokokra sem volt jellemző,⁷⁰ így nem meglepő, hogy mindössze 5 személy (az egyetemet jártak kevesebb, mint 7%-a) vállalta a nagy anyagi áldozatokat követelő hosszú stúdiumokat.

A fokozatot szerzett pécsi kanonokok esetében európai viszonylatban is kiemelkedő eredményt kapunk, ugyanis az egyetemet járt személyek 66%-a végezte tanulmányait akadémiai grádussal. Itt elég csak a fentebb ismertetett káptalanok közül kettőre utalni: Bambergben a kanonokok 80%-a járt egyetemre és mindössze 10%-uk szerzett fokozatot, míg Exeterben a javadalmazások 78%-a folytatott egyetemi tanulmányokat és ezek több mint 40%-a rendelkezett fokozattal. A magyar testületek közül, ahogy fentebb láthattuk, Esztergomban volt a pécsihez hasonló az arány, hisz ott az egyetemlátogatók 62,5%-a rendelkezett fokozattal. Váradon is közel 60%-os aránnyal találkozunk. A Mátyás- és a Jagelló korban az egyházi középréteg (legalábbis Buda, Fehérvár, Győr, Pozsony adatai alapján) tagjainak mindössze 35%-a szerzett akadémiai fokozatot.

Pécsett 33 személy zárta le jogi tanulmányait valamilyen fokozattal, amely a grádussal bírók 65%-a. Közülük 27-en kánonjogi doktorátust, 5-en a római (civil) és a kánonjogi doktorátust (*doctor utriusque iuris*), míg egy személy kánonjogi *baccalaureatust* szereztek. Itt kell megvizsgálnunk, hogy a testület *archidiaconusai* mennyire tartották szem előtt a Budai Zsinat előírásait. Az ismert 94 főesperes közül 33 személy tanult egyetemen. Közülük 18-an folytattak tanulmányokat jogi fakultáson, és egy híján valamennyien fokozatot szereztek. Ezek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a főesperesek Pécsett sem tartották be a zsinati előírást, ugyanúgy ahogy Gyulafehérváron, Győrben és Váradon sem.⁷¹ A pécsi püspöki vikáriusok közül nyolc személy rendelkezett jogi fokozattal, amely közel 50%-os aránynak felel meg. A kánon- és civiljogi tanulmányokat részesítették előnyben általában minden kanonoki testületben a legtöbben. Az esztergomi káptalanban (1301–1543) 64 kanonok szerzett akadémiai grádust e tudományágból.⁷² Angliában is hasonló volt a helyzet, ahol pl. Exeterben és Lincolnban a grádussal rendelkezők 50–50%-a jogtudományi fokozatot szerzett.⁷³ Hasonló arányokat tapasztalunk Speyerben,⁷⁴ Schwerinben,⁷⁵ Luccaban,⁷⁶ Brixenben.⁷⁷ Az *artes* fakultást végzők állnak a második helyen Pécsett: 15 személy, a grádussal bírók 29%-a, rendelkezett a szabad művészetek magiszteri fokozatával.⁷⁸ Esztergomban a 86 fokozattal rendelkező

69 KÖBLÖS 1994. 44.

70 A Köblös által vizsgált négy testületben összesen 3 személy folytatott 13 évet meghaladó tanulmányokat. KÖBLÖS 1994.

71 KÖBLÖS 1994., KRISTÓF 2002., TONK 1979. 132.

72 KÖRMENDY 1986. 201.

73 LEPINE 1992. 35., LEPINE 1995. 59.

74 FOUQUET 1987. 183.

75 KALUZA-BAUMRUKER 1987. 110–117.

76 BITTINS 1992. 99–104.

77 SANTIFALLER 1924–1925. I. 130–131.

78 Itt nem szerepeltettem azokat, akik *magister artium* fokozatuk mellett más tárgyakból is grádust szereztek. Erre részletesen ld. a tanulmány végén lévő táblázatokat!

személy közül összesen 13 fő szerzett *magister artium* fokozatot,⁷⁹ ezzel szemben a Budán, Pozsonyban, Fehérváron és Győrben az egyházi középréteg több, mint 50%-a rendelkezett az szabad mesterségek valamely grádusával.⁸⁰

A teológiai fokozattal rendelkezők Pécsen összesen hárman voltak, amely 6%-os aránynak felel meg. János (I.) és Hueveni Goeswin borostyánkószorúval, míg János (III.) doktorátussal rendelkezett. Ez igen alacsony arány, amely egyébként a magyar és európai testületekben is hasonló volt, ha tekintetbe vesszük a Henrik pécsi püspök által 1428-ban alapított Szent Móric és mártírtársai kápolna javadalmát. E kápolna *rectoratusát* ugyanis egyesítették négy kanonoki prebendával és ezt jelölték ki a székes-egyház hitszónoka számára, és feltételként megjelölték, hogy „*hujusmodi persone, que etiam Magister, aut Baccalaureus formatus in Theologia*” vagy legalábbis prédikáció tartására alkalmas legyen.⁸¹

Végül meg kell említenünk az orvosi fakultáson doktori fokozatot szerzett egyetlen pécsi javadalmast, a tudós Goeswint. A kanonokok közül mind Magyarországon, mind pedig Európa szerte a medicinát tanulták a legkevesebben.⁸² Ezek alapján nem meglepő, hogy 1458 és 1526 között Budán, Fehérvárott, Győrben és Pozsonyban sem találunk egyetlen javadalmast, aki a stúdiumokat hallgatta volna.⁸³ Itt azonban okvetlenül meg kell jegyeznünk, hogy királyaink, már Károly Róbert (1308–1342) uralkodása alatt is sok esetben egyházi javadalommal jutalmazták udvari orvosait, amely még Zsigmond (1387–1437) uralkodása idején is gyakorlat volt.⁸⁴ Arányuk azonban az egyházi társadalom egészét szem előtt tartva igen alacsony volt.

A káptalani javadalomszintek és az egyetemlátogatás összefüggéseit vizsgálva a következő megállapításokat tehetjük. A nagyprépostok közül nyolc személy végzett felsőfokú tanulmányokat, amely 44,5%-os aránynak felel meg. Közülük hatan szereztek egyetemi grádust, amely a préposti méltóságot viselők 33%-a. A Keresztelő Szent János társaskáptalan 12 prépostja (a kisprépostok) közül 4 fő, azaz 33%-uk járt egyetemre, és 3 személy (25%) akadémiai fokozatot szerzett. A magyarországi gyakorlatnak megfelelően Pécsen sem volt előírás az olvasókanonokok számára az egyetemi végzettség, így nem meglepő, hogy a középkor folyamán a 28 ismert olvasókanonok közül, csupán négyen végeztek bizonyosan egyetemi tanulmányokat és csak két személy szerzett akadémiai grádust. Az éneklőkanonokokot vizsgálva azt látjuk, hogy 24 személy közül mindössze hárman látogatták valamely egyetemet, és ketten szereztek fokozatot. A pécsi méltóságviselők esetében az örkanonokok között a legmagasabb az egyetemet járt személyek aránya. Korszakunk 15 *custosa* közül ugyanis hat személy egyetemlátogatásá-

79 KÖRMENDY 1986. 201.

80 KÖBLÖS 1994. 216.

81 KOLLER, JOSEPHUS: *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. I–VII.* Posonii, Pesthini, 1782–1812. [a továbbiakban: K] III. 341., Idézi: KLANICZAY TIBOR: *Megoldott és megoldatlan kérdések az első magyar egyetem körül.* Irodalomtörténet Közlemények, 78 (1974) 2. sz. 170. [a továbbiakban: KLANICZAY 1974.], MÁLYUSZ 1971. 319., TIMÁR GYÖRGY: *A szenttiszelet Pécsen, a középkorban. (patrocinium, titulus ecclesiae).* 79. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon.* Szerk. FONT MÁRTA (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 69–100.; A 15. század második felében hitszónokként működő két személy nem is rendelkezett egyetemi fokozattal.

82 LEPINE 1992. 36., LEPINE 1995. 62., MILLET 1982. 465., FOUQUET 1987. 183. stb.

83 KÖBLÖS 1994. 216.

84 Erre ld. TAHIN N. EMMA: *A medicina doktorai a Zsigmond-kori egyházi társadalomban.* In: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv I.* BERTÉNYI IVÁN, DÓKA KLÁRA Szerk. Bp., 1994. 71–83.

ról vannak adataink, közülük pedig öten akadémiai fokozatot szereztek. Az *archidiaconus*okról fentebb már említettük, hogy 31%-uk járt egyetemre, és 27%-uk szerzett fokozatot. A mesterkanonokok esetében az egyetemre jártak aránya 12, míg a fokozattal rendelkezőké 6 %.

Mindenképpen szólnunk kell a rövid ideig működő pécsi egyetem két tanárának javadalmazásáról is. Rudolf prépost egyetemi működését Petrovich Ede mutatta ki, amelyet a szakirodalom is elfogadhatónak ítélte.⁸⁵ Galvano di Bologna professzor javadalmazásához, pedig véleményünk szerint a káptalan a préposti stallum jövedelmének átengedésével járult hozzá.⁸⁶ A professzorok kanonoki stallummal történő javadalmazására van példánk Bécsből,⁸⁷ Speyerből és Wormsból,⁸⁸ sőt Pozsonyból is.⁸⁹

Minden bizonnyal az egyetemet nem látogató kanonokok műveltsége is megfelelő színvonalú lehetett. Ez alatt nemcsak az államigazgatási apparátusban, a diplomácia terén tevékenykedő kanonokokat értjük, hanem a helyben tartózkodó méltóságviselőket (elsősorban a lektor), a főespereseket, a szolgáló javadalmazásokat, akik kivették a részüket a hiteleshelyi munkából. Ehelyütt a veszprémi kanonokokra utalunk, ugyanis az ott fennmaradt középkorvégi (1482–1502) könyvtári kölcsönzésekről készült lajstrom e feltételezésünket támasztja alá. A könyvtárat a jelzett időszakban 15 személy használta, melyek közül 13 fő a mesterkanonokok közül került ki. Közülük három személy rendelkezett akadémiai grádussal, további két fő, pedig kimutathatóan egyetemi tanulmányokat folytatott. A fennmaradó nyolc kanonok tehát csak székesegyházi, városi iskolai műveltséggel rendelkezett, amely úgy látszik elégségesnek bizonyult a kánonjogi munkák olvasásához.⁹⁰ A pécsi székesegyházi iskola magas színvonala már Szent István korában is megfelelő lehetett, hisz *Bonipertus* minden bizonnyal az intézmény számára kérte Fulbert chartresi püspöktől *Priscianus* grammatikáját.⁹¹ Az egyetem megszűnését követően is igen jó hírnek örvendett és széleskörű műveltséget nyújtott a „*schola maioris ecclesiae*”.⁹² A most vizsgált személyek közül Brodaricsról tudjuk, hogy a pé-

85 PETROVICH EDE: *A középkori pécsi egyetem megszűnése*. 161–163. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1966. Pécs, 1967. 153–170. [a továbbiakban: PETROVICH 1966.], PETROVICH EDE: *A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai*. Irodalomtörténeti Közlemények, 71 (1967) 293–295. [a továbbiakban: PETROVICH 1967.], KLANICZAY 1974. 165., KOSZTA LÁSZLÓ: *Pécsi egyetem*. In: Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század) KRISTÓ GYULA (főszerk.) MAKK FERENC – ENGEL PÁL (szerk.) Bp., 1994. 538., FEDELES TAMÁS: *Rudolf prépost, a szabad művészetek borostyánkőszorúsa és a kánonjog licenziátusa*. Pécsi Szemle 6 (2003). 2. sz. 8–13. [a továbbiakban: FEDELES 2003.]

86 Erre részletesebben ld. FEDELES 2003. 12.

87 TONK 1979. 30.

88 Speyerben és Wormsban pl. a heidelbergi professzorok számára 12 stallumot biztosítottak 1398-ban. Ld. FOUQUET, GERHARD: *Das Speyerer Domkapitel und der spätmittelalterliche „Staat“*. In: MILLET 1992. 158.

89 KÖBLÖS 1994. 57.

90 SOLYMOSI LÁSZLÓ: *Könyvhasználat a középkor végén (Könyvkölcsönzés a veszprémi székesegyházi könyvtárban)*. In: SZELESTEI N. LÁSZLÓ (szerk.): *Tanulmányok a középkori Magyarországi könyvkultúráról*. Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13–14-én rendezett konferencia előadásai. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai Új Sorozat 3.) Budapest, 1989. 85–86.

91 *Diplomata Hungariae antiquissima I.* edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. [1000–1131] Bp., 1992. 104. Legújabb fordítása (Piti Ferenc): *Az Államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1999. 102–104.

92 Erre jó példa Huszti György, aki a mohácsi csata előtt volt az iskola tanulója. 1532-ben török fogságba került és útleírást készített. E munkájában kiválóan idézte a „*régi és új auctorokat*”. TIMÁR GYÖRGY: A

csi,⁹³ míg Oláhról, hogy a váradi székesegyházi iskolában⁹⁴ végezték alapfokú tanulmányait. A magyar középkori iskolahálózatot Békefi kiváló monográfiájában mutatja be,⁹⁵ amely alapján talán nem tűnik túlzásnak az a megállapításunk, hogy a pécsi székeskáptalanban kanonoki javadalomhoz jutó magyar személyek legalább alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezettek, míg ez a külföldiek esetében kétségtelennek tekinthető.

ADATTÁR⁹⁶

1. Albert (I.)

- a) kanonok, püspöki helynök és általános ügyhallgató: 1482–1496⁹⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek és a kánjog doktora⁹⁸
- c) ismeretlen

2. Albert (II.)

- a) kanonok, főesperes: 1495–1503⁹⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor¹⁰⁰
- c) ismeretlen

3. Arnheimi Goeswin

- a) kanonok: 1412–1427¹⁰¹

---

középkor az írásos források alapján. In: FÜZES MIKLÓS (szerk.): Sásd. 101–152. Sásd, 1982. [a továbbiakban: TIMÁR 1982.] 149. 93. j.; A pécsi káptalani iskola magas színvonalát emeli ki V. Kovács Sándor is. *Magyar humanisták levelei XV–XVI. század.* Közreadja: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp. 1971. (Bevezetés) 7.

93 KIJÁNI GÁBOR: *Adalékok a Brodarics-család és Brodarics István történetéhez.* Bp., 1913. [a továbbiakban: KIJÁNI 1913.] 19.

94 KOLLÁNYI FERENC: *Oláh Miklós.* Katholikus Szemle, 2 (1888) 18–21., KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900.* Esztergom, 1900. [a továbbiakban: KOLLÁNYI 1900.] 132–135.

95 BÉKEFI REMIG: *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig.* Bp., 1910.

96 Az egyes személyekről a következő információkat adjuk meg: a, = a pécsi javadalomviselés adatai; b, = egyetemi tanulmányok helye, ideje, fokozat; c, = származás.

97 1482. június 29.: Magyar Országos Levéltár, Mohács Előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Levéltár (DL) 34526, 1487. szeptember 20.: „Albert canonicus et in spiritualibus vicarius et causarum fori ecclesiastici auditor generalis” KOVACHICH, MARTINUS GEORGIUS: *Formulae Solemnnes Styli in cancellaria curiaque regum olim usitati.* Pestinii, 1799. [a továbbiakban: KOVACHICH 1799.] Nr. 417., AIGL PAULUS: *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838.* Quinque-Ecclesiis, 1838. [a továbbiakban: AIGL 1838.] 73., Regesztá.: BÓNIS GYÖRGY: *Szentszéki regeszták. Íratok az egyházi bíraskodás történetéhez a középkori Magyarországon.* Szerk. BALOGH ELEMÉR. Bp., 1997. [a továbbiakban: BÓNIS 1997.] Nr. 3543., 1488. augusztus 7.: KOVACHICH 1799. Nr. 387., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3556., 1492: KÖBLÖS 1994. 130., 334., 1496. május 5. után: DL 21239.

98 DL 34526, BÉKEFI 1910. 226.

99 Regölyi főesperes: 1495. március 24.: K IV. 475., aszúági főesperes: 1503. január 28.: DL 49474, 1503. április 2.: K IV. 511–513.

100 K IV. 475.

101 1412. december 20.: MUK I. 159. 94,1., 1427. július 18.: LUKSICS I. Nr. 951.

- b) Párizs: 1397–1406, Bécs: 1412, Köln: 1412–1418, 1421, Heidelberg: 1418; a szabad művészetek és az orvostudomány doktora, a teológia borostyánkoszorúsa¹⁰²
- c) külföldi (németalföldi)

4. Asszonyfalvi Ostfy Miklós

- a) prépost: 1483–1484¹⁰³
- b) Bécs: 1450–1452, Ferrara: 1453, Bologna: 1454;¹⁰⁴ fokozat:?
- c) arisztokrata¹⁰⁵

5. Bajoni István

- a) kanonok: 1467¹⁰⁶ (–1503?)
- b) Ferrara, Bologna, 1467: kánonjogi doktor¹⁰⁷
- c) köznemes¹⁰⁸

6. Balázs (I.)

- a) kanonok, aszúági főesperes: 1438–1453¹⁰⁹
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere¹¹⁰
- c) ismeretlen

7. Balázs (II.)

- a) kanonok: 1474–1478¹¹¹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor¹¹²
- c) ismeretlen

8. Balbi Jeromos

- a) éneklőkanonok: 1513¹¹³
- b) Róma, Padova, Párizs, Bécs: 1480–1493; a szabad művészetek mestere, mindkét jog doktora¹¹⁴

102 MUK I. 159. 94.1. és 223.10., Die Matrikel der Universität Heidelberg von 1386–1804. Hrsg. v. TOEPKE, G. Bd. 3 Bde. Heidelberg 1884–1893. (Nachdruck: Nedeln/Liechtenstein 1976.) I. 42., LUKSICS I. Nr. 785.

103 1483. szeptember 5.: MOL, Mohács előtti Gyűjtemény, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF) 261918, 1484. február 9.: DF 265939.

104 SCHRAUF 1892. 111., MUW I. 281., VERESS 1941. 363.

105 „*filii baronis regni Hungariae*” VERESS 1941. 363.

106 FRANKÓI 1898. 86., BUNYITAI VINCE: *A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától az 1566. évig.* (A váradi püspökség története. I–IV. Nagyváradi, Debrecen, 1883–1935. II. kötete) 151.

107 VERESS 1941. 51.

108 BÓNIS 1971. 226., BUNYITAI 1883. 150., FRANKÓI 1898. 86.

109 1438. december 7.: DL 64764, 1453. október 17.: DL 93225.

110 DL 64764.

111 1474. február 4.: DL 17542 (ekkor püspöki vikárius), 1478. március 31.: DL 18040.

112 Ld. 112. jegyzet!

113 SZIGETI KILLÁN: *Pécs organistái és orgonaépítői a késő középkorban.* Baranyai Helytörténetírás 1974–1975. Pécs, 1976. 15.

114 KOVÁCS BÉLA: *Studensek, magisterek, doctorok.* Archivum, 11. (1983) [a továbbiakban: KOVÁCS 1983.] 19., KÖBLÖS 1994. 444–445., VERESS 1941. 416–417.,

c) külföldi (velencei)¹¹⁵

9. Barnabás

a) kanonok, marchiai (maróti), majd valkói, végül baranyai főesperes: 1430–1455¹¹⁶

b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere¹¹⁷

c) ismeretlen

10. Basthonyai János

a) kanonok, baranyai főesperes: 1445–1451¹¹⁸

b) Köln: 1429, kánonjogi doktor¹¹⁹

c) külföldi (Bastogne)

11. Bácsi Simon

a) kanonok: 1430–1448, marchiai főesperes: 1435–1448¹²⁰

b) Bécs: 1430, bölcsészeti és jogi tanulmányok¹²¹

c) mezővárosi polgár (Bács *oppidum*ról)¹²²

12. Bálint

a) kanonok, regölyi, majd marchiai főesperes: 1447–1462¹²³

b) ismeretlen egyetem: 1447 előtt, a szabad művészetek mestere¹²⁴

c) ismeretlen

13. Beremendi János

a) kanonok, regölyi főesperes: 1458–1487¹²⁵

b) Bécs?, a szabad művészetek mestere¹²⁶

c) mezővárosi polgár (Beremend *oppidum*)¹²⁷

14. Bodó Miklós

a) kanonok: 1495–1503, tolnai főesperes: 1495–1496, örkanonok: 1503¹²⁸

---

115 Ld. 114. jegyzet!

116 1430. május 23.: DL 12254., 1455. november 13.: DF 233537.

117 1434. március 18.: DF 233442.

118 1445. július 29.: DL 13867, 1451. augusztus 25.: A zichi és a vásonekeői gróf Zichy-család idősb. ágának okmánytára. Szerk.: NAGY IMRE, NAGY IVÁN, VÉGHÉLY DEZSŐ, I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931. [a továbbiakban: Z] IX. 297–299., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2704. (DL 81030)

119 MUK I. 164. 26.

120 1430: SCHRAUF 1892. 73., 130., MUW L/1. 713. KOVÁCS 1983. 29. Nr. 296., 1435. május 17.: DL 44035, 1448. július 30.: DL 14185.

121 SCHRAUF 1892. 73., 130., MUW L/1. 713. KOVÁCS 1983. 29. Nr. 296.

122 CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország Történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Arcanum DVD Könyvtár IV. [a továbbiakban: CSÁNKI]

123 1447. január 15.: DL 13443, 1462. november 27.: DF 233201.

124 Ld. 123. jegyzet!

125 1458. szeptember 29.: DF 256448, 1487. november 12.: DL 19326.

126 Ld. 125. jegyzet!

127 TIMÁR GYÖRGY: *Beremend középkori és törökkori története*. 39. In: Beremend és környéke I–II. Szerk. Gilbert Csaba. Beremend, 1997. II. 29–77.

128 1495. március 24.: K IV. 473–475., 1503. április 2.: K IV. 513., AIGL 1838. 76.

- b) Bologna: 1471–1474,¹²⁹ fokozat: ?¹³⁰
 c) arisztokrata¹³¹

15. Bodrogi Fülöp

- a) kanonok: 1509 előtt¹³²
 b) Bécs: 1472–1476, Itália?; a szabad művészetek mestere, kánonjogi doktor¹³³
 c) mezővárosi polgár (Bodrog *oppidum*)¹³⁴

16. Brodarics István

- a) kanonok: 1517–1526, prépost: 1522–1526¹³⁵
 b) Padova: 1490–1506, kánonjogi doktor¹³⁶
 c) Köznemes (Szlavónia)¹³⁷

17. Budai Kakas János

- a) kanonok: 1512–1517, örkanonok: 1517¹³⁸
 b) Bécs: –1503, Krakkó: 1504–1507, Bologna: 1508–1510, Padova: 1511; a szabad művészetek mestere, kánonjogi doktor¹³⁹
 c) szabad királyi városi polgár (Buda)¹⁴⁰

18. Büki Basó István

- a) prépost: 1438¹⁴¹
 b) Bécs: 1424, a szabad művészetek mestere¹⁴²

129 VERESS 1941. 54. KÖBLÖS 1994. 339.

130 Timár szerint kánonjogi doktor, azonban az általunk ismert forrásokban nem szerepel fokozattal. TIMÁR GYÖRGY: *Mágocs története a Rákóczi szabadságharcig*. In: FÜZES MIKLÓS (szerk.): *Mágocs 1251–2001*. Mágocs, 2001. 61

131 NAGY IVÁN: *Magyarország családai*. Arcanum DVD Könyvtár IV.

132 1512-ből származó bullában adta a pápa a korábban Fülöp által birtokolt stallumot Skót Menyhértnek. Archivum Secretum Vaticanum, Cancellaria Apostolica, Registra Vaticana. Vol. 998. fol. 211v-217r. MOL Filmtár, 31111. tekeres.

133 KÖBLÖS 1994. 382.

134 Ld. 133. jegyzet!

135 1517: BÓNIS 1971. 314., KUJÁNI 1913. 21., PETROVICH EDE: *Adatok a Pécs, Káptalan utca 2. számú ház történetéhez*. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1956. Pécs, 1956. [a továbbiakban: PETROVICH 1956.] 38., SÖRÖS PONGRÁC: *Jerosini Brodarics István (1471–1539)*. Bp., 1907., 1522–1526: FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székek*. I–III. Bp., 1901–1903. [a továbbiakban: FRAKNÓI: *Szentszék*] II. 331. Petrovich elképzelhetőnek tartja, hogy az őt ebben a javadalomban követő Macedóniai László váradi püspöki székbe jutását (1527) követően ismét ő foglalta el a préposti stallumot. PETROVICH 1956. 34., KOLLÁNYI 1900. 135. Bónis tévesen kisprépostként említette. Vö. BÓNIS 1971. 314.

136 KUJÁNI 1913. 19., BÓNIS 1971. 314., FARBAKY 2002. 194.

137 Ld. 135. jegyzet!

138 1512. július 3.: KUBINYI 1999. 203. 1517. február 16.: i. m. 204.

139 KUBINYI 1999. 200–203.

140 KUBINYI 1999. 197.

141 1438. január 13.: LUKCSICS II. 532–533., 1438. március 22.: KÖRMENDY JÓZSEF: *Annatae e regno Hungaria provenientes in Archivo Secreto Vaticano 1421–1536. A magyarországi egyházmegyek javadalmainak annátái*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 21.) Bp., 1990. Nr. 104.

142 BÓNIS 1971. 110.

c) köznemes (Vas és Zala vármegyék)¹⁴³

19. Cinzius Antal

a) kanonok: 1499¹⁴⁴

b) Padova: 1499, az *artes* fakultáson tanul, fokozat: ?¹⁴⁵

c) kérdéses

20. Cserdi-i Imre

a) kanonok: 1431–1434, örkanonok: 1432–1433¹⁴⁶

b) Róma: 1431 előtt, a szabad művészetek mestere¹⁴⁷

c) köznemes (Baranya)¹⁴⁸

21. Cserkúti György

a) örkanonok: 1395–1431¹⁴⁹

b) Padova: 1400 ?, fokozat: ?¹⁵⁰

c) a káptalan nemes jobbágya¹⁵¹

22. Cudar Imre

a) kanonok: 1369–1371¹⁵²

b) Itália, Prága: 1369 előtt, a szabad művészetek mestere, kánonjogi tanulmányok¹⁵³

c) arisztokrata¹⁵⁴

23. Devecseri Péter

a) kanonok: 1478–1487, valkói főesperes: 1481–1487¹⁵⁵

---

143 WERTNER MÓR: *Zsigmond király magyar kísérete Rómában 1433-ban*. Századok, 37 (1903) 909., Zala vármegye története. Oklevéltár. Szerk.: NAGY IMRE, VÉGHÉLY DEZSŐ, NAGY GYULA. I–II. Bp., 1886–1890. II. Nr. 186.

144 VARGA 1975. 215., 217.

145 i. h.

146 1431. augusztus 8.: LUKCSICS II. Nr. 59., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2342.; 1432. május 3.: LUKCSICS II. Nr. 92.; 1434. március 12.: LUKCSICS II. Nr. 338.

147 VERESS 1941. 240., MONAY FERENC: *A római magyar gyóntatók*. Róma, 1956. 33–34.

148 CSÁNKI i. m.

149 1395. október 19.: Mon. Vat. I/3. 303., 1431. október 6.: DL 12411.

150 VERESS 1915. 5.

151 CSÁNKI i. m., HORVÁTH J. GYULA – TIMÁR GYÖRGY: *XVI. századi dikális konskripciók Baranya megyéről (1542, 1551, 1564)*. Baranyai Helytörténetírás 1972. Pécs, 1973. [a továbbiakban HORVÁTH–TIMÁR 1972.] 9.

152 MÁLYUSZ 1971. 197., UDVARDY JÓZSEF: *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*. (METEM Könyvek 3.) Bp., 1992. 45.

153 UDVARDY i. h., KOVÁCS 1983 17. Nr. 86., „magistrum in artibus, qui ut asseritur, in iure canonico studet” Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára... Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet, I–IV. Budapest, 1896–1907. [a továbbiakban: Mon. Vesp.] II. 204–205.

154 A klán a bárói családok második vonalába tartozott, majd 1470-ben kihalt. FÜGEDI ERIK: *A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Bp., 1970. 22–23., Uő: *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. (Nemzet és Emlékezet) Bp., 1986. 242–245., 363., 374.

155 1478. március 31.: DL 18040, 1481. augusztus 16.: DL 88811, 1487. november 12.: DL 19326.

- b) ismeretlen egyetemen szerzett *magister artium* fokozatot¹⁵⁶
- c) a káptalan nemes jobbágya¹⁵⁷

24. Dénes

- a) kanonok, tolnai főesperes: 1438–1472,¹⁵⁸ vikárius: 1470¹⁵⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor¹⁶⁰
- c) ismeretlen

25. Dúlházi János

- a) 1474–1484: kanonok és vikárius,¹⁶¹ aszúági főesperes: 1478–1484¹⁶²
- b) Bécs: 1461–1464 a szabad mesterségek borostyánkoszorúsa,¹⁶³ 1474-ben kánonjogi doktor¹⁶⁴
- c) Köznemes (Gömör megye)¹⁶⁵

26. Egerszegi György

- a) kanonok: 1434–1443, tolnai főesperes: 1434–,¹⁶⁶ vikárius: 1437,¹⁶⁷ baranyai főesperes: 1439–1443,¹⁶⁸
- b) ismeretlen egyetem: 1434 előtt, kánonjogi doktor¹⁶⁹
- c) egyházi nemes¹⁷⁰

27. Escheri János

- a) kanonok: 1492¹⁷¹
- b) Bologna: 1492, fokozat:?¹⁷²
- c) Külföldi (stájer)¹⁷³

28. Feketi Mihály

- a) kanonok: 1485–1487,¹⁷⁴ vikárius: 1487¹⁷⁵

156 Egy 1483. szeptember 5-én kiállított oklevélben tüntették fel első alkalommal e fokozatát: DF 261918.

157 CSÁNKI i. m., HORVÁTH-TIMÁR 1972. 97.

158 1438. december 7.: DL 64764, 1472. október 19.: DL 74513.

159 1470. július 15.: DL 17036, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3143.

160 Ld. 158. jegyzet!

161 1474. szeptember 07-én kelt oklevele: Z XI. 157., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3246.

162 1478. július 19.: DL 18057, 1484. február 9.: DF 265939.

163 KÖBLÖS 1994. 290.

164 Ld. 161. jegyzet! Köblös e fokozatát csak 1478-ból adatolta. KÖBLÖS 1994. i. h.

165 Ld. 163. jegyzet!

166 1434. március 18.: DF 233442

167 1437. június 8: DF. 208451., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2450.

168 AIGL 1838. 62., 1443. február 24.: DL. 64764.

169 Ld. 166. jegyzet!

170 TIMÁR 1982. 120.

171 1492. január 6.: VERESS 1941. 59.

172 U.o.

173 „Iohanne de Escher de Stiria”. Uo.

174 1485. május 07.: Mon. Vesp. III. 298–299., 1487. szeptember 20.: KOVACHICH 1799. Nr. 417., Reg.: BÓNIS 1997. Nr 3543. (DF 283678)

175 1487. január 16.: K IV. 440.

- b) Bécs: 1487 előtt, a szabad művészetek mestere¹⁷⁶
- c) köznemes (Baranya)¹⁷⁷

29. Garai Pál

- a) kanonok: 1451–1457, maróti főesperes: 1451,¹⁷⁸ baranyai főesperes: 1457¹⁷⁹
- b) Bécs?: 1451 előtt a szabad művészetek mestere,¹⁸⁰ 1457 előtt kánonjogi doktor¹⁸¹
- c) mezővárosi polgár (Gara oppidum)¹⁸²

30. Garázda Péter

- a) olvasókanonok: 1478¹⁸³
- b) Ferrara, Firenze, Padova: 1465–1472,¹⁸⁴ fokozat: ?
- c) köznemes (Szlavónia)¹⁸⁵

31. Gergely (I.)

- a) kanonok, székesegyházi főesperes: 1470–1503¹⁸⁶
- b) ismeretlen egyetem, 1478 előtt: kánonjogi doktor¹⁸⁷
- c) ismeretlen

32. Gergely (II.)

- a) kanonok 1473 után¹⁸⁸
- b) ismeretlen egyetem, ismeretlen diszciplína doktori fokozata¹⁸⁹
- c) ismeretlen

33. Gibárti Kesorú Mihály

- a) éneklőkanonok: 1499–1502¹⁹⁰

176 KOVACHICH 1799. Nr. 417., Reg.: BÓNIS 1997., SCHRAUF, KARL: *Die Matrikel der ungarischen Nation an der Universität Wien 1453–1630*. Wien, 1902. [a továbbiakban: SCHRAUF 1902.]

177 CSÁNKI i. m.

178 1451. augusztus 25.: Z IX. 297., Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2704.

179 1457. január 26.: DL 44819.

180 Ld. 178. jegyzet!

181 Ld. 179. jegyzet!

182 CSÁNKI i. m.

183 1478. július 19.: DL 18057, említi: BÉKEFI 1910. 136. Megjegyzendő, hogy Petrovich Ede 1469-től számítja pécsi kanonoki javadalmát, azonban a források alapján magam nem találtam erre adatokat. Vö. PETROVICH EDE: *Janus Pannonius Pécsett*. In: KARDOS TIBOR, V. KOVÁCS SÁNDOR (szerk.): *Janus Pannonius*. (Memoria Saecularum Hungariae 2.) Bp., 1975. [a továbbiakban: PETROVICH 1975.] 139.

184 HUSZTI 1931. 235., VERESS 1941. 325.

185 HORVÁTH JUDIT: *Adalékok Garázda Péter életéhez*. Filológiai Közöny, 17 (1972) 386–387., V. KOVÁCS SÁNDOR: *Garázda Péter*. Irodalomtörténeti Közlemények, 61 (1957) 49., KUBINYI ANDRÁS: *Mátyás király*. (Tudomány-Egyetem) Bp., 2001. [a továbbiakban: KUBINYI 2001.] 14.

186 1470. március 16.: DL 94499, 1503. április 2.: DF 233255, 280286.

187 1478. július 19.: DL 18057.

188 IVÁNYI BÉLA: *Egy 1526. előtti ismeretlen kézíratos formuláskönyv*. Történelmi Társ., 1904. Nr. 199.

189 i. h.

190 1503. február 25.: „Dominus Felix de Saxi nomine domini Michaelis electi Bosnensis obligavit se camere pro annate cantorie ecclesiae Quinqueecclesiensis vacante per promotionem ad prefatam ecclesiam Bosniensem [...]” KÖRMENTY 1990. Nr. 204., KÖBLÖS 1994. 353–354. Nr. 62. nem említi pécsi ja-

- b) Bologna: 1496–1503,¹⁹¹
- c) köznemes (Baranya, Valkó)¹⁹²

34. Glowinoi Derslai Pál

- a) kisprépost: 1445–1461¹⁹³
- b) Padova: 1445–1447, kánonjogi tanulmányok,¹⁹⁴ fokozat: ?
- c) külföldi (lengyel)

35. Gosztonyi Lőrinc

- a) kanonok: 1501¹⁹⁵
- b) Bécs: 1486,¹⁹⁶ Ferrara: 1491,¹⁹⁷ Padova: 1501,¹⁹⁸ fokozat: ?
- c) köznemes (Vas)¹⁹⁹

36. Gyarmati István

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1493²⁰⁰
- b) Padova, Ferrara: 1493 előtt, Pavia: 1493, kánonjogi doktor²⁰¹
- c) Köznemes (Vas)²⁰²

37. György

- a) kanonok, aszúági főesperes: 1458–1470²⁰³
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁰⁴
- c) ismeretlen

38. Hagymási Bálint

- a) kanonok: 1512–1516²⁰⁵
- b) Itália: 1506–1516, Bologna: 1509–1513, kánonjogi doktor²⁰⁶
- c) köznemes²⁰⁷

---

vadalmát. Az említett méltóságot 1499. február 8-án még Imre (DF 261970), míg 1503. január 28-án már Máté (DL 49474) viselte, így e két esztendő közé helyezhető Mihály javadalomviselése.

- 191 VERESS 1941. 62–63., 69., 450., GERÉZDI RABÁN: *Egy magyar humanista. Váradai Péter. Magyarságtudomány*, 1 (1941) 546.
- 192 BÓNIS 1971. 319., CSÁNKI i. m.
- 193 1445. június 10.: LUKSICS II. Nr. 855.; KÖRMENDY 1990. Nr. 125.; 1461. október 10.: K IV. 82–87.
- 194 VERESS 1941. 156.
- 195 VARGA 1975. 215.
- 196 SCHRAUF 1892. 133.
- 197 VERESS 1941. 377.
- 198 Ld. 195. jegyzet!
- 199 CSÁNKI i. m.
- 200 1493 nyara: VERESS 1941. 342., 1493. szeptember 7.: VERESS i. m. 379.
- 201 VERESS i. m. 379.
- 202 CSÁNKI i. m.
- 203 1458. szeptember 29.: DF 256448, 1470. április 07.: DL 94502.
- 204 Uo.
- 205 FARBAKY 2002. 22., PETROVICH 1975. 166.
- 206 FARBAKY i. m., VERESS 1941. 72–73.
- 207 KARDOS TIBOR: *A magyarországi humanizmus kora*. Bp., 1955. 234.

39. Handó György

- a) prépost: 1465–1480²⁰⁸
- b) Bécs: 1445,²⁰⁹ Firenze, Ferrara: 1451, a szabad művészetek mestere, kánonjogi doktor²¹⁰
- c) mezővárosi polgár (Kálmáncsehi *oppidum*)²¹¹

40. Hangácsi Albert

- a) prépost 1445–1457²¹²
- b) Bécs: 1439,²¹³ Padova, Bologna, kánonjogi doktor: 1450²¹⁴
- c) köznemes (Borsod)²¹⁵

41. Imre, Miklós fia

- a) kanonok: 1371–1393, regölyi főesperes: 1371–1378,²¹⁶ székesegyházi főesperes: 1382–1393²¹⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere, kánonjogi tanulmányok²¹⁸
- c) ismeretlen

42. István (I.)

- a) kanonok: 1373–1375²¹⁹
- b) Prága: 1375, kánonjogi tanulmányok²²⁰
- c) ismeretlen

43. István (II.)

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1483–1487²²¹

---

208 1465. március 7.: Elődjét, Beckensloer Jánost, Mátyás a váradi püspökségre nevezte. Mon. Vat. I/6. 38–39., 1480. július 14. előtt elhunyt. FRAKNÓI 1898. 31.

209 SCHRAUF 1892. 98.

210 VERESS 1941. 358–359.

211 BÓNIS 1971. 225., KUBINYI 2001. 131.

212 1445. július 29.: DL 13867, 1457. április 4.: DL 15155.

213 SCHRAUF 1892. 89.

214 VERESS 1941. 38–39.

215 FRAKNÓI 1898. 51., JUHÁSZ, KOLOMAN: *Bischof Albert Hangácsi von Csanád (1457–1466). Humanist, Kirchenfürst und Geistlicher Krieger*. Historisches Jahrbuch, 78 (1959) 64.

216 1371. július 8.: MÁLYUSZ ELEMÉR: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban*. Levéltári Közlemények, 1929/3–4. 277., 1378. április 5.: DL 6504.

217 1382. június 7.: MÁLYUSZ ELEMÉR: *A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az országos levéltárban*. Levéltári Közlemények, 1931. 95., 1393. november 19.: Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis, ed. FEJÉR, GEORGIUS. Budae, 1829–1844. I–XI. [a továbbiakban: CD] X/2. 134–136.

218 „magistro in artibus [...] in iure canonico proventus” K III. 185–187.

219 1373. december 16.: Z III. 413., 416., Monumenta Historiae Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. I–II. Prága, 1830–1832. II/1. 62., KAVKA, FRANTIŠEK: *A prágai Károly egyetem, a pécsi egyetem és Dél-Magyarország a XIV. században és a XV. század elején*. In: Jubileumi tanulmányok a pécsi egyetem történetéből. Szerk.: CSIZMADIA ANDOR. Pécs, 1967. 88., SZÉKELY GYÖRGY: *A pécsi egyetem a középkorban*. História, 1994/3. 12.

220 Ld. előző jegyzet!

221 1483. szeptember 05.: DF 261918, 1487. november 12.: DL 19326.

- b) Padova?: 1487, kánonjogi tanulmányok?²²²
- c) ismeretlen

44. Isztróai István

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1467–1475²²³
- b) Bécs: 1455,²²⁴ fokozat: ?
- c) köznemes (Baranya)²²⁵

45. János (I.)

- a) kanonok, marchiai főesperes²²⁶
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere, a teológia borostyánkoszorúsa²²⁷
- c) ismeretlen

46. János (II.)

- a) kanonok: 1402²²⁸
- b) ismeretlen egyetem, fokozat: ?²²⁹
- c) ismeretlen

47. János (III.)

- a) kanonok, valkói főesperes: 1430–1431²³⁰
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi és teológiai doktor²³¹
- c) ismeretlen

48. János, Fülöp fia

- a) kanonok, tolnai főesperes: 1415–1431²³²
- b) Bécs?: 1429?,²³³ a szabad művészetek mestere²³⁴
- c) ismeretlen

---

222 VERESS 1915. 18.

223 1467. augusztus 19.: DF 261966, 1475. május 2.: Vetera monumenta historica Hungariam illustrantia I–II. Ed. THEINER, AUGUSTINUS, Romae, 1859–1860. II. Nr. 632.

224 SCHRAUF 1902. 95.

225 CSÁNKI i. m.

226 1368. augusztus 25.: DL 87433, 1383. augusztus 8.: DL 87552, DF 251770.

227 DL 87552, DF 251770.

228 1402. február 13.: Mon. Vat. I/4. 409., ZSO II/1. Nr. 1438.

229 Pápai felmentést kapott hét évre a rezideálási kötelezettség alól, amíg egyetemi tanulmányokat folytat. Ld. előző jegyzet!

230 1430. május 23.: DL 12544, 1431. október 06.: DL 12411, BÉKEFI REMIG: *A pécsi egyetem*. Bp., 1909. [a továbbiakban: BÉKEFI 1909.] 55.

231 Ld. előző jegyzet!

232 1415. január 30.: DF 290632, 1431. október 06.: DL 12411.

233 Lehetséges, hogy azonos a Bécsi egyetemen feltűnő *Johannes de Tolnava*. FRANKÓI VILMOS: *Magyarországi tanulók és tanárok a bécsi egyetemen a XV és a XVI. században*. Bp., 1874. 44.

234 1430. május 23.: DL 12254.

49. Kaproncai Péter

- a) örkanonok: 1438–1445²³⁵
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere²³⁶
- c) mezővárosi polgár (Kapronca, Körös vármegye)²³⁷

50. Kesztlöci Mihály

- a) kanonok: 1495–1507²³⁸
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere²³⁹
- c) köznemes (Tolna)²⁴⁰

51. Kolozsvári Jakab

- a) kanonok, vikárius: 1445²⁴¹
- b) ismeretlen egyetem, a kánonjog borostyánkoszorúsa²⁴²
- c) polgár (Kolozsvár város)²⁴³

52. Laki Péter

- a) prépost: 1484–1507²⁴⁴
- b) Padova: 1484, kánonjogi tanulmányok,²⁴⁵ fokozat: ?
- c) köznemes (Zala)²⁴⁶

53. Lénárt, Sebestyén fia

- a) kanonok: 1410²⁴⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek mestere²⁴⁸
- c) ismeretlen

54. Macedóniai László

- a) kanonok, baranyai főesperes: 1516–1520, 1526–1527: prépost²⁴⁹
- b) Bécs?²⁵⁰
- c) köznemes²⁵¹

---

235 1438. december 7.: DL 64764., 1445. március 30.: LUKSICS II. Nr. 841.

236 Ld. előző jegyzet!

237 CSÁNKI DEZSŐ: *Körös megye a XV. században*. Bp., 1893.

238 1495. augusztus 3.: DL 20295, 1507. május 29.: DF 232222.

239 Ld. előző jegyzet!

240 CSÁNKI i. m.

241 1445. március 19.: DL 44391, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2572.

242 Ld. előző jegyzet!

243 CSÁNKI i. m.

244 1484. március 15.: VERESS 1941. 167., 1507. május 29.: DF 232222. Vö. PETROVICH 1956. 34.

245 VERESS 1941. i. h.

246 1493. június 5.: DL 46229.

247 1410. május 25.: ZSO II. Nr. 7615., BÉKEFI 1909. 55.

248 Uo.

249 OBERMAYER-HORVÁTH i. m. 784., PETROVICH 1956. 34.

250 OBERMAYER-HORVÁTH 784.,

251 KUBINYI ANDRÁS: *Az Egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén*. In: KUBINYI 1999. i. m. 92. 40. jegyzet.

55. Maravizai Barnabás

- a) kanonok: 1438–1456, aszúági főesperes: 1438,²⁵² 1438–1450: székesegyházi főesperes,²⁵³ örkanonok: 1453–1456²⁵⁴
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁵⁵
- c) köznemes?²⁵⁶

56. Máté

- a) kanonok: 1478–1487, baranyai főesperes: 1478–,²⁵⁷ dékán: 1482,²⁵⁸ éneklőkanonok: 1482–1487²⁵⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁶⁰
- c) ismeretlen

57. Mihály (I.)

- a) kanonok, valkói főesperes: 1458²⁶¹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁶²
- c) ismeretlen

58. Mihály (II.)

- a) kanonok, vikárius: 1512–1521,²⁶³ örkanonok: 1512–1513,²⁶⁴ ispotályigazgató: 1515,²⁶⁵ prépost: 1521²⁶⁶
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁶⁷
- c) ismeretlen

59. Mohorai Vidfy Miklós

- a) kanonok: 1461–1489,²⁶⁸ kisprépost: 1461,²⁶⁹ olvasókanonok: 1483–1484²⁷⁰

---

252 1438. július 10.: Budapest történetének okleveles emlékei III. Szerk.: KUMOROVITZ LAJOS BERNÁT, Bp., 1987. Nr. 1203.

253 1438. december 07.: DL 64764, 1450. július 30.: Z IX. 242–247

254 1453. október 17.: DL 93225, 1456. július 8.: Archivum Secretum Vaticanum, Dataria Apostolica, Registra Supplicationum. vol. 482. fol. 8r-v. MOL Filmtár 30175. tekercs.

255 DL 44391, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2572.

256 A Maraviza előnév azonosítása nem járt sikerrel. A *de* prepozíció alapján feltételezhető nemesi származása.

257 1478. július 19.: DL 18057.

258 DL 104524.

259 1482. október 02.: DL 104524, 1487. november 12.: DL 19326. Vö. BÉKEFI 1910. 138.

260 DF 261918.

261 1458. szeptember 29.: DF 256448.

262 Uo.

263 1512. augusztus 19.: DL 22328, 1521. 00. 00.: DF 260192.

264 DL 22328, 1513. február 19.: DL 22397, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 4137.

265 1515. július 21.: DF 22707; 1515. szeptember 1. után: DL 49526, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 4526.

266 DF 260192.

267 Ld. 263. jegyzet!

268 1461. október 10.: K IV. 82–87., 1489. január 25.: DF 259585.

269 Ld. előző jegyzet!

270 1483. szeptember 5.: DF 261918, 1484. február 9.: DF 265939. Vö. BÉKEFI 1910. 136.

- b) Bécs: 1449–1455, a szabad művészetek mestere, majd teológiát hallgat²⁷¹
- c) köznemes (Nógrád)²⁷²

60. Montiloi Péter

- a) kanonok: 1352–1368²⁷³
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi tanulmányok?²⁷⁴
- c) külföldi (francia)²⁷⁵

61. Pápai Ambrus

- a) kanonok: 1472²⁷⁶
- b) Bécs: 1472²⁷⁷
- c) mezővárosi polgár (Pápa *oppidum*)²⁷⁸

62. Piso Jakab

- a) kisprépost: 1517–1522²⁷⁹
- b) Bécs: 1496–1499, a szabad művészetek mestere;²⁸⁰ Bologna, Róma, kánonjogi doktor²⁸¹
- c) polgár (Medgyes város)²⁸²

63. Plaueni Konrád

- a) kanonok: 1360–1377,²⁸³ ispótyálgazgató: 1365,²⁸⁴ 1371–1377: baranyai főesperes²⁸⁵

271 FRAKNÓI 1898. 65., BÓNIS 1971. 238., 1455-ben az első szemeszterre iratkozott be: SCHRAUF 1892. 39.

272 FRAKNÓI 1898. 65., BÓNIS 1971. 238.

273 KOSZTA 1991. 51., Mon. Vat. I/1. 494.

274 KOSZTA i. m. Uo.

275 Uo.

276 KÓBLÓS 1994. 416. Nr. 122

277 Uo.

278 Uo.

279 BÓNIS 1971. 323., FÖGEL JÓZSEF: *II. Ulászló udvartartása*. Bp., 1913. 42., FÖGEL JÓZSEF: *II. Lajos udvartartása*. Bp., 1917. 19.; 1517. január 25-én II. Lajos király vörös pecsétviasz használatát engedélyezte Medgyes városának. A diplomából arról értesülünk, hogy „ad Supplicationem fidelis nostri sincere nobis dilecti, Reverendi Jacobi Pisonis Jurium doctoris protonotary Apostolici, Prepositi Sancti Joannis de Castro Quinque Ecclesiensis, preceptoris et Secretarii nostri” nyerte el a kiváltságot a település. ÁBEL JENŐ: *Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság*. Bp., 1880. 87. 5. jegyzet.; 1522 nyarán került a budai Szt. Zsigmond káptalan élére. KUBINYI ANDRÁS: *A budavári Szent Zsigmond káptalan a késő középkorban*. In: KUBINYI 1999. i. m. 231.

280 MUW II/1. 252., JANKOVITS LÁSZLÓ: *Kései üzenet a Jagelló-korból. Jacobus Piso Schediája*. (kézirat) Ezúton is köszönöm kollégámnak, hogy kéziratát önzetlenül rendelkezésemre bocsátotta.

281 BÓNIS 1971. 323., VERESS 1941. 257., Jankovits szerint inkább római tanulmányai valószínűsíthetők, mivel „egy ilyen, inkább reprezentatív egyetem látogatása alkalmasint megfeleltethet a követi feladatokat ellátó Pisónak.” JANKOVITS i. m.

282 BÓNIS 1971. 323.

283 1360. május 12.: Regesta Supplicationum. (A pápai kérvénykönyvek magyar vonatkozású adatai) 1342–1394. I–II. Szerk.: BOSSÁNYI ÁRPÁD: Bp., 1916–1918. [a továbbiakban: BOSSÁNYI] II/2. 198–199.,

- b) ismeretlen egyetemen kánonjogot hallgatott²⁸⁶
- c) külföldi (szász)²⁸⁷

64. Pozsegavári Gergely

- a) kanonok: 1463–1467,²⁸⁸ kispópost, vikárius: 1463²⁸⁹
- b) ismeretlen egyetem, kánonjogi doktor²⁹⁰
- c) mezővárosi polgár (Pozsegavár *oppidum*)²⁹¹

65. Pozsonyi Stab Farkas

- a) kanonok: 1479²⁹²
- b) Bécs: 1470²⁹³
- c) polgár (Pozsony)²⁹⁴

66. Rogerius de Cavazis

- a) kanonok: 1383–1389, baranyai főesperes: 1383²⁹⁵
- b) ismeretlen egyetem, mindkét jog doktora²⁹⁶
- c) külföldi (italiai)

67. Rudolf

- a) kanonok: 1372–1400, prépost: 1383–1400²⁹⁷
- b) ismeretlen egyetem, a szabad művészetek borostyánkorszorúsa, kánonjogi licenciátus²⁹⁸
- c) külföldi (osztrák?)²⁹⁹

-
- 284 PETROVICH EDE: *Pécs középkori kórháza*. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1960. 272., FEDELES TAMÁS: *A pécsi ispotály igazgatói a 14–16. században*. Orvostörténeti Közlemények, 182–185 (2003). 122–123.
  - 285 1371: FRANKÓI Szentazék. I. 257., 1377. január 4.: DL 6395.
  - 286 SCHINDLER, GERHARD: *Das Breslauer Domkapitel von 1341–1417. Untersuchungen über die Verfassungsgeschichte und persönliche Zusammensetzung*. Breslau, 1938. 316., Egy 1365-ben kelt kérvényében még „scolaris in iure canonico”-ként szerepel. Ld. BOSSÁNYI II. Nr. 391.
  - 287 Ld. előző jegyzet!
  - 288 1463. január 20.: DL 35641, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 2962., 1467. május 1.: ÉRDÜJHELYI MENYHÉRT: *Kutatásaim a római levéltárakban*. Katholikus Szemle, 1896. 621., AIGL 1838. 71.
  - 289 Ld. előző jegyzet!
  - 290 BÉKEFI 1909. 56.
  - 291 CSÁNKI i. m.
  - 292 KÖBLÖS 1994. 462. Nr. 49.
  - 293 Uo.
  - 294 Uo.
  - 295 1383. augusztus 8.: DL 87552., 1389. május 31.: K III 197–198. és CD X/1. 530–531., Reg: BÓNIS 1997. 1516., ZSO I. Nr. 1039.
  - 296 DL 87552.
  - 297 FEDELES TAMÁS: *Rudolf prépost, a szabad művészetek borostyánkorszorúsa és a kánonjog licenciátusa*. Pécsi Szemle, 6 (2003) Nyár. 8–13.
  - 298 Uo.
  - 299 PETROVICH 1966.161–163., PETROVICH 1967. 294.

68. Sienai János

- a) kanonok: 1419–1446,³⁰⁰ aszúági főesperes, vikárius: 1419–1423³⁰¹
- b) ismeretlen egyetem (Siena?), mindkét jog doktora³⁰²
- c) külföldi (itáliai)

69. Sienai Zergardis Fülöp

- a) kanonok: 1509–1512³⁰³
- b) Ferrara: 1493, mindkét jog doktora³⁰⁴
- c) külföldi (itáliai)

70. Skultéti Konrád

- a) kanonok: 1360³⁰⁵
- b) ismeretlen egyetem jogi fakultása³⁰⁶
- c) külföldi (kölni egyházmegye)

71. Svessai Péter

- a) kanonok, regölyi főesperes: 1383–1384³⁰⁷
- b) Bécs: 1384, 1403³⁰⁸
- c) külföldi (osztrák?)³⁰⁹

72. Szentgyedyi Albert

- a) kanonok: 1501³¹⁰
- b) Padova: 1501, kánonjogi tanulmányok³¹¹
- c) köznemes (Baranya)³¹²

73. Tamásfalvai Miklós

- a) kanonok: 1412³¹³
- b) Bécs: 1412, *artes* fakultás hallgatója³¹⁴

---

300 1419. június 26.: LUKCSICS I. Nr. 176., ZSO VII. Nr. 704., 1446. január 13.: (már elhunyt) LUKCSICS II. Nr. 879.

301 LUKCSICS I. Nr. 176., ZSO VII. Nr. 704., 1423. május 22.: DL 11362., BÉKEFI 1909. 55.

302 Uo.

303 KÖBLÖS 1994. 382., 438.

304 Uo.

305 BOSSÁNYI. II. 198-199.

306 BÓNIS 1971. 35.

307 1383. augusztus 8.: DL 87552, 1484: „*Petrus de Swessa, canonicus et archidiaconus Quinque-ecclesiensis*” SCHRAUF 1892. 5., MUW I/1. 14. azonosításukra ld. FEDELES TAMÁS: *A pécsi székes-káptalan személyi összetétele a hiteleshelyi oklevelek tükrében (1354–1437)*. In: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon*. Szerk. FONT MÁRTA (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) Pécs, 2001. 119.

308 SCHRAUF 1892. 5., MUW I/1. 14., 65.

309 1403-ban az osztrák nemzet tagjai között találjuk a bécsi egyetemen. MUW I/1. 65.

310 VARGA 1975. 215.

311 Uo.

312 CSÁNKI i. m., HORVÁTH-TIMÁR 1972. 121.

313 SCHRAUF 1892. 35., MUW I/1. 94.

314 Uo.

c) köznemes (Valkó)³¹⁵

74. Telegdi János

a) kanonok: 1470–1477³¹⁶

b) Padova: 1470 körül?³¹⁷

c) köznemes (Zala)³¹⁸

75. Tolnai János

a) kanonok: 1489–1503,³¹⁹ tolnai főesperes: 1497–1504,³²⁰ vikárius: 1503–1504³²¹

b) Bécs: 1489–: a szabad művészetek mestere,³²² Padova: 1498–1503: mindkét jog doktora³²³

c) mezővárosi polgár (Tolna *oppidum*)³²⁴

76. Turoni Kelemen

a) kanonok: 1495–, aszúági főesperes: 1495–1499,³²⁵ olvasókanonok: 1503³²⁶

b) itáliai egyetem, kánonjogi doktor 1479 előtt³²⁷

c) köznemes (Baranya)³²⁸

77. Valkói János

a) kanonok: 1342–1364, aszúági főesperes: 1344–1346, olvasókanonok: 1346–1364³²⁹

b) ismeretlen egyetem, kánonjogi tanulmányok³³⁰

c) köznemes (Valkó)³³¹

---

315 CSÁNKI i. m.

316 1470: PETROVICH 1975. 137. 24. jegyzet, 1477. június 26.. Mon. Vesp. III. 247.

317 Magyar humanisták levelei XV–XVI. század. Közreadja: V. KOVÁCS Sándor. Bp. 1971. 240., 416.

318 CSÁNKI i. m.

319 1489: SCHRAUF 1892. 138., 1504. január 15.: DL 21239, Reg.: BÓNIS 1997. Nr. 3962.

320 1497. május 15.: VERESS 1915. 20., 1504: Ld. előző jegyzet!

321 1503. szeptember 9.: DF 232126, 1504. január 15.: DL 21239.

322 SCHRAUF 1892. 138.

323 VERESS 1915. 20–22., VARGA 1975. 214., DF 232126.

324 TIMÁR GYÖRGY: *Tolnavár Mohács előtt*. In: GLÓSZ JÓZSEF (szerk.): *Tolna mezőváros monográfiája*. Tolna, 1992. 54–55.

325 1495. március 24.: K IV. 473–475., 1499. február 8.: DF 261970.

326 1503. január 28.: DL 49474, 1503. április 2.: K IV. 511–513.

327 1479. január: Archivum Secretum Vaticanum, Cancellaria Apostolica, Registra Vaticana. vol. 597. fol. 188v–190v. MOL Filmtár 31111. tekercs. Ekkor már kánonjogi doktorként szerepelt. VERESS 1941. 413. csak 1495-ből adatolta a fokozatot és az ismeretlen itáliai egyetemeken tanultak közt szerepeltette.

328 CSÁNKI i. m., HORVÁTH–TIMÁR 1972. 124.

329 KOSZTA 1991. 50.

330 BÓNIS 1971. 34., TIMÁR 1981. 36.

331 KOSZTA 1991. 50.

A középkori kanonokok egyetemi tanulmányai és grádusai

	Káptalan	Időszak	Egyetemet jártak %	Fokozattal rendelkezők %
magyar	Pécs	1354-1526	20,5	66
	Esztergom	1183-1543	19,7	?
	Erdély	1381-1520	34,63	?
	Győr	1458-1526	40	?
	Várad	1440-1526	29	58
angol	Exeter	1300-1541	78	> 40
	Lincoln	1300-1541	70	> 40
német	Bamberg	1339-1556	80	< 10
	Speyer	1350-1540	72	29,5
	Salzburg	1400-1550	60	19
	Brixen	1300-1500	40	20
	Breschlau	1341-1417	50	24
	Goslar	1049-1551	13	39
	Köln	középkor	35	?
	Trier	középkor	29	?
	Mainz	1306-1476	31	34
	Augsburg	1400-1500	64,5	?
francia	Laon	1272-1412	48	83
itáliai	Lucca	15-16. sz.	42,6	37
	Szt. Péter (Róma)	1376-1500	?	8,6
	Laterán (Róma)	14. sz.	16,4	?
	Szt. Mária Magdolna (Róma)	14. sz.	7	?
	Párma	1450-1500	16	?
	Pavia	1450-1500	25	?
norvég	Bergen	1200-1537	26	32

Összesítő táblázat a pécsi javadalmasok egyetemjárásáról

Egyetem	Anjouk alatt		Zsigmond alatt		1438-1457		Mátyás alatt		Jagellók alatt		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Járt	11	13,75	12	9	12	26,2	23	29	19	43	77	20,5
Nem járt	69	86,25	118	91	31	73,8	57	71	25	57	299	79,5
Összesen	80	100	130	100	43	100	80	100	44	100	376	100

Az egyetemet járt kanonokok származás szerinti megoszlása

Származás	Személyek	Egyetemet járt	%
Báró	10	4	40
Köznemes	78	23	29
Polgár	48	11	23
Jobbágy	8	2	25
Külföldi	31	15	48
kérdéses	201	22	11
Összesen	376	77	20,5

A fokozatot szerzett kanonokok³³²

Fokozat	Név	Fő	%
ma	Balázs (I.); Barnabás; Bálint; Beremendi János; Büki Basó István; Czudar Imre; Cserdi Imre; Devecseri Péter; Feketi Mihály; Imre, Miklós fia; János Fülöp fia; Kaproncai Péter; Kesztlöczy Mihály; Lénárt, Sebestyén fia; Mohorai Vidfy Miklós	15	29
ba, ld	Rudolf	1	2
ma, bt	János (I.)	1	2
bd	Kolozsvári Jakab	1	2
ba, dd	Dúlházi János	1	2
ma, dd	Bodrogi Fülöp; Budai Kakas János; Garai Pál	3	6
ma, dui	Balbi Jeromos	1	2
da, dd	Albert (I.); Handó György	2	4
dd	Albert (II.); Balázs (I.); Bajoni István; Basthonyai János; Brodarics István; Dénes; Egerszegi György; Gergely (I.); Gyarmati István; György (VIII.); Hagymási Bálint; Hangácsi Albert; Maravizai Barnabás; Máté; Mihály (I.); Mihály (II.); Piso Jakab; Pozsegavári Gergely; Turoni Kelemen	19	37
dui	Rogierius de Cavazis; Sienai János; Sienai Zergardis Fülöp	3	6
da, dui	Tolnai János	1	2
dd, dt	János (III.)	1	2
ma, dm, bt	Hueveni Geosvin	1	2
? doctor	Gergely (II.)	1	2
Összesen ez a 77 egyetemet járt kanonok 66%-a		51	100

³³² A fokozatok rövidítéseinek feloldása a következő: ba = *baccalaureus in artibus*; bd = *baccalaureus in decretis*; bt = *baccalaureus S Theologiae*; da = *doctor in artibus*; dd = *doctor in decretis*; dm = *doctor in medicinae*; dt = *doctor S. Theologiae*; dui = *doctor utriusque iuris*; ld = *licentiatius in decretis*; ma = *magister in artibus*

Egyetemi grádus és káptalani javadalom

Javadalom	Személyek	Grádus	%
prépost	18	6	33
kisprépost	12	3	25
olvasókanonok	17	2	12
éneklőkanonok	24	2	8
örkanonok	15	6	40
főesperes	94	25	27
mesterkanonok	206	13	6

TAMÁS FEDELES

CANONS OF PÉCS AT UNIVERSITIES IN LATE MIDDLE AGES (1354-1526)

In present study the author presents the members of the chapter of Pécs who pursued university studies in the Late Middle Ages, comparing the available Hungarian and European examples. During the above-mentioned period out of the 376 members of the chapter 77 continued university studies, which stands for 20.5 %. 66 % of the canons who studied at a university obtained a degree, which may be considered as a high rate compared to both Hungarian and European practice. Most of them obtained a diploma in church-law or civil law, then the rate of those gaining a masters degree in arts follows. Only three canons received a degree in theology, and one canon became a doctor of medicine, which again resembled the practice of Hungarian and foreign boards. As for the family and social background of the canons we have the following result: 40% of those from aristocrat families, 29% of those belonging to the smaller nobility, 23% of the bourgeois, 2 % of those from villain families, 48% of those of foreign origin, and 11% of those of unknown origin completed university studies. The canons of Pécs studied at 12 universities. Since there was no operating university for a longer period of time in Hungary during the Middle Ages, those wished to study had to travel abroad. Most of them went to Vienna, or to Northern Italy, mainly to Padova. Only two canons of Pécs went to the University of Krakow. Sources available do not reveal if the canons of Pécs continued studies at the University of Pécs founded in 1367.

LAKATOS ANDOR

HAYNALD LAJOS, MINT ERDÉLYI PÜSPÖK (1851–1864)

BEVEZETŐ

Haynald Lajos (1816-1891) bíboros, kalocsai érsek lényegében „végigélte” a 19. századot, s a történeti irodalom értékelése, ill. a lexikonok rövid megállapításai szerint is korának egyik kiemelkedő, meghatározó egyénisége volt. Életpályája változatos, szolgálati helyei különfélék, de kezdettől fogva fontosak: az esztergomi főegyházmegye papjaként, alig egy év segédlelkészi-, majd néhány év teológiai tanári szolgálat után, harminc évesen már az egyházmegye központi hivatalában tevékenykedik, 1848/49-ben irodaigazgató. Állását „hazafiatlan magatartása” miatt, a Szemere-kormány egyik rendeletének következtében elveszíti, később azonban, Scitovszky János prímás mellett visszanyeri. 1851-ben, harmincöt évesen már ő a legfiatalabb püspökök egyike, s a következő évtizedet az erdélyi egyházmegye élén tölti. 1861-től egyre mélyülő konfliktusa támad az udvarral Erdély uniójának támogatása, s ezzel összefüggésben a bécsi kormány szándékainak akadályozása miatt, melynek eredményeként 1864-ben Ferenc József lemondatta püspöki székéről. Ezt követően két éven át címzetes karthágói érsekként pápai szolgálatban állt Rómában, a rendkívüli ügyek kongregációjában. 1867 tavaszán, a kiegyezés után „a nemzet választottjaként” (Eötvös József nevezte így) került a kalocsai érseki székre, ahol főpapi programja a *keresztény haladás* lett, amely egyrészt megtérésre, másrészt megértésre törekszik az új világban. A következő évtizedekben Simor János prímás mellett a püspöki kar másik vezető egyénisége volt. Római szereplései, s elsősorban az első vatikáni zsinat alkalmával, a zsinati kisebbség oldalán végzett nemzetközi ellenzék-szervezési tevékenysége pedig európai hírnevet és neves külföldi barátokat szereztek neki. Jól tájékozódott a legfelsőbb társadalmi- és politikai körökben, s a főrendiházon kívül a közélet, a társasági élet számos színterén (az akadémián, tudományos konferenciákon, különféle egyesületekben és a szalonokban) is aktív volt. 1879-ben XIII. Leó pápa a bíborosok sorába emelte, s ezt követően öt alkalommal volt a delegációk elnöke. Kiváló szónok, köszöntői elmaradhatatlanok a legjelentősebb állami és uralkodói protokolláris eseményeken. Botanikusként számos európai akadémia tiszteletbeli tagja, az MTA matematikai és természettudományi bizottságának éveken át elnöke. Liszt Ferenc és Munkácsy Mihály barátjaként az egyházzene és az egyházi művészetek egyik fontos mecénása.

A következőkben – egy doktori értekezés részleteként – Haynald Lajos életútjának egyik fontos állomásáról, erdélyi püspökségének időszakáról olvashatunk.¹ Az itt töltött évtized volt Haynald lelkipásztori tevékenységének virágkora, a fiatal püspök Erdély bérceit járva gyűjtötte a számára oly kedves növénygyűjteménye számos szép példányát, s a kezdetben még gyanakvással, idegenként fogadott főpap a lemondás után már országos hírnévvel, a nemzet egyik hőseként távozott, megalapozva további pályafutását. A karrier tovább ívelt, de Haynald „szíve” Erdélyben maradt, s az itt töltött évek és emlékek meghatározóak lettek számára. Régi, kedvelt egyházmegyéjével – többek között bőkezű támogatóként – egészen haláláig jó kapcsolatban maradt.

PÜSPÖKI KINEVEZÉS, VÁRATLAN NEHÉZSÉGEKKEL (1849-1852)

A kinevezés és annak előzményei (1849-1851)

Haynald irodaigazgatói tisztének elvesztése után, 1849. június 27-én hagyta el Esztergomot, de még egy hónapot sem töltött otthon, amikor 1849. július 21-én az uralkodó Scitovszky János pécsi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké. Haynald augusztusban Pécsre szeretett volna utazni, hogy az új primás segítségére lehessen, de betegsége megátolta ebben. 1849. szeptember 24-ére beidézte a pesti katonai törvényszék, de betegsége való hivatkozással itt sem jelent meg személyesen, írásban viszont válaszolt az öt kérdőpontra. Nyilatkozatában megvédte az esztergomi helynöki hivatal szabadságharc alatti ténykedését, sikerült tisztáznia Jaross Vince kanonokot, a helyettes káptalani helynököt (ezzel egyébként ki is szabadította őt, az Új-Épületből, ahol a vizsgálat idején fogva tartották), Jaross még kanonoki stallumát is megtarthatta. Haynald ezután nemsokára Pécsre ment, és 1849. október 27-én már Pécsről írja szüleinek Szécsénybe, hogy az új primás számít rá, munkája több lesz mellette, viszont „*az individualis nézetek kifejtésének sokkal több tért enged jelen kegyelmes főnököm mint a boldogult, miért is öröndetesb, fontosb hivatásom, állásom, örömesebb fáradozom.*” Csakhamar megkapta irodaigazgatói kinevezését, és fontos tanácsadójává vált az esztergomi körülményeket nem ismerő Scitovszkynak. Milyen feladatok kapcsán kamatoztathatta nagyobb önállóságát, tehetségét Haynald? Szittyay Dénes szerint, pl. ő volt az, aki Scitovszky és Viale Prela nuncius útján kijárta a bécsi kormánynál Rudnyánszky József beszercebányai és Bémer László nagyváradi püspökök szabadon bocsátását börtönükből, hogy kolostorokban tölthessék büntetésük idejét.²

A feltételezést alátámasztja, hogy Haynald iratai között valóban ránk maradt egy sajátkezű fogalmazványa 1850-ből (sajnos pontos dátum és szám nélkül), Schwarzenberg miniszterelnökhöz címezve, melyben tiltakozás szerepel Rudnyánszky beszer-

1 LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos élete és kora (1816–1891)*. Biográfia – Budapest, 2003. Doktori disszertáció, ELTE, BTK Történettudományi Doktori Iskola, XIX–XX. századi magyar történeti program.

2 SZITTYAY DÉNES SJ.: *Haynald Lajos ifjúkora*. (Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek élete. Születésének 100-ik évfordulója alkalmából. Kiadatlan levelek és feljegyzések nyomán.) In: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1914–1915. iskolai évről*. Kalocsa, 1915. Jurcsó Antal Könyvnyomdájában. 40–42. (A továbbiakban: SZITTYAY 1915.)

cebányai püspök letétele miatt, kifejtve, hogy a világi hatósági eljárás, az egyházi jog mellőzése sérti az egyház tekintélyét ebben az esetben.³

Még az 1849-es év végén „pro piis meritis” emlékérmét kapott Haynald a bécsi udvartól, hűsége elismeréseképpen. A Haynald szempontjából megaláztatásként átélt hivatalvesztés tehát Bécsben dicsőségére vált. Visszatérhetett régi hivatalába, új főnökével is meg volt elégedve, mégis 1850. január 11-én, Esztergomban kelt leveléből érződik, hogy kedélye nem a legjobb, pedig már nem volt beteg, ezt kifejezetten le is írta levelében. Megköszönte az otthonról küldött fehérneműt és ingeket (melyeket húgai varrtak a számára), egyet mindjárt fel is vett, s igen jól érezte magát benne. „*Pedig milly igen el kel, ha néha jól érzem magam!*” Egy ismerőst említve, aki Észak-Amerikába utazik misszionáriusnak, megjegyzi: „*szinte irigylem sorsát*”. Röviden említi túlterheltségét, hogy Bécsben és Pesten is járt, és itt is, ott is elég fontos teendői voltak.⁴

Hamarosan azonban váratlan lehetőségek nyíltak Haynald előtt. Simor János 1851. március 2-án, Bécsben kelt levelében értesítette, hogy miniszteri osztálytanácsosi kinevezést kapott, ezzel megürül az Augustineumban⁵ viselt igazgatói, valamint udvari kápláni állása. Javasolja Haynaldnak, hogy adja be pályázatát az említett posztokra, s azt is jelzi finoman, hogy pályázata minden bizonnyal eredményes lesz. Haynald azonban végül nem fogadta el az ajánlatot és nem pályázott.⁶

Fél év múlva azonban már nem tudott kitérni. Ekkor arról értesítette Simor, hogy Leo Thun miniszter előterjesztette Haynald erdélyi segédpüspöki kinevezését. Haynald régebbi életrajzírói általában megjegyzik, hogy megpróbált kitérő választ adni, beteges természetével érvelt, ill. Simort is kérte, hogy javasoljon számára kitérő utat, de végül mindezzel elkésett, 1851. szeptember 15-én a hivatalos lapokban is megjelent erdélyi koadjutor-püspöki kinevezésének híre.⁷

A lapok közlésének időpontja terjedt el később a kinevezés dátumaként, ill. néhányan Eckhart Ferentől 1851. augusztus 12-ét vették át.⁸ A valóságban egyik adat sem precíz. Thun kultuszminiszter javaslata a minisztertanácsnak Haynald erdélyi koadjutori kinevezéséről augusztus 12-én kelt, és augusztus 18-án terjesztették elő (a kabinet-irodán ekkor iktatták). A határozati javaslatot Ferenc József szeptember 9-én hagyta jóvá Schönbrunnban, és még aznap expedíálták. Az 1851. szeptember 9-én kelt oklevél szövege említi, hogy a koadjutori kinevezés Kovács püspök kérésére történt, s az ő halálának esetére rendelkezik az utódlásról is Haynald személyében. Ezt követően, szeptember 15-én jelent meg a kinevezés híre a hivatalos lapokban. A miniszter javaslata egyébként alaposan kitért az erdélyi viszonyokra, mind egyházi, mind politikai tekintetben. A koadjutor kinevezését az erdélyi egyházmegye elhanyagoltsága, a 84 éves püspök életkora miatt feltétlenül szükségesnek látta, és 11 jelölt képességeit elemezve tette

3 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL.) I.1.c. (Perszonális iratok) Haynald, Politika, sz. n. 1850.

4 Haynald Lajos levele apjához. Magyar Országos Levéltár (MOL.) P 873. 19–20. p.

5 Augustineum: Szent Ágostonról nevezett, felsőbb papi továbbképző intézmény Bécsben, a császári udvar közelében.

6 SZITTYAY 1915. 41–42.

7 Dr. OMPOLYI-M. ERNŐ: *A pálya kezdete 1816–1852*. In: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889*. Szerk.: KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF. Pozsony-Budapest, 1889. Kiadja Stampfel Károly. *Magyar Sion őrei*, II. kötet 23–24. (A továbbiakban: OMPOLYI 1889.) és SZITTYAY 1915. 42–43.

8 ECKHART FERENC: *Egy nagy magyar főpap életéből*. In: *A bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve*. Szerk. ANGAL DÁVID, 2. évf. Bp. 1932. 273. (A továbbiakban: ECKHART 1932.)

meg javaslatát. A jelöltek közül Thun szerint komolyan csak Schlauf nagyszebeni plébános⁹ és Haynald jöhetnek szóba, végül kettejüket részletesebben elemezve határozottan Haynaldot javasolta. Elemzésében többek között szerepelt Haynald 1849-es dicsérendő magaviselete, helytállása, nyelvtudása, és szorgalma, Schlaufot ezen kívül a két megkérdezett érsek sem javasolta, s Haynaldtól inkább remélték a megfelelő klerikális magatartás kialakítását Erdélyben.¹⁰ A bécsi kormány politikai szándékai a kinevezés kapcsán kétségtelenek: nem volt megfelelő a továbbiakban egy idős, passzív püspök jelenléte Erdélyben (aki igaz ugyan, hogy nem ártott, de nem is segített), olyan emberre volt szükség, akitől remélhették a kormány kezdeményezéseinek, működésének tevékeny támogatását.

Haynald Lajos kinevezett erdélyi koadjutor püspök 1851. szeptember 21-én küldte el üdvözlő levelét Kovács Miklós erdélyi püspöknek. Kovács püspök október 1-jén, Kolozsvárról válaszolt, udvarias levele végén fiúi bizalmat kér Haynaldtól (ahogy a fiú bízik atyjában), valamint hogy jelezze jövőtele napját, hogy szállásáról és ellátásáról gondoskodhasson.¹¹

A kinevezés után Scitovszky pírmás is saját kezű levelében gratulált Kovács püspöknek koadjutorra kinevezéséhez. 1851. október 6-án kelt levelében dicséri Haynaldot, akit munkatársaként megismert és nagyra becsül. Sok jó képessége közül kiemeli nyelvismeretét, mely a használatos (magyar, latin, német) nyelveken túl a franciára és olaszra is kiterjed. Nyugodt lelkiismerettel ajánlja őt a püspök bizalmába. Kovács püspök október 18-án válaszolt, udvariasan megköszönte a tájékoztatást, jelezte, hogy imádkozik egyházmegyéje fejlődéséért.¹²

A formaságok, tiszteletkörök látszólag tehát rendben megtörténtek, néhány napon belül azonban kiderült, hogy a kinevezéssel kapcsolatban súlyos gondok merültek fel, s közel egy év telt el, mire Haynald elfoglalhatta a kinevezésének megfelelő koadjutori posztját Erdélyben.

Esztergom és Erdély között – a váratlan nehézségek (1851–1852)

A Haynald életrajzok egyik tisztázatlan pontja volt erdélyi kinevezésének ügye. A probléma gyökerét Eckhart Ferenc világította meg 1932-ben írt tanulmányában, ennek ellenére a korábbi tévedések-feltételezések a későbbi irodalomban is jelentkeztek. A dolog lényege, hogy a szerzőknek általában valahogy kommentálniuk kellett a koadjutor-püspöki kinevezés, ill. Haynald Erdélybe utazása között eltelt egy esztendő (amennyiben nem hallgatták el azt, mint pl. Ompolyi), s általában a következőket említették a késés okaként: Haynald tapintatos volt, és mintegy „megkímélte” a 84 éves agg Kovács püspököt attól a fájdalomtól, melyet ottlétével, esetleges rendeleteivel neki okozhatna, ezért csak a püspök halála után utazott Erdélybe (Szittyay). Mások szerint

9 Schlauf Ignác (1808–1857?) 1831-ben szentelték pappá, 1837–1857 között nagyszebeni plébános. (Schematismus Transilvaniensis 1832–1860.)

10 Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA.) Kabinetkanzlei, Vorträge, MR-Akten 1851. Kt.11. (K.Z. 2937/1851. M.R.Z. 2830/1851.) Az eredeti kinevezési oklevél: KFL.VIII.1. Haynald (az érsek hagyatékából)

11 Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban: GyÉL.) Cat.4. 12/1851.

12 GyÉL. Cat.3. 1756/1851.

lehetséges, hogy vonakodott elfogadni kinevezését, s a késés adódhatott pusztán adminisztrációs hibából is, amely nehézségeket okozott a római megerősítésben, végül pedig az is elképzelhető, hogy Haynald kinevezését a bécsi udvarban próbálták meg egyesek akadályozni (Török).¹³

A késés elsődleges okát Eckhart Ferenc már 1932-ben megállapította: Rómában hamarosan diplomáciai nehézségek adódtak a kinevezéssel kapcsolatban, a pápa ui. hiányolta Kovács püspök hozzá benyújtott kérvényét, melyet koadjutor rendeléséhez kánonjogilag elengedhetetlennek tartott. Kovács püspök 1850 szeptember 23-án már eljuttatott egy lemondást és koadjutor kinevezési kérelmet az uralkodóhoz, kinos lett volna újabb lemondás megírására bírni (feltehetően az elsőt sem volt könnyű kieszközölni), ezért inkább azt próbálták a pápánál indokolni, hogy Kovács püspök már nincs abban a szellemi állapotban, hogy hasonló kérelmet írjon. Néhány erdélyi esperes úgy nyilatkozott írásban, hogy a püspök egy témában folyamatosan már nem képes beszélni, néha a nevét sem tudja leírni. Esterházy Mór gróf, vatikáni követ mindezt kihallgatásokon közölte, IX. Pius végül külön jegyzéket kért, melyben leírják az eset különlegességét, és kéri Haynald prekonizálását (azaz kinevezésének megerősítését), mely ezt követően az 1852. március 15-i konzisztóriumban történt meg. A bullák kiállítása ezután mégis elakadt, mert a felterjesztett akták között véletlenül egy 1851 októberében kelt levelét találták Kovács püspöknek, melyet a nunciushoz írt arról, hogy a koadjutor kinevezése mellett nem hajlandó lemondani a jószágok kormányzásáról. Ez a levél zavarba hozta a kúriát, hiszen nyoma sem volt benne szellemi zavarodottnak, ezért kérték a nunciust, hogy tisztázza a helyzetet. A nuncius tájékozódása után, 1852 júliusában készültek el a szükséges pápai bullák, melyek szerint Haynald hebroni c. püspök kinevezést kapott és erdélyi egyházmegyei koadjutor lett.¹⁴

Eckhart rövid összefoglalását, melyet a bécsi levéltári anyag alapos feldolgozásával készített, az Erdélyben fennmaradt iratok alapján a következőkkel lehet kiegészíteni: Viale Praela nuncius a kinevezés kapcsán kialakult kínos helyzetben, 1851. október 10-én, Bécsben kelt levelével keresett megoldást Kovács püspöknél. Tájékoztatta, hogy a Szentsek csak úgy állít koadjutort, ha a püspök azt kifejezetten kéri a Szentatyától, ezért arra kérte Kovács püspököt, küldjön ezzel kapcsolatos kérelmet Rómába. Jelezte továbbá a császári kormány elképzelését, miszerint a püspök idős kora miatt, hogy a püspöki szolgálat hiányt ne szenvedjen, a koadjutornak kellene átvennie az egyházmegye adminisztrációját, s ez azzal járna, hogy Kovács püspöknek át kellene engednie ezt az adminisztrációt, melyet ketten egyszerre nem gyakorolhatnak. A püspökre bízta, hogy válaszáat közvetlenül Rómába, vagy hozzá, Bécsbe küldje. Kovács püspök végül Viale Praela nunciushoz válaszolt, Kolozsvárról, 1851. október 29-én. Válaszában leírja, hogyan jutott el a koadjutor kéréséig, készséggel elfogadja koadjutorként Haynald személyét, viszont határozottan, kánonjogi hivatkozásokkal megállapítja azt is, hogy ő a koadjutort az egyházmegyei adminisztráció átengedése nélkül kérte, s attól nem is kí-

13 OMPOLYI 1889. 23–24, SZITTYAY DÉNES S.J.: *Haynald mint erdélyi püspök*. In: A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője az 1916–1917. iskolai évről. Kalocsa, 1917. Nyomatott Jurcsó Antal Könyvnyomdájában. 3–4. (A továbbiakban: SZITTYAI 1917.), TÖRÖK JÓZSEF: *Haynald Lajos bíboros emlékezete*. In: Haynald bíboros emlékezete. Halálának centenáriuma alkalmából Kalocsán elhangzott előadások. 1991. Kiadja a Kalocsai Érsekség és a TIT Kalocsai Tagszervezete. 8. (A továbbiakban: TÖRÖK 1991.)

14 ECKHART 1932. 273–275.

ván megválni. A koadjutort nagy kiterjedésű egyházmegyéje püspöki lelkipásztori szolgálatára kérte és erre a célra szeretné igénybe venni. Levele végén ennek megfelelően kéri a koadjutor megerősítését, ill. kijelölését Rómától.¹⁵ Minden bizonnyal ez volt az a levél, amelyet végül – kissé rejtélyes körülmények között – nem továbbítottak idejében Rómába, s a márciusi prekonizáció után került csak elő, meglepetést okozva a Szent-szék számára. A bécsi udvar számára ui. egyértelműen az volt a cél, hogy az új koadjutor-püspök a szükséges jogi képességek birtokában kerüljön Erdélybe, Kovács püspök viszont nem volt hajlandó a joghatóságáról lemondani. Ezért látták célszerűnek Bécsben a püspök „beszámíthatatlanságára”, ítélőképességének csökkenésére hivatkozni.

Végül tulajdonképpen kompromisszumos megoldás született, Róma elfogadta a „kész helyzetet”, vagyis a koadjutor kinevezésének tényét, ill. Haynald személyét, viszont nem egyezett bele a teljes joghatóság átadásába, s az 1852 júliusában megszülető prekonizációs bulla Haynald erdélyi ténykedését Kovács püspök előzetes tanácsainak meghallgatásához, ill. beleegyezéséhez kötötte.¹⁶

A bullák birtokában Haynald 1852. július 20-án, Esztergomból írt levelében újra Kovács püspökhöz fordult, tájékoztatta tervezett szenteléséről (1852. aug. 15-én, Scitovszky primás szentelte püspökké Esztergomban), s hogy augusztus folyamán szeretne Erdélybe eljutni. Szállásának és elhelyezésének lehetőségeiről is érdeklődött. Kovács püspök július 30-án válaszolt, lakhelyül a gyulafehérvári palotát ajánlotta, mely ugyan 1849-ben leégett, de felső szintjének hat szobáját már megjavították és berendezték, s az uradalmi személyzet az ellátását is biztosítja. Haynald esetleges Kolozsvári tartózkodásának esetére két szobát kínált saját háztartásában.¹⁷

1852. augusztus 26-án Haynald újabb levelet írt Kovács püspökhöz Szécsényből, melyben jelzi Erdélybe érkezésének tervezett időpontját. Elnézést kér a késése miatt és beszámol arról, hogy a szentelés kapcsán felmerült kötelezettségei, a szentelési bizonyítvány kiállítása, azután bemutatása Bécsben és Kalocsán elvették az idejét, bizonytalanná tették indulását. Augusztus 27-én indult Pestre, s onnan azután tovább Erdélybe, ahova valamennyi szükséges okmánnyal együtt augusztus 31-én szeretett volna megérkezni. Haynald levele valóban megkésétt, augusztus 31-én iktatták, s a felzeten olvasható megjegyzés szerint az új püspök még aznap meg is érkezett Kolozsvárra.¹⁸

Kovács Miklós püspök 1852. szeptember 18-án, Kolozsváron kelt körlevelében tudatta, hogy koadjutora megkezdte szolgálatát. A körlevél szövegében szerepel, hogy Haynald Lajos c. hebroni püspököt, az erdélyi egyházmegye koadjutorát IX. Pius pápa március 15-én prekonizálta, Scitovszky primás augusztus 15-én, Esztergomban szentelte püspökké. A pápai bullára történő hivatkozással gondosan rögzíti azonban a körlevél, hogy Haynald ténykedése csak Kovács püspök nevében és képviselőként, együttműködési joggal engedélyezett. Végül az őt megillető tiszteletet és engedelmességet kéri Haynaldal szemben is, és jelzi, hogy a levelezésekben az ő aláírása is érvényes.

15 GyÉL. Cat.4. 1834/1851.

16 Az 1851. március 15-re keltezett prekonizációs bulla: KFL.VIII.1. Haynald

17 GyÉL. Cat.4. 1390/1852. (409. doboz)

18 Az említett levél mellékleteként megtalálható a szentelési bizonyítvány másolata, valamint a szentelésről a pápának szóló levél is. GyÉL. Cat.4. 54/1852. (409. doboz) Az akta egyébként két példányban van meg, a fentebb ismertetett anyag Haynald fogalmazványa, s a nála tartott iratokból áll, míg az elküldött eredeti is megvan az irattárban, 1592/1852 szám alatt, Cat.4. (409. doboz)

Haynald szeptember 22-én, Kolozsváron kelt levelében köszönte meg a körlevéli közlést.¹⁹

AZ EGYHÁZMEGYE MŰKÖDÉSE HAYNALD PÜSPÖKSÉGE IDEJÉN (1852-1864)

Egyházkormányzat és lelkipásztori munka

Haynald Kolozsvárra érkezése után hamarosan munkához látott. Még szeptember elején kérte Kovács püspöktől a főpapi működéséhez szükséges fakultásokat (egyházi jogi felhatalmazásokat), s általában azonnal meg is kapta az említett engedélyeket.²⁰

Mielőtt azonban lelkipásztori-egyházkormányzati tevékenysége áttekintésébe kezdenénk, röviden meg kell jegyeznünk, hogy nem volt könnyű feladata. A szabadságharc alatti háborús események komoly anyagi károkat is okoztak (romos állapotban volt, pl. a székhely, a gyulafehérvári püspöki rezidencia és a székesegyház), a lakosságot a harcok megtizedelték, a szeminárium nem működött, s a teológus hallgatók zömét katonának sorozták. A papság egy része börtönben volt, ill. bujdosott. Az agg Kovács püspök évtizedek óta nem látogatta egyházmegyéjét. Az emberek talán már nem is emlékeztek rá, mikor láttak püspököt, viszont az érkező fiatalemberrel érthető módon bizalmatlanok voltak: figyelembe véve kinevezésének idejét, körülményeit teljes joggal hihették, hogy Haynald személyében az abszolutista kormány egyik végrehajtó eszközét kapják.²¹

Kovács püspök 1852. október 15-i halála miatt tulajdonképpen igen rövid lett a „közös kormányzás” ideje. Arról azonban, hogy az alig másfél hónap sem volt konfliktusoktól mentes, maradtak bizonyos jelek az utókor számára, bár érdekes módon egy évtizeddel később kerültek felszínre. Haynald akkoriban már elismert és kedvelt püspök volt, és néhány személyét sértő kijelentés miatt folytattak vizsgálatot Zerich Tivadar²² ellen, a gyulafehérvári szentszék előtt. Zerich védekezéséppen, állításának igazolására tulajdonképpen egy másik személyt „mártott be”, Novákovics János 1852-ben hozzá írott levelét idézve. A számunkra érdekes, 1852-ből származó levél a következőket teszi szóvá: „mennyre leverő lehet barátomra nézve azon körülmény, hogy a forradalom dühöngései közt az egyház és jó rend védelmére tett bátor fellépése által érdemlett egyházi és világi kitüntetés helyett jelenleg hivatalfosztással jutalmaztatik épen azon gonoszok fondorkodásai által, kiknek méltón bünhődniük kellene... ama gonoszok az öreg tehetetlen püspök firmája alatt sok olyant tesznek, mit jó papnak okvetlenül ellenezni, kárhoztatni kell.” Majd levelének vége felé: „a bejövendő coadjutor úr az osztó igazság mérlegét szigorúan kezelendi”. Talán érdemes megjegyeznünk, hogy Novákovics az idézett sorokat az 1863-as szentszéki per során tévedésnek minősítette, és visszavonta. Az aktában fenn-

19 Gy.ÉL. Cat.4. 67/1852. (409. doboz)

20 Gy.ÉL. Cat.4. 1622/1852. és 1735/1852. (409. doboz)

21 SIMON PÉTER: *Király és haza. Pillantás Ferencz József uralkodására 1886-tól 1892-ig*. III. könyv: Rudolf trónörökös. Budapest, 1899. Weissenberg Ármán nyomása 91-93.

22 Zerich Tivadar (1815-1887) 1840-től erdélyi egyházmegyes pap, a gyulafehérvári püspöki liceum tanára, 1853-tól Pesten teológiai tanár, elsősorban egyháztörténetet tanított. (Schematismus Transsilvaniensis 1840-1860. és SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. kötet. Telgárti-Zsutai, Bp. 1914. 1796-1797.)

maradt Haynald ezzel kapcsolatos véleménye is: „Az idő mindent felderít. Volt, fájdalom, a megyében egynéhány, kiket nagyravágásuk az öreg püspök elleni támadásra készítetett. A helyett, hogy (...) a püspöki tekintély megőrzése mellett, a tisztelet és alázatosság korlátai között orvoslásért folyamodtak volna, hírlapok útján igyekeztek beszennyezni azon püspök nevét, ki az erdélyi egyházmegyének nagyobb jóltevője volt, mint püspöki elődeinek bár melyike is (...) Zerich, ki ily irányban működött, midőn az öreg püspök elleni pártütését folytatta, el akarta hitetni a világgal, hogy az erdélyi megyének ő szerzett coadjutort, pedig a boldogult püspök coadjutort már egy évvel azelőtt kért volt (...) Ő mint üldözött akart feltűnni, de azt nem mondta, hogy elítéltetett mivel engedetlenségében törvényes főpásztora ellen makacsul megmaradt (...) Nekem ellenben, valamint az irodai pályán a jó öreg püspök alatti collegámnak elvünk volt a püspöki tekintély mellett annál kitartóbban harcolni, mennél nehezebbek voltak a viszonyok a fejedelemségben, melyet a polgári forradalom megzavart, és melyben néhány elégedetlen pap a püspök személyének kisebbsítésében magát a katholicus ügyet meggyengíteni nem irtózott.” Haynald egyébként más fórumokon is, minden adandó alkalommal megvédte elődjének emlékét, és nem találtuk nyomát a két püspök közötti nézeteltérésnek. Az idézett levelek mindenesetre jelzik számunkra, hogy a munkába álló püspöknél a fiatalos lendület, lelkesedés határozottsággal is párosult, és Haynald komolyan fellépett az egyházi fegyelem megszilárdítása érdekében.²³

Haynald feszített tempóban látott hozzá papjai, egyházmegyéje megismeréséhez. Két év alatt teljesen bejárta Erdélyt, s ez a korabeli utazási körülményeket (elsősorban szekér), valamint az egyházmegye méretét figyelembe véve nem volt kis teljesítmény. Rendszeresen elnökölt a püspöki konzisztórium ülésein, amely ugyancsak nem volt általános a főpapok részéről, a legtöbben ugyanis helynökeikre bízta a mindennapos hivatali ügyintézését.

1853 májusában már második körútját kezdte meg, Nagyszebenben át Erzsébetvárosba (Ebesfalva, Elisabethstadt) ment, ahol részt vett a városi tanács ülésén, sőt jelentős támogatást eszközölt ki egy iskola újbóli megnyitásához. Május 13-án már Csíksomlyón vett részt a pünkösdi búcsún, együtt virrasztott híveivel, s papsága körében, jó példát mutatva meggyónt. A szertartások után négy kerületnek közös főesperesi gyűlést tartott. Június 7-én, Zágónban nagyjából kálvinista hallgatóságnak beszélt. Ezen a körútján 37 nap alatt 53 szentbeszédet tartott, az apróbb fogadási-üdvözlő szónoklatokat nem számítva. Három körutat végzett Erdélyben, s ezeket befejezve, 1853. szeptember 6-án indult Vajdahunyadról Nagyszebenbe, ahol három jezsuita szerzetes tartott nagy sikerrel ún. missziós előadásokat szeptember 11-23. között. Haynald még ugyanebben az évben a rend generálisához fordult, és kért Erdélybe néhány jezsuitát, akiknek plébániát, ill. gimnáziumot szándékozott adni, de magyar rendtagok hiányában a kérést a rendfőnök 1854 októberében elutasította. 1854-ben Erdély délnyugati vidékén folytatta egyházmegyéje vizsgálatát. Zalatna, Abrudbánya, Verespatak, Körösbánya és Nagyág következtek. Bérnált, majd rövid ebédek után a templomok felszerelését, vagyoni állását, az iskolát, a plébánosok és tanítók megélhetését vizsgálta. Gyakran éjjel utazott, s közben az utána küldött hivatalos aktákat is intézte. Különös tekintettel volt a helységek „ügyefogyottjaira, megnyomorodottjaira”. Az útjába eső kastélyokat, nemesi udvarházakat meglátogatta, főpásztorként a főúri néphez is volt szava.

23 Gy.ÉL. Cat.13. 1354/1863. (558. doboz)

Időnként egyébként a „szerencsétlen sorsú”, azaz felbomlott házasságokból származó főúri gyermekek nevelésének gondjait is magára vállalta.²⁴

Láthatóan fontos, hangsúlyos szerepe volt Haynald lelkipásztori-püspöki munkájában a személyes jelenlétnek. Személyiségének bizonyos adottságait jól tudta alkalmazni ezen a téren, könnyen teremtett kapcsolatot, és szót értett mind az egyszerű emberek, mind pedig a főnemesek nyelvén. Szónoki tehetségét maximálisan kiaknázta, számos ezzel kapcsolatos anekdota maradt ránk. Egyet említünk csak, ízelítőként: egy alkalommal erdélyi körútján egy református településen is díszkapuval, bandériummal fogadták. Haynald megköszönte, de természetesen csodálkozott rajta, majd hamarosan kiderült, hogy a helybeliek, akiknek egyébként nem volt papjuk, prédikáció tartására kérik. Haynald egy kertben lévő Mária szobornál, a szabadban beszélt nekik, majd búcsúzáskor kicsit zavarban volt, katolikusoknak szentképeket, feszületeket szokott szétosztani, de most mit adjon? Nem kell nekünk semmi – szólta a kurátor – hanem ha jót akar nekünk, hát jöjjön ide papnak!²⁵

Egyházmegyéje megismerése után Haynald következetes építőmunkához látott. Papságát gyakori pásztorleveleivel buzdította, csíksomlyói lelkigyakorlatokat szervezett számukra, bevezette a zsinati képesítő vizsgákat (amelyek a plébánosi megbízatás elnyeréséhez szükséges ismeretek meglétét ellenőrizték). Igyekezett megoldást találni a szegényebb lelkészek és néptanítók megsegítésére. 10 év alatt a lelkészi és népiskolai irányú alapítványainak csupán a kamata összesen 24.631 forint (elsősorban ugyanis az alaptőkét igyekezett növelni), pedig érkezésekor a püspöki jövedelmekből még magát is alig tudta fenntartani. Az idős papok számára a már létező nyugdíjalap mellett egy állandó segélyalap megalkotásán is fáradozott, gyűjtést rendelt a célra, ő maga ötezer forintot ajánlott föl.²⁶

Szervezőtehetségének jó példája Csíksomlyó, amelyet történelmi múltjának kiaknázásával az egyházmegye egyik lelki központjává igyekezett fejleszteni. A rendszeres búcsúk, zárandoklatok mellett papi lelkigyakorlatok színhelyévé vált, s Haynald tevékenyen részt vett nyolc osztályos főgimnáziumának megszervezésében. 1857. január 20-án levélben fordultak az akkor még négy osztályos kisgimnázium tanárai Haynaldhoz, javasolva intézményük fejlesztését. A főgimnázium mellé egy 150 fős kollégiumot is szerettek volna. Haynald válaszában a főgimnázium létrehozását feltétlenül indokoltnak tartotta, a kollégium helyett azonban első lépésként inkább egy tanítóképző és egy jól szervezett gyakorlóiskola beindítását javasolta. A központi szálláshely hiányát átmenetileg a falu segítségével kívánta megoldani.²⁷ A történet a javaslatok szintjén nem ért véget. Haynald 1857. május 5-én, Pesten kelt körlevelében kifejezetten a csíksomlyói intézményekkel kapcsolatos gyűjtés ügyében szólította meg a székelyeket. Célként a februári levelében megfogalmazott nyolc osztályos főgimnáziumot, valamint egy tanítóképző és egy négy osztályos elemi gyakorlóiskola létrehozását jelölte meg. Megállapítja, hogy helyszínként Csíksomlyó a legideálisabb, bár azt is megemlíti, hogy Udvarhely és Marosszék is rendelkezik középtanodával, Kantán pedig (Háromszék)

24 SZITTYAY 1917. 5-9.

25 HOCK JÁNOS: *A magyar főpapság*. Budapest, 1890. Singer és Wolfner Könyvkereskedése 71-72. (A továbbiakban: HOCK 1890.)

26 SZITTYAY 1917. 10-11.

27 GyÉL. Cat.17/a. 310/1857. (472. doboz)

maga szeretne középtanodai céloknak megfelelő ipartanodát szervezni. Mégis az kéri, hogy Csíksomlyó legyen az összefogás helyszíne, nagygimnáziumot ui. nem lehet mindenütt működtetni. Kiszámítva az intézmények éves működési költségét, a tervek alapján ez 134 ezer forintos tőkét igényelt. Erre a tőkére gyűjtött, helytartói engedéllyel, a járások közigazgatási támogatása mellett. A katolikus községek közjövödelmeikből is adhattak. Haynald vállalta, hogy minden összegyűjtött tízezer forint után ezer forintot ad, 120 ezer esetén tehát 12 ezret.²⁸ A körlevél után, a pünkösdi búcsúra érkezve külön megbeszélést tartott a székely lelkészekkel és a székelyek képviselőivel a gimnázium ügyében. A gondos előkészítés, a megbeszélések eredményeként nem maradt el a siker: a gyűjtés eredményes volt, szükség lett a Haynald által felajánlott 12 ezer forintra, 1857 őszén megnyílt a székely gimnázium, s 1858. okt. 4-én Haynald átadhatta a tanítóképzőt is.²⁹

Gazdálkodás

Az intézmény alapításának története már átvezet bennünket egy másik fontos témához, a pénzügyekhez. Az egyházmegye intézményeinek fejlesztése, a különféle célú alapítványok ui. mind pénzt igényeltek, melynek előteremtése a püspök részéről komoly szervezést, erőfeszítéseket igényelt. Ezzel kapcsolatos előrelátásának jele, hogy élve a kinevezés idejében személye iránt megnyilvánuló bécsi jóindulattal, Haynald még Esztergomból kérte Thun minisztert, hogy az erdélyi vallásalapból 8 ezer forint kölcsönt vehessen fel az egyházmegye céljaira. Ez ügyben Schwarzenberg erdélyi kormányzóval is levelezett. Az egyeztetések 1852. január és február hónapokban folytak, melynek eredményeként az összeg öt éves folyósítása lett a megoldási javaslat, 1.600 forintos részletekben, 1853-tól kezdődően.³⁰

1852. december 2-án Gyulafehérvárról haza írt levele jól érzékelteti Haynald anyagi nehézségeit. A levélben leírja, hogy milyen nehéz volt lebonyolítania költözését, bútorai általában megrongálódtak, s az is kiderül, hogy ott volt mellette Máli nővére (Haynald Amália), aki berendezkedését segítette. A gazdaság válságban van, tisztjeit gonoszoknak mondja, akik általában visszaéltek hivatalukkal. A levélből úgy tűnik, alaposan utána nézett gazdaságának, pl. az áron alul kiadott bérleteknek, tudja, hogy mindezért tisztjei nem fogják szeretni, de legfeljebb béreltetni fogja birtokait. Ezek után érthető, hogy az 1852-ben elért kölcsön mellett, 1853-ban további lehetőségeket keresett, és kérelmezte a kultuszminiszternél, hogy valamely javadalom adományozásával segítsenek helyzetén. Így kapta meg a királytól az egri káptalan üresedésben lévő olvasókanonoki stallumát, s kettős javadalmazását a Szentszék is engedélyezte. Kanonoki beiktatása 1854. április 1-jén történt Egerben (távollétében, képviselővel.)³¹

Ez alkalommal viszont érdekeket is sértett, s Haynald egyik 1855. május 8-án kelt, az egri érsekhez írt levelének fogalmazványa tanúsítja, hogy Haynald egri olvasókanonoki kinevezését nem fogadták szívesen Egerben. Az érsek levele ugyan nem található

28 Gy.ÉL. Cat.18/b. 1550/1857. (475. doboz)

29 SZITTYAY 1917. 14-15.

30 Gy.ÉL. Cat.4. 31/1852. (409. doboz)

31 SZITTYAY 1917. 19-21.

az aktában, Haynald írása viszont egyértelműen egy hosszú védekezés, melyben előadja, hogy konkrétan sem az egri olvasókanonokságra, sem más javadalomra nem pályázott, a bécsi kormánytól csak általában kért javadalmat, anyagi helyzetének könnyítésére. A védekezésből kiderül, hogy az egri érsek érezte, Haynald kinevezése más arra érdemes, egyházmegyei személyek előtt, az érsek potenciális munkatársai előtt vette el a helyet, s ez a magatartás nem igazán egyházas, ui. nem törekszik az egyházjog szellemének érvényesítésére. Haynald szerint viszont az érsek elfogadta a királyi kinevezést, pedig módja lett volna tiltakozni ellene. Ha nem tette, akkor kinevezése érvényes és azt nyugodt szívvel elfogadhatja. Az egri érsek, Bartakovics Béla (a felzetre írt rövid tárgymeghatározás tanúsága szerint) mindenesetre méltatlannak tartotta az eljárást, Haynald pedig kínos magyarázkodásra kényszerült az esettel kapcsolatban.³²

Haynald egyébként öt éven át élvezte az egri kanonoki stallum jövedelmét, kinevezését ui. meghatározott időre kapta, s az öt év elteltével, 1859. március elején leveleket írt Thun miniszterhez, valamint és az egri érsekhez és a káptalanhoz, melyben megköszönte támogatását, és beszámolt a stallum jövedelmének felhasználásáról.³³

Mihez kezdett Haynald saját gazdasága feljavított, ill. más forrásokból származó jövedelmeivel? Szittyay érdekes összegzést tesz, adatai szerint 12 év alatt Haynald jövedelmei összesen 610 ezer forintot, míg közcélú alapítványai 394 ezer forintot tettek ki. A fennmaradó 215 ezer forint volt az egyházmegye szervezetének, a központi szervek, Haynald hivatala és háztartása fenntartási költségeinek fedezete, ebből utazott, vásárolt könyvet, és természetesen jótékonykodott is a fel nem jegyzett, mindennapos apróbb adományok szintjén.³⁴

A jövedelmek kétharmada szolgálta tehát a különféle hasznos célokra elkülönített alapítókék létrehozását. Az alapítványok jellegének érzékeltetésére következzenek egy felsorolás: a kisszeminárium létrehozására 1854-1858 között, három részletben összesen 18 ezer forintot költött. A lelkészi és kántortanítói jövedelmek javítására 12 éve alatt összesen 15.800 Ft. segélyt adott, ill. ezen kívül elsősorban a jövedelmek alapjául szolgáló tőkét igyekezett növelni, alapítványi összegekkel. Erre a célra erdélyi püspökként 36.250 Ft-ot költött, később további 27 ezret, ill. 1877-ben, püspökké szentelésének 25. évfordulóján (már kalocsai érsekként) 25 ezer forintot küldött. 1855-ben saját 2 ezer forintos adományával és gyűjtés eredményeként 5.205 ezüst forintos alapítványt tesz a papi nyugdíjak megsegítésére, az öreg papok ellátására. Ezt az összeget is növelte kalocsai érsekként további kétezer forinttal. Külön tanítói és kántori nyugdíjalapot is létrehozott 3 ezer forint értékben, ezt Kalocsáról további kétezerrel gyarapította. Iskolai alapítványai (köztük a csíksomlyói gimnáziumé 20 ezer Ft. értékben), továbbá kantai, brassói gimnáziumok támogatása mellett (későbbi, kalocsai adományaival együtt) összesen 50.800 Ft-ot tesznek ki. Nagyszebenben az orsolyitákat, Gyulafehérváron a vincés nővéreket támogatta. Leánynevelési célokra, ugyancsak későbbi adományainak beszámításával összesen 60.880 Ft-ot adományozott. Holcmány és Szent Ágota új plébániáinak alapítása összesen 45.145 Ft. volt, székesegyházának javítása 24 ezer, templomok építésére további 10 ezer forintot költött (a kajántói református templom építését 50, a torockói unitárius templomot 1000 Ft-tal segítette). A gyulafehérvári kórház

32 Gy.ÉL. Cat.4. 1351/1855. (439. doboz)

33 Gy.ÉL. Cat.4. 1200/1859, 1220/1859. (502. doboz)

34 SZITTYAY 1917. 21.

céljaira 43 ezer forintos alapítványt tett. Egyéb kiadásai között találhatunk: az olasz hadjárat költségeire 10 ezer forint (1859-ben), két erdélyi árva nevelésére 5 ezer forint, az erdélyi nemzeti muzeum alapjába 4 ezer forint, a székely nemzet történelmének megírására 500 forint stb.³⁵

A hosszú felsorolásból a célok sokoldalúsága mellett azt is láthattuk, hogy Erdély helyzetéről, ott megkezdett munkájáról Haynald a későbbiekben sem feledkezett meg, egykori egyházmegyéjét még kalocsai érsekként is jelentős mértékben támogatta.

Bár az írásos források, hivatali akták nem említik, röviden mégis szólnunk kell a püspök és egyházmegyéje „személyes” kapcsolatáról, arról, hogy mit jelentett Erdély, az ott töltött időszak Haynald életében. Későbbi életútját, cselekedeteit figyelembe véve megállapítható, hogy ezzel az egyházmegyével, az ottani emberekkel alakult ki a legszorosabb kapcsolata. Életének későbbi szolgálati helyein – sokoldalú közéleti, politikai szerepvállalása miatt – egyre kevesebb ideje jutott papjaira, híveire, míg az 1850-es években Erdélyben idejét és energiáját szinte teljes egészében lelkipásztori céljaira áldozhatta.

Buzgóságának meg is lett a gyümölcse, szeretettel vették körül, s a siker és elismerések közepette Haynald jól érezte magát Erdélyben. Mindezek mellett sajátos, a magyarországi helyzettől eltérő, hasznos tapasztalatokat is szerzett. Az erdélyi katolikus hívek ui. általában önállóbban, aktívabban vettek részt egyházuk életében. A plébániákat jelentős számban a helyi községek patronálták, s az anyagi felelősségvállaláson kívül ez plébános-választást is jelentett. A székelyföldi plébániákon a vagyionkezelést a plébános mellé kinevezett, választott világi személy (kurátor) végezte, s a gyakorlatot látva Haynald az 1850-es években másutt is bevezette a plébániatanácsok rendszerét, ott is, ahol mint ordinárius egyedül nevezte ki a plébánost. Mindezek mellett nem elhanyagolható az Erdélyben erős református egyház, s a görög egyesült és az ortodox egyházak hatása. A reformátusok hatása talán kifejezetten érezhető az imént említett gyakorlat, pl. a kurátorok alkalmazása esetében, az ortodoxoknál pedig természetes volt a papválasztás, a civilek részvétele a zsinatokon. Az együttélés ezenkívül vallási toleranciára nevelt, Haynald pedig jó kapcsolatokat ápolt mind a református, mind pedig az ortodox egyházakkal (érdekes módon a leginkább „közeli”, görög katolikus egyházzal, ill. annak érsekével voltak problémái). Ezek a tapasztalatok fontosak voltak Haynald számára, hatásuk pl. a magyarországi katolikus autonómia-mozgalom eseményei során is megfigyelhető.³⁶

Mindezek után nem meglepő, hogy Haynald felekezeti hovatartozástól függetlenül lelkesen támogatott számos kezdeményezést, amely Erdély javát, fejlődését szolgálta. Gróf Mikó Imre (aki református gondnok létére 1861-ban kelt leveleiben barátinak nevezi Haynaldhoz fűződő kapcsolatát), pl. az Erdélyi Gazdasági Egyesület részéről rendszeres kapcsolatban állt a püspökkel, aki 1854-től az Egyesület alapító tagja volt, és ké-

35 VESZELY KÁROLY: *Haynald Lajos az erdélyi püspöki széken 1852–1864*. In: Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889. Szerk. KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF, Pozsony-Budapest, 1889. Kiadja Stampfel Károly. *Magyar Sion őrei*, II. kötet 34–41. (A továbbiakban: VESZELY 1889.)

36 JAMES P. NIESSEN: *Népek, nyelvek, egyházak és autonómiák*. Haynald Lajos erdélye a forradalom és kiegazítás között. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Szerk. SARNYAI CSABA MÁTÉ. Bp. 2001. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség 108, 111. (A továbbiakban: Niessen 2001.)

sőbb is szívesen támogatta munkájukat (pl. a selyemhernyó-tenyésztés és egyéb témák körlevéli közlésével, a tanítók és a papság buzdításával).³⁷

EGYHÁZPOLITIKAI KÉRDÉSEK – HAYNALD ÉS A SZENTSZÉK KAPCSOLATA

A vegyes házasságok kérdése az 1850-es években

1850. április 18-án Ferenc József rendeletben engedélyezte a püspökök számára, hogy egyházi ügyekben szabadon a pápához fordulhassanak, s Róma rendeleteit ezután placetum (vagyis királyi hozzájárulás) nélkül elfogadhatták. A püspököknek egyben megadta a szabadságot, hogy híveik számára rendeleteket és „intelmeket” adjanak ki. A királyi rendeletnek korszakalkotó jelentősége volt, hiszen szakított a jozefinista állam-egyháziság néhány fontos, az előző fél évszázadban mereven őrzött hagyományával.³⁸

A rendelet természetesen nem jelentett azonnali változást a magyar egyház életében, de mégis reményeket keltett, s mivel Ferenc József az 1855-ös konkordátumot is hasonló elvek alapján kötötte a Szentszékkal, úgy látszott, hogy a magyar egyház és Róma kapcsolatának szabadsága tartósan helyreállhat. (A konkordátum ügyét később bővebben is tárgyaljuk.)

A Vatikáni Levéltár anyagát (pontosabban annak levéltári segédletét) figyelembe véve jól látható, hogy Haynald esetében is az imént jelzett folyamatnak megfelelően, 1855-től kezdődően jelennek meg az iratok, mégpedig elsőként a sokat emlegetett vegyes házasságok kérdésében.³⁹ Rögtön megjegyezzük, hogy a témára vonatkozó jelentősebb forrásokat sajnos nem találtunk levéltári kutatásaink során, mégis rögzítenünk kell a tényt, hogy ezzel kapcsolatban érték vádák Haynaldot az irodalomban. Határozottan elmarasztalta őt, pl. a 19. század egyik neves publicistája, Timoleon (Beksics Gusztáv), híres politikai vitairatában. Timoleon a következők miatt kifogásolja Haynald viselkedését a vegyes házasságok megítélésével kapcsolatban: szentszékével csak a katolikus pap előtt kötött házasságokat ismerte el, s emiatt 1857-ben a bécsi nuncius is közbelépett. Végül a pápa elé került az ügy, s Antonelli bíboros 1860-ban az 1841-es pápai instrukció szem előtt tartására utasította Haynaldot, vagyis hogy ismerje el a protestáns pap előtt kötött vegyes házasság érvényességét. Timoleon szerint a pápa ebben a kérdésben tehát liberálisabbnak mutatkozott a magyar főpapnál.⁴⁰ De később mások is említették, hogy Haynald ekkori magatartását voltak akik ultramontánnak, hazafiatlannak bélyegezték, pl. a vegyes házasságokról Rauscher bíborossal folytatott, 1856-ban történt levelezése miatt, amellyel Haynald mintegy elismerte volna a bécsi bíboros összbírodalmi illetékességét.⁴¹

37 GyÉL. Cat.4. 643/1854, 635/1855.

38 GYETVAI PÉTER: *A vallás körüli felségjogok (Jura circa sacra) a magyar közjogszoknál és kánontáknál*. „Élet” Nyomda, Bp. 1938. Dolgozatok a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem kánonjogi szemináriumából 4. 69. (A továbbiakban: GYETVAI 1938.)

39 DR. EÖRDÖGH ISTVÁN: *A Rendkívüli Egyházi Ügvek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903*. Szeged, 1992. 31–43. (A továbbiakban: EÖRDÖGH 1992.)

40 TIMOLEON: *Legújabb politikai divat*. (Második kiadás) Bp. 1884. Zilahy Sámuel 68–70.

41 NIESSEN 2001. 107.

A vegyes házasságok kérdésében az 1850-es években nem volt könnyű a megfelelő jogi álláspontot kialakítani, ill. a változásokat követni-értelmezni. Az 1844. évi III. tc. után a katolikus plébánosok számára egy négyponos utasítást adtak ki, mely szerint a reverzálist (vagyis az előzetes nyilatkozatot a gyermekek katolikus nevelésével kapcsolatban) megtagadó nem katolikus vallású vőlegényt nem részesíthették szertartásos esketésben (acta assistentia); a katolikus vőlegény vagy a reverzálist adó nem katolikus vőlegény szertartásosan megeskendő (ebben az esetben ui. biztosított volt valamennyi gyermek katolikus vallása); a reverzálist megtagadó nem katolikus vőlegény és katolikus menyasszonya lehetőség szerint a katolikus pap előtt, passiva assistentiával keljenek egybe (a leánygyermek erre az esetre törvény által rögzített katolikus vallását így biztosítottabbnak találták); végül az 1841. április 30-i pápai nyilatkozatra (ún. Lambruschini-instructio, mely a tridenti zsinat hatályát ezzel kapcsolatosan Magyarországon felfüggesztette) történő hivatkozással a nem katolikus fél lelkésze előtt kötött házasságot is érvényesnek mondják, amely meg nem akadályozható, a házasság előzőleg kihirdetendő és arról bizonyítvány állítható ki.

Az 1852. évi november 29-én kelt császári pápens Magyarországra is kiterjesztette az osztrák polgári törvénykönyv hatályát, de a vegyes házasságokra nézve kivételt tett, meghagyta a régi törvényes állapotot. A gyakorlati eljárások változatosságára, zavaraira utal azonban, hogy 1852 júniusában a magyar püspökök konferenciájuk után az ellen tiltakoztak az uralkodóhoz küldött feliratukban, hogy a protestáns lelkészek bizonyos esetekben azzal érveltek, hogy az 1848. évi XX. tc. 2. §-a szerint, a vallási egyenlőség és viszonyosság jegyében ezután mindig az apa vallása az irányadó a gyermekek vallására nézve. Ezen kívül a protestáns lelkészek akkor is összeadták a feleket, ha a vőlegény katolikus volt, ami ugyan nem sértette a törvény betűjét, de annak szellemét a püspökök szerint igen. (Mivel ebben az esetben valamennyi gyermeknek katolikusnak kellett lenni.) A panaszokon kívül történtek bizonyos javaslatok, elsősorban Roskoványi Ágoston váci püspök részéről (1852-ben és 1853-ban), hogy a vegyes házasságok megkötését tegyék előzetes bejelentés, ún. dispensatio, vagyis pápai felmentés megszerzésének függvényévé, amelyeket a püspökök adnának az egyes esetekben pápai felhatalmazás alapján. (A dispensatiók alkalmazása később gyakorlattá vált.)

Az 1855-ös konkordátum, ill. az azután kibocsátott új osztrák házassági törvény (1856. okt. 8.) és a törvényt kiegészítő instrukció új jogi helyzetet teremtett: kifejezetten hivatkozott a dispensatiókra, azaz a felmentésekre a vegyes házasságok esetében, melyek megadásának a joga a Szentszéket illeti. Voltak, akik szerint ez pusztán forma szerint jelentett újat, hiszen az esetek megítélése ugyanolyan elveken történhet, csak egy újabb papír lett beszerzendő, mások szerint viszont az eljárás a megítélés tekintetében is eredményezhetett újdonságot. Ebben a helyzetben élénkült meg a levelezés az egyes püspökök, ill. a püspökök és Róma között. Több püspök is Rómához fordult a felmentések megadásához szükséges felhatalmazás elnyerése érdekében, 1859-ben a dispensatiókat már Scitovszky primás is határozottan szükségesnek mondta, s az esztergomi után a kalocsai tartományi zsinat (1863) is ennek megfelelően nyilatkozott a kérdésben.⁴²

42 HANUY FERENC dr.: *A vegyes házasságok jogtörténete, különös tekintettel Magyarországra*. Pécs, Püsp. Lyc. Nyomda (Madarász Béla), 1904. 126–130.

Ha nem is eredeti források alapján, de mégis egy vatikáni levéltári segédlet (ügyiratok szintjén kalauzoló mutató) segítségével jelezni szeretnénk, hogy az említett időszakban Haynaldal kapcsolatosan a következő ügyiratok fordulnak elő: Pos. 212. Fasc. 132. Transilvania, 1855-1857: A vegyes házasságokkal kapcsolatban Erdélyben előfordult súlyos rendellenességek. Haynald Lajos erdélyi püspök előadja a vegyes házasságok celebrálására vonatkozó kétségeit. A következőkre kapott engedélyt: a vegyes vallás akadályá alóli „ad quinquennium”, azaz öt évre szóló felmentés; 80 esetben fölmentés a harmad- és negyedfokú vérrokonság és oldalági rokonság jelentette akadály, ezzel együtt a vegyes vallás akadályá alól; instrukciók adása a pápai engedély nélkül kötött vegyes házasságokra és az e házasságokat érintő egyéb kérdésekre vonatkozóan; néhány érvénytelenül kötött házasság kezdettől való érvényesítésére vonatkozó, 1857. ápr. 5-én kelt válasz./ Pos. 218. Fasc. 134. Vienna, Transilvania, 1857: Rauscher bíboros, bécsi érsek levele az erdélyi püspökhöz, amelyben választ ad néhány nehéz kérdésre a vegyes házasságok érvényére vonatkozó határozattal és a „vis et metus” (erőszak és megfélemlítés) akadályával kapcsolatban, a házassági ügyekben az osztrák birodalomra vonatkozó instrukciók értelmében./ Pos. 244. Fasc. 143. Transilvania, 1858: A vegyes házasságok ügyének Lambruschini bíboros 1841. ápr. 30-i utasításához való viszonya.⁴³

A részletek ismerete nélkül is megállapítható, hogy Haynald érvényesnek ismerte el az új osztrák házassági törvényt, melynek értelmezése-alkalmazása kapcsán levelezésbe kezdett, és ő is kért joghatóságot Rómából a szükséges fölmentésekhez. Tájékozódó levelezése többoldalú volt, párhuzamosan folyt Rauscher bíborossal és Rómával. (Rauscher bécsi érsek egyébként még az 1855-ös konkordátumot megelőzően hosszas és nehéz tárgyalásokat folytatott a Szentszékkal a vegyes házasságok kérdésében.) Anélkül, hogy a konkrét esetek vizsgálatát, a további gyulafehérvári és római kutatásokat szükségtelennek mondanánk, az említett iratok tárgya alapján úgy tűnik, hogy Haynald magatartása a vegyes házasságok kérdésében lényegében nem különbözött püspöktársai viselkedésétől az 1850-es években.

Egyházpolitika és nemzetiségpolitika összefonódása Erdélyben

Erdélyben Haynaldnak katolikus püspökként is szembe kellett néznie a nemzetiségi kérdéssel. Az erdélyi nemzetiségi-vallási viszonyok ugyanis alapvetően meghatározták cselekedeteinek mozgásterét. Az 1850-es népszámlálás szerint a románság aránya a lakosság 61 %-át tette ki, és majdnem egyenlő nagyságú két felekezeti közösségre oszlott. (Erdély vallási megoszlásának adatai ekkoriban: görög katolikusok 648.239, ortodoxok 637.800, reformátusok 295.723, római katolikusok 219.533, unitáriusok 46.008 fő.) Mind az ortodox, mind pedig a görög katolikus románság nem román egyháztartományok keretében élt, az ortodox laikusok a szerbek túlsúlyától, a görög katolikusok pedig a magyarok nyomásától féltek. Épp ezért sürgették nemzeti alapon az egyházi autonómiát püspökeiknél, vagyis új, román nyelvű egyháztartományok létrehozását kérték, s e törekvéseik előbb-utóbb sikerrel is jártak. Az erdélyi (szebeni) román ortodox püspök, Andrei Șaguna (Șaguna András, 1808-1873.) Miskolcon született, és szerb kolostorok-

ban képezték, de természetesen román érzelmű volt. 1847-ben választotta az erdélyi ortodoxok zsinata püspöknek, sokat fejlesztett az oktatáson, a román nyelvű erdélyi ortodox iskolák igazgatását kezébe vette, és vezetése alatt az iskolák száma háromszorosára növekedett. Gimnáziumokat alapított, javította a tanárképzést, tanácsleveket adott ki az általa alapított egyházmegyei nyomdában. Határozottan védte iskolái ortodox vallási jellegét, pl. a községi, ill. a közös ortodox és görög katolikus jelleggel szemben. A falvak szintjén a vegyes ortodox és görög katolikus településeken is jelentkeztek gyakran ellentétek a két román parókia között. Egy-egy papválasztási vizsoly, pl. okot adhatott az unió elhagyására, átpártolásra. Şaguna szívós munkával erősítette egyházát, 1850-ben és 1860-ban is tartott államilag engedélyezett, vegyes (félleg papokból, félleg világiakból álló) zsinatokat, határozatait meg is jelentette. A munka csak 1864-re hozta meg várt gyümölcsét, az önálló nagyszebeni román ortodox metropólia születését. A császári döntés ezzel elismerte Şaguna lojális, konzervatív és fegyelmezett vezetését.

Az erdélyi görög katolikusok püspöke, később érseke, Alexandru Sterca-Suluţiu (1794-1867) egy mőcföldi román kismemesi családból származott. Balázsfalván tanult teológiát, 1850-ben lett gyulafehérvár-fogarasi püspök, és egyházmegyéje 1853-ban érseki rangra emelkedett. Suluţiu így lehetőséget látott arra, hogy 1854-1860 között szerepet vállaljon a császári udvar és a római Szentszék „keleti offenzívájában”. A krími háború idején ui. Ausztria a Dunai Fejedelemségeket megszállás alatt tartotta. Ezzel az osztrák államférfiak számára esély nyílt arra, hogy kezükben tartsák a románok összességét, ennek kapcsán az 1855-ös osztrák konkordátum után a Szentszékkel kötendő „keleti konkordátum”-ról beszéltek. Suluţiu ekkor egy hosszú emlékiratot írt az összrománság jövődöbeli vallási uniójáról. A fejedelemségek egyesölése azonban 1859-ben véget vetett az osztrák terveknek. Suluţiu ezután a belpolitikára koncentrált, ekkoriban nagy vonalakban együtt járt Şaguna kollégájával, aki azonban jóval óvatosabb volt nála. Az 1863-as országgyűlési választásokon a papjai által vezetett román jelöltek 33 vármegyei választó kerületből 30-ban győzedelmeskedtek, az ezt követő nagyszebeni országgyűlésen pedig Suluţiu és Şaguna együtt sürgették, majd megszavazták a románság egyenjogú nemzetként való elismerését. Végül azonban Schmerling politikája megbukott. Suluţiurol később megállapítják, hogy taktikai érzék, helyzetfelismerés terén mindenképpen elmaradt Haynaldhoz vagy Şagunához képest. Még az 1850-es években konfliktusba keveredett az öt érsekké kinevező Szentszékkel. Követeléseai a püspökök zsinati választására és a keleti házassági jog megtartására vonatkozóan az apostoli nuncius 1858-as, rendkívüli látogatását eredményezték, melynek végén de Luca nuncius megállapította, hogy Suluţiu ravasz, de rosszul iskolázott ember, aki „ál-landóan összekavarja a hittant a fegyelemmel (...) valódi szerencsétlenség az egyháztartomány számára, hogy ilyen érsek áll az élén.” 1862-ben a nagyváradi, 1863-ban pedig a szamosújvári görög katolikus püspöki székre is latinizáló püspököket ültetett Róma Suluţiu érsek jelöltjei ellenében. Élete végén, politikai okok miatt balázsfalvi koadjutor kinevezését fontolgatták Rómában és Bécsben.⁴⁴

Haynald erdélyi tartózkodása idején tehát már megmutatkoztak az erdélyi románoknak a dunai fejedelemségekkel való egyesölését, majd az erős és egységes román állam kialakulását célzó politikai törekvések. Haynald, aki az egész erdélyi latin egyház

44 NIESSEN 2001. 102–107.

vezetője kívánt lenni, igyekezett megakadályozni, hogy az erdélyi katolikusok elfogadják az „ortodoxiát”, amelyet a román nemzeti törekvések hathatós eszközként használtak ahhoz, hogy az osztrák kormány tendenciózus segítségével előjogokhoz juthassanak. A „Haynald-ügy” román megítélését, a román történetírás véleményét egyébként jól tükrözik Ion Dumitriu Snagov megállapításai. Snagov röviden szólva nacionalistának, sovinsztának látja Haynaldot, aki szerinte a románellenes propaganda szolgálatába álló magyar hierarchia tipikus képviselője. *„Egyházi szempontból ekkor Scitovszky esztergomi érsek és Haynald gyulafehérvári püspök pasztorális tevékenységének felerősödése figyelhető meg a Kárpátokon túl Havasalföldön és Moldvában, ám ezt a pasztorális expanziót a románellenes nacionalista propaganda élesedése kísérte.”* Snagov emellett kiegyensúlyozatlan politikusnak látja Haynaldot, komoly ítélőképesség nélkül: *„Haynald botanikai érdeklődésén fokozatosan a politika szenvedélye lett úrrá, amelyből (...) hiányzott minden realista tárgylagosság.”*⁴⁵

De lássuk, mivel váltotta ki Haynald az éles román kritikát, mi volt a kivetnivaló tervei-erőfeszítéseiben?

Az erdélyi érsekség ügye (1859-1862)

1859 tavaszán Haynald első alkalommal járt Rómában, amikor „ad limina” látogatása keretében április 19-én fogadta őt a pápa egy fél órás magánkihallgatás erejéig. Feltételezhetően ekkor vetette fel először Rómában azt a kérését, amely az erdélyi egyházmegye érseki rangra emelésére vonatkozott. Haynald javaslatával az erdélyi római katolikus egyház helyzetét kívánta megerősíteni az 1853-ban érseki rangra emelt Gyulafehérvár-Fogarasi Görög Katolikus Főegyházmegyével, ill. a román ortodox egyházzal szemben. A megvalósításhoz új címzetes szuffraganeus püspökség létrehozását javasolta a történelmi Milkó néven, az egykori moldvai püspökségre emlékeztetve. Haynald a látogatás alapján úgy vélte, hogy terve nem ütközött komolyabb ellenállásba.⁴⁶

Az első levéltári forrás, amelyben Haynald erdélyi érsekségre vonatkozó tervének említésével találkoztunk, egy 1859. január 26-án kelt fogalmazvány, a sajnós csak nehezen olvasható, többszörösen javított irat címzettje Bach miniszter volt, s nem derül ki, vajon elküldték-e valaha, mindenesetre első pontjában említette az erdélyi érsekség ügyét.⁴⁷ (Későbbi iratok tanúsága szerint viszont Haynald már korábban, az 1850-es évek közepén szóbeli egyeztetéseket végzett az ügyben.) Az említett fogalmazványt az 1859-es év során még néhány tapogatózó levél követte,⁴⁸ míg az igazán fontos lépés, tervének előterjesztése az uralkodóhoz 1859 novemberében következett.

Haynald beadványa jó példa az egyházpolitika és nemzetiségpolitika összekapcsolására. Érvei között ui. fontos helyen szerepel, hogy Erdélyre mindig is a nemzetiségi és

45 Snagov álláspontját (ION DUMITRIU SNAGOV: *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850-1866*, Roma, 1982. c. munkája alapján) összefoglalja EÖRDÖGH 1992. 11, 14-15.

46 SZITTYAY 1917. 16-17. lábjegyzetben, NIESSEN 2001. 109-110.

47 KFL.I.1.c. Haynald, Politika, sz.n. 1859.

48 Haynald tervét tájékoztatásul, véleményezésre több személynek is elküldte 1859 júniusában. Ld. KFL.I.1.c. Haynald, vegyes iratok, sz.n. 1859.

felekezeti elkülönültség volt jellemző. Ez az elkülönültség kormányzati szinten is megjelent, s az egyházszervezetet illetően is célszerű volna következetesen véghezvinni. A folyamat lényegében megkezdődött, a görög katolikusok önálló érsekséget kaptak, így viszont érsekük a hierarchiában magasabbra került az ősi római katolikus egyházmege püspökénél. Haynald úgy érvelt, hogy a kormány érdeke, hogy a demokratikus szellemiségű, a műveltség alacsonyabb fokán álló román lakossággal szemben az udvarhű magyarságra támaszkodjék. A püspök indítéka, érvei lényegében a székelység féltéséből és a román egyesüléstől való félelméből adódtak.⁴⁹ Ezek az érvek azonban hatástalanok maradtak Bécsben, amin tulajdonképpen nem is csodálkozhatunk.

Az említett érvek kudarca ellenére sem nevezhetjük ügyetlennek Haynald feliratát. Egészen pontosan egy 1859. november 21-én kelt pro memoriáról van szó, amelyet Haynald gondosan felépített, és beadását is igyekezett alaposan előkészíteni. Bevezetőjében megemlíti, hogy nyolc éve dolgozik azon, hogy Erdélyben az emberek ragaszkodását az egyházhoz és a trónhoz erősítse, s küldetésétől vezérelve jutott az érsekség megszervezésének gondolatáig. Ezzel kapcsolatban ad be most egy pro memoriát, és rögtön az elején megemlíti, hogy Rómában egyházi és világi személyekkel egyeztetve úgy tűnt számára, hogy a pápa nem támasztana nehézségeket az erdélyi érsekség létrehozásával szemben. A következőkben a dolog ellen felhozható (nyilvánvalóan már előzőleg felvetett) ellenérveket próbál meg cáfolni Haynald: francia példát hoz a szuffraganeus nélkül létrehozott érsekségre (éppen 1859-ből), és tagadja, hogy az érsekség létrehozása Erdélyben többletköltséget okozna. Végül kéri Öfelségét, hogy járjon el az ügyben a Szentszéknél is. Thun miniszter Ferenc József döntését 1860. február 3-án, Bécsben kelt levelében közölte Haynaldal. A rövid válasz szerint a király jelenleg nem tartja teljesíthetőnek a kérést, mivel az a kalocsai érsek joghatóságát sértené. Amennyiben azonban az erdélyi érsekség létrehozását Rómában szükségesnek látnák, nem fogja az ügyet akadályozni. A választ Thun a kalocsai érseknek is elküldte, akinek véleményét előzetesen kikérték. Kunszt egy másik, Haynaldhoz írt, 1860. január 7-én, Kalocsán kelt levele megtalálható az aktában. Ebből a leveléből kiderül, hogy Haynald őt is megkereste kérésével, megjegyzi, hogy metropolita jogköre megóvása miatt nem egyezhet bele Erdély elszakításába, annál is inkább, mivel tartományától néhány éve már három egyházmegyét elszakítottak (a zágrábi érseki tartomány létrejöttével). Levele végén leszögezi, hogy az a Rómában és Bécsben egyaránt hangoztatott állítás, miszerint ő az erdélyi érsekség tervét elfogadta volna, nem felel meg a valóságnak, s azon csak csodálkozni tud. Haynald nem állta meg, s a levél szélére írva megjegyezte, hogy 1856-ban, Bécsben az érsek még szó szerint mellette nyilatkozott, fájjalja, hogy ilyen nagy férfiaknak is „rossz az emlékezetük”, és hasonló dolgokra egyszerűen nem emlékeznek.

Az uralkodóval történt levélváltás után a Szentszék felé még nyitva állt az út, hiszen Ferenc József válasza szerint, ha Róma szükségesnek látja az érsekség létrehozását, ő nem fogja akadályozni. Haynald ezt a lehetőséget minden bizonnyal igyekezett is kihasználni, mert az aktában található Luigi Ferrari 1860. november 17-én, Rómában kelt levele a rendkívüli ügyek kongregációjából. Ez a levél azonban lényegében csak annyit tartalmazott, hogy Rómában tudni szeretnék egészen pontosan a császár állás-

49 DEÁK ÁGNES: *Egyházpolitika és nemzetiségpolitika az 1850-es években Magyarországon*. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Szerk. SARNYAI CSABA MÁTÉ. Bp. 2001, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. 94. és SZITTYAY 1917. 16–18.

pontját. Haynald erre Gyulafehérvárról, 1860. decemberében válaszolt, s a király ezzel kapcsolatos resolúciójának közlése mellett elküldte Rómába újabb sürgetését. Ez a terjedelmes fogalmazvány a rávezetett későbbi sorok szerint 1862-ben is használatos volt, Haynald az akkori „ad limina” alkalmával Rómában kis változtatásokkal újra előadta. Leírja benne kérése történetét, Ferenc József választát, Kunszt előzetes szóbeli beleegyezését majd későbbi tiltakozását (melyet egyébként végül megértéssel fogad, megjegyezve, hogy a metropolitának így viselkedni szinte kötelező), de hangsúlyozza ügye fontosságát, s gondosan leírja a szuffraganeus hiányát kifogásolók számára, hogy történelmi adottság az egykori Milkói püspökség (régen Moldávia és Valachia területén) felújításának lehetősége, s ezt a címet tituláris püspökségként egyik kanonokja viselhetné a káptalanból, hasonlóképpen Kalocsához, ahol a Tinnini püspöki címet viselik. Milkó felújításának missziós jellege is lehetne, pl. Bukovina felé. Rómának is leírja a szuffraganeus nélküli érsekségek példáit. Említi a görög katolikus érsekség létrehozását is, melyet figyelembe véve a történelmi római katolikus anyaegyházmegye is megérdemli ugyanazt a rangot. Érseki rangra emelkedés esetén el tudná képzelni az örmény katolikusok külön püspökségre vonatkozó kérésének teljesítését is, így megvalósulhatna már korábban kért önállóságuk (1859-ben önálló helynökséget kértek). Haynald Rómába küldött levele mellett Kunszttól is újra kérhette, hogy ne támasszon nehézségeket az erdélyi érsekség ügyével szemben, de Kunszt 1861. június 22-én, Pesten kelt levelében ismét elutasította Haynald kérését, és hajthatatlan maradt.⁵⁰

Haynaldnak fáradozásai eredményeként mind Bécsben, mind pedig Rómában „ha a másik fél akarja, nem ellenzem” álláspontot sikerült elérnie, a változáshoz azonban ez kevés volt, ahhoz pozitív cselekvési szándéokra is szükség lett volna. De hamarosan fontos politikai változások történtek a Monarchiában, s ez jelentősen megváltoztatta a kérdés bevezetőjében már említett nemzetiségi-politikai viszonyokat-esélyeket is. Az erdélyi érsekség ügyének (talán nem is annyira bánt) megfeneklése mellett egyre fontosabbá vált az erdélyi unió ügye, amely hasonlóképpen alkalmas volt az érsekség létrehozását motiváló célok elérésére...

Haynald megítélése Rómában (1859-1862)

Haynald római megítélésével kapcsolatban elmondható, hogy erdélyi tevékenységével kivívta a római elismerést, s jó hírét az 1850-es évek végétől személyes római megjelenései alkalmával, megnyerő egyéniségének köszönhetően csak tovább fokozta. Első alkalommal 1859 tavaszán, „ad limina” jelentése átadása ügyében járt Rómában, útját alaposan előkészítette, távollétét gondosan jelezte 1859 januárjában, Thun miniszterhez, Kunszt József érsekhez és Scitovszky primáshoz írt leveleiben.⁵¹ Virágvasárnapra érkezett – egyébként egy hosszabb itáliai utazás után – Rómába, ahol részt vett a nagyheti szertartásokon, s „ad limina” jelentése kapcsán fél óras pápai kihallgatáson volt és Antonelli bíboros államtitkárral is megismerkedett. Lönhart Ferenc, Haynald munkatársa-kísérője feljegyezte, hogy püspökéről érezhetően jó véleménnyel voltak Rómában. Ezt az első utat azonban váratlanul félbeszakította egy hazahívó távirat 1859.

50 Gy.ÉL. Cat.4. 3752/1860. (520. doboz)

51 Gy.ÉL. Cat.4. 382/1859, 566/1859, 851/1859. (502. doboz)

április 30-án: Thun miniszter jelezte, hogy Ferenc József tekintettel a háborús körülményekre, hazahívja püspökeit székhelyeikre.⁵² Haynald hamarosan haza is tért Erdélybe.

1860. január 25-én körlevélben fejezte ki együttérzését a Pápai Állam politikai helyzete miatt, s a hívek által aláírt íveket is gyűjtött ezzel kapcsolatban. Az aláírásokat nyilatkozatával együtt Rómába továbbította. A pápa válaszában megköszönte az együttérzést és áldását küldte.⁵³

1862. május-júniusában a japán szentek kanonizációja kapcsán tartózkodott (több száz püspök és sok ezer zarándok között) Rómában Haynald. IX. Pius a pápai kihallgatás alkalmával ekkor már ismerősként üdvözölte. A püspökök nevében készített hódoló felirat fogalmazása pedig fontos ismeretségeket és nemzetközi elismerést hozott számára. Kibontakozhatott nyelvtelensége, a felirat szerkesztése során jó latinsága, a társasági érintkezésben pedig olasz, francia és német tudása. Lönhart, az útitárs ekkor már nem győzi fogadni az elismerő gratulációkat püspökével kapcsolatban, s büszkén jegyzi meg, hogy amikor búcsúzóul Haynald a pápánál járt, miközben bent volt, a folyosón várakozók megjegyezték, hogy a híres erdélyi püspök van odabenn, aki annyira kiűntette magát.⁵⁴

Lönhartnak egyébként még egy érdekes híre is volt, amelyet egy ebéd alkalmával hallott az udinei érsek titkárától, eszerint a velencei patriarchátus üresedése idején Haynald neve komolyan szóba jött, és például az udinei érsek is támogatta Ferenc Józsefnél. Lönhart visszaemlékezése szerint Erdélyben is beszéltek efféle, s hír ezek szerint igaz volt.⁵⁵

A hódoló nyilatkozat témája egyébként elsősorban a pápai állam területvesztése, jogainak sértése volt. A felirat biztosította a pápát, hogy nem lehet más állam polgára és senki alattvalója, hogy joga van birtokaihoz és államához. A nyilatkozat elítélte az egyház különféle formákban megnyilvánuló üldözését. Miközben Haynaldnak sokan gratuláltak a szöveg miatt, Lönhart megfogalmazása szerint több főpap kifejezett háláját fejezte ki, különösen némely passzus kihagyásáért, amely Haynaldnak volt köszönhető.⁵⁶ Arról pedig, hogy mivel lehetnek kapcsolatosak a kihagyott részek, Boros Károly eszperes 1862. június 19-én, Szombathelyen kelt, Haynald püspökhöz írt levele tartalmaz számunkra érdekes információkat. Boros a Pesti Hírnökre hivatkozva gratulál Haynald római ténykedéséhez, hogy a püspöki felirat készítése során, amikor felmerült a Napoleonnak kifejezett hála lehetősége, Haynald ellene szólt, mondván, hogy inkább az osztrák császárnak járna köszönet. Boros szerint ezzel elhárította a veszélyt, hogy a szabadkőművesek fejének mondjon köszönetet a püspöki kar, aki valójában nem védője a Szentszéknek, csak politikailag használja ki a helyzetet.⁵⁷

Haynald hazatérve magával hozta a pápa ajándékait, egy ezüst emlékérmét, Theiner három kötetes Codex diplomaticusát, és 1862. május 24-én kelt római nemesi kinevezését.

52 LÖNHART FERENCZ: *Olasz-úti jegyzetek*. In: *Gyulafehérvári füzetek II.* Szerk. VESZELY KÁROLY. Kolozsvárt, a rom. kath. lyceum betüivel, 1862. 176–188. (A továbbiakban: LÖNHART 1862.)

53 VESZELY 1889. 46–50.

54 LÖNHART 1862. 194–203, 222, 246, 255.

55 LÖNHART 1862. 246.

56 LÖNHART 1862. 222, 231–238.

57 KFL.I.1.c. Haynald, Vegyes iratok. sz.n. 1862.

A konkordátumhoz vezető úton előzményként meg kell említenünk a magyar püspökök 1850. augusztus 25-31. között tartott esztergomi konferenciáját, melyen Haynald akkor még mint esztergomi irodaigazgató vett részt. Tagja volt a négyfős előkészítő bizottságnak, amely összegyűjtötte-rendszerezte a püspököktől beérkező témajavaslatokat. A 13 püspök és három érsek tárgyalása egy 13 pontos felterjesztéssel zárult, mely első pontjában kérte a királyt egy konkordátum megkötésére. Ezen kívül, többek között szerepelt a kérések között a bebörtönzött papok szabadon bocsátása, az egyházi épületek mentesítése a katonai beszállásolás alól, a vallási és tanulmányi alapok egyházi kezelésének biztosítása, a püspökök szabad végrendelkezése, a szemináriumok fenntartásának támogatása, a vallásváltoztatás lehetőségének szigorítása (a vegyes házasságok kérdésével összefüggésben), téma volt továbbá az iskolaügy is.⁵⁸ Haynald később, már kinevezett erdélyi koadjutor püspökként tagja volt annak a négyfős püspöki küldöttségnek, mely a primás vezetésével az említett pontokkal kapcsolatban a bécsi kormánnyal tárgyalásokat folytatott 1851. november 13. és december 2. között, lényegében eredménytelenül. Bécs érzéketlen maradt a magyar egyház saját jogait, működési hagyományait védelmező kérésekkel-igényekkel szemben, s egy birodalmi szinten létrehozott, egységes konkordátumot tervezett.⁵⁹

Ezen a helyzeten nem változtatott a püspökök 1852 júniusában, Budán tartott értekezlete és annak határozatai sem. Ez alkalommal egyébként hangsúlyosabban került elő a vegyes házasságok kötésének ügye, mint amely az államot is érinti, s ekkor merült fel Roskoványi váci püspök javaslataként a gyökeres változtatás (a Lambruschini konvenció eltörlése, dispenzációk, azaz egyedi felmentések bevezetése), ennek kérelmezésétől azonban a primás egyelőre elzárkózott.⁶⁰

Megállapítható tehát, hogy a konkordátum előkészítése a továbbiakban (is) a magyar egyház befolyása nélkül történt, s Scitovszky primás ugyan megpróbált néhány bécsi, ill. római tárgyalás alkalmával magyar érdekeket is érvényesíteni, de ő sem járt sikerrel. Ugyanakkor nem kétséges, hogy némileg komplikáltabbá tette a konkordátumra vonatkozó tárgyalásokat a magyar egyház főpapjainak, elsősorban Scitovszky primásnak a magatartása. 1854 őszén a primás személyesen indult Rómába, hogy agályait a magyar egyház történeti jogai és önállósága megsértése miatt előadhassa. („Ellenfele” az osztrák kormány küldötteként az akkori kultuszminisztériumi osztálytanácsos, későbbi primás Simor János volt.) Scitovszky római útjára egyébként az adott alkalmat, hogy november 16-án a bíborosok sorába iktatták. A bizalmatlanság a magyarok körében csak tovább nőtt, amikor 1855-ben a tárgyalások Bécsben a legszűkebb körben, Rauscher érsek és Viale nuncius között, mindössze még egy rendkívüli vatikáni küldött, Santicci kardinális jelenlétében zajlottak. Ebben az időben sok mindent feltételeztek egyházi körökben, ami utólag alaptalannak bizonyult. A tárgyalások befejezése után Viale nuncius személyesen kereste fel a primást Esztergomban, hogy az eredményekről tájékoztassa, és így a kedélyeket megnyugtassa. Antonellinek küldött

58 GÁBOR ADRIÁNYI: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855.* Roma, 1963. 57–63. (A továbbiakban: ADRIÁNYI 1963.)

59 ADRIÁNYI 1963. 69–73.

60 ADRIÁNYI 1963. 76.

jelentésében a nuncius rámutatott, hogy a magyar egyház vezetőiben felmerülő kétségek és aggodalmak legnagyobb részét alaptalanok és indokolatlanok. Megítélése szerint rosszindulatú intrika is közrejátszott abban, hogy az események idevezettek. Scitovszky primást környezete tévesen informálta, hamis híreket továbbítottak hozzá. Esztergomban a nuncius határozottan tagadta, hogy a konkordátum eszköz volna arra, hogy Magyarországot megfosszák minden privilégiumától és Ausztria rabjává tegyék. Nem akarják megszüntetni a primási méltóságot, és nem kap különleges jogokat a bécsi érsekség a birodalom összes egyházmegyéje felett. Több órás beszélgetés során a nuncius úgy vélte, sikerült megnyugtathatnia Scitovszkyt, kifejtette neki, hogy 1848-49 öröksége az egyházra nézve előjogaik elvesztését, s Rómától való elszakadást jelentette volna, ha viszont a régi dolgok, az 1846-47-es állapotok folytatódtak volna, az egyházat megfosztották volna jogai gyakorlásától, kifosztották volna minden tulajdonából. Magyarország a konkordátummal tulajdonképpen nyert – ez volt a nuncius álláspontja. Viale érvelése valójában csak részben volt eredményes, már ami a kedélyek megnyugtatótását illeti. A konkordátum ugyan kétségtelenül biztosított bizonyos előnyöket, előjogokat a magyar katolikus egyház számára, de ugyanakkor a félelmek sem múltak el teljesen. Rauscher érseknek mégiscsak vezető szerepe lett a birodalom püspökei között, szerepe Bécs és Róma szempontjából egyaránt felértékelődött. Helyzeti előnyét Scitovszky talán még tudomásul is vette volna, ha nem vitatják ugyanakkor az ő esztergomi érsekséggel együtt járó primási jogait. Márpedig vitatták, maga a nuncius is így tett egy Antonellihez írt levelében. Hivatkozott, pl. a kalocsai érsekre, aki a leghatározottabban azon az állásponton volt, hogy a kalocsai érsekség sohasem volt függőségben az esztergomi érsekségtől. Viszont az egri érsek a függőséget – mint kialakult gyakorlatot – nem vitatta. Viale különösképpen a zágrábi érsekség függetlensége mellett kardoskodott, szerinte a horvátok függetlenségi érzését figyelembe véve nem volna helyes, ha pl. fellebbezési ügyeik Esztergomhoz kerülnének. A primási jogkört illetően óvatos volt a nuncius, nem is ajánlotta a kérdés gyors eldöntését, inkább megvárta volna a birodalom püspökei konferenciájának véleményét a kérdéssel kapcsolatban.⁶¹

Scitovszky primás fáradhatatlan volt, és 1855-ben újabb konferenciát tervezett a püspökök számára, s tavasszal ehhez gyűjtötte a véleményeket a tárgysorozattal kapcsolatban. A primás kérésével Kunszt József kalocsai érsek kereste meg Haynaldot 1855. február 4-én, Kalocsán kelt levelében. Mihamarabbi választ várt Haynaldtól, hogy március végéig továbbíthassa az eredményt Esztergomba. Haynald azonban késett, ill. végül 1855. április 24-én kelt levelét közvetlenül a primáshoz írta. Válaszában a tárgyat illetően első helyen szerepel a konkordátum tárgyalása, melyből a magyar egyház „*mindenféle befolyás nélkül sajnos kizárattott*”, s melyről keveset tudni, de a téma mégis nagyon megérdemli a püspökök figyelmét. Második helyen jelöli az iskolaügy közelmúltbeli változásait. Javasolja továbbá a lelkészkező papság ellátásának javításával kapcsolatos kongrua-kérdést, említi még a vegyes házasságok ügyét, s panaszolja a katolikus alapok kezelésének kisajátítását az állam részéről.⁶²

A tervezett konferencia elmaradt, megszületett viszont a Konkordátum, melyet Viale Prela nuncius és Rauscher érsek írtak alá 1855. augusztus 18-án, s az egyezményt

61 LUKÁCS LAJOS: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878*. A bécsi apostoli nunciusok jelentései és levelezése Magyarországról. Akadémiai Kiadó, Bp. 1981. 106–108. (A továbbiakban: LUKÁCS 1981.)

62 GyÉL. Cat.3. 1146/1855. (439. doboz)

szeptember 25-én ratifikálták. Az egyezményt a császár egész birodalmára nézve érvényesnek tekintette, s így 1867-ig, a kiegyezésig Magyarországon is gyakorlatban volt. Akkor azonban szükségszerűen felmerült az alkotmányos jogi probléma, hogy a konkordátumot sohasem fogadta el a magyar országgyűlés, s mivel ez 1867 után sem történt meg, jogilag ezután már semmiképpen sem tartották érvényesnek. Más volt a dolog egyházjogi vonatkozása, ilyen értelemben ui. az egyházjog terén a konkordátum előírásai egészen 1918-ig, az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig érvényben maradtak. A magyarországi hozzáállást alapvetően befolyásolta, hogy a konkordátum számos ponton sértette a főkegyúri jogot. XXII. cikke kimondta, hogy minden egyházmegyében az első káptalani méltóságot a pápa adományozza. IV. cikke szerint a kisebb javadalmakat a püspök állítja fel, a XVIII. cikkely értelmében pedig az egyházmegyék alapítása, határainak módosítása a Szentszék joga. A II. és III. artikulusok megerősítették a placetum eltörlését, kimondták a klérus és a nép szabad érintkezését lelki, egyházi ügyekben Rómával, s a főpásztor és a hívek közti szabad érintkezést. Ezzel tulajdonképpen megerősítették az 1850-es császári rendeletek határozatait.⁶³

A konkordátum végleges szövege első látásra a Szentszék jelentős győzelméről tanúskodik, s a katolikus egyház hatalma valóban meg is erősödött az osztrák birodalomban. A püspökök visszakapták szabad érintkezési jogaikat Rómával és híveikkel (körlevelek, zsinatok), széles körű jogokat kaptak az oktatás, az iskolaügy terén, a konkordátum figyelemmel volt a katolikus egyház vagyoni állapotára, kimondta a vallás- és tanulmányi alapok katolikus tulajdonját, és megígérte, hogy céljaiknak megfelelően lesznek kezelve, bekerült az egyezménybe az elvesztett egyházi tized utáni kártalanítás ügye is. Ha figyelembe vesszük a Szentszék eredeti igényeit, ha a megfogalmazások korábbi változatait is értékeljük, akkor viszont észrevehető, hogy számos fél került be a szövegbe osztrák részről. Az abszolutista uralkodó ha nem is volt már jozefinista, de igényt tartott az ellenőrzésre, a helyzet kézbe tartására, a biztosítékokra az esetleges túlkapásokkal szemben. Példák: az I. pontban a katolikus iskolaügy rendezése a konkordátum szellemében megfelelő előkészítést, alapos és körültekintő munkát kíván, melynek megvalósulásáig „a főnnálló rendeletek szerint kell eljárni.” A X. cikkely csak általánosságban utal a kényes és vitatott házassági ügyekre nézve, kimondva, hogy a házassági ügyekben ugyan az egyházi bíróság illetékes, de annak polgári vonatkozásai a világi bírósághoz tartoznak. Az általános megfogalmazás itt a megegyezés hiányát jelezte. (A tárgyalások során egyébként ez a kérdés komoly nehézségeket okozott. Róma egyértelműen az egyházi joggal ellentétben álló osztrák házassági törvények megszüntetését kívánta, azaz minden vonatkozásban a kánonjog érvényesítését. A kettő egyeztetésén egyébként Rauscher bécsi érsek folyamatosan dolgozott. Bécs nem volt hajlandó meghátrálni a római követelés előtt, Rauscher igen nehéz helyzetbe került, hiszen hazája elvárásainak és Róma igényeinek egyaránt meg kellett felelnie. Főképpen ezzel magyarázható, hogy a konkordátum tárgyalásaiban az 1854-es esztendőben töresek, megtorpanások következtek.) Az egyházmegyék alakítása, határváltozásai, az egyházi méltóságok kinevezése, javadalmainak élvezete, az uralkodó előtt teendő hűségeskü terén is megmaradtak számos ponton az állam jogai (XVIII–XX. cikkely). A vallás- és ta-

63 ADRIÁNYI 1963. 117–119. GYETVAI 1938. 74.

nulmányi alapok kezelése kapcsán a szöveg úgy rendelkezik, hogy megfelelő felhasználását a Szentszékkal kötendő további egyezménytől teszik függővé. (XXXI. cikkely)⁶⁴

Azt, hogy a gyakorlati kivitelezés terén a mindennapokban voltak a konkordátum végrehajtásának bizonytalan pontjai, talán az is jelzi számunkra, hogy 1856. január 25-én Thun miniszter körlevélben fordult a püspökökhöz, s amellett, hogy megbeszélésre hívta Bécsbe a főpásztorokat, instrukciókat is adott az (egyébként mellékelt) egyezmény értelmezésével kapcsolatban. Teológiai tanárok a császári kormány előzetes hozzájárulásával nevezhető ki, a káptalanok első méltóságának kinevezése a Szentszék kompetenciája, az iskolai tankönyvek a püspöki kar közös határozata alapján jelölendők ki – sorolta a miniszter. Haynald egyébként még januárban körlevélben méltatta a konkordátumot, s annak legfőbb részeit ismertette. Thun miniszterhez és Rauscher érsekhez címzett levelében pedig gratulált az egyezményhez, mellyel kapcsolatban elismerését fejezte ki. Sem a körlevélben, sem a levelekben nem volt nyoma kritikai megjegyzésnek.⁶⁵

Az említett bécsi konferencián, 1856. április 6-10. között egyébként 20 magyar főpap vett részt, köztük Haynald is. A magyar püspökök itt már hangot adtak a konkordátum egyes részleteivel kapcsolatos kétségeiknek, Haynald, pl. a tanári kinevezések kapcsán, amelyek a konkordátum értelmében a minisztériumhoz kerültek, megjegyezte, hogy ezzel feleslegessé tették az ő erőfeszítéseit, amelyeket Erdélyben azért tett, hogy a katolikus iskolákban a református tanítókat leváltssa. Azt javasolta, hogy a püspökök legyen vétőjoga a tanári kinevezéseket illetően.⁶⁶

Haynald és a magyar püspökök magatartása a konkordátummal kapcsolatban tulajdonképpen hasonló volt, nem lehet felfedezni lényeges különbségeket. Látható, hogy létrehozásának módja csalódást okozott számukra, érzelmileg kellemetlenül érintette a magyar püspököket kihagyásuk a tárgyalási folyamatból, a megszületett konkordátum egyes részeivel kapcsolatban is voltak fenntartásaik, kifogásaik, nyilvánosan azonban mégsem támadták az egyezményt, s érvényességét elfogadták. „Se vele, se nélküle” hozzáállásuk azonban természetesen feltűnt mind Bécsben, mind pedig Rómában, és később is foglalkoztatta az éppen illetékes vezetőket. De Luca nuncius egyik 1861 novemberében írt jelentéséből pl. kiderül, hogy a magyarországi politikai problémákat összefüggőnek ítéli a konkordátum kérdésével. A primás jogai körül kialakult csatározások, a sajtóban elterjedt állításokból úgy tűnt, hogy a magyar püspökök a konkordátum ellen lépnek fel és az egyezmény revízióját óhajtják. A valóságban ilyen nyilatkozatot nem tettek, viszont nem is helyesbítették a sajtóban és egyebütt elterjedt véleményeket. De Luca nuncius felfigyelt erre a kétértelmű helyzetre, s ezért is örült nagyon a Religio 1860. dec. 5-i és 8-i számaiban megjelent névtelen cikknek a konkordátummal kapcsolatban. A cikk cáfolta, hogy a magyar püspökök valaha is a konkordátumban foglalt jogok ellen léptek volna fel. Szerényen, de beavatottan célzott olyan mozzanatokra, melyek a magyar katolikus egyház részvételére utalnak a konkordátum létrejöttével kapcsolatban.⁶⁷

64 LUKÁCS 1981. 104, 108–111.

65 Gy.ÉL. Cat.35. ad 300/1856, 500/1856. (468. doboz)

66 ADRIÁNYI 1963. 128.

67 LUKÁCS 1981. 138.

Az októberi diploma után, az 1860-as években, a kiegyezés közeledtével előfordulhattak ugyan a magyar püspökök részéről határozottabb állásfoglalások is a konkordátummal kapcsolatban, de ennek korábbi előfordulásáról szóló említéseket a későbbi események utólagos előrevetítésének látjuk. Haynaldról is feljegyezték ui., hogy *„midőn a konkordátum tárgyalásokon Haynald erőteljesen védelmére kelt a magyar egyház szabadságának, Thun gróf figyelmeztette, hogy kár lenne fényes karrierjét felesleges buzgalomával elrontani. Én, kegyelmes uram – válaszolt Haynald az égre mutatva – csak egyetlen emelkedést keresek.”*⁶⁸ Ez az anekdota jól hangzik, de az 1850-es éveket tekintve szinte biztosra vehető, hogy nem igaz. Később, mint azt hamarosan láthatjuk majd Haynald lemondatásának körülményeinél, 1863-ban már valóban érvként, „vádpontként” hangzott el a bécsi udvar részéről az, hogy az erdélyi püspök az alkotmányra történő hivatkozással tagadta a konkordátum érvényességét Magyarországon és Erdélyben (viszont 1860 előtt Haynald nem hivatkozott erre az alkotmányra). Haynald magatartásának valódi fordulópontját ebben a kérdésben (is) az októberi diploma kiadása jelentette, ez azonban már elvezet bennünket egy újabb fontos témához, az erdélyi unió kérdésköréhez.

KÜZDELMEK AZ ERDÉLYI UNIÓ ÉRDEKÉBEN (1860-1863)

A változások közeledtének egyik fontos jele volt az a távirat, amely 1859 áprilisában váratlanul félbeszakította Haynald első Római tartózkodását. Április 30-án Leo Thun táviratozott Rómába Collorado gróf követnek, és közvetítette Ferenc József kérését: az erdélyi és diakovári püspökök térjenek vissza azonnal a monarchiába. Haynald tovább táviratozott Gyulafehérvárra, miszerint a legközelebbi vonattal indul. (Ezzel egyébként kissé túlzott, Lönhart útleírása szerint ugyanis végül csak május 5-én, postakocsin hagyta el Rómát.⁶⁹) 1859. május 18-án levelet írt Bach belügyminiszterhez, melyben 10 ezer forint rendkívüli segítyt ajánl fel a háborús költségekre. Május 26-án visszaérkezéséről értesítette az erdélyi helytartóságot. 1859. június 3-án, Balázsfalván kelt levelében pedig Suluțiu gör. kat. érsek is örömet fejezte ki Haynald hazaérkezésén. *„A millyen nagy volt aggodalmam Excellenciád Távol létében, egy olly országban, mellyben olly nagy mértékben a forradalom rossz szelleme pesg, éppen olyan határtalan örömem szerentsés haza meg érkezésén.”*⁷⁰

Az októberi diploma hatása (1860. november-december)

Az egyre feszültebb hangulatban az 1860. október 20-i keltezésű „októberi diploma” hozott jelentős változást, melyet Haynald nagy örömmel közölt 1861. január 6-án kiadott újévi körlevelében. Hozzá fűzött kommentárjából érezhető a lelkesedés, Haynald nagy várakozással az alkotmányosság és törvényesség jövőre ható eredményeit, virágzását reméli.⁷¹

⁶⁸ HOCK 1890. 66. vö. VESZELY 1889. 41.

⁶⁹ LÖNHART 1862. 188.

⁷⁰ GyÉL. Cat.4. 1740/1859, 1680/1859, 1795/1859, 1818/1859.

⁷¹ GyÉL. Cat.4. 160/1861. (534. doboz)

Az októberi diploma hatására valóban felgyorsultak az események. Haynald még 1860 novemberében egy érdekes levelet kapott Eötvös Józseftől, melyben a báró a püspök pártfogását kéri Erdély uniójának ügyében. Eötvös a tőle megszokott szerénységgel és alapossággal adja elő véleményét, az erdélyi unió szükségyszerűségét a magyarság jövője szempontjából, s hogy az unió ügye csak a király személyének megnyerésével lehetséges. Ebben várta Eötvös Haynald és püspöktársai segítségét, mert tudja, hogy a püspököknek, a katolikus klérusnak nagy befolyása van a császárra. *„Ha másnak írnék, azt mondanám, hogy azon férfú, ki a nemzetet a legnagyobb csapástól megőrzi, mely azt Erdélynek elszakadása által érné, e nemzet örök hálájára számolhat, hogy Excellentiád semmi által nem szerezheti vissza annyira népszerűségét, melyet annyi tekintetben érdemel, s melyre egyházunknak Erdélyben szüksége van, – de ha csak napokat töltöttem is társaságában, eléggé ismerem hogy tudjam, miként hasonló tekintetek határozatára befolyást nem gyakorolhatnak, csak kötelesség érzetére hivatkozom tehát, s kérem méltassa figyelmére észrevételeimet, melyek talán hibásak lehetnek, de melyeknek nyílt kimondása csak azon őszinte tisztelet következtével, mellyel Excellentiádhoz viseltetem...”* – fejezi be levelét igen hatásosan Eötvös. Haynald 1860. november 22-én, Gyulafehérváron kelt levelében igyekszik megnyugtatóni közreműködési szándékáról a bárót, akinek *„nézetei teljesen megegyeznek tulajdon meggyőződésemmel, mert én is – mint katolikus, magyar és az ausztriai háznak hűve – nem óhajtok egyebet, mint hogy Erdély Magyarországgal az unio kapcsa által kötéssé egybe és így a viszontagságos jövőnek nyugodtan nézhessen eleibe. Ezen meggyőződésemnek, jól tudom és érzem én, állásomnál fogva nem szabad a merő theoria terén maradni most, midőn a két testvérhon jövője fölött fog talán nemsokára a kocka elvettetni; hanem bár legyen foganata szavamnak, bár eredménytelenül hangozzék el az – szólani egyházi, hazafiui és alattvalói kötelességem. (...) a Méltóságod által legnemesebb szándékkal fölemlített popularitás gyenge mozdonya akaratomnak. Mi virágvasárnap és nagypéntek közti rövid öt nap alatt éppen az ellenkezőre válhatik – ok nélkül, az figyelmet nem érdemel.”* Haynald megígéri, hogy gyógyulása után azonnal útnak indul Bécsbe, s útközben Eötvössel is szeretne találkozni, addig is tudatja mindenkivel, akit illet, véleményét.⁷²

A „zászlóbontás”, ha egyelőre nem is a nyilvánosság előtt, de megtörtént, Haynald elindult azon az úton, amely három év múlva a lemondatásához vezetett. 1860 végén úgy tűnt, hogy az úton biztos segítő társak is lesznek, decemberben megkapta ui. Mikó Imre főkormánybiztos elnök és Kemény Ferenc erdélyi kancellár kinevezéséről az értesítést. (Kemény Ferenc báró kinevezésekor nem titkolta 48-as meggyőződését, s hogy ennek megfelelően az ő véleménye szerint külön erdélyi országgyűlésről szó sem lehetett.) Haynald mindkettőjüknek meleg szavakkal, lelkesen gratulált. Az érintettek erre válaszleveleket is írtak, ezekben alkotmányosságot, a törvények betartását ígérték, és köszönték a püspök jóindulatát.⁷³

Haynald még ugyanebben a hónapban, 1860. december 26-án elkészítette gróf Mikó Imre kormánybiztos elnökhöz címzett fogalmazványát az erdélyi katolikus egyház autonómiájának fejlesztése tárgyában. Történeti visszatekintést ad, melyben megemlíti,

72 A levelek teljes egészében közöl: SZITTYAY 1917. 24–26. Haynald levele közölve továbbá: TÓTH LÁSZLÓ: *Politika és egyházpolitika Haynald Lajos kiadatlan leveleiben*. In: Katolikus Szemle 1935. 473–481, 561–567. o. XLIX. kötet, Bp. Szent István Társulat, 1935. Felelős szerk. MIHELICS VID 476–477. (A továbbiakban: TÓTH 1935.) A levél eredetije: Országos Széchényi Könyvtár (OSZK), Kézirattár, Levelestár, Haynald–Eötvös

hogy az erdélyi bevett felekezetek sarkalatos, ősi joga, hogy saját egyházi, iskolai és alapítványi ügyeiket mások befolyása nélkül, szabadon és önállóan kezeljék. Ez a jog 1849-ben sérült, s a régi rendet azóta sem állították vissza. A Cath. Commissio tagjai régen a főkormánysház katolikus hivatalnokai voltak, a püspök vezetésével. A jövőt illetően a politikai főhatóság változhat (Erdély és Magyarország egyesülésétől függően, mit Haynald kíván), de bárhogyan történjék is, most első lépésként kéri a Cath. Commissio újrászervezését. Mikó válasza még 1861 januárjában megérkezett, ebben támogatásáról biztosítja a püspököt a Cath. Commissio ügyében. A katolikus státust autonómiájának 1848 előtti formájában, vagy akár az 1791-es törvények szerinti változatban is támogatná, ahogy a többség kívánja. Mikó megjegyzi, hogy az unió szerinte is szükséges, de mégis érdemes a Commissiót létrehozni, egy esetleges újabb törvényi szabályozás megalkotásáig.⁷⁴

Hamarosan felfedezhetjük az első komolyabb konfliktusokat is Haynald és Bécs viszonyában. 1860-tól kezdődően nézeteltérései voltak a helytartótanáccsal, pl. a holcmányi plébánia alapítása, ill. több más plébánia és iskola javadalmazása miatt. Bár a konkordátum alapot adott a püspök viselkedésére, a helytartótanács ragaszkodott hozzá, hogy új parókia alapítása csak 700 fős lélekszám felett engedélyezhető, Holcmány esetében pedig ez a szám csupán 173 volt. A konfliktus végén Haynald állítólag az uralkodó jelenlétében lemondását is felajánlotta, amennyiben úgy látná öfelsege, hogy püspöki hivatásának nem felel meg. Ferenc József nem fogadta el lemondását, munkáját folytathatta.⁷⁵

A gyulafehérvári értekezlet (1861. február)

1861. február 11-12-én Haynald volt a házigazdája annak a gyulafehérvári konferenciának, amelyen első alkalommal ültek egy asztalhoz magyar, székely, szász és román képviselők, s amelynek témája Erdély jövője volt. A magyar küldöttek még a konferencia megnyitása előtt egyeztettek Haynalddal, és őt kérték fel az első szónoklat megtartására. Megnyitó beszédében az 1848-as törvények érvényessége mellett érvelt, ebből a nézőpontból pedig nem lehetett kérdéses számára az unió érvényessége sem. Javasolta, hogy ennek megfelelően Erdély a magyar országgyűlés részeként jelenjen meg. Šaguna püspök és Suluțiu érsek, a románság képviseletében készen nyilatkoztak az uniót elfogadni, de kérték, hogy tekintsék őket nemzetnek, mert az ő nemzetiségük drágább nekik, mint maga a szabadság. Schmidt Konrád, a szászok szószólója az 1848-as alap elfogadását a szász kiváltságok megőrzéséhez kötötte. Február 12-én végül újabb viták után Haynald javaslata 27 szavazatot kapott, három szász, és hat román képviselő szavazott ellene. (A teljes meghívott létszám egyébként 39 volt, 23 magyar és székely, ill. 8-8 szász és román küldöttel. Az értekezlet tehát elfogadta az 1848-as alapot és Erdély unióját, bár a nemzetek közötti kiegyezés nem jött létre. Mindezek ellenére igen jó hangulatú volt a konferencia, és barátságos viszonyban váltak el egymástól a küldöttek, amelyben Haynalddal igen nagy része volt. Az eredménynek örült a magyarság, a püspököt fáklyásmenettel, a Szózatot énekelve köszöntötték. Bécsben azonban hamarosan aggódni kezdtek az újabb

73 Gy.ÉL. Cat.35. 3656/1860, 3716/1860. (533. doboz) Kemény meggyőződéséről: SZITTYAY 1917. 23.

74 Gy.ÉL. Cat.35. 3751/1860. (533. doboz) Cat.35. 252/1861. (544. doboz)

75 VESZELY 1889. 43, 45.

fejlemények, a politikai mozgolódás miatt. Február 26-án jött a februári pátens, ezzel Kemény kancellár igazából a lemondás szélére került, csak amiatt nem tette, mert Erdélyben főispánokat, főkapitányokat kellett kineveznie a megyék és székek élére, hiszen éppen akkor az alkotmányos közigazgatás még nem, az abszolutisztikus pedig már nem működött. Erdély ezután már csak a magyar országgyűlésben reménykedhetett.⁷⁶

A gyulafehérvári értekezlet a magyarok számára siker volt, hiszen sikerült a székely és magyar küldötteket teljes egészében az unió ügyének megnyerni (az előzetes várakozások pesszimistábbak voltak), de a helyzet az értekezlet jó hangulata ellenére sem volt könnyű, március végén ui. már olyan értesítést kapott Haynald, miszerint a Gazetta című román lap Haynald püspök, ill. a gyulafehérvári konferencián elhangzottak ellen agitált. A levél hivatkozik a balázsfalvi érsekre, aki nemrég úgy buzdította híveit, hogy ha őfelsége elfogadná az uniót, akkor a románok „nyakig fürödjenek magyar vérben”. Majd folytatja: „annyi jelenben igaz, hogy Erdélyben az oláhságnak az a része, melyet a balázsfalvi Budha inspirál, nagyon izgatott – a Șaguna pártja láthatólag mérsékeltebb.” A levél írója szerint helyreigazítást kellene kérni a laptól. Haynald március 27-én, Gyulafehérvárott kelt válaszában azonban mérsékletre inti, szerinte nem szabad tovább növelni a feszültségeket, a kiigazítást is kéri alkalmasabb időkre halasztani.⁷⁷

1861 tavaszán azután Haynald megkapta főkormányiszéki tanácsosi kinevezését, májustól pedig az új katolikus bizottmány is megkezdhetette munkáját a katolikus vallási és iskolai alapítványi ügyek rendezésére. A valóságban ezek egyelőre csak lehetőségek maradtak, Haynald számára ekkoriban a magyar országgyűlés ügye vált elsődlegesen fontossá.⁷⁸

A magyar országgyűlésen (1861. április–augusztus)

1861. április 2-án megnyílt a magyar országgyűlés, ahol a főrendiházban 1861. június 17-én mondta el Haynald az erdélyi unióval kapcsolatos, később híressé vált beszédét. (Erdély ugyan nem volt jelen az országgyűlésen, de Haynald főpapként, a régi szokások szerint kapott meghívót a főrendiházba.) Beszédének kezdetén rögtön az országgyűlés kiegészítését kérte a többi szent korona részek és Erdély haladéktalan meghívásával. „Semmit rólunk nélkülünk...” – hangoztatja. A továbbiakban az 1860. október 20-án meghirdetett alkotmányosságot hiányolja, amelyet ő az eddigi törvények megtartásával ill. módosításukkal képzel el. „Mi áll az 1847-ki jogállapotból? mi az 1848-ki törvényekből? mi az 1848-1849-ik évre következett korszakból, (...) mi áll mindezekből? mi essék el? mi maradjon meg? mi álljon melléjük vagy helyökbe?” Haynald szerint a vélemények különbözőek lehetnek, de alkotmányos úton kell megvitatni őket. „Az 1848. évi törvénynek keletkezési körülményeiből fölmerülő hiányok elhárítására nem azoknak a rögtönzés vagy felerőszakolások fejében való ignorálását, s alkotmányellenes utoni

76 SZITTYAY 1917. 27–34. FRAKNÓI VILMOS (névtelenül): *Haynald Lajos politikai küzdelmei és lemondása a püspökségről 1861–1865*. In: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből 1816–1889*. Szerk. KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF. Pozsony-Budapest, 1889. Kiadja Stampfel Károly. *Magyar Sion őrei*, II. kötet 63–66. (A továbbiakban: FRAKNÓI 1889.)

77 GyÉL. Cat. 4. 676/1861. (534. doboz)

78 GyÉL. Cat. 4. 910-911/1861. (534. doboz) Cat. 35. 1162/1861. (544. doboz)

megsemmisítését, hanem alkotmányos uton való megváltoztatását, kijavítását, a nemzet valódi szükségéhez mért módosítását kívánom.” Haynald az 1848-49-es pozsonyi országgyűlés VII. tc. és az 1848-as erdélyi országgyűlés I. tc. alapján kimondott uniót változtatlanul érvényesnek mondta, majd történeti áttekintést adott Erdély és Magyarország közös sorsáról, igazolva, hogy az uniós döntés egyáltalán nem volt megalapozatlan. A nemzetiségeket is biztosítja, hogy előnyükre válna az egyesítés, hiszen Magyarországon társaikra találva erősebb tömböket alkothatnának. Érti mindezt vallási és etnikai kisebbségekre egyaránt. Nem kell félniük az elnyomástól, hiszen rászolgálhatott bizalmukra az a tény, hogy Magyarország kiváltságos osztálya 1848-ban önként le tudott mondani előjogairól, „*hogy azokban részesítse a honnak az alkotmány sánczain kívül álló minden lakóit.*” A jövő Európájában Haynald szerint a kis nemzeteknek nem lesz jövője, el fogják nyelni őket. Ebből fakadóan kényszerű szövetségesünk Ausztria, alaptalan tehát a félelem Magyarország elszakadásától. Hangsúlyozta, hogy a kis népeknek is szükség szerű csatlakozniuk ezen államalakulathoz.⁷⁹

Haynald másfél órán át beszélt Erdély helyzetéről, védte az unió törvényes érvényességét, valamint annak hasznosságát, beszéde nagy siker lett a helyszínen éppúgy, mint a lapokban, hamarosan különlenyomatban is kiadták. Scitovszky primás a beszéd után odament Haynaldhoz, és gratulált „*Jól beszéltél fiam!*” – mondta neki. A bécsi válasza azonban elutasító volt a magyar országgyűlés kívánságai számára, lemondások következtek, s augusztus 22-én gróf Haller Ferenc megérkezett az országgyűlés feloszlására szóló királyi leirattal...⁸⁰

Kormányszéki ülésen az erdélyi országgyűlés ellenében (1861. október)

1861. október 3-án Haynald Kolozsvárott részt vett azon a kormányszéki ülésen, melyet Mikó guberniumi elnök vezetett, és témája az 1861. szeptember 19-i császári leirattal elrendelt, november 4-re tervezett külön erdélyi országgyűlés volt. Nem sokkal előbb, szeptember végén egyébként Kemény kancellár lemondott állásáról. A kormányzék három napon át tanácskozott, a 12 tanácsos közül hét magyar az összehívás ellen, míg öt román és szász mellette szavazott. Hevesebb vitára Schmidt Konrád főkormányzék tanácsos kijelentése adott alapot, aki szerint 1849-ben a magyar alkotmány megszűnt létezni, és a történeti jog helyébe az erőszak, a győztes joga lépett. Haynaldot érzékenyen érintette a megjegyzés, és rögtönzött beszédében válaszolt rá, képtelenségnek mondván Schmidt állítását. Szerinte ezzel elvesztenék a jogfolytonosság biztosítékát, amely pedig alapvető az ország léte szempontjából. Ha 1849-ben az osztrák haderőt leverték volna, a dinasztia jogai még nem enyésztek volna el – mondta. Haynald ismételtén az országgyűlés egybehívására történt intézkedések megszüntetését javasolta, melyről az uralkodónak felterjesztést kell írni. Haynald indítványa szótöbbséget nyert. Kellemetlen hír volt ez Bécsben, Suluțiu érsek pedig november 10-én személyesen nyújtott át Ferenc Józsefnek egy terjedelmes óvást a kormányzék ellen, mint amelynek felterjesztése nyilvános felhívás az ellenszegülésre.⁸¹

79 *Főrendiházi Napló* 61/5. 1861. jún. 17. 31–38.

80 SZITTYAY 1917. 34–38.

81 SZITTYAY 1917. 39–40.

Suluțiu viselkedésével szemben, s a román-magyar feszültségek ellenére Șaguna püspök érdekes módon mindvégig jó kapcsolatokat ápolt Haynaldal. 1862 március 22-én egy udvarias levelet írt Haynaldhoz Bécsből, melyben előzékenyen egyeztet vele egy udvari tanácsosi kinevezési javaslat kapcsán. Tájékoztatja, hogy Haynald „véden-cét” ő is pártolja, csak néhány évvel ez előttről van még egy korábbi adóssága, ezt megelőző jelöltje is, a maga nevében ő most mindkettőjüket javasolja. Levele végén megjegyzi: „és annyit tapasztalhattam, miszerint itten nagyon azon vagynak, hogy mentül előbb az Erdélyi Dietát összehívhassák.” Megígérte, hogy személyesen is meglátogatja Haynaldot.⁸²

Az első figyelmeztetések (1861. november-1863. július)

Az 1861-es év három nagyobb eseményének, a gyulafehérvári értekezletnek, a magyar országgyűlésen mondott beszédnek, az őszi kormányszéki viselkedésnek hamarosan meg is lett a következménye Haynald számára. Nádasdy Ferenc gróf, az új erdélyi kancellár felszólította, hogy a továbbiakban a kormányszéki üléseket ne látogassa, és kérésének Haynald novembertől eleget is tett. 1861. november 18-án azután újabb megkeresést kapott, ebben Nádasdy arra kérte, hogy személyesen utazzon Bécsbe, hogy ott adjon viselkedésére magyarázatot. Haynald november 22-én már Bécsben volt, november 24-én pedig terjedelmes emlékiratot adott át nézetei kifejtésével. Eszerint az októberi diploma után helyénvalónak érzi alkotmányos nézeteit, ennek megfelelően viselkedett a gyulafehérvári értekezleten és a pesti országgyűlésen is, az uralkodóhoz pedig mindvégig lojális maradt. Nézeteltérése Ferenc József kormányával adódott, mert ennek politikáját nem tartja az ország és a trón érdekeivel összeegyeztethetőnek. Haynald szerint a főpapok nem változtathatják meggyőződésüket a tűnő-múló minisztériumok váltakozó elvei szerint. Végül arra az esetre, ha uralkodója bizalmát elveszítette volna, felajánlotta lemondását. Haynald mellett egyébként Mikó személye is terítéken volt, ő november 24-én be is adta lemondását. Haynaldhoz írt búcsúlevelében nagyra értékeli a püspök erőfeszítéseit a magyar alkotmány rendületlen jellemű bajnokának nevezni, biztosítja, hogy örömmel fog emlékezni közös szolgálatuk idejére. „Nagyméltóságod egy nagy és erős vallás főpásztorához illő bátorsággal védte az alkotmány ügyét. Adja az ég, hogy a mint most a haza, úgy egykor a fejedelem is, jól felfogott érdekében méltányolja a halhatatlan érdemeiket.” Mikó utódául Folliot de Crenneville Lajos gróf altábornagyot nevezték ki, s a személyi változásokat látva hamarosan a főispánok és magyar hivatalnokok is sorban hagyták el állásukat.⁸³

A kellemetlen politikai felelősségre vonás mellett azonban a megerősítés apró jelei is mutatkoztak. A ránk maradt erdélyi levéltári anyagban láthatóan megszorodtak a névnapi, újévi köszöntők, gratulációk a püspök beszédeivel kapcsolatban. A háttérben kétségtelenül Haynald népszerűségének erősödése áll, amely szorosan összefüggött politikai szerepvállalásával.⁸⁴

82 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL), C/82. (Szittyay Dénes gyűjteménye) 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

83 SZITTYAY 1917. 41–42. vö. FRAKNÓI 1889. 70–72.

84 Lásd GyÉL. Cat.4. 1861–1862. Köszöntők, gratulációk.

1862 áprilisában Nádasdy kancellár (alaposan megkésve) válaszolt Haynald előző évi beadványára, és levelében hangsúlyozta, hogy elvárják Haynaldtól, hogy a jövőben a Felség kormányának intézkedéseit buzgón támogassa, amint ez minden állampolgárnak, különösen egy főpaprak és kormányzéki tanácsosnak kötelessége. Haynald a rendreutató iratot közölte káptalanjával, de a kanonokok eloszlatták aggodalmait, és mellé álltak. Haynald ezen kívül Rómában is előterjesztette ügyét, a nunciushoz írt levelében kifejti, hogy az erdélyi püspök elveszítené híveinek bizalmát és megbecsülését, ha őket a luteránus szászokkal és az ortodox románokkal szemben magukra hagyná. Az unió az egyetlen eszköz a katolikusok számára, hogy az elnyomatás veszedelmét elkerüljék, annak ellenségei éppen, hogy a másvallásúak közül kerülnek ki. Nem csatlakozhat olyan párthoz, mely az ország történeti múltjával, politikai hagyományaival, az egész magyar nemzet, a katolikus hívek érzelmeivel ellentétben áll, amely a törvényes és történeti alapról letérve, az uralkodó és az ország jogait egyaránt biztosító *pragmatica sanctio* helyébe az állami életnek új alapköveit önkényesen akarja lerakni. Sem az uralkodó iránti hűsége, sem a hazájához és annak ősi alkotmányához való ragaszkodása nem engedi, hogy a kormányzó miniszterektől várható kegyek, vagy a fenyegető ideiglenes hátrányok miatt a lelke mélyén gyökerező jog és igazság sugallatait elnémissa, emberi tekintetekből, gyáván a szent ügy árulója legyen. A helyzet ismertetése után kéri a Szentszék ítéletét, s amennyiben az kedvezőtlen lenne számára, készséggel ígéri meg lemondását. A Szentszéktől azonban nem érkezett hivatalos válasz előterjesztésére.⁸⁵ Levelén kívül hamarosan személyesen is alkalma volt ügyének megbeszélésére, hiszen 1862 májusában a japán szentek kanonizációja kapcsán Rómába utazott, s ott több mint egy hónapot töltött, és többször is találkozott a pápával.

A Szentszékét azonban természetesen a „másik fél” is megkereste. 1863 tavaszán már Nádasdy kancellár is a Szentszék közreműködését javasolta a helyzet orvoslására, Rechberg külügyminiszter ezután levélben kérte Alexander Bach szentszéki követet, hogy próbálja a pápa jóindulatát, közreműködését megnyerni az ügyben. Hosszadalmas tárgyalás után végül a pápa ígért egy levelet az ügygel kapcsolatban, melyben kérni fogja Haynaldot, hogy „megfelelőbb magatartást” tanúsítson. Bach követ 1863. május 20-án kelt jelentésében arról is beszámol, hogy mindezt nem volt könnyű elérni, 1862 óta Rómában nagyon kedvelték Haynaldot. A pápa és a bíboros államtitkár is arra hivatkozott, hogy akkor már beszéltek Haynaldal, és politikai önmérsékletre kérték. Sajnálják, hogy mégis újra jelentkezett a probléma s a nemzeti kérdés erősen meghatározó Haynald, az erdélyi papság és a hívek befolyásos része számára. A pápa ezért végül levelében figyelmeztette Haynaldot, hogy viselkedése a katolikus egyházra nézve is veszélyes, az erdélyi országgyűlésen pedig békülékeny magatartást ajánlott. Végül Bach nem hallgatja el saját véleményét-kérdését sem: figyelembe véve, hogy Haynald láthatóan bírja a pápa szimpátiáját, s tekintettel a politikai viszonyokra, vajon érdemes-e belőle politikai vértanút csinálni?⁸⁶

85 FRAKNÓI 1889. 73–74. és SZITTYAY 1917. 43.

86 ECKHART 1932. 276–277, ADRIÁNYI, GABRIEL: *Ungarn und das I. Vaticanum*. Böhlau Verlag Köln Wien, 1975. Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte Band 5. 67–68. (A továbbiakban: ADRIÁNYI 1975.), ADRIÁNYI GÁBOR: *Egyházpolitika a század közepén a püspöki kinevezések tükrében*. In: *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Nemzetközi történetész konferencia előadásai 1998. május 27–28. Szerk. HEGEDŰS ANDRÁS és BÁRDOS ISTVÁN. Esztergom, 1999. 135. (A továbbiakban: ADRIÁNYI 1999.)

A tavaszi római megkeresés előzménye volt tulajdonképpen, hogy 1863 januárjában Nádasdy kancellár egy újabb kísérletet tett Haynaldal kapcsolatban: levélben kérte, hogy álljon a „Gesamt-Monarchie” alapjára, s előzetes politikai nyilatkozatától tette függővé országgyűlési meghívását. Kérdezte, hogy számíthat-e Haynald segítségére, hogy Erdély a birodalmi gyűlésben képviselve legyen, s jelezte, hogy amennyiben régi álláspontjához ragaszkodik – ismerve szónoklatainak hatását – inkább eltekintenek országgyűlési részvételétől. Haynald újra érzékenyen reagált, február végén Bécsben személyesen tiltakozott a kancellár eljárása, a feltételes meghívó ellen. Kijelentette, hogy ha ez az eljárás általánossá válna, elveszne a vélemények szabad nyilvánítása, s ezzel az országgyűlés „pártgyülekezetté süllyedne”, és nem tudná alapvető feladatait sikeresen és érvényesen ellátni. 1863. február 26-án kelt levelében Haynald a februári pátensszel kapcsolatos véleményét is kifejtette: a népek történeti jogérzésével ellenkező intézményeket sem célszerűeknek, sem létesíthetőeknek nem tart, szerinte kívánatos, hogy *„helyettük olyan intézmények létesíttessenek, melyeket százados emlékek a népek szemeiben megszenteltek és becsekké tettek.”*⁸⁷

A bécsi erőfeszítések nem voltak hiábavalók Rómában, a nyomás a Szentszék részéről is fokozódott. A megígért pápai figyelmeztető levélen kívül a pápa küldötte, Monsignore Franchi⁸⁸, a rendkívüli ügyek kongregációjának titkára személyesen is találkozott Haynaldal Triesztben, ahová a püspök 1863. július elején, a tridenti zsinat emlékünnepeiről érkezett. A titkos találkozáson Haynald elmondta, hogy az erdélyi alkotmány kérdésében sajnos nem tud egyetérteni a császári kormánnyal, véleményét viszont papsága, népe támogatja. Hajlandó bármely pillanatban lemondani püspökségéről. Új fejlemény viszont, hogy ez alkalommal Haynald a lemondás szinte már megszokott felajánlásánál tovább ment: kérte Franchit, hogy erdélyi püspökségét minél előbb felcserélhesse egy magyarországival, s konkrétan célzott rá, hogy szívesen lenne, pl. Kunstz érsekoadjutor Kalocsán, aki őt, mint egykori tanítványát feltehetően szívesen fogadná. Anyagi nehézségeket nem támasztana áthelyezésével kapcsolatban, szerény összeggel is beérné. Franchi megígérte közreműködését, majd egy ígéretet azért kicsikart Haynaldtól: hogyha püspökként meg kell jelennie az erdélyi országgyűlésen, ott békülékeny magatartást fog tanúsítani.⁸⁹

Az erdélyi országgyűlés bojkottja és következményei (1863. július–szeptember) – kegyvesztettség és népszerűség

Ígéretét lényegében nem sikerült valóra váltania, de talán ez az ígéret is szerepet játszott abban, hogy 1863. július 21-én Nagyszebenben nem vállalta egyedül a döntését: az összehívott erdélyi országgyűlésre érkező katolikus követekkel íratott egy közös nyilatkozatot, amelyben arra kéri Haynaldot, hogy tartson velük, ne vegyen részt az országgyűlésen, és írja alá a királyhoz küldendő feliratukat. A levélen 20 aláírás szerepelt. Haynald magatartásának igazolásaként használta a levelet, arra hivatkozott, hogy

87 FRAKNÓI 1889. 74–75, SZITTYAY 1917. 47.

88 Alessandro Franchi (Róma, 1819. – Róma, 1878) a rendkívüli ügyek kongregációja után 1868-tól madridi nuncius, 1869-ben a zsinati előkészületek miatt visszatért Rómába. (Pallas VII. 497.)

89 ECKHART 1932. 277–278.

azért kényszerült erre a módszerre, mert Szebenben sajnos nem volt lehetősége meghallgatni káptalanját.⁹⁰ Másnap azután az országgyűlésről távol maradó magyar képviselők Mikes Benedek gróf szállásán tanácskoztak, s nyilatkozatban indokolták távollmaradásukat. Haynald javaslatára a keményebb kifejezéseket mellőzték a feliratból, melyet összesen 51-en írtak alá, az első helyen Haynald neve szerepelt... A terjedelmes felirat végén keserűen írják: *„Még lehet Fölséges Urunk, hogy emez országgyűléstől visszavonulásunk miatt ellenszegülési vággal fognak vádolni, pedig ki lenne boldogabb, mint mi, ha Fölséged kormányának rendeleteit teljesítenünk lehetne? Midőn azonban amaz országgyűlésbe belépve a trón és állam legszilárdabb alapjait, törvényeinket sértenők meg, azt a trón és haza iránti vétkezés nélkül nem tehetjük.”*⁹¹

Másnap, július 23-án az erdélyi kancellária táviratban közölte, hogy Haynaldot az uralkodó fölmentette kormányszéki tanácsosi megbízatásából, és országgyűlési meghívóját is megszüntnek tekinti. Haynald 1863. július 26-án kapta meg erről az értesítést a főkormányzók elnökétől. Haynald a felirat átadásával megbízott küldöttség egyik tagja lett volna, de végül nem utazott el Bécsbe, mert jelzést kapott, hogy ott sem az uralkodó, sem a miniszterek nem fogadnák. Mindez egyenértékű volt a kegyvesztéssel.⁹²

Időközben hiába örült meg Antonelli Franchi híreinek, hiába értesítette Bach követet, hogy Haynald koadjutori kinevezéshez a Szentszék örömmel adná beleegyezését, július végére az erdélyi országgyűlés eseményei miatt Ferenc József elveszítette a türelmét. Az erdélyi politika kudarca miatt elsősorban Haynaldot okolták, s az udvarban példás büntetésének módján tanakodtak. Nádasdy kancellár határozottan a lemondást javasolta, a külügyminisztérium viszont óvatosabb volt, tartott tőle, hogy Rómában nehézségeket támasztanak, így inkább Haynald címeinek, püspöki jövedelmeinek megvonását javasolták fegyelmezési eszközként. Végül győzött Nádasdy kancellár és Crenneville kormányzó álláspontja, Ferenc József bízva abban, hogy Róma engedni fog, és teljesíti kívánságát, a lemondás mellett döntött.⁹³

A végső döntést feltehetően elősegítette, hogy a hír Erdélyben még tovább feszült. 1863. augusztus 29-én Crenneville kormányzó felszólította Haynaldot, hogy négy egyházi férfit, valamint több tanítót, akik a követválasztásoknál politikai agitációt űztek, mozdítsa el helyéről. Közölte: a gyulafehérvári gimnázium igazgatójának négy hetet ad a távozásra, ha marad, bezáratja az iskolát. (Az igazgató Veszely Károly, később jó nevű író volt, akit 1849-ben várfogságra ítélték, és akit Haynald nevezett ki igazgatóvá. Feltehetően valóban vezető szerepet vitt a kormány elleni agitációban.) Haynald nem teljesítette a kormányzó kérését, bizonyítékokat kért, Crenneville viszont bizonyítékok helyett saját meggyőződésére hivatkozott, amit Haynald egy papjaival szemben követendő fegyelmi eljáráshoz kevésnek tartott.⁹⁴

Haynald ekkorra valóban minden szempontból a figyelem középpontjába került. Jólesően fogadhatta magánszemélyek és egyesületek üdvözlését, augusztus vége felé, pl. éppen a dési Társalkodási Egylet értesítését kapta kézhez, ahol olyan nevek mellé

90 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3953. 248–249. f.

91 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3953. 255. f. (Haynald a felirat egy példányát megőrizte a maga számára.)

92 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3953. 258–260. f. és SZITTYAY 1917. 49.

93 ECKHART 1932. 278–279.

94 SZITTYAY 1917. 49–50.

választották tiszteletbeli taggá, mint Deák Ferenc, Eötvös József és Teleki Domokos. 1863. augusztus 27-én, Szécsényből válaszolt, és megtiszteltetésnek nevezte, hogy ily férfiak sorába állva továbbra is a haza szolgálatában munkálkodhat.⁹⁵ Pár nappal e levél után otthonában keresik föl Nógrád megye tisztelgő nemesei, hogy kitartásra biztassák. A tisztelgők között volt Madách Imre.⁹⁶ A sajtó is foglalkozni kezdett Haynaldal, a Vasárnapi Ujság még 1862. március 30-i számában hoz egy rövid életrajzot róla, melyben mint az elmúlt évi országgyűlés nagy meglepetését mutatja be.

Egy magánszemély baráti megkeresésére példa Szántófy kanonok 1863. augusztus 20-án írt levele Esztergomból. Sajnálkozik Haynald betegsége miatt (ez lehetett tehát augusztusi hazautazásának oka?) *„Úgy hallottam, hogy egy kissé beteg voltál; nem is csoda, ha az ember önmagát az erdélyi zavarokba beleképze, melyeknek elosztatására egyedül te vagy a hivatott. Nem hiszed, mekkorát nőtt a tekintélyed, mióta a kormány olyan miserabilis óvóintézkedésekhez nyúlt. Nincs már távol az idő, midőn kényszerítve érzi magát a takarodót megfűjni.”* Ha a „takarodó” el is maradt, Haynald népszerűsége valóban egyre nőtt.⁹⁷

Volt a mindennapok során a figyelemnek egy másik, kellemetlenebb formája is, a politikai hatalom számára történő megfigyelés. Ez a fajta figyelem ébersége nyilvánult meg, amikor gróf Pálffy Móríc helytartó levélben kereste meg Kunszt József kalocsai érseket, mert tudomására jutott, hogy a kalocsai tartományi zsinat alkalmával a kalocsai ifjúság fáklásmenetet tervez Haynald püspök tiszteletére. Mivel az esemény politikai jelleggel bírna, és rossz fényt vetne a felső klérusra, jónak látta a veszélyre az érseket figyelmeztetni. Bízott benne, hogy az érsek tudni fogja a megoldást.⁹⁸

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy Haynald népszerűsége, sikere politikai szerepvállalása kapcsán természetesen nem volt osztatlan. 1863. április 2-án, pl. a püspöki hivatalban iktatták az esetet, miszerint Zerich Tivadar pesti egyetemi professzor 1862. okt. 21-én kelt, P. Bodó Jácint szebeni gárdiánhoz írt levelében szélkakas püspöknek nevezte Haynaldot. A kínos levélrészlet a következő volt: *„én a szélkakas erdélyi püspököt nem látogattam meg sem Erdélyben, sem Pesten.”* A levélből szerencsétlen módon pletyka lett, s az érintett plébánosok-káplánok hamarosan eskü alatt vallottak arról, hogy ki mit látott, hallott vagy terjesztett. Szentszéki fegyelmi eljárás lett ui. a dologból.⁹⁹ (A per iratait korábban, az egyházkormányzati munkát ismertető fejezetben már idéztük.) Ha Zerich vissza is vonta állítását, s ha később üdvözlő leveleket is küldözgett az 1870-es években az akkor már kalocsai érseknek, az esetből annyi mindenesetre megállapítható, hogy voltak, akik megítélése szerint igen éles volt Haynald életében az 1860-as évek elején bekövetkező fordulat, s a nagy változás ellenkező előjelű értékelést-érzelmet is kiválthatott a szemlélőkből. A személyiség, a viselkedés jelentősebb változása kapcsán felvethető kérdést (szentpáli, damaszkuszi valós belső átforgalmazásról-megtérésről, vagy csak köpönyegváltásról volt-e szó) a kortársak ebben az esetben is minden bizonnyal felvetették, ill. igyekeztek megválaszolni.

95 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3954. 15–16. f.

96 OSZK, Kézirattár, Fol. Hung. 1722. (Hivatalos és személyi ügyekre vonatkozó iratok) 269–270. f.

97 SZITTYAY 1917. 52.

98 OSZK, Kézirattár, Fol. Lat. 3954. 55. f.

99 GyÉL. Cat.13. 800/1863. (558. doboz)

1863. november 16-án Bach vatikáni követ utasítást kapott, hogy eszközölje ki a Szentszék beleegyezését Haynald lemondásának esetére. Az utasítás elég keményen, világosan fogalmaz, üzenete a következő: az egyház nem felejtethi el, hogy a császári fegyverek győzelme a forradalom felett az egyház győzelme is volt, az egyháztól Kosuth idején elrabolták gazdag birtokait, és kemény függésbe került. Egy főpásztor ezek után nem agitálhat a kormány ellen, mert ezzel egyházát is károsítja. Ausztria az egyháznak éppúgy szükséges, mint Európának, s ha a püspökök nyíltan a birodalom egységének szétszakítására törnek és a császárral szembeszállnak, úgy nem alkalmasak többé szent hivatásuk betöltésére. Haynald ezen kívül engedetlen is volt, hiszen pápai intés ellenére nem békült az országgyűlés alkalmával, nem hallgatott, és mindent elkövetett, hogy az országgyűlést törvénytelennek tekintsék, erdélyi híveit pedig engedetlenségre bírta.

A kérésre elég hamar, december 3-án megérkezett a válasz, mely szerint a Szentszék elfogadja Haynald lemondását, amennyiben az szabályosan és önkéntesen történik. A pápa tehát viszonylag gyorsan engedett a kemény kérésnek, csak kíméletesen kívánt eljárni, s az egyházi jog formáinak betartásához ragaszkodott. A későbbi, decemberi üzenetváltásokból kiderül, hogy Ausztriában továbbra is féltek a pápai kúria véleményének esetleges változása miatt, a pápa és Antonelli azonban megerősítette ígéretét, csupán azt jelezték, hogy egyáltalában nem hajlandóak segédkezni abban, hogy a püspököt a lemondásra rábírják.¹⁰⁰

Ferenc József valójában nem is várta meg a pápa hozzájárulását, az erdélyi királyi biztos ui. már december 2-án levelet írt Haynaldhoz, melyben önkéntes lemondását kérte. Crenneville kifejtette, hogy a lemondás legyen szabályos, vagyis jogerős, és értesítse Haynald annak megtörténtéről. Ezek után írta meg Haynald lemondását, melyet IX. Piushoz intézett, s melynek bevezetőjében azért megemlítette, hogy Ferenc József hadsegédje útján tolmácsolt felszólítására írja.¹⁰¹ A levél hangja önérzetes, s bár formailag teljesíti a lemondás követelményét, nem hallgatja el annak körülményeit. A múltra vonatkozóan Haynald leírja, hogy már több esetben is fölmentését kérte, s ennek kapcsán csak azt szerette volna elérni, hogy jó híre, a püspöki állás tekintélye és egyházmegyéje érdekei ne sérüljenek. Erre meglett volna a lehetőség korábbi lemondásai elfogadásával, most azonban úgy tűnik, hogy a lemondás büntetés, pellengérre állítja személyét egy politikai ügyben. Így tulajdonképpen a püspöki tekintély is sérül, ha egy egyháza jogát védő püspököt székétől politikai okokból meg lehet fosztani. Mindezek után nem szeretne politikai bűnösként lemondani, ezért kéri a pápát, vizsgálja ki, hogy a király iránt tartozó hűséget megszegte-e, kárhoztatandó politikai agitációt üzött-e, és vajon ő idézte-e elő a konfliktust a kormánnyal? Egyértelműen kifejezi, hogy politikai hitvallása az osztrák kormány irányától eltér, ennek legtöbb intézkedése őt fájdalommal tölti el, és helyeslésével nem találkozhat. De véleményét, mely a magyar nemzet ősrégi és katolikus hagyományain, a trón és az ország jogain alapszik, csakis az uralkodó által nyújtott alkalmakkor hangoztatta, azon szándékból, hogy a király és a monarchia javát mozgátsa elő. Úgy látja, hogy mindezt kellő mérséklettel tette, s csak a rosszakarat emelheti

100 ECKHART 1932. 280.

101 ECKHART 1932. 281.

ellene a paphoz és püspökhöz nem illő agitáció vádját. Kéri, hogy a leírtakat figyelembe véve mentsék föl erdélyi püspöksége alól.¹⁰²

Haynald egyébként lemondásának szövegét Thun miniszterrel előzetesen egyeztetette. A miniszternek Haynald változata nem tetszett, készített egy saját változatot, Haynald viszont ragaszkodott a magáéhoz, melyet végül 1863. december 31-én írt alá. A pápához írt lemondás egy példányát Ferenc Józsefnek is megküldte, egy rövid bekezdésnyi toldással, melyben hűségéről biztosította uralkodóját.

Ezek után nem csoda, hogy kételyek támadtak a lemondás önkéntessége felől, Falcinelli nuncius határozottan a visszautasítását javasolta, mivel szerinte minden kánoni okot nélkülöz, és morális presszió eredménye. A gyulafehérvári káptalan és az erdélyi nemesség számos tagja írt kérvényt a pápának, hogy ne fogadja el Haynald lemondását. IX. Pius bizonytalanná vált. 1864 februárjában újra felvetette a magyarországi áthelyezés, püspöki székváltás gondolatát, Ferenc József azonban nem engedett. A kánoni ok hiányára azt felelte, hogy az egyház és az állam érdeke az egyházi törvénynek sem lehet közömbös. Ezen kívül Haynald alkotmányos nézetei szerint a konkordátum Magyarországon és Erdélyben nem érvényes, ez sem lehet a pápának közömbös. Sajátos, hogy a nuncius egy olyan püspököt pártol, aki kétségbe vonja a konkordátum érvényességét. Mindezeket az ellenérveket márciusban közölték a Szentszékekkel.¹⁰³

A lemondás elfogadása tehát tovább húzódott. Teljesítve Haynald kérését, vizsgálatképpen a szentszék a kalocsai és esztergomi érsekeket, és egy-két püspököt is megkérdezett véleményéről. Scitovszky inkább védte, Kunszt viszont elmarasztalta Haynaldot. A legszigorúbb Simor János győri püspök véleménye volt, aki szerint az erdélyi püspök maga az okozója a személye körül felmerült nehézségeknek – igaz, az ő véleménye kapcsán Falcinelli nuncius megjegyezte, hogy Simor személyében Haynald politikai ellenfeléről van szó. Mindezek után Antonelli is a lemondás elfogadását javasolta, de ugyanakkor azt is jelezte Haynaldnak, hogy a pápa személyesen fogja kézbe venni a sorsát, Rómába hívja, ahol szabadon választhatja meg életkörülményeit.¹⁰⁴

Időközben, 1864 márciusában egy érdekes lehetőség adódott Haynald életében: Miksa főherceg magával szeretne volna vinni Mexikóba, pápai nunciusi megbízatással. A történetről 1864. március 29-én kelt levelében számolt be Fabj apátnak, római ágenseknek. A levél szerint a terv nem Rómától, nem is Béctől, hanem magától Miksa főhercegtől eredt. 1864. március 21-22-én már találkozott Miksával, s beszéltek a tervéről. Miksa hivatalosan nem kérelmezte végül a dolgot a Szentszéktől, mivel egy bizalmas tanácsadója tudatta vele Haynald ellenérveit. Érdekes Haynald indoklása, annak részletezése, hogy miért nem alkalmas diplomatának. *„Ezt a művészetet soha se nem akartam, sem nem tudtam megízlelni, sőt bátran állíthatom, hogy nincs is tehetségem annak elsajátítására, mert mindazon képességeim hiányzanak, melyeket egy diplomatában megkívánunk; ilyenek a vele született tehetség, előzetes kiképzés, kellő tudomány, végül a léleknek bizonyos okossága és ügyessége. Hogy a többi, amit az engem jól ismerők s Főtisztelendőséged is tudnak, elhallgassam, csak azt az egyet említem, meg, hogy én nem a diplomatikai pályára születettek közé tartozom, akiket a Szentírás is „bölcseknek” nevez és hogy szájuk az ő szívükben vagyon, hanem azok közé, akikről mondja, hogy az együgyűek ajkukon hordják a*

102 FRAKNÓI 1889. 77–78.

103 ECKHART 1932. 282.

104 ADRIÁNYI 1999. 136, ADRIÁNYI 1975. 67–69. lábjegyzetek

szívüket.” Említi még francia nyelvtudásának hiányosságait, s hogy idegen volna Mexikóban, akit nem ismernek, és fizikailag is gyenge a feladathoz: *„más nagy akadályt okoz fizikai konstitúcióm, melyet a tengeri utazás nagyon erősen vesz elő. S noha már 12-szer voltam tengeren, a tengeri betegség kellemetlenségeit sohasem tudtam kikerülni, sőt midőn utoljára 36 óra hosszat tartó vihart kellett átszenvednünk, majdnem halálra váltan, káros utóhatását még sokáig éreztem.”* Haynald a biztonság kedvéért a Szentszéknak benyújtott emlékiratában is kifejtette véleményét az ügyben, de szerencséjére Miksa császár sem erőltette a dolgot a későbbiekben, és nem tett hivatalos lépéseket.¹⁰⁵ Haynald tehát lényegében két ok miatt nem tartotta magát alkalmasnak diplomatának: szókimonódó, heves természete és gyenge fizikuma miatt. Az erdélyi püspök „merészsége” (a szónak abban az értelmében, hogy önérzetesen, bátran fellépett ügyei érvényesítésében, és nem tűrte a zárt ajtókat maga előtt) azoknak is feltűnt, akik csak egy-két alkalommal találkoztak vele. Kempen altábornagy, a hírhedt rendőrminiszter, pl. megőrizte első benyomását Haynaldról 1856. április 15-i naplóbejegyzésében. Amellett, hogy a feljegyzés tartalmilag pontatlan (pl. Sagunát tévesen írja görög-egyesült, vagyis görög katolikus püspöknek), Haynaldot jellemző szavai beszédeseek: fiatal, tüzes, talán kissé hangos és merész.¹⁰⁶ A gyenge fizikum, a betegségek egész életén végigkísérték Haynaldot, és tengeribetegségeiről is beszámolt útírtára, Lönhart Ferenc a feljegyzéseiben.¹⁰⁷

Teltek a hónapok, miközben Haynald egyre inkább szeretett volna sorsa felől biztos híreket is tudni. Némi reményt adott számára, hogy a pápa személyesen akart vele találkozni, és Rómába hívatta. Anyjához írt leveléből tudjuk, hogy 1864. május 25-én indult, kérte azonban, hogy ez maradjon titok, a közvélemény számára Ems úticélt jelzett. Haynald június 8-tól kb. egy hónapot töltött Rómában, a pápa tüntető szívélyességgel fogadta, anyjának beszámol róla, hogy mindenki kedves volt vele, még Bach követ is. A pápa még mindig nem akarta elengedni őt Erdélyből, és segédpüspökös megoldást javasolt, amiről viszont Bach követ hallani sem akart. Haynald igyekezett jól érezni magát, múzeumokat látogatott, Liszt Ferencsel kirándult stb. Augusztusban Emsben volt, fürdőben, itt már jelzést kaphatott, hogy lemondását végül elfogadják, ui. szeptember közepére már Gyulafehérvárra ért, hogy költöztetését lebonyolítsa. Végül a szeptember 19-ére kitűzött, majd 22-ére halasztott konzisztóriumon vált véglegessé Haynald lemondásának elfogadása és további sorsa. Ugyanezen a napon kelt levelében a pápa értesítette a döntésről. Fájlalta, hogy Erdélyt meg kellett végül fosztania főpásztorától, de a segédpüspökös megoldás az adott körülmények között, mindkét félnek tetsző módon kivitelezhetetlen volt. A pápa c. karthágói érseknek nevezte ki Haynaldot, tartózkodási helyül Rómát jelölte ki számára. Haynald a levél kézhezvétele után október 3-án megírta búcsúlevelét az erdélyi egyházmegye híveihez, október 4-én pedig már a Kolozsvári Közlöny is tudósított a fejleményekről. Szeptember végi költözése kapcsán megjegyzi, hogy temérdek leveléről, számtalan apróságnak s főleg herbáriumának becsomagolásáról kellett elsősorban gondoskodnia.¹⁰⁸

105 SZITTYAY 1917. 54–55.

106 A naplórészletet közli: TÓTH 1935. 475.: *„Jung, feurig, vielleicht vorlaut und, wie er selbst sagte, freimütig, hog er seine gegenwärtige Mission überaus hervor, tadelte scharf die Statthalterei Siebenbürgens und dessen Gouverneur, Fürst Karl Schwarzenberg, der, dem Geschäfte abhold, und nur auf Jagd bedacht, bösen Einflüssen unterliege und ganz unbegreiflich den griechisch-unierten Bischof Schaguna frei schalten lässt. Haynald erbot sich zu weiteren Mitteilungen.”*

107 LÖNHART 1862. 144, 255.

108 SZITTYAY 1917. 56–60.

Erdélyben természetesen nagyon sajnálták a lemondást, Haynald távozását. De hogy a jövőt illetően mégis élt a közvéleményben a remény, arra példa Torma Károly 1864. október 7-én, Gyulafehérvárról írt levele. A neves erdélyi archeológus, közéleti személyiség egy munkáját küldte el Haynaldnak tisztelete jeléül. Bár fájdalmát fejezi ki amiatt, hogy Haynaldot Erdély (egy időre) elvesztette, búcsúzásként a következőket írja: *„s tartson meg főpásztori kegyében úgy is mint carthagoi, de adja Isten, hogy annak idejében mint esztergomi érsek is!”*¹⁰⁹

ANDOR LAKATOS

LAJOS HAYNALD AS BISHOP OF TRANSYLVANIA (1851-1864)

Lajos Haynald (1816-1891), Cardinal, Primate of Kalocsa in fact “lived through” the 19th century, and according to historiography as well as to references in encyclopedias was a remarkable and outstanding figure of his age. His course of life was variegated. He served in several different places, but each of them was significant. From 1848 to 1851 he worked as senior clerk in Esztergom, from 1851 to 1864 he was Bishop of Transylvania, from 1864 to 1867 he functioned as secretary of the Congregation of Extraordinary Ecclesiastical Affairs in Rome, then from 1867 he acted as Bishop of Kalocsa. Leo XIII nominated him as cardinal in 1879.

The years spent in Transylvania may be considered as a significant period in Haynald's life. The decade spent there was the heyday of his pastoral work. The young bishop walking in the mountains of Transylvania collected numerous plants for his herbarium. The priest “coming from far”, was at first distrusted, but after being deposed for political reasons left Transylvania as a national hero, also well-known internationally. Although his career continued after his deposal, Haynald's “heart” remained in Transylvania and the memory of the years spent there determined his whole life. He had a very good relation with his one-time beloved diocese, among others as a generous supporter.

Present paper discusses both the functioning of the diocese (church government, pastoral work, financial management) and the problems featuring the era in terms of church policy and national politics (such as the issue of mixed marriages, the concordat of 1855, the union between Hungary and Transylvania). Studying archival sources in Gyulafehérvár (today Alba Julia, in Romania) could clear some earlier uncertain parts of his biography, such as the year spent between his nomination as coadjutor and his moving to Transylvania. Another interesting episode of his life is the attempt to promote the Episcopal Seat of Transylvania to the rank of archiepiscopacy, which is a consequence of the interlocking of church policy and nationality issues in Transylvania. In Haynald's life the years spent in Transylvania meant the heyday of his pastoral work, as a result of which he became a well-known and acknowledged prelate not only in Transylvania, but also in Hungary and in Rome.

In terms of politics his life changed when the monarch issued the Diploma of October at the turn of 1860 and 1861. After the political passivity of the 50s, the already experienced prelate entered active political life and actively supported the fights for uniting Transylvania and Hungary. His expressive and determined acts between 1861 and 1863 obviously led to conflict with the government in Vienna, and in the end it resulted in Haynald's deposal on the personal request of Franz Joseph. Long and embarrassing talks started with Rome about the fate of the bishop resigned due to political reasons, which in the end resulted in his career rising again. Pius IX nominated Haynald as Archbishop of Carthago, and invited him to Rome into the Congregation of Extraordinary Ecclesiastical Affairs, and in Hungary he was hoped to return as a Prelate of Esztergom leading the Hungarian Catholic Church. However, this expectation could not be fulfilled, as Franz Joseph nominated János Simor in the place of the deceased Primate János Scitovszky. Then after the Compromise of 1867 the Hungarian Government suggested Haynald taking the seat of Primate of Kalocsa, which became vacant and was traditionally considered as the second highest ecclesiastical rank in Hungary. In the following decades Haynald acted as the other prominent figure of the Hungarian Bishops' Conference together with Primate Simor.

109 Ráday Levéltár, C/82. 17. doboz, Haynald Lajoshoz intézett levelek

GALCSIK ZSOLT

HAYNALD LAJOS KALOCSAI BÍBOROS-ÉRSEK ÖTVEN ÉVES PAPI
JUBILEUMÁNAK NÓGRÁD MEGYEI ESEMÉNYEI (1889)

Kalocsa város 1889. október 15-én fényes keretek között ünnepelte főpásztorának, dr. Haynald Lajos bíboros-érsek papságának ötven éves jubileumát.¹ Az egész ünnepsorozatot beárnyékolta annak ténye, hogy maga az ünnepelt betegsége miatt nem tudott megjelenni. *„Ezt az ünnepet eredetileg elvonulva szeretne volna tölteni, valamelyik külföldi kolostor magányában, végül ágyhoz kötve kellett ünnepelnie. Kalocsa városa azért így is megemlékezett a jeles napról, a székesegyház előtti téren tíz öl magas diadalkaput állítottak, 800 gyertyával, rajta az érsek címerével, jelmondatával. Hódoló felirat készült a város minden családfőjének aláírásával. Az ünnep előestéjén tizezres fáklyásmenet vonult az érseki kastély elé, ő azonban még az erkélyről sem tudta őket fogadni. Több mint 300 üdvözlő táviratot kapott, köztük minden fontos közjogi méltóságét. A lapok általában megemlékeztek rövid életrajzáról.”*²

Ennek az ünnepsorozatnak Nógrád vármegye is részese volt, mivel Haynald Lajos e megye szülöttjeként került az érseki székbe. Ennek ténye pedig feljogosította a szülőváros, Szécsény és a vármegye előljáróságát, hogy a maguk módján emlékezzenek meg a jubileumról és hódolatukat fejezzék ki az érsek előtt.

Az események részletezése előtt célszerűnek tartom összefoglalni Haynaldnak a szülőföldi kapcsolatait, hogy megtudhassuk milyen hálaérzettel gondoltak a város jötevőjére.

Haynald István és Jüttner Franciska gyermekeként látta meg a napvilágot 1816. október 3-án. Édesapja 1802-ben került a városba, ahol a Forgách grófok alkalmazottja volt. 1812-ben Vácra költözött, majd feleségül vette Jüttner Ferenc váci polgár leányát, Franciskát. 1814-ben Forgách József visszahívta Szécsénybe, s titkári minőségben alkalmazta, majd a két unokájának nevelését is reá bízta.

A Forgách unokák neveltetése mellett a nagy értelemmel bíró fiának, Lajosnak az oktatását is végzi. Az édesapja oltotta belé a növények iránti szeretetét és lelkesedését, ami később meghatározó lett egész életében. Már öt éves korában beadták a szécsényi római katolikus fiúiskolába, ahol a nyilvános vizsgán kitűnő osztályzatot nyert.

1 Vasárnapi Újság, 26. évf., 42. sz. Budapest, 1889. október 20. 685. p., *Haynald bíbornok jubileuma.* (Továbbiakban: VÜ.).

2 LAKATOS ANDOR: *Haynald Lajos közeleti és politikai tevékenysége.* In.: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum.* 7. évf., 1995/3-4. sz. 137-138. p. (Továbbiakban: LAKATOS i. m.).

1824-ben Vácott, majd Pesten és Esztergomban folytatta tanulmányait, ahol kivívtá az első helyeket. 1830-ban határozta el, hogy az Egyház szolgálatába lép, Rudnay Sándor hercegprímás felvette a papnövendékei közé. 1839. október 15-én Jordánszky Elek segédpüspök pappá szentelte. Október 20-án pedig szülővárosának templomában bemutatatta első szentmiséjét.

Mint ismeretes, Haynald Kopácsy József hercegprímás személyi titkáráként a szabadságharc alatt nem engedte kihirdetni a függetlenségi nyilatkozatot. Ekkor a kormány eltávolította a helyéről. Ez lett életének első bukása, amit a Habsburg-házhoz való hűsége okozta. Az eltávolított irodaigazgató a szülői házba menekült. A szécsényi ferencsek és a város népe sem ünnepelte őt.

1852. október 15-én Erdély püspöke lett. Politikájában erősen kiállt Erdély és egyházmegyéje érdekei, valamint jogai mellett. Az ezekből adódó problémák miatt kellett lemondania püspöki székéről. Ekkor újból a szülői házba tért vissza, mint „bukott” ember, de ekkor már harangzúgás mellett fogadták és Nógrád vármegye földesurai, nemesei és papsága 19 tagú küldöttségben hódolt a haza jogainak és szabadságának bátor védelmezője előtt. Az 1864-ben kelt búcsúlevelét erdélyi híveihez Szécsényben írta meg.

Haynald érsek édesanyja 1873-ban ünnepelte 80-dik születésnapját. Ebből az alkalomból szülővárosában „Hármas Intézményt” alapított, ami állt egy apácázárdából, leányiskolából és kórodából (kórház, betegszoba). A vezetésére a Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővéreket kérte fel, akik 1950-ig a város szolgálatában állottak. Az intézmény a kapuit 1875. szeptember 12-én nyitotta meg, de ezt már az alapító édesanyja, Jüttner Franciska nem élhette meg, ugyanis 1875. január 22-én meghalt.

Haynald Lajos kalocsai érseksége idejében (1867–1891) köz- és jótékonyági célokra 5.716.770 forintot költött, ebből összesen 148.818 forintot, vagyis 2,6 %-ot fordított szülővárosa fejlesztésére, segélyezésére az alábbiak szerint.³

A. Egyházi célokra	Forint
1. A szécsényi plébánia javadalmazásának jobbitására	1.067
2. A szécsényi nőzárdá kápolnájára	355
3. A szécsényi temető kápolnájára	110
4. A szécsényi Szent Ferenc rendű zárdá javítására	60
5. A szécsényi plébánia melléképületére	159
6. A szécsényi Szentháromság szobor helyreállítására	179
„A” összesen:	1.930

3 KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF: *Vázlatok Haynald Lajos bíbornok, érsek életéből. 1816–1889.* Pozsony–Budapest, 1889. – SZITTYAI DÉNES: *Haynald Lajos ifjúkora.* In.: *A Jézus-Társasági Kalocsai Érseki Kath. Főgimnázium Értesítője 1914–1915.* Kalocsa, 1915. – GALCSIK ZSOLT: *A Páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmas nővérek „Hármas intézményének” története az alapítástól a feloszlatásig (1875–1950).* Balassagyarmat, 1993. 23–24. p. (Továbbiakban: GALCSIK 1993.). – LAKATOS i. m.

B. Tan-és nevelésügyi célokra	
a, Alapítványok	
1. A szécsényi hármass intézetnek (nőzárda, árvaház és kórház) vételára, építésére és felszerelésére	34.653
2. A szécsényi hármass intézet örökalapítvány alaptőkéjére	42.000
3. A szécsényi hármass intézet előleges dotációjára (féléves esedékes kamatra)	1.582
4. A szécsényi hármass intézetben egyházi szolgálat alapítványára	5.022
5. A szécsényi hármass intézet fenntartására alapítványként és épületei javára	16.205
6. A szécsényi római katolikus fiúiskola céljaira alapítványként és az iskolai alapok kezelési költségeire	14.356
7. A szécsényi iskola és tanítói lak építésére	2.380
8. A szécsényi római katolikus iskola átalakítására	800
„B/a” összesen:	116.998
b, Ösztöndíjakra	
1. A Velics család gyermekeinek taníttatására	28.124
2. Egy szécsényi klerikus neveltetésére	70
„B/b” összesen:	28.194
C. Tudomány, irodalom, művészet, közművelődés	
1. A szécsényi kaszinó könyvtárára	20
„C” összesen:	20
D. Jótékonyági célokra	
a, Intézetek, egyletek	
1. A szécsényi zsidó iskolára	50
2. A szécsényi szabók segélyegyletének	10
b, Magánosok segélyezésére	
1. A szécsényi telefonosnak	80
2. A szécsényi tűzkárosultaknak (1883)	300
3. A szécsényi árvaházban egy kikeresztelt zsidó fiúnak és egy számfeletti árvának	236
c, Kegyeletes célokra	
1. Az érsek szüleinek emlékére a szécsényi templomban tartandó szentmisékre tett alapítvány	1.000
„D” összesen:	1.676
A-D összesen:	148.818

Haynaldnak a szülővárosában tett alapítványai és adományai kötelezték Szécsényt arra, hogy a jubileumi ünnepség kapcsán mindezekért köszönetet mond hassanak.

Maga a vármegye is kifejezte a hódolatát – lényegében egy kicsit megkésve – de erről majd a későbbiekben olvashatunk.

Az események menetében száz évet kell előre ugranunk, ugyanis 1991-ben Haynald Lajos születésének 175. és halálának 100. évfordulójáról Kalocsa és Szécsény is megemlékezett. A szülőváros a Ferences Kolostor Rákóczi-termében egy kiállítással is adózott az emlékének. A tárgyakat nagyrészt a Kalocsai Érsekség kölcsönözte. Itt volt látható az a díszalbum is, amit Szécsény készíttetett.⁴

E tanulmány megírása közben az Érseki Levéltárból előkerült még két díszalbum is.⁵ Az egyiket a szécsényi vincés (irgalmas) nővérek készíttették és erről semmilyen ismerettel nem rendelkezünk, a másik pedig a Nógrád vármegye által készíttetett. A Kalocsán található Haynald-jubileumi iratok gyűjteménye őrzi még azt a levélváltást, amiben Horváth Danó a „Nógrádi Lapok és Honti Híradó” című hetilap szerkesztője megküldte azt az ünnepi számot, amiben hosszasan emlékezik meg a főpásztorról.

Mint ahogyan jeleztem, három díszes kivitelű album került elküldésre a nógrádiak részéről, ezek gondolata azonos, csak az elkészítési időpontjuk változik. A szécsényi apácák által készített album 1889. október 1-i, a Szécsény városa által 1889. október 15-i és a Nógrád vármegye által küldöttön 1889. november 5-i keltezés látható.

E kis kitérő után, visszatérve az eredeti gondolatmenetünkhöz, az események láncolatát így folytathatjuk.

A SZÉCSÉNY VÁROSA ÁLTAL KÉSZÍTETETT DÍSZALBUM

A szécsényi készülődés, illetve az ünnepségre való előkészületek jóval korábban, közel egy évvel előbb elkezdődtek. Szécsény városa az 1888. december 12-én tartott képviselő-testületi ülésén ismerhette meg Terstyánszky István képviselő alábbi indítványát.⁶ *„Mondja ki Szécsény mezőváros képviselő testülete, hogy főmagasságú Haynald Lajos bíbornok érsek úrnak a jövő 1889. év folyamán 50 éves papi jubileumának megtartandó ünnepélyén magát képviseltetni kívánja, s ezen képviseltetés miként leendő keresztül vitelének tervezésére egy 10 tagú bizottságot küld ki.*

4 Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattár, Album XX.

5 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL). I. 1.c. Haynald, Vegyes iratok, 1889-es jubileum. (Ezúton szeretném a köszönetemet kifejezni dr. Lakatos Andor levéltár-igazgatónak kedves barátomnak, hogy az említett dokumentumokat megkereste és másolatukat a rendelkezésemre bocsátotta.)

6 Nógrád Megyei Levéltár (NML) V. 503. 1. k. Szécsény nagyközség iratai. Képviselő-testületi jegyzőkönyvek 1872–1888. 415–416. p. 1888. dec. 12. 6. napirendi pont. – GALCSIK ZSOLT: *Szécsény képviselő-testületi üléseinek napirendi pontjai és határozatai (1872–1950)*. Salgótarján, 2002. (Adatok, források, tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 35.) (Továbbiakban: GALCSIK 2002). Itt kell említést tennem arról, hogy Szécsény mezővárosi rangját az 1871. és az 1886. évi községrendezési törvények értelmében elveszítette. Ezt a település elöljárósága „nem fogadta el”, minden hivatalos iratban tovább használták a mezőváros és város kifejezéseket. Mivel az idézett dokumentumok is mind ezt a változatot tüntetik fel, megmaradtam a város elnevezésnél.

Indítványa helyesléssel fogadtatott, s ezen bizottságba a városbíró elnöklete alatt Gyurkó Imre, Simonides János, Pintér Sándor, Pokorny Pál, Vancsó Béla, Terstyánszky István, Pick József, Sztancsik János és Ruzinkó Antal választottak."

A bizottsági tagok a város közeletének jeles személyiségei voltak; Gyurkó Imre a ferences kolostor házfőnöke és a plébánia vezetője, Simonides János a helybeli evangélikus lelkész, Ruzinkó Antal pedig a városbíró. Mint ahogyan láthatjuk, a testület a bizottság tagjainak megválasztásakor nem csupán katolikus férfiakat jelölt, hanem más vallását is. Ez a felekezettől független szemlélet mindvégig megvolt, hiszen a díszalbumot számos zsidó származású is aláírta.

A bizottság működéséről iratok hiányában sajnos keveset tudunk. Az bizonyos, hogy üléseztek, mivel az ünnepség ügyében a következő, az 1889. szeptember 30-án tartott közgyűlésen értesülünk arról, hogy Kalocsán először június 13-án tartották volna meg az ünnepélyt, de ez elmaradt. Ennek oka minden bizonnyal Haynald betegségével hozható összefüggésbe. Szeptember 27-én pedig jelezték – valószínű, már ismerték az október 15-ei dátumot –, hogy az érsek előtt küldöttségek fognak tisztelegni, de lehetséges, hogy csak az érseki helynök fogadja őket. „*Városbíró [Révay Sándor] előadja, hogy a képviselő testület 1888. szeptember 12-iki határozatához képest, mely szerint Dr. Haynald Lajos bíbornok érsek 50 éves papi jubileumán testület által kívánja képviseltetni magát, – többször kérdést intézett Kalocsára, vajjon az ünnepély megfoge tartatni, s mikor? Folyó év június 13-án arról értesült, hogy az ünnepély teljesen elmarad, szeptember 27-én azonban úgy értesült, hogy küldöttségek fognak ugyan tisztelegni, de valószínűleg csak az érsek úr helynöke fogadja. Ezen értesülések folytán a kiküldött intézkedő bizottságot összehívta, s ez 29-én megis tartotta ülését, megállapodásainak előadására felkéri Tersztyánszky István bizottsági tag urat.*"⁷

A szeptember 29-én tartott ülésen elhangzott elképzeléseket ismertette Tersztyánszky István. Sürgőnyileg tudakolják meg, hogy az érsek személyesen fogadja-e majd a szécsényi küldöttséget. Itt határozzák el egy díszes album elkészítését, amit a küldöttek nyújtának át. Ha pedig a küldöttség nem menne, akkor a városbíró testvérét, Révay Károlyt, aki Kalocsán lakik, kéri fel e tisztségre. Tersztyánszky bejelenti továbbá, hogy a felirat szövegét ő már olvasta, kéri ennek jóváhagyását. „*Tersztyánszky István a megállapodásokat a következőkben terjeszti elő. Megbízott a városbíró, hogy illetékes helyen sürgőnyileg kérdést intézzen, vajjon az érsek úr fogadja-e a szécsényi küldöttséget, vagy sem. De bármilyen legyen is a válasz, minden esetre óhajtható lenne, hogy egy díszes album készíttessék, melyet a város közönsége aláírna, s ezt a küldöttség átnyújtana, ha pedig küldöttség nem menne, akkor Révay Károly úr, ki jelenleg Kalocsán lakik, s az ottani tisztelgésekben részt vesz, bizassék meg az ünnepélyes átadással. Felkérte a városbíró arra is, hogy az albumba iktatandó hódolati feliratot fogalmazza, – ő már ezt olvasta – kéri, hogy a bizottság eljárását jóváhagyólag tudomásul vegye, s a szöveget fogadja el a képviselő testület.*

A bizottság eddigi intézkedése egyhangúlag helyben hagyatott, ugyanúgy fogadtatott el a hódolati irat egészben felolvasott szövege is.”⁸

A képviselők mégis úgy döntöttek, hogy küldöttségileg viszik el a díszalbumot Kalocsára és ehhez a városi polgárok közül bárki csatlakozhat. Tersztyánszky javasolja tovább-

7 NML. V. 503. 2. k. (1888-1896). 31-32. p. 1889. szept. 30. 1. napirendi pont. – GALCSIK 2002. 48. p.

8 Uo.

bá, hogy a hódolati iratot valláskülönbség nélkül a város polgárai is aláírásukkal tisztelik meg. Szepessy József tanító a kiadási költségekre 30–50 Forint közötti összeg megszavazását kéri. A díszes pergamen lapok elkészítését egy ismeretlen budapesti cégtől rendelték meg. *„Mire Tersztyánszky István indítványa elhatározatott, hogy a városbíró vezetése alatt egy küldöttség bizassék meg az album átadásával, melyhez bármely városi polgár csatlakozhatik.*

Ugyanő azon indokból, mert a hódolati irat aláírásához az összes városi közönség valláskülönbség nélkül járulhasson, indítványozza: bizassék meg a városbíró a várospenztárából fizetendő 25–30 frt. erejéig valamely budapesti cégnél egy díszes album elkészíttetésére; ez Szepessy József indítványára 30–50 frtig emeltetvén, elhatározatott:

*A városbíró az album elkészíttetésével megbíztatik, s e célra a város pénztárából 30–50 frt. utalványoztatik. Végül elhatározatott, hogy a sürgönyzési, levelezési és szállítási költségek szintén a város pénztárából külön utalványoztatnak.*⁹

A városi küldöttség végül is nem utazhatott el Kalocsára, hiszen Haynald érsek betegeskedett és a köszöntéseket sem tudta személyesen fogadni. Helyette Majorossy János püspök vette át ezt a tisztséget.

Az országos napilapok, mint pl. a Vasárnapi Újság is megemlékezett az ünnepségről, kiemelve, hogy Kalocsa városa részéről szintén hasonló, több ezernyi aláírást tartalmazó díszkötésű könyvet nyújtottak át. De Szécsényről ilyen téren nem tesznek említést, viszont arról igen, hogy a szülővárosában felállított intézetek javára 15 ezer forintos alapítványt tett Haynald. *„Lönhardt erdélyi püspök elküldötte azt a díszalbumot is, melyet az erdélyi papság ajánlott föl egykori püspökének. Bács-bodrogmegye katolikus lakossága egy aranyozott ezüsből készült pásztorbotot készíttetett. Tizenegy óraker a városi előjáróság az érseki kastélyban Majorossy János fölszentelt püspök kezeibe tett le arany díszkötésű ívnagyságú könyvét, melyben a város több ezernyi lakójának hódoló aláírása foglaltatik. Az érseknek átadott hódoló felirat a dr. Brandtner György városi főjegyző tollából származik. (...)*

*Haynald bíbornok a jubileum emlékére összesen 366.000 forint alapítványt tett. (...) a Szécsényben felállított intézetek javára 15.000 frt. (...)*¹⁰

Szécsény városa a körülményeket figyelembe véve méltó módon emlékezett meg jötevejéről és híres szülöttjéről. Október 14-én este a harangok egy óra hosszán át hirdették az emlékünnap bekövetkezését. 15-én pedig ünnepélyes isteni tisztelet volt, melyen az összes hatóságok tömegesen és a helybeli önkéntes tűzoltótestület pedig teljes díszben jelent meg. Ezen a napon özv. Velics Antalné született Haynald Teréz, a főpap húga 300 forintot kézbesített a tűzoltótestületnek. *„Dr. Haynald Lajos bíboros-érsek ő főmagassága papságának ötven éves évfordulója ünnepét a nagynevű főpap szülőhelye Szécsény mezőváros kegyeletesen ünnepelte meg; 14-én este a város összes harangjai egy óra hosszán át hirdették az emlékünnap bekövetkezését. 15-én ünnepélyes isteni tisztelet volt, melyen az összes hatóságok tömegesen, a helybeli önkéntes tűzoltó testület pedig teljes díszben jelent meg. A város közönsége több száz aláírással ellátott hódoló iratot küldött a szeretett egyházfejedelemnek, ki gyengélkedése miatt küldöttséget nem fogadott, maga az emlékirat kiváló ízléssel készült albumba van foglalva, melynek tábláján ő eminentája címere, a bíbornoki jelvényekkel, első lapján a város címere látszik. Özv. Velics Antalné született Haynald Te-*

9 Uo.

10 VÜ., 26. évf. 42. sz., Budapest, 1889. október 20. 685. p. – Haynald bíbornok jubileuma.

*réz, az ünnepelt főpap húga, meghatva a kegyelet e ránézve is megható nyilatkozatai által, a tűzoltó testület főparancsnokságának 300 frtot kézbesített a testület céljainak előmozdítására, ki a városhíró társaságában hálás köszönetet mondott a nemes keblű adakozónak.*¹¹

Sajnos, az eseménnyel kapcsolatosan a ferencesek vezetete Historia Domusban semmilyen feljegyzés nem található 1889. október hónapban.¹²

A díszalbumot, hogy végül is miként juttatták el Kalocsára, nem tudni. Feltételezhető, hogy postai úton, vagy pedig a Haynald családtagok valamelyike vitte el és adta át a város nevében.

Haynald érsek az október 25-én kelt levelében köszönte meg Szécsény városának a szíves megemlékezését. A köszönő sorokat a városi képviselő-testület a november 20-án tartott közgyűlésén ismertette és ezzel, valamint a díszalbummal kapcsolatosan két indítvány született.¹³ „Városhíró bemutatja Dr. Haynald Lajos kalocsai érsek köszönő leiratát a küldött díszalbum s emlékiratért.

Tudomásul vétetvén, s az irat a város levéltárában megőrizetni rendeltetik.

Ezen tárgyhoz Faska Géza jegyző indítványozza, miszerint mondja ki a képviselő testület, hogy a felküldött emlékirat egész terjedelmében a képviselői jegyzőkönyvben örökíttessék meg.

Indítványa elfogadtatott, sőt Ruzinkó Antal azon pótindítványt teszi, hogy ezen irat 200 példányban nyomattassák ki, s ez a lakosság között is osztassék ki.

Sztancsik János még úgy kívánja módosítani, hogy a felelet is kinyomattassék.

Úgy a pótindítvány, mint a módosítás elfogadtatott.”

Az érsek levelét elhelyezték a városi levéltárban, de ez már nem található meg. Viszont megmaradt a jegyzőkönyvben a hiteles másolata, valamint a levél tisztázata a Kalocsai Főszékesegyházi Levéltárban.¹⁴

Faska Géza indítványa teljes mértékben elfogadásra került és a jegyzőkönyvi napirendi pontok lezárását követően hitelesített másolatban a díszalbum teljes szövegét megörökítették az utókornak.¹⁵

Még mielőtt a díszalbumot ismertetnénk, Ruzinkó Antal indítványáról is kell szólni. Ő javasolta, hogy ezt 200 példányban, Sztancsik János képviselő még hozzátette, hogy az érsek válaszlevelét is nyomtassák ki és a lakosság között osszák szét. Sajnos arra nem találtam semmilyen forrást, hogy ez a nemes elhatározás megvalósult volna. Ilyen nyomtatvány nem került elő sem az Országos Széchényi Könyvtár Aprónyomtatványtárából, sem a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárból és Levéltárból.

Megismerve a Haynald érseknek készített hódolati felirat történetét, maga az albumban megörökített gondolatokat is hasonlóan kell bemutatnunk.

A rézcsatokkal és vert díszítésekkel, valamint Haynald érseki címerével és jelmondatával (Patiendo mereri) ellátott bársonykötésű díszalbum hat darab (oldal) pergamen

11 *Nógrádi Lapok és Honti Híradó.* 17. évf., 42. sz. 1889. október 20. 3. p. – Dr. Haynald Lajos bíboros-érsek. (Továbbiakban: NLHH.)

12 Szécsényi Ferences Kolostor Levéltára. Historia Domus Conventus Szécsényiensis 3. k. 1880–1950. (1889. október).

13 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 39. p., 1889. nov. 20. 5. napirendi pont. – GALCSIK 2002. 49. p.

14 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 45. p., 1889. nov. 20. – KFL. I. 1.c. Haynald, vegyes iratok, 1889-es jubileum.

15 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 43–44. p. 1889. nov. 20.

lapot tartalmaz. Az első lapon, a protokolli beköszöntő mellett Szécsény város címerét is ráfestették.¹⁶ A második és a harmadik lapon olvashatjuk a hódolati felirat teljes szövegét, majd a harmadik lapon kezdődik és tart egészen a hatodik lapig a szécsényiek aláírása. Összesen 129 személy írta alá a hódolati iratot. Esetünkben mind az összes aláíró sikerült azonosítanunk. Mint ahogyan említettük a képviselő-testületi határozatban hangsúlyozták, hogy felekezeti különbség nélkül bárki aláírhatja. A nevekből teljes-séggel nem állapítható meg, hogy ki milyen felekezethez tartozott, ezt csak a helyisme-reti kutatással lehet pontosítani. Példaként említem meg, hogy pl. Simonides János evangélikus, Ruzinkó Antal görög katolikus, Schwarcz Soma pedig izraelita felekezetű volt.

Az eredeti díszalbumi szöveget a városi képviselő-testületi jegyzőkönyv is megöröki-tette azzal a megjegyzéssel, hogy „Következik mintegy 250 aláírás”.¹⁷ Ezek a nevek nem lettek feltüntetve, sőt a jegyzőkönyv vezetője túlzott is, hiszen az eredeti albumban csak 129 név olvasható.

A hódolati felirat szó szerinti közlésénél az eredeti albumban lévő szöveget vettem alapul. Vastagon kiemeltem a szövegben előforduló piros és aranytintával szépen kiraj-zolt betűket. Az aláírások esetében az aláírók eredeti sorrendjét nem lehetett követni, mert hol kettő, hol három oszlopba írták a nevüket.

Főmagasságú és Főtisztelendő HAYNALD LAJOS Bibornok-Érsek Úrnak,

hittudornak, valóságos belső titkos tanácsosnak, a Szent István- s más kitűnő rendek nagykeresztésének, római grófnak; a magyar tudományos akadémia igazgató, – és több tu-dományos és művészeti társaságok alapító és tiszteletbeli tagjának; fiúi hódolattal: Kalo-csán.

Főmagasságú és főtisztelendő Bibornok-Érsek Úr! Kegyelmes Urunk!

Szécsény mezőváros közönsége a hódolat tiszta érzelmének kifejezésével járul Főma-gasságod kegyelmes színe elé, hálát rebegve az Ég- és föld mindenható Istenének, hogy ál-dozársága ötven éves évfordulójának örömnépét Főmagasságodnak megérni engedte.

E tiszta hódolat gyűpontja, összesége mindazon nemes érzelmeknek, melyeket e város minden hű fia Főmagasságod iránt szívében táplál: tisztelet, hála, szeretet s fiúi gyengéd ragaszkodás azon nemes gyöngyök, melyekkel Főmagasságod érdemeinek ragyogó füzé-rét e város közönsége hódolata által ékesíteni óhajtja.

Főmagasságodnak a legjelesbek sorában is érzelmi fenségével kimagasló alakja tisz-teletet parancsol minden jobbérzékű kebelnek, mely a jó, szép, és nemes létesítésében buzgó-lkodó szellemek törekvéseit felfogni képes. – Főmagasságod mint egyházi fejedelem Krisz-tus földi helytartója trónjának zsámolyán áll; szava az egyháznagyok döntő szózata közt meggyőző erővel hatott el a föld összes népeihez, mindazáltal áldást hintő gondjának suga-rai egyházmegyéje legkisebb lelkésziségének kunyhóiban is elárasztják az atyai szeretet és gondosság világát. – Mint államférfi a hazának és királynak szentelte nagy tehetségeit;

16 A díszalbumban látható városi címernek csak egyes elemei fedik a valóságot.

17 NML. V. 503. 2. k. (1888–1896.) 44. p. 1889. nov. 20.

csak ily tehetségek mérlegbe vetése mellett léphettünk vissza a történeti jogalapra, csak ily közbenjárók ernyedetlen buzgalma által szilárdulhatott meg a Fejedelem és népei között az óhajtott egyetértés – adja az *Ég!* – örök időkre, s e nemes törekvés és munkásság emelték **Főmagasságodnak** azon magas állásra, mely Magyarország Felséges Királyasszonyának megkoronázására való legkedvesebb tiszttel s legkiválóbb joggal ruházza föl **Főmagasságodat**. – A tudományok és szépművészetek előharczosai világszerte hirdetik **Főmagasságod** nevének dicsőségét, kibén nemcsak a nemeskeblű pártfogót, hanem – különösen a természet életét hirdető növényzet ismeretének terén – a vezért is tisztelik.

A hála önkényt születik a jótettek nyomában, mint kikeletkor a virág; **Főmagasságod** jótettei a Királyhágón túl és innen ismereteseek, sőt európaszerte a magasztalás hangján említetnek mindazon nemes intézkedések, melyeket **Főmagasságod** nem csak a vallás-erkölcsös nevelés és közoktatás előmozdítása tekintetéből, hanem egyáltalán az egyént nem válogató emberszeretet által vezéreltetve s az anyagi áldozatot nem latolva, a közjó érdekében létesített. – *S z é c s é n y* mezőváros, **Főmagasságod** szülőhelye, egész láncolatát sorolhatná fel jó szíve ilynemű nyilatkozványának, de legfényesebben tanúskodik erről a paulai szent Vinczéről nevezett apácza-zárda, szüzeinek áldásos működése úgy a leánygyermeknevelés, valamint a betegápolás terén.

A tisztelet és hála általános érzelmein felül minket, szülővárosa polgárait is vonz **Főmagasságodhoz**: szeretetünk s a fiúi gyengéd ragaszkodás érzelmei. E szeretet és ragaszkodás azonban csak gyenge kamatja a szeretet és vonzalom ama nagy tőkéjének, melyet **Főmagasságod** még dicsősége magos polczán is mindenkor tanusított szülővárosa iránt. Ifjúkori emlékeinket újból kedvesekké tette, midőn **Főmagasságod** a saját emlékeit azokhoz fűzni még a legutóbbi időkben is méltónak tartotta. Szécsény város gyermekének, hű fiának nem csak vallotta, de bizonyította magát még a bíbor éke alatt is, – áldást mondott a földre, melyben mindnyájunk szeretetei nyugosznak, áldást kért a földre, melyen mindnyájunk utódai, hozzátartozói az élet terheivel küzdeni fognak.

Bárkinél is a földön több jogunk van tehát **Főmagasságod** kegyelmes színe elé, áldozarságának ötven éves örömnünnepén járulni, mert nekünk a kegyes *Ég Főmagasságodban* nem csak áldó atyát és buzgó jótevőt adott, hanem szerető honfitársat is; ezért sietünk tiszteletünk, halánk és szeretetünk nemes gyöngyeit a hódolat ékes füzérében **Főmagasságodnak** átnyújtani, kérvén az *Ég- és föld* mindenható Istenét, hogy a kór gyengítő terhét munkabíró vállairól levéve, áldásdús életét az egyház és haza boldogítására, szülőföldre dicsőségére s mindnyájunk örömére még évek nagy során át hosszúra nyújtsa.

Szécsény mezőváros közönsége:

Szécsényben, 1889. évi október hó 15-ik napján.

Faska Géza jegyző; Ruzinkó Antal helyettes városi bíró; Révay Sándor ügyvéd, városbíró; Dr. Pulszky Ágost; Hittig Gyula *h. pénztárnok és közgyám*; Pokorny Pál városi képviselő; Komjáthy Anselm *kir. tanácsos és v.képviselő*; Holcsek Ferenc *aljegyző*; Pintér Sándor városi képviselő; Terstyánszky István városi képviselő; Gyurkó Imre *s. sz. h. r.k. lelkész*; Pick József; Rádi András; Enberger Ödön; Márkus István; Rábai Máté; Dr. Skvorovszky Károly; Rádi János; Gonda István; Parditka Mihály városi képviselő; Berky Jób *szolgabíró*; Vancsó Béla városi képviselő; Bulcsú Pál; Racsák József; Alács Imre; Rády Ferencz; Kaszner Lajos; Szvidorny Bonifác; Parditka Gyula; Huszár Henrik; Dr. Márer József; Krámer István; Bellusi Baross Árpád *szécsényi járás főszolgabírája*; Zubovics István *h. főszolgabíró*; Zsivora Samu *kir. járásbíró*; felső-mesteri Regös Sándor

kir. aljegyző ; Gianone Hugó *megy. jár. útbiztos*; Maczák Ferencz; Deutsch Sándor; Prágai Samu; Vilim János; Fábián Gyula *kir. aljárásbíró*; Géczy Pál; Molnár János *vá. tanácsos*; Szécsényi irgalmas nővérek Meissner Vincencita *főnöknő*; Simonides János; Horthy Pál; Trajter Mihály; Pap Sándor; Deutsch László; Szerémy Ödön; Berta Rezső *kir. telekkönyvezető*; Kálmán Sándor; Ráth Ferencz; Radványi Gábor; Balgha Ferencz *ny. kir. aljbíró*; Dr. Löwy Izsák; Schück Gyula; Bayer Sándor; Lövinger Mór; Szomor György ; Horváth Mihály Ferencz; Beke Lajos; Paczek János; Obrosta Gyula; Ifj. Hábel Antal; Jenei Mihály ; Ocskó Mihály; Szepessy József; Balás Mihály; Harazin Pál; Löwy Gyula; Kasza Pál; Pokorni János; Bóvíz Pál; Herkovich Sándor; Dániel Albert; Enberger Lajos; Schlésinger Gábor; Löwy Károly; Löwy Ignátz; Schlésinger Salamom; Niedermann Vilmos *mkpostamester*; Löwy Gábor; Gécz Mihály; Gútfreund Ignác; Hábel Ferencz; Ágner Dániel; Kis Pál; Damko János; Stanyik Mihály; Bertha István *rom. kath. kántortanító*; Szigethi Ferencz; Bellák Károly *pőri főügy.*; Bablana Pál; Ifj. Varga János; Ocsovai Pál; Ilencsik János; Parditka István; Józsa István; Deutsch Adolf; Szórád Géza; Márkus Ferencz; Radványi Ferencz; Ifi Géczy Mihály; Trajter József; Nyikony János; Donner Henrik; Müller Kálmán *férfiszabó*; Jaskor István; Molnár István; Rigó József; Mester György; Schwarcz Soma; Sztancsik János; Búcsú György; Őze Ferencz; Őze József; Czingér Mihály; Oláh István; Popovics János; Csókási István +; Virág Ferencz +; Reich Ignác; Szamkó József; Nyikon István ifj. +; Janák József +; Nóta János +; Horváth Mihály.

A SZÉCSÉNYI IRGALMAS (VINCÉS) NŐVÉREK ÁLTAL KÉSZÍTETT DÍSZALBUM

A másik szécsényi díszalbum, ami Kalocsán megtalálható, a Haynald érsek által alapított Páli Szent Vincéről nevezett irgalmas nővérek által lett adományozva. Ennek a hódolati feliratnak az elkészültéről és az átadásáról nem rendelkezünk semmilyen adattal. Ez elsődlegesen annak tudható be, hogy a rendház 1950-es állami feloszlatását követően minden irat a zárdában maradt. A nővérek csak az 1875–1949-ig, két kötetben vezetett Historia Domusukat, vagy ahogyan ők nevezték, a krónikát tudták magukkal vinni. Az első kötet a „német napló” – elmondás szerint a Grázból jött nővérek eleinte németül vezették az eseményeket – kölcsön lett adva személyeknek olvasásra és valakinél elakadt. Az irgalmas nővérek szécsényi működésének 1993-ban történt megírásakor tett nyomozásom sem vezetett eredményre. Csak az 1919–1949-ig vezetett kötet áll a rendelkezésünkre.¹⁸

A nővérek által készített hódolati felirat szerényebb kivitelű, de igen díszesen van megszerkesztve. Minden bizonnyal a nővérek saját maguk készítették és állították össze. Keltezésnek 1889. október 1-i napot jelölték meg és az egész közösség nevében Meissner Vincentia zárdafőnöknő írta alá. Valószínű, hogy postán juttatták el, de az sem kizárt, hogy az érsek valamely családtagján keresztül. Haynald érsek október 3-án meg is köszönte az üdvözetet, de ennek tartalmát nem ismerjük. A levél tisztázatára csak annyi van feltüntetve, hogy „*Köszönet írva*”.¹⁹

¹⁸ GALCSIK 1993.

¹⁹ KFL. I. 1.c. Haynald, vegyes iratok. 1889-es jubileum.

A háromlappos feliratban a nővérek Haynald érsek munkásságára kérik Isten áldását és számukra pedig főpásztori áldását.²⁰

„Éljen! Főmagasságú Bibornok Legkegyelmesebb Érsek Atyánk Nemes férfiú, önzetlen buzgólkodó Ritka ember, páratlan önfeláldozó Magyarország ékes csillaga Egyházunk dísze A hit bajnoka Jubileumos Főpapunk Éljen!

Ő Eminenciája Főmagasságú Főtisztelendő Bibornok Érsek Úr!

A legmélyebb hála érzületével bátorkodom magas születési ünnepére – alázattal méltatlan szécsényi irgalmas testvérek nevében – a legőszintébb üdvkívánatokat mély hódolattal nyilvánítani.

Nem csekély óhajtaással várjuk szinte azon nagy napot, melynek első koránya, azon nyájasan mosolygó csillagot tünteti fel, melynek ragyogása hangosan hirdeti Eminenciád jubileumának dicső ünnepét. Oly sok ezer és ezer hálásan dobogó szív örvend ezen örömteljes régőhajtott napnak, midőn Eminenciádat mint Isten hű szolgáját, gondos főpásztort, fáradhatlan apostolat üdvözölheti az Úr oltáránál; ki azt évek hosszú sora alatt folyton fáradozott rábizott nyájának boldogításán-üdvén.

Mi is örvendünk, szívünk fellángol a boldogság hevében és alázattal emeljük fel kezeinket Istenhez, hálaikat adandó, hogy ez dicső nap oly szép fényben tűnik fel Eminenciádat boldogságban találva. De forró ímában kérni is fogjuk őt, hogy Eminenciád száz éves jubileumát is engedje e földön megérni s azonfelül még soká áldásdúsan működve egyházunk javára. Ez forró óhajtasom melyet kedves testvéreim nevében kifejezni bátorkodtam. Kegyeskedjék Ő Eminenciája azt szívesen fogadni, melyek után mindnyájunk részére főpásztori áldásáért esdve, legmélyebb hálával és kiváló hódolattal vagyok.

Eminenciád

Szécsény, 1889. október 1-én

Legalázatosabb szolgálója testvér Meissner Vincentia zárdafőnöknő.”

A NÓGRÁD VÁRMEGYE ÁLTAL KÉSZÍTETT DÍSZALBUM

A Haynald jubileumi iratok között található az a harmadik díszalbum, ami szintén nógrádi vonatkozású. Ennek történetéről jóval több forrás áll rendelkezésünkre.

E tanulmány bevezető gondolatában megemlítettem, hogy Nógrád vármegye megkésve emlékezett meg és küldte el a hódolati feliratát a főpaphoz. 1889. október 15-én Scitovszky János alispán az alábbi indítványt nyújtotta be Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottságához. „Határozza el a vármegye törvényhatósági bizottsága, hogy Főmagasságú és Főtisztelendő Haynald Lajos bíbornok, kalocsai érseket, e vármegye szülöttjét, 50 éves áldozarságának ünnepélye alkalmából feliratilag üdvözli, s tekintettel az egyház nagy gyengélkedő egészségére, annak átadásával, küldöttség mellőzésével, vármegye alispánját bízva meg.

Határozza el továbbá, hogy az ünnepelt férfiúnak hazánk, az egyház, tudomány és művészetek körül, főleg pedig jótékonyosság terén szerzett érdemei elismeréseül, életnagyságú arcképét székházunk nagyerme számára beszerzi, s azt a haza s e vármegye felvirágzása körül érdemeket szerzett hazafiak sorába – mindenkor követendő példaként – elhelyezi, s

²⁰ Uo.

egyben felhívja vármegye alispánját, hogy a felmerülendett költségek mikénti fedezete iránti javaslatát mielőbb terjessze elő.

Kelt Balassa Gyarmaton 1889 október hó 15 ikén.

Beadja s elfogadását kéri:

*Scitovszky János Nógrád vármegye alispánja s törvényhatósági bizottsági tag.*²¹

Meglátásom szerint, az ünnepség országos visszhangja során merült fel az alispánban az indítvány megfogalmazása gondolatok sokasága és különösen az, hogy Nógrád vármegyének, ahol Haynald érsek született, illik megemlékeznie.

Az indítványt a Törvényhatósági Bizottság a november 5-én tartott ülésén tárgyalta meg és a 179. számú határozatában a leírtakat elfogadta, az ügy intézésével az alispánt bízták meg. Egyben ő kapott az üdvözlő felirat átadására is megbízatást az érsek gyengélkedő egészsége miatt. „Indítványa Scitovszky János alispánnak, Haynald Lajos Bíbornok kalocsai Érsekhez, 50 éves áldozásának alkalmából, üdvözlő felirat intézése s vármegyénk e nagy fia arcképének beszerzése tárgyában.

Ezen indítvány általános lelkesültséggel egyhangúlag elfogadásával elrendeli a vármegye közönsége, hogy főmagasságú és Főtisztelendő Haynald Lajos Bíbornok kalocsai Érsek Ó Eminentijához, áldozásának 50 éves jubileuma alkalmából üdvözlő felirat intézésék, melynek átadásával tekintettel az Egyháznagy gyengélkedő egészségére, a vármegye alispánját bizza meg.

Elhatározza egyidejűleg, hogy vármegyénk e nagy fiának, hazánk, az egyház, tudomány és művészetek, főleg pedig a jótékonyosság terén szerzett érdemei elismerésül, életnagyságú arcképét beszerezni s azt a haza valamint vármegyénk felvirágzása körül érdemeket szerzett hazafiak sorába, a vármegye székháza nagytermébe helyezi el. Egyben felhívja az alispánt, hogy a felmerülendő költségek mikénti fedezete iránt javaslatát mielőbb terjessze elő.²²

A vármegyei elhatározás tényét a lakossággal is tudatták a megyei sajtón keresztül. „Nógrád vármegye igen szép és kegyeletes ténynek adott kifejezést az által, hogy Haynald Lajos kalocsai bíboros érsek őfőmagasságához, megyénk kitűnő nagy fiához, ötvenedik évi jubileuma alkalmából üdvözlő iratot küld s egyszersmind elhatározta, hogy a főpap arcképét lefesteti és azt vármegyénk dísztermében, többi jelesein sorába elhelyezteti. Az indítványt Scitovszky János alispán tette meg, s ő lett megbízva azzal is, hogy az arckép kiállítása iránt intézkedjék.”²³

Az idézett forrásokból kitűnik, hogy két elhatározás született, egy díszalbum elkészítésére és egy életnagyságú festmény beszerzéséről az érsek portréjával. Az események további menetében elsőként az album megvalósításának történetét kísérik figyelemmel.

Scitovszky alispán rögtön meg is tette a kellő lépéseket – mivel az idő előrehaladta is sürgette. November 11-én felvette a kapcsolatot a budapesti „Rigler József Ede előbb Posner Károly Lajos” papírkereskedési céggel, akik a pergamen lapokat beszerezték. A cég részéről 25-én érkezett sürgőnyi válasz azzal kapcsolatosan, hogy a lapokat milyen

21 NML. IV. 402. (Nógrád Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai), 23. d. 5/1890. sz. irat. (Az alispáni indítvány iktatószáma 16.404/1890).

22 NML. IV. 402. 15. k. 1889. évi jegyzőkönyv. 179/1889. kgysz. (1889. nov. 5.).

23 NLHH. 17. évf. 45. sz. 1889. nov. 10. 2. p. (Nógrád vármegye III-ik évi közgyűlése).

módon volna érdemes tárolni. „F.hó 11.ről kelt b. rendelvénység kellemes birtokában, felkérem velem körülményesebben tudatni, hogy minő kivitelben készítsem a megrendelt borítékot.

Ha a tekintetes vármegye a díszablát mellőzni óhajtja, úgy készítenédnek ajánlanám a díszhengert, melyben a pergament lapok belegöngyölve és nem összehajtva nyugodnának.

Igen becses válaszában váratában maradtam

Alázatos szolgája

Rigler József Ede előbb Posner Károly Lajos²⁴

December elejére pedig el is készült a díszalbum. Az elszámolást tartalmazó költségvetésből tudjuk meg, hogy minderre 33 forint és 47 krajcárt költöttek. Az elszámolás megemlíti továbbá, hogy a díszírás Kupis József mérnök munkája. „Közgyűlésünk 179/89 számú határozatához képest Haynald Lajos Bibornok érsek jubileuma alkalmából feliratilag üdvözlendő lévén, a felirathoz szükséges pergamenért a csatolt számla szerint általam 12 ft 62 kr kifizettetvén, ugyanennek szorgalmazására pedig sürgönydíj fejében a csatolt vevény szerint 58 kr, a felirat elküldésekor pedig 27 kr postabér előterjesztetvén; utasítom [a] pénztárt, hogy az üdvözlő felirat kiállítására, festett initialékkal eszközölt leírása s elküldése címén a segedelmi magánpénztár 1889 évi költségvetésének kiadás 24. tétele terhére 33 forint 47 kr azaz harminczhárom forint 47 krt helyezzen kiadásra s abból a fent részletezett előterjesztett] kiegyenlítése fejében kezemhez 13 ft 47 krt elismervényezve s 20 forintot pedig Kupis József mérnök írás s festész munkadíja fejében szabályszerű nyugta ellenében fizesse ki, miről nyilvántartás végett számvevőséget, tudomás és alkalmazkodás végett Kupis József mérnök urat értesítse.”²⁵

Viszont a Nógrádi Lapok és Honti Híradó című lapban ezzel kapcsolatosan ez olvasható: „Nógrádmegye eme remek irállyal szerkesztett gyönyörű rondirással pergamenre íratott, Tihanyi Ferencz jeles jegyzőnk tollából került ki.”²⁶ A meglátásom szerint a megfogalmazott gondolatok származhattak a főjegyzőtől, míg a díszírást Kupis mérnök végezhette el.

Az elkészült díszalbumot postán küldték el Haynald érsekhez, ezt alátámasztja a költségelszámolásban megjelölt „a felirat elküldésekor pedig 27 kr. postabér előterjesztvén” tétel megnevezése is.²⁷

A törvényhatósági jegyzőkönyvek nem örökítették meg a hódolati felirat szövegét. Ezt a hiányosságot pótolta a már többször idézett vármegyei lap, ugyanis a megfogalmazott gondolatokat szó szerint közölte.²⁸ Szerencsénkre az eredeti példány fellelhető Kalocsán, így ennek a szövegét teszem közzé.²⁹

24 NML. IV. 402. 23. d. 5/1890. sz. (Alispáni iktatószám 17.429/1889. sz.).

25 Uo. (Alispáni iktatószám 18.197/1889. sz.).

26 NLHH. 17. évf. 48. sz. 1889. dec. 1. 1. p. (Üdvözlő felirat Haynald Lajos érsekhez).

27 NML. IV. 402. 23. d. 5/1890. sz. irat. (Alispáni iktatószám 18.197/1889).

28 NLHH. 17. évf. 48. sz. 1889. dec. 1. 1.p. (Üdvözlő felirat Haynald Lajos érsekhez).

29 KFL. I. 1. c. Haynald, Vegyes iratok, 1889-es jubileum.

„179/1889. közgy. szám

Főmagasságú és Főtisztelendő Dr. Haynald Lajos Bíbornok Kalocsai Érsek, a Szent István rend nagykeresztése Ő Eminenciájának sat.sat. Kalocsán.

Főmagasságú és Főtisztelendő Bíbornok Érsek Úr!

Hála és örömeztet fogja el minden magyar szívét, midőn hazánk nagy fia Kalocsa Bíbornok Érseke aranymiséjének ünnepét üli.

Hála a végtelen irgalmú jóságos Istennek, hogy Eminenciádnak e magasztos ünnepet ülhetni megengedé; a tudat pedig, hogy Eminenciádat e nemzet magáénak mondhatja, öröm és büszkeség érzetével tölti el minden igaz hazafi szívét. Hogyne osztoznék a közös érületben Nógrád vármegye közönsége, mely Eminenciádat szűkebb körben, bensőbben mondhatja magáénak, mert vármegyénkben látta meg először a napvilágot, itt állott bölcsője, itt kezdődött élete annak, ki áldása volt hivatva lenni száz-, és százazreknek, ki szent hivatása mellett a magyar tudományos világ elsőrangú kitünősége lett, s ki jótékonyága által annyi fájdalomkönyvet hálakönnnyekké változtatott.

Ezen érzelmek sugallatára intézzük jelen üdvözlő feliratunkat Eminenciádhoz lelkeink mélyéből kívánva, hogy Eminenciád még évek hosszú során lehessen egyházunk disze, hazánk és vármegyénk büszkesége.

De nem elégszünk meg azzal, hogy e vármegye százazreinek üdv- és szerencsekívánatait a nemzet millióinak üdvkívánataival egyesítsük; – mi megakarjuk örökíteni Egyháznagynak ez ünnepélyét az által, hogy életnagyságú arczképét, hazánk és vármegyénk közül érdemeket szerzett nagyjaink sorába a jelen nemzedék örömeire és késő utódok tündöklő példjaként székházunk dísztermébe helyezzük el.

Fogadja Eminenciád kegyesen üdvözlő feliratunkat s ezen elhatározásunkat. A tisztelet és hálaérzet sugallta és azon egyhangú óhaj, hogy azon alkalomból, midőn Bíbornok Egyháznagynak vármegyénk szülötte iránt a Mindenható Isten kegyelme oly fényesen nyilatkozik, – mi is járuljunk egy babérlevéllel, a polgári érdemek, bölcs homlokát övedző, örököld koszorújához.

Kelt B.Gyarmaton Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának 1889 évi Szent-András hava 5 ikén tartott rendes közgyűléséből.

Nógrád vármegye közönsége nevében Scitovszky János alispán”

Haynald érsek december 13-án írt válaszlevelében köszönte meg Nógrád vármegye figyelmességét, kiemelve, hogy a nemes vármegye boldogulásához minden jót kíván.
„Nagyságos Alispán Úr!

Meghatva mondok őszinte köszönetet azon kegyes üdvözlőért, melylyel Nógrád megyének közönsége mult hó 5-én tartott közgyűléséből hozzám intézett díszes iratában engem áldozárságom félszázados jubileuma alkalmából megtisztelt.

Bár az isteni gondviselés fűrkészhetlen határozata érdemetlenségem működését anyamegyém határán túl helyezte, a kiolthatlan gyermeki szeretet és hála érzelmeivel ragaszkodva a szülőföldhöz biztosítom Nagyságodat, hogy nincs az a jó, nincs az az üdvös, mint a Nemes Vármegye boldogulásához, jólétéhez, fölvirágzásához nem kívánnék.

Fogadja stb.

Merán, 1889. 13/12. ³⁰

Az érsek köszönő levelét az 1890. február 15-én tartott Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén mutatták be és elrendelték, hogy a vármegyei levéltárban kell elhelyezni. „Haynald Lajos Bibornok kalocsai Érseknek válaszlevele a hozzá 50 éves áldozár jubileuma alkalmából intézett üdvözletre. A levéltárban elhelyeztetni rendeltetik.”³¹

A levélnek levéltári elhelyezésével kapcsolatos intézkedés megtörtént, ezt bizonyítja a Nógrád Vármegye Levéltárának, mint intézménynek 1890-ből megmaradt mutatókönyve, miszerint Haynald érsek választát 95/1890. számmal iktatták.³² Sajnos az eredeti irat már nem található meg, csak azt a tisztázati másolatot ismerjük, ami Kalocsán előkerült és fentebb idéztünk.

Mint ahogyan vázoltuk a díszalbum megszületésének történeténél, az alispáni előterjesztésben egy, az érseket ábrázoló festmény beszerzését is elhatározták. Ezzel kapcsolatosan kevés információval rendelkezünk. A Törvényhatósági Bizottság részéről várakozási álláspont született, nem történt semmilyen intézkedés. Ezt a csendet törte meg az 1890. május 30-án tartott közgyűlési bejelentés az alispán részéről, hogy Haynald Lajos testvére, Teréz, ő és fiai nevében felajánlották, hogy egy híres hazai festővel megfestetik a bíboros arcképét és a vármegye közönségének felajánlják. Ezt a bejelentést és adományt köszönettel fogadták. „A vármegye alispánja jelenti, mikép Velics Haynald Teréz Úrnő azon megkereséssel fordult hozzá, lenne az ő és fiai azon kérelmének tolmácsa, hogy fogadja a vármegye közönsége a Haynald Lajos Bibornok Érsek Ő Főmagassága iránt nyilvánított megtisztelő elhatározásáért leghálásabb köszönetüket s engedje meg, hogy a vármegye székházának díszterme számára megfesteni rendelt arcképet ők, valamely hírneves hazai művész által lefestetve, annak idején a vármegye közönségének felajánlhassák.

Örvendetes tudomásul vétetvén kimondja a vármegye közönsége, hogy Ő Főmagassága rokonainak ezen ajánlatát köszönettel fogadja.

Miről az alispán értesíttetni rendeltetik.”³³

A Haynald család e nemes elhatározásának évek múltával tett eleget, az ígért festmény bekerült a vármegye dísztermében elhelyezett nógrádi panteonba.

A NÓGRÁDI LAPOK ÉS HONTI HÍRADÓ HAYNALD JUBILEUMI SZÁMA

Mint ahogyan említettük a Kalocsán található Haynald jubileumi iratok gyűjteményében az ismertetett albumokon kívül található egy újabb nógrádi vonatkozású dokumentum. Nevezetesen Horváth Danó a *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* folyóirat főszerkesztője megküldte hódolata jeleként azt az ünnepi számot, amiben a főoldalon kegyelettel írt az érsekről jubileuma alkalmából.³⁴

A hírlapíró Haynald érsek életét, pályafutását ismerteti születésétől kezdve a kalocsai érseki székig. Minden bizonnyal az is célja volt, hogy az olvasók is mélyebben meg-

31 NML. IV. 402. 16. k. 1890. évi jegyzőkönyv. 5/1890 kgvsz. (1890. febr. 15.), valamint 23. d. 5/1890. sz. irat.

32 NML. IV. 486. (Nógrád Vármegye Levéltárának iratai) 12. k. 1890. évi mutatókönyv. 95/1890. számon iktatták.

33 NML. IV. 402. 16. k. 1890. évi jegyzőkönyv. 88/1890. kgvsz. (1890. máj. 30.).

34 KFL. I. 1.c. Haynald. Vegyes iratok, 1889-es jubileum.

ismerjék annak a főpapnak az életútját, aki csak dicsőséget szerzett szülővárosára, Nógrád vármegyére, a hazára és egyházára.³⁵ „Haynald Lajos. Néhány éve annak, hogy a szécsényi nagyvendéglőben volt szerencsém találkozni Szontagh Pál kegyelmes úrral, közéletünk eme kimagasló alakjával. Akkor még nem volt kegyelmes úr. Együtt ebédeltünk. Az egyszerű, de elég ízletes ebéd mellett jól esett szellemes megjegyzéseit hallanom. A többek között azt is mondta, hogy Szécsény városa két nagy dologról nevezetes, az egyik az, hogy itt született Haynald Lajos, a másik az, hogy itt lakott Pulszky Ferencz. Én erre csakhamar megjegyeztem, hogy nem két, de három dologról híres a város, mert Haynald Lajos itteni születésén, s Pulszky Ferencz itteni tartózkodásán kívül van még egy ami Szécsény városát híressé tette, s ez az, hogy egy szeptemberi szép reggelen itt született Szontagh Pál is.

A kegyelmes úr mosolygott s lutheránus ember lettére Haynaldot magasztalta előttem.

A mély tudományú, nagy műveltségű, finom modorú főpap egyike azon nagy hazánkfiainak, akik életök minden szakát a közjónak és a hazának szentelték. Ezt bizonyította be Haynald Lajos, a rajongásig szeretett kalocsai bíboros érsek, kire Nógrád vármegye mindenkor büszke volt.

Haynald Lajos 1816-ban született Szécsényben. Most Október 15-én mult el annak 50 éve, hogy e szép növésű, kedves arczu és már akkor is nagy készségű fiatal klerikust felszentelték a történelmi emlékü Bakács templom vörös márvány boltívei alatt.

Epen ma vasárnap (október hó 20-án) mult el ötven esztendeje, hogy Haynald Lajos szülőinek szécsényi szerény házában szülőközsége templomában először mutatta be az Úrnak áldozatát. Ezen örömnapp fénnyét atyjának barátja: Jekelfalussy Vincze rimóczi plébános később szepesi és székesfehérvári püspök kitűnő szónoklattal emelte.

Egy rövid vezérczik kerete nem ölelhet fel egész élettörténetet, s csak rövidre kell szorítokoznunk ennek előadásával.

Haynald élettörténete dióhéjba szorítva következő:

Haynald Lajos 1816-ban született. Atyja Haynald István volt, aki a vármegyét is szolgálta, azonban Forgách József gróf kamarás megbízása folytán a gróf fiát, majd unokáit nevelte. A grófi fiúkkal együtt növekedett a kis Lajos is. Tizennégy éves volt, mikor a pozsonyi Szent Imréről címzett papnöveldeben a reverendát először felölti és Rudnay primás kezéből a tonzúrát és kisebb rendeket felvette. Később Pesten, aztán Bécsben a Pázmáneumban tanult, hol először ismerkedett meg Simor János hercegprimásunkkal. Egy évi káplánkodás és 4 évi tanárság után először Kopácsy primás a 29 éves Haynaldot titkárává nevezte ki. Előmenetele igen gyors volt. Alig érte el a harminczötödik évét, midőn Magyarország főpapjainak illustis testületébe lépett, s kineveztetett Kovács Miklós helyére erdélyi püspöknek. Igaz, hogy hűséget tanusított a dynastia iránt a szabadságharc alatt, és habár ezt a dynastia fel is akarta használni, de ő erélyesen visszautasított minden beavatkozást, a mi a püspöki és főtanfelügyelői jogkörbe vágott. Hazafiságának legnagyobb bizonyítéka az, hogy 1861. febr. 11-én tartott gyulafehérvári conferentián a jogfolytonosság és az unio mellett foglalt állást. Hazafiságát erősen manifestálta a pesti országgyűlésen, mikor is egy monumentális beszédben az abszolút kormány ellen szólalt fel. Az agg Scitovszky János hercegprimás örömkönnel szemében rázta meg ekkor egykori udvari papjának kezét, mondván: „Fiam, igen helyesen és igen szépen beszéltél.” Az absolut, kormány elleni engedetlensége miatt erdélyi püspöki állásától felmentetett. Innen aztán elköltözött az örök vá-

35 NLHH. 17. évf. 42. sz. 1889. okt. 20. 1. p. (Haynald Lajos).

rosba, Rómába, hol IX. Pius pápa oldala mellett tagja volt a rendkívüli ügyek congregációjának s bizalmas tanácsadója volt harmadféléven át a pápának.

Meggyőződését Rómában sem vetette alá a pápa akaratának, mert azok vezére lett, kik az infallibilitás dogmáját ellenezték. Ezzel elvesztette IX. Pius pápa rokonszenvét és bizalmát; azonban IX. Pius pápa halála után XIII. Leó pápa a mellőzést megsokalván, Haynaldot csakhamar felvette a bíbornoki testületbe.

Haynald Lajos 1867-ben neveztetett ki kalocsai érsekké, s azóta egyházmegyéjét rendbe hozván, huszonkét év alatt a róm. kath. Egyház és az ország érdekeit mindig szívén viselte. Modoros természete s fenkölt műveltsége és szellemisége első helyet biztosítottak neki a delegációkban is, melyekben több ízben elnökölt.

De minden Demosthenesnél szebben beszélt a tett.

Haynald bíboros érsek egyházi, tanügyi, tudományos irodalmi művészeti és humanus célokra jövedelmeihez aránylag igen nagy áldozatokat hozott. Már mint erdélyi püspök 13 év alatt 394,897 frtot adott a fentebb elősorolt intézményekre. Kalocsai érsekségének 22 évi folyamán 4.209.730 frtot osztott ki.

Az áldozatkész főpap okt. 15-ki aranymiséje emlékére újabb nagyszerű alapítványokat tett és pedig a kalocsai érseki megye egyházi és iskolai céljaira szolgáló Haynald-alapra 236,000, a zombori árvaházra 80,000, a bácsi és bajai leányiskolára 20,000, az édes anyja emlékére alapított szécsényi kór és árvaházra 15,000, a kalocsai csillagdára 15,000 forintnyi összeget adott. Ebből látható, hogy Haynald Lajos közcélokra tette adakozásai tetézik az 5 milliót. E fejedelmi összegben a magyar tudományos akadémia, a magyar nemzeti és az erdélyi múzeum, a zeneművészeti akadémia mintegy 227,293 frttal szerepelnek, ide nem számítva a bíbornok európai hírű botanikus gyűjteményét és szakkönyvtárát, melyet a nemzeti múzeumnak ajándékozott.

A jubileum alkalmával a közjó iránt annyi áldozatot hozó bíboros főpapot Ő felsége Első Ferencz József apostoli királyunk igazán szép és megható szavakban táviratilag üdvözölte – Gr. Csáky Albin vallás és közoktatási miniszterünk szintén igen hatásos üdvözlőlet menesztett Haynaldhoz. Megható volt a pápa üdvözlő irata is. – Simor János hercegprímás úr őementíájára sem feledkezett meg régi jó barátjáról, csak azt vehetjük méltán rossz néven tőle, hogy üdvözlő táviratát nem magyar, hanem latin nyelven intézte öreg barátjához Haynaldhoz, aki egyházát szereti, de hazáját még jobban szereti.

Isten éltesse ezért a kitűnő magyar bíboros főpapot még soká, az emberi kor legvégső határáig!”

Minden bizonnyal Haynald érsek külön is megköszönte e küldeményt, de ennek semmilyen nyomát nem találjuk a forrásokban.

A betegeskedő érseknek megható érzés lehetett a szülőföld hódoló üzenetét olvasni. Ettől többet nem nyújthattak, bármennyire is szerették volna tisztelgő látogatásukkal is üdvözölni a főpásztort. Ez most nem valósulhatott meg, csak az 1891. július 4-én bekövetkezett halálakor, amikor is a temetésén 12 tagú küldöttség vett részt Szécsény város részéről.³⁶

Haynald Lajos és Nógrád megye kapcsolatából még sok a feltáratlan esemény. Eből egy szeletet kiragadva, e tanulmány ezt igyekezett pótolni.

36 Galcsik 1993. 38. p.

CELEBRATION OF CARDINAL LAJOS HAYNALD'S PRIEST JUBILEE IN NÓGRÁD COUNTY (1889)

Lajos Haynald, Cardinal of Kalocsa (1816-1891) celebrated his 50th anniversary of ordination in 1889. Numerous greetings from all over the country were sent to him as a sign of respect. One of those expressing their respect was Nógrád County, since Lajos Haynald was born on 3rd October 1816 in Széchény, Nógrád County, where he also celebrated his first holy mass on 20th October 1839.

Four documents are preserved in the Episcopal Archives and the Library of Kalocsa, which are related to Nógrád County. The town of Széchény, the monastery of the Sisters of Charity of Saint Vincent de Paul in Széchény and the Court Committee of Nógrád County sent a festive album on the occasion, as well as the editor of *Nógrádi Lapok és Honti Híradó* (local newspaper) sent him the jubilee issue of the journal.

The town of Széchény established a "jubilee committee" already in 1888, in order to celebrate the benefactor of the town in an honorable way. A festive album was made, which was signed by several public figures regardless of religious affiliation. The album was planned to be handed by a deputation, but this was miscarried due to the illness of the Cardinal. Consequently the post or the Cardinal's relatives living in Széchény must have delivered the album.

Present study introduces the above-mentioned documents and the jubilee events taking place in Nógrád. The relation between Lajos Haynald and Nógrád County has not been so far completely revealed. Present study intends to introduce a part of it.

MÁTÉ ANITA

MAGYAR HERCEGPRÍMÁS AMERIKÁBAN – CSERNOCH JÁNOS A CHICAGÓI EUCHARISZTIKUS KONGRESSZUSON

A 2004-es év egyik figyelemreméltó egyházi eseménye volt, hogy Erdő Péter bíboros-érsek, Magyarország primása hivatalos látogatást tett az Egyesült Államokban. Az egyik legrangosabb amerikai katolikus egyetem, a South Bend-i Notre Dame meghívására Amerikába látogató főpap felhasználta tengerentúli tartózkodását arra is, hogy felkeressen több, még működő magyar egyházközséget. New York, Passaic, St. Louis, Chicago, Detroit, Cleveland és a kanadai Hamilton magyar közösségei nagy örömmel fogadták a bíborost, aki utazásának céljairól többek között így nyilatkozott a Chicagói Krónikának: „...[ezek közül] az egyik, hogy megtanuljam megérteni az itteni helyzetet és ennek nyomán reflektálni arra, hogy mi a teendő és pontosabban, miben segítheti a magyar katolikus egyház az itteni magyar egyházközségek, plébániák és közösségek életét... Én hiszem, hogy egyfajta felelősséggel tartozunk a külföldön élő magyarokért, a Magyarországgal, a magyar néppel és egyházzal szimpatizáló emberekért”.¹

Nem Erdő Péter volt az első magyar primás, aki ezt a felelősséget átérezte, és amerikai utazása során látogatást tett az ott élő magyarok között. Elődje, Paskai László 2000-ben és 1989-ben, Lékai László pedig 1976-ban, a philadelphiai eucharisztikus kongresszus alkalmából járt Amerikában. Alig két évvel azelőtt, 1974-ben Mindszenty Józsefet üdvözölték az amerikai magyar közösségek, aki emigrációjának éveit többek között arra kívánta felhasználni, hogy segítse a világban szétszóródott magyarok megmaradását, erősítse a nyelvükhöz és hitükhöz való ragaszkodást. Mindszenty bíboros nem ekkor járt először Amerikában: letartóztatása előtt, 1947-ben, az ottawai Mária kongresszus után is felkereste a nagyobb magyar templomokat. A főpapi látogatások hagyománya azonban még korábbra, a két világháború közötti időkre nyúlik vissza, amikor Csernoch János² 1926-ban az Egyesült Államokba utazott, hogy részt vegyen a Chicagóban megrendezett eucharisztikus világkongresszuson, s egyben találkozzon az amerikai magyar katolikusokkal.

1 idézi: Nyugati Hírlevél 67. szám www.hhrf.org/nyugatihirlevel

2 Csernoch János (Szakolca, 1852. jún. 18 – Esztergom, 1927. júl. 25.) 1874-ben szentelték az esztergomi egyházmegye papjává. 1890-től esztergomi kanonok, 1901–1908 között országgyűlési képviselő. 1908-tól csanádi püspök, 1911-től kalocsai érsek, 1913-tól esztergomi érsek és hercegprimás; 1914-ben bíboros lett. Életrajzát ld. LEPOLD ANTAL: *Csernoch János*. Wien, Opus Mystici Corporis 1963.

Egy primási látogatás jelentősége sokrétű: szimbolikus, ám egyben gyakorlati is. Mást jelent a vendéglátók és mást a látogatók számára. Egyrészt megerősíti identitásukban a kint élő magyarokat, akik mindig is nagy örömmel fogadták az óhazai vendégeket; hiszen a főpásztor jelenléte bizonyítéka annak, hogy a magyarországi egyház fontosnak tartja közösségeik létét és fennmaradását; magyarságuk és az óhazával való kapcsolatuk megőrzését. Másrészt pedig, amint arra Erdő Péter az idézett interjúban utalt, a látogatás során lehetőség nyílik, hogy a magyar egyházi vezetés közvetlenül is betekintést nyerjen az amerikai magyar plébániák életébe, és megismerje azok problémáit. Nem elhanyagolandó tényező az sem, hogy az utazás alkalmat teremt arra, hogy tárgyalásokat folytassanak az amerikai főpapsággal a magyar közösségek érdekében, s tapasztalataik alapján kidolgozzák, hogyan segíthetik működésüket.

Az alábbiakban megkísérlem felvázolni az első primási látogatás körülményeit és céljait; az útibeszámolók és nyilatkozatok alapján bemutatni Csernoch János és kíséretének tapasztalatait a 20-as évek Amerikájáról; valamint a fenti szempontok szerint igyekszem értékelni a látogatás jelentőségét.

AZ UTAZÁS ELŐZMÉNYEI

Bár már az 1890-es évektől működtek magyar plébániák az Egyesült Államokban, az I. világháború előtti időszak inkább úttörő korszaknak tekinthető. A kivándorlók fő célja az volt, hogy a magasabb kereseti lehetőségeket kihasználva olyan tőkére tegyenek szert, mellyel hazatérve jobb egzisztenciát teremthetnek maguknak. Az ideiglenesség jellemezte mind az Egyesült Államokban, mind az adott településen való tartózkodásukat, hiszen a munkalehetőségek változása miatt gyakran költöztek.³ Az új környezetben a bevándorlók egy része nem gyakorolta tovább vallását, míg más részükhöz éppen ellenkezőleg, az idegen közeg hatására sokkal komolyabban vette hitét, mint az óhazában. Kezdetben a helyi katolikus templomba jártak, s bár a szertartás ugyanolyan volt, mint Magyarországon, sem az énekekből, sem a prédikációból nem értettek semmit, arról nem is szólva, hogy a nyelvi nehézségek miatt gyónáshoz sem tudtak járulni. Vallásgyakorlásukat tovább nehezítette, hogy az apróbb helyeken, főleg a bányásztelepeken egyáltalán nem volt katolikus templom. A bevándorlók megtartása érdekében az amerikai egyház engedélyezte, hogy nemzetiségi alapon alakuljanak egyházközségek, ahol a pap a hívek nyelvén prédikál, gyóntat és hitoktat. Az Amerikába érkező magyarok sok helyen a szlovákokkal, időnként más nemzetiségekkel együtt alapítottak templomot, ám a népcsoportok közötti konfliktusok miatt ezek nagyrészt szétváltak, s önálló magyar templomok jöttek létre. 1892 és 1900 között először a legnépesebb magyar telepeken, Clevelandben, Bridgeporton, Toledóban, Mckeesporton és South Bendben alakult magyar plébánia, majd 1914-re számuk elérte a 45-öt.⁴

3 Az amerikai magyar kivándorlás történetéről és az amerikai magyar közösségek életéről ld. PUSKÁS JULIANNA: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940 c. monográfiáját*. Budapest: Akadémiai Kiadó 1982

4 ld. MÁTÉ ANITA: *Holy Cross Parish, Detroit: Hungarian Immigrants and their Roman Catholic Parishes in the United States*. MA Thesis ELTE 1998. 17–18.

A magyarországi egyház csak a századfordulót követően foglalkozott intézményesen a kivándoroltak lelki gondozásának kérdésével. 1902-ben a magyar kormány kezdeményezésére püspöki bizottság alakult, melynek tagjai a kivándorlás által leginkább érintett egyházmegyék vezetői voltak, majd részt vettek a kormány által indított ún. amerikai akcióban.⁵ A hitélet szempontjából azonban fontosabb volt, hogy megfelelő lelkipásztorokkal lássák el a magyar közösségeket, melyek száma, mint láttuk, rohamosan nőtt. Ám az Amerikából érkező kéréseket a hazai paphiányra hivatkozva csak ritkán teljesítették. Így nem csoda, ha a kivándorlók és papjaik úgy érezték, a hazai egyházi vezetés nem támogatja őket megfelelően.⁶

Az I. világháború előtt sem az amerikai, sem a magyarországi feltételek nem voltak adottak egy főpapi látogatáshoz. Bár többszázezer magyar katolikus tartózkodott az Egyesült Államokban, közösségeik még a formálódás fázisában voltak. A magyar hierarchia számára a kivándorlók lelki gondozásának biztosítása a sok megoldandó feladat egyikét jelentette csak. Bár az amerikai püspökökkel való személyes tárgyalás bizonyára nagy előnyökkel járt volna a kezdeti időszakban is, mivel alkalmat biztosított volna a félreértések tisztázására és elősegítette volna a jobb megértést, a nagy távolság és az adott viszonyok miatt főpapi utazásra nem került sor.⁷

Az I. világháború után azonban megváltozott a helyzet mind Amerikában, mind Magyarországon. Az egykori kivándorlók, akik eredetileg csak átmenetileg kívántak az Egyesült Államokban dolgozni, döntöttek a kinti letelepedés mellett. Jobban kötődtek a helyi magyar közösségekhez, melyek megerősödtek, s több helyen virágzó egyházközségi élet alakult ki egy-egy kiváló pap vezetésével (pl. Eördögh Elemér – Toledo, Csernitzky István – Bridgeport).

Magyarország is új helyzetbe került a trianoni békeszerződés következtében. Elvesztette területének kétharmadát, lakosságának hatvan százalékát. Az elcsatolt területeken többmillió magyar népesség élt, akik kisebbségi létre kényszerültek az utódállamokban. A békeszerződés súlyos gazdasági hatásokkal is járt. A nyersanyag-ellőhelyek nagy része a határon túlra került, az ipari szerkezet torzzá vált, szétesett a piac és a közlekedési hálózat. A két világháború közötti időszakban a magyar politika legfőbb célja a békeszerződés revíziója lett, s ezen cél eléréséhez nagy reménnyel tekintett az amerikai magyarokra. Számított azok anyagi és politikai támogatására: adományaikra és a revíziós harc képviselőire az Újvilágban. Ennek következtében a magyarországi katolikus egyház és az amerikai magyarok kapcsolatai is erősödtek, amelynek

5 Az „amerikai akció” a magyar kormány által 1903-ban kidolgozott átfogó programcsomagot jelöli, melynek legfőbb célja a kivándoroltak „nemzeti gondozása” volt. Elterő stratégiát fogalmaztak meg a magyarok és a nemzetiségek számára: próbálták megőrizni a magyarok hűségét és ösztönözni őket a visszatérésre, míg a nemzetiségeket a pánszláv hatástól próbálták védeni, de őket a kinnmaradásra buzdították. Puskás 261–263. Az akció megvalósítása érdekében papok is kaptak rendszeres juttatásokat (pl. Biskoroványi Vilmos gutembergi (NJ) plébános Esztergomi Primási Levéltár (E PL) Püspöki értekezletek jegyzőkönyvei 1913. nov. 7. 27. pont).

6 lásd Kovács Lajos New York-i plébános panaszát az *Amerikai Magyar Népszava* 1910-es jubileumi albumában 103–104.

7 Mindössze néhány missziós útra került sor: 1904-ben Prohászka Ottokár, esztergomi spirituális utazott az Egyesült Államokba Izsóf Alajos és Sebők Imre társaságában. Prohászka útiélményei *Képek az Újvilágból* címen jelent meg. *Utak és állomások*. Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái XVI. kötet 272–302.

egyértelmű jele, hogy a korszakban több főpap is személyesen kereste fel a kinti magyar közösségeket.⁸

A LÁTOGATÁS PROGRAMJA

Csernoch János hercegprímás George Mundelein chicagói érsek meghívására utazott az Egyesült Államokba, hogy más egyházfőkkel együtt részt vegyen a XXVIII. eucharisztikus világkongresszuson, melyet 1926-ban Chicagóban tartottak. A huszadik század során az eucharisztikus nagygyűlések a világegyház legkiemelkedőbb ünnepei voltak. A rendező ország mindent megtett, hogy maradandó élményt nyújtson az odaseregülő hívek számára – elég, ha csak az 1938-as budapesti kongresszusra gondolunk.⁹ Az Egyesült Államok is nagyon készült a chicagói világkongresszusra, s minden idők legimpozánsabb egyházi rendezvényével igyekeztek megmutatni az amerikai katolicizmust a világnak.

A chicagói érsek meghívója már az év elején megérkezett Esztergomba, s az amerikai magyar papság és hívek nagyon számítottak a hercegprímás pozitív válaszára. Hetilapjukban, a Magyarok Vasárnapjában február 11-én az a hír is megjelent, hogy Csernoch Jánoson kívül öt magyar püspök is Amerikába utazik (Rott Nándor veszprémi, Hanauer István váci, Mikes János szombathelyi, Glattfelder Gyula csanádi püspök és Horváth Győző kalocsai segédpüspök). A püspöki kar 1926. március 17-i ülésén tárgyalta a kérdésről, s szorgalmazta, hogy minél többen vegyenek részt a chicagói rendezvényen, hogy így méltó módon képviseltesék az országot. Az utazás előkészítésével az Országos Katolikus Szövetséget bízták meg, a védnökségre pedig Hanauer püspököt kérték fel.¹⁰ (Az amerikai magyar papi előkészítő bizottsággal azonban nem ő, hanem a kalocsai segédpüspök tartotta a kapcsolatot.) A püspöki kar tagjai közül végül csak Csernoch János, Hanauer István és Horváth Győző indult útnak, a veszprémi püspököt Wéber Pál irodaigazgató képviselte. Bár az eredeti szándék az volt, hogy minél többen utazzanak ki, ezt nemcsak a hierarchia tagjait illetően, hanem a világi hívőkkel kapcsolatban sem sikerült megvalósítani, mivel az amerikai hatóságok világiaknak egyáltalán nem, illetve csak két-három kivételes esetben adtak vízumot.¹¹ Így a három felszentelt püspökön kívül csupán egy 26 főből álló papi delegáció és a laikusok képviseletében Hetessy Ferenc budapesti helyettes előljáró utazhatott Chicagóba. Látogatásuk azonban így is nagy jelentőséggel bírt, amint azt a későbbiekben látni fogjuk.

8 A két világháború közötti időszakban Zadravec István tábori püspök 1924-ben és 1930-ban, Csizsárik János és Mikes János 1928-ban, Shvoy Lajos 1937-ben járt Amerikában.

9 A budapesti kongresszusról ld. GERGELY JENŐ: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten, 1938*. Budapest, Kossuth, 1988.

10 1926. márc. 17-i ülés 4. pont. In: BEKE MARGIT (szerk.) *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet. München Budapest, 1992. 170.

11 A két világháború között szigorú bevándorlási korlátozások voltak életben, s az amerikai hatóságok attól tartottak, hogy a kongresszus ürügye alatt érkező világiak közül sokan próbálnak az Egyesült Államokban maradni. Wéber Pál feljegyzi, hogy hajójukon mintegy 180 jugoszláv is utazott a chicagói kongresszusra, azonban a bevándorlási hatóság nem engedte őket az ország területére lépni. ld. WÉBER PÁL: *Feljegyzések. Róma, Amerika, Canada*. Veszprém, 1928. 79.

A három magyar főpap külön-külön érkezett az Egyesült Államokba. Legelőször a hercegprímás látta meg a híres Szabadság-szobrot, amikor június 11-én hajója kikötött New Yorkban. Csernoch Jánost Meszlényi Zoltán titkár és Turi Béla prelátus kísérte, aki korábban már járt az Egyesült Államokban, s a *Katholikus Szemle* hasábjain a magyar hívekkel is megismertette az amerikai magyar plébániák életét (1924/II. 65–77). Horváth Győző június 14-én érkezett meg a Tuscania fedélzetén, június 15-én pedig befutott az Olympic, a Hanauer István által vezetett 21 fős papi küldöttséggel. A magyar delegáció New Yorkban kiegészült még három magyarországi pappal, akik a német csoporttal hajóztak át Európából.

Az Amerikába érkező bíborosokat megkülönböztető figyelemmel vették körül. A magyar hercegprímáson kívül még hét bíboros érkezett külföldről: Bonzano pápai legátus, O'Donnel ír, Casanova spanyol, Dubois francia prímás, párizsi érsek, Charost Rennes-i érsek, Faulhaber müncheni érsek és Piffli bécsi érsek. New Yorkban az állam kormányzója és a város polgármestere nagy tisztelettel fogadta az egyházi méltóságokat, s a lakosság nevében üdvözölte őket. New Yorkból a bíborosok Hayes New York-i érsekkel együtt különvonattal utaztak Chicagóba, melyet a rendezőség az alkalomhoz illően bíborvörösre festetett. Ugyancsak vonattal jutott el a nagygyűlés helyszínére a magyar papi csoport.

A kongresszus június 20-án, vasárnap kezdődött és 24-én, csütörtökön ért véget. A nyilvános ülések és az ünnepi misék helyszíne a Grant-parki katonai gyakorlótér stadionja volt, a zárókörmenetet pedig az érseki szeminárium területén, Mundeleinben tartották, Chicagótól 45 km-re. A résztvevők száma minden eddigi rendezvényét felülmúlta, új utakat, vasútvonalakat építettek. Nemcsak méreteiben, hanem pompájában is lenyűgöző volt a résztvevők számára a chicagói rendezvény. Pápai színekbe öltözött az egész város, virágszőnyegek, üdvözlő feliratok köszöntötték a vendégeket.

Magyar szempontból a kongresszus két legjelentősebb eseménye a magyarok nagygyűlése és Csernoch János bíboros beszéde volt. A kongresszus első napjának délutánján nemzeti szekcióüléseket tartottak, melynek keretében a magyarok a chicagói St. Lawrence Hallban jöttek össze, hogy az eucharisztia jelentőségéről közösen elmélkedjenek. A nagygyűlésen a Magyarországról érkezett látogatók mellett nagy számban vettek részt az amerikai magyar katolikusok és papjaik. Az ülés programjáról még március folyamán megindult az egyeztetés az amerikai magyar papság és a magyarországi szervezők között. A kialakított programban egyformán helyet kaptak az amerikai és a magyarországi vendégek beszédei. A gyűlést Széchenyi László washingtoni követ és Böhm Károly, az első amerikai magyar pap nyitotta meg, majd Csernoch hercegprímás köszöntője következett. A bíboros beszédében kiemelte, milyen nagy jelentőségű, hogy a szétszórt magyarság ezen a helyen együtt jelenhet meg a világ előtt: „megpróbáltatásunk között nagy vigasztalás” a közös ünneplés.¹² Ezek után Meszlényi Zoltán és Turi Béla beszéde következett, majd az amerikai magyarok képviselőiben Kovács Kálmán mckeesporti plébános és Dessewffy Sándor újságíró szólt az egybegyűltekhöz. A napot a chicagói magyar templomban tartott szentségimádás zárta, melyet szintén megtisztelt jelenlétével a prímás. A nagygyűlés, ha csak rövid időre is, de összehozta a földrajzi távolság által elkülönített magyar katolikusokat.

12 VARGA MIHÁLY: *A XXVIII. eucharisztikus nagygyűlésen Amerikában*. szerzői kiadás, h.n., é.n. 48.

A másik jelentős eseményre a kongresszus negyedik napján került sor, amikor a magyar hercegprímás a stadionban több mint ötszázezer ember előtt magyar nyelven tartott ünnepi beszédet. A kongresszus során mindegyik jelenlevő bíboros tartott elmélkedést az eucharisztia témakörében, a müncheni és a párizsi érsek a második napon, hétfőn, a bécsi és a Rennes-i érsek pedig kedden beszélt az előre kiadott témában. Csernoch János a szerdai nyilvános ülést nyitotta meg. A magyar prímás előadását, melyet élőben közvetített a rádió, és több nyelven megjelent az újságokban és a kongresszus hivatalos kiadványaiban, általános méltatás fogadta. A résztvevő magyarok számára óriási jelentőségű volt, hogy a magyar főpap anyanyelvükön beszélt népük dicső helytállásáról a félmillió, zömében amerikai hallgatóság előtt. Beszédének tárgya az oltáriszentségnek a nemzeti életben betöltött jelentősége volt, így alkalma nyílt röviden szólni a magyar népnek a kereszténység védelmében vívott küzdelmeiről és érdekeiről is. Csernoch az eucharisziát a nemzeti egység megteremtőjének, az erkölcsi tisztaság zálogának és a szociális problémák orvoslójának nevezte, s előadása végén kifejezte vágyát, hogy Krisztus asztalánál a népek egyetértése is megvalósuljon: így „lesz igazság és béke a népek között”.

A rendezvény természete nem tette lehetővé, hogy nyíltan szóljon a magyarság korabeli problémáiról, a békeszerződés revíziójának szükségességéről, azonban magyar hallgatói pontosan tudták, mit értsenek a nemzetek közötti igazság és béke fogalmán. Nemcsak a magyarok hallották ki beszédéből a trianoni Magyarország „kiáltását”: Wéber Pál beszámolójában leírja, hogy „a Magyarországgal szomszédos kisantant-államokból megjelent résztvevők bizonyos tartózkodó félelemmel lesték a hercegprímás szavait”.¹³

Egyéb módon is igyekezett a magyar küldöttség az országra irányítani a világegyház figyelmét: különleges, lelki ajándékkal készültek a kongresszusra. A püspöki kar a már említett 1926. március 17-i ülésén tárgyalt arról, hogy az oltáregyletek indítsanak mozgalmat annak érdekében, hogy a magyarországi hívek lelkiileg kapcsolódjanak be a chicagói rendezvénybe, és egymillióan járuljanak szentáldozáshoz a kongresszus első két napján. A megyéspüspökök körlevélben szólították fel híveiket az áldozásra, a siker azonban nagyrészt a Szív újságnak volt köszönhető, mely a mozgalom élére állt. A hercegprímás az egymillió áldozást bejelentő díszes okiratot ünnepélyesen adta át Mundelein chicagói érseknek, aki a kongresszuson tartott beszédében külön kiemelte a magyarok ajándékát. A felajánlások nagyszerű fogadtatásáról Csernoch még Chicagóból írt a Szív szerkesztőségének (és rajtuk keresztül a magyar híveknek), s megköszönte buzgóságukat. Kiemelte, hogy az egymillió áldozással „fényes jelét adták buzgó vallássosságuknak, ami csak emeli egy nemzetnek hírét és becsületét is”.¹⁴

A chicagói eucharisztikus kongresszus után a magyar delegáció tagjainak útjai szétváltak. Volt, aki amerikai rokonait látogatta meg, s voltak, akik turistaként bejárták a hatalmas országot. Néhányan a kongresszust követően hazaindultak, sokan azonban az amerikai magyar plébániákon tartottak lelkigyakorlatokat, missziókat.

A magyar hercegprímás is több magyar templomot keresett fel. Még a rendezvény előtt látogatást tett a Chicago környéki magyar telepeken, East Chicagóban és

¹³ WÉBER 60.

¹⁴ A levelet közli VARGA 88.

Garyben, majd az ünnepségek után Toledóban Eördögh Elemér¹⁵ plébános vendége volt. A váci püspök és a kalocsai segédpüspök társaságában Toledóba érkező primást a város polgármestere és püspöke fogadta. A magyar kolónia templomában 200 gyermeket bérált meg, majd megszentelte a város új székesegyházának alapkövét. Ám nemcsak „munkával” teltek a Toledóban töltött napok. Eördögh gondoskodott arról, hogy az idős főpap ki tudja pihenni az utazás fáradalmait, és rendelkezésére bocsátotta Erie-parti nyaralóját. A pár napos pihenés után Buffaloba vezetett a hercegprimás útja. Ha valaki eljut az Egyesült Államokba és a Nagy Tavak vidékén jár, a Niagara vízesést semmiképpen sem hagyja ki. Ő sem mulasztotta el megtekinteni az európai szemnek oly szokatlan természeti csodát, majd a buffalói püspökkel történt rövid találkozó után Detroitba hajózott, ahol több száz magyar fiataalt bérált. Ezek után indult Clevelandbe, az amerikai magyarság fővárosába.

Cleveland különleges állomása volt a hercegprimás útjának, ugyanis ekkor ünnepelte Bóhm Károly, a Szent Erzsébet templom alapító plébánosa papi aranyjubiläumát. Csernoch Jánost régi ismeretség fűzte az amerikai magyar papság nesztorához. Mindketten a Felvidéken születtek, s együtt jártak pár évig a bécsi Pázmáneumba. Utána útjaik szétváltak, Csernoch az esztergomi érseki irodában, Bóhm márianosztrai plébánosként szolgált, de tartották a kapcsolatot, mely Bóhm Amerikába kerülése után sem szakadt meg. A clevelandi Szt. Erzsébet Plébánia levéltára Csernoch János több levelét is őrzi. 1912 végén a kalocsai érsek, aki már megkapta esztergomi érseki kinevezését, biztosította régi iskolatársát, hogy új munkakörében is foglalkozni kíván az Amerikába kivándorolt katolikus hívek lelkigondozásával. Egyben bizalmasan kérte, hogy Bóhm adjon pontos képet arról, hol hány magyar él, hol vannak a reformátusok gyülekezetei, mi a véleménye egy önálló magyar püspökség létesítéséről és magyar kispapok amerikai neveléséről. Erre válaszul készült Bóhm memoranduma, mely fontos forrás az amerikai magyar katolikusok háború előtti életéről és viszonyairól.¹⁶ A világháborút követően Bóhm többször küldött miseintenciókat és pénzadományt a területének nagy részétől megfosztott esztergomi egyházmegyének, amelyet az érsek hálásan köszönt. 1925-ben, amikor a clevelandi plébánost pápai prelátussá nevezték ki, a primás saját kezűleg írt levélben gratulált. Szívélyes hangnemét jól illusztrálja az alábbi idézet: *”Kedves Károlykám! (...) E legmagasabb kitüntetés nekem is nagy örömet okozott. Nem csak azért, mert benne kitüntetve látom az esztergomi főegyházmegyének egykori kitűnő papját, akit a magyar hívők önzetlen szeretete vonzott egykor Amerikába, hanem főleg azért, mert papi és hazafias erényei a tengerentúl is oly méltó elismerésben részesültek. (...)*

15 Eördögh Elemér (1875–1955) a két világháború közötti korszak egyik legkiemelkedőbb egyénisége volt. 1913-tól állt a toledói Szt. István magyar plébánia élén, mely plébánossága alatt mintae gyházközséggé vált. Jó kapcsolatban volt püspökeivel, baráti viszony fűzte Schrems clevelandi (egykori toledói) püspökhöz. Az Amerikai Magyar Szövetség vezetőségi tagja, a különböző időben alakuló, általában rövid életű magyar papi egyesületek elnöke, 1938-ban a Magyarok Világszövetségének tiszteletbeli elnöke volt. Nagy energiával vetette bele magát minden szervezésbe (pl. oroszlánrésze volt az 1931-es Endresz-Magyar óceánrepülés megszervezésében). 1929-ben pápai prelátus lett, de korábban az a gondolat is felmerült, hogy az amerikai magyarok püspökévé kellene őt szentelni (MOL K 63 80. 10/3). Ez nem valósult meg, viszont 1938-ban a Szent László Társulat által felállított papi bizottság elnöke lett, melynek feladata az amerikai és magyar hierarchia közötti kapcsolattartás, a papi utánpótlás biztosítása volt.

16 lásd PUSKÁS 272 n

*Virágzó lelki életek teremtek mindenütt, ahol eddig működött, s megszerezte magának még azoknak megbecsülését is, akik, mint az apostol mondja ex adverso sunt. A jó még az ellenfelet is elismerésre kényszeríti. S csak azt kérem a jó Istentől, hogy adjon erőt s egészséget, hogy még sokáig világíthasson élete példájával híveinek, hozzon minél nagyobb dicsőséget az egyházra és a magyar névre...*¹⁷

Így érthető, hogy szívesen vállalkozott arra, hogy a kongresszus után részt vegyen Bóhm aranymiséjén, melyet július 6-án tartottak Clevelandben. Előző nap érkezett az Erie-parti városba, ahol, mint minden állomásán, nagy pompával fogadták. A város vezetősége átnyújtotta neki a város kulcsait, majd Schrems clevelandi püspök köszöntötte az előkelő vendéget, aki a székesegyházból a Buckeye Roadon levő impozáns magyar templomba vonult. Megáldotta az új plébániaépületet, majd kiosztotta a bizonyítványokat a plébánia iskolájának végzős diákjainak. Este lampionos felvonulás köszöntötte az ünnepeltet és vendégeit. A másnapi aranymisén a magyar szentbeszédet Csernoch hercegprímás, az angol nyelvűt Schrems püspök tartotta. A nagyszabású jubileumi ünnepségről, melynek lebonyolításáról a tavasszal felállt 100-as bizottság gondoskodott, minden helyi lap beszámolt.

A clevelandi rendezvényt követően pár napos pihenés után július 14-én indult vissza New Yorkból a Berengaria fedélzetén. Hazaérkezését nagy örömmel fogadták, számos üdvözlőtáviratot kapott, melyekben a hívek őszinte örömknek adtak hangot, hogy főpásztoruk minden baj nélkül visszatért a tengerentúlról.¹⁸

A MAGYAR KÜLDÖTTSEG CÉLJAI

Mielőtt arra válaszolnánk, hogy milyen benyomásokkal tért haza a primás, azt kell megvizsgálnunk, miért is vállalkozott a 74 éves, gyenge egészségi állapotban levő főpap a hosszú útra. Megérkezése után, az Országos Katolikus Szövetség által rendezett fogadáson így fogalmazta meg amerikai utazásának célját: „Nagy örömömre volt (...) hogy ilyen fontos és nehéz feladatot vállalhattam. Én nem egyéni alkalomból mentem ki az Újvilágba, hanem azért utaztam oda, hogy körülhordozzam a széjjeltépett magyar zászlót.”¹⁹ A részvételnek tehát elsősorban politika célja volt, hogy Amerika és az egész katolikus világ felfigyeljen Magyarországra, s így közvetve felhívja a figyelmet a magyar-ság tragédiájára. A chicagói kongresszus rendkívüli lehetőséget nyújtott erre, ezt a figyelmet azonban csak egy bíborosi rangban levő személy tudta biztosítani, hiszen, mint a legmagasabb méltóságú személyek, ők voltak leginkább reflektorfényben. A magyar egyházi vezetés felismerte a lehetőséget és ki is használta. Csernoch János, aki a bíborosok között a legidősebb volt, állandóan a sajtó érdeklődésének középpontjában állt, s igen kedvező benyomás alakult ki róla az amerikai újságírók körében. Néhány beszámoló egyenesen a legnépszerűbb bíborosnak nevezte.²⁰

17 Csernoch János levele Bóhm Károlynak 1925. aug. 5. Cleveland Szt. Erzsébet magyar plébánia levéltára.

18 E PL Csernoch Cat. D.

19 *Magyarok Vasárnapja* 1926. aug. 12.

20 VARGA 43, Kerner István. In: *Kalocsai Néplap* 1926. aug. 18.

Hazatérése után a primás is pozitívan értékelte utazását: „Azt hiszem, hogy mind-azt sikerült elérnem, amit akartam. E tekintetben hivatkozhatom a legnagyobb angol és amerikai lapok közleményeire, és a legjobb lelkiismerettel biztosíthatok mindenkit, hogy az amerikaiak bennünket mélyen a szívükbe zártak. (...) Az a meggyőződése, hogy szeretett magyar hazámnak értékes szolgálatot tettem, és kérem önöket, hogy jókívánataikat velem szemben továbbra is őrizték meg.”²¹ A primás értékelését támasztja alá, hogy a *The Toronto* júl. 3-i száma így írt Csernochról: „nemes tekintetével, finom intelligenciájával mindenkit lebilincsel, de arcán ott ült a fájdalom, amely hazájának szomorú helyzetét tükrözte vissza.”²²

Hasonlóképpen nyilatkozott Horváth Győző kalocsai segédpüspök, aki az Egyházi Lapok hasábjain számolt be a hazai papságnak amerikai útjáról, s egyben felhívta a figyelmet, hogy az amerikai magyaroknak is nagy becsületet szerzett Csernoch jelenléte mind egyházi, mind világi körökben.²³ Cikke végén ő is hangsúlyozta, hogy a magyar papi küldöttség tagjai, lehetőségüktől függően mindent megtettek, hogy az amerikaiak és az idegenek előtt „úton-útszélen ismertessék szétmarcangolt és ellenségektől körül-vett hazánk nehéz helyzetét”. E propagandának gyakorlati eredménye nem lett, ám a bíboros és a papi csoport szereplése mindenképpen emelte az ország presztízsét. Csernoch látogatása az amerikai hierarchia tagjaiban is maradandó nyomot hagyott. 11 évvel később, amikor Shvoy Lajos Mundelein chicagói érsekkel tárgyalt, az amerikai főpap meleg szavakkal idézte fel a magyar hercegprimás alakját.²⁴

AMERIKA MAGYAR SZEMMEL

Vajon milyen benyomást tett Amerika a magyar egyháziakra? Élményeikről számos forrás áll rendelkezésünkre, mivel a küldöttség tagjai közül sokan megjelentették útleírásukat. Kerner István tudósításai a *Kalocsai Néplapban* (1926. júl. 7. – szept. 15.); Faust Antal beszámolója a *Katolikus Szemlében* (*Newyorktól Sanfranciscóig* I-II. 1927/4 213–221.; 1927/5 281–292.), Tóth Tihamér cikkei a *Magyar Kultúrában* jelentek meg (*Tibériás tavától a Michigan-tóig* 1926/11 543–552., 1926/12 603–612.). A *Pannonhalmi Szemlében* Horváth Detre (*A chicagói eucharisztikus kongresszus* 1926 249–257), a *Magyar Katolikus Almanach* 1927-es kiadásában Meszlényi Zoltán számolt be élményeiről (*A chicagói eucharisztikus kongresszuson* 532–537). Több könyv is megjelent az útról: Wéber Pál, dr: *Feljegyzések. Róma, Amerika, Canada*; Scheffler János, dr: *Szatmártól Chicagóig. Úti élmények és tapasztalatok* és Varga Mihály: *A XXVIII. eucharisztikus nemzetközi nagygyűlés Amerikában* című munkái.

Az 1926 októberében megtartott országos katolikus nagygyűlésen maga a hercegprimás is nagy lelkesedéssel számolt be utazásának élményeiről.²⁵ Megvallotta, hogy előzetes elképzeléseit megcáfolta a valóság, az amerikaiak sokkal vallásosabbak, mint gondolta. Ezzel a tapasztalattal nem volt egyedül, a papi delegáció többi tagja is hason-

21 *Magyarok Vasárnapja* 1926. aug. 12.

22 WÉBER 60.

23 HORVÁTH GYŐZŐ: *Amerikai utunkról*. in: *Egyházi Lapok* 1926. július–augusztus 121–123.

24 SHVOY LAJOS: *Amerikai levelek*. é.n. 123.

25 *Magyar Katolikus Almanach* I. 1927. 499–509.

ló megfigyelést tett. Lenyűgözte az európai látogatókat, hogy tele vannak a templomok, a hívek gyakran járulnak a szentségekhez, valamint az, hogy az egyháziakat igen nagy tisztelettel veszik körül – még a nem hívók is. Különösen nagy hatást tett rájuk, hogy az amerikaiak komoly anyagi áldozatot vállalnak az egyház fenntartásáért. Elismerően jegyezte meg a primás a nagygyűlésen: „az amerikai törekszik az anyagi javakra, de abból szívesen ad Isten dicsőségére”. A magyar szemnek kissé szokatlan (s egyben irigyelt) szokást az amerikai viszonyok indokolták. Az amerikai alkotmányban lefektetett állam és egyház teljes szétválasztásával ugyanis a vallási felekezetek semmilyen állami támogatást nem kaptak. Az adakozás tehát létkérdés volt, a hívek anyagi hozzájárulása nélkül nem maradhatott fenn az egyházközség. Ennek természetesen hátrányai is voltak, többek között az, hogy a hívek nagyobb beleszólást követeltek a plébánia ügyeibe, s ez könnyen konfliktushoz vezethetett, valamint a papnak nemcsak jó lekipásztornak, hanem rátermett üzletembernek is kellett lennie, ha sikert akart elérni. Néhányan útibeszámolójukban erre is rámutattak, ám az amerikai hívek nagylelkűségét így is követendő példaként állították a hazai hívek elé. Hasonlóképpen a primás az amerikai papok aktivitására hívta fel papjainak figyelmét: „a buzgó lekipásztorkodás terén mi is sokat tanulhatunk amerikai testvéreinktől” – zárta a kongresszus tanulságairól szóló cikkét az Egyházi Lapokban.²⁶

Természetesen nemcsak az egyházi életet tanulmányozták a látogatók. Nagy hatást tett rájuk mindaz a nagyság, technikai fejlettség és gazdagság, amit az Újvilágban tapasztaltak. A hatalmas felhőkarcolók, az óriási kiterjedésű városok, a nagy távolságok, a nemzeti parkok többezer éves fái, a Niagaránál percenként félmillió köbméternyi lezúduló víz ámulatba ejtette a hazai méretekhez szokott szemlélőt. Ugyancsak meglepő volt számukra a hatalmas közúti forgalom. A húszas években már 20 millió autó gurult az amerikai betonutakon, s a nagyvárosokban közlekedési lámpák segítették a haladást.²⁷ „Amerika a technikai alkotások hazája” írta beszámolójának elején a veszprémi irodaigazgató, Wéber Pál, akit láthatóan lenyűgöztek az új gépek, a „csodás alkotások.”²⁸ E találmányok közül az egyszerű ember számára kétségtől a leghasznosabbak a házimunkát megkönnyítő gépek voltak: a clevelandi magyarok büszkén mondták egy hazai papnak: „Tessék megmondani otthon, hogy mi már nemcsak villannyal főzünk, mosunk, vasalunk, hanem villannyal seprünk is.”²⁹ A philadelphiai világiállításon különösen is megcsodálhatták az utazók a legfrissebb amerikai találmányokat: pl. a „legújabb típusú írógépet, amelynek billentyűit már nem kell ütni, csak érinteni a többbit villanyerő végzi”, a diktálógépet, különböző számológépeket és a villanyborotvát.³⁰

Bár Amerika technikai fejlettsége kétségtelenül lenyűgözte a látogatókat, az európaiak mindig is ambivalensen tekintettek az Újvilágra. Egyrészt vonzotta őket, másrészt viszont lenézték, tradíció-, kultúra- és léleknélkülinek tartották. Hasonló fenntar-

26 CSERNOCH JÁNOS: *A chicagói eucharisztikus kongresszus tanulsága*. In: *Egyházi Lapok* 1926. július–augusztus. 121.

27 Összehasonlításképpen néhány adat: Magyarországon ebben az évben (1926-ban) állították fel az első közúti jelzőlámpát a budapesti Nagykörút és Rákóczi út kereszteződésében (KÓSA LÁSZLÓ (szerk): *Magyar művelődéstörténet*. Budapest, Osiris 2000). A fővárosban, 1923-ban 4555, 1930-ban 7267 autó volt (*Budapest Lexikon* 1973).

28 WÉBER 37.

29 azaz porszívóval – SCHEFFLER 105.

30 SCHEFFLER 70.

tásokkal érkeztek a magyar küldöttség tagjai is az Egyesült Államokba, a primáshoz hasonlóan azonban előzetes elképzeléseiket megcáfolta a valóság. A sztereotíp kép árnyalttá válása természetesen hosszabb folyamat eredménye volt. Scheffler János, későbbi szatmári püspök szemléletesen mutatta be, hogy a kongresszusi küldöttség tagjai az érdeklődő, s hazájukra igen büszke amerikaiak gyakori kérdésére, hogy hogyan tetszik nekik az Újvilág, „dicséret helyett sokszor hideg bírálattal” feleltek – meglepve a magabiztos kérdezőket. Magyarázata szerint eleinte szinte mindenki idegenkedik Amerikától, mivel először csak a rosszat látják meg, s így negatív vélemény alakul ki. Idővel azonban tisztul a kép, a különbözőségben észreveszi az értékeket, s kezdi megszeretni. Amerika értékei sokszor az európai és a hazai viszonyokkal való újbóli szembesülés eredményeképpen válnak nyilvánvalóvá. Ismét Schefflert idézve, aki két hónapig tartózkodott kint:

„Ahogy hazaértem a mi lerongyolódott öreg Európánkba, a mi rongyos vonatainkra, a mi útleveles kulturországainkba, a mi koldusvilágunkba, a mi poros és nyitott csatornájú városainkba, – csak akkor vettem észre milyen nagy értékek vannak Amerikában, amelyeket nem értékeltem eléggé ott, ahol megvannak; csak itthon tudom felmérni becsüket, ahol – sajnos – hiányzanak.”³¹

A küldöttség tagjai által írott beszámolók összességben pozitív képet rajzolnak Amerikáról és az amerikai mentalitásról. Elismerően írtak az egyéni érvényesülés lehetőségét széles társadalmi rétegek számára biztosító szabadságról, amit utazásuk során tapasztaltak. Ugyanakkor észrevették ezek korlátait (pl. a feketék és indiánok nyomorúságát) és a belőlük fakadó problémákat is. Az amerikaiakat általában hazájukra (néha túlságosan is) büszke, gyakorlatias, vállalkozó kedvű, fegyelmezett emberekként mutatták be, akik azonban nem csak a pénz körül forognak, hanem segítőkészségben az európaiakat is messze felülmúlják. Bár a kultúra színvonalát tekintve megoszlottak a vélemények, tapasztalataik arról győzték meg a szerzőket, hogy Amerika nem annyira barbár, mint ahogyan azt Európában tartják.³²

Milyennek látták a magyar főpapok az amerikai magyar közösségek helyzetét? A primás örömeinek adott hangot, hogy élő közösségeket látott, a magyar plébániák és iskolák léte mutatja, hogy még nem szakadtak el teljesen gyökereiktől. Ugyancsak elismeréssel szólt arról, hogy a Magyarországról származók új hazájuknak is értékes polgárai, akik tevékenyen hozzájárulnak lakóhelyük „naggyátételéhez és fejlesztéséhez”, s sikeresen összeegyeztették a magyar hagyományokat az amerikai gyakorlatiassággal.³³ Azzal természetesen Csernoch is tisztában volt, hogy a magyar közösségek jövője azon múlik, hogy mennyire sikerül a második nemzedéket megtartani. Elismeréssel szólt a plébániai iskolákról, ahol nemcsak a katolikus hit, hanem a magyar kultúra és nyelv oktatására is lehetőség nyílik, s így kulcsszerepet tölthetnek be a fiatalok megtartásában.

A primás hangsúlyozta az ott tanító magyar apácáknak és lelkipásztoroknak szerepét, arról azonban nem beszélt, hogy a plébániai iskolák a gyakorlatban nem mindig feleltek meg annak az elvárásnak, hogy magyar öntudatot is csepegtessenek tanulóikba.

31 SCHEFFLER 96.

32 Weber Pál így zárja Amerikáról szóló írását: „... ha történelmi múltja nincs is, bizony van kultúrája és valljuk be: hogy nem egy tekintetben tanulhat Európa Amerikától” 114.

33 Csernoch nyilatkozata a Cleveland Newsnak. In: *Magyarok Vasárnapja* 1926. júl. 15.

A szigorú állami előírásoknak köszönhetően ugyanis a tanítás nyelve a magyar plébáni-ai iskolákban is az angol volt. Bár a legtöbb iskolában magyar rendek (az Isteni Megváltó Leányai és az Isteni Szeretet Leányai) tanítottak, s az idegen apácák által vezetett iskolákban is volt 1-2 magyarul tudó nővér, az 1920-as évek amerikanizációs légkörében a legtöbb helyen nagyobb hangsúlyt kapott az a szempont, hogy a tanulók, mint amerikai állampolgárok minél jobban be tudjanak illeszkedni a társadalomba, s nem foglalkoztak annyit a magyar gyökerek ápolásával. Bár voltak olyan iskolák, ahol a Magyar hiszekegy is felhangzott,³⁴ az eddigi kutatás során meginterjúvolt visszaemlékezők inkább azt erősítették meg, hogy az iskolákban keveset vagy egyáltalán nem beszéltek a magyar hagyományokról. Ezek megőrzésében nagyobb szerepet játszhattak a plébániák által szervezett nyári iskolák, melyek keretében főleg az állami iskolákban járókat tanították magyarul írni, olvasni, énekelni és imádkozni: „legalább annyit tudjon minden magyar gyermek Amerikában is, hogy megértse a magyar prédikációt és tudjon otthon édesanyjával magyarul imádkozni” – írta a magyar katolikus hetilap a buffaloi nyári magyar iskola céljáról.³⁵ Ezek a kurzusok sem tudták azonban ellensúlyozni azt a természetes folyamatot, hogy a gyerekek számára a társadalmi közeg, az iskola nyelve vált fő nyelvvé, s inkább angolul, mint magyarul beszéltek. Ezért már a húszas években az ifjúság számára a lelkigyakorlatokat angolul tartották, s felismerték, hogy a kétnyelvűségekre való áttérés elkerülhetetlen. Ha mindenképpen ragaszkodnak a magyar nyelv teljes fenntartásához, elveszítik a második generációt – nemcsak az egyház, hanem az etnikai közösség számára is, hiszen a nyelv ellenére a magyar templomok így is fontos kapcsolódási pontot jelentettek a helyi közösséggel.

Amerikai útjának tapasztalata alapján Horváth Győző kalocsai segédpüspök azon a véleményen volt, hogy a második ill. harmadik generáció beolvadása elkerülhetetlen. Véleménye szerint a magyar templomok küldetése nem is elsősorban hozzájuk, hanem az első generációhoz, a kivándorlókhöz szól, akik nyelvi problémák miatt nem tudják hitüket gyakorolni, s ezért nagy a veszély, hogy az egyház számára elvesznek. Az ő megmentésüket, lelki gondozásukat szolgálják a kint dolgozó magyar papok és apácák.³⁶ Bár amint azt a fentiekben láttuk, a plébániák nem szűkítették le feladatkörüket ennek szellemében, hanem törekedtek a fiatalok megtartására, a segédpüspök alapvetően reá-lisan látta a helyzetet: „magyar szigetek csak addig lesznek Amerika embertengerében, ameddig kivándorlók akadnak. Ha a bevándorlás Amerikába megszűnik (ahogy jelenleg már csak évi négyszázban van megállapítva a kontingens): akkor pár évtized múlva csak emléke marad a magyaroknak.”³⁷ A magyar templomok jövőjével kapcsolatosan a két világháború között megfogalmazott jóslatok azonban nem valósultak meg, mivel a háborút követően, majd az 1956-os forradalom után nagyszámú magyar menekült érkezett az Egyesült Államokba. E pár évtized haladék után a huszadik század végétől szembesülünk a magyar templomok számának rohamos csökkenésével, a nagy múltú plébániák (pl. a mckeesporti, pittsburghi, bridgeporti templomok) bezárásával.

34 TURI BÉLA: *A magyar hitközségi élet Amerikában*. In: *Katholikus Szemle* 1924/II. 74.

35 *Amerikai Magyarok Vasárnapja* 1928. júl. 5.

36 *Egyházi Lapok* 1926. július–augusztus. 122.

37 Uo. Hasonló véleményen voltak más magyarországi látogatók is – ld. TURI 66.

Hogyan összegezhetjük a hercegprímás és a magyar delegáció 1926-os amerikai útjának jelentőségét? Egyházi szempontból a legfontosabb tényező az volt, hogy a látogatás erősítette a magyarországi egyház és az amerikai magyar hívek, valamint a két hierarchia közötti kapcsolatot. A kinti magyar katolikusok nagy örömmel fogadták a magyarországi papi vendégeket, akiknek szolgálatán keresztül, ha csak rövid időre is, de bekapcsolódtak a magyar egyház életébe. Korábban magyar főpap csak egyszer, 1924-ben járt Amerikában Zadavec Izván tábori püspök személyében, s missziósként is csak néhány pap (Bangha Béla 1921-ben, Turi Béla 1924-ben) kelt át az óceánon, hogy az amerikai magyarok körében szolgáljon. 1926-ban azonban magát a hercegprímást köszönthették a hívek, akinek kíséretében két püspök és több mint húsz pap érkezett az Egyesült Államokba, s akik így számos magyar telepen hirdethették az egyház és az óhaza üzenetét.

A magyar főpapok jelenléte lehetőséget biztosított arra, hogy tárgyalásokat folytassanak az amerikai katolikus püspökökkel a helyi magyar közösség helyzetéről, s szorosabb együttműködés valósuljon meg a két ország egyházi vezetése között. Bár a kintartózkodás rövidsége miatt csak néhány találkozóra került sor,³⁸ a magyar főpapok a személyes látogatás során így is rálátást nyertek az amerikai magyar templomok viszonyaira, a kinti magyar katolikusok életére, igényeire. Ennek bizonyítéka, hogy konkrét intézkedésekre is sor került hazatérésük után: pl. a püspöki kar 1926. október 8-i ülésén az amerikai tapasztalatok alapján kérte a jezsuitákat, hogy küldjenek szerzeteseket az Egyesült Államokba és Kanadába a plébániai szervezetben nem élő magyarok pasztorálására.³⁹ Nemcsak a hierarchia szintjén erősödtek a kapcsolatok, hanem a közvélemény is jobban megismerte a másik országot. Az amerikaiak a hercegprímás útját kísérő sajtóbeszámolókból Magyarországról tájékozódhattak, a rendezvények kapcsán pedig a helyi magyar közösséget is megismerhették. A chicagói eucharisztikus kongresszus széles publicitást kapott Magyarországon. A hazai közvélemény a papi delegáció tagjai által írt újságcikkekből, könyvekből átfogó képet nyerhetett az amerikai életmódról, a főbb nevezetességekről, az amerikai magyarok viszonyairól, plébániáik működéséről. Az amerikai pasztorációs tapasztalatokat az egyházi vezetés igyekezett a hazai gyakorlatba átültetni. Egyrészt, amint már említettük, a korabeli papi közlőny, az Egyházi Lapok hasábjain a hercegprímás és a kalocsai segédpüspök hívta fel a hazai papság figyelmét a követendő dolgokra, másrészt egyházmegyei papi gyűlések keretében számoltak be a hazatérő delegáció tagjai a kinti tapasztalatokról.

Az utazás jelentőségéről szólva külön meg kell említenünk Hanauer István váci püspök misszióját, aki a chicagói rendezvények és a toledói ünnepség után Wéber Pállal Kanadába ment, hogy az ott élő magyarokat meglátogassa. A világháború után az amerikai kvótarendszer bevezetésével Kanada lett az egyik fő bevándorlási célpont, sok ma-

38 Ezen a téren igazi áttörést Shvoy Lajos székesfehérvári püspök 1937-es útja jelentett, aki látogatása során 36 amerikai főpappal tárgyalt a kint élő magyar katolikusok helyzetéről. Shvoy Lajos: *Amerikai levelek*. é.n.

39 1926. október 8-i ülés 13. pont; a jezsuiták a kérést elutasították: ld. 1927. jún. 21. 15. pont. In: *A magyar katolikus püspökhíri tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között*. I. kötet München Budapest, 1992.

gyar próbált itt szerencsét. Pasztorációjuk nagy feladat volt, egyrészt a távolságok, másrészt a paphiány miatt. A váci püspök felkereste a keleti és a nyugati magyar telepeket, s találkozott a helyi püspökökkel, akik ígéretet tettek arra, hogy segítik az ott lakó magyar katolikusokat, s gondoskodnak lelki gondozásukról. Hanauer a későbbiekben is figyelemmel kísérte az Újvilágban élő magyarok helyzetét. A püspöki kar ülésein szorgalmazta, hogy amerikai születésű ifjak magyarországi szemináriumban tanuljanak,⁴⁰ s lépéseket is tett arra vonatkozólag, hogy a váci szeminárium több ilyen ifjút befogadjon.⁴¹ 1926-os kanadai látogatása hozzájárult ahhoz, hogy 1929-ben a püspöki kar rábízta az ott élő magyar katolikusok lelki gondozását.

Végezetül nem szabad elfelejtenünk arról, hogy Csernoch hercegprímás és a magyar delegáció amerikai útjának nemcsak egyházi (a világegyház rendezvényén való részvétel), illetve lelki (pasztorációs) céljai voltak, hanem politikai is. A húszas évek második felére Magyarország gazdasági helyzete javult, külpolitikai mozgástere bővült, és ezzel együtt aktivitása is nőtt. A chicagói eucharisztikus kongresszus jó lehetőséget biztosított arra, hogy egy újabb fórumon képviseltesse magát a revízióra vágyó ország. A prímás jelenléte és fellépése, ha csak rövid időre is, de Magyarországra irányította az amerikai katolikus közvélemény figyelmét.

ANITA MÁTÉ

A HUNGARIAN PRIMATE IN AMERICA: CARDINAL CSERNOCH'S VISIT AT THE EUCHARISTIC CONGRESS OF CHICAGO IN 1926

Cardinal Csernoch (1852-1927) was the first Hungarian Primate to visit the United States and the Hungarian Catholics living there. He was invited by Archbishop Mundelein to attend the World Eucharistic Congress held in Chicago in 1926. Csernoch was accompanied by two bishops (Bishop Hanauer of Vác and Auxiliary Bishop Horváth of Kalocsa) and 26 priests. As one of the six foreign cardinals arriving at the Congress, he received warm welcome and great publicity. Both the American public and church officials were impressed by his character, and even years later he was remembered as a great man. From a Hungarian point of view, one of the highlights of the congress was Cardinal Csernoch's plenary sermon held in Hungarian. The topic of the talk (the Eucharist's role in the life of nations) enabled him to draw the attention of his listeners (about half a million people) to Hungary and its merits in defending Christian Europe from pagan attacks.

In 1926, Cardinal Csernoch was already 74 years old with frail health. Why did he choose to undertake the long and exhausting journey? The main motive of his trip can only be understood in the proper historical context. After WWI Hungary suffered severe territorial and economic losses, which determined its foreign policy for the next two decades. The revision of the peace treaty could have only been possible with international support. The World Eucharistic Congress of Chicago meant an excellent opportunity to attract publicity for Hungary. Cardinal Csernoch clearly stated that his main goal in America was to make the American public know more about Hungary and its struggles. Due to his position and the press coverage, the primate did succeed in it.

The other major motive of the primate's journey was to visit the Hungarian Catholics living in America. At the turn of the century, as part of the "new immigration", several hundred thousand Hungarians sailed to

40 i.m. 1930. november 6-i ülés 11. pont

41 ld. Bagaméry József ügyével kapcsolatos levelezés Váci Püspöki Levéltár 5021/1928; Vácott tanult a detroiti egyházmegye által küldött Bali István, akit 1935-ben szenteltek fel, s az Egyesült Államokba visszatérve 1972-ig a detroiti Szent Kereszt magyar templom káplánja volt. Hanauer amerikai látogatásának emlékét ma is őrzi az egyházmegyei könyvtár falán levő kép, amely a bridgeporti hívek körében örököltette meg a püspököt.

the United States in order to make a better living. Many of them were Catholics, who established their own parishes (62 by 1926) with the approval of the local bishop. Cardinal Csernoch, whose itinerary had been planned by his secretaries and prominent Hungarian-American priests, visited the parishes of New York, Chicago, Gary, Toledo, Buffalo, Detroit and Cleveland. In Cleveland, he celebrated the golden jubilee of Charles Boehm, the first Hungarian Catholic priest sent to serve among the immigrants in 1892. Boehm and Csernoch had been schoolmates at university and kept in touch even after Csernoch became a bishop in 1908. The Cardinal's participation was a tribute to the old friend and the doyen of Hungarian-American priests.

It is also worth studying what impressions the Hungarian visitors had of America. Both the Cardinal and the members of the Hungarian delegation spoke and wrote widely about the trip. They were amazed to see the natural wonders (the Niagara Falls) and the technological innovations of the new world. The skyscrapers, the incredible number of cars made a strong impression on the visitors. So did the religiosity of the people, which took them as a surprise, since they shared the common European conception of the "soulless, dollar centered" America. They acknowledged the merits of the political system and the positive characteristics of American people, but also took notice of the limits of liberty. They praised the Hungarian communities (especially the Hungarian sisters teaching in the parish schools) for their efforts to preserve the cultural heritage and language. However, they also saw that the process of assimilation could not be stopped. The second or third generation preferred English to Hungarian and considered themselves Americans. Nevertheless, they believed that Hungarian parishes should be supported and every effort should be made to maintain their ties with the old country.

Cardinal Csernoch's visit enabled the Hungarian hierarchy to get to know the communities of Hungarian-Americans better and to take the necessary measures in order to help them (eg. asking Hungarian religious orders to send priests, encouraging young men born in America to study for priesthood in a seminary in Hungary). The journey also created an opportunity for them to meet the American bishops and discuss the situation of Hungarian Catholics in the United States. Also, it strengthened the ties between the communities and the church in Hungary. The primate's presence showed that the church had not forgotten about her children in America. Moreover, through the press coverage in America and the articles and books published by the participants in Hungary, the (Catholic) public got a better picture of the other country.

BURA LÁSZLÓ

MÁRIA KONGREGÁCIÓK SZATMÁRNÉMETIBEN

1. A XVI. században Leunis János jézustársasági szerzetes Rómában (1563) kiválóbb diákokból vallásos egyesületet létesített. A Szentszék jóváhagyta a működését, majd XIII. Gergely pápa *Omnipotens Dei* kezdetű bullájával (1584) az első római ifjúsági kongregációt az egész világon alapítandó összes kongregációk törzs- és főkongregációjává nevezte ki (*Prima Primaria*).

A későbbiekben a megalakuló kongregációk rendre csatlakoztak a főkongregációhoz, ez (a bekebeleztetés) a kongregációnak adományozott kiváltságokban való részese-dés előfeltételévé vált.

Az első magyar Mária Kongregáció 1585-ben alakult meg Kolozsváron, majd fokozatosan terjedt el az egész országban. Szatmárnémetiben a Pázmány Péter alapította, működését 1639 őszén megkezdő kollégiumban a tanulók Mária Kongregációja 1642-ben létesült. Működése a jezsuita rend feloszlásakor (1773-ban) megszűnt.

A jezsuiták Szatmárnémetibe a XIX. század második felében (1858 őszén) telepedtek meg újra, egyebek mellett a Hám János megyéspüspök által alapított Püspöki Konviktus bentlakó diákjainak felügyeletét, nevelését vállalták. A konviktusban lakók diákokból létesült 1863-ban a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett, Szent József pártfogásába ajánlott diákkongregáció. Három év múlva (1866-ban) a városban megalakult Polgárok Mária Kongregációja, 1896. december 8-án a konvikтусi diákkongregációhoz csatlakoztak a katolikus gimnázium tanulói is. Az első világháború bekövetkeztéig a városban újabb kongregációk alakultak, 1904-ben: Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett női Mária Kongregáció (pártfogója Árpádházi Boldog Margit), 1913-ban a szatmári tanítójelöltek (a Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett és Szűz Szent Imre herceg pártfogása alatt álló) Mária Kongregációja, valamint az Urak Mária Kongregációja.

A két világháború közötti időszakban a román hatóságok nyomására a középiskolás Mária Kongregációk tevékenysége megrekedt, a harmincas évek végére megszűnt.

A kongregációk működése 1940 novemberétől újra indult, 1943-ban a Polgárok- és az Urak Mária Kongregációja egyesült, Férfiak Mária Kongregációjaként működött tovább.

A diákkongregációk működésének első (XVII.-XVIII. századi) korszakáról nincsenek dokumentumaink, vezetőik nyilvánvalóan a jezsuiták szatmári rendházának tagjai voltak.¹

1 Vö.: BURA LÁSZLÓ: *A jezsuiták Szatmáron*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997 /1-2. 19 – 35.

A XIX. század végi – XX. századi időszak előjáróinak nevét ismerjük,² több kiadvány tájékoztat a kongregációk e korszakbeli tevékenységéről,³ és számos dokumentum maradt fenn a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett diákkongregáció 1945 utáni működéséről.

A kongregációk értesítőiből, a jubileumi kiadványokból kitűnik, hogy általában 3-6 (eltérő elnevezésű) szakosztályt létesítettek és működtettek: hitbuzgalmi (lelki élet); hitterjesztés – missziós; világnézeti (hitvédelmi-, sajtó) szakosztály, szociális-karitatív (az apostoli cselekvés; tevékeny – irgalmassági szeretet), tanulmányi szakosztály.

A Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett diákkongregációnak megalapításától kezdődően működése első negyven évében közel négyezer tagja volt (eleinte évi 60-70, később 150-250 között). A női Mária Kongregációba 1904-ben 110-en jelentkeztek, közülük 50-et avattak kongreganistává. A későbbiekben évenként 40-50 új tagot avattak. A szatmári tanítójelöltek Mária Kongregációja mindvégig csekélyebb létszámú volt, 1812-ben mindössze 5 taggal indult, amelyhez az év folyamán még tízen csatlakoztak. (A csekélyebb taglétszámot mindvégig megőrizték.)

A püspöki konviktus és a katolikus gimnázium diákjainak kongregációja (a rendes havi összejövetelek mellett) többször rendezett műsoros előadást (színdarabot), könyvtárat létesített és folyamatosan gyarapította.

A diákkongregációk mindegyikében a tagok a kongregáció fő ünnepén évente ünnepélyesen megújították fogadalmukat (renovó), a női kongregációnak az iskolát elvégzett, vidékre került tagjai (többségükben) továbbra is kapcsolatot tartottak a kongregá-

2 A püspöki konvikтусi (katolikus gimnáziumi) Mária Kongregáció előjárói: P. Sagler Ferenc S.J. (Alapító, első elnök, 1863–1864), P. Geiger Sándor S.J. (1864–65), P. Lattinger János S.J. (1865–66), P. Ernst József (1866–68), M. Schreiber János S.J. (1868–69), P. Loboda József S.J. (1869–74), P. Handmann Henrik S.J. (1874–75), P. Loboda József S.J. (1875–1880), P. Snactjohausen Gáspár S.J. (1880–81), P. Petticher Sándor S.J. (1881–82), M. Midlinszky József S.J. (1882–83), P. Lattinerg József S.J. (1883–84), P. Tamás János S.J. (1884–85), P. Findennig Ernő S.J. (1885–87), P. Tamás János S.J. (1887–88), P. Bota Ernő S.J. (1888–1893), P. Fialla János S.J. (1893–95), P. Tamás János S.J. (1895–96), P. Bús Jakab S.J. (1896–97), P. Peifer János S.J. (1897–99. szeptember), P. Ludwigh Márton S.J. (1899. október–1900), Tamás János S.J. (1900–1901), P. Bús Jakab S.J. (1901–1902), P. Faludi István S.J. (1903–1907), P. Zsíros Ferenc S.J. (1907–08), P. Müller Fülök S.J. (1908–09), P. Faludi István S.J. (1911–12), P. Zsíros Ferenc (1912), P. Alaker István S.J. (1913–14), P. Jámor László S.J. (1914–15), P. Faludi István S.J. (1915–16), P. Varga István S.J. (1920–21), P. Kollár Ferenc S.J. (1940–43), P. Schmiedt Ferenc S.J. (1943–44), P. Radányi Rókus S.J. (1945–47), P. Godó Mihály, 1947–48). A Női Mária Kongregáció előjárói: Kovács Gyula (1904–1908), Varjas Endre (1908–1913), Dr. Bakkay Kálmán (1914), P. Bátor Gyula S.J. (1941–1948). A Férfiak Mária Kongregációja előjárója: P. Schmiedt Ferenc S.J. (1941–48). A tanítójelöltek előjárója: Tóth József (1913–18).

3 Jézustársasági Hám – konviktus és főgimnáziumi ifjúság a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett Mária-kongregációjának *Értesítője*. Szatmár, 1908–1909. – Gyertyaszentelő Boldogasszonyról nevezett szatmárnémeti női Mária-Kongregáció I. *Értesítője*. Közzéteszi Varjas Endre. Szatmárnémeti, 1910. – A szatmárnémeti Jézustársasági püspöki konviktus és főgimnázium ifjúsága Mária Kongregációja jubileumi *Értesítője 1863–1913*. Szatmárnémeti, 1913. – A szatmárnémeti tanítójelöltek Mária-Kongregációjának megalakulása. Szatmár, 1913. – *Emléklapok* a szatmárnémeti Női Mária-Kongregáció tizedik évéről. Szatmárnémeti, 1914. – *Emléklapok* a szatmárnémeti Női Mária-Kongregáció fennállásának 25. éves jubileumára. 1904–1929. Szatmár 1929. – *Egy év a szatmárnémeti ifjúsági Mária-Kongregáció történetéből*. Szatmár, 1902. – *A kongregáció kézikönyve*. A Női Mária Kongregáció kiadványa. (Szatmárnémeti, é.n.).

cióval, s legalább a fő ünnepen felajánlásuk megújítására megjelentek, indokolt távolmaradásuk esetén ezt levélben tették meg.

2. A Mária Kongregációk működése 1940 őszétől indulhatott újra. A jezsuita atyák teljes lendülettel kezdtek hozzá a kongregációk újbóli megszervezéséhez. Nagyon komolyan vették azt, amit XII. Pius pápa 1939-ben kiadott apostoli levelében⁴ az ifjúsági kongregációkra vonatkozóan megállapított, ti. hogy a Mária Kongregációk az ifjúság lelki életre és a keresztyén apostolkodásra nevelésében komoly segítséget jelentő kiképző intézmények, felelősségteljes irányításuk a soron következő évtizedek felelősségteljes feladata.

A legélénkebb tevékenységet a két katolikus középiskola diákkongregációi fejtették ki, de fokozatosan kisebb taglétszámú kongregációk alakultak a tanítóképzőkben is. Átszerveződött a Polgárok és az Urak Kongregációja, és tevékenységét Férfiak Kongregációja néven folytatta. Dr. Scheffler János megyéspüspökké szentelése után különleges feladatának tekintette az egyházmegyes papok Mária Kongregációjával való foglalkozást, többször is találkozott a kongreganista papokkal.⁵

A kongregációk mindegyike (a megyéspüspök jóváhagyásával) az alapító okiratok elküldésével csatlakozott a római főkongregációhoz (Prima Primaria).⁶

A diákkongregációk tagjaikat a gimnázium felső tagozatáról (V. – VIII. osztály = mai IX. – XII.) toborozták, a tagfelvételt, a kongreganistává avatást (ideje mindig az adott kongregáció főünnepé volt) mindig jelöltidő előzte meg, amely alatt a jelentkező/meghívott tanuló ismerkedett az egyesület célkitűzéseivel, részt vett a tevékenységében, majd az ismerkedést/tevékenységet jelöltpróbával zárta.

A kongreganista diákok vezetőik révén⁷ mindenekelőtt tudatosították magukban az egyesület célját: önmaguk lelki életre nevelése (önnevelése) és önképzésük révén (felnőtt korukra) az egyház tevékeny tagjaivá alakítása/alakulása. Ezért a kongreganista gyűléseken, a kongreganisták gyakorlataiban megnyilvánuló egyesületi élet tulajdonképpen azt a célt szolgálta, hogy megindítsa, irányítsa és így megkönnyítse önnevelésüket. Arra kellett rájönniük, hogy a benső, egyéni önnevelés következetes és verejtékes munka, s ha eredményesek akarnak lenni, a cél elérését határozottan akarniuk is kell.

Mind a fiúk, mind a lányok kongregációjában három (alap)szakosztály működött: a hitbuzgalmi (a lelki élet kérdéseivel foglalkozó), a világnézeti (hitvédelmi kérdésekkel, a sajtó-, az irodalom kérdéseivel, dogmatikai problémákkal foglalkozó) és a szociális-karitatív.

4 1939. július 6-án, Jézus Társasága generálisához intézett apostoli levele: *Acies Ordinata*, 1939. Nr. 8. 95. l.

5 A papok Mária Kongregációja létesítése időpontjáról nem sikerült okiratos dokumentációt találni. Elképzelhető, hogy létezett a húszas-harmincas években is, bizonyosan működött Dr. Scheffler János püspöksége idején. A püspök Pasztorációs naplója tanúsítja, hogy külön foglalkozott a papok Mária Kongregációjával, többször találkozott velük.

6 Az első világháború előtt létesült kongregációk valamennyien kérték a római főegyesülethez való csatlakozást, bekebelezést (*aggregatio*). Az 1940 után létesült egyesületek hasonlóképp jártak el.

7 A Szeplőtelen Fogantatásról elnevezett (fiúk) kongregációt az elnök jezsuita atyák mellett gyakorlatilag a püspöki konviktusban nevelői gyakorlatukat végző jezsuiták vezették: M. Tamás János, M. Király István, M. Szommer György, M. Tóth Ferenc, a Szent Erzsébet Leánygimnáziumban működő kongregációt (P. Bátay Gyula S.J. prézes mellett) Tamás M. Felicisszima irgalmas nővér, gimnáziumi tanár.

A katolikus fiúgimnázium felső tagozatán (általában) mintegy 45-55 kongreganista nevelte, képezte magát, s az érdeklődésének legjobban megfelelő szakosztályban tevékenykedett. A kongregációt (természetesen a prézes (elnök), illetőleg a nevelő jezsuita útmutatásaival) a tagok által maguk közül választott tisztikar (a prefektus és két tanácsos, jegyző) vezette, irányította. A havi összejöveteleken napirendre kerültek az egyes szakosztályok/munkaközösségek önképzési terveinek elemei, az egész közösséget érintő akciók kivitelezésének kérdései, gondjai.

A középiskolás, a cselekvő felnőtt életre, a tevékenyebb/alkotó szerepre készülő diákok számára egyaránt fontos volt mind a komoly lelki tartalom és igény, mind (a konkrét életpálya keresését, a tájékozódást előmozdító, valamint az általános műveltség megalapozására törekvő) önképzés.

Ebből eredően mind az MK havi gyűlésein, mind a szakosztályok, esetenként kisebb munkacsoportok (sejtek) megbeszélésein, munkájában fontos elv volt, hogy a tagok komoly kérdésekről beszéljenek, okosan vitatkozzanak, ami feltételezte, hogy érdeklődő, kérdező, gondolkodó emberek legyenek.

A hitbuzgalmi szakosztály ezért szervezte és irányította a tagok jó könyvekkel való ellátását, a havi lelki félnapok megszervezését, az egész gimnázium diáksága évi lelki gyakorlatára való mozgósítást. A szakosztályban tevékenykedő kisebb-nagyobb csoportok voltak a jó szórakozások apostolai is, ők szervezték a játékokat, nyáron és télen a környékbeli (szamosparti, nagyerdei) kirándulásokat, az Avas hegyei közti (nyári-téli) táborozásokat.

Többen egyéni feladatként vállalták az iskolát nagyon elkerülő, rossz társaság felé sodródó osztálytárs meggyőzését, mások a diákság közös vasárnapi szentmiséjén kártyázó osztálytársak magatartásának jó irányban való befolyásolására vállalkoztak.

A hitélet kérdésével kapcsolatos felderítő feladat megoldását végezte el az a csoport, amelyik vállalkozott, hogy egy megadott (nem különleges) vasárnapon (a megyéspüspök számára) pontosan felméri, hogy a városban (minden templomban és minden szentmisén) hányan hallgatnak szentmisét és hányan járulnak szentáldozáshoz.

A világnézeti szakosztály módszertani felkészítőket is szervezett, így az ankét készítése/vezetése módjának az elsajátítását, bemutatva, hogyan kell (bármilyen témával kapcsolatosan) megbeszélni a gyakorlati kérdéseket, vezetni, irányítani a megbeszélést. Hasonlóan gyakorlati jellegű önképzési feladat volt nyári kiránduláson az (esti táborozásnál) szervezett szónokverseny is.

A szakosztály több tagja közreműködésével komolyan befolyásolta a katolikus (később állami) fiúgimnázium Kazinczy Ferenc önképzőkörét, az ott kialakuló szellemiséget. Esetenként a diákközelet építő jellegű befolyásolása céljából a gimnázium minden diákjához és minden tanárához is szólt. Így például (az 1946/47-es tanév egyik napján) az osztályokba belépő tanulók és tanárok valamennyien elolvas(hat)ták – minden padon, katedrán ott volt –, hogy mit kér és mit ígér a diákság. (A röpcédula az egyik oldalán felsorolta: Ezt ígérjük. A másikon: Ezt kérjük.) Az Állami Magyar Fiúlíceum 1947 őszén indított diáklapja – *Diákszó*⁸ – szerkesztői valamennyien a diákkongregáció tagjai voltak, szerkesztését, szellemiségét tulajdonképpen a kongregáció irányította.

---

8 Kizárólagosságát rövidesen meg kellett szüntetni, a magyar tannyelvű középiskolák lapjává kellett alakítani, majd 1948-ban a középiskolák államosítása után megszűnt.

A világháború befejeződése utáni körülmények közt, majd 1946– 1947-ben egyre hangsúlyozódó kérdéssé vált a nemzetiségek egymás közti viszonya. Beszélni kellett tehát róla a kongregációban is. A kérdés sokoldalú megvilágítását és keresztény szellemű mérlegelését szolgálta a „Megbeszélés a nemzetiségek viszonyáról” című kérdés-sor/munkadokumentum,⁹ amely a tagokat gondolkodásra, a helyzet alapos mérlegelésére, véleményük megfogalmazására készítette s a közös megbeszélés alapjául szolgálhatott.

Hasonló jellegű megszervezésben került sor a szociális igazságosság társadalmáról való beszélgetésre.

A szatmári diákkongregációk számos közös tevékenységet is szerveztek. Dr. Scheffler János megyéspüspök óhajára december 8-án közös kongregációs napot tartottak, a szatmári székesegyházban megtartott szentmisére 11 Mária-kongregáció vonult fel testületileg, mindegyik saját zászlaja alatt, mindannyian szentáldozáshoz is járultak.¹⁰ Hasonló Kongreganista Diáknapot szerveztek 1944. március 25-én is.

A püspöki konviktusban (és a jezsuita rendházban) szervezték meg a kelet-magyarországi Mária-kongregációk titkárságát. A titkárság vezetőképző tanfolyamot szervezett a kelet-magyarországi kongreganisták számára.

1947-ben megszervezték a diákkongregációk egésznapos (közös) vándorgyűlését (Nagymajtényban).

3. A Szeplőtelenül Fogantatott Szűzről nevezett diákkongregáció a valóban értékes, törekvő tagok toborzása/válogatása érdekében a kiskongregáció sajátos formáját hozta

---

9 Érdemes idézni a teljes dokumentumot: Mi a véleményed: a Krisztus-parancsolta felebaráti szeretet ki kell hogy terjedjen más nemzetiségekre is? A románság iránt kötelező-e a krisztusi megértés és segítő szeretet? Keresztény viselkedése a népek közötti gyűlölködés? Mi a keresztény felfogás a népek közötti kapcsolatokról? Mi volt Isten szándéka a különböző népek teremtésével? Kik hirdetik ma az „együttélő népek barátságát”? Milyen alapokon akarják megvalósítani ezt a bizonyos barátságot? Milyen eredményeket értek el eddig a két nép lelkében? Véleményed szerint őszintébb, mélyebb lett a román-magyar barátság? Mit gondolsz, milyen elvi alapokon lehetne közeledést kezdeni? Lehet-e ez kongregációs feladat? Miben kell gyakorlatilag megnyilvánulnia a szeretetnek? Milyen nehézségek állnak a közeledés útjában? Milyen általában a magyar diákság érzelmi beállítása a románsággal? Milyen a románok hangulata? Hogyan vélekednek a reformátusok? Mi lehet a kölcsönös megbecsülés alapja? Igazságos dolog-e másokat ismeretlenül elítélni? Szabad-e egyesek hibáit általánosítani? Erkölcileg megengedett dolog-e egy népet mindenestül megvetni és rágalmazó szavakkal illetni? A szokásos tréfalkozás elősegíti-e a kölcsönös megbecsülést? Szabad-e ilyen kérdésekhez előítéllettel fogni? Milyen akadályokra számíthatunk a románok részéről? Visszariaszthat-e a műveletlenebbek primitív gyűlölete? Bizonyosak vagyunk benne, hogy a magunk véleménye és ítélete mindenben helytálló a nemzetiségekkel szemben? Hogyan viselkedjünk ellenséges, elvakult románokkal? Mi lenne kezdeményezésünk világnézeti jelentősége? Mi a jelentősége a magyar jövő alakulása szempontjából? Miért halaszthatatlan a kérdés megoldása? Elfogadható mentség-e az, hogy lépéseink úgysem kelthetnek nagyobb hullámokat? Nem kell-e attól félnünk, hogy a túlságos közeledés aláássa népi öntudatunkat? Ki a renegát? Ki a kétes nemzetiségű? Mit felelhetünk a felelőtlen vadmagyarok vádaskodásaira? Lépéseink milyen visszhangot kelthetnek a román diákság között? Mit tehetnénk a megoldás érdekében a magunk lelkében? Mit tehetünk egymás fölfogásának helyesbítésére? Milyen gyakorlati módon közeledhetünk a román diáksághoz? Van-e a románságnak legalább egy részében elegendő katolikus lelki alap a krisztusi elvek szerinti közeledés megértésére, elfogadására? Kérhetjük-e Isten segítségét egy ilyen munkához, Az együttélés problémája független-e minden politikai véletlentől és határtolagatásoktól?

10 Vö.: Dr. SCHEFFLER JÁNOS pasztorációs naplója, 25. – In: Scheffler-gyűjtemény: 11/8. P.L., Szatmár-németi.

létre és működtette. 1946 novemberében M. Tóth Ferenc S.J. létrehozta és megszervezte a kongreganista családok rendszerét.¹¹

Létrehozta az ún. *kongreganista családokat*, a kiskongregációban részt vevő 8-10 harmadik (negyedik) gimnazistákból alkotott, egy-egy családvezető (két évvel nagyobb kongreganista) által irányított/vezetett közösségeket.

A kongreganista családok (Mindegyike nevet is választott: Szent Alajos család, Szent Szaniszló család, stb.) működése a családvezetők (összességükben: *vezető család*) kiválasztásával és folyamatos kiképzésével kezdődött.

A vezető család heti kiképzése elemeit képezték a vezetői hivatásról, a vezető jellemvonásairól, erényeiről; a kongreganista törvényekről; a családvezetők önneveléséről; a család megteremtéséről, vezetése kérdéseiről és gyakorlati módjáról; a családok kiképzése anyagáról (A kiskongreganisták első éves felkészítése anyagát a *Szent Imre próba*, a második éves anyagot a *Nagyasszony próba* ismeretei tartalmazták.) való megbeszélések. (Az anyagot a családvezetők minden alkalommal írásban is megkapták.)

A vezető család megbeszélésein természetesen megbeszélték a megalakult kongreganista családok összejöveteleinek eredményeit, tanulságait is, amelyeknek egyébként tükröződnie kellett a családvezetői noteszekben is.

A kongregációs tevékenység otthona a püspöki konviktus épülete¹² volt, a vezető család az összejöveteleit mindig itt tartotta, az egyes családok is összejöveteleik többségét. Az összejövetelek megszervezésében a családvezetőket (a vezető családé M. Tóth Ferenc S.J. volt) a családtagok által választott *segédcsaládvezető* segítette.

A vezetői jellemvonások tudatosítását mindeneke előtt magának a vezetői hivatás kérdésének a megvitatása, tisztázása előzte meg, ezt követően kerültek sorra az összejöveteleken az egyes jellemvonások / erények: (a kongreganista) következetes, cselekvő, tudatos, áldozatos, szívós, önkritikus, ismeri övét, alázatos, tiszta, vidám jellem. És szóltak a vezető örömeiről is.

A *kongreganista törvények*¹³ kifejtése során abból indultak ki, hogy Szűz Mária az Úr Jézus édesanyja, Jézus minket, embereket testvéreivé fogadott, következeképp az ő édesanyja a miénk is. A további törvények értelmezéséből kitűnt: biztosítani kell a lélek uralmát a test felett, módja: erős akaratra nevelés, akaratedzés; képességeink kifejlesztését számon fogják tőlünk kérni, ezért küzdenünk kell a lustaság ellen; az igazi baj csak a súlyos bűn, a mindennapokban előforduló rossz hangulatokat le kell küzdenünk; nemcsak megismernünk, kímélnünk is kell a természetet; nem a jutalmazásért dolgozunk; másokra az sugározhat tisztaságot, aki maga is az (gondolatban, cselekedetben); ha Krisztus tetszését keressük, benső barátságba akarunk kerülni vele, nekünk is apostolkodnunk kell; őriznünk kell a megszentelő kegyelem állapotát; meggyőződésünkért áldozatot is kell hoznunk, hitünkért akár életünket is.

11 Természetesen a rendi előjárók és a megyéspüspök tudtával és jóváhagyásával. Az alapító/szervező összejövetel: 1946. november 12.

12 Az egyházmegye vezetésének szándékában: jövődő katolikus kultúrpalota.

13 A kongreganista tíz törvénye: 1. A kongreganista Szűz Máriát lelke édesanyjának tekinti. 2. ~ ura ön-magának. 3. ~ kifejleszti minden testi-lelki képességét. 4. ~ örömben és bajban egyaránt vidám. 5. ~ a természetben Isten képét látja. 6. ~ lovagias másokkal szemben s önzetlenül áldozza fel magát minden felebarátjáért. 7. ~ tisztaságot sugároz másokra. 8. ~ legfőbb életcélja Krisztus Király szolgálata. 9. ~ büszkén őrzi istengyermekei méltóságát. 10. ~ kész katolikus hitéért életét is feláldozni.

A kongreganista család megteremtése, összejöveteleinek megrendezése, anyaga, a megfelelő hangulatteremtés a családban, az élményszerű kiképzés, az összejövetel formáságai, a családvezetői notesz¹⁴ vezetése, a szervezés művészete, a kirándulás vezetése, mind-mind egy-egy elemét képezték a családvezetők gyakorlati képzésének.

Természetesen elsősorban a családvezetőknek kellett jól ismerniük a kiskongreganisták képzésének az anyagát.

Mindkét jelöltév gyakorlati számadással végződött, a kiskongreganistáknak be kellett bizonyítaniuk, hogy ismerik a Szent Imre próba, illetőleg a Nagyasszony próba anyagát. Előbbi 22, utóbbi 23 pontból állott.

Gyakorlatilag: ismerniük (és értelmezniük) kellett a törvényeket, tisztában kellett hogy legyenek a kongregációra vonatkozó általános ismeretekkel, be kellett mutatniuk a rendesen és csinosan vezetett kongreganista naplójukat, gyakorlatilag be kellett bizonyítaniuk, hogy megvan bennük a testvéri összetartás szelleme, legalább egyszer valamilyen határozott munkát vagy szolgálatot kellett végezniük az egész kongregációért. A Szent Imre próba számos, a mindennapi élethez szükséges és hasznos tudnivalót és gyakorlati ügyességet is megkívánt (pl. elsősegélynyújtás; egyszerűbb csomók kötése, a Morze ismerete, ismerni kellett a tisztálkodás, egészségápolás főbb szabályait, az étkezési szabályokat, az udvariasság, a művelt modor szabályait, a kirándulási szabályokat, szabadtéri és szobai játékokat, népdalokat, stb.)

A Nagyasszony próba már jóval több elméleti és a lelki életre vonatkozó, több és igényesebb gyakorlati ismeretet kívánt (a természetjárásban iránymeghatározást [nappal és éjjel], az elsősegélynyújtásban az emberi test szerkezetének ismeretét, zúzódások kezelését, ütőeres vérzés ellátását, a mérgezés tüneteinek felismerését, a teendőket).

Amikor a jelölt felkészültnek érezte magát a próbára, s ismereteiről a családvezető meggyőződött, elküldte a jelöltet a kongregáció vezetőjéhez, aki (vagy az általa kijelölt személy) aztán „próbáztatta”.

1948-ban a folyamatosság biztosítása érdekében a két éves jelöltségi időt kitöltő, (tanulmányait ősztől a gimnázium felső tagozatán folytatni akaró) kongreganistává avatott tanulókból utánpótlásul kiválogatták a 2. számú vezető családot. Kiképzésük idején változtak a kongregációt vezető jezsuiták,¹⁵ a II. családvezetőképző tanfolyamon részt vevők a megszerzett ismeretekből és a gyakorlati képzés anyagából vizsgáztak ugyan,¹⁶ újabb családok létesítését azonban a társadalmi-politikai életben bekövetkezett változások már lehetetlenné tették.

14 Tartalmaznia kellett a család tagjainak adatait, lakcímét, a tagok teljesítményét (a próbákon elért eredményt) nyilvántartó táblázatokat, a családvezető észrevételeit a családtagok munkájáról, teljesítményéről, magatartásáról (minősítését), a család összejöveteleinek évi tervét, az egyes összejövetelek konkrét tervét, napirendjét.

15 M. Tóth Ferenc S.J.-t rövid időre letartóztatták, feltételes szabadlábra helyezését követően, 1948. május 6-án sikerült külföldre menekülnie, P. Radányi Rókus S.J.-t magyar állampolgársága miatt távolították el az országból. A püspöki konviktus vezetője, ezzel párhuzamosan a kongregáció elnöke P. Godó Mihály lett.

16 Minden vizsgátételen (40) egy elméleti kérdés és egy feladat volt, a kihúzott vizsgacédula tételei mellett a vizsgázónak felelnie kellett az ún. részletkérdések (90) csoportjából a vizsgáztató által feltett kérdés(ek)re is.

Az állami rendelkezések 1948 tavaszán betiltották minden vallási jellegű egyesület működését. A Mária-kongregációk sem működhettek hivatalosan tovább, gyakorlatilag azonban a közösségek a tanév végéig még tovább éltek.

Az iskolák 1948 nyarán bekövetkezett államosítása, az iskolareform (a katolikus és református gimnázium egyesítése), a püspöki konviktus megszüntetése, illetőleg az ismert társadalmi-politikai változások következtében sem a fiúk, sem a lányok diákkongregációja nem folytathatta egyesületi életét.

A Szatmárnémetiben 1863–1948 között működő Mária-kongregációk összességükben több ezer kongreganistát neveltek, akiknek túlnyomó többsége az egyházmegye különböző közösségeinek tudatos, tevékeny tagja/segítője lett/volt. Közülük kerültek ki az egyházmegyes papság legjobb lelkipásztorai, tudós papjai, köztük az egyházmegye 1950-ben elhurcolt, Jilava börtönében vértanúhalált püspöke, valamint a sokévi börtönt szenvedett kormányzója is, és számos, jelentős társadalmi beosztást betöltő világi értelmiségi.

A diákkongregációk 1942–1948 közötti tagjai (két-háromszázan) megőrizték (többségükben) a középiskolás korukban kialakított máriás lelkiségüket az 1950-es években kiéleződő vallásüldözés idején is, az egyházmegye területén élők ott, az egyetemi városokban tanulók, Kolozsváron, Marosvásárhelyen.

LÁSZLÓ BURA

CONGREGATIONS OF THE BLESSED VIRGIN MARY IN SZATMÁRNÉMETI

The first Hungarian Congregation of the Blessed Virgin Mary was founded in Kolozsvár (today Cluj, Romania) in 1585; then it gradually became widespread in the whole country. In Szatmárnémeti (today Satu Mare, Romania) the students' Congregation of the Blessed Virgin Mary started its activity in 1642 in the Jesuit secondary school founded by Archbishop Péter Pázmány. In 1773 the school ceased to exist after the dissolution of the Jesuit order in the Habsburg Monarchy.

The Jesuit order resettled in Szatmárnémeti in the autumn of 1858. In 1866 the Citizens' Congregation of the Blessed Virgin Mary was founded in the town. Numerous other Congregations of the Blessed Virgin Mary were created until the First World War. Under the pressure of the Romanian authorities during the interwar years the activity of secondary school congregations slowed down until they ceased to exist at the end of the 1930s. The congregations started to work again from November 1940, unified in one community and changing its name to Men's Congregation of the Blessed Virgin Mary in 1943.

State regulations prohibited the activity of every religious confraternity in the spring of 1948. Congregations of the Blessed Virgin Mary could not work officially any longer, although practically they were active until the end of that school year.

The Congregations of the Blessed Virgin Mary existed in Szatmárnémeti between 1863-1948 educating thousands of students most of whom became conscious and active members, helpers of different communities of the diocese. Among the former members the prominent spiritual leaders and scholar-priests of the diocese, together with a numerous important lay intellectuals can be found. A former member of the congregation was the diocesan bishop arrested in 1950 and died as a martyr in the prison of Jilava, as well as the governor of the diocese, who was imprisoned for many years.

MIKLÓS PÉTER

TÁMADÁS A KATOLIKUS EGYHÁZ ELLEN HÓDMEZŐVÁSÁRHELYEN
(1945–1949)

BEVEZETÉS

Az 1945-ös év többszörösen határvonala a magyar történelemnek. Nemcsak a Horty-korszak félféudális, lassan kapitalizálódó gazdasági és társadalmi rendszere szűnt meg, de a politikai és szellemi-ideológiai élet súlypontja is áthelyeződött: a konzervatív keresztény-nemzeti szemléletről a demokratikus baloldali gondolkodásra. Szinte minden politikai párt sürgette az égető szociális kérdés és a földreform gyors és hatékony megoldását, a háborús bűnösök felelősségre vonását, a gazdasági és politikai pluralizmus alapjainak letételét. A változásokhoz nagy reményeket fűzőknek azonban hamar csalódnuk kellett. Néhány év alatt a kommunista párt több lépcsőben, erőszakos módszerekkel megragadta a hatalmat, kiépítette pártállamát, majd fölszámolta a többpárt-rendszert és a kompetitív piacot. A politikai (népfrontpolitika) és gazdasági (tervezéskor, államosítások) uniformizálás mellett fontos volt az ideológiai egyveretűség biztosítása is. A kommunisták ezen törekvésben pedig a legnagyobb ellenfélnek a történelmi egyházak és az általuk képviselt értékek bizonyultak.

Hódmezővásárhelyen sem volt ez másképp. A Magyar Kommunista Párt már 1944 októberében megkezdte működését a városban. Lapja, a *Vásárhely Népe* hasábjain a koalíciós években többször intézett durva támadást a történelmi keresztény egyházak, elsősorban a katolikus egyház ellen. Ez érdekes tény, hiszen a város lakóinak több mint kétharmada a református felekezethez tartozott. Magyarázata lehet, hogy a hierarchikusan centralizált katolicizmus az MKP országos kampányában is a reakció bástyájaként szerepelt, s hogy a reformátusság helyi vezetőivel a koalíciós pártok hamar meg tudtak egyezni, amire a katolikusok esetében – legalábbis ameddig Mindszenty szabadon tevékenykedhetett – esély sem látszott.

A KOALÍCIÓS ÉVEK POLITIKAI HARCAIBAN

1944. december 10-én – két hónappal a szovjet csapatoknak a városba történt október 8-i bevonulása után – megszervezték a Hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottságot, amelynek elnökévé Márton Árpád református elnöklelkészét választották. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült pártok már jóval hamarabb megkezdtek működésüket, ezzel újjáélesztve először a város politikai életét, majd közigazgatását.

A Magyar Kommunista Párt 1944 novemberében politikai biztost nevezett ki a helyi Zsidó Tanács mellé, később pedig az elhagyott zsidó – ingó és ingatlan – javak bruttó jövedelmének 5%-át igényelte a szervezettől. November 17-én a helyi párttitkár két elhagyott árva gyermeket utalt a református szeretetotthonba.¹ Ebből is látszik, hogy a zavaros, átmeneti időben a pártok – különösen igaz ez az MKP-ra – nemcsak társadalmi szervezetekként, hanem az államigazgatás helyett közigazgatási funkciókat, feladatköröket ellátó szervekként működtek.

Mindszenty József 1946. február 12-én szentbeszédet mondott a budapesti Örökimádás templomban, amely után a hívek egy része – kb. 300 fő – az utcára vonult és a hercegrímást éltető jelszavakat kiabált. Másnap, az MKP vásárhelyi lapjában már arról tudósított, hogy a tüntetők Imrédy Bélát és Szálasi Ferencet dicsőítették, antiszemita jelszavakat skandáltak, s Mindszentyt Magyarország első zászlósúrának nevezték – ezzel közjogi szerepének állami elismerését követelve.² Másnapra a munkáspártok, a Nemzeti Parasztpárt és a szakszervezetek tiltakozó megmozdulást és néhány perces munkabeszünetet hirdettek a fővárosban.

Hódmezővásárhelyen 1946. február 14-én 10 órakor, a Kossuth téren tiltakozó tüntetést rendeztek a koalíciós pártok és a szakszervezetek a jobboldali reakció és Mindszenty József ellen. A helyi kommunista lapban olvashatjuk a hercegrímás február 12-i beszédéről és az azt követő eseményekről: „A demokrácia ügyeibe illetéktelenül beavatkozó Mindszenty hívei már az utcára merészkedtek, hogy kihívással tüntessenek a demokrácia ellen.”³ A tiltakozó vásárhelyi munkások jelszava a következő volt: „Le a reakcióval, le a fasizmussal, vesszen a reakciós hercegrímás!”⁴ A rendezvényen a kommunista párti Nagy János mondott beszédet, amelyben hármas követelést fogalmazott meg. Sürgette 1. a reakciós köztisztviselők eltávolítását a városházáról, 2. a szegedi népbíróság határozottabb föllépését a háborús bűnösökkel szemben és 3. a földreform következetes és hatékony végrehajtását. Utána Nagy László, a MADISZ megyei titkára mondott beszédet, majd a résztvevők 25 fős küldöttséget menesztettek a vásárhelyi kisgyűléshez, amelyet Karácsonyi Ferenc főispán (MKP) és Kiss Pál polgármester (SZDP) fogadott. Ígéretet tettek, hogy a követeléseket a törvényhatósági bizottság közgyűlése elé terjesztik, illetve értesítik róluk a kormányt.⁵

A *Vásárhely Népe*ben másnap *Pehm, a „zászlósúr”* címmel olvashatunk írást. Szerzője kifejtette a zászlósúr fogalmának történelmi jelentését, majd világossá tette Mindszenty német származását (s ezzel rögtön a fasiszták, a nyilasok és reakciók közé is sorolta). Cikkét a következő szavakkal zárta: „Ugyan hogy képzelhették el, nyilasék, Mindszenty-Pehm a saját sváb címere és zászlaja alatt milyen bandériumokat vonultat-hatna fel? Bombázó és vadász repülőgépeket, nehéz tankokat, terepjáró gépkocsikat, aknamezőket és tüzérséget mégsem lehet olyan egyszerűen egy sváb klerikális zászló alá állítani. Zászlósúr a huszadik században? Senki ne haragudjon a kifejezésért, de ez

1 Csongrád Megyei Levéltár. Magyar Szocialista Munkáspárt Csongrád Megyei Bizottságának Archívuma. (a továbbiakban: CSML MA) 23. fond 23. őe.

2 *Vásárhely Népe*, 1946. február 13. 1.

3 *Vásárhely Népe*, 1946. február 14. 1.

4 *Vásárhely Népe*, 1946. február 15. 1.

5 Uo.

nagyon pehm-pehm dolog. Aki ma ilyesmit akar, azt legjobb volna a többi sváb atyafival együtt, Pehm úr vezetésével kivándoroltatni, ahonnan származott: a németek közé.”⁶

A lapban egy héttel később támadást találunk – nyilvánvalóan az országos katolikus fősóklérus elleni kampány részeként – Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök ellen, aki nem lobogózta föl a püspöki palotát és a kanonoki házakat a köztársaság kikiáltásának alkalmából. Ebből az újságíró azt a következtetést vonta le, hogy a katolikus egyház – legalábbis annak főpapjai – a demokrácia és a köztársaság ellenségei. „Most már tudjuk, hogy az egyház egyes vezetői a monarchista állam érdekében nyíltan szembeálltak a magyar demokráciával. Így legalább nem érnek bennünket meglepetések. És ez is lényeges. Tudjuk, hogy kik az ellenségeink és kik akarják visszaállítani a magyar úri osztály uralmát.”⁷

1946. március 11-én tízezer fős tömegtüntetésre került sor Vásárhely főterén, amelyen a megjelentek a kisgazdapárt jobbszárnyának, valamint Mindszentynek a politikai életből való kiszorítását követelték. Az esemény szónokai Oláh Mihály nemzetgyűlési képviselő (MKP), valamint Karácsonyi Sándor (FKGP), Juhász Pál (SZDP), Papp János (NPP) és Diószegi Ferenc (szakszervezetek) voltak. A tüntetők jelszavai: „Kisgazdapárt jobbfelé, közületből kifelé!” „Munkát, kenyeret, Mindszentynek kötele!” „Le a reakcióval, vesszen a reakciós sváb Mindszenty!”⁸

Néhány nappal később a *Vásárhely Népe* hasábjain – megintcsak az országos főpapellenes agitáció részeként – ismét egy demokráciaellenes katolikus püspökről olvashatunk. Már a cím is sokatmondó: *Hajsz a kommunista pap ellen*. A híradás szerint a győri egyházmegyéhez tartozó Vértestolna plébánosa az MKP tagja, s ezért püspöke egyházi fenyítésben részesítette. „Úgy látszik, kétféle mértékkel mérnek nálunk a katolikus egyház vezetői: a győri püspököknek nem volt egy szava sem a reakciós földbirtokosok megvédése és a fasiszták földicsóitása ellen, de íme egyszerre milyen erélyes lesz, ha egy papról megállapítja, hogy a kommunista párt tagja. Talán külön egyházi intézkedés történt, amely kimondja, hogy katolikus pap csak a Kisgazdapárt tagja lehet?”⁹ Az utóbbi mondat arra való utalás, hogy a kisgazdapárt reprezentáns politikusai között több katolikus lelkészt találunk. Gondoljunk csak a nemzetgyűlési elnök Varga Bélára, vagy a miniszterelnökségi államtitkár Balogh Istvánra!

1946 márciusában Hódmezővásárhelyen nyilas röplapterjesztő hálózatot lepleztek le, amelynek kapcsán hét fiatalkorút vettek őrizete, illetve internáltak. A kommunista lap szerint leleplezésükben egy katolikus pap is részt vett (nevet azonban nem említett). „Mint érdekességet megemlíti, hogy a társaság leleplezésében egy katolikus pap is segédkezett, aki tudomást szerzett a terjesztés előkészítéséről és azt azonnal jelentette.”¹⁰

1946 októberében a vásárhelyi református lelkészek gyűlést tartottak, fölkészülés gyanánt a november elején tartandó országos protestáns napokra. „Csendben összeült a vásárhelyi református lelkészi kar és bizottságot szervezett, melynek tagjai azután, mégpedig Seres Béla és dr. Tóth Kálmán lelkipásztorok vezetésével javaslatot szerkesz-

6 *Vásárhely Népe*, 1946. február 15. 3.

7 *Vásárhely Népe*, 1946. február 22. 2.

8 *Vásárhely Népe*, 1946. március 12. 1.

9 *Vásárhely Népe*, 1946. március 19. 3.

10 *Vásárhely Népe*, 1946. március 20. 3.

tettek.”¹¹ Ebben a lelkészek megfogalmazták, hogy az evangélium célkitűzései egybeesnek a nép demokrácia törekvéseivel, s az egyháznak fölül kell vizsgálnia addigi tevékenységét, s újjá kell születnie. „...a demokratikus államrend egy cél felé tör azzal az Evangéliummal, melyet Jézus tanítványai az ő szívéből írtak, hogy a tévelygések, a hibák, a vétkek, a hazugságok és bűnök után újjá kell születnie az evangéliumot szolgáló hivatott egyház életének és benne az embereknek.”¹²

AZ EGYHÁZI ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁNAK ÉS A HITOKTATÁS VISSZASZORÍTÁSÁNAK IDEJÉN

1948 júniusában a vásárhelyi izraelita hitközség az egyházi iskolák államosítása mellett foglalt állást. A szülői értekezleten Gruber László hitközségi tanító, valamint Kmetykó Pál és László Mihály állami iskolaigazgatók mondtak beszédet. „A szülői értekezletet dr. Grünfeld Sándor iskolaszéki elnök zárta be és köszönte meg a szülők valóban demokratikus állásfoglalását.”¹³

Mártélyról az egyházi iskolák államosítása ellen tiltakozó táviratot kapott a kultuszminiszter, valamint Vásárhely nemzetgyűlési képviselői. A táviratot a Katolikus Szülők Szövetsége küldte. Ezért Judik Ferenc tanügyi titkár vizsgálatot kezdeményezett a helyszínen, ahol megállapította, hogy Mártélyon sem ilyen nevű szervezet, sem felekezeti iskola nincs. „Az esemény annál is inkább különösnek tűnt fel, mert tudvalevőleg Mártélyon nincs is felekezeti iskola, így bizonyossá vált, hogy az ügyben az egyházi reakció keze működik közre. A vizsgálat alkalmával kiderült, hogy a Katolikus Szülők Szövetsége nevű szervezet, amelynek nevében a tiltakozó távirat érkezett, nem is létezik.”¹⁴

A *Vásárhelyi Népe* tudósítása szerint Hajós Rezső mártélyi katolikus plébános írta a táviratot, aki egyházi főhatóságának utasítására a vasárnapi mise után megkérte a híveket, hogy tegye föl a kezét az, aki az egyházi iskolák államosítását akarja. Mivel senki sem jelentkezett elküldte a táviratot. „Ehhez az esethez felesleges kommentárt fűzni. Az egyházi reakció demokráciaellenes tevékenysége ez is, amely kihasználva néhány tudatlan hívő „véleménynyilvánítását” – így próbálja gátolni a demokrácia fejlődését. Úgy látszik, Hajós Rezső plébános úr is elfelejtette, hogy a mártélyi templom nem politikai célokra épült. De hát így van ez mindenütt: „a felsőbb utasítást” végre kell hajtani.”¹⁵

Az 1948. június 8-án a főispáni hivatalban – minden jelentős vásárhelyi felekezet részvételével – tartott egyházközi értekezleten a megjelent lelkészek, egyházi képviselők „egyöntetűen ígéretet tettek arra nézve is, hogy az egyházi iskolák államosításának kérdésében felmerülő vitát, amennyiben arra még sor kerül, annak a tudatában és figyelembevételével folytatják le, hogy együtt és egymás mellett kell élnünk.”¹⁶

1948. december 14-én a Petőfi utcai általános leányiskola szülői munkaközössége levelet írt a belügyminiszternek, amelyben a katolikus egyház és Mindszenty reakciós és

11 *Vásárhelyi Független Újság*, 1946. október 20. 3.

12 Uo.

13 *Vásárhelyi Népe*, 1948. június 13. 2.

14 *Vásárhelyi Népe*, 1948. június 13. 3.

15 Uo.

16 *Vásárhelyi Népe*, 1948. június 10. 1.

fasiszta politikája elleni föllépést sürgetett. A dokumentumot tizenöt szülő, valamint az iskola igazgatója írta alá. A levélben – többek között – az alábbiakat olvashatjuk: „Mi nem vagyunk vallás ellenesek, de Mindszenti nem a katolikus vallást képviseli, hanem az amerikai háborús uszítókat, ebben az országban vallásos meggyőződését mindenki szabadon gyakorolhatja, de a dolgozók kenyerét, a békét veszélyeztetni nem engedhetjük. Tiltakozunk Mindszenti és társainak fasiszta politikája ellen. Kérjük a Belügyminiszter úrtól mindezeknek a reakciós elemeknek a működésének megakadályozását.”¹⁷

A Magyar Dolgozók Pártjának hódmezővásárhelyi titkára 1948. évi április havi jelentésben a következőképpen írt a párt és a helyi felekezetek kapcsolatáról: „Az Egyház felé, különösen a református egyház felé szoros jó kapcsolataink vannak, ami már megvolt az országos zsinat előtt is, mint jó példát kell megemlítenem, hogy a VI. kerületi szervezetünknel Rapcsák Péter református lelkész minden megmozdulásainkon ott van, de ugyanígy Márton Árpád református elnöklelkész, aki a május 9-i egységesítő konferenciánkon¹⁸ felszólalt, a legteljesebb mértékig való támogatásáról biztosította úgy a demokráciát, és ezen keresztül a Magyar Dolgozók Pártját. A katolikus papság tartózkodó magatartást tanúsít, mert a nemzeti Bizottság március 15-re, mint május 1-re meghívta őket, de hivatalosan nem jelentek meg. A két egyház papjait úgy lehet jellemezni, hogy a református papság általában demokrácia mellett, a katolikus papság inkább a demokrácia ellen van.”¹⁹

Az MDP vásárhelyi propagandistája 1949 januárjában a következőket jelentette a párt megyei bizottságának a helyi vallási viszonyokról: „Jelentjük, hogy városunk területén összesen 16 katolikus pap van, ebből 11 jezsuita egyháznál, 3 belvárosi katolikus egyháznál, Kutason 1, Mártélyon is 1. Református pap van összesen 8, evangélikus 1, görögkeleti 1, unitárius 1, baptista 1, szombatista 1. Lakosságunk vallási megoszlása: kb. 70%-a református, 20%-a katolikus, 10%-a egyéb. A jezsuita egyháznak van egy leány kongregációs csoportja, kb. 30–40-es létszámmal, de illegálisan működnek. Van Szent István ifjúsági csoport, ami ugyan fel lett oszlatva, de illegálisan működik kb. 300 taggal, vezetőjük Németh Ferenc – Zsíros páter helyettese. Az összejövetelüket a templomban tartják – Van beépítve emberünk. – Vallás órákat tartanak és lelkigyakorlatot. Szociális összetételük, nagyobb része diák, munkás és kevés paraszt. Ezek politikailag teljesen a jobboldalhoz tartoznak.”²⁰

Az MDP megyei tömegszervezője három nappal később küldött utasítást a vásárhelyi pártszervezetnek. Pontos listát kért a jezsuiták vezetete csoportok tagjairól, valamint, hogy a tagokkal hozassanak olyan határozatot, amelyben elítélik addigi tevékenységüket és vezetőiket (Németh és Zsíros pátert), s fölосzlatják szervezetüket. A beépített embereknek föladatul adta, hogy ellenőrizték, „...hogyan különösen a katolikus papok miről prédikálnak, és ha népellenes, demokráciaellenes fecsegést tapasztalnak, azt nyomban feltétlenül a templomba járó emberek körében is leplezzék le és még a vallásos tömegeket is fordítsák ellenük a meggyőzés módszerével.”²¹

17 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 153. öe. 1948. december 14.

18 Az MKP és az SZDP egyesülését közös (4-2-es arányú) bizottsági munka, illetve kongresszus előzte meg.

19 CSML MA. 23. fond 8. öe. 1948. május 11.

20 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 153. öe. 1949. január 16.

21 CSML MA. 31. fond II. főcsoport 153. öe. 1949. január 19.

A Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének Csongrád vármegyei titkára 1949 decemberének végi – az MDP megyei pártbizottságának küldött – összefoglaló jelentésében a hódmezővásárhelyi hitoktatásról és a klerikális reakció tevékenységéről a következőket írta: „Hódmezővásárhelyen Németh Károly jezsuita a természettudományos tanítással foglalkozott állandóan a hittanórákon és a materializmus tanításait igyekezett pontról-pontra megcáfolni, és helyette a biblikus világképet a gyerekekkel elfogadtatni. A Főigazgatóság a hitoktatási engedélyt megvonta tőle. Ugyancsak Hódmezővásárhelyen egy Fenyvessi nevezetű jezsuita,²² a Szent István téri ált. fiúiskolában december 8-án²³ sorba járta az osztályokat és a gyerekeknek kihirdette, hogy a katolikusok menjenek haza, mert ünnepjük van. Ugyancsak Hódmezővásárhelyen Eperjessi nevezetű református hitoktató²⁴ a Petőfi u. leányiskolában két gyereket pofonvágott, mert benyitottak a tanterembe, míg ő hittanórát tartott.”²⁵

Fegyelmi eljárás indult a Szent István téri általános iskola négy pedagógusa – Kiss Szilvia, Kovalik Józsefné, Szilágyi Endréné és Rákóczi Margit – ellen, mert „állandóan, templomba járnak, klerikálisok”. Gál Erzsébetről, a Pál utcai óvoda óvónőjéről jelentette, hogy annak ellenére, hogy az MDP tagja és pártszeminaristája, imádkozni tanította a gyermekeket. A vásárhelyi református lelkészek és a református egyetemes konvent a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult, mivel mezőgazdasági gimnáziumban nem engedélyezték a hittant, holott arra több mint ötven református tanuló jelentkezett. Ugyancsak a református hitoktatásról olvashatjuk: „Hódmezővásárhelyen vasárnap délelőttönként a Kálvin otthonban a református papok összegyűjtik a gyerekeket és gyerek-istentisztelet ürügye alatt előadásokat, bibliaolvasást és magyarázatot tartanak nekik.”²⁶

A hódmezővásárhelyi tanyai lakosság (nyílt) vallásosságának letörése keményebb diónak bizonyult. Az iskolák tantermeiből a keresztek és a nyári festések és nagytakarítások alkalmával – szinte föltűnés nélkül – eltávolították. „...Hódmezővásárhely tanyakörzetében néhány tanyai iskolánál a szülők agresszív fellépésére a keresztek fennmaradtak és ezeken a helyeken a keresztek fennhagyására a vkm.²⁷ külön utasítást is adott. Az imát egyértelműleg az összes iskolában már évelején beszüntették, legtöbb helyen a Köztársasági Induló eléneklésével kezdődik a tanítás, erre megszabott sablon azonban nincsen. Előfordult persze több helyen, hogy a gyerekek tanítás előtt felálltak és magukban imádkoztak, pár helyen a pedagógus is imádkoztatott. Ezek a jelenségek azonban azóta teljesen megszűntek.”²⁸

Már a tanácsrendszer bevezetése és a közigazgatás átszervezése után a Csongrád Megyei Tanács végrehajtó bizottságának oktatási osztályvezetője 1950. szeptember 27-én tett jelentést a hitoktatás megyei viszonyairól. Hódmezővásárhelyről a következőket olvashatjuk. A Rác úti iskolában a református lelkész meghirdette a hittanórákat. „Négy szülő jelentkezését a tanító lebeszélte. Két szülő kulák, két szülő középbirtokos.

22 Fenyővári Antal jezsuita hitoktató.

23 December 8. a katolikus egyházban Szűz Mária szeplőtelen fogantatásának ünnepe. 1854-ben hirdette ki IX. Pius pápa. Nem parancsolt ünnep, nem munkaszüneti nap.

24 Eperjessi Mihály református lelkész, hitoktató.

25 CSML MA. 31. fond II. fűcsoport 152. öe. 1949. december 28.

26 Uo.

27 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

28 CSML MA. 31. fond II. fűcsoport 152. öe. 1949. december 28.

Egy kulák szülő a tanító feleségével a tanítási idő alatt beszélgetett a hitoktatásra való jelentkezésről. A tanító felesége figyelmeztette, hogy tanítási idő alatt a munkát ne zavarja. A kulák a tanterembe nem is ment be, ellenben méltatlankodott, hogy jegyzőkönyvet vetet fel az esetről, mivel jelentkezését nem fogadták el. Ezzel az iskolából eltávozott.”²⁹ A külső-erzsébeti iskolában egy szülő jelentkezett, de a tanító a külterületi iskolák hódmezővásárhelyi igazgatóságához utasította. „A szülő azzal ment el, hogy nem ér rá a városba menni.”³⁰

A NÉPFRONTPOLITIKA ÚTJÁN

A *Vásárhely Népe* 1948. május 13-i számában jelent meg Szabó Endre „*Eretnekség*” vagy *lélektiprás* című cikke. A szerző Szittyai Dénes bakonykúti plébános esetét részletezte. A hatvan éves papot fölfüggesztette állásából Shvoy Lajos székesfehérvári püspök, mert megtudta róla, hogy a kommunista párt tagja. „Az öreg plébános esete rendkívül mély kérdést vet fel. Az egyház és az állam viszonyának kibontakozását gátló körülményekre vet éles fényt, arra a makacs reakcióra, amely még mindig elevenen ható erő a katolikus egyház felső vezetésében – miután az evangélikus és a református egyház immár tisztázta a kérdést.”³¹ Szabó ezután ecsetelte a Szovjetunióban tapasztalható vallásszabadságot – amelynek biztosítása éppen Sztálin javaslatára került be a szovjet alkotmányba –, s kifejtette az egyházi földbirtokok államosításának üdvös hatásait.

Majd a helyi körülményeket elemezte. „Érdemes megfigyelni a vásárhelyi viszonyokat is. A protestáns egyházak felől, akiknek papjai és presbiterei közt nem egy hívő és mélyen vallásos életet élő tagját mondhatunk magunkénak, számos megértő hangot és a lelkek békéjét szolgáló cselekedetet látunk. A nagy katolikus tömegek közül szintén eljutnak hozzánk a hangok, amelyek békét és megértést hirdetnek, tudván, hogy az élet minden területén erre törekszünk. Miért hallgat a katolikus papság? Miért folytat lelki terrort a „fekete reakció” ellenünk, akik a legteljesebb vallásszabadságot őrizzük?”³²

Az 1948. június 3-i pócspetri gyilkossági ügyet követő egyházellenes sajtókampány elérte Hódmezővásárhelyt is, ahol a kommunista lap a következőket írta a tisztázatlan halálesetről: „A római katolikus egyház felső vezetésében megnyilvánuló demokráciaellenes magatartásnak és a „fekete reakció” mérhetetlen uszításának volt a következménye.”³³ Június 8-án egyházközi értekezletet tartottak a főispáni hivatalban, ahol a közösen elítélték a történeteket és az iskolák államosításának békés menetét szorgalmazták a lelkészek. A református egyházat Márton Árpád, Losonczy Endre és Godáts Imre, az unitáriust R. Filep Imre, az evangélikust Takács János, a katolikust Cseh András, Zsiros Ferenc és Hajós Rezső képviselte, az izraelita felekezetet pedig Gruber László tanító.

Az 1949. évi népfrontos választások előtt olvashatunk beszélgetést – Kovács Mihály tollából – Cseh András kanonok, vásárhelyi plébánossal a *Vásárhely Népe*-ben. A ka-

29 CSML MA. 31. fond II. fősoport 152. öe. 1950. szeptember 27.

30 Uo.

31 *Vásárhely Népe*, 1948. május 13. 1.

32 Uo.

33 *Vásárhely Népe*, 1948. június 10. 1.

tolikus pap a három- és az ötéves terv eredményeit sorolta. „Terv nélkül el sem tudok képzelni eredményes nemzetgazdaságot. A tervszerűség szerintem nem más, mint a célszerűség szolgálata.”³⁴ Később kifejezte a kormányba vetett hitét: „Igaz meggyőződéssel mondhatom, szerkesztő úr, ez a kormány csak jót akar.”³⁵ Majd kifejtette, hogy mennyire tiszteli – ő és a katolikus papság – Gerő Ernőt. „Ő az az ember, Gerő Ernő, akit becsülünk. Nem csak én becsülöm, hanem valamennyien igazán becsüljük. Gerő Ernő nem sokat beszél – az alkotásai beszélnek helyette. És ez a fontos.”³⁶ Kovács pedig a katolikus alsópapságról mondott véleményt: „A katolikus alsópapság – tudjuk –, nem nyilváníthatja ki véleményét a püspöki kar engedélye nélkül. De azért a néppel együtt élő és együtt érző katolikus papoknak is kialakult már a meggyőződésük a magyar nép dolgai, kormányra és állama felől. Egy-egy meghitt beszélgetésből kitűnik, milyen ez a vélemény.”³⁷

A népfrempolitikát – amely az egypártrendszer és pártállami struktúra kiépítésének eszköze és legitimálója volt –, és az egylistás választást a protestáns egyházak vezetői országos szinten is üdvözölték. „Nem maradhatnak gyülekezeteink egyházi útmutatás nélkül annál a választásnál sem, amely előtt most a magyar nép áll. Helyesnek tartjuk, hogyha a lelkipásztorok felhívják a gyülekezet tagjait arra, hogy lelkiismeretesen és engedelmességgel teljesítsék állampolgári kötelességeiket. Igent kell mondanunk arra a korszakot kiváltó folyamatra, amely most végbemegy”³⁸ – fogalmazott a református egyetemes konvent elnöksége nevében Bereczky Albert püspök és Balogh Jenő főgondnok. Az evangélikus egyház nevében nyilatkozatot kiadó Thuróczy Zoltán püspök és Reök István egyetemes felügyelő kissé visszafogottabb volt: „Járuljanak tehát híveink a szavazó urnák elé és Isten előtt való felelősségük tudatában gyakorolják állampolgári kötelességeiket.”³⁹

„Különös örömmel tölt el bennünket, hogy a népi demokráciában a szabadságjogok, köztük a vallásszabadság gyakorlásának joga is, a legteljesebb mértékben biztosítva van”⁴⁰ – írták Csongrád megye református vezetői nyilatkozatukban. A dokumentum – amelyet Márton Árpád esperes (Hódmezővásárhely), Böszörményi Jenő (Szentés), Sebestyén Béla (Szentés), Murányi Zoltán (Csongrád) és Gilicze László (Szentés) írt alá – így folytatódott: „Ezért emeljük fel mi is szavunkat a békeszeretők, a dolgozók érdekében, a háborús uszítók ellen, mert a háború ellenkezik isten akaratával, bűn isten ellen. Örömmel üdvözljük tehát népi demokráciánk külpolitikáját, mellyel hazánkat a békét akaró és a békéért harcoló népek soraiba állította.”⁴¹

Másnap – mivel a katolikus papság nem adott ki ilyen nyilatkozatot – a Katolikus Egyház Tanácsa nevében közöltek dokumentumot a választással kapcsolatban. Tizenöt világi, egyházközségi képviselőtestületi tag írta alá. „A népi demokrácia kormányának szerető gondoskodása és irányítása teremtett a kifosztott és romba dőlt Magyarországon nyugodt, virágzó életet. A népi demokrácia a hároméves terv által épített Istennek,

34 *Vásárhelyi Népe*, 1949. április 21. 3.

35 Uo.

36 Uo.

37 Uo.

38 *Vásárhelyi Népe*, 1949. május 1. 1.

39 Uo.

40 *Vásárhelyi Népe*, 1949. május 10. 2.

41 Uo.

épített embernek. Még szebb reményekre jogosít bennünket a kormány új ötéves terve, amely a sokat szenvedett vásárhelyi katolikus testvéreinknek is több munkát, nagyobb kenyeret és családjának boldogabb életet biztosít.”⁴² A nyilatkozat végén már szinte Isten akarataként állítják be a népfront jelöltjére való szavazást. „Istennek tetsző dolgot cselekszik minden katolikus testvérünk, ha bizalommal hazánk hívatott vezetői iránt a népfrontra adott szavazatával bizonyosságot tesz a megbékélés szent ügye mellett.”⁴³

ÖSSZEZÉS

Hódmezővásárhelyen tehát – mint az ország szinte minden településén – a kiépülő Rákosi-diktatúra fokozatosan a saját érdekei szolgálatába állította – legalábbis látszólag – a felekezeteket. A kommunisták módszerekben nem válogattak: sajtókampány, agitáció, ügynökök beépítése, per. Az egyházi iskolák államosítása és a hitoktatásnak az iskola falai közül való kiszorítása esetében a lelkészeken kívül a szülőkkel is szembe kellett szállniuk. Szalámpolitikájuk nem csak a kisgazdapártra érvényes: az egyház(ak)ban is ellentéteket, megoszlást szítottak, ezzel elejét vették az egységes kiállásnak.

Egy példa. Vásárhelyen a Csongrád megyei református egyházi vezetők 1949 májusában közös nyilatkozatban helyeselték a népfrontpolitikát és a népi demokratikus erők egységesülését az újjáépítés jegyében. Ekkor a katolikus papság még nem adott ki hasonló dokumentumot. Nem kellett azonban sokáig várni. 1950-ben a katolikus püspöki kar megalázó föltételekkel volt kénytelen megállapodást kötni a népköztársaság kormányával.

Az egyházak helyzetét – annak ellenére, hogy az alkotmány minden állampolgár számára biztosította a vallás szabad gyakorlásának jogát – csak tovább rontotta, a pártállami kontrollt pedig tovább erősítette az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es megszerzése.

PÉTER MIKLÓS

ATTACK AGAINST CATHOLIC CHURCH IN HÓDMEZŐVÁSÁRHELY (1945-1949)

In Hódmezővásárhely, the developing regime of Mátyás Rákosi gradually made the different churches serve its interests – at least seemingly. The Communists used all possible methods: press-campaign, agitation, infiltrating agents and legal actions. They were to fight both with priests and parents in time of secularization of church schools and displacement of religious instruction from within school buildings. The agents of the Communist party stirred up conflicts and divergence avoiding united efforts within religious communities. In May 1949 in Hódmezővásárhely the leaders of the Calvinist Church in Csongrád County approved in a common declaration the policy of the popular front and the uniting of the popular democratic forces in the name of rebuilding – this way (at least seemingly) they became a legitimating factor of the Communist regime. This time the Catholic clergy had not issued a similar declaration yet. However, it was not waited long. In 1950 the Catholic episcopacy was made to conclude an agreement with the government of the people's republic with rather humiliating clauses.

42 *Vásárhely Népe*, 1949. május 11. 5.

43 Uo.

MEDGYESI KONSTANTIN

EGYHÁZI KÜZDELMEK A RENDSZERVÁLTÓ KOR MAKÓJÁN

2001-2002-ben egy 114 interjúból álló kutatást végeztem egy dél-alföldi kisvárosban, Makón a rendszerváltozás mindennapjairól. Érdeklődésem középpontjában a megnyilatkozók által vallott világmagyarázatok, közéleti nézetek, egy-egy konkrét városi ügyből levont személyes következtetések, élmények álltak. Természetesen a vizsgáldó tárgy volt az egyházak közéleti szerepvállalása és ennek részeként az egyházi oktatás újraindítása is. Amikor majd e tanulmányban forrásmegjelölés nélkül idézem egy-egy személy állásfoglalását, az a fentebb jelzett kutatási anyag szövegéből való.

A rendszerváltó időszak makói egyházi küzdelmei elsősorban az iskolák elindításához, működtetéséhez köthetők. A felekezetek azon képviselői, támogatói, akik elkötelezték magukat az ügy mellett, e téren felvállalták az elkerülhetetlen közéleti harcokat is. Mindennek a megfigyelése, elemzése tanulmányunk egyik kiemelt területe.

* * *

A kommunista rendszer bomlásának tüneteit a makói párt- és állami vezetés is érzelte. Keresztes Zoltán 1987-től volt a helyi pártbizottság első titkára. Elmondása szerint ekkora már „az MSZMP helyi és térségi szintű szerveiben is érezhető lazulási folyamatok kezdtek kialakulni. Nem a szocializmusba vetett hit érzése gyengült, hanem maga a gyakorlat puhult, oldódott.” Keresztes a 80-as évek végén „még mindig egy demokratikusabb, egy jobban hasznosítható, jobban kezelhető szocializmus folytatásában” hitt, ugyanakkor – korabeli szóhasználattal élve – a „reformfolyamat” támogatója volt. Elődeitől eltérően ő például fontosnak tartotta, hogy leüljön tárgyalni az egyházak makói képviselőivel. Az ezredforduló idején a következőképpen emlékezett erre az eseményre: „azt kell mondanom, egy végtelenül jóindulatú, a másikkal szembeni tolerancia, a másság elfogadása jegyében alakult ki diskurzus közöttünk. Megkockáztatom, hogy most, tizenegynéhány év után, az a találkozás a makói történelmi egyházak akkori vezetőivel, biztatást jelentett mindannyiunk számára. Láttam az ő szemükben is a reményt, hogy mostantól mindenki, aki hasznos, mindegy hogy milyen szervezetben dolgozik, a közösség javára vállal közszereplést, és mozgósít közös feladatokra. Nem is arra vagyok büszke, hogy magam is ennek részese voltam, hanem arra, hogy be lehetett bizonyítani, bármilyen oldalon is álljon valaki, ha jó szándék és a tisztesség benne van, akkor meg lehet érteni egymást, konfliktus, uszítás, megbélyegzés nélkül. Úgyhogy ez a gyakorlat a 80-as évek második felében előiskolája volt a rendszerváltásnak”

A még regnáló pártállam helyi szereplői felismerték, politikai érdeké vált az egyházakkal való párbeszéd. A felekezetek és a hatalom között formálódó kommunikációnak

magától értetődően adódott egy vezérfonala, melyet mindkét fél szívügyének érezhetett. Ez pedig nem volt más, mint a szociális gondolat. A baloldaliság eszmekörére építő kommunista rendszer hívei és a vallásos életet élő, a közösségi lét felé elkötelezett emberek számára egyaránt értéket jelent a szolidaritás, a rászorulókról való gondoskodás eszménye. Így a hivatalos megbeszéléseken, informális találkozókon, illetve a különböző politikai és civil fórumokon „a város szociális problémáinak megoldása” lehetett a közös tematizációs keret. E témában legitim módon nyilatkozhattak meg az egyébként megroggyant társadalmi felhatalmazással bíró állampárt emberei és a katolikus egyháznak azon képviselői, akik évtizedeken át kívül rekedtek a közélet előkelő szalonjain, akkor azonban megnyílt az út számukra a szélesebb nyilvánossághoz.

Az e téma körül összpontosuló kommunikáció lényege természetesen maga a párbeszéd volt. Hogy végre valahára egyenrangú partnerként ülhet egymással szemben az egyház és a hatalom. Ebben az egyébként önmagában meglehetősen meddőnek tekinthető helyi közéleti szituációban Katona Pál, Makó-Belvárosi római katolikus esperes-plébános remek ütemérzéssel vetette fel az egyházi oktatás újraindításának ügyét.

„Örülök, hogy meghívtak a lakosság szociális ellátásról tartott tanácskozásra. Papi életemben mindig fontosnak tartottam a társadalom peremére szorult emberekkel való törődést. Ezt a munkát Dr. Tóth Aladár főorvos barátommal több mint 20 éve kezdtük el Makón. Akkor még az ideológia által emelt gátak sok embertől (rászorulóktól) elzártak bennünket. Többször hajnali 5 órakor kellett a kórházba bemennem, hogy a lelki segítséget igénylő kívánságát teljesíthessük. Ennek ellenére próbáltunk segítőtársakat gyűjteni és nevelni ehhez a munkához. Így alakult ki, hogy állandó kapcsolatot tartunk fenn: gyöngénlátókkal, betegekkel, öregekkel, többgyermekes családokkal, akiket évente 3 alkalommal templomunkba is meghívunk. Karácsony másnapján száznál többen szoktak részt venni az ünnepségen és a szentmisén. De a város különböző intézményeivel is együttműködünk ezeknek az embereknek a segítségével. Most már az ideológia által emelt gátak lebomlóban vannak, de az eszközök hiánya még mindig gátol abban, hogy több embert tudjunk erre a munkára nevelni. Ha ezen a téren igazán várják tőlünk a segítséget, akkor tisztelettel kérnénk az Egyház kezelésébe visszaadni az államosított katolikus iskolát. Ott olyan szellemben nevelnénk az embereket, hogy többen szívesen segítenének a lakosság szociális ellátásban. Erre garancia az Egyház két évezredes ilyen irányú tevékenysége, de az elmúlt évtizedek makói tevékenysége is”¹ — olvasható az 1989. május 15-ei keltezésű Katona Pál által Sarró Ferenc tanácselnöknek írott levélben.

Katona esperes tehát a jövődöbéli szociális ellátás javítása érdekében javasolta a tanácselnöknek az egyházi oktatás feltámasztását. Sarró Ferenc fogékonyak bizonyult a kezdeményezés iránt, noha nyilván maga is tudta, az egyházi iskola újraindítása és a szociális gondok orvoslása rövidtávon nem függ össze. A tanácselnök hivatalos tájékoztatást kért a Művelődési Minisztériumtól az ügy jogi hátterét illetően. Plathy Iván főosztályvezető válaszolt a megkeresésre: „általános iskola egyházi kezelésbe adásának engedélyezése egyelőre nem lehetséges, mert ennek az iskolatípusnak létesítését és fenntartását a jelenleg még hatályos 1985. évi I. törvény kizárólag állami feladatként jelöli meg. Egyben tájékoztatom, hogy a jelzett törvény felülvizsgálatával kapcsolatos

1 A Makó-Belvárosi Plébánia *Historia Domusa 1988* - (a továbbiakban HD) 12. p. Katona Pál esperes levele Sarró Ferenc tanácselnökhöz. 1989. május 15.

munkáltatokat a Művelődési Minisztériumban megindultak. Várható, hogy a közeli jövőben az általános iskolákat fenntartók köre bővül, s így a jelzett iskola jogszabályszerűen egyházi kezelésbe lesz adható.²

A válasz – egyházi szempontból – se nem jó, se nem rossz. Vallásfelekezeti iskola indítására a következő tanévben nincs lehetőség, azt követően azonban már nem ki-zárt. Az egyház képviselői ennek megfelelően határozták meg céljaikat: 1991. szeptem-berére tűzték ki az iskolaindítás időpontját.

„Makón az egyházi iskola alapításának fényében tudom értékelni Sarró Ferenc ta-nácselnök tevékenységét, és ez pozitív. A makói kommunista vezetők a 80-as évek végé-re megértették, erkölcsi változásra van szükség. Nem csak gazdaságilag mentek tönkre a szocialista országok, hanem emberanyagban is. Sarró Ferenc ezt látta, ezért is támo-gatta a kérésemet, hogy az egyházi iskolát indítsuk újra. Makón Sarró nyitotta a rend-szerváltozást” – fogalmazta meg véleményét a Sarró-korszakról 2001-ben Katona Pál.

Sarró Ferenc tanácselnököt sikerült az egyházi oktatás ügye mellé állítani, hátra volt azonban még maguknak a makóiaknak és a különböző politikai és társadalmi erő-knek a meggyőzése. Katona esperes a sajtóban igyekezett népszerűsíteni a gondolatot. A legfőbb érvek a következőképpen foglalhatóak össze. Egyrészt, amennyiben lesz egyhá-zi iskola, akkor ott biztosított leginkább a tanulók erkölcsi nevelése; másrészt a plura-lizmus elve alapján a vallásos szülőknek joguk van gyermekeiket felekezeti intézménybe járattatni. („Talán fölösleges is sorolni, hová vezetett az elmúlt évtizedek politikája, az egy-évezredig őrzött keresztény erkölcsök megtagadása, ezek erőszakos irtása. Mindenki előtt közismert az alkoholizmus, a kábítószeresítés, a családok szétesése, az egymás köz-ti emberi kapcsolatok megromlása, az öngyilkosságok számának növekedése és még so-rolható mi minden más gond okozta nehézségek sokasága. Ezen problémák megoldásá-ban bizony szükség van az egyház által közvetített, odafigyelő, önzetlen krisztusi szeretet hirdetésére, egyházunk kétezre éves tapasztalataira, amit felelőtlenség lenne nélkülözni. De ezeket tanulnunk és tanítanunk kell, mert csak az e területen kifejtett tu-datos munka hozhat gyümölcsöket... Ha valóban helyet kérünk magunknak a XX. szá-zad Európájában, elengedhetetlen, hogy a pluralizmus az oktatás területén is érvénye-süljön, s a szülők maguk választhassák meg, mely világnézeti alapon működő iskolában tanuljon gyermekük.”³)

1989-ben a makói emberek az újdonságnak kijáró érdeklődéssel fogadták a katoli-kus oktatás intézmény indítására vonatkozó elképzeléseket. A közéleti klíma ebben az időszakban minden tekintetben segítette a kezdeményezést. A vulgármarxista egyház-ellenesség a rendszer szétesése folytán átmenetileg hibernált állapotba került. A zsigeri antipátiából táplálkozó ellenállással ekkor nem kellett szembenézniük az egyházi iskola indítás híveinek.

Azok az erők pedig, akiknek a katolikus oktatás tervezett megjelenése egzisztenciá-lis gondokat okozhat (pedagógusok, akik nem kívánnának egy világnézeti elkötele-zett intézményben tanítani), vagy mindez szervezetiileg számukra öncsonkítást eredmé-nyezhet (Kun Béla Általános Iskola), netán konkurenciát látnak az új típusú oktatás forma megjelenésében (egyes állami finanszírozású iskolák vezetői), ekkoriban még nem tudták magukat megszervezni, így a hangjuk nem ért messzire. Persze a később ki-

2 HD 14. p. Platthy Iván levele Sarró Ferenc tanácselnöknek. 1989. szeptember 18.

3 KATONA PÁL: *Lesz-e egyházi iskola Makón?* Makói Szó. 1989. augusztus.

bontakozó konfliktus már ekkor látens állapotba került az előbb vázolt körökkel, de a kiteljesedésre – amely az ország más településein lezajlottakkal szemben, mint például Dabas-Sári esete, koránt sem nevezhető markánsnak – még várni kellett.

Szélesebb értelemben szintén segítette az egyházi iskola indításának előkészületeit, hogy 1989 őszén létrejött az új Magyar Köztársaság, megdőlték Kelet-Európa kommunista diktatúrái, 1990 első felében a magyar országgyűlés meghozta a vallásszabadság védelméről szóló törvényt, megtörténtek a szabad választások, és ennek eredményeként egy az egyházakat nem semlegesítendő ellenfélként, hanem együttműködő partnerként kezelő kormány kezdhetette meg működését Antall József vezetésével. (A kormányprogram így fogalmaz minderről: „A kormány a magyarországi egyházakat, felekezeteket, vallási közösségeket a társadalom becses történelmi értékeket hordozó, új értékeket teremtő tényezőnek tekinti. Nagyra értékeli szerepüket a békés rendszerváltozás, a demokratikus jogállam kiépítésének folyamatában és az oly kívánatos erkölcsi megújulás előmozdításban ... A kormány kötelességének érzi az egyházak teljes erkölcsi és – belátható időn belül – a működésükhöz szükséges mértékű anyagi rehabilitációját ... A kormány úgy látja, hogy a program 3 éve alatt a meghatározó az egyházak tevékenységének újra – illetve megindulása és kiteljesedése lesz. Ezt elősegítendő gondoskodik arról, hogy az egyházak kiemelkedően fontos közcélú /iskolák, kórházak, szociális otthonok/ és szakrális tevékenysége a szükséges normatív illetve alapellátás jellegű pénzügyi támogatást megkapja.”)⁴

* * *

Egy rövid kitérőre megszakítom az események és a mögöttük megbúvó folyamatok értékelését – abban bízva, hogy ezáltal érthetőbbé válik számunkra az egyházak küzdelme a rendszerváltozás évtizedében a maguk intézményeiért. E. H. Carr történetfilozófus szerint „a történelem a történelmileg tudatos népek körében többek között azért ismétli ritkán önmagát, mert a második előadásban szerepet játszóik tisztában vannak az első végkifejletével, és ez az ismeret kihat az alakításukra.”⁵ Önkéntelenül adja magát – a persze sokszor félrevívó – hasonlatosság az úgynevezett koalíciós évek (1944–1948) és a rendszerváltó korszak között. Ne feledjük, a magyar történelemben 1990-et megelőzőn korábban csak 1945-ben és – némi fenntartással – 1947-ben, vagyis a koalíciós időszakban rendeztek szabad parlamenti választásokat. Nem érdemes bele menni a különbségek és a párhuzamosságok útvesztőibe – már csak azért sem, mert az 1940-es esztendő második felében Magyarország egy katonailag megszállt terület volt, míg a 90-es évtizedben hazánk nemzetközi jogi értelemben visszanyerte szuverenitását – ugyanakkor a történeti gondolkodás keretében elfogadhatjuk Carr „első végkifejleteként” a koalíciós éveket, míg „második előadásként” pedig a rendszerváltozás korát. A politikai kultúra szempontjából is lehetne érdekes megállapításokat tenni, miszerint az első végkifejlet ismeretében miért is viselkednek úgy a második előadás szereplői ahogyan, de a témánkat tekintve elegendő pusztán az egyház és képviselői gondolkodásmódját boncolgatni a múlt tapasztalatai és a rendszerváltó jelen összefüggései alapján. Kétségtelen, a katolikusok nem felejtik el (noha lehet, hogy megbocsátják) a koalíciós

4 A Nemzeti Megújódás Programja. A Köztársaság első három éve. Bp., 1990. 147–149. p.

5 LUKACS, JOHN: A történelmi tudat. Avagy a múlt emlékezete. Bp., 2004. 62. p.

időszakban lezajlottakat, elsősorban természetesen a vallásos iskolák államosítását. Emlékeznek a korábbi ígéretekre és látták, mi lett a valóság az elkövetkező évtizedekben.

Tudjuk, minden egyéni és társadalmi interakcióban az egyik legfontosabb hajtóerő a bizalom. 1948-ban a katolikus közösség bizalma végzetesen megrendült a baloldali ideológiát legdrasztikusabban képviselő erőkben. A rákövetkező negyven esztendő pedig újabb bizalmatlanságokkal terhelte meg a baloldaliság és az egyházas szellemiség közötti kapcsolatrendszer.

1990-t követően az egyházhoz kötődő emberek fejében gyakorta megfordult – főként mikor a még éppen csak formálódó oktatási intézményeiket támadó hangokat hallottak – hogy a történet akár ismét lehet az, mint az első végkifejletben, miszerint „tönkreteszik azt, aminek felépítésén fáradozunk”. Ez a pszichés állapot, ez a fajta félelemmel telített légkör a korábbi több évtizedes tapasztalatok alapján alakulhatott ki. A lélektani jelenség másik oldalán pedig létrejött egy hol tudatosan, hol ösztönösen alkalmazott, az új intézményekért folytatott közéleti küzdelmekben valóban hatásos eszköz; leegyszerűsített és ennek megfelelően kissé nyers megfogalmazásban: az „egyházellenesség vádja”. Egy-egy vitás helyzet alkalmával az egyházzal ad hoc szemben álló felek a rendszerváltozás új világában nem szívesen vették magukra az egyházellenesség imáron nem kifejezetten dicsőséges bélyegét, így mindez jelentősen bővíthette a katolikusok – és persze más történelmi felekezetek – mozgásterét. Ez a tárgyalási pozícióbéli erősödés pedig segíthette az egyházakkal szembeni történelmi igazságtételt, s ennek részeként a vallásos iskolák újraindítását.

* * *

Visszatérve a konkrét makói események tárgyalására – 1990 januárjában a pártállam háttérszervezeteként működő, de mégis a nyitás politikáját támogató Hazafias Népfront helyi vezetői rendeztek egy fórumot, amelynek témája az indítandó katolikus iskola volt. Egy későbbi kiadvány, a létrejövő Szent István Egyházi Általános Iskola 1992-es, Héjja Margit Aliz igazgatónő által szerkesztett évkönyvében minderről a következőket olvashatjuk: „az emberek lelkesen ünnepelték az iskola indításának lehetőségét.”⁶ E mondat a valóságos helyzetleíráson túl az évkönyveket általában jellemző kötelező ünnepélyességet is takarhat. Kevésbé emelkedett, de a korabeli atmoszférát rekonstruálhatóvá teszi viszont a folytatás: „már itt is volt hozzászólás, amelyből látszott, lesznek az iskola indításának ellenzői is.”⁷

Az 1990 márciusi-áprilisi parlamenti választásokon a makói választókörizetben Mihály Zoltán MDF-es politikus győzött, aki jobbközép irányultságú közéleti szereplőként támogatta az egyházi iskola ügyét. Az őszi önkormányzati választások után szintén egy nemzeti-keresztény eszméket valló személy került vezető pozícióba: Sánta Sándor (FKGP) lett Makó város első szabadon választott polgármestere. A képviselőtestületben is a jobboldal képviselői voltak domináns helyzetben. Sajátosan alakult azonban a helyi hatalomgyakorlás. A kispapok képviselők önmagukban többséget alkottak, így az

---

6 A Makói Szent István Egyházi Általános Iskola Évkönyve 1991–1992. Szerk. HÉJJA MARGIT ALIZ. Makó, 1992. (A továbbiakban: *Évkönyv*) 5. p.

7 Uo.

összes többi párt (MDF, KDNP, SZDSZ, FIDESZ, MSZP, MSZMP) lényegében ellenzéki politikát folytatott ezekben az években az FKGP-s polgármesterrel szemben.

Sánta Sándor szerepét ki-ki másképpen ítéli meg, most nem feladatunk elemzését adni a polgármester városvezetői tevékenységéről. Idéznék azonban két megnyilatkozást, amely Sánta Sándornak a katolikus iskola indítását érintő politikáját értékeli.

„Sánta Sándor hivatali idejét az összeomlott szocialista rend romjain való talpon maradás mellet szemlélete emeli ki. Bizonyára voltak az ő négy éve alatt is sértések, feszültségek. Sánta azonban nem törekedett a város meghódítására, leigázására. Döntést nem az jellemezte, hogy van-e belőle hasznom, mennyiben segít a pozícióm megtartásában. Egyik legszemléletesebb példa a katolikus egyházi iskola újra indítása. Nyilván itt is sakkozhatott volna, mennyit hoz ez „nekem”. Várhatott volna a már kilátásba helyezett egyházi kárpótlásra. A városban fölmerült igény azonban fontosabb volt, nem kezdett a kapható pénz fölötti alkudozásba, így az országban az elsők között indult újra Makón az egyházi iskola.” (Orbán Imre történész-muzeológus, a rendszerváltozás idején cserkészparancsnok.)

„Sánta alapvetően más neveltetést hozott, mint a korábbi városvezetők. Az ő családjában presbiterek is voltak. Hogy a katolikus iskola elindult 1991 őszén, az Katona Pál római katolikus esperes érdeme, de a református Sánta polgármester támogatta. Sánta szerette volna, ha a reformátusok is elindítják az iskolájukat. Sánta a szíve mélyén tudta, számára a katolikus iskola létrehozásának elősegítése egyházi szavazó bázist is jelenthet. Szerintem el is várhatta mindezt, hiszen valóban úgy állt hozzájuk. Ha rajta múlt volna, beindult volna a másik egyházi intézmény, a reformátusok iskolája is. Híve volt a sokszínűségnek, hogy legyen egyházi, állami, magán iskola. Még élt benne, génjeiben hordta magával a sokszínű múltat.” (E szavakat egy egykori városi tisztviselő mondta.)

Katona Pál esperes elismeri a polgármester segítőkészségét („Sántával együtt tudtunk munkálkodni, ennek is köszönhetően jött létre az évtized elején a katolikus iskola”), amiatt viszont csalódott, hogy a rendszerváltozás idején nem sikerült teljes mértékben „bebiztosítani” az egyházi oktatási intézmények működéséhez szükséges teljes infrastruktúrát, amely garantálta volna a makói katolikusok széles körű autonómiáját. Sérelemként említi az esperes, hogy az egykoron egyházi területre épített Csanád Vezér téri városi kollégium ügyét nem tudták megoldani. Erről így nyilatkozott Katona Pál: „Ha sikerült volna teljesen együttműködnünk, akkor a kollégium rendezése is teljesen megtörtént volna. Komoly erőfeszítéseket tettem ebbe az irányba. Sánta – úgy érzem –, nem értette meg, a városnak előnyös lenne, ha az ő idejében a kollégium egyházi kézbe kerülne. A város igen jelentős tőkeinjekció kapott volna. Fel kellett volna ismeri, ha az a törvényi előírás, hogy 2012-ig kell kárpótolni az egyházakat, akkor, aki előbb lesz ezen túl, az, jobban jár – az egyház meg a város is. Most már egyházi iskolát is nehezebb indítani, mint a rendszerváltozás korában. Sok minden másban egyetértettünk Sántával. A kollégium ügyében viszont félt meghozni a szükséges döntéseket. Nem akart konfrontálódni bizonyos körökkel. Az önkormányzatban akadtak olyan emberek, akik nem akarták, hogy gyorsan végbemenjen ez a folyamat. Azzal érveltek, az egyház ne kapjon túl sokat. Nem értették meg, a kárpótlást az egyház valamikor úgy is meg fogja kapni. Az ellenérdekeltek azon voltak, hogy egyszerre ne kapjon annyit az egyház. Fékezte a törekvéseimet az is, hogy a reformátusok semmit nem tettek. Lett volna lehetőségük nekik is iskolát indítani, de nem éltek ezzel. Elismerem, mi katolikusok kirívó

módon többet léptünk, mint más egyházak. Ez irritálta az embereket. Az egyszerű mákói polgár nem értette, miért akarnak a katolikusok most mindet. Nem látták be sokan, az egyház akkor tud a jövőbe tekintően helyesen gazdálkodni, ha biztosítottak számára a szükséges ingatlanok.”

Időben egy kicsit előreszaladtunk az előbb idézett esperesi megszólalással. Azért tartottam azonban helyén valónak idézni itt e szövegrészletet, mert Katona Pál szavai alapján egyben rálátást kapunk az új képviselőtestületen belüli és a rendszerváltás Makóján kialakult az egyházakkal kapcsolatos politikai attitűdre. (Az idézetben szereplő kollégium-ügyről: a későbbiekben az iskola megalakulása után – mint a következő oldalakon látni fogjuk – létrejött az egyházi kollégium és néhány év múlva a gimnázium is, tehát a „teljes infrastruktúra” kiépítése terén komoly előrelépések történtek az 1990–1994 közti önkormányzati ciklusban, de kétségtelen az egyházi ingatlanrendezés keretében nem sikerült orvosolni az egykori egyházi területre épített városi kollégium ügyét.)

„A város vezetését ekkortájt /1990–1991 – MK./ már kiszagda többségű önkormányzat irányította, de az oktatás területén a vezetésben nem történt lényeges változás”⁸ – olvasható a már idézett egyházi iskolai évkönyv visszaemlékezéséből. Ez a megfogalmazás arra utal, hogy az új helyi hatalom valóban nem tett offenzív lépéseket a korábban kinevezett iskolaigazgatók háttérbeszorítására, megmaradtak posztjukon és az idő múlásával már biztonságosnak ítélték meg a maguk helyzetét.

A régi oktatási intézményvezetői körből és a pedagógusi gárda egy részéből kezdett összeállni egy nyomásgyakorló csoport, amelynek tagjai először az iskolai hitoktatás lehetőségét igyekeztek hátráltatni, majd próbálták a szülőket lebeszélni arról, hogy gyermekeiket az új katolikus intézménybe járassák. (Amikor erről a bizonyos nyomásgyakorló társaságról beszélek, akkor egyáltalán nem egy sötét összeesküvés titokzatos szálait akarom kibogozni, hanem a korabeli közéleti erőterben jelen lévő és a maguk szempontjából jogosan, érdekeiknek megfelelően eljáró, egymással szociológiai értelemben laza szövetséget formáló csoportról szólok, amely kör véleményének, érdekérvényesítő mozgásának a feltárására törekszem.)

Az egyházi iskola indítása ellen felsorakozó csoportosulás vezéregyéniségévé – már csak pozíciójánál fogva is – egyre inkább a Kun Béla Általános Iskola igazgatója, Mendei Árpád vált. A rendelkezésre álló források alapján egyáltalán nem állítható azonban, hogy Mendei igazgató zsigerből ellene lett volna magának a vallásos intézmény alapításának. 1989. nyarán még ő maga kalauzolja végig a Szent István téri iskolaépületben a Makóra érkező, a jövőbeli oktatást végző Miasszonyunk nővéreket. A későbbiekben pedig Mendei Árpád vállalta, hogy felméri iskolájában a hittanra jelentkezők létszámát. A plébánia Historia Domusának 1991-es bejegyzései között viszont már arra találunk utalást, miszerint Mendei „most már azon dolgozott, hogy megnehezítse az indulás körülményeit.”⁹ Az igazgató álláspontja szerint ugyanis „kevés az idő ahhoz, hogy az iskola indulására felkészüljünk”¹⁰, így nem lehet megkezdeni ’91 szeptemberétől az új intézményben az oktatást.

Ha személyesítjük a konfliktust, akkor úgy helyes a megfogalmazás, hogy Katona Pál és Mendei Árpád; amennyiben pedig kiterjesztjük az értelmezés keretét, akkor azt

8 *Évkönyv* 5. p.

9 HD 39–40. p.

mondhatjuk, az egyházi iskola minél hamarabbi indításának, illetve elodázásának a hívei között a vita egyre hevesebbé vált. Az egyház képviselői bírták ugyan a polgármester elvi támogatását, de Sánta Sándor az egyre inkább mélyülő konfliktusban nem kívánta egyértelműen elkötelezni magát a katolikusok mellett, ami politikailag érthető, hiszen a város vezetőjeként a másik fél szempontjait is mérlegelnie kellett. Amikor 1990 decemberében a jövődöbéli egyházi intézmény vezetőivel folytat megbeszélést, Sánta polgármester Mendei Árpádhoz, az állami iskola igazgatójához „utasítja a nővéreket, vele egyezzenek meg az iskola indulásának körülményeiről.”¹¹ Az egyháziak egyfajta óvatos nyomásgyakorlásként azért emlékeztetik a keresztyén eszmékör értékeire építő kiscgazda polgármestert: „az iskola 1991 szeptember elsején történő indításáról már az előző rendszer képviselőivel megegyeztek.”¹² Konkrét, jogi érvénnyel bíró meg egyezésről korábban természetesen szó sem lehetett, legfeljebb informális háttér megállapodásokról, hiszen a katolikus iskolaindításra az „áment”, csak 1991. márciusában-áprilisában fogja kimondani a makói képviselőtestület. Mindenesetre úgy tűnik, szükséges volt felemlgetni, hogy „az előző rendszer” támogatta az ügyet, most meg lám-lám akadozik a gépezet.

„Igaz, vannak még a múlt rendszerből olyan emberek, akik megszokták, hogy a válásos embereknek nincsenek olyan jogai, mint más állampolgárnak, de reméljük, hogy az önkormányzat megakadályozza az igazságtalanságokat és megkülönböztetéseket”¹³ – írta az egyház iskola indításáról szóló 1991 februári cikkében Katona esperes.

Március elején Katona Pál és Györgyjakab Edit, az önkormányzat művelődési osztályvezetőjének részvételével egy delegáció utazott a Művelődési és Közoktatási Minisztériumba, hogy ott dr. Szalai László főosztályvezetővel tárgyaljanak az iskolaindításról.¹⁴ A főosztályvezető „egyértelműen az egyházi iskola mellett foglalt állást. Most már nem odázható el az iskola beindítása”¹⁵ – jegyezte be a Historia Domusba az esperes. A budapesti minisztériumi megbeszélés üzenete magától értetődő lehetett mindenki számára: a kormány is támogatja a makói katolikus iskola életre hívását.

Az egyházi offenzíva elérte célját, 1991. március 5-re elkészült a képviselőtestület számára Sánta Sándor polgármester tájékoztatója az egyházi iskola újraindításáról. A polgármester a dokumentumban jelezte: „az egyházi iskola indítása várhatóan egészséges versenyszellemet teremt.”¹⁶ A tájékoztatóról szóló önkormányzati vitára március 13-án került sor. Gazdag János MSZP-s önkormányzati képviselő úgy vélekedett, az „fől sem merült, hogy akarjuk-e vagy sem az egyház iskolát, hiszen arra egyértelmű a válasz. Hogyan hozzuk ezt úgy létre, hogy sem anyagi, sem egyéb bonyodalmakat ne okoz-

10 *Évkönyv* 7. p.

11 Uo.

12 KATONA PÁL: *Nővérek iskolája*. 1991. január 15.

13 *Milyen lesz az egyházi iskola Makón?* Boldog gyermekeket. 1991. február

14 A már sokszor idézett évkönyv erről az eseményről úgy fogalmaz, hogy az „április elején” történt. Az 1991. március 13-án lezajlott képviselőtestületi vitában többször is szóba került a Szalai főosztályvezetővel folytatott budapesti tárgyalás, és arról úgy tettek említést, miszerint az az „elmúlt héten” történt, vagyis a minisztériumi megbeszélésre március elején kerülhetett sor.

15 HD 39. p.

16 *Sánta Sándor polgármester tájékoztatója az egyházi iskola beindításáról*. 1991. március 5. I. 2-107/1991. (Előterjesztés az 1991. március 13-i ülésre.)

zon, itt viszont már kemény viták alakultak ki.”¹⁷ A szocialista városatya a Pénzügyi Ellenőrző Bizottság elnökeként arra tett javaslatot, hogy „az egyház iskola létrehozása nem kerülhet többbe az önkormányzatnak, mint amibe eddig került”¹⁸ a Szent István téri iskola fenntartása (Ez a gondolat, miszerint az „új” nem kerülhet többbe, mint a „rég”, a rendszerváltozás egyik tipikus megnyilvánulása. A pártok finanszírozásánál is az volt a jelszó, a többpártrendszer nem kerülhet többbe, mint az egypártrendszer. Az új köztársaság elitje tartott attól, amennyiben a demokratikus intézmények működtetése drágább lenne, mint a diktatúra államgépezetének fenntartása, akkor a nép könnyebben visszasírná a korábbi időköt. A Kádár-korszak iránti nosztalgiára építő politikai erők persze szívesen látták, hogy miként ugranak bele önként, dalolva a rendszerváltozás hívei ebbe az ügyesen megkonstruált csapdába, hiszen utána milyen könnyen bonyítható majd, hogy bizony az „új” többbe kerül.)

A képviselőtestületi ülésen Mendei Árpád igazgatót az iskolaindítással kapcsolatos hozzáállása miatt többen bíralták. Az igazgatót azonban védelmébe vette Vida Sándor MDF-es önkormányzati képviselő: „Azt hiszem, félreértés van. Mendei Árpád nem az iskola ellen van, legalább úgy akarja ezt az intézményt, mint az esperes úr, hogy megvalósuljon. A sok mellékvágány között elvész az a sok jó szándékú gondolat, amit ő is ez ügyben elmondott.”¹⁹ (Vida Sándorról érdemes tudni, őt tekinthetjük az antikommunista érzésvilág egyik legradikálisabb hangú szószólójának a rendszerváltó kor Makóján; nem véletlen, hogy a későbbiekben a MIÉP-ben folytatta közéleti pályafutását.)

Már ebben az írásban is szóba került, egyáltalán nem állítható, hogy Mendei kezdetől fogva keresztbe feküdt volna az egyházi iskola-indítás terve előtt. Vida előbbi felszólalása szintén ezt sugallja. Hogy az állami iskola igazgatója „legalább úgy akarja ezt az intézményt, mint az esperes úr”, az nyilván Vida képviselő szónoki túlzása. Ez az intermezzo is mutatja viszont, a helyi politika szövedéke sokkal-sokkal nehezebben felfejthető, mint az országosé; a kisvárosi közéleti küzdőtéren ugyanis erőteljesebben kell számolnunk a személyes szimpátiák, mindennapi érdekek bonyolult hálózatával, amelyek alapjaiban képesek felrúgni a sematikus elgondolt politikai logikát.

A testületi vitában hozzászóló települési képviselők sürgették, az önkormányzat fogadjon el egy általános, az egyház iskola indítását támogató szándéknyilatkozatot. Ekkor ez volt a legkisebb közös többszörös. (Kiss Sándor, a Művelődési, Oktatási Bizottság elnöke /FKGP/: „...Kérem képviselőtársaimat, legalább elvi állásfoglalást szavazzunk meg az egyházi iskola indítására...”²⁰; Dr. Domokos Mária /KDNP/: Mindenképpen szükséges az állásfoglalásunk azért, hogy ezt követően mind a bizottsági tagok, mind a kültagok kötelességüknek érezzék, hogy ez az iskola beinduljon össze...”²¹)

„A képviselőtestület 25 jelen lévő képviselő közül 23 igen szavazattal, 2 tartózkodással egyetértett az egyházi iskola indításával, s a következő határozatot hozta: ... A testület elvi állásfoglalt amellet, hogy Makó városban a Kun Béla Általános Iskola Szent István téri épületében 1991. szeptember 1-től egyházi iskola kezdje meg működését.”²²

17 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 16. p.

18 Uo.

19 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 18. p.

20 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 17. p.

21 Uo.

22 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 19. p.

A határozatról szóló szavazást követően egy kisebbfajta közjáték alakult ki az ülésteremben. Galamb Ferenc kért szót: „Szabad Demokrata képviselő létemre szívemen viselem az Isten, haza, család jelszót, és ennek a jelszónak a tükrében kezdeti lépésként 500 Ft-ot följánlok az egyházi iskola indítására. Ezt minden esetben megteszem, ha az állami iskolák lebontására látok lépéseket.”²³ A városanyák és atyák nem igazán tudtak mit kezdeni az állami iskolák „lebontására” tett lépésekre vonatkozó, nehezen értelmezhető megnyilatkozással. Sánta polgármester frappánsan reagált a felvetésre: „Csatlakozom a Galamb Ferenc által elmondottakhoz, 1000 Ft-ot ajánlok fel az iskola indításához.”²⁴ Kómárné Dr. Nagyfalusi Mária /FKGP/ felszólalásában szintén 1000 Ft adományozására tett ígéretet.

Az előkészület részeként Katona esperes engedélyt kapott arra, hogy a szülői értekezleteken adjon tájékoztatást a katolikus iskoláról. Ezekre a találkozókra azonban – szükséges ellensúlyként – mindig elkísérték az állami iskola vezetői, pedagógusai is. A kényes, kissé bizarrnak tűnő helyzetről így számol be az egyházi iskolai évkönyv: „A kísérek a lehetőség határain belül próbálták lebeszélni a szülőket erről az iskoláról. Ebből aztán néhányszor a szülők előtt vita keletkezett.”²⁵ Makón, ahol elemi erejű politikai rendezvények, komoly tömegerővel bíró szerveződések nem igen voltak, a makóiak az ilyen helyzetekben élhették meg a rendszerváltó folyamat pezsgését – amikor bizony „néhányszor a szülők előtt vita keletkezett”.

Az önkormányzat az egyházi iskola újraindításához szükséges hivatalos hozzájárulást és a Szent István téri épület használatba adásáról szóló döntést 1991. április 17-én hozta meg. A határozat szerint a katolikus iskola egy ideig közösen használja a Kun Béla Általános Iskolával az épületet. Ekkor kellett arról is állást foglalni a képviselőknek, hogy tanulónként milyen mértékű támogatást kapjon az új vallásfelekezeti oktatási intézmény. Kétféle előterjesztés készült; az egyik kisebb, míg a másik egy picit nagyobb támogatást biztosítana az új iskola számára. Dr. Domokos Mária kereszténydemokrata képviselő egyértelműen emellett tört lándzsát, hogy az egyházi iskola nem kaphat kevesebb segítséget, mint a többi városi intézmény. („Ugyanazt a fejkvótát kérem megszavazni az egyházi iskola tanulóinak, mint az egyéb városi általános iskolai tanulóknál”²⁶) Hasonlóképpen vélekedett Kómárné Dr. Nagyfalusi Mária is. („Ugyanazt a támogatást kapja meg az egyházi iskola is”²⁷) Dr. Siket István szabaddemokrata önkormányzati képviselő ezzel szemben úgy érvelt, hogy az egyes iskolák adottságait szükséges figyelembe venni a támogatásról szóló döntést meghozatalában. („Azt hiszem, tévedésben van a testület, mikor ilyenfajta számolásba bocsátkozik, mert a fejkvótának a szétosztása elméleti kérdés, hogy a város hány gyerekre, milyen állami dotációt kap fejkvóta szerint. A városon belül az iskoláknak való szétosztása az iskolai adottságoknak megfelelően kell, hogy történjen, hiszen ez nem lehet átlagosan. Minden iskola adottsága más, más a fűtés, minden tétel más és van saját költségvetése ... Itt osztani, városi átlagot nézni vagy gyerekátlagot nézni képtelenség.”²⁸)

23 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 20. p.

24 Uo.

25 Évkönyv 6. p.

26 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. április 17-i üléséről. 11. p.

27 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. április 17-i üléséről. 12. p.

28 Uo.

Siket képviselő érvelésének a lényege az volt, hogy az egyházi iskola a kisebb összegű támogatást kapja meg. Mindezen véleményét azzal is alátámasztotta, hogy amennyiben az új intézmény több pénzt kap, akkor „a többi iskola ellátást veszélyeztet, mert onnan el kell vonni.”²⁹ Sánta polgármester nem foglalt egyértelműen állást, hangsúlyozta, hogy „ez egy bonyolult kérdés”, majd hozzátette, „egyetérttek Siket képviselő úr azon okfejtésével, hogy ez csak egy kihelyezési eszköz.”³⁰

Az előterjesztésről két körben szavaztak a városatyák. Arról, hogy a város hozzájárul az iskola indításához és ehhez biztosítja az épület használatát a jelen lévő 27 képviselőből 26 igennel szavazott, egy pedig tartózkodott. Hogy mekkora legyen az egyházi intézmény pénzügyi támogatása, már jobban megoszlottak a voksok. Tizenöten úgy gondolták, az egyház elégedjen meg a kisebb összeggel, míg tizenegyen többet adtak volna, egy képviselő itt is tartózkodott.

Ismét sikerült az egyháznak egy komoly akadályt elgördíteni az újraindítás útjából; az viszont, hogy az új iskolának kisebb támogatást szavaztak meg a képviselőtestület tagjai, szálka maradt a katolikusok szemében. (Erről tanúskodik például Héjja Margit Aliz, a Szent István Egyházi Iskola igazgatónőjének 1992. január 28-ai Sánta Sándor polgármesterhez és a makói képviselőtestületnek címzett sorai: „Továbbra is – a megemelt állami normatív támogatás ellenére – igazságosnak és méltányosnak tartom, hogy az egyházi iskola alapellátásához ugyanazt a támogatást kapja, mint más iskolák, mert ugyanolyan mértékben és módon adófizetők azok a szülők is, akik gyermeküket egyházi iskolába járatják, mint akik nem. Diszkrimináció lenne, ha a vallásos gyermekek kevesebb támogatást kapnának a várostól, mint a nem vallásosak, illetve közömbösek.”³¹ A Historia Domusból nyomon követhetjük a kezdeményezés utóéletét. „A kérést megtárgyalta az Oktatási Bizottság, ahol több kommunista érzelmű pedagógus volt, és csak nagy vita után javasolták az egyházi iskola támogatását.”³²)

Az új katolikus iskolába a beiratkozás 1991. április 24–25-én történt meg. Az egyház képviselői addigra már túl voltak hosszú hónapok közeleti küzdelmein, amit többnyire politikusokkal, iskolai vezetőkkel vívtak meg. Most viszont immáron a szülőknek kellett döntést hozni és véleményt mondani: legyen-e egyházi oktatás Makón? „Senki sem tudta biztosan, mi lesz az eredmény, hányan torpannak meg az utolsó pillanatban”³³ – adja vissza a kor izgalmait az egyházi iskolai évkönyv. A katolikus közösség megnyerte ezt a „népszavazást”. 158 gyermeket íratlak be a megindítandó első négy osztályba.

„A küzdelmeknek azonban még most sem szakadt vége. A tantermek elosztásában nem született megegyezés, sem a könyvtárnak, sem a kápolnának nem akarnak helyet biztosítani”³⁴ – ad tájékoztatást ismét az évkönyv. Katona Pál esperes 8 tanteremre és 2 udvari helyiségre tartott igényt, míg Mendei Árpád igazgató 7 osztálytermet és 2 alagsori helyiséget adott volna.³⁵ Mendei eltökéltségét erősítette, hogy a Kun Béla Általá-

29 Uo.

30 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. április 17-i üléséről. 13. p.

31 HD 61. p.

32 HD 62. p.

33 *Évkönyv* 7. p.

34 Uo.

35 A tanterem vita adatai: BUDAINÉ KECZER CSILLA: *Az egyházi oktatás újjászervezése Makón 1989–1994-ben*. Makó, 1995. 10. p. (A Makói Múzeum Füzetei 82.)

nos Iskola Szülői Munkaközössége Sánta Sándor polgármesterhez írott levelében tiltakozott az egyházi iskola törekvései ellen. Az önkormányzat dr. Keczer Tamást, a művelődési osztály új vezetőjét bízta meg, hogy találja meg azt a megoldást, amely elfogadható a felek számára. A kompromisszum – Dégi Zoltán alpolgármester közvetítésével – végül a következő lett: 8 tantermet és egy alagsori helyiséget kapott meg az egyházi iskola. A megegyezést „Mendei igazgató úr kivételével”³⁶ mindenki aláírta.

1991. szeptember 1-jén ünnepélyes körülmények között kezdhetette meg működését a katolikus iskola a Szent István téri épületben. Október 31-én a kápolna szentelés díszvendége Habsburg Ottó volt, s e napon vette fel az intézmény a Szent István Egyházi Általános Iskola nevet. Az iskolaépület tulajdonba adása 1992. január 13-án³⁷ történt meg, ekkortól az egyház már nem pusztán használója, hanem tulajdonosa is az ingatlanak.

„Tekintet nélkül eddigi eredményeinkre, jövőbeni elképzeléseinkre megsemmisíthetővé váltunk. Jobb esetben mérföldes visszalépésekre ítéltettünk. Nincs tehát becsülete a jónak, nincs értékállandóság csak úgy, mint 40 évvel ezelőtt. Vagyis a cél szentesíti az eszközt. Vagy talán tekintsük az ügyet egyszerűen paradigmaváltásnak? Tervezünk ezentúl választási ciklusokra iskolákat?”³⁸ E keserű szavakat Bálint József, a korábban Kun Béláról elnevezett, de immáron a Kálvin Téri nevet viselő iskola igazgatóhelyettese nyilatkozta 1992. márciusában, néhány hónappal azt követően, hogy egy „fontos és jól működő iskola szétrobbantásával”³⁹ létrejött az új katolikus iskola.

A nyilatkozat nem maradt visszhangtalan egyházi oldalon. Katona Pál esperes reagált egy válaszcikkkel. Most ebből idézünk részletesen, mert egyfajta kordokumentumként sokat elárul magáról az egyházi iskola újraindítás háttéréről is.

„... Nem akarok a munkájában megzavart ember eltúlzott kijelentéseivel vitatkozni, de azért, hogy a kívülről világosan lásson, leírom hozzáállásunkat az iskolaváltáshoz ... Felmérést készítettünk, van-e igény ilyen iskolára? Volt igény, mert több mint 150 szülő jelentkezett, hogy ilyen iskolában szeretné taníttatni gyermekét. Amikor láttuk az igényt és tudtuk, hogy a rendszerváltás után ennek az igénynek kielégítésére megvan a lehetőség, jelentkeztünk az önkormányzatnál. Azt is jeleztük, hogy abban a volt egyházi iskolában szeretnénk tanítani a gyerekeket, amelyet úgyis le akarnak választani a Kálvin téri iskoláról. Az önkormányzat természetesnek tartotta, hogy a felmerült igényt még akkor is ki kell elégíteni, ha ezt évtizedekig másképpen tették. Demokráciában így kell tenni.

Így kaptunk engedélyt arra, hogy 158 gyereknek megfelelő helyiségeket kapjunk a Szent István téri iskolában. Figyelt az önkormányzat arra is, hogy a másképpen gondolkodó emberek gyerekei se kerüljenek ki az utcára, és így közösen használjuk az iskolát. Így mindkét fél igényeit kielégítették. Ez a demokrácia. Ami 40 évvel ezelőtt történt, az egészen más volt. Azt diktatúrának nevezzük. Ott igényfölmérésről szó sem lehetett.

Amikor tulajdonjogilag megkaptuk az iskola egész épületét, az állami iskola részéről jelezték, hogy 5 tanteremre és egy iroda helyiségre a következő tanévben még szükségük lenne. Mi azonnal jeleztük, úgy rendezzük dolgainak, hogy a termek az állami isko-

36 *Évkönyv* 7. p.

37 HD. 58. p.

38 *Viharfelhőkben is büszkéik Évára, Istvánra*. Reggeli Délvilág. 1992. március 25.

39 Uo.

la rendelkezésére álljanak. Úgy gondolom, hogy ez a magatartás különbözik a 40 évvel ezelőtől. Azt azonban tudomásul kell venni, hogy a demokráciában mindenkinek az igényét figyelembe kell venni. Még olyan igényeket is, amelyeket 40 évig nem vettek figyelembe ... Ne vádaskodjunk, hanem beszéljük meg a problémákat, és próbáljuk segíteni egymás munkáját.”⁴⁰

Az egyház hamar felismerte, az iskolának a vidéki tanulók érdekében szüksége lenne egy kollégiumra. Héjja Margit Aliz igazgatónő a tanévnyitót követő 16. napon már kezdeményezte is a diákotthon létesítését. „A demokrácia megkívánja tőlünk, ha van rá igény az emberekben, akkor lehetőséget biztosítsunk az egyházi kollégium megvalósulására. És ezt jó néhányan akarjuk, hiszen már sokan kérték, legyen ilyen diákotthon, mert csak így tudjuk egyházi iskolába járatni gyermekeinket. Reménykedünk, hogy az igény jelentkezése és az egyház készséges hozzáállása meggyőzi az illetékeseket a kollégium szükségességéről”⁴¹ – népszerűsítette a sajtóban az egyházi diákotthon tervét Katona esperes 1991. októberében.

„A kollégium indítása sok akadállyal jár. Vannak, akik tudatosan akadályozzák és szervezkednek az egyházi iskola ellen. Oláh Sándor tanár urat⁴² még MSZP-s hívei sem értik, hogy miért küzd az egyházi iskola ellen”⁴³ – ad tájékoztatás a plébánia Katona Pál által vezetett Historia Domusa.

Amint arról a korábbiakban egy utalás révén szó esett, a katolikus közösség törekvése az volt, hogy a kárpótlás keretében megszerezze a korábban egyházi területre épített Csanád Vezér téri új városi kollégium épületét, s abban működtessen diákotthont. Ez az elképzelés azonban – a bonyolult jogi helyzet, és mert a város vezetése nem mutatott kellő fogékonyt az lehetőség iránt –, nem valósult meg. (Katona Pál már idézett szavai szerint Santa polgármester „a kollégium ügyében félt meghozni a szükséges döntéseket. Nem akart konfrontálódni bizonyos körökkel. Az önkormányzatban akadtak olyan emberek, akik nem akarták, hogy gyorsan végbemenjen ez a folyamat. Azzal érveltek, az egyház ne kapjon túl sokat. Nem értették meg, a kárpótlást az egyház valamikor úgy is meg fogja kapni. Az ellenérdekeltek azon voltak, hogy egyszerre ne kapjon annyit az egyház.”)

Más megoldás után kellett tehát nézni. Így alakult ki az a variáció, hogy a Csanád vezér téri volt konviktus épületében kezdje meg működését a katolikus kollégium. Ez 1992. szeptemberében meg is történt. Szent Gellért Diákotthon néven jött létre az új intézmény. (Napjaink fejleménye, hogy a plébánia mellett épül a modern, 21. századi egyházi kollégium, amely képes lesz kiszolgálni az egyházi iskola vidéki diákjainak igényeit.)

Az egyház képviselői (Héjja Margit Aliz igazgató és Katona Pál esperes) 1992 áprilisában jelezték a polgármesternek és a képviselőtestületnek, szeretnének majd egyházi gimnáziumot indítani. (1994. őszén meg is kezdte működését a gimnázium.)

A katolikus hierarchiát belülről ismerőktől viszonylag gyakori kritikaként hallani: az egyház borzasztóan lassan mozdul. Vizsgált témánkat illetően e bírálat egészen biztosan nem állná meg a helyét, hiszen megfigyelhettük: a makói egyházi iskola az

40 KATONA PÁL: *Az egyházi iskolákról*. Reggeli Délvilág. 1992. április 21.

41 KATONA PÁL: *Egyházi Kollégium*. Makó és Vidéke 1991. október 30.

42 Oláh Sándor, a Kálvin téri iskola egykori igazgató-helyettese, a makói MSZP szervezet volt elnöke.

43 HD 63. p.

országban elsők között nyitotta meg kapuit, és ezt követően igen gyorsan tettek kezdeményezést az egyháziak a kollégium és utána a gimnázium indítása érdekében. Mindennek fényében kell értelmeznünk Katona esperes szintén idézett mondatait: „Elismerem, mi katolikusok kirívó módon többet léptünk, mint más egyházak. Ez irritálta az embereket. Az egyszerű makói polgár nem értette, miért akarnak a katolikusok most mindent.” Kétségtelen, a makóiakban nem véletlenül alakulhatott ki egy olyasfajta vélekedés, hogy „a katolikusok most mindent” akarnak, hiszen a tempó nem akármilyen volt. 1990 és 1994 között az egyház Makón igen erős érdekérvényesítő képességgel rendelkezett. A keresztény-nemzeti világnézeti alapon álló városvezetés nyitott volt a katolikus közösség igényei iránt. Mintegy ennek a tendenciának az ellenhatásaként is azonban az 1994-ben hivatalba lépő – szocialista polgármester által irányított – önkormányzat már jóval kevésbé volt készséges a katolikus egyházzal kapcsolatosan. A makói katolikusok részéről az egyik legtöbbet elhangzó sérelem mindmáig, hogy az 1999-ben felépített új egyházi gimnázium úgy épült fel, hogy „a városvezetés egyetlen téglával sem” segítette a munkálatokat.

* * *

„Fékezte a törekvéseimet az is, hogy a reformátusok semmit nem tettek. Lett volna lehetőségük nekik is iskolát indítani, de nem éltek ezzel” – hallhattuk Katona esperestől. „A református oktatás ügyének az első ciklusban meg kellett volna oldódni. A katolikus iskola szinte a rendszerváltással egy időben elindult, a reformátusnak – a város múltjából következően – ugyancsak meg kellett volna jelennie. Mi, a református egyház részéről folyamatosan bombáztuk az akkori önkormányzatot, hogy történjen már valami. Ebben támogatott bennünket a katolikus esperes-plébános úr Katona Pál is. Tény, hogy a rendszerváltozás időszakában – jöllehet a közvélemény komoly érdeklődéssel fordult a vallásosság irányába – mégsem jelent meg a református oktatás a városban – mondja Hajdú Gábor presbiter, aki 1994-től önkormányzati képviselőként is részt vesz a makói közéletben.

A református oktatás indításának gondolata valóban „benne volt a levegőben” az első ciklus idején. A téma képviselőtestületi ülésen is szóba került. Sánta Sándor polgármester jelezte, „a református iskola kérdésében két variáció is van, az úJVárosi és a belvárosi.”⁴⁴ Majd utalt rá, hogy előbb magának az egyháznak kell eldöntenie, hogy melyik utat kívánják választani. „Ebben az évben, én úgy gondolom, református iskola beindítását nem kéri senki. Ennek nincs realitása. Nincs még olyan állapotban”⁴⁵ – vélekedett az 1991 márciusi testületi ülésen a polgármester.

Nem csak, hogy 1991-ben, de az egész ciklus alatt sem történt határozott kezdeményezés a református iskola megteremtésére. A felekezet inkább hajlott volna rá, hogy a belvárosban nyisson oktatási intézményt. Önkéntelenül adta magát ugyanis a lehetőség, hogy a Kálvin téri iskola épületében biztosítsanak helyet a református oktatásnak; azonban a meglévő állami iskola vezetése – tanulva a katolikus iskola indítás tapasztalataiból – korán megérezte a pozícióit alapjaiban fenyegető veszélyt, s komoly lobbizásba kezdett a tervvel szemben. Ehhez adódott még, hogy a 90-es évtized elején a re-

44 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1991. március 13-i üléséről. 17. p.

45 Uo.

formátusok nem voltak képesek akkora erőt felmutatni e küzdelemben, mint a katolikusok. Hiányzott továbbá egy olyan elánnal harcoló egyház vezető is, mint amilyen a katolikusoknál Katona Pál személyében adva volt.

Orbán Imre történész-muzeológus, cserkészparancsnok, önkormányzati képviselő meglepő és gondolatébresztő politikai következtetéseket vont le a vele készült interjúban abból, hogy 1990 és 1994 között nem indult be a református iskola. Eredetileg arról kérdeztem, hogy szerinte milyen okok vezettek 1994-ben Sánta Sándor polgármester választási vereségéhez: „A győzelemhez elegendő lett volna az alábbi két, egyébként komoly probléma egyikének a megoldása. Az első: a közvetlen munkatársak alaposabb megválasztása. A polgármester közvetlen környezetében, jóhiszeműen, olyanoknak is bizalmat szavazott, akikről később kiderült, nem lojálisak, sőt ellene fordulnak. A második: a református oktatás, azaz ha a katolikus mellett megszervezik a belvárosi református egyházi oktatást. Ha az akkori Kun Béla Általános Iskolában, mely eredetileg a református gyülekezeté volt, egy református egyházi intézményt szervez – ezt a közvélemény 1989 után elfogadta –, az lényegesen befolyásolja a közgondolkodást, a város hangulatát. Itt persze azt is tudnunk kell, hogy a református oktatás megszervezésének sikereke 1989 után nem csak városi, polgármesteri akaraton múltott. Az eredménytelenség inkább a belvárosi református egyház akkori vezetésének tehetetlensége eredményezte. Mindezek után még mindig meglepetést keltett, hogy az egymás ellen induló három kiscgazda jelölt versengése MSZP-s győzelmet hozott. A nevető negyedik lett a befutó. Sánta kis különbséggel szorult a második helyre.”

Az előbbi vélekedés alapján az új református intézmény létrejötte befolyásolni tudta volna „a közgondolkodást, a város hangulatát”, akár azt is eredményezhette volna, hogy Sánta Sándort a makóiak megerősítik a polgármesteri tisztségben. Orbán Imre úgy látja, amennyiben akkor beindul a református iskola, az meghozta volna Sánta Sándor újraválasztásához szükséges nem túl sok többlétszavazatot, és Buzás Péter, a szocialisták által támogatott jelölt nem lett volna polgármester. Történeti eszközökkel nehéz bizonyítani e teória igazságát, ugyanakkor mindenesetre már az is figyelemre méltó, hogy megfogalmazódott egy ilyesfajta, a református iskola léte, vagyis nemléte és a polgármester-választás eredménye közötti összefüggést boncolgató nézet.

„A 90-es évek elején a katolikus egyház volt soron. Ők tudták beindítani az iskolájukat. Az ezredforduló idején a reformátusok között is megjelent az a vezér egyéniség, aki képesnek bizonyult végig vinni az ügyet, és megkezdhette a működést a református iskola. Ehhez kellett egy agilis református lelkész Makón, aki azt mondta: van energiám, vannak segítők, tárgyalóképes vagyok, kérem szépen, szeretném ezt az iskolát” – erről dr. Domokos Mária orvos, 1990 és 2002 között önkormányzati képviselő, egykori KDNP-s helyi közéleti szereplő beszélt.

„Mindig a kihívások embere voltam. A több mint 20 éves vidéki szolgálat alatt 4 templomot hoztunk helyre, egy templomtornyot és egy új lelkészlakást építettünk. Mikor ide kerültünk, itt teljesen más jellegű feladatok vártak. Az új református iskola például, amelyet – másfél éves előkészítő munka után – 2000 szeptemberében sikerült elindítani. Úgy gondolom, minden olyan célért, amelynek súlya van, azért meg kell dolgozni. A református iskola értéket teremtett” – nyilatkozta Kotormán István református lelkész.

Az újbárosi református iskola indítás történetének előzményeiről, háttéréről Kiss Imrénétől, az újbárosi körzet önkormányzati képviselőjétől kaptam tájékoztatást:

„Évekkel korábban a belvárosi református egyházközség megpróbált iskolát indítani, de mivel nem tudták megszerezni a szükséges gyerek létszámot, ezért ez dugába dőlt. Akkoriban Buzás polgármester Kéki nagytiszteletű úrnak, belvárosi lelkésznek felajánlotta az újavárosi iskolát, de a tiszteletes úr azt felelte, hogy ő nem megy oda. Ez egy bizottsági ülésen hangzott el, én ezen jelen voltam, hallottam s igencsak nyomot hagyott bennem ...

Amikor lezajlottak a '98-as választások, behívtak a városházára – ilyenkor ugyanis behívják az embert, s azt mondta a polgármester úr: úgy gondolom, míg maga indul ebben a körzetben, addig maga mindig győzni fog. Szeretnék magával jobban együttműködni. S ezután egyből felvetette a formálódó református iskola ügyét. Nekem lényeges volt, hogy Makó-újavároson semmiképpen se zárják be az iskolát. Ez az intézmény volt a leghányatottabb, mindenki tudta, nagy gondok lehetnek. El akartam kerülni, hogy iskolabezárásra kerüljön sor, ezért is támogattam egyből, hogy az iskolát adják át a reformátusoknak s legyen ott egyházi oktatás. Itt Újavároson egyszerű lett volna lehúzni a rolót. Elhatároztam, amennyiben konszenzusra tudunk jutni a polgármester úrral, ha sikerül kihúzni a dugóból az iskolát és elindítani a református oktatást, akkor a képviselőtestületen belül rám is számíthat. Az ésszerűség határán belül persze ...

A jelenlegi tiszteletessel, aki most már a református iskola igazgatója, vele véletlenül találkoztam, megkérdezte, hogy én vagyok-e a képviselő, mondtam, hogy igen. Tájékoztatott egyháza helyi problémáiról, megígértem a segítséget, s felvettem neki, nem akar-e iskolát alapítani. Úgy felelt, ő szereti a kihívásokat, lehet róla szó. A következő találkozásom a polgármesterrel, már úgy zajlott, hogy bejelentettem, van, aki vállalja. Utána már együtt mentünk tárgyalni a tiszteletessel. Egy lépéssel mindig előrébb jutotunk. Egyszer Semjén Zsolt egyházügyi államtitkár lejött ide Makóra, úgy tudom Martonosi György országgyűlési képviselő hívta. A katolikus egyházi iskolát is megnézte, meg ide is eljött Újavárosra megtekinteni az iskolát. Felmérték a szakemberek az ingatlan értékét, s azt mondták: jó, ez belefér. Buzás polgármester úr is jó szándékkal volt az ügy iránt. Arra is ígéretet tett, hogy törekszik rá, a képviselőtestületben mindenki szavazza meg az iskola átadást a reformátusoknak. Nem is lett ellenszavazat. A testület jóváhagyta, hogy 2000 július 1-jétől az iskola református egyházi intézményként működhet tovább. Előtte amikor még a Franyó Róbert volt a művelődési osztályvezető, minden értekezleten kihangsúlyozta, nem lehet hamarabb egyházi intézmény Újavároson, mint 2003–2004. Az Almási Iskola igazgatója is úgy gondolta, nem lesz belőle semmi, mert nem tudjuk a gyerekeket itt tartani. 220 gyerekünk volt az átadás előtt. Ebbe bele értve a nyolcadikosokat is, de az ő szándéknyilatkozatuknak nem volt jelentősége, mert úgyis elballagtak. Úgyhogy 202 gyereket kellett körbe járni, ebből 170 főnél én magam jártam kint. A szülők azt mondták, ha nagyon nagy változás nem történik, akkor itt hagyják a gyereket. Akik ellene voltak a református iskolának, nem hitték el, hogy lesz olyan ember, aki ezt a sok tucat családot végig járja” – emlékezett a kezdetekre Kiss Imréné települési képviselő.

Franyó Róbert, egykori művelődési osztályvezető másként értékeli a történéseket: „Tisztességes, dicsérendő és becsületes volt a szándék, hogy rögtön legyen református oktatás Makón. Békés megbeszéléseknek, kölcsönös engedményeknek köszönhetően az általam elgondoltnál hamarabb sikerült elindítani a református iskolát Makó-Újavároson. Erre büszke vagyok, s osztályvezetői munkám egyik eredményének tartom.”

Buzás Péter polgármester egy hivatalos dokumentumban vázolta a református iskola indításának legfontosabb tényeit: „Makó Város Önkormányzati Képviselőtestülete hosszabb előkészítést követően 1999 májusában hagyta jóvá azt a megállapodást, mely az Újvárosi Református Egyházközségnek, a volt egyházi ingatlanok tulajdoni rendezéséről szóló törvény alapján megfogalmazott igényeit rögzítette. A megállapodás alapján az önkormányzatot megillető értéknövelő beruházások megtérítése ellenében 2000. július 1. napján átadták a Szikszai u. 4. szám alatti épületegységet, a volt Széchenyi István Általános Iskola épületét a református egyháznak alapfokú oktatás céljára. Az alakuló új iskola vezetői felkeresték a Széchenyi-épületben tanulók szüleit, akik 94%-ban úgy nyilatkoztak, hogy gyermekeik a megszokott környezetben, osztályban, közösségben folytassák tanulmányaikat, és ugyanakkor elfogadják, hogy a 2000/2001-es tanévtől református oktatási intézményben fognak tanulni. A szükséges engedélyeket a református iskola beszerezte, majd ennek birtokában a beiratkozás megtörtént. 2000. augusztus 28-án megkezdte tényleges működését a Szikszai György Általános Iskola.”⁴⁶

A református oktatás elindítása az ezredforduló makói közéletében nem váltott ki akkora izgalmat, mint a 90-es évtized elején a katolikus iskola újjászervezése. A városatyák tanácskozásain sem alakultak ki parázs viták, valóban teljes volt a konszenzus az ügyben. Nem véletlen, hogy „a képviselőtestület 17 igen szavazattal, ellenszavazat és tartózkodás nélkül”⁴⁷ hozta meg a határozatot, mely szerint „Makó Város önkormányzata a Makó-újvárosi Református Egyházközség kérelmének megfelelően a Szikszai u. 4. sz. alatti volt Széchenyi István Általános Iskolát átadja a református általános iskolai oktatás céljaira.”⁴⁸

A református iskola indítása óta még nem telt annyi idő, hogy történeti értelemben kellő rálátásunk legyen az ügyre. Így nem véletlen, hogy inkább a résztvevők visszaemlékezésére építünk. Tanulságos lehet azonban összehasonlítani a két iskolaindítás hivatalos lebonyolításának jellegzetességeit. Kimondható, az önkormányzat tisztségviselői és a regnáló polgármesterek mindkét esetben jó szándékkal álltak a kezdeményezés mellé. A dokumentumok vizsgálata alapján egyértelműen megállapítható: a katolikus iskola újjászervezés időszakában, a városvezetés azon volt, hogy minél hamarabb induljon meg az egyházi oktatás a Szent István téren, emiatt az a szempont, hogy ebből Makó mennyi plusz állami forrást kaphat, nem szerepelt az önkormányzat prioritásai között. A református oktatás lehetőségének megteremtésekor viszont az önkormányzat számára már az egyik legfontosabb érdekként fogalmazódott meg, hogy a város jelentős pénzekre számíthat a központi költségvetésből a Szikszai utcai épületért. (Dr. Buzás Péter polgármester: ... A református iskola ügyéhez annyit szeretnék hozzátenni, hogy sokfajta egyeztetés volt. Négy százmillió forinttal indítottunk mi legutóbb. Erre a Tiszántúli Egyházközség Püspöksége módosított akként, hogy ő csak a Szikszai utcai új épületet kéri, meg a szolgálati lakásokat, és ajánlott 80 millió forintot. Végül is kétnaponta tárgyaltunk másfél héten keresztül és ez a 80 millió forint feljött 140 millió forintra, utána 180 millió forintra. Tulajdonképpen megegyeztünk 291 millió forintban ... Kapunk 291

46 Dr. Buzás Péter polgármester tájékoztatója a református oktatás megjelenésének kihatásairól Makó város oktatási rendszerére című dokumentumból (2001. szeptember 12.)

47 Jegyzőkönyv Makó város képviselőtestületének 1999. május 19-i üléséről. 84. p.

48 Uo.

millió forintot, amelyet a város egyéb iskoláira tudunk költeni ... Még annyit bele kell tenni a megállapodásba, hogy ha ez a beütemezés a püspökség részéről csúszik, akkor az átadás is csúszik, és akkor nem kezdhet el iskolát szervezni, amíg az első 100 millió forint nincs a számlánkon.”⁴⁹) Összességében megállapítható, az ügy önkormányzati „menedzselését” figyelembe véve a katolikus iskolaindítás emberibb, míg a reformátusoké a város költségvetési érdekeit figyelembe véve professzionálisabb volt.

Korábban volt szó róla, hogy Orbán Imre véleménye szerint Buzás Péter (MSZP) nem lett volna polgármester, ha 1990 és 1994 között létrejön a református iskola. Történeti tény viszont, hogy éppen Buzás polgármester hivatali ideje alatt kezdhetette meg működését a Szikszai György Általános Iskola. A következőkben Kiss Imréné önkormányzati képviselő nyilatkozatát idézzük arról, hogy a szocialista polgármester miért tarthatta fontosnak a református törekvések támogatását:

„Buzás Péter polgármesternek a református iskola ügyében több célja lehetett. Az egyik, hogy megszabadul a költségektől, hiszen az állandó gyereklétszám fogyás miatt bizony sok pénzébe került az úJVárosi iskola fenntartása az önkormányzatnak. Ugyanakkor úgy gondolom, nem ez volt az elsődleges szempontja. Fontosabb célja volt ezzel, amit ő egy az egyben el is mondott, hogy kell neki az úJVárosiak szavazata, s ezért hajlandó sok mindent megtenni. Mert korábban mindenhol nyert, csak ÚJVároson nem. A tiszteletes úrral azóta is jó viszonyban van. Meglátszik, tényleg nem azt akarta, hogy mi itt tönkremenjünk. Valóban tett azért, hogy ez az intézmény életképes legyen. Az is célja volt, hogy a katolikus egyházi iskola mellett legyen egy református iskola is. Továbbá az is számított, hogy több mint 200 milliót kapott a város az épületért” – vélekedett Kiss Imréné.

* * *

Van Makón katolikus általános iskola, gimnázium, kollégium, nincs azonban katolikus óvoda. A hosszú ideig lemaradásban lévő reformátusok az utóbbi években „beleerősítettek”; mint láthattuk létrejött a református általános iskola és megnyitotta kapuit nemrég a református óvoda, 2003-ban pedig a református egyház fenntartása alá került a Juhász Gyula Szakközépiskola is.

Mind a két történelmi felekezet felépítette a maga oktatási-nevelési hálózatát a városban. Akad még azért mit tenniük a makói egyházaknak, hiszen a 2001-es népszámlálás adatai szerint Makón meglepően sokan válaszoltak úgy, hogy nem tartoznak egyik egyházhoz, felekezethez sem (25,7%), a megkérdezettek 10,5%-a pedig egyáltalán nem felelt a vallási, egyházi kötődést firtató kérdésre. Mindez arról árulkodik, hogy a makóiak több mint egyharmada a lehető legteljesebb mértékben elzárkózik a hitélet elől.

MEDGYESI KONSTANTIN

CHURCH STRUGGLES IN MAKÓ AT THE CHANGE OF REGIME

The author of present study carried out research in years 2001-2002, conducting 114 interviews on everyday life during the change of the regime in the southern Hungarian town of Makó. The study focuses on given world explanations, public opinions, as well as on personal conclusions and experiences related to certain affairs taking place in the town. As a matter of course we also throw light upon the public activity of the churches, including the process of restarting church education. Church struggles featuring this period were connected in the first place to the founding of schools, as well as to their operations. Those representatives and supporters of the denominations who were devoted to the cause, also took upon themselves the unavoidable public fights on this field. Present study focuses emphatically on these processes.

MOLNÁR ANTAL

KIADATLAN MÁNYOKI LEVELEK A 17. SZÁZADBÓL

BEVEZETÉS

Az úgynevezett „mányoki levelek” több szempontból is fogalommal váltak a magyarországi török hódoltság kutatói körében. A nagy mennyiségű, de szórt levéltári forrásanyagban ugyanis kevés az egyetlen hódoltsági birtok igazgatástörténetére vonatkozó jelentősebb dokumentáció. Másképpen fogalmazva: míg szinte minden hódoltsági település magyar részről történő birtoklásáról és adóztatásáról tudunk valamit, egy adott település birtokigazgatásának többé-kevésbé teljes „levéltára” csak igen ritkán maradt ránk.¹

Számításba kell vennünk továbbá, hogy a hódoltsági tájegységek forrásadottságai is nagyon különbözőek. Jelentős eltéréseket regisztrálhatunk az Alföld és a Dunántúl között: míg az alföldi, elsősorban mezővárosi jellegű települések esetében olykor igen gazdag dokumentáció áll rendelkezésünkre, addig a Dunántúlon a városi és vármegyei anyag nagyon szegényes. Maradnak tehát a földesúri családok levéltárai és az egyházi források, de itt is igen nagy különbségek adódnak. A legkevésbé talán a Tolna megye 17. századi történetét búvárló kutatónak van szerencséje – miként azt három évtizeddel ezelőtt Szakály Ferenc megállapította: „... a XVII. század mindmáig megíratlan lap maradt Tolna megye történetében. A helytörténeti monográfiákban – e századról szólva – rendszerint néhány elszórt, összefüggéseiből kiszakadt adat található, sok helyütt pedig egyenesen csak általánosságok olvashatók a helyi adatok helyett.” Ennek okát a szerző a hosszú török háborúnak a megyét ért különösen nagy, és a birtokos társadalmat sem kímélő kataklizmájában látta, amely részben teljes birtokjogi anarchiához, részben pedig a rác betelepülés miatt a megyének a magyar intézményrendszertől való eltávolodásához vezetett.² Saját tapasztalataim az egyháztörténeti dokumentumok esetében is megerősítik ezt a negatív képet: a bőséges pécsi és a szerényebb Somogy és Fejér megyei forrásanyag mellett Tolna megyéről szinte semmit sem őriztek meg a katolikus egyház hazai és római archívumai.³

1 Ezt kitűnően illusztrálják a Szakály Ferenc monográfiájának vonatkozó fejezetében olvasható lábjegyzetek: SZAKÁLY FERENC: *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Bp., 1997. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 21.) 174–211.

2 Szakály éppen emiatt tervezte a megye 17. századi történetének megírását, amelyhez a forrásgyűjtést meg is kezdte: SZAKÁLY FERENC: *Források Tolna megye XVII. századi történetéhez*. In: A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve IV–V. 1973–1974. Szekszárd, 1975. 259–195. (idézet: 262.)

3 MOLNÁR ANTAL: *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 44.)

A mányoki levelek, miként azt Szakály is megjegyzi az idézett helyen: „szinte az egyetlen – s így jószerivel csak szabályerősítő kivétel.” Ez a gyűjtemény a Tolna megye baranyai határán fekvő Mányok (ma: Nagymányok) község 17. századi viszontagságaival, mindenekelőtt a magyar részre történő adóztatással és a birtokosok közötti (és általában a falun lecsapódó) küzdelmekkel kapcsolatos, mintegy 20 darabból álló levelezést tartalmazza. A forrásanyag Pécsi András pozsonyi kanonok birtokmegőrző tevékenységéhez kötődik, akit 1643-ban nevezett ki III. Ferdinánd a pécsi nagypréposttá. Pécsi 1660-ban bekövetkezett haláláig bírta Mányok falut, a prépostság középkori javai közül egyedülként, persze ezt sem gond nélkül.⁴ A iratanyagban éppen ezekkel a birtokjogi és adóztatási problémákkal kapcsolatos levelek találhatók, a legkorábbi dokumentum 1643-ban, a legkésőbbi 1660-ban kelt.⁵ Fennmaradásukat a pozsonyi kanonokok rendszeretetének és archiválási hajlamainak köszönhetik, akik minden valószínűség szerint a hiteleshelyi levéltárakban őrizték azokat. A káptalan az 1844. évi országgyűlés alkalmával Scitovszky János pécsi püspöknek ajándékozta az iratcsomót,⁶ amelynek értékét a püspök és munkatársai azonnal felismerték. Egy esztendővel később, 1845-ben a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Pécsen tartott vándorgyűlése alkalmából kiadott emlékkönyvben Haas Mihály pécsi paptanár nyolc levélből közölt szemelvényeket.⁷ Az iratok tudományos szempontú kiadását a mányoki származású Felsmann József, nyugalmazott budapesti főreáliskolai igazgató végezte el 1913-ban,⁸ azóta mind a hódoltság-kutatás,⁹ mind pedig a helytörténetírás¹⁰ bőven merített belőlük.

Az általam közölt hat levél ennek a gyűjteménynek a szerves része, közzétételüket, vagyis a „mányoki levelek” teljessé tételét pedig éppen a gyűjtemény egyedülálló jellege és fontossága indokolja. A kiadatlan iratok nem kerültek 1844-ben Pécsre, hanem Pozsonyban maradtak. Ennek oka, hogy nem a többi (feltehetőleg a hiteleshelyi anyagban levő) irattal együtt, hanem a káptalani magánlevéltár anyagában szétszórva őrizték őket. Így amikor Scitovszky megkapta a mányoki iratcsomót, az itt kiadott az iratokat – amelyekről a kanonokoknak akkor, megfelelő lajstrom hiányában nyilván fogalmuk sem volt¹¹ – nem gyűjtötték ki, hanem eredeti lelőhelyükön maradtak.¹²

4 TÍMÁR GYÖRGY: *A pécsi címzetes (választott) püspökök birtokmegőrző törekvései a török hódoltság idején*. In: Pécs a törökkorban. Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 164–167. A kinevező dokumentumok megtalálhatók a Pécsi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában, a mányoki levelek között (Ms. 475.)

5 Nem számoltam ide a tulajdonképpen 25 darabos iratcsomó középkori oklevelét, a Méhes Pál kinevezésével kapcsolatos két iratot és a 19. századi másolatokat.

6 Az anyagot jelenleg a Pécsi Püspöki Könyvtár gyűjteményeit is magába foglaló Pécsi Egyetemi Könyvtár Kézirattárában őrzik, jelzetük: Ms. 475. A jelzetért Móró Mária Anna könyvtárosnak tartozom köszönettel.

7 HAAS MIHÁLY: *Baranya. Emlékirat*. Pécsen, 1845. 199–205.

8 FELSMANN JÓZSEF: *Mányoki levelek a tizenhetedik századból*. Bp., 1913. (A Szent-István-Társulat Tudományos és Irodalmi Osztályának Felolvasó Üléséből 85. sz.)

9 SZAKÁLY: *Magyar intézmények i. m.* 191–193 és passim.

10 BLANDL GYÖRGY: *Nagymányok község története*. Pécs, 1935. (1936). 16–23. Blandl könyvében, amelynek fő forrása egyébként a Felsmann jegyzeteiből a fia által szállított gépiratos községtörténet volt, több tárgyi tévedés, elírás található. Vö. még: TÍMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 165–167.

11 A pozsonyi káptalan magánlevéltárának erről a részéről Jozef Šatek készített elenchust 1947 és 1950 között: *Štátny Slovenský Ústredný Archív v Bratislave. Sprievodca po archívnych fondoch I. Oddelenie feudalizmu*. Spracovali FRANTIŠEK SEDLÁK – JURAJ ŽUDEL – FRANTIŠEK PALKO. Bratislava, 1964. 341.

A levelek előbukkanása egyúttal felhívja a figyelmet a káptalani levéltárak fontosságára a hódoltság-történet kutatása szempontjából. Már korábbi levéltári anyaggyűjtésem során is feltűnt: a káptalani archívumok alig kutatott állagaiban, a hódoltsági javadalmakkal rendelkező kanonokok anyagaiban nagy eséllyel kerülhetnek elő a török uralta országrész történetére vonatkozó iratok: erre példa a pécsi püspöki címet is bíró Vinkovics Benedek zágrábi nagyprépost, később püspök iratanyaga a zágrábi káptalan levéltárában,¹³ vagy Király Mihály egri kanonok és patai plébános iratgyűjteménye az egri káptalan nagypréposti iratai között.¹⁴ A szempontunkból talán legfontosabb és alig ismert kollekciót a bátai apátság 17. századi iratgyűjteménye jelenti, amely – a mányoki levelekhez hasonlóan – a pozsonyi káptalan levéltárában, részben a hiteleshelyi, részben viszont a magánlevéltárban található.¹⁵

Az immár 25 darabos mányoki iratanyag leginkább azért fontos, mert részletes képet nyújt az egyházi középréteg hódoltsági birtoklásának viszonyairól. Az eddigi kutatások elsősorban a török uralom alatti püspökségek birtokosainak hódoltsági adóztatásával és birtokigazgatásával foglalkoztak,¹⁶ ugyanakkor a hódolt Magyarországon fekvő apátságokat és prépostságokat elnyerő egyháziak (szinte minden esetben a királysági káptalanok kanonokjai) hódoltsági jelenlétének sajátosságait eddig még nem térképezték fel. A török uralom alá került és ezért megszűnt monasztikus szerzetesi intézmények, illetve társas- és székeskáptalanok címeinek adományozása a 17. század első évtizedeiben kezdődött meg, a magyar világi és egyházi intézményrendszer hódoltsági térnyerésének részeként. Az adományozott címek túlnyomó többsége a Dunántúlra esett, és a titulussal együtt járt az egykori birtokállománynak, illetve annak egy részének restaurációs kötelezettsége is – ez nem csak a magyar jogfolytonosság, hanem a birtokos jövedelme szempontjából sem volt éréktelen.¹⁷

Mányok története a vizsgált két évtizedben hűen tükrözi az egyházi középjavadalmak birtoklásával és adóztatásával járó nehézségeket: a későn induló és korlátozott eszközökkel bíró hódoltsági birtokrestauráció minden buktatóját. A király 1643. július 6-án nevezte ki Pécsi András pozsonyi kanonokot, a római Collegium Germanicum et Hungaricum volt növendékét pécsi nagypréposttá,¹⁸ a beiktatást Lindvay János győri harmincados végezte el szeptember 8-án.¹⁹ Bár szórványos (és főleg ellenőrizetlen) adataink vannak korábbi pécsi nagyprépostokra is a 17. század harmincas éveitől,²⁰ de az

12 Slovenský Národný Archív (=SNA), Bratislava (Pozsony), Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. čast. A pontos darabszintű jelzeteket lásd a forrásoknál.

13 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 19.

14 MOLNÁR ANTAL: *Mezőváros és katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században.* Bp., 2005. (METEM Könyvek 49.) 55–66.

15 A bátai apátság 17. századi történetét önálló kötetben dolgozom fel.

16 Összefoglalóan: MOLNÁR ANTAL: *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.* Bp., 2003. (METEM-Könyvek 41.) 17–24.

17 Erre a kérdéskörre a fentebb említett, készülő bátai tanulmányomban részletesen visszatérek.

18 Magyar Országos Levéltár A 57 Magyar Kancellária Levéltára, Libri Regii, vol. 9. pag. 529.

19 Az alábbiakban elmondottak forrásai a Felsmann által kiadott mányoki levelek.

20 Vinkovics Benedek pécsi püspök idején Kupresics Péter zágrábi kanonok töltötte be a nagypréposti tisztelet. TIMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 153. Az utána említett Szakonyi István valószínűleg tévesen került be a nagyprépostok sorába, és nyilván Szakonyi János későbbi veszprémi nagypréposttal keverték össze. Uo. 164. Kupresics után minden bizonnyal közvetlenül Pécsi következett a préposti méltóságban. Pécsi kinevező irata szerint a prépostság régen nem volt betöltve: vö. 18.

első javadalmas, aki komolyan foglalkozott a címhez tartozó birtokállomány restaurációjával, kétségtelenül Pécsi volt²¹ – ennek minden nyűgjével és sikertelenségével egyetemben. Tevékenységében elsősorban a Vinkovics Benedek pécsi püspök (1630–1637) birtokrestaurációs erőfeszítései során összegyűjtött dokumentumok voltak segítségére, ezzel is igazolva: a főpásztorok hódoltsági térfoglalását követő évtizedekben, az ő munkájuk nyomán jelentkeztek igényeikkel a kisebb javadalmak birtokosai is.²² Vinkovics egyik 1635-ben összeállított jegyzéke alapján a nagyprépost birtokai a baranyai Cserdi, Boda, Varjas, Túrony és Gyód, illetve a tolnai Mányok voltak.²³

Pécsi András csak a legjelentősebb települést, Mányokot igyekezett visszaszerezni és adóztatásra bírni. Ezzel azonban korántsem volt egyszerű dolga. A falut a mányokiak beszámolója szerint a nyitrai püspök (a kronológia értelmében Telegdy János) bírta, ő bízta rá Bucsányi Farkas kiskomáromi katonára. Bucsányit ugyan később erőszakossága miatt a falu kívánságára elbocsátotta, de az egykori tisztartó rokona, Márton továbbra is adót követelt tőlük, majd a Bucsányiaktól Turos Miklós kiskomáromi vajda vásárolta meg. Turos a 17. században a vitézséggel és erőszakos hódoltsági foglásokkal felemelkedő végváriak tipikus képviselője: 1634-ben nemességet szerzett, 1651-ben pedig Kiskomárom alkapitánya lett.²⁴ A valamikor 1630 körül megszerzett falut természetesen nem engedte ki a kezei közül, és kemény eszközökkel igyekezett Pécsi törekvéseit megakadályozni, amelyet természetesen a falu lakosai szenvedtek meg. A mányokiak a két birtokkövetelő közül inkább Pécsit választották, hiszen a messzebb élő és kényszerítő eszközeiben is gyengébb egyházi földesúr uralma mégis kevesebb megrázkódtatással járt, mint egy Bucsányi- vagy Turos-féle katona közeli fenyegető jelenléte. Turos 1655-ben bekövetkezett halála után lánya, Zsuzsanna örökölte meg a jószágot,²⁵ aki apjához méltó keménységgel igyekezett a falut szolgáltatásokra kényszeríteni. Pécsi becsülettel küzdött jogos tulajdonáért: győzködt a mányokiakat és igyekezett őket megvédeni az országos főhatóságok segítségével a Turos család erőszakoskodásaitól – nem túl nagy sikerrel. 1660-ban bekövetkezett halála után utóda, Méhes Pál adóztatási törekvéseiről nem tudunk, a falu minden jel szerint Turos Zsuzsanna és örökösei birtoka lett.²⁶

A Felsmann által közzétett 19 levélhez a jelen közleményben csatlakozó hat irat a fenti képet pontosítja és árnyalja tovább. Mindenekelőtt az újonnan felfedezett dokumentumokból világosan kiderül, hogy a pécsi prépost adóztatási törekvései, ha nem is teljes, de legalább részleges sikerrel jártak. A jobbágyok késésekkel ugyan, de rendszeresen hordták adójukat a földesuruknak: 1652-ben a Szent György napi adót vivő két

---

jegyzet. Ugyancsak nem említ a 17. században Pécsi Andrásról és utódáról, Méhes Pálról kívül más nagyprépostot Brüstle összeállítása sem: BRÜSTLE, JOSEPHUS: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis I. Quinque-Ecclesiis*, 1874. 552–553.

21 Erre utal a mányokiakhoz írott első fennmaradt levele is: a török hódítás előtti pécsi prépostokra hivatkozik, nem pedig közvetlen elődeire. FELSMANN: i. m. 9–10.

22 TÍMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 164.

23 Vinkovics nyomozásainak alapját az 1550-es és 1560-as években készült rovásadó összeírások képezték. TÍMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 148. 155. Vö.: MAKSAY FERENC: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén I. Bp.*, 1990. 138.

24 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Turos-familiáról*. Turul 26 (1908) 27–30.

25 SÖRÖS: i. m. 28.

26 FELSMANN: i. m. 31; SÖRÖS: i. m. 30.

parasztjának adott védlevelet,²⁷ 1659-ben is megvitték az évi tizenöt forintot, sőt az előző évekből a hét forint tartozással is elszámoltak.²⁸ Mindez arra utal: amennyiben az egyházi földesúr eléggé kitartóan törekedett a birtokai adóztatására, több-kevesebb sikerért felmutathatott. A levelekből körvonalazódik Pécsi stratégiája is: a dokumentumokkal igazolható birtokok közül csak a legnagyobb hasznot ígérő Mányokkal törődött, a fentebb is említett kisebb baranyai és zalai falvak visszaszerzésével csak a halála előtti évben, 1659-ben foglalkozott.²⁹ Ezt a kettősséget a többi egyházi földesúrnál is regisztrálhatjuk. Elvben több tucat birtokra tartottak igényt: a hivatalos dokumentumok mindig a teljes jogigényről írnak; a gyakorlatban viszont csak néhány falu tényleges adóztatását végezték.³⁰

A prépost jóval kisebb eredményt tudott elérni a jobbágyság védelme terén. A mányokiak 1654-ben arról panaszkodtak, hogy Turos nemcsak az elrabolt fiút nem ereszti el, hanem további tiz falubeli elhurcolásával és házaik felégetésével is fenyegetőzik; mivel Pécsi nem képes megvédeni őket, inkább Turost fogják uruknak elismerni.³¹ Az alkaptány halála után gyermekei, a tényleges birtokos Zsuzsanna mellett János fia is fenyegették a falut, és akárcsak Turos Miklós Pethő Lászlóval, úgy Turos János is együttműködött Batthyány Kristóffal a falu szorongatásában.³² Újabb részletekkel ismerkedhetünk meg Turos birtokszerzését illetően is. A pécsi prépostok (a korábbi levelek szerint a nyitrai püspök) ispánja, a kiskomáromi Bucsányi Márton szolgáltatta fel a mányokiak adóját, ennek halála után az öccse, Bucsányi Lőrinc száz tallérért adta el a falut Turosnek 1630-ban.³³

Szintén kiegészülnek a birtok igazgatásával és védelmével kapcsolatos ismereteink is. Pécsi tisztartója az évtized második felében Pápán élő zalai és somogyi alispán, Botka Ferenc volt.³⁴ Botka ugyancsak a Turos által is képviselt végvári katona-birtokos réteg jellegzetes képviselője, aki hosszú élete során egy valóságos uradalmat hozott össze a Tolna megye nyugati és keleti felét elválasztó középső sávban, Pálfától és Kiszékelytől Kismányokig és Bataapátiig. Pécsi mint potenciális adókövetelőtől is joggal tarthatott tőle, hiszen 1655-ben tizenegy mányoki lakost fizetésre kötelezett azon a címen, hogy Kismányokon is birtokolnak.³⁵ A prépost érdekeinek képviselőtét viszont igen lelkiismeretesen ellátta: nemcsak az adók felszolgáltatásában, hanem a birtok jogi védelmének megszervezésében is megbízója segítségére volt.³⁶ A dél-tolnai települések

27 1. sz. irat

28 4. sz. irat

29 5. sz. irat. Egy 1660 körül kelt feljegyzés is felsorolja a káptalani falvakat jogtalanul bitorló földesurakat: Zrinyi Miklós, Sankó Boldizsár, Csanádi János, Turos és Széchenyi György veszprémi püspök. TIMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 165.

30 Erre a bátai apátság 17. századi birtokosai szolgálnak kitűnő példával.

31 2. sz. irat

32 5. sz. irat. Turos Jánosra: SÖRÖS: *i. m.* 29; Batthyány Kristóf 1659-től 1685-ig töltötte be a dunántúli és a Kanizsával szembeni végek főkapitányi tisztét: PÁLFFY GÉZA: *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században.* Történelmi Szemle 39 (1997) 269. 280.

33 3. és 6. számú irat

34 *Zala megye archontológiája 1138–2000.* Szerk. MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény 50.) 389.

35 VÁRNAGY ANTAL: *Högyész. Községtörténeti monográfia I. A kezdetektől 1722-ig.* Högyész, 1990. 152–153. és különösen a 15. sz. térképmelléklet.

36 6. sz. irat

megyei igazgatását a Zala vármegyével egyesült Somogy vármegye látta el, míg a megye északi részén a Veszprém megyével uniált Fejér megye volt illetékes.³⁷ Már maga Bucsányi Márton is somogyi szolgabíró volt;³⁸ 1654-ben pedig Bornemissza András somogyi szolgabíró mutatta be a királyi parancsot Turosnak.³⁹ Az egyházi hatóságok együttműködése is kirajzolódik a levelekből: a prépostnak a falu megtartásában jogi és informális segítséget nyújtott a pozsonyi prépost és az esztergomi érsek is.⁴⁰

* * *

Az iratok közzétételénél a magyar nyelvű források közreadásához összeállított legújabb forráskiadási javaslatot követtem: a betűhű közlést itt feleslegesnek ítélve modernizáltam az iratok helyesírását, csak a hely- és személynéveket tartottam meg eredeti írásmódjuk szerint.⁴¹

FORRÁSOK

1.

Pécsi András védőlevele a mányokiaknak

Pozsony, 1652. április 18.

Eredeti tisztázat, pecséttel

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 34.

Én Peczy András, pécsi prépost és a nemes Pozsony káptalanbeli kanonok, adom mindenkinek tudtára, akiknek illik, úgy mint kapitány uraiméknak, hadnagyoknak és minden rendbeli vitézeknek és tisztviselőknek, harmincados és vámos uraiméknak. Hogy ez levelem mutató, Mányokon lakozó két szegény gyalog jobbágyim, ez jelen való esztendőre a Szent György adóját fölhozván, jöttek vala hozzám ide a pozsonyi házamhoz, tudniillik Biro István és Kovacz János. Azokáért, mivel hogy igaz járatbeli emberek, kérem Nagyságtokat és Kegyelmeteket mind fejenként, hogy mindenütt bocsátassanak békével. Amelyet én is Nagyságtoknak és Kegyelmeteknek jövőendőben megígyekezem szolgálni. Ezzel Istennek ajánlom Nagyságtokat és Kegyelmeteket.

37 SZAKÁLY: *Magyar intézmények i. m.* 338–339. A hódolt Somogy megye működéséről újabban két tanulmány is napvilágot látott: KANYAR JÓZSEF: *Somogy megye közgyűlése a hódoltság idején és a felszabadító harcok utáni első évtizedekben (1658–1718)*. Somogy megye múltjából 17 (1986) 87–110; DOMINKOVITS PÉTER: *Somogy vármegyei szolgabírák tanúkihallgatási jegyzőkönyvei 1677–1678*. Somogy megye múltjából 32 (2001) 79–94.

38 6. sz. irat

39 3. sz. irat. A Somogy megyei tisztviselők archontológiája a Zalával való egyesülés időszakában: *Zala megye archontológiája i. m.* 268–269. 280–281. 299.

40 5. és 6. sz. irat

41 BAK BORBÁLA: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*. Fons 7 (2000) 91–137. A Pécs, Pozsony és Mányok helynevek írását modernizáltam, ugyancsak a modern helyesírás szerint használtam a keresztnévek ékezetait. A levelek fénymásolatának megküldéséért Lengyel Tünde pozsonyi történésznek tartozom köszönettel.

Datum Posonii die decima octava mensis aprilis. Anno millesimo sexcentesimo quinquagesimo secundo.

Idem qui supra manu propria.

2.

Mányokiak Pécsi Andrásnak

Mányok, 1654. április 20.

Eredeti tisztázat

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 59. nr. 22.

Istentől jó egészséget, jó szerencsét kívánok Uraságodnak,
Uraságtoknak, Nagyságtoknak mint földesurunknak
és kamarás urainknak megadatni.

Ez mostani megírt levelünknek rendiben Uraságodnak ez szónk, hogy soha nem tudjuk mily aránt vagyon állapotunk, ihon Turos Miklós miképpen háborgat, a gyermeket is haza nem ereszti, amely levelet Uraságtok neki küldött, száz annál rútabbul tartja a török rabok között vasban, láncban. Hanem Uraságod lássa, ihon Uraságtoktól semmit nem fél, meg azt mondja, hogy nem hogy kieresztené, de még tizet elvitet bennünk, jöjjön ide a pap úr, vegye ki Uraságod a kezemből. Lássa Uraságod, mit kell cselekednünk, ha most el nem válik állapotunk, mi bizony soha többé Pozsonyban nem megyünk, hanem Turoshoz megyünk. Álmélkodunk rajta, hogy nem fél Uraságtoktól, hogy annak nagyobb hatalma vagyon, hogy sem Uraságodnak, azért kérjük Uraságodat és Uraságtokat jó akaró és kamarás uraink, lássa állapotunkat, ihon mennyiszor voltunk Uraságodhoz levelünkkel, ihon semmi hasznát nem látjuk. Ezt mondja Turos, hogy ha utána nem megyünk a gyermeknek, és ki nem váltjuk, tizet elvitet bennünk és házainkat fölégeti, ha most valami könnyebbséget most nem látunk, bizony elmennénk sokan közülünk, meg marhájukban, portékájukban el is iktattak, ha most könnyebbség nem leszen, bizony elpusztulunk. Hanem a hatalmas Istenért, viseld gondunkat, mert ha Turos kezében esünk, mi bizony nagy fizetségben esünk és bírságban, mely fizetséget soha bizony meg nem állhatjuk, hanem bizony elpusztulunk, el kell futnunk, mert szegények vagyunk, nem fizethetünk, hanem ez levelünk vivő emberünket minden jó válasszal bocsásd haza.

Ezek után Isten tartsa meg Uraságtokat jó egészségben, mi mányokiak szolgálunk Uraságtoknak míg élünk.

Datum Manyoki 20 die aprilis anno 1654.

[Hátlaapon:] Adassék ez levelünk Pozsonyban lakozó pécsi prépost és pozsonyi kano-nok Pécsi Andrásnak, nekünk jóakaró földesurunknak kezében.

3.
Bornemissza András igazolása Mányok ügyében

1654. október 20.
Autográf, pecséttel

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 45.

Anno 1654. 20. die mensis octobris. Praesentáltam az ő fölsége parancsolatját Tuross uramnak Mányok felől. Tuross uram őkegyelme a megfogott mányoki polgárt elbocsátotta de facto, a falut simpliciter nem akarja kezétől kibocsátani, hanem az ország törvényéhez ragaszkodván, in dominio lévén a jószágban 24 esztendőől fogva, az evictorokhoz támaszkodik.

Bornemissza András Somogy vármegyének főszolgabírája manu propria.

4.
Mányokiak Pécsi Andrásnak

Mányok, 1659. május 25.
Eredeti tisztázat

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 2–3. fasc. 6. nr. 6.

A felső Sionban hatalmasan uralkodó és mindenekre kegyesen gondviselő Jehová-tól, az Úr Jézus Krisztus nevében kívánok Kegyelmednek és Uraságodnak minden testi és lelki jókat.

Uram Uraságodnak levele jöve hozzánk die 28. octobris anno 1658, kiben Uram Uraságod kívánta, hagyta és parancsolta, hogy Szent Mihály napjára feljöjjünk, ítélje meg Uram Uraságod, mikorra jött hozzánk, terminus nap elmúlt. El is kellett volna jönnünk, de a nagy fenyegetés, félelem miatt és a háborúság miatt el nem jöhettünk, ím mostan jelen vagyunk, hanem Uram Uraságodnak alázatosan könyörgünk, hogy Uram Uraságodnak haragja reánk ne gerjedjen a feljövétel felől. Legyen hála Istennek, Uram Uraságod miolta bír, és mi Uram Uraságod szárnya alatt voltunk, még ez időtől sem hajdútól, sem pedig egyéb miatt oly derekas veszedelem nem jött, de szörnyű, hogy meg nem maradhattunk, de az idegenek miatt szorongatásban, sarcoltatásban voltunk, ki miatt csak maradtunk és igen szegénységgel is vagyunk. Úgy vagy, Uram Uraságod jól tudja, az előtt is a Tuross Miklós miatt minémű háborúságban, zenebonában, zendülésben voltunk, mostan is a fia azonképpen irogat, írásában rablással fenyeget fene módon, ím levelét is adhatjuk.

Uram Uraságodnak ezt is tudtára akarjuk⁴² adni, hogy azt írta vala Uram Uraságod, hogy megírjuk micsoda pénzt és mennyit küldünk, micsoda pénzét küldjük. Ez jelen való esztendőre való adót szépen igazán felküldöttük florenos 15 forintot. Ez elmúlt esztendőkre való adókból ami hátra maradott, a hét forintot megküldöttük. Ezek után adjon Isten Uraságodnak minden testi és lelki jókat kívánjuk.

---

⁴² Utána még egyszer: tudtára

Anno 1659. die 25. mai.

Mányoki polgárok Uram Uraságodnak
alázatos engedelmes jobbágyi
jó választ vár.

[Hátlapon:] Adassék ez levelünk Pozsonyban lakozó Peczi Andrásnak pécsi prépostnak mint minekünk gondviselő urunknak kezében Pozsonyban.

5.

Pécsi András ismeretlen címzettnek⁴³

Pozsony, 1659. június 18.

Autográf fogalmazvány

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 32.

Kegyelmes Uram!

Ennek előtte egynéhány esztendővel értvén Tolna vármegyében levő pécsi prépostságomhoz tartozandó szegény mányoki jobbágyimnak, néhai Turos Miklós kiskomáromi vajda uramtól mód nélkül és törvény kívül való háborgatásokat, a Nagyságod kegyelmes gratiája által boldog emlékezetű harmadik Ferdinánd császár és koronás király urunk ő fölségéhez confugiáltam volt, ő fölsége bizonyos missile mandatura által admoneálván, tovább való impetitiójától említett mányoki jobbágyimnak supersedeált volt. Meghalván pedig azon Turos Miklós, fia Turos János és leánya Turos Susanna, hasonlóképpen, s majd sokkal fenébben, mint az atyjuk, dúlással és keserves rabsággal levelekben fenyegetik szegény jobbágyimat, ha meg nem hódolnak nekik, melyet in specie felküldvén⁴⁴ azon jobbágyim,⁴⁵ Nagyságodnak pro testimonio ezen alázatos írásom praesentáló emberem által fölküldöttem.⁴⁶ Könyörögvén alázatosan, mint azelőtt Turos Miklóst, Nagyságod kegyelmes patrociniuma által méltóztatott ő fölsége kegyelmesen admoneálni, méltóztassék most is feljebb említett fiát és leányát serio admoneáltatni, egyházi jószág lévén azon Nagymányok, 1643. esztendőtől fogva esztendőnként nekem adóznak, ne kössék rajta ilyen hatalmasul magukat, és tovább való impetitiótól szűnjenek meg. Pro consolatione maradhatnék⁴⁷ ez egy falunak uraságában békével.⁴⁸ És⁴⁹ mivel⁵⁰ hogy mind azon Turos János s mind az ura, Bottyány⁵¹

43 A levél szövege alapján a címzett talán Pálffy Tamás pozsonyi prépost (1658–1660). Vö.: RIMELY, CAROLUS: *Capitulum insignis Ecclesiae Collegiatae Posoniensis ad S. Martinum ep. olim SS. Salvatore. Posonii*, 1880. 243.

44 Betoldás: nekem

45 Utána áthúzza: kezemhez

46 Utána áthúzza: Nagyságodnak

47 Alatta áthúzza: méltóztassék Nagyságod

48 Az ezt követő mondat a főszövegben áthúzza: megtartani, mert a többihez csak miképp kezdjek, sem tudom, akiket per fas et nefas kit Zrinyi uram, kit Draskovich uram, kit veszprémi püspök uramék ő nagyságok és más tisztviselő uraim bírnak, amint végére mehettem.

49 Ez a mondat a fenti áthúzott szövegrész helyére betoldás a margón.

50 Alatta áthúzza: mint

uram⁵² ifjak, tartok attól, hogy meggondolatlanul⁵³ azon nagymányokiakra reájok ne küldjenek,⁵⁴ méltóztassék Nagyságod az én dolgomat maturálni. Nem régen Nemeth Pah és Hosszupah⁵⁵ két faluk végett is (melyeket Hoffman⁵⁶ uram ő nagysága bir pro praesenti Szala vármegyében) supplicálván ő fölségének, hogy remittáltatni az én prépostságomhoz, ahonnan abalienáltatott, kegyelmesen méltóztatnék, ő fölsége in commissis adta esztergomi érsek uram⁵⁷ ő nagyságának azon dolog eligazítását. De mivel ő nagysága sok rendbeli foglalatossági és gyakori betegségi miatt is még eddig az ő nagysága az aránt való resolútióját nem vehettem. Kérem ebben is nagy alázatosan Nagyságodat, Isten összejuttatván Nagyságodat ő nagyságával, azon ő fölsége parancsolatját megemlítvén⁵⁸ méltóztassék Nagyságod ő nagyságával együtt executióban venni. Egyedül Nagyságodban vagyon minden bizodalmmal Isten után, akiben Nagyságodhoz folyamodom, ne vonja meg szegény káptalanjától gratiáját, kiért hogy Isten so-
káiig jó egészségben tartsa Nagyságodat, szívem szerint kívánom.

Datum Posonii die 18. junii anno 1659.

Nagyságodnak szegény alázatos káplánja
és szolgálja
Pécsi András

Mit cselekedhessem tovább Chanadi János⁵⁹ nevű emberrel, ez is⁶⁰ amint bizonyosan értem Cherdi,⁶¹ Boda,⁶² Vargyas,⁶³ Turon⁶⁴ és Giod⁶⁵ nevű faluimat bírja hatalmasul, megbizonyodván penig⁶⁶ az ő fölsége magyar kamarájáról kivéve adatott extractusból,⁶⁷ hogy az én prépostságomhoz valók,⁶⁸ Nagyságod bölcs ítélete és tanácsa rajta, úgy gondolom, ennek is az volna az útja, mint a⁶⁹ Turossal való dolgomban.

51 Batthyány Kristóf főkapitányról van szó, lásd fentebb.

52 Utána áthúzza: még ifjak és éretlen elmével bírnak.

53 Egy olvashatatlan szó áthúzza

54 Utána áthúzza: Bottyány uram kit

55 Egykori települések a mai Felső- és Alsópáhok területén (Zala megye)

56 Hoffmann Pál veszprémi püspök (1658–1659)

57 Lippay György esztergomi érsek (1642–1666)

58 Előtte áthúzza: előhoz, utána áthúzza: ő nagyságának

59 Csanádi János Batthyány Ádám szervitora volt, egy 1660 körül kelt irat említi, mint több káptalani falu jogtalan birtokosát. TIMÁR: *A pécsi címzetes (választott) püspökök i. m.* 165.

60 Alatta áthúzza: aki

61 Cserdi (Baranya megye)

62 Boda (Baranya megye)

63 Kisvarjas (Baranya megye)

64 Túrony (Baranya megye)

65 Gyód (Baranya megye)

66 Utána olvashatatlan szó áthúzza

67 Felette áthúzza három-négy olvashatatlan szó

68 Betoldás: melyet Nagyságodnak felküldöttem, akiben felül megírt Nagymányok is benne vagyon

69 Utána áthúzza: Mányo

6.
Botka Ferenc Pécsi Andrásnak
Pápa, 1660. augusztus 29.
Autográf, pecséttel

SNA Bratislavská kapitula, súkromný archív, III. časť, ladula 7. fasc. 43. nr. 38.

Admodum Reverendissime Domine mihi observandissime.

Servitiorum meorum paratissimam commendationem.

Isten Kegyelmedet kívánsága szerint való sok jókkal lássa meg hozzá tartozóival egyetemben. Az elmúlt napokban írtam vala Kegyelmednek egy levelet a mányokiak felől, megadták Kegyelmednek avagy nem, nem tudom. Azért ím ketten Kegyelmedhez felmennek benne, meg tudják mondani, mit szenvedjenek a Thuros famíliától, azt is meg tudják mondani, minémű gyenge praetensio alatt akarja nyavalyás embereket háborgatni; úgy hogy a prépostoknak valaha ami ispánjuk lett volna oda alá, az bízta volna egy Buczani Márton nevű emberre a jószágot Kös Komáromban, hogy ami proventus leszen Mányokról s több falukról is, felszolgáltassa a pécsi prépostoknak mindenkor, azonban az a Buczani Márton nevű ember, ki szolgabíró is volt Somogy vármegyében, meghalván, s az öccse, Buczani Lőrincz úgy adta száz tallérban az egy várost Thuros Miklósnak, kit mindezek az öreg emberek tudnak, s mások is. Ilyen hamis praetensiónak színe alatt akarja bírni az egyházi jószágot maradéka annak a Thurosoknak, mostan is fogva tart benne Veszprémben Gorup Péter⁷⁰ házában, amint a minap írtam Kegyelmednek. Azért édes Prépost Uram, mivel mostan palatinus urunk⁷¹ ő nagysága mestere vagy on alá, s ő felsége is távol vagy on tőlünk, énnekem igen tetszenék, javallanám is, ha Kegyelmed érsek uramat ő nagyságát találná meg ezen dologról, amint a minap írtam Kegyelmednek, iratna ő nagysága Gorup Péternek Veszprémbe vastagon, hogy azokat a rabokat bocsátaná el, akiket a Thuros Suska tart ott vele, mivel Kegyelmed annak a Mányoknak már régen dominiumában lévén, Kegyelmed bírta ez ideig. Ha mi más igaz praetensiója leszen valakinek hozzája, törvénnyel, s ne hatalommal vegye el Kegyelmedtől, a Kegyelmed jobbágját ne bántsa hatalommal senki. Amellett az is igen tetszenék énnekem, ha Kegyelmed iratna érsek urammal ő nagyságával mind a kös komáromi kapitánynak, s mind a veszprémi s keszthelyi kapitányoknak, hogy oltalmazták a Kegyelmed jobbágját, ne hagyják háborgatni az oda alájáró hajdúknak, s kiváltképpen annak a Thuros famíliának, úgy tudom bizonyonnyal, annak utána békével bírhatja Kegyelmed a jószágot, s azok sem kapdoznak rajta; akiket fogva tartottak, azokat elbocsátják.

De reliquo Isten éltesse Kegyelmedet. Választ várok Kegyelmedtől. Datum Papae, die 29. augusti 1660.

Admodum Reverendissimae Dominationis Vestrae
servitor paratissimus

Franciscus Botka
manu propria

⁷⁰ Gorup Péter veszprémi lovas hadnagy. Személyére: HUNGLER JÓZSEF: *A török kori Veszprém. Veszprém, 1986. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 4.)* 105. 128. 151.

⁷¹ Wesselényi Ferenc nádor (1655–1667)

[Hátlapon:] Admodum reverendo domino Andreae Péczy praeposito majori Quinque Ecclesiensi et canonico Ecclesiae Pisoniensis domino mihi observandissimo.

ANTAL MOLNÁR

UNPUBLISHED LETTERS FROM MÁNYOK IN THE 17th CENTURY

Present study is connected to the research carried out by the author processing the history of the Catholic Church in the period of the Turkish Occupation. This paper deals with the presence of the beneficiaries of the church, such as abbots and provosts, in time of the Turkish occupation, as a first step of a large-scale research project. The settlement called Mányok situated in Tolna County was in possession of the provost of Pécs. Fortunately, the documents relating the fight Provost András Pécsi (1643-1660) fought for the possession of the village survived. The author found further six letters in the private archives of the provost of Pozsony (today Bratislava, Slovakia) as supplement to the correspondence published in 1913. These six letters are published here, and in his introductory study the author analyzes the importance of this correspondence in the research of Hungary during the Turkish occupation.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2005/1-2

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2003

Ausenda, Giovanni: A piarista rend története. Szeged: Kalazancius Tanulmányi Központ, 2003. 94 p. (Piarista füzetek)

Giovanni Ausenda olasz piarista (1911–1995) azért írta meg rendje történetét, mert mind a mai napig hiányzik egy átfogó, alapos munka a piaristák történetéről. A szerző korszakokra osztja fel az évszázadokat, és azokon belül az egyetemes előljárók (generálisok) működése keretében tárgyalja az eseményeket. A függelékben szerepel a magyar piarista rendtartomány vázlatos története is.

Borovi József: A magyar katolikusok lelkigondozása Nagy-Britanniában. Bp.: Szent István Társulat, 2003. 339 p.

Jelen kötetben az angliai magyarok szociális és lelkigondozása, egyházszerkezeteinek kiépülése, az angliai magyar katolikus lelkészségek és lelkészek kerülnek bemutatásra: Dél-Anglia: London, Észak-Anglia: Manchester, Közép-Anglia: Bradford. Függelék: A második angliai lelkészség ügye, Ispánki Béla: Néhány tény a magyarországi egyház helyzetéről, Mindszent József bíboros-prímás látogatása Angliában 1973. július 13–17, Németh János emlékirata 1956. november 3-áról, Ispánki Béla törekvése VI. Pál pápa és Mindszenty József bíboros-prímás közötti kapcsolat rendezésére 1971–1975, Az Új Ember c. magyar katolikus hetilap támadása Ispánki Béla ellen 1968. március 10. Dokumentumok: 1930–2003 közötti időről válogatott iratok gyűjteménye.

Cevins, Marie-Madeleine de: Az Egyház a késő-középkori magyar városokban. Bp.: Szent István Társulat, 2003. 257 p.

A magyar városok az 1520-as, 1530-as évektől a lutheránus irányzatot fogadták el, míg a vidék csak a 16. század közepe után nyílt meg a reformáció tanai előtt. E kései odafordulás azonban még kevés ahhoz, hogy arra következtessünk: a középkor utolsó századaiban igazi városi valóságosság létezett Magyarországon. Jelen vizsgálódás célkitűzése e kétség eloszlatása – írja bevezetőjében a szerző. A vizsgálatok földrajzi kereteit a Magyar Királyság középkori határai adják. Annak érdekében, hogy a vizsgálat megmaradjon az ésszerű határok között, ugyanakkor rendelkezésre álljon egy reprezentatív mintavétel, az elemzés kereteit huszonöt településre korlátozta, amelyeket referencia-városoknak nevez: Bártfa, Beszterce, Besztercebánya, Brassó, Buda, Debrecen, Eger, Esztergom, Győr, Gyula, Kassa, Kolozsvár, Körmöcbánya, Lőcse, Nagyszombat, Nagyszombat, Pécs, Pest, Pozsony, Selmecbánya, Sopron, Szeged, Újlak, Várad és Zágráb.

Deo gratias. A PPKE és a Nagyszombati Egyetem millenniumi ünnepi találkozója 2001. február 2–3. Szerk. Käfer István. Piliscsaba-Esztergom: PPKE BTK Szlavisztika – Közép Európai Intézet – PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2003. 123 p. (Pons Strigoninesis. Studia 2.)

A két katolikus elkötelezettségű egyetem közösen, két nyelven emlékezett meg az ezredéves évfordulóról, Szent István király államalapításáról. A kötetben szereplő tanulmányok: *Jozef Šimončič: A Nagyszombati Egyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Kapcsolatok*

1995–2000; *Szabó Ferenc*: Pázmány Péter jelentősége a magyar művelődés történetében; *Jozef Šimončič*: Pázmány mint teológus; *Török József*: A szerzetesi oktatás sokszínűsége az újkori Magyarországon; *Vlastimil Dufka*: A Cantus Catholici a Lex orandi – Lex credendi fényében; *Lőrincz Krizosztom*: Danczi Villebald, a magyar bencés szlavista; *Jozef Hal'ko*: A kommunizmus és az egyház viszonyának néhány vonása Csehszlovákiában – a katolikus papság békemozgalma; *Žilka Ti-bor*: Az adaptálás és a művészeti exegetika.

Az egri püspökség jövedelmeinek 1799. évi összeírása. Közzéteszi Kovács Béla. Eger: Érseki Gyűjteményi Központ: Heves Megyei Levéltár, 2001–. 3. köt. 2003. 369 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai 7.)

Jubileumi emlékkönyv: Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 1993–2003. Szerk. Csorba Péter, Nanszákné Cserfalvi Ilona, Kiss Sándor. Debrecen: Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskola, 2003. 4, 222 p.

A kötet összegzés a Kölcsy Ferenc Református Tanítóképző Főiskoláról, amely a Főiskola tízéves születésnapjára készült. A kötet bemutatja az iskolában folyó oktatást, a tanszékeket, a könyvtárat, a kollégiumokat. A mellékletben a Főiskola vezetői, a Főiskola és az Oktatási Minisztérium által kiténtetett oktatók, hallgatók, valamint a Főiskolán nappali tagozaton diplomát szerzett hallgatók névsora szerepel.

Kárpáty Ágnes: Buddhizmus Magyarországon avagy Egy posztmodern szubkultúra múltja és jelene. Bp.: MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont, 2001. 55 p. (MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont munkafüzetek, 76.)

A szerző arra fekteti a hangsúlyt, hogy bemutassa a buddhizmus magyarországi „intézményesülésének” történetét, az általa megismert közösségek élet- és szemléletmódja közötti eltéréseket, így bepillantást adjon egy mind jobban szélesedő társadalmi jelenségbe, szellemi-társadalmi irányzatba, a hazai buddhizmus elterjedésének jellegzetességeibe. Nem foglalkozik a buddhista vallás és filozófia részletes bemutatásával. A buddhizmus magyarországi elterjedése része a posztmodern európai kultúrának. E két és félezer éves vallás meglepő fejlődésnek indult hazánkban az utóbbi években. Népszerűségüknek köszönhetően kialakulóban van egy sajátos „magyar buddhizmus”, amelyet tanácsával a dalai láma is ösztönöz: „Önöknek a saját, európai buddhizmusukat kell megteremteniük.”

A katolikus egyház Észak-Európában. Szerk. Fernando [!Ferdinando] Citterio, Luciano Vaccaro és Somorjai Ádám. Bp.: Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottság, 2003. 280 p. (Ecclesia sancta 7.)

A sorozat feltérképezi az egyes európai országok és régiók katolikus egyháztörténetét, azzal a szándékkal, hogy mások tapasztalatával ötvözzük saját történelmi tapasztalatainkat. A kötetben Észak-Európa országainak egyháztörténetével ismerkedhetünk meg. Ezekben az országokban a Katolikus Egyház elenyésző kisebbséggé vált a reformációt követően, így képet kapunk az evangélikus egyház történetéről is: *William Kenney*: Az északi országok egyházai és az „új Európa”; *Mattli Klinge*: Az északi országok jelentősége Európa számára; *Carl Fredrik Hallencreutz*: Az Ansgar-missziótól az északi egyházmegyéig XII. századi kialakulásáig; *Jónas Kristjánsson*: A kereszténység a középkori Izlandon; *Tore Nyberg*: A szerzetesek szerepe Észak-Európában. Szent Brigitta és rendje; *Jorgen Nybo Rasmussen*: A ferencesek északon; Christian Krötzl: Misszionáriusok, szentek és zarándokok: Skandinávia vallási élete a középkorban; *Martin Schwarz Lausten*: A lutheránus reformáció Dániában és Norvégiában; *Oskar Garstein*: Reformáció és ellenreformáció Norvégiában; *Pauli Annala*: A finnországi lutheránus reformáció lelki mozgalmi (a XIX. századig); *Tom Tscherning*: Vallás Svédországban és az ökumenikus párbeszéd; *Lőrincz Krizosztom OSB*: A Katolikus Egyház rövid története Finnországban.

Kazinczy István: A Nadányiak és Körösladány a reformáció idején: 1552., a körösladányi zsinat – a helvét reformáció nyitánya. [Körösladány]: Önkormányzat, 2002. 36 p. (Körösladányi hely- és népismereti dolgozatok 4.)

Keene, Michael: Világvallások. Bp.: Magyar Könyvklub, 2003. 192 p.

A szerző a világ nagy vallásait mutatja be röviden: hinduizmus, judaizmus, buddhizmus, kereszténység, iszlám, szikh vallás, a világ más vallásai, konfucianizmus, taoizmus, zoroasztrianizmus, sintoizmus, baháizmus. A kötet végén kislexikon segíti a kötet használatát.

Kelly, John Norman Davidson: Szent Jeromos élete, írásai és vitái. Szerk. Heidl György. Bp.: Paulus Hungarus: Kairosz, 2003. 522 p. (Catena. Monográfiák 4.)

Szent Jeromos (Hieronymus) korának egyik legfelkészültebb keresztény tudósa. Hiúsága arra készítette, hogy igyekezzon még olvasottabbnak feltüntetni magát, mint amilyen valójában volt. Vonakodott befogadni az újdonságokat, irtózott az eretnekségtől, jobban szeretett a tekintélyek, s közülük is leginkább a római szentszék által kitaposott, keskeny és egyenes úton járni. Bőven rászolgált erre a címre, mint a katolikus hit nyílt szószólója és harcra késztetője, de úgyis, mint a Szentírás fordítója és magyarázója. Bár szövegmagyarázataiban leginkább elődeitől merített, és egy allegorikus értelmezés híve volt, Vulgáta fordítása, valamint kommentárjai felbecsülhetetlen értékűek a nyugati kereszténység számára. Jóval okosabb és sokoldalúbb, mint Rufinus, műveltebb és elmésebb, mint Ágoston. Nem rendelkezett azonban az előbbi kiegyensúlyozottságával és megbízhatóságával, sem a másik nemességével és nagylelkűségével. Mivel Jeromos korának egyik legemberibb és leginkább magával ragadó alakja, a szerző megpróbálta úgy megírni a könyvet, hogy a korai kereszténység időszaka iránt érdeklődő „intelligens átlagolvasó” számára is élvezetes olvasmány legyen.

Lensi Orlandi Cardini, Giulio Cesare: A templomosok Baphometje Firenzében. Bp.: Camelot, 2003. 67 p. (Regulus kollekció 5.)

A szerző tanulmányában bemutatja a templomos lovagokat, perüket, a per utáni helyzetüket, a firenzei freskó sorsát és helyzetét.

Lobsang Rampa, T.: Harmadik szem: a tibeti lámakolostorok titka. Bp.: Édesvíz, 2003. 257 p. (Régi korok üzenete 2.)

Kedd Lobsang Rampa egy dalai láma élő megtestesülése. Különleges képzsében részesült a lámakolostorban, ahova hétéves korában küldték a szülei. A könyv többek között erről a képzésről szól. Az önéletrajzi jellegű leírásokból megismerhetjük Tibet életét, a tibeti buddhizmust, a szerzetesek életmódját, a Tan egyes elemeit.

Lőrincz Zoltán: Szent Márton, Savaria szülötte. Szombathely: B.K.L., 2001. 111 p.

November 11-ét az európai kereszténység emléknapjává nyilvánították. Ezen a napon, 397-ben, Tours-ban eltemettek egy püspököt, akit azóta Szent Mártonként tisztelünk. Alakja számunkra több szempontból is fontos: a mai Magyarország területén született, a hajdani Savariában (ma Szombathely), így első egyetemes európai formátumú egyénisége történelmünknek, s kultuszát Szent István király vezette be hazánkba. Élete, munkássága szoros összefüggésben van az európai kereszténység születésével. A kötet bemutatja Szent Márton püspök ábrázolásait is.

Medgyesi Konstantin: Mindszenty bíboros Makón. Makó: KÉSZ Makói Csoport, 2003. 50 p. (A makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetek, 36.)

Mindszenty bíboros a Marosmenti Mária-napok keretében látogatott Makóra. 1948. május 22-23-a, az országos Mária-év eseményeként a Csanádi Egyházmegye által megrendezett Marosmenti Mária-nap Makó történetének legnagyobb tömegdemonstrációja volt. Sem előtte, sem utána nem gyűlt össze a város területén egy adott cél érdekében ennyi ember. Egy tábori mi-

sét és körmenetet többnyire nem szoktunk tömegdemonstrációként emlegetni, akkor azonban – hét hónappal Mindszenty letartóztatása előtt – a liturgia tüntetésnek számított.

Miklós Péter: Kálmány Lajos csanádpalotai évei. Makó: KÉSZ Makói Csoport, 2003. 26 p. (A makói Keresztény Értelmiségi Szövetség füzetei, 35.)

Kálmány Lajos (1852–1919) a magyar folklorisztika nagy alakja, munkája során többek között a népi vallásosságot és az ősi magyar hitvilág emlékeit kutatta, archaikus népi imádságokat gyűjtött, s nemzetközi hírnévre tett szert. A szegedi nagytájbán a vallásos szövegek és hagyományok megmentését, leírását a 20. században Bálint Sándor és Polner Zoltán folytatta, a szegedi egyetem néprajzi tanszékén pedig a népi vallásosság vizsgálatának, kiindulópontjának az ő kutatásait tekintik. 1898-tól 1910-ig volt csanádpalotai plébános.

Misóczki Lajos: Gyöngyöstől Imregig: képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából, 1811–1875. Gyöngyös–Imreg/Brehov: Önkormányzat, 2003. 59, [3] p.

Sujánszky Eusztákot 1849. október 5-én nevezte ki az osztrák várparancsnok, Howinger tábornok három másik minorita szerzetessel a 13 aradi vártanú lelki vigasztalójának. A kötetben olvashatjuk életének történetét, visszaemlékezését. A gyöngyösi születésű Sujánszky Arad után Imregre (Zemplén megye) ment, ahol az ottani kolostorban élt a világtól elvonulva 1860–1867 között.

Molnár János: A Balassagyarmati Evangélikus Egyházközség története, 1577–2002. Balassagyarmat: Balassagyarmati Evangélikus Egyházközség, 2003. 144 p.

A protestáns egyházra vonatkozóan az első adat 1577-ből való, ekkor már – egy 1828-as canonica visitacio szerint – éltek evangélikusok Balassagyarmaton, s a 17. századból is több lelkész neve ismert. Az évszázadok során három azonos lélekszámú egyház alakult ki, a katolikus, az evangélikus és az izraelita. Az evangélikusok legnagyobb része szlovák volt.

Az evangélikus egyházközség legvirágzóbb korszaka a 18. század vége, a 19. század, s a 20. század első fele volt, amely korszakot az újjászervezés és a kiteljesedés korának tekintik: ekkor épült a templom, az iskola, a parókia, a tanítói lakás és a Szeretetház. Az államosítástól a rendszerváltozásig tartó időszak a korlátozás korszaka (1948–1990), jelenleg pedig megint a megújulás, a gyarapodás korszaka zajlik (1990–2002).

Nacsinák Gergely: A szem bõjtje: tanulmányok az ortodox kereszténység művészetéről. Bp.: Paulus Hungarus: Kairosz, 2003. 287 p.

A kötet az ortodox keresztény művészetet mutatja be kisebb témákat kiválasztva, egy-egy alkotón, képen, templomon vagy egy szent alakján keresztül. Az ikonokkal foglalkozó tanulmányok előtt szerepel három kisebb írás, amelyek bevezetésül szolgálnak az ortodox kereszténység gondolkodásmódjába, világlátásába. Néhány fejezetcím: Diakrisis: Eretnekség – orthodoxia, Orthodoxia és katolicizmus, Miszticizmus – misztika. A szem bõjtje: Az ortodox művészet befogadásáról, Az ikon színeiről, Az ortodox ünnepek ikonjai, Ikonok a képrombolás előtt és után, Mikhail Damaszkinosz és a krétai ikonfestészet, A keresztény képtisztelet kezdetei, Az ikonosztáz komplex rendszere, Bizánc.

Prímás-érseki beiktatás Esztergomban, 2003: Erdő Péter prímás, érsek beiktatása. Szerk. Török József. A dokumentumokat összegyűjt. Mig Balázs et al. Budapest: Szent István Társaság, 2003. 110 p.

„A „magyar Sion ormán”, Esztergomban 2003. január 11-én „örösváltás” történt: a 75. életévét betöltött Paskai Lászkó bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek utódjaként a II. János Pál pápa által kinevezett Erdő Péter prímás, érsek bemutatta a Szentséges Atyától kapott kinevezési okmányát, amivel megtörtént érseki beiktatása, majd az ünnepi szentmise celebrálásával átvette az esztergom-budapesti főegyházmegye kormányzását.

A kötet tartalmából néhány cím, fejezet: A történelem fényében, Az Esztergom-Budapesti Érseki Főhatóság körlevele, Őszentsége, II. János Pál pápa kinevező bullája, Erdő Péter primás, érsek levele a Szentatyához, Mádl Ferenc, Paskai László, Seregély István, Bölcskei Gusztáv, Szili Katalin stb. köszöntő beszéde, Erdő Péter válasza, érseki miséje a Szent István Bazilikában, életrajza.

Tonhaizer Tibor: Egyetemes egyháztörténelem: főiskolai tankönyv. Herceghalom: Spalding Kvk., 2003. 373 p. (Egyháztörténeti teológia)

A tankönyv tömör áttekintés az egyetemes egyháztörténelemről. A szerző igyekezett eszmétörténeti, illetve dogma- és teológiatörténeti szempontokat is érvényesíteni, amennyire az adott időkeret és terjedelem ezt lehetővé tette. A cél az volt, hogy az eseménytörténeti tényeken túl a belső összefüggésekre is ráirányítsa a figyelmet.

I. A római birodalom társadalmi, politikai és vallási helyzete Jézus születése idején; II. Az egyház kialakulása és történelme az üldözések idején (31–313); III. Üldözött szektából birodalmi vallás – Az egyház a IV–VI. században; IV. A középkor egyháztörténete (VI–XV. század); V. A reformáció százada (XVI. század); VI. Az ellenreformáció és a protestáns ortodoxia kialakulásának kora (XVII. század); VII. A felvilágosodás és az újabb vallási ébredések kora (XVIII–XIX. század); VIII. A kereszténység a XX. században. A kötet végén időrendi táblázat és függelék szerepel.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2004

100 éves a dunaharaszti Szent István plébániatemplom, 1904–2004: a dunaharaszti katolikus egyházközségek ünnepi kiadványa. Főszerk. Láng András. Szerk. Koczka Tamásné Nagy Angela. Dunaharaszti: Szent István Római Katolikus Plébánia, 2004. 208 p.

200 éves az endrődi Szent Imre templom. Szerk. Iványi László. Gyomaendrőd: Szent Imre Plébánia, 2004. 66 p.

Adriányi Gábor: A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978: a Mindszenty-ügy. Budapest: Kairosz, 2004. 250 p.

A Vatikán elismerte Magyarországon azt a helyzetet, hogy az egyház az Államegyházügyi Hivatal és az állambiztonsági szervek teljes ellenőrzése alatt áll. Ezzel a magatartással azonban tolerálta a hivatalos pártpolitikát is, amely minden egyház és vallás felszámolására törekedett. A vatikáni politika félreállította azokat az egyháziakat, akik szembeszálltak, és kizárólag a kormány embereivel és a hatóságok által beszervezett egyházi ügynökökkel tárgyalt. A Vatikán nyilvánosan nem tiltakozott sem Nyugaton, sem Keleten az egyházüldözések ellen, ezáltal megtevesztette a közvéleményt, főként Nyugaton. Feláldozta Mindszenty Józsefet, aki ennek a politikának az útjában állt. A kötetben szereplő tények a Vatikánnak egy olyan hazug keleti politikájáról tesznek tanúbizonyságot, amilyenre a pápai diplomácia egész történetében nincs példa – írja összefoglalójában Adriányi Gábor.

Állam és egyház az Európai Unióban. Szerk. Gerhard Robbers. Pápa: Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 233 p.

Európa egyesülési folyamatában jelentős szerepet töltenek be az egyházak, fontos részei az európai kultúrának. Európának, amely köteles tiszteletben tartani a közös alkotmányjogi hagyományokat, a tagállamok tradícióit és kultúráját, nemzeti identitásukat és a szubszidiaritás alapelvét, feladat lesz a tagállamok kialakult állami egyházjogának megőrzése és tekintetbe vétele. A kötetben szereplő tanulmányok lehetőséget nyújtanak az Európai Unió tagállamainak különböző állami egyházjogi rendszereinek összehasonlítására. A kötetben bemutatott országok: Ausztria,

Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svédország, Európai Unió.

Belényesi Károly: Pálos kolostorok az Abaúji-hegyláncban = Pauline friaries in the Abaúji Hegyalja region. Miskolc : Herman Ottó Múzeum, 2004. 118 p. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye régészeti emlékei, 3.)

A vizsgált régió pálos története szinte pontos keresztmetszetét adja a rend középkori történetének. A fontos fordulópontok nyomon követhetők itt is, mint a rend központi területein. A forrásokból nyert gazdálkodásra vonatkozó adatok alapján általános tendenciák figyelhetők meg. Az ország más pálos kolostorainak gazdálkodási rendszerével összevágunk a malmok birtoklására utaló adatok, és általánosnak tekinthető a szőlőbirtokok nagy száma az egyéb jövedelemforrásokkal szemben. Az adatok alapján egyfajta helyi malom és szőlőkonjunktúrával kell számolnunk, amely igen jól alkalmazkodik a Zempléni-hegység által adott természetföldrajzi lehetőségekhez. Az Abaúj-hegyláncban végzett pálos kutatás során a szerző komplex egységbe foglalja a topográfikus és a történeti forrásokat, és bemutatja az önállóan gazdálkodó, a társadalmi és gazdasági háttérét adó régióval érzékeny kölcsönhatásban élő, külső megjelenésében a remete hagyományokat idéző pálos kolostorokat. A bemutatott sajátosságok tükrözik a pálos rend jellegzetességeinek közeli megfigyelését. Alapvető fontosságú ebből a szempontból a pálos élet és a kolostor közvetlen környezete, kiegyensúlyozott viszonyának értékelése, a tavak, gátak funkciójának pontosabb meghatározása, amely kutatáshoz az Abaúj-hegylánc helynevei, topográfiai sajátosságai nyújtottak segítséget.

Beza, Theodor: Kálvin János élete. Bp.: Kálvin Kiadó, 2004. 86 p.

Theodore de Bèze (1519–1605) Jean Calvin utóda volt Genfben, tehát ő már a reformátorok második nagy nemzedékéhez tartozott. Az életrajz megírásával egyetlen célja volt: az igazság, az egyetlen igaz új hit igazának megvédése. Neve és személye a magyar irodalom számára is igen fontos, hiszen zsoltárait Szenci Molnár Albert fordította le magyar nyelvre.

Bielek Gábor: A békéscsaba-erzsébethelyi plébánia története. Békéscsaba: Békéscsaba-erzsébethelyi Római Katolikus Plébánia, 2004. 142 p.

Bielek Gábor: Keresztnevéadási szokások a gyulai katolikusok körében a XVIII–XIX. században. Gyula: [Békés Megyei Levéltár], 2004. 163 p. (Gyulai füzetek)

A dolgozat a gyulai katolikus népesség keresztnevéadási szokásait dolgozza fel a város újratelepüléséről 1895. október 1-jéig, az állami anyakönyvvezetés bevezetéséig.

A török után újratelepült város a 18. századtól több nemzet lakóhelye lett. Katolikus, református magyarok, katolikus németek, görögkeleti románok lakták az 1732-től Békés megye székhelyeként jegyzett mezővárost. Az anyaggyűjtés csak a magyar és német katolikusok keresztelési anyakönyveiből kigyűjtött névanyag feldolgozására szorítkozik, a halotti anyakönyvek névanyagát csak a 18. század elejének névadási gyakorlata illusztrálására használták fel. A névanyag statisztikai feldolgozásán, elemzésén túl igyekeztek rámutatni a katolikus magyarság és németiség esetében az összefüggésekre. A névadási gyakorlat Magyar- és Németgyulán a 18–19. században a hagyományokat őrizve kevés teret engedett a múltó névadási divatok térhódításának.

Bikfalvi Géza: A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány központja. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány, 2004. 20 p.

A Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány budapesti központját mutatja be a kis füzet a következő fejezetekben: történeti előzmények, a jezsuiták megtelepedése a fővárosban (1686), a templom és a rendház felépítése, a templom művészeti értékei, az önálló magyar jezsuita rendtartomány megalakulása (1909), a Jézus Szíve tisztelet története, a Mária Kongregáció

története, a Kongregációs Otthon művészeti értékei, a Rendtörténeti Levéltár és a Történeti Könyvtár kialakítása, a Támingi Misszió Központja, a jezsuita központ élete a II. világháború idején, az Úti Boldogasszonykép, a jezsuita rend betiltása 1950-ben, az újrakezddés esztendei, a Bangha ház.

Bilgeni Hildegárd élete ahogyan Gottfried és Theoderich szerzetes a XII. században lejegyezte. Bp.: Ursus Libris, 2004. 180 p.

Bilgeni Hildegárd (1098–1179) bencés apátnő a középkor egyik legnagyobb látnoka volt. Már kora gyermekkorától kezdve, majd élete során mindvégig csodálatos víziókban volt része, amelyeket rendtársai segítségével, kódexekbe foglalva hagyományozott az utókorra. Az ő nevéhez fűződik a máig működő rupertsbergi apátság megalapítása, és több, a természettel és a gyógyítással foglalkozó, korát sok tekintetben messze megelőző mű megalkotása is. A kortárs szerzetesek által írt életrajzot, amely egyben a kor hangulatát, szellemiségét híven tükrözi, érdekes dokumentum, Adelgundis Führkötter Hildegárd koráról és munkásságáról széles körű áttekintést nyújtó tanulmánya vezeti be. A kötetben szerepelnek a látomásokat megörökítő kódexek sajátos stílusú, gyönyörű képei és a hozzájuk kapcsolódó szövegrészek is.

Bod Péter, a historia litteraria művelője: Tanulmányok. Szerk. Tüskés Gábor. Munkatársak Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla. Bp.: Universitas, 2004. 208 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete, az Országos Széchényi Könyvtár és a Bod Péter Társaság *Bod Péter, a historia litteraria művelője* címmel 2002. február 22–23-án tudományos tanácskozást rendezett az író születésének 290. évfordulója alkalmából. Az előkészítő bizottság Bod irodalomtörténet-írói tevékenységét állította a tanácskozás középpontjába, amely nem elválasztható a polihisztor történeti, egyháztörténeti, egyházi és szótárszerkesztői munkásságától.

A kötet az elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza: *Fenyő István*: Bod Péter és historia litterariája, a Magyar Athenas; *Jankovics József*: A Magyar Athenas értékszemponjtjai; *Kovács Sándor Iván*: Bod Péter esszéi és Szerb Antal irodalomtörténete; *Bellágh Rózsa*: A Magyar Athenas és Bethlen Kata könyvtárának jegyzékei; *M. Hubbes Éva*: Bod Péter könyvtára és annak maradványai Székelyudvarhelyen; *Bretz Annamária*: Bod Péter a magyar bibliafordításokról. Adalékok Bod Péter munkamódszeréhez; *S. Sárdi Margit*: Püspökeletrajzok és Bod Péter emberábrázolása; *Petrőczy Éva*: „Babuk”, de nem „pispök”. Bod Péter és a magyar puritanizmus. *Gróf László*: Bod Péter térképei. *Ferenczi Géza*: Bod Péter és a székely rovásírás. *Gudor Botond*: Bod Péter történelemszemlélete és a románok történelme. *Köpeczi Béla*: Bod Péter az erdélyi románokról. *Iacob Márza*: Két párhuzamos életmű a korai felvilágosodásban: Ion Budai Deleanu és Bod Péter. *Ladányi Sándor*: Bod Péter és Ráday I. Gedeon. *H. Kakucska Mária*: Juan Luis Vives és Bod Péter. *Sipos Gábor*: Bod Péter mint generalis notarius. *Voight Vilmos*: Magyar folklórtörténeti adatok Bod Péter szótárában (1767).

Borián Elréd Gellért: Zrínyi Miklós a pálos és a jezsuita történetírás tükrében. Pannonhalma: Pannonhalmi Főapátság, 2004. 408 p. (Pannonhalmi füzetek, 50.)

Bár Zrínyi Miklósnak a Jézus Társasággal kevés kapcsolata volt, mégis a 18. századi jezsuiták a Zrínyi-kultusz egyik fontos, ha nem a legfontosabb kialakítói. Gondosan gyűjtötték írásait, az egész család és a nagynevű kortársak dokumentumaival együtt. A szerző nem kerüli meg az alapvető kérdést: miért érdekelte a jezsuitákat annyira Zrínyi? A jezsuita történetírókról úgy ad összefoglalást a könyv, hogy miközben bemutatja az egyes szerzők iskoláit, műveltségét és kapcsolatait, egyéni portrékat is felvázol. Borián Elréd a pálos és jezsuita szerzőket tanulmányozva Zrínyi legjelentősebb irodalmi alkotását, a Szigeti veszedelmet is magába foglaló Syrena-kötetet új megvilágításba helyezi. A kiválóan képzett jezsuita tudósok felismerték a Zrínyi-életmű egyetemes jelentőségét.

Borvölgyi Györgyi: Ráday Pál (1677–1733) könyvtára. Szerk. Monok István. Bp.: Országos Széchényi Könyvtár, 2004. 300 p. (A Kárpát-medence kora újkori könyvtárai 7.)

Ráday Pál nemcsak a Rákóczi-szabadságharc politikusaként és diplomatájaként, a fejedelem kancellárjaként ismert. A szatmári béke (1711) után sokoldalú felkészültségét a református egyház első főgondnokaként kamatoztatta. Jelen kötet témája Ráday Pál könyvtára és a 18. század elején, feltehetőleg a szatmári béke után kezdődő rendszeres gyűjtőtevékenysége. A péceli gyűjtő jövedelmét könyvek vásárlására, kötetelésére költötte. Birtokán létrehozta a korabeli tudományos és irodalmi élet központját. A könyvtár összetétele Ráday Pál olvasmányanyagát tükrözi. A gyűjtemény az országos politikában részt vevő, a közéleti tevékenységet folytató, protestantizmus iránt elkötelezett, s a tudományok iránt is érdeklődő személy bibliotékája. Ráday protestáns gyökerei, neveltetése, személyes elkötelezettsége olvasmányain is nyomon követhetők. A protestáns ortodoxia és a 17. század teológiai reformmozgalmai, a puritanizmus, a coccejanizmus és a lutheránus pietizmus egyaránt formálták hitét és gondolkodásmódját. A kötet első részében a Ráday-család (Pál és Gedeon) gyűjteményéről (a könyvtár kialakulása és gyarapításának forrásai, a könyvtár használata, a könyvtár sorsa Ráday Gedeon halála után, Ráday Pál olvasmányai) olvashatunk, a másodikban pedig a könyves források szerepelnek. A kötet végén szakirodalmi bibliográfia és mutatók találhatók.

Budai Atlantisz: a Budai Szent Imre Kollégium (1900–1948) és az utána következő fél-század (1949–2004) története. Szerk. Harsányi László. Társszerk. Mátrai Miklós. Budapest: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Baross Gábor Kollégiuma: Műegyetemi K., 2004. 215 p.

Csigó László: Magyar evangélikus templomok. Szerk. Földes Mária. Bp.: Anno Kiadó, 2004. 48 p.

A hazai templomépítéssznet remekeit népszerűsítő tematikus sorozat második kötete huszonöt jelentős evangélikus templomot mutat be: Bér, Nemeskér, Békéscsaba, Kővágóörs, Mekényes, Kapos, Farád, Mucsfa, Szarvas, Szirák, Tótkomlós, Hidas, Orosháza, Sárvár, Kecskemét, Kőrmend, Székesfehérvár, Siófok, Péteri, valamint a budapesti Deák téri, Fasori és Kőbányai evangélikus templomot. A szerkesztőnő a kísérszövegeken kívül rövid ismertetéseken keresztül bemutatja az evangélikus egyház történetét is. A templomok kiválasztásánál az volt a cél, hogy az ország valamennyi területe, minden stílus és korszak képviselve legyen.

Documenta Rudnayana Strigoniensia. Összeáll. Tóth Krisztina. Piliscsaba–Esztergom: PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2001– (Pons Strigonensis. Fontes) 2. köt. Rudnay-dokumentumok az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár (Bibliotéka) és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében. 2004. 183 p.

A Kutatócsoport ezúttal az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményének Rudnay-dokumentumait bocsátja közre. E két könyvtár teljes állományának bibliográfiái feltárása ez: a Rudnayról, a Rudnayhoz írt, nyomtatott és kéziratos köszöntők kronológiai sorrendben, majd saját műveinek a két könyvtárban található példányai és bibliográfiai hivatkozásai.

Edelényi Adél: Templomos lovagok az európai néphagyományban. Budapest: Gondolat, 2004. 487 p. (Doktori mestermunkák)

A magyar nyelvterület több részén még ma is őrzik és továbbörökítik a vörös barátokról szóló történeteket – anélkül, hogy pontosan meg tudnák határozni, kik lehettek a vörös barátok. A XX. század elején ez aligha lehetett kérdéses, hiszen a történeti feldolgozásokban és irodalmi művekben szinonimaként használták a templárius és vörös (vagy veres) barát kifejezést. A szerzőnő arra keresi a választ, hogy a vörös barát mondák milyen összefüggésben állnak a történelmi valósággal, főhőseik jellemzése, megítélése miért ambivalens a mai és korábbi hagyományban, s mely európai területeken voltak a legnépszerűbbek, motívumaik közül melyek az általánosan ismert és

a lokalizált, egyedi elterjedésűek. A vörös barátokhoz kapcsolódó típuscsoportba sorolja azokat a mondákat, amelyeknek főszereplői a vörös barátok vagy a templomosok, illetve amelyekben (nő)rablás történik, és ezt a cselekvést barátokhoz, barátapapokhoz, papokhoz, boszorkánypapokhoz, általában lovagokhoz, keresztesekhez, johannitákhoz, esetleg egyéb rendekhez kötik.

Egyház és társadalom a visegrádi országokban a rendszerváltozás után. Szerk. Illés Pál Attila, Halász Iván. Piliscsaba: PPKE BTK Szlavisztika – Közép Európai Intézet Közép-Európa Specializáció, 2004. 117 p. (Pons Strigoninensis. Visegrádi füzetek 1.)

A Visegrádi Füzetek tematikus számok segítségével kívánja bemutatni a közép-európai országok és társadalmak időszerű problémáit. Különös figyelmet szentel e térség 1989 utáni fejlődésének. A kötetben szereplő tanulmányok: *Bertényi Iván*: Az 1335-ös visegrádi találkozó; *Illés Pál Attila*: Egyházak Közép-Európában az EU-csatlakozás küszöbén; *Petr Fiala*: A katolikus egyház és a cseh társadalom a posztkommunista átalakulási folyamatban; *Jiří Hanuš*: A katolikus egyház Cseh- és Morvaországban 1989 után (néhány általános észrevétel); *V. Peter Kolař*: Az egyház a Cseh Köztársaságban és az egyesült Európában; *Illés Pál Attila*: A katolikus egyház a rendszerváltozás utáni Lengyelországban; *Grzegorz Dobroczyński S. J.*: Igen vagy nem Európára? A politikai integráció várakozásai, reményei és félelmei (megjegyzések a lengyel egyház és az európai integráció problematikájához); *Juraj Buzalka*: A vallás a posztoszocializmusban: a felekezeti viszonya az államhoz és a nemzeti identitáshoz az 1989 utáni Szlovákiában; *Halász Iván*: A Szlovák Kereszténydemokraták és az európai integráció.

Estep, William R.: Az anabaptisták története: [1525–1729]. Budapest: Magyarországi Baptista Egyház, 2004. 342 p.

A szerző, aki a Texas állambeli Southwestern Baptist Theological Seminary egyháztörténeti professzora, bemutatja az anabaptizmus kialakulását, főbb személyiségeit, választ keres és ad a következő kérdésekre: kik voltak az anabaptisták: eretnekek, fanatikusok vagy szentek. Honnan ered a mozgalom? Milyen kapcsolatban volt a reformációval? Vajon az anabaptizmus a reformációs fejlődés egyik megkülönböztetett típusa? Mik voltak a mozgalom indítékai? Mit hittek Istentől, emberről, egyháztól, a keresztségről, a keresztyén életéről?

Az esztergomi Kolping Katolikus Szakiskola jubileumi évkönyve, 1994–2004. Szerk. Weisz Zsuzsanna. Esztergom: Kolping Katolikus Szakiskola, 2004. 58 p.

A kötet az esztergomi Kolping Katolikus Szakiskola első évkönyve, mely az iskola alapításának tizedik évfordulója alkalmából jelent meg. A névadó Adolf Kolping (1813–1865) kölni káplán volt.

Európa ezer éve: a középkor. Szerk. Klaniczay Gábor. Szerzők: Engel Pál, Granasztói György, Sággy Marianne, Sz. Jónás Ilona, Klaniczay Gábor, Magyar István Lénárd, Molnár Péter, Nagy Balázs, Niederhauser Emil, Sahin-Tóth Péter, Székely György. Bp.: Osiris, 2004. 2 db. (Osiris tankönyvek) 1. köt. 368 p., 2. köt. 584 p.

Jelen kötet nem a hagyományos értelemben vett egyetemi tankönyv. A kötet szerzői elsősorban azokat a témákat írták meg, amiket az elmúlt években oktattak. Az eredeti cél az volt, hogy a középkori Európa történetét ne az egyes országok történetének aggregátumaként mutassák be, hanem olyan átfogó meghatározottságok és struktúrák jegyében, amelyek Európa történetét egységbe fogták: a demográfia, a népvándorlás, a gazdaság, az egyházi szervezet, az egyházi és szerzetesi reformmozgalmak, a keresztes hadjáratok, az egyetemek, a reneszánsz és a humanizmus megjelenése. Mindezeket túl külön figyelmet szentelnek a középkori Európa különböző történeti régióira, s az azokban kialakuló sajátos fejlődési modellekre. A tankönyv hét fejezetben (I. A középkor kezdetei IV–VIII. század, II. A Karolingok Európája VIII–X. század, III. Európa az ezredforduló időszakában X–XI. század, IV. Európa expanziója XI–XII. század, V. A középkori civilizáció fénykora (a hosszú XIII. század), VI. Késő középkor XIV–XV. század, VII. Összegzés egy új expanzió kezdete, a fejlődés irányai) tárgyalja a korszakot, melyek nagyjából kronológiai szaka-

szokra bontják a középkor ezer évét. A könyvet bibliográfia, térképek, uralkodólisták és genealógiai táblázatok, részletes történeti kronológia és glosszárrium egészítik ki.

A Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület 80 éve képekben, 1924–2004 = Die Geschichte des Ungarischen Evangelischen Diakonissenvereins Phöbe in Bildern, 1924–2004. Összeáll. Fabiny Tibor és Madocsai Miklós. Budapest: Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesület, 2004. 153 p.

Ferencz Anna: Hitből táplálkozva. Az 1674-es pozsonyi vértörvényszék elé idézett gömöri lelkészek és tanítók. Somorja: Méry Ratio, 2004. 125 p.

Funke, Fritz: Könyvismeret: könyvtörténeti áttekintés. Bp.: Osiris, 2004. 487 p. (Osiris kézikönyvek)

A szerző a könyv- és a könyvnyomtatás történetét öt fejezetben mutatja be: I. A könyv keletkezésének előfeltételei: az írás és az íráshordozók. II. Az írott könyv (A könyv társadalmi jelentősége, A könyv megjelenési formái, A középkori kéziratok, A kódexfestészet). III. A nyomtatott könyv előállítása. A könyvnyomtatás feltalálása és fejlődése. (A könyvnyomtatás feltalálása, A könyvnyomtatás elterjedése a 15. században, A könyvnyomtatás fejlődése a 16. századtól a 18. század végéig, A könyvgyártás iparosodása). IV. Könyvművészet: a nyomtatott könyv tervezése, kialakítása (Mi a könyvművészet?, Az ősnymtatványok tipográfiái megformálása, I. Miksa bibliofil vállalkozásai, Stílustörténeti áttekintés. A könyvművészet a reneszánsztól a szecesszióig, A könyvművészet mozgalmi, Az új könyvművészet Európa más országaiban, A könyvillusztrálás). V. A könyvkötés készítése és kialakítása (A kézi könyvkötés, Az iparosodott könyvkötészet és a kiadói kötés).

A Nyugat-Európában már hatszor kiadott könyv most először jelenik meg magyar nyelven.

Galambos Ferenc Iréneusz: Az egyházi év a magyar középkorban: a Megtestesülés és a Megváltás ünnepköre. Pannonhalma: Bencés Kiadó, 2004. 207 p. (Pannonhalmi füzetek, 51.)

A szerző céljának megfelelően a liturgikus évet tekinti át a magyar középkor hat évszázadán keresztül. I. a liturgikus év karácsonyi ünnepkörének magyarországi ünneplése, 2. húsvéti rész.

Galcsik Zsolt: Szécsény felekezeteinek egyházlátogatási jegyzőkönyvei, 1332–1950. Szécsény: Önkormányzat, 2004. 608 p., [28] t.

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feltárása, nyilvántartása és kiadása egyszerre több történeti diszciplínának szolgált kimeríthetetlen dokumentum-bázist. A plébániák története mellett, az oktatás- és iskolatörténet, a könyvtárak és az olvasás történeti bemutatása, a tárgyi- és vallásos néprajz, az építészettörténet mind olyan részterület, amelynek kutatója nem kerülheti meg a canonica visitatiót. A XVIII. század első harmadától az állami és az egyházi szervek nagy hangsúlyt fektettek az ország anyagi és szellemi állapotának felmérésére. A kialakuló új egyházszervezeti rend is megkövetelte a plébániák és egyházi területek pontos ismeretét – természetesen azon túl, hogy a püspöki látogatás a beosztással járó kötelezettség is volt. A kötetben négy felekezet vizitációi kerülnek közlésre: katolikus (1332–1950), evangélikus (1607–1928), református (1912), izraelita (1900–1933).

Granasztói György: A barokk győzelme Nagyszombatban: tér és társadalom, 1579–1711. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 141 p.

Nagyszombat esetében a történésznek az a tény jelentett egyedülálló esélyt – írja a szerző –, hogy az adójegyzékeket hosszú időn keresztül, változatlan szempontok alapján és hasonló részletességgel készítették el. A középkori és kora újkori Európa városaiból alig ismert hasonló folyamatosság. A nagyszombati adójegyzékeknél alkalmazott egyedülálló eljárás különleges adottság és szerencse a mai kutatás számára. Nagyszombatban gyakorlatilag szociológiai kérdőívek ké-

szültek 1579 és 1711 között. Ez a tanulmány a város területének változását tekinti az elbeszélés formálójának. A terület változásán keresztül mondja el a város történetét, s ezért kapnak különleges szerepet a térképek.

Gránitz Miklós: A magyar történelem nagymúltú templomai: Gránitz Miklós fotóművész kiállítása = Churches of the Hungarian history: exhibition of Miklós Gránitz photoartist. Szöveg Pogány Gábor. Dorog: Novoprint, 2004. 29 p.

Halk, Jozef: A csehszlovák szakadár katolikus akció. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában. Doktori disszertáció 1999. Szent Kereszt Pápai Egyetem Teológiai Kar. Esztergom–Piliscsaba: PPKE BTK Nyugati Szláv Kulturális Kutatócsoport, 2004. 205 p. (Pons Strigoninesis. Studia 3.)

A munka elsősorban a Katolikus Akció kérdésében tanúsított különböző magatartások vizsgálatával foglalkozik: a kommunisták magatartásával az egyházzal, illetve a katolikus hierarchia magatartásával a kommunista hatalommal szemben, valamint a papság és a hívek viszonyával a megrágalmazott hierarchiához és az államhoz, illetve a Szentszékhez. A kötet főbb fejezetei: 1. A csehországi és szlovákiai főpapság. A kommunista rendszer kísérletei az egyház szolgátságba taszítására az 1945–49-es években. 2. A szakadás Katolikus Akció szervezetének, hitéletének és személyi állományának megtervezése. 3. A Katolikus Akció megalapítása, kiközösítése és eltűnése.

Az Istenszülő csodatévő Ahtirkai ikonja a miskolci orthodox templomban = The miraculous Akhtyrka Icon of the Mother of God in the Miskolc orthodox church. Szerk. Kárpáti László. Miskolc: Miskolci Orthodox Múzeumért Alapítvány, 2004. 27 p.

Jáni János: A Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története. Kaposvár: Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye, 2004. 359 p.

A katolikus egyház évszázadai: a kaposvári egyháztörténeti konferencia előadásai. Szerk. Jávorszki András. Kaposvár: Kaposvári Egyetem Csokonai Vitéz Mihály Pedagógiai Főiskolai Kar, 2004. 60 p.

Laubier, Guillaume de-Bosser, Jacques: A világ legszebb könyvtárai. Szerk. Bánki Judit. Magyarországi fotók: Hapák József. Bp.: Korona Kiadó, 2004. 279 p.

A gyönyörű fényképekkel illusztrált kötet harminc könyvtárat mutat be a világ bibliotékái közül rövid történeti ismertetésekkel: Ausztria: Bécs: Osztrák Nemzeti Könyvtár, Admont: a bencés apátság könyvtára; Németország: Ulm: a weblingeni monostor könyvtára, Metten: a Szent Mihály bencés apátság könyvtára, Weimar: Anna Amália Hercegnő Könyvtár; Olaszország: Róma: Vatikáni Könyvtár, Firenze: Riccardiana Könyvtár. Franciaország: Párizs: Mazarin Könyvtár, a Francia Tudományos Akadémia Könyvtára, Szenátusi Könyvtár, Chantilly: Aumale herceg könyvtárszobái; Svájc: Szentgallen: Apátsági Könyvtár; Egyesült Királyság: Oxford: Bodley Könyvtár, Cambridge: a Wren-féle Trinity College könyvtára, Manchester: John Rylands Könyvtár; Írország: Dublin: a Trinity College könyvtára; Cseh Köztársaság: Prága: Cseh Nemzeti Könyvtár; Spanyolország: San Lorenzo del Escorial: a királyi monostor könyvtára; Portugália: Mafra: a nemzeti palota könyvtára; Amerikai Egyesült Államok: Boston: Athenaeum, Washington D. C.: Kongresszusi Könyvtár, New York: New York-i Közkönyvtár; Oroszország: Szentpétervár: Orosz Nemzeti Könyvtár; Magyarország: Pannonhalma: a bencés apátság könyvtára, Sárospatak: a református kollégium könyvtára, Debrecen: a református kollégium könyvtára, Keszthely: Helikon Könyvtár, Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.

Magyar Művelődéstörténeti Lexikon II: középkor és kora újkor: Calcagnini–Falkoner. Főszerk. Kőszeghy Péter. Bp.: Balassi Kiadó, 2004. 495 p.

A MAMŰL a magyar középkornak és a kora újkor, 19. századi kifejezéssel a régiségnek lexikona, az első magyar művelődéstörténeti lexikon. A kötet összeállítói szerint a művelődéstörténet a szaktudományok által kihalított tudományselekt (irodalomtörténet, művészettörténet, zenetörténet, jogtörténet, nyelvtörténet, filozófiatörténet, orvoslástörténet, ipar- és mezőgazdaságtörténet, pénztörténet stb.) együttes, komplex vizsgálata. A lexikon néhány címszava: Calepinus-szótár, censúra, cigányok, ciszterciek, ciszterci könyvtárak, Collegium Christi, Corvina könyvtár, Czeh-kódex, csiksomlyói ferences nyomda, csizió, Dávid Ferenc, domonkosok, egri Főegyházmegyei Könyvtár, egyetem, egyetemi könyvtárak, egyházi zeneélet a középkorban, egyszarvú, erdélyi fejedelmi udvar, Érdy-kódex, ereklyetisztelet, az esztergomi érseki palota falkepei, étkezés, evangélikus liceumok, evangélista szimbólumok, fajansz.

Mariazell és Magyarország: 650 év vallási kapcsolatai. A „Magna Mater Austriae et Magna Domina Hungarorum” nemzetközi konferencia előadásai, Esztergom (2002. május 6–9.) és Mariazell (2002. június 3–6.). Szerk. Walter Brunner, Helmut Eberhart, Fazekas István, Gálffy Zsuzsanna, Elke Hammer-Luza, Hegedűs András. Esztergom–Graz, 2003. (Strigonium Antiquum VI.) 220 p.

(Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchiv Band 30.)

2002-ben Mariazell és Esztergom testvérvárosi kapcsolatot létesített egymással. Ez az esemény nemcsak a szokásos ünnepekre adott alkalmat, hanem lehetőséget nyújtott a két város történelmének és kultúrájának tudományos összehasonlítására is, különösen a híres zárandokhely, Mariazell, Magyarország és az egykori magyar királyi házzal való sokrétű történelmi kapcsolatának elemzésére. A kötet tartalma: I. Mariazell mint zárandokhely: *Walter Brunner*: Szemlvények Mariazell történetéből; *P. Benedikt Plank*: Mariazell és St. Lambrecht. Egy mozgalmas kapcsolat története. *Helmut Eberhardt*: A mariazei zárandokhely története és jelentősége. *Peter Wiesflecker*: A Habsburgok és Mariazell. *Heidelinde Fell*: A mariazei Miasszonyunk zárandoktemplom építéstörténetének és berendezésének rövid áttekintése. *Gerhard Jaritz*: A mariazei nagy csodaoltár avagy a Szűzanya „mindenhatóságának” jele. II. Mariazell és Magyarország: *Barna Gábor*: Mariazell és a magyar zárandoklatok; *Szovák Kornél*: Nagy Lajos király és Mariazell; *Prokopp Mária*: Nagy Lajos magyar király (1342–1382) művészetpártolása Mariazellben; *S.E. Mons. Ladocsi Gáspár*: Mariazell és az esztergomi érsekek; *Fazekas István*: Mariazell és a magyar nemesség a barokk korban; *P. Bánhegyi Miksa*: Mariazell és Celldömölk; *Kovács József László*: „Ekkor megígérte, hogy Máriacellbe zárandokol...” A magyarországi németiség zárandoklatai Mariazellbe a középkortól napjainkig. III. Esztergom – Magyarország egyházi központja: *Horváth István*: Esztergom a középkorban. *Hegedűs András*: „Caput, Mater et Magistra” Az esztergomi érsekek szerepe a magyar állam és egyház ezeréves történelmében; *Beke Margit*: Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros fáradozása az európai kapcsolatok kiépítéséért 1945–1948 között és kapcsolata Mariazellel. IV. A zárandoklat – szakrális és profán szempontok: *Tóth Sándor*: Búcsújárások (zárandokhelyek) a magyar irodalomban; *Karl M. Woschitz*: Homo Viator Religiosus. Úton a szakrális felé; *Josef Weismayer*: A zárandoklat mint a keresztény élet metaforája. A zárandoklat jelenségének teológiai és spirituális szempontjai; *Leopold Neuhold*: Ember az úton. A vallásosság tapasztalati dimenziója; *Gabriele Ponisch*: „Vessel-Rituality” – Cselekmény és élmény a jelenkori zárandoklatokon; *Christoph Daxelmüller*: Mária és Diana hercegnő – Tradíció és világi vassásosság.

A kötet két nyelven, magyarul és németül is megjelent.

Mariazell és Magyarország: egy zarándokhely emlékezete: vezető a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának kiállításához, 2004. május 28–szeptember 12. A kiállítást rend. és a vezetőt ... szerk. Farbaký Péter, Prékopa Ágnes és Serfőző Szabolcs. Bp.: Budapesti Történeti Múzeum, 2004. 35 p.

Budapest egyik legnagyobb barokk épületét, az egykori trinitárius kolostort több mint 250 éves fennállása során sokféle célra használták, volt laktanya, katonai ispotály és hadiraktár is, majd a 20. század eleji tulajdonosa kastélyként állította helyre. 1935-ös végrendeletében a fővárosra hagyta. A kiállítás a Zichy család támogatásával 1745–1760 között emelt épület legkorábbi történetéig, a trinitárius kolostor és templom alapításáig vezet vissza. Az alapítás és a hely elnevezése (Kiscell, régi német nevén: Klein-Mariazell) szorosan összefügg a Mária-tisztelet és a zarándoklatok történetével. „Kis Máriacell ugyanis a 18. században búcsújáróhely volt, a kolostor templomában a felső-stájerországi Mariazell kegyszobrának másolatát őrizték és tisztelték. 1783-ban II. József rendeletének értelmében a trinitáriusok kiscelli konventje is megszűnt. A kolostor felszerelését a kincstár elárverezte, s az állam magát az épületet is birtokba vette. A templom barokk díszítése már a 18. században elpusztult. Az egykori zarándoktemplom ma a Kiscelli Múzeum templomtéréként ismert. A templomtérben rendezett kiállítás Kiscell barokk kori történetét, s ennek kapcsán a celli Szűzanya magyarországi tiszteletét mutatja be a zarándoklatokhoz kapcsolódó tárgyi emlékek segítségével.

Markus, Robert A.: Nagy Szent Gergely és kora. Bp.: Paulus Hungarus-Kairosz Kiadó, 2004. 308 p. (Catena. Monográfiák 5.)

A szerző könyvében Nagy Szent Gergely arcképét igyekezett történelmi keretbe illeszteni. Ahhoz, hogy megértsük Gergely munkásságát, mindkét világát alaposan fel kell térképezni: a társadalmi valóságot, melyben élt, és a szellemi, képzeletbeli világot, amelyet kialakított magának. Ezért lett a kötet címe a Nagy Szent Gergely és kora. Gergely rövid életrajzának felvázolása után intellektuális és szellemi világának legfontosabb mérföldköveit mutatja be. Szellemisége a latin egyházatyák hagyományába illeszkedve érthető meg igazán: ez gondolkodásának éltető háttere. Célja, hogy a pápára jellemző, vagy általa sokat emlegetett gondolatokból szeretné leszűrni, hogyan vélekedett az őt legmélyebben foglalkoztató dolgokról. A kötet az elismert, magyar származású angol kutató műve Nagy Szent Gergely halálának ezernégyszázadik évfordulójára jelent meg.

Molnár Antal: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Bp.: METEM, 2004. 189 p. (METEM-könyvek 45.)

A kötet a METEM által kiadott sorozat harmadik kötete, amely egy több éves kutatási terv jegyében a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményrendszerének történetét mutatja be. A török megszállta országrész magyar világi intézményeinek (állami és földesúri adóztatás és birtokigazgatás, nemesi egyházmegye, mezővárosi és falusi önkormányzatok, parasztvármegye) működését kutatók generáció vizsgálták, az egyházi struktúrákra viszont sokkal kevesebb figyelem jutott. A szerző egyháztörténeti terepvizsgálatainak ez a kötete az Alföld középső és keleti részének katolikus egyházi intézményrendszerét mutatja be: a kalocsai érsekség, a váci és a váradi püspökség, illetve az alföldi katolicizmus egyik legfontosabb központja, Kecskemét török kori egyházi históriájával ismerteti meg az olvasót. A török uralom alá került országrészek közül leginkább az Alföld viszonyait ismerjük, ennek ellenére a katolikus egyház alföldi működésének bemutatása számos újdonsággal szolgál a téma kutatói számára.

Örömben és bánatban csendesen: tanulmányok a 350 éves Tatai Egyházmegyeről. Összeáll. Szabó Előd, szerk. Zsengeller József. Pápa: Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004. 136, [13] p. (Pápai eperfa könyvek, 11.)

A kötet egy nagyobb munka előkészülete. Az egyházmegye 350 éves jubileuma alkalmából megjelentett kiadvány előkészítő jellegű. A kötet tartalma: *Jakab Bálint*: Változó idők, változó emberek. A Tatai/Komáromi Református Egyházmegye 1949–58 között; *Szabó Előd*: A Pápai Tudományos Gyűjtemény irodalma a Tatai Református Egyházmegye gyűlekezeteiről; *Gerecsei*

Zsolt: Nyomtatott és kéziratos gyülekezettörténeti munkák a tatai egyházmegyében; *Ifj. Márkus Mihály*: Díjlevelek; *Szabó Előd*: A Tatai Református Egyházmegye területi változásai; *ifj. Kúti József*: Térképek a Tatai Református Egyházmegye történetéből.

Örvendezz, királyi város...": a Szűz Mária-prépostság és temploma = "Rejoice, royal city...": the provostry and church of the Virgin Mary. Szerk. Cserményi Vajk, Lakat Erika, Szívósné Csorba Erzsébet. Tanulm. Bartos György et al. Székesfehérvár: Szent István Király Múzeum, 2004. 44 p. (A Szent István Király Múzeum közleményei D. sorozat, 290.)

Péter Katalin: A reformáció: kényszer vagy választás? Bp.: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004. 124 p. (Európai iskola)

A könyvben a történeti Magyarországon végbement reformációról van szó. A reformáció forradalom jellegét Magyarországon nem lehet keresni. 1514 után itt nem volt nagy erőket felvonulató társadalmi mozgalom. Kiváló, nagy műveltségű értelmiségiek léptek fel Luther Márton tanításaira hivatkozva, és ugyancsak művelt, s nagy hatalmat birtokló urak támogatták őket. A kérdés az, ki kezdeményezett. Az elit lépett fel az egyszerű ember tudásával szemben, vagy az utóbbi igényelt új tudást: A hatalom nem az ő kezében volt, viszont nagyobb részt kapott belőle a reformációval – vagy a korábbinál kiszolgáltatottabbá vált a reformáció során a „szegény község”. Töprengései időhatárát 1444–1590 között helyezte el. 1590 a Vizsolyi Biblia megjelenésének a dátuma. A teljes bibliafordítás a reformáció munkásainak legnagyobb szellemi teljesítménye. A Károlyi Gáspár fogalmazásában fennmaradt szöveg máig ható érvénnyel fektette le a magyar nyelv normáit.

Rácز Piusz: Ferencesek az ország nyugati részén. Zalaegerszeg: Szűz Máriáról Nevezett Ferences Rendtartomány, 2004. 251, [4] p. (Ferences írárok)

Karácsonyi János rendtörténete (1923–1924) óta nem született hasonló jellegű monográfia a ferencesek magyarországi történetéről – igaz, a szerző csak a mariánus rendtartomány történetét tekinti: I. Általános rendtörténet. II. A provincia tevékenysége a századok folyamán: hazafias és szociális tevékenység, irodalmi és művelődési tevékenység: kódex-irodalom, rendtörténeti- lelki- és imakönyvek, a könyvtárak szerepe, lelkipásztori és térítő tevékenység. III. Ferences iskolák. IV. Századunk: a tartományok új felosztása, a rendek működésének megvonása 1950, fegyelmi élet a 20. század első felében. V. Az új élet megindulása 1989. VI. Elöljárók és megbízottak a rend vezetésében. VII. Provinciánk szokásaiból: Liturgikus szokások a tartomány életében. VIII. A Mariana Provincia volt és jelenlegi kolostorainak (44) rövid története. IX. Függelék: pl. misszióból írt levelek, a generális és a provinciális levelezése a malackai reform idejéből, pecsétlenyomatok.

Rajki Zoltán: Egy amerikai lelkész magyarországi missziója. John Friederick Huenergardt élete és korának adventizmusa. Bp.: Lucidus Kiadó, 2004. 183 p. (Kisebbségkutatás könyvek)

Magyarország lakosságának vallási összetételében a 19. század második felében új protestáns felekezetek megjelenése hozott változást. Előbb a nazarénus, majd a baptista, a század legvégétől pedig a Heted Napi Adventista misszió híveinek száma növekedett. A nazarénusok és a baptisták első évtizedeinek történetét, ha nem is minden részletében, de viszonylag jól föltárta a kutatás, az adventistákét azonban mindeddig kevésbé – annak ellenére, hogy az előző kettőnél tudatosabban és szervezettebben terjesztették hitüket. Ez a könyv a történetkutatók adósságából szeretne törleszteni. Központi alakja John Friederick Huenergardt (1875–1955). Az volt a feladata, hogy irányítsa Magyarországon az adventista missziót és segítse azt személyes térítő munkával.

A reformáció útja Szatmár-Beregben. Fotó Hapák József. [Budapest]: Mo. Ref. Egyh., [2004]. [36] p. (Európai utak)

Rufinus, Tyrannius: Az egyiptomi szerzetesek története. Ford. bev. és jegyz. Pataki Elvira. Piliscsaba: PPKE BTK, 2004. 137 p.

Az egyiptomi szerzetesközösségek és remetek életét zárándokút keretében bemutató *Historia monachorum* címen fennmaradt, görögből latinra fordított elbeszélés-gyűjtemény a kereszténység történetének, az aszketikus mozgalmak kialakulásának fontos dokumentuma, emellett a laikus hívők erkölcsnemesítő olvasmányául szánt, művészi igénnyel megformált irodalmi alkotás. Elbeszéléseinek célja az aszkézis révén a földi életből mind teljesebben kizáró, a követelő emberi természetén túllépő, a lélekké átlényegülő, a kegyelmi állapot jegyeit magukon viselő remetek és szerzetesek példaképek állítása, melyet értékes adalékként a világi közösség kötelekében megélhető szentségi élet bemutatása egészíti ki. A szerzetesség ideáljának nyugati terjesztői között mindenekelőtt Cassianus, Szent Jeromos és Rufinus játszott kiemelkedő szerepet.

Samay László: A Faddi Római Katolikus Egyházközség krónikája. Fadd: Római Katolikus Plébániahivatal, 2004. 67 p.

Sáros András: A jászberényi ferences templom története. Szerk. Sáros László. Jászberény: KÉSZ Jászberényi Csoportja, 2004. 83 p. (KÉSZ könyvek, 2.)

A műemlékek iránti nagy érdeklődés tette szükségessé ezen kötet kiadását, melynek gerincét Szántó Konrád műve (A jászberényi ferences templom története) adja, azzal a változással, hogy az újabb kiadvány tartalmazza a legújabb kutatások adatait is. A munka elsősorban ismeretterjesztő cél szolgál – írja a szerző, a városba látogató érdeklődőknek szánja a színes fényképekkel gazdagon illusztrált szép kiadványt.

Sperlágh Sándor: Középkori templomos könyv. Bp.: Panoráma, 2004. 129 p.

A könyvben hatvanegy magyar, magyarországi középkori templom, illetve kápolna szerepel. A végső kiválasztást a fotogenitás vezérelte. Továbbá szelekciós elvként érvényesült a csak nagyon szűk körben ismert, más hasonló művekben nem feldolgozott kis „templom-gyöngyszemek” előtérbe állítása, amilyenek pl. Szenyér, Hévizgyök. Zubogy, Csenger vagy Kisszekeres templomai. A középkori templomok bemutatása a helységek alfabetikus sorrendjét követi. A hozzájuk fűzött ismertető szövegek elsősorban az építészeti, stílusbeli sajátosságokat foglalják össze röviden.

Stockinger Artúr: Puszták plébánosa. Emlékkönyv. Bp.–Nagydorog: Magyar Almanach, 2004. 112 p.

Szabó András: A késő humanizmus irodalma Sárospatakon, 1558–1598. Debrecen: Hernád, 2004. 133 p. (Nemzet, egyház, művelődés 1.)

Szabó András jelen kötete az 1990-re összeállt kandidátusi értekezés átdolgozott szövege, amely azonban jegyzeteiben sokkal több annál: a szerző hozzárta a tizenöt év alatt megjelent szakirodalmakat. A kötet továbbra is igen hasznos, és a szélesebb közönség is megismerkedhet a sárospataki iskola 16. századi szellemi képével. A kötet fejezetei: Késő humanizmus. Egy irodalomtörténeti korszakmegjelölés háttéréről, A protestáns humanista iskola, A sárospataki protestáns iskola kezdetei, Tanárok, diákok és prédikátorok Sárospatakon: 1558–1600, I. Melanchthon tanítványai: 1558–1576. II. Humanisták és teológusok: 1576–1598, Sárospatak a korabeli Magyarországon és Európában. A humanista levéltől az orációig, A latin nyelvű alkalmi vers, Nyelvtudomány latinul és magyarul. Az orvoslás és a természettudományok, Történetírás, jog, filológia, Vitairat és enciklopédikus teológia, Az iskola diákságának társadalmi összetétele, Függelék: Tanárok, diákok és lelkészek Sárospatakon.

Török József: A tizennegyedik század magyar egyháztörténete. Bp.: Mikes Kiadó, 2004. 239 p. (Keresztény századok)

A szerző szerint talán aránytalannak tűnhet, hogy a 14. század keretében belül kiemelten foglalkozik a szerzetesi közössége bemutatásával – de nem véletlenül teszi ezt. A pálos rend magyar és esztergomi liturgikus hagyományt őrző volta miatt érdemelte ki a nagyobb terjedelmet. A karthauzi rend viszonylagos nem ismertsége miatt részesült bővebb bemutatásban, s főként mert négy monostora lelki fellelő volt. Az Egyháznak létezik lelkeségi és kegyelmi történelme is, ami e rendnél érzékelhető a leginkább. A johannita lovagok pedig a nemzetközi szakirodalom révén más országokban ismertebbek, mint a hazai történelmi köztudatban. Bemutatásra kerülnek még természetesen a régi szerzetesrendek (bencések, premonstreiek, ciszterciek) és a koldulórendek is.

Tusor Péter: A barokk pápaság, 1600–1700. Bp.: Gondolat, 2004. 386 p.

A barokk pápaság az európai történelem egyik legizgalmasabb periódusában „játszódik”, melyet hol az ellenreformáció, hol a katolikus reformáció, illetve a katolikus reform, hol pedig együttesen az ellenreformáció és a katolikus reform korának szokás nevezni. Azonban az újabb kutatások eredményeinek köszönhetően a reformáció *versus* ellenreformáció-katolikus reform paradigmán túllepve már sokkal inkább arról beszélhetünk, hogy a kora újkori Európa társadalmi és kulturális változásainak kihívására, azok megoldására összesen öt jelentősebb, bár különféle típusú, mégis azonos irányba mutató és történetileg egyenrangú válasz született: az evangélikus (lutheri), az anglikán, a református (kálvini), az unitárius és a katolikus. A barokk pápaság ez utóbbi centrumába vezeti be az olvasót. Közvetlen és közvetett interpretációja végső soron azon probléma bemutatására irányul, hogy a 16. század második felében páratlan modernizációt felmutató katolicizmus központi intézményrendszere miért indult mégis hanyatlásnak a következő évszázad évtizedeiben. Tágabb értelmezésben a pápaság modelljén keresztül azt kívánja bemutatni, hogy miként feszítette szét az állam, a társadalom, a tudomány és a kultúra fejlődése az őket jószerével új és sok esetben mindmáig kontinuus alapokon megteremtő konfesszionális kereteket.

Öt fő terület vizsgálatának keresztmetszetéből érthetjük meg a pápaság korabeli történetét: 1. a Szenszék és az európai politika; 2. az Egyházi Állam gazdasági, társadalmi és pénzügyi viszonyai; 3. szorosan ide kapcsolódva, de mégis önállóan a nepotizmus problémája; 4. a pápai döntéshozatali szisztéma felépítése és működése; 5. egyházkormányzat és egyházpolitika, vagyis Róma és a fontosabb (francia, spanyol, német) részegyházak viszonya, tágabb értelmezésben a világegység irányításának kérdésköre. Az 1600–1700 közötti mozgalmas évszázad önálló és kompakt vizsgálatát az teszi indokolttá, hogy a Szenszék politikai szerepének és lehetőségeinek beszűkülése, a gazdasági és társadalmi viszonyok megmerevedése, a hivatali rendszer túlbürokratizálódása, a katolikus reform megtorpanása és a kifomálódó barokk pápaság számos más, ekkor túlsúlyra jutó jellemzője ezt a periódust világosan elkülönítette a korábbi évszázadtól.

Tusor Péter: Magyar történeti kutatások a Vatikánban. Bp.–Róma: Gondolat, 2005. 229 p. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 1.)

Egy magyarországi tudományos intézményi bázis hiányában a vatikáni magyar kutatások ügye sem most, sem pedig az elkövetkező száz évben megint csak nem lesz sikertörténet. Ellengethetetlenül szükség van egy olyan, a Fraknoi-intézettel szorosan együttműködő hazai intézményre, amely megteremti a római forrásanyag feldolgozásának szakmai kereteit. Azaz 1. kellő áttekintéssel rendelkezik a lelőhelyekről, figyelemmel követi a nemzetközi szakirodalmat és biztosítja a szükséges művek itthoni hozzáférhetőségét; 2. a folyamatosság megőrzése érdekében gondoskodik az utánpótlás kineveléséről; 3. megteremti a kéziratban maradt régi és a születő, születendő újabb eredmények megfelelő formában történő közzétételének feltételeit. Valamennyi szempont egyaránt fontos és megvalósításuk hosszú évek építőmunkáját igényli – olvashatjuk a szerző gondolatait, aki kötete első részében áttekinti a vatikáni magyar kutatásokat, majd közli a magyar kutatók vatikáni hagyatékait (33 dokumentum).

A vallomás szavai: Pátimókkha: a korai buddhizmus szerzetesi szabályzata. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola. 2. kiad. Budapest: A Tan Kapuja Buddhista Főiskola, 2004. 103 p.

Az ételelveknek és az ezekből fakadó rendszabályoknak igen fontos szerep jut a Buddha által hirdetett megvilágosodási úton. Ő maga nevezi a rendszabályokat és a tanításokat azon két pillérnek, amelyekre a szerzeteseknek a szellemi úton támaszkodniuk kell. E kettő nem választható szét, hiszen a rendszabályok és előírások a tanítás szelleméből nyerik értelmüket. A tanítás célja az ember felszabadítása és hamis énségének kioltása, ezért az előírások és a hétköznapi cselekvések is mind ennek a célnak a szolgálatában állnak. A szerzeteseknek az élet minden területén megnyilvánuló sajátos életmódja a mindig változó körülményeknek megfelelően, fokozatosan alakult ki. Általában maga a szerzetesi életmód hozta felszínre az újabb, megoldásra váró problémákat, melyekre a Buddha a Tan szellemének megfelelő megoldást adott.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2005

Barbier, Frédéric: A könyv története. Bp.: Osiris Kiadó, 2005. 400 p. (Osiris kézikönyvek)

„A nyomtatott és kéziratos könyv története a mai francia történetírás egyik legigéretesebb kutatási területe. A könyvtörténet a kultúrtörténet részét képezi, kutatóinak ugyanakkor komoly interdiszciplináris felkészültséggel is kell rendelkezniük, hiszen választott tárgyuk számos pontos érintkezik a gazdaság, a technika, a társadalom- és a politikátörténettel is. A könyvtörténet a történetírás azon területe, amelyben az utóbbi húsz év során a legtöbb eredményes kísérlet történt az összehasonlító szemlélet és módszer működtetésére. Az új évezred kezdetén két okból is különösen nagy figyelmet kell fordítani a könyv és az írásbeliség történetének feltáró-elemző jellegű vizsgálatára. A könyvtörténeti kutatások hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy új perspektívából lássuk a média jelenkori forradalmát: az írásbeliség története szolgáltatja a kulcsot a legújabb médiumok működésének megértéséhez. Jelen kötet nemcsak a kutatások eredményeiről, hanem azok módszertanáról és nehézségeiről is beszámol. A szerző a könyvtörténet egyik legnagyobb francia művelője.

Galla Ferenc: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. Sajtó alá rend. Fazekas István. Bp.–Róma: Gondolat, 2005. 404 p. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I, Vol. 2.)

Az 1622-ben alapított római missziós főhatóság, a Sacra Congregatio de Propaganda Fide kitűzött céljai között a pogány misszió szervezése és irányítása mellett a diaszpórában élő katolikusok lelki gondozása, illetve a protestáns és ortodox keresztények megtérítése is szerepelt. E célkitűzések miatt a török támadás nyomán három részre szakadt kora újkori Magyarország mindhárom része is a Propaganda Kongregáció működési területének számított. A katolikus egyházszervezet felbomlása, a felszentelt püspökök kevés száma indokolta, hogy a török által meghódított területeken is működő két ferences rendtartomány, a mariánus és a szalvatoriánus is különleges felhatalmazásokat próbáljon szerezni Rómából. A magyar ferences rendtartományok és a Propaganda között szorosabb kapcsolathoz vezetett, hogy mindkét tartomány megújulásában nagy szerepet játszottak az olasz szerzetesek, akik a Kongregáció nyújtotta lehetőségekkel magyar rendtársaiknál jobban tisztában voltak.

Galla Ferenc (1888–1977) munkáinak egy része kéziratban maradt, ezek a Magyar Országos Levéltárban vannak. Kiadatlan tanulmányai oly értékeket jelentenek, amelyek mindenképpen kiadásra méltóak. Ennek tudatában járt el Fazekas István, amikor a kötet sajtó alá rendezését elvállalta.

Mezőváros, reformáció és irodalom: (16–18. század). Szerk. Szabó András. Bp.: Universitas, 2005. 236 p. (Historia Litteraria 18.)

A kötet a 2001-ben Nagykőrösön rendezett régi magyar irodalmi konferencia tanulmányait adja közre: *Erdélyi Gabriella*: Obszerváns és protestáns reform: a közösség és a földesúr hitváltása (Esettanulmány). *Csepregi Zoltán*: A mezőváros és a földesúr diskurzusa vallási kérdésekben Brandenburg György kelet-magyarországi és felső-sziléziai uradalmában 1523–1543. *Bessenyei József*: Enyingi Török Bálint és a reformáció (Pápa mezőváros reformációjának kezdetei). *Szabó András*: Reformáció Északkelet-Magyarországon: meggondolkodtató esetek. *Amadeo Di Francesco*: Gondolatok a 16. századi magyar zsoltárparafrázisok és bibliai históriák új értelmezéséhez. *Oláh Szabolcs*: A hívő ember képe és a lekipásztori felügyelet nyelve Melius Péter igehirdetésében. *Balázs Mihály*: Karádi Pál Simándon. *Ács Pál*: Sásvár bég históriája. *Historia cladis Turcicae ad Naduduar*, 1580. *J. Újváry Zsuzsanna*: Egy hajdanvolt mezővárosi polgárcsalád, a mezőszegedi Szegedi család házassági-társadalmi kapcsolatai a 16–17. században. *Nagy Levente*: Főúri és értelmiségi reformáció egy idegen példa alapján: az erdélyi román reformáció. *Tusor Péter*: A katolikus felekezet-szervezés problémái az 1630–1640-es évek fordulóján (Egy Rómába írt egri püspöki jelentés alapján). *Kovács József László*: A „törökös” Simándi Bodó Mihály. *Heltai János*: Geleji Katona István mint udvari prédikátor. *Petróczi Éva*: Sion várai. A mezővárosok szerepe a magyar puritán irodalom keletkezésében és befogadásában. *Csorba Dávid*: „Bánkódó lélek” és mezővárosi társadalom: id. Köleséri Sámuel prédikációi. *Bagi Zoltán*: Szentés város református közössége a 18. században a Béládi István, Gál István és a Kiss Bálint által írt ekléziatörténet alapján. *Novák László Ferenc*: Nagykőrös mezőváros, különös tekintettel a 17–18. századi írásbeliségre. *H. Kakucska Mária*: Mezővárosok a magyar irodalomban, avagy Arany János és Orczy Lőrinc.

Molnár Antal: Mezőváros és katolicizmus: Katolikus egyház az egri püspökség hódolt-sági területein a 17. században. Bp.: METEM, 2005. 322 p. (METEM-könyvek 49.)

A kötet a hódolt Magyarország katolikus egyházi intézményeit és azok működését tárgyaló sorozat negyedik kötete. A szerző egy, a korábbiaknál sokkal jobb forrásadottságú régiót mutat be. Az egri egyházmegye török uralom alá került területei: Borsod megye déli fele, Heves megye és a Jászság településeinek nagy része, Gyöngyös központtal katolikus maradt a török hódítást követő évtizedekben is. A ferences rend folyamatosan biztosította a szerzetesek utánpótlását a mezőváros kolostorában, a 17. században az egri püspökök kitartó munkájának köszönhetően helyreállt a plébániahálózat, és 1634-ben megnyílt a jezsuiták gyöngyösi középiskolája is. A gyöngyösi egyházi intézményeknek bőséges levéltári forrásanyaga maradt ránk, ennek segítségével választ kereshetünk a katolikus egyházi intézmények működésére. A gyöngyösi példa mindennek előtt arra világít rá a korábbinál hangsúlyosabban, hogy a katolikus és a protestáns felekezetkép-ződés a legtöbb esetben valóban párhuzamos jelenségeket eredményezett. A gyöngyösi katolikus intézmények vallási és művelődési kínálata egészen bizonyosan nem maradt el az alföldi református mezővárosok lehetőségeitől.

A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya I.: ősnymotatványok, XVI. századi nyomtatványok, régi magyar könyvtár: katalógus. Összeáll. Emődi András. Bp.: Akadémiai Kiadó–Egyházmegyei Könyvtár-Országos Széchényi Könyvtár, 2005. 295 p. (A Kárpát-medence magyar könyvtárainak régi könyvei 1.)

A kötet a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtárban őrzött régi könyvállomány legértékesebb részeinek katalógusszerű bemutatására vállalkozik. Ezzel a kötettel egy új sorozat indult el, melynek egyes darabjai a könyvtár teljes, 1801 előtt nyomtatott állományát tárják fel. Mostani elnevezésével és könyvállományával a könyvtár több, az egyházmegye területén létező könyvgyűjtemény teljes és esetenként csak részleges összevonásával jött létre 1998-ban, gyűjtőkönyvtárként. Állományának gerincét a püspöki és szemináriumi könyvgyűjtemények, illetve a nagy részben érintetlen káptalani állomány alkotják. Az összeállítás az Egyházmegyei Könyvtár összetételének jelen állapotát rögzíti, s nem célja az utóbbi évtizedekben az egyes rész-

állományok államosított vagy elpusztult (részben ismert), a katalógushoz kapcsolódó tételeinek számbavétele. Jelen katalógus jegyzékbe foglalja az egyházmegye területén fellelhető összes ősnymotatványt, antikvát, RMK-kötetet, ugyanis ezen könyvek zömét megőrzésre az Egyházmegyei Könyvtárban lett elhelyezve.

Vadászi Erzsébet–Zombori István: A Szegedi Püspöki Palota. Megjelent a püspökség alapításának 975. a püspöki palota és a székesegyház átadásának 75. évfordulója alkalmából. Szeged: Szeged–Csanádi Püspökség, 2005. 96 p.

Az igényes, szép kivitelű kötet két tanulmányban mutatja be a Szegedi Egyházi Központot: *Zombori István: A Szegedi Egyházi Központ létrejötte 1923–1930. Vadász Erzsébet: Rerrich Béla és a Szeged-Csanádi Püspöki Palota.* A csanádi püspökség története az újrakezdések története. A Gellért püspök által alapított püspöki székhely időről időre áldozatul esett a támadásoknak, és mindig újabb építkezésre volt szükség. A 13. század első fele a tatárpusztítás, majd a török támadások, 1514-ben Dózsa serege, végül a török 1551-ben bevette a püspöki székhelyet. 1686-ban a török kiűzése után Szeged lett az ideiglenes püspöki székhely. A szegedi „ideiglenes” állomás 1734-ben szűnt meg, ekkor költözött Temesvárra a Csanádi püspökség. A trianoni békeszerződés után új helyzet állt elő. Temesvár immár a román állam városa volt – az 1911-től a csanádi püspökséget betöltő Glattfelder Gyulának 1923-ban el kellett hagyni az országot. Szegedre jött, s a püspökséget felvirágoztatta. Nagy támogatója volt Klebelberg Kunó vallás- és közoktatási miniszter. Modern egyetemi és egyházi épület-központ létrehozásával egy új, 20. századi városközpontot alkottak meg, melynek központja a Dóm-tér, a Fogadalmi templom (1930-ban szentelték fel) köré emelt épület létrehozásával egy látványában és funkciójában minőségileg magas színvonalú épületgyűttes jött létre. Ennek egyik szárnya volt az egyházi központ, a másik két szárnya pedig a szegedi egyetem főbb intézeteinek biztosított helyet. Az egész tér épületgyűttesének megtervezését Rerrich Bélára bízta.

Zombori István: A Szeged–Csanádi Püspökség: Egyházmegyei Múzeum és Kincstár. Megjelent a püspökség alapításának 975. a püspöki palota és a székesegyház átadásának 75. évfordulója alkalmából. Szeged: Szeged–Csanádi Püspökség, 2005. 72 p.

1995-ben került sor az évtizedeken át állami kézben lévő, majd 1989 után visszaadott egykori Szent Imre kollégiumban kialakított egyházmegyei múzeum és kincstár átadására, amelyet Gyulay Endre megyéspüspök nyitott meg. A Szeged kulturális és művészi életét tíz éve gazdagító állandó múzeum és egyházművészeti kiállítás fontos előrelépést jelent a város és az egyházmegye életében. Nemzeti vagyonunk felbecsülhetetlen értékeiről van szó. Tükrözik az évszázadok folyamán felhalmozott kulturális örökséget, tanúsítják azt a jelentős szerepet, amelyet a katolikus egyház betöltött. A kiállítás igyekszik minél teljesebb képet adni a katolikus egyház által a templomdiszítésben, az egyházi liturgiában használt tárgyaitól.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MEGPECSÉTELTELT TÖRTÉNELEM. KÖZÉPKORI PECSÉTEK ESZTERGOMBÓL

Esztergom 2000. Szerk. Hegedűs András. 181 p.

A millennium alkalmából megjelentetett kötet a magyar szfragisztika világába enged betekintést, az „ország második legnagyobb középkori oklevélgyűjteményét őrző Prímási Levéltár és az Esztergomi Főkáptalani Levéltár” 12. századtól a középkor végéig terjedő pecsétállományának legszebb darabjait mutatja be, valamint két tanulmány mélyíti a témáról szóló ismereteinket.

A pecsét az emberiség egyik legrégebbi hitelesítő jegye. Fontos információkat közöl tulajdonosáról, az oklevél a sértetlen pecséttel együtt biztosított csak jogot, emellett a pecsétkép kor- és művészettörténeti tanulmányokra is lehetőséget biztosít – sokrétűsége folytán nem véletlenül tart számot a történetkutatás érdeklődésére.

Az első, Hegedűs András tanulmánya egy korábbi, 1998-ban megjelent cikkének¹ rövidített változata, melyhez apropóul szolgált Károly Róbert középpecsétiének egy ezideig közöletlen lenyomata, mely lehetőséget biztosít ismereteink további bővítésére, árnyalására.

A tornagallér használatával ismertet meg, mely a címertörés eszköze, Nyugat-Európában legkövetkezetesebben az angolok címerhasználatában lehet megfigyelni. A tornagallérral tört címert a legidősebb fiú használja apja életében, majd halála után a teljes, törés nélküli címert használja. A franciáknál az elsőszülött már apa életében használhatta a teljes címert, míg a másodszülött – neve Fülöp Ágost óta orléansi herceg – törte meg címerét a tornagallérral.

A tornagallér Károly Róbertnél is feltűnik. Címerében egyesíti a szicíliai és a magyar címert, melyben a kettős kereszt a magyar királyi hatalmat jelképezi, a vágott mező az Árpádok családi címere, evvel fejezi ki Árpád-házból való származását, míg a lilomos mezőben lebegő tornagallér a szicíliai trónigényét jelzi. Ezt a címert, a nápolyi Anjou-uralkodók címerét feltehetőleg nagyapja, II. (Sánta) Károly halálától élete végéig használta. (Hegedűs András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétjein)

A második tanulmány a hazánkban igen csekély számban előforduló lovas pecsétekkel ismertet meg, melyek hazánkban másfélszáz évvel később jelentek meg mint Nyugat-Európában. Eredetét a lovagságával együtt a 11. század közepéig vezetik vissza.

1 Az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet által szerkesztett és a magyar királyi pecséteket feldolgozó katalógus számára írt cikk rövidített változata, melynek címe: A tornagallér használata I. Károly király középpecsétién és más címeres emlékein.

Kialakulására hatással voltak a nyugati lovagok hispániai keresztes hadjáratai. A pecsétképeken feltűnő ábrázolások által nyomon követhetők az európai lovagi fegyverzet változásai: fegyvering, pajzs, páncél, sisak, vascipő.

A királyok, királyi hercegek és világi előkelők pecsétjeként 1200 körülől 1369-ig találhatók meg hazánkban 17 változatban a lovas pecsétek. Kiemelkedő jelentőségű, rangjelző, de hazánkban nem alakult ki szokás, rendszer használatukat illetően. Szerepét, melyet Nyugat-Európában a lovas pecsét töltött be, a 14. századtól a Magyarországon a sisakpecsét veszi át és játssza el. (Veszprémy László: Lovas pecsétek Magyarországon)

A katalógusban bemutatott pecsétekről az ismertetőket a témához értő neves hazai kutatók írták: Hegedűs András, Lövei Pál, Takács Imre és Wehli Tünde.

A pecséteket tematikusan – uralkodói pecsétek, pápai pecsétek, bárói pecsétek, főpapi pecsétek, kisebb egyházi személyek pecsétjei, káptalani és konventi pecsétek, városi pecsétek, valamint intézmények és méltóságviselők pecsétjei és pecsétnyomókat – mutatja be, a pecsét típusoknak minél szélesebb skáláját felvonultatva. Minden szempontból prezentálja a középkori pecséthasználat sokszínűségét. Anyaghasználatban a természetes, vörös és zöld viasz, az ólom és aranypecsétek; típusait tekintve a kisebb-, közép- és nagyobb-, titkos-, kettős-, felség- és gyűrűspecsétek, bullák; formájukra nézve a kerek és mandorla alakú pecsétek megtalálhatók közöttük.

Az uralkodói pecsétek közt a legkorábbi, II. Géza ólombullájától (1158) kezdve a legkésőbbi, II. Lajos titkos pecsétéjéig (1524) számos királyunk – Imre nagypecsétje (1202), II. András aranypecsétje (1233), V. István, ifjabb királynak és Stájerország hercegének kettőspecsétje (1267), I. Károly középspecsétje (1341), Albert király titkospecsétje (1439), II. Lajos magyar királyi bírói pecsétje (1517) – pecsétje megtalálható. Pecsétképükre jellemző az egységesség, többségük a trónon ülő uralkodót ábrázolja, nyitott koronával, egyik kezében az országalmával, másikkban liliomos jogarral. Hátdoldaluknak pecsétképe már többféle képet mutat, bár nagyrészt háromszög – címeres vagy kettős kereszt-ábrázolású – pajzs látható rajtuk, de a koraiakra jellemző az önálló felirat is. Ez megfigyelhető a királynői, királynéi – Izabella királyné, Fenenna királyné, Mária királynő, Erzsébet királyné, Borbála királyné pecsétjei – pecséteken is: liliomos koronával a fején ül a trónon, liliomos jogarral egyik kezében. Az uralkodói pecsétek közt találkozhatunk az országtanács pecsétjével (1447), valamint Hunyadi János kormányzói pecsétjével, melyen feltűnik a Hunyadiak hollós pajzsja.

A pápai pecsétek egységesek mind anyagukat – ólom-, mind formájukat – kerek –, mind pecsétképüket – előlapon Szent Péter és Szent Pál apostolok arcképe, ill. alakja, köztük kereszt, hátlapon az uralkodó pápa képe és felirat a nevével – tekintve. Ez az egységesség, bár három különböző időszak pápájának pecsétje tekinthető meg – III. Kelemen (1188), III. Ince (1198) és II. Pál (1465) –, nyomon követhető, bár az idők során az ábrázolásmód finomodott, fejlődött.

A bárói pecsétek közt nádori, tárnokmesteri, dalmát-horvát báni, országbírói pecsétek találhatók, ahol a változatos pecsétkép jellemző, különböző állatábrázolások ill. pajzsos pecsétképek jellemzik őket.

A főpapi pecsétek közt található érseki, püspöki, bíborosi, zsinati auditori, pápai legátusi és pátriárkai pecsét is, melyek többnyire mandorla alakúak. A finom kidolgozású, gótikus fülke alakú trónon ülő főpap jelenik meg sokszor a pecsétképen. Érdekesség az alexandriai pátriárka kerek alakú pecsétje.

A kisebb egyházi méltóságok pecsétjei közt vicariusi, helynöki, olvasókanonoki, zsinati bírói, plébánosi és préposti pecsétek találhatók, ezen felül egyházi pecsétek közé tartoznak a társas- és székeskáptalanok és konventek (stephanita, premontrei, bencés) pecsétjei.

A városi pecsétek lehetnek szabad királyi városi és városi pecsétek. A legérdekesebb pecsét itt található. Újbánya város pecsétje, mely több szempontból is teljesen egyedi: a zöld viasz pecsét előlapja hatszögletű pecsétmező, míg hátoldala emberi arcot formál, maszkhoz hasonlít.

Az intézmények pecsétjei közt megtekinthető a velencei dózse, a bázeli zsinat, a krakkói dékán és az egyik szentgyörgyi gróf pecsétje.

Az igényesen elkészített kötet a téma iránt érdeklődők számára átfogó képet nyújt, mélyíti ismereteiket középkori pecsétekről, a művészi felvételeket kísérő alapos, lábjegyzetekkel ellátott ismertetőik által, amelyet az irodalomjegyzék is nagyszerűen kiegészít.

Révész Éva

PÁLOS FRIGYES

A TERESKEI TEMPLOM

Aszód, Osváth Gedeon Emlékére Létrehozott Múzeumi Alapítvány, 2000.

(Múzeumi Füzetek, 50. sz.) 120 p.

A Nógrád megyei Tereske bencés apátságát a 12. században alapították, temploma is ebben az időben épült román stílusban, amit később a gótika szellemében átépítettek. Bár a település a váci püspökség területén feküdt, a monostor – exempt egyházi intézményként – közvetlenül az esztergomi érsek *iurisdiction*ja alá tartozott. Az apátság első okleveles említése 1219-ből való: a Váradi Regestrumban találjuk, hogy Treska apátja 20 márkányi összegért pereskedik a poroszlói apáttal. A középkorban a templom és az apátság Szent Benedek rendjének tagjainak tulajdonában volt. 1467-ben még bencés monostorként említi egy dokumentum, néhány évvel később azonban elnéptelenedett. Nem tudni, hogy a szerzetesek létszámának apadása, vagy valamilyen szerencsétlenség (tűzvész, amelynek nyomait a régészeti kutatások is föltárták) következtében.

Az apátságot és annak javadalmait Mátyás király 1470-ben hűséges emberének, a nagy humanista műveltséggel bíró Bajoni Istvánnak adományozta, aki később zágrábi, majd nyitrai püspök lett. Nevéhez az apátsági templom reneszánsz jellegű, költséges fölújítása fűződik. II. Ulászló idején az apátság (*monasterium Terkae St. Benedicti*) éves jövedelme 12 arany volt. A 16. századi források Apáca-Tereske néven említik a falut, mivel a monostort a Jagellók idején az esztergom-szigeti bencés apácaközösség birtokolta. A török háborúk nem kerültek el Tereskét sem, a falu csak a tizenöt éves háború alatt szabadult föl, s a környéken ekkorra nagy mértékben elterjedt a protestantizmus.

A templom 1713 óta véglegesen a váci püspökséghez került. Korábban az esztergomi érsekség is igényt tartott rá, s Pázmány Péter híres *Appendix*-ében (1626) – amely a középkori és kora újkori monaszterológia egy fontos forrása – az esztergomi főegyház-megyéhez tartozó elenyészett bencés monostorként szerepelt. A templom 18. századi a

barokk stílusjegyen véghezvitt renoválásról a váci püspök *canonica visitatio*inak jegyzőkönyvei adnak hírt. A tereskei apáti cím ekkorra címzetes egyházi méltóság lett, amelyet az uralkodó – később a váci püspök – 1760 óta rendszeresen világi papoknak adományozott.

Könyvében Pálos Frigyes történetileg bemutatja, valamint művészettörténeti és régészeti szempontból elemzi a tereskei templomot, külön részletezve építészettörténeti korszakait (román, gótikus, reneszánsz, barokk) és a napjainkban megtekinthető belsőjét.

A templom középkori falfestményeit külön fejezetben tárgyalja. Ezek Szent László legendájából vett jelenetek: a lovagkirály küzdelmét ábrázolják a leányrabló pogány kun vitézzel. Külön érdekesség, hogy Ócsa (amely a László-kultusz központjában lévő, várad-előhelyi premontrei prépostság birtoka volt) és Tereske az a két hely, ahol az országot védő *Athleta Patriae* ábrázolásával találkozhatunk – nem határőrségi területen. Erre a könyv szerzője azt a magyarázatot adja, hogy az 1219-es oklevélben említett pert a tereskei bencés apát megnyerte, s fogadalomból templomában megörökíttette Szent László élettörténetének egyik fejezetét: a középkori eskütelek és istenítéletek színhelye ugyanis gyakran a Szent László fejereklyéjét őrző váradi székesegyház volt (sőt, az esküt is az ereklye mellett tették).

Pálos Frigyes kötete művészettörténeti elemzéseket és helytörténeti adatokat (a szakirodalom és a váci egyházmegyei források alapján) egyaránt tartalmaz. A könyv értéket – az angol és német nyelvű összefoglaló mellett – a színes képmelléklet is emeli.

Miklós Péter

SÜLYÖK HEDVIG

MAGYAR-OLASZ ÉS OLASZ-MAGYAR SZÓJEGYZÉK VERANCSICS FAUSTUS
DICTIONARIUMA ALAPJÁN
(LESSICO UNGHERESE-ITALIANO E ITALIANO-UNGHERESE IN BASE AL
DICTIONARIUM DI FAUSTUS VERANTIUS)
Szeged, Generalia, 2001. 196 p.

A *Nyelvészeti Füzetek* szótársorozatának (*Fasciculi Linguistici/Series Lexicographica*) második kötetét veheti kezébe az olvasó ezzel a kétnyelvű kötettel, amely a szegedi Generalia Kiadó gondozásában jelent meg. E sorozattal Tóth Szergej és Vass László főszerkesztők lehetőséget adnak nyelvészeti vagy nyelvészeti vonatkozású tudományágak szótárszerű bemutatására, másrészt a lexikológia különböző aspektusainak és területeinek feldolgozására.

1595-ben Velencében Niccolò Moretti nyomdájában egy ötnyelvű szótár látott napvilágot, melyet Verancsics Faustus, a XVI–XVII. század fordulójának egyik kiváló egyénisége, nagyműveltségű, széles látókörű politikus, korának legragyogóbb gondolkodója állított össze. Ahogyan a szerző az előszóban leírja, Verancsics 1551-ben született a dalmáciai Sebenicóban (Šibenik), ahová még ősei menekültek a törökök által megszállt Boszniából. Alig tíz éves, mikor apja kérésére magához vette őt nagybátyja, Verancsics Antal, aki a pécsi, majd az egri püspöki székből emelkedett esztergomi érsekké és Ma-

gyarország helytartójává. A főpap pozsonyi házában Faustus a humán tudományokkal ismerkedik, és a kor követelményeinek megfelelően fegyveres kiképzésben is részesül. Verancsics Antal, papi pályára szánva unokaöccsét, 1568-ban Padovába küldi egyetemre. A már ekkor is több nyelvet beszélő ifjú itt ismerkedik meg a francia és a spanyol nyelvvel, melyeket később egyházpolitikai, diplomáciai és írói tevékenysége során hasznosít is. Tanulmányai befejeztével nem szentelteti magát pappá, visszatér Magyarországra, de csak rövid időre, ugyanis Verancsics Antal 1573-ban bekövetkezett halála után a család visszaköltözik Dalmáciába, illetve Velencébe. Alapszabályzatot szerkeszt szülővárosának (*Statuta civitatis Sibenicensis*), majd megírja és kiadja tudós nagybátyja életrajzát (*Vita Antonii Verantii*).

Fejérvöky István veszprémi püspök, Veszprém és Zala vármegyék főispánja 1579-ben kinevezi őt Veszprém várának kapitányává, ahol hadmérnöki ismereteit kamatoztathatja; 1852-ben pártfogói felhívták rá az uralkodó, II. Rudolf császár és magyar király figyelmét, aki széleskörű jogi, irodalmi és nyelvi ismereteire való tekintettel királyi titkárrá nevezte ki. E fontos tisztséget 12 éven keresztül látta el, részt vett birodalmi gyűléseken, magyar országgyűléseken, rendeleteket, határozatokat fogalmazott meg ragyogó stílusban latinul. Titkári tisztről 1594-ben váratlanul lemondott, Dalmáciába, majd Velencébe utazott. Közel egy évtizedet töltött Rómában, ahol megírta keresztény erkölcstanát (*Ethica Christiana*), ismeretséget kötött Pázmány Péterrel. Velencében érte a halál 1617-ben.

Verancsics Faustus sebenicói születéséből eredően két „anyanyelvet” beszélt (az olasz és a horvátot), majd nagybátyja védőszárnyai alatt megtanulta hazájának nyelveit, a magyart és az írásbeliség hivatalos nyelvét, a latint is. Később valószínűleg elsajátította a görögöt is, majd Pozsony etnikai összetételének köszönhetően megtanulta a német nyelvet is, melyet a császári udvarban töltött évek alatt tökéletesíthetett. A diplomáciai szolgálat megkívánta a francia és a spanyol nyelv ismeretét.

Európában a humanizmus virágoztatja fel a poliglott szótárak divatját: egyre terjedelmesebb, egyre nehezebben kezelhető, egyre több nyelvet felölelő szótárak születnek. Mivel a szótár nemcsak a dokumentumok szerkesztéséhez, hanem az egyre nagyobb számú deákság számára is kellett, a külföldi egyetemeken tanuló humanistáink közül többen érezték szükségét megfelelő, iskolában is használható szótárak elkészítésének. A könyvkiadás fellekvára Velence lett, itt jelenik meg a kor nagysikerű, először egy-, kettő-, majd fokozatosan többnyelvűvé váló Calepinus-féle szótár (1502 Reggio; 1509 Venezia). Ez később a magyarral is kibővült, 1585-ben Lyonban, 1590-ben Bázelen jelent meg. Bár Verancsics előszavában utal arra, hogy a szótár nyelveit bírván nem volt szüksége máshonnan összegyűjteni annak anyagát, ám mégis ismernie kellett a magyarral is kibővített Calepinus valamelyik változatát. Calepinusszal ellentétben Verancsics, ahogyan ma fogalmaznánk, kéziszótárat alkotott, amely könnyen kezelhető, elérhető árú volt, s óriási érdeme, hogy a korabeli Magyarországon szükséges nyelvek szótárát egy kötetbe foglalja. Arról sem feledkezett meg, hogy olvasóját fonetikai instrukciókkal lássa el. A latin szavakat ábécérendbe szedi, valamint nyelvészeti adatokkal is szolgál: a melléknévek nem szerinti végződéseit jelöli, a homonimáknak pedig megadja a genitívusát.

Az eredeti, velencei kiadásban öt oszlopba rendezve adja meg Verancsics a latin, olasz, német, horvát és magyar lemmákat. Az 5400 latin szócikknek közel 5800 horvát szócikket feleltet meg. A magyar szócikkek is meghaladják az olasz lemmák számát, de

nem érik el a horvát megfelelők számát. Németül csak ritkán hoz szinonímákat, ezért azt mondhatjuk, hogy a német szócikkek száma megközelítőleg egyezik a latin lemmák számával. Egyes horvát kutatók szerint a horvát és a magyar lemmák magas száma a némethez és az olaszhoz képest azzal magyarázható, hogy Verancsics szemében a magyar és a horvát nyelvek magasabb státussal rendelkeznek.

A szótár olasz-magyar és magyar-olasz anyagát (főként nyelv- és művelődéstörténeti célokat szolgálóan) Sulyok Hedvig dolgozta fel. Az általa összeállított szójegyzék a *DICTIONARIUM QVINGVE NOBILISSIMARVM EVROPAE LINGVARVM, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae. CVM PRIVILEGIIS. VENETIIS, Apud Nicolaum Morettum 1595* eredeti kiadása alapján készült, ahogyan az előszóban olvashatjuk, még pedig oly módon, hogy a szerző összevetette azt a szótár Ponori Thewrewk-féle kiadásával (*Dictionarium Pentaglottum. Recudi Curavit Josephus Thewrewk de Ponor. Posonii, Typis Belnayanis 1834*), valamint B. Simond Renée szójegyzékével (*Verancsics Faustus Dictionariumának magyar szókészlete betűrendben a latin értelmezésekkel. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959*).

A szótár első része a magyar-olasz szójegyzék, melyben a szócikk felépítése a következő sorrendet követi: elsőként a mai olvasat szerepel, utána az eredeti 1595-ös Verancsics-féle magyar szó, azután pedig az oldalszám, ahol a hozzá rendelhető, <>-ben lévő latin alak, majd az olasz megfelelője következik (például: **egyház**: *Egy haz* 4 *Chiesia*; *Egyhaz* 27 <*Aedes*> *Chiesia*; *Egyhaz* 27 <*Delubrum*> *Tempio*). Sulyok Hedvig, amint azt a bevezetőből megtudjuk, betűhíven igyekezett Verancsics példáit követni, még akkor is, ha egyértelműen látszik, hogy a tördelés folyamán elcsúszások, hibák adódtak. Lemond azonban a betűhív átírásról a nyilvánvalóan nyomdahiba okozta betűtévésztesek esetén.

A kötet második része az olasz-magyar szójegyzék. Szerkesztési elvei némileg különböznek az első részben alkalmazottaktól. Hogy segítse a korabeli forrásokból dolgozó kutatók számára a visszakeresést, nem jelöli a várható mai olasz olvasatot, első helyen tehát a Verancsics-féle szavakat találjuk abban a nyelvjárásban és azokkal a helyesírási normákkal, ahogyan a szerző azt lejegyezte (például: **Reliquiae**: *Maradik* 89 <*Reliquiae*> *maradék*).

A szójegyzék összeállításával Sulyok Hedvig célja az volt, hogy Verancsics pentaglosszáriuma alapján a szerző szókészletének magyar-olasz illetve olasz-magyar anyagát a lehető leghűségesebb, legteljesebb formában visszaadva pontos tájékoztatást nyújtson. A szójegyzék a Dictionariumnak a Teleki Könyvtárból az MTA tulajdonába került példánya alapján készült. Hiánypótló mű, amely nagy segítségére lehet az olasz nyelv történetével, valamint a korabeli helyesírás állapotának tanulmányozásával foglalkozó kutatóknak, továbbá mindazoknak, akik olasz nyelvű kora újkori forrásokkal foglalkoznak vagy Verancsics Faustus – egykori címzetes csanádi püspök – tevékenységét kívánják kutatni.

Sermann Eszter

SZÉCSÉNY KÉPVISELŐ-TESTÜLETI ÜLÉSEINEK NAPIRENDI PONTJAI ÉS
HATÁROZATAI. 1872-1950.

Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2002.

(Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból, 35.) 298 o.

Galcsik Zsolt neve nem ismeretlen a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum olvasói előtt, hiszen több, a szécsényi felekezetek, egyházi intézmények történetét tárgyaló tanulmánya, forrásközlése jelent meg e hasábocon. A Nógrád Megyei Levéltár munkatársa által összeállított, A szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) című dokumentumgyűjtemény a METEM gondozásában jelent meg 1996-ban. Galcsik Zsolt az alábbiakban bemutatandó gyűjteményében sem lett hűtlen kedvelt témájához, Szécsény történetéhez: a városi képviselő-testület 1872 és 1950 közötti üléseinek napirendi pontjainak és határozatainak katalógusát adta közre.

Szécsény első okleveles említése 1229-ből való. Több mint egy évszázaddal később – 1334. május 5-én – Károly Róbert várossá nyilvánította a települést, és a budai jogokat adományozta neki. Ennek értelmében a helyi polgárokat megillette – többek között – a bíró és a plébános szabad választásának a joga. A három részre szakadt ország idejében Szécsény kétszer volt török uralom alatt: 1552 és 1593, valamint 1663 és 1683 között. Ebben a korban a város szandzsákközpont volt. Bégjei, tisztviselői a török összeírásokból ismertek.

1690 után, az újraterelítés éveiben jött létre a mai önkormányzat elődje: Szécsény Mezőváros Tanácsa. A városi előljáróság sokáig a bíró házában tartotta üléseit, s csak később épült állandó városháza, amelynek mai épületét 1905-ben emelték. Az 1871. évi 18. törvény a magyar településeket három csoportra osztotta: kisközség, nagyközség, rendezett tanácsú város. Ennek értelmében Szécsény nagyközség lett, s elvesztette mezőváros rangját. (A települést csak 1986-ban nyilvánították ismét várossá.) A helybeliek azonban megőrizték polgári identitásukat, s a települést továbbra is városnak tekintették. 1919-ben a nagyközség ügyet a Szécsényi Nemzeti Tanács intézte. A közigazgatás szocialista átszervezése, a tanácsrendszer bevezetése után a szécsényi községi tanács 1950. október 26-án tartotta alakuló ülését.

A kötetben bemutatott, felsorolt dokumentumok a Nógrád Megyei Levéltárban (Salgótarján) található V. 503. számú jelzet alatt. Az 1922 és 1924, valamint az 1941 és 1943 közötti időszakra vonatkozó iratok azonban hiányoznak. Erre az időszakra a könyv összeállítója a megyei levéltár más forrásaiból igyekezett pótolni az adatokat (Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának és Hont-Nógrád vármegye törvényhatósági bizottságának iratai).

Az adattárat névmutató, földrajzinév-mutató és tárgymutató egészíti ki. Ez megkönnyíti használatát, s ezt egy – folyóiratunk jellegénél fogva egyháztörténeti – példán keresztül próbálom meg érzékeltetni. A Tárgymutatóban az „érsek” szó mellett tizenkét napirendi pont számát találja az olvasó, amelyek kivétel nélkül – a városban óvodát alapító és a helyi szociális intézményeket támogató – Haynald Lajos bíboros, kalocsai érsekkel foglalkoztak. A képviselő-testület tárgyalta a főpapnak a szécsényi kórházat (1872. április 29. és 1873. május 1.), és iskolát segítő (1879. március 6.) alapítványait. Ezen kívül megörökítette püspökségének 25. (1877. szeptember 12.), pappá szentelésé-

nek 50. (1888. december 12.) évfordulóját, valamint megemlékezett haláláról és temetéséről (1891. július 5.). A képviselő-testület 1930. május 24-én jegyzőkönyvbe vette, hogy özvegy Velics Antalné egy Haynald Lajos-portrét adományozott a városnak. A mutatóban az „egyházak” címszó mellett a négy szécsényi felekezetre (evangélikus, izraelita, református, római katolikus) vonatkozó napirendi pontok számai vannak felsorolva.

A Galcsik Zsolt által összeállított, részletes és pontos mutatókkal kiegészített kötet hasznos levéltári segédanyag, amely a Szécsény történetével foglalkozó számára nélkülözhetetlen, hiszen egyszerűsíti, gyorsítja és megkönnyíti kutatómunkájukat.

Miklós Péter

CSORBA LÁSZLÓ

MAGYAR EMLÉKEK ITÁLIÁBAN.

Budapest: Benda FOTO, 2003. 261. p.

Több évtizedes Itália-szerelem és elmélyült kutatómunka eredménye Csorba Lászlónak, a Római Magyar Akadémia igazgatójának a kötete, amelyben 102 olaszországi magyar emléket mutat be. Felfedező útja során nem kellett teljesen járatlan utakat taposnia: hasonló munka utoljára 1942-ben jelent meg Bánfi Fiorio tollából *Ricordi ungheresi in Italia* címmel – elsősorban persze az olasz olvasóközönség tájékoztatására. Tömör utószavában Csorba László beavat a „magyar emlék” meghatározásának nehézségeibe: mitől és milyen kritériumok alapján számíthatunk hungarikumnak valamely műtárgyat, épületet vagy akár tájat egy idegen országban? A kutatónak vagy utazónak milyen mélységben érdemes elmélyülni egy-egy objektum magyar vonatkozásainak kutatásában? A szerző az elméleti kérdésekre könyvében nem kíván választ adni, hanem készséggel elismeri: „végső soron saját kedvére válogatott a témérdek anyagban.” Rögtön az utószóban számos kimaradt, de elvileg (és értéke folytán is) bevonható emléket sorol fel: Újlaki Miklós bosnyák király IV. Sixtus pápa előtt térdeplő alakja a római Szentlélek kórházban, Mátyás király dajkájának feltételezett sírköve szintén Rómában, a luccaiak templomában és így tovább. Ha számba vennénk valamennyi, magyar halottat is rejtő első világháborús katonatemetőt vagy magyar vonatkozású utcanevet, valójában csak vastkos lexikonkötetekben foglalhatnánk össze az emlékanyagot – a fizikai teljesség elérések reménye nélkül.

A kötet összesen 102 magyar emléket mutat be, igen élvezetes stílusban és mégis szakszerűen, valamennyi esetben több remek fotó kíséretében, amelyek Benda Iván, Bókay László, Ráday Mihály, Szelényi Károly és Csorba László szaktudását dicsérik. A szerző hangsúlyt fektetett arra, hogy ne csak a legismertebb turisztikai célpontok evidensnek számító hungarikumairól írjon, hanem egész Itália, az északi Comótól a szicíliai Notóig képviseltesse magát a kötetben. A súlypontok természetesen adottak voltak: a legtöbb emléket Róma rejt, a bemutatott anyag majd egyharmada az örök városban található. Utána Velence, Padova, Nápoly és Firenze következnek, de még így is az emlékek jó fele kisebb, valóban felfedezésre váró településről származik. Az eligazodást a könyv végén található térkép könnyíti meg. A szócikkek kronológiai rendben követik

egymást: a kalandozások korától a 20. századi művészeti alkotásokig kíséri figyelemmel a magyar jelenlét itáliai nyomait.

Az egyháztörténeti érdeklődésű olvasó sem csalódik, ha kézbe veszi Csorba László munkáját: a 102 emlékből 52 a vallási vonatkozású épület vagy műtárgy. Az egyházi kapcsolódást persze itt tágabban értelmezem, hiszen ide számítottam a templomokban található ábrázolásokat és sírokat is. A szerző sajátos érdeklődését híven tükrözi a számos, hazánkban egyébként alig ismert 19. századi, a szabadságharcot követő emigrációhoz vagy a Risorgimento-hoz kapcsolódó emlékhely összegyűjtése. A kötet egyetlen „hibája”, hogy tudomásom szerint eléggé nehezen hozzáférhető, így talán nem hasznos, ha a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok olvasói számára – csupán jelzésszerűen – felsorolom azokat az emlékeket, amelyek az egyháztörténet kutatói, vagy a vallási vonatkozású műemlékek iránt fogékony utazó számára érdekesek lehetnek (a sorszámok a kötet számozását jelentik).

1. Nyilazó lovas az aquileiai bazilika altemplomában: Szent Hermagor 9. századi kriptájában látható, keleti öltözetű harcos modellje minden bizonnyal egy kalandozó magyar vitéz lehetett.
3. A kalandozó magyarokról megemlékező tábla a bolognai San Michele templomban (1705).
4. Szent Gellért magyar emléktáblája a velencei San Giorgio Maggiore kolostor templomában, amelyeket Dessewffy Sándor csanádi püspök állíttatott 1900-ban.
5. Szent Gellért ereklyéi a muranói SS. Maria e Donato bazilikában.
6. Szent Gellért neve a subiacói bencés kolostor missziós tábláján, amelyet 1854-ben állítottak fel a hűz leghíresebb bencés misszionárius emlékére.
7. II. Szilveszter pápa emléktáblája a lateráni bazilikában, amelyet Fraknói Vilmos készíttetett Damkó József szobrászművésszel 1907-ben.
8. Szent István király egykori ravennai zárandokháza San Pietro in Vincoli faluban, amelynek helyén ma csendőrlaktanya áll.
9. Szent István római zárandokházának emléktáblái a Szent Péter bazilika sekrestyefalán és a Szent István Házban.
10. Szent István falképe a cavai bencés apátságban, amelyről Márai Sándor is megemlékezik naplójában.
11. Szent Imre herceg ábrázolása a mensolai Szent Márton templom oltárképén (1391).
12. Szent László király alakja az altomonte S. Maria della Consolazione templom táblaképén (14. század).
13. Konstancia magyar királyné, Imre király özvegyének sírja a palermói dómban.
14. Meráni Berthold, egykori kalocsai érsek sírja az aquileiai bazilikában (1251).
15. Árpádházi Szent Erzsébet szentté avatásának emléktáblája Perugiában (2000).
16. Szent Erzsébet ábrázolása a római S. Maria in Aracoeli templomban (1709).
17. Szent Erzsébet alakja a római SS. Cosma e Damiano bazilikában levő ferences harmadrendi portrégalériában.
18. Szent Erzsébet fejereklyéje a viterbói San Francesco alla Rocca babilikában.
19. Árpádházi Szent Margit stigmatizációs ábrázolása a perugiai San Domenico bazilikában (14. század).
21. Magyar szentek ábrázolásai az assisi San Francesco bazilikában (14. század).

22. Magyarországi Mária királyné és fia, Martell Károly emlékhelyei Nápolyban és környékén: templomi festmények és Mária nápolyi síremléke.
23. Magyarországi Anjou András herceg nápolyi síremléke.
24. Nagy Lajos király alakja a Szent Péter bazilika altemplomában található Veronika kápolna falfestményén (1630).
25. Nagy Lajos király ábrázolása a padovai San Antonio bazilikában (1379).
26. Nápolyi László király sírja a S. Giovanni a Carbonara templomban.
27. Magyar diákcímerek a bolognai egyetem átriumában és folyosóin.
28. Magyar diákcímerek a padovai egyetem átriumában és termeiben.
29. Ozorai Pipo (Filippo Scolari) ábrázolása a San Apollonia kolostorban.
30. Zsigmond király és Hunyadi János feltételezett ábrázolásai Castiglione Olona templomának keresztelőkápolnijában.
31. Veszprém látképe Branda Castiglione bíboros házában (Castiglione Olona).
32. Luxemburgi Zsigmond sienai ábrázolásai a levéltár freskóján és a dóm padlózatán.
33. Zsigmond királyt és magyar kíséretét ábrázoló domborművek a Szent Péter bazilika főkapuján (1445).
34. A San Salvatore in Onda templom Rómában, a pálosok római temploma 1404-től 1443-ig.
35. A pálosok egykori Santa Maria in Celsano temploma Galeria mellett, a Braccianói-tó közelében.
36. Kapisztrán Szent János emlékei Capestranóban (a ferences kolostor és a szent szülőháza).
37. Kapisztrán Szent János oltára a S. Maria in Aracoeli templomban (1682).
38. Marchiai Szent Jakab oltára a S. Maria in Aracoeli templomban (1687).
39. Aragóniai Beatrix magyar királyné síremléke a nápolyi S. Pietro Martire templomban.
42. A római Santo Stefano Rotondo magyar emlékei: pálos emlékek, magyar szentek ábrázolásai.
43. Lászlai János római magyar gyóntató síremléke a Santo Stefano Rotondo templomban (1523).
44. A Collegium Germanicum et Hungaricum székhelyei: a San Apollinare palota és a mai épület.
45. Fráter György lippai győzelme a Monte Oliveto-apátság könyvtárának freskóján (1631).
46. A Collegio Ungarico-Illirico épülete Bolognában, amelyet Szondi Pál zágrábi nagyprépost alapított 1557-ben.
48. A Magyarországon harcoló pápai segélycsapatok ábrázolásai VIII. Kelemen és V. Pál pápák síremlékein.
49. A párkányi csata (1683) emléktáblája a loretoi bazilikában.
54. Scitovszky János hercegprímás emlékei Rómában: 1854. évi római útjának megörökítése a Szent Péter bazilika és a San Paolo fuori le mura márványtábláin.
73. Haan Antal oltárképe a Capri-szigeti San Costanzo templomban.
79. Fraknói Vilmos püspök római villája, jelenleg a Szentszék melletti magyar nagykövetség székhelye.

88. Palazzo Falconieri: a Római Magyar Akadémia és a Pápai Magyar Intézet székhelye.
96. A római Szent István Ház (1967).
97. A Magyarok Nagyasszonya kápolna a Szent Péter bazilika altemplomában (1980).
98. A S. Teresa templom Rómában, a Corso d'Italián, Lékai László és Paskai László bíborosok címtemploma.
101. Hajnal János üvegablak-kompozíciója a római Santa Maria Maggiore bazilika homlokzatán (1995).

A fenti felsorolásból is látható: a vallási – egyházi vonatkozású emlékek nagy részét a középkori sírok és ábrázolások jelentik, a 10–17. századi adataink szinte mind ebbe a kategóriába tartoznak. A szerző a 18–20. századból már számos, a politikai, művészeti vagy tudományos kapcsolatokra utaló momentumot térképezett fel, ugyanakkor az egyházi jelenlét továbbra is igen erős maradt az örök városban, az ez irányú emlékek száma nyilván még bőségesen szaporítható lenne.

Csorba László igényesen megformált, finomtollú és gyönyörű fényképekkel ellátott kötete a magyar-olasz kapcsolattörténeti kutatás fontos állomása, emellett a szép könyvek barátai számára is igazi élmény, a könyvespolc díszé. A munkát lapozgatva, az itáliai tájban megbúvó magyar nyomokról olvasva a recenzensnek csak egyetlen kívánsága lehet: bárcsak az utószóban jelzésszerűen említett, ezúttal kimaradt magyar emlékekről további, hasonlóan szemet és szívet gyönyörködtető köteteket vehetnénk kézbe.

Molnár Antal

ENCYCLOPEDIA OF RUSYN HISTORY AND CULTURE

Edited by Paul Robert Magocsi and Ivan Pop

Toronto: University of Toronto Press, 2002., 520 pp.

(Bővített második kiadás: 2005., 569 pp.)

Európa kurdjai. Így jellemzik néha (a lappok mellett) a ruszinokat, azaz a Kárpát medencében és a mai Lengyelország délkeleti részén élő, az ukránoktól elkülönülő vagy elkülönülni vágyó, görög katolikus szláv népcsoportot. A hasonlítás nem is túlzó, hiszen a ruszinok valóban nem rendelkeznek saját országgal és az általuk lakott területen több ország (elsősorban Szlovákia, Ukrajna és Lengyelország, illetve Magyarország, Románia és Szerbia) is osztozik.

A legalább ennyi nemzeti kontextusban élt és ma is élő ruszinokról mindeddig meglehetősen nehéz volt átfogó információhoz jutni. A kötet egyik szerkesztője, Paul Robert Magocsi, a ruszin kutatások talán legelismertebb alakja, a torontoi egyetem Ukrán Tanszékének vezetője, eddig is fontosnak tartotta, hogy minél szélesebb körben váljanak a ruszin történelemmel, néprajzzal, egyháztörténettel kapcsolatos adatok ismertté. Mindazonáltal a több mint 550 oldalas, grandiózus enciklopédia kétségkívül eddigi – egyébiránt megdöbbentően produktív – tudományos és tudomány-szervezői tevékenységének csúcspontja. Ezen első enciklopédikus összefoglalás minden bizonnyal alapvető jelentőségű lesz nemcsak a ruszin kutatók, de a kérdés iránt érdeklődő laiku-

sok számára is. Esetleges ruszin fordítása esetén pedig a ruszin nemzeti identitás formálódására is alapvető hatást gyakorolhat.

Az enciklopédia első kiadásának 1072 szócikke a második kiadásra 1119-re bővült. Ezek nagyobb része a szerkesztők, Magocsi és a történész Ivan Pop, a Szovjet Akadémia Szláv- és Balkán-tudományi Intézete egykori kutatójának a munkája. A lemkókkal kapcsolatos szócikkek a new yorki könyvtár történészének, Bogdan Horbálnak írásai. Hármójuk mellett még majd két tucat szerző járult hozzá a munka elkészültéhez illetve körülbelül ugyanennyien segítettek tanácsaikkal az enciklopédia elkészültét.

A bevezető és technikai megjegyzések, illetve a szerzők listája után 13 térkép mutatja be a ruszinok lakta területeket. A munka gerincét adó szócikkek ábécé rendben foglalják össze nemcsak a ruszin történelem és kultúra szempontjából fontos személyek életrajzát, de a ruszin szervezetek, intézmények történetét, a ruszin történelem eseményeit, az ünnepeket csakúgy, mint a régészet, építészet, művészet, néprajz, irodalom és nyelvészet kérdéseit.

A ruszin történelem és kultúra enciklopédiája alapvető forrás a kérdéses terület és népcsoport egyháztörténetének kutatói számára is. A mindig is saját államalakulat nélkül, eltérő politikai orientációk mentén szerveződő ruszinság életében a görög katolicizmus markáns részét képezte és képezi a ruszin öntudatnak. Ennél fogva a görög katolikus egyháztörténet kérdései elválaszthatatlan részét képezik a ruszinok történelmének.

A szerkesztők a terület vezetői kutatóiként rendkívüli figyelemmel emelték be az enciklopédiába a ruszin kultúra szinte minden releváns kérdését. Ennek eredményeképpen egy helyen jelennek meg olyan részletei ennek a kultúrának – például a lemkó és a vajdasági –, amelyek immáron évszázadok óta külön úton fejlődnek. Az enciklopédia így kétséggkívül „virtuális” módon „létrehozza” a ruszinokat mint egységes, elkülönülő etnikai csoportot és kultúrát. A külső megfigyelő számára nem kétséges, hogy a közép-európai nemzetté válás egy késői esetét tanulmányozhatjuk a ruszinokon keresztül. Ahogy régióinkban ez korábban is történt, az értelmiség szerepe e folyamatokban ezen alkalommal is kiemelkedő. Az enciklopédia végső soron a ruszin nemzeti jelleg, a ruszinság első kanonizációs kísérlete, és így minden bizonnyal hosszú időre befolyásolja a ruszin öntudat fejlődését csakúgy, mint a ruszinokról való népszerűsítő és tudományos gondolkodást is.

Pusztai Bertalan

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p. 2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	ára: 399 Ft elfogyott ára: 980 Ft
2. Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech- Béla) Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft elfogyott
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszósékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft elfogyott
10. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft
13. Rónay Jácint: Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.	ára: 896 Ft
14. Galcsik Zsolt: Szerzetesrendek feloszlata Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 p.	ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 p. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remetéik élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 p. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 p. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 p. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 p. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 p. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 p. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 p. ára: 1500 Ft
34. **Szilas László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 p. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 p. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció. ára: 1200 Ft
39. **Schwarcz Katalin:** „Mert ihon jönnek a Bonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p. ára: 1600 Ft
40. **Mező András:** Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p. ára: 1800 Ft
41. **Molnár Antal:** Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p. ára: 1000 Ft
42. **Csetri Elek–Frivaldszky János, id.:** A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p. ára: 1300 Ft
43. **Valter Ilona:** Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p. ára: 3500 Ft
2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.
44. **Molnár Antal:** A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p. ára: 1500 Ft
45. **Molnár Antal:** Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p. ára: 1500 Ft
46. **Tóth Sándor Attila:** Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p. ára: 2000 Ft
47. **Leslie László:** Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

48. Holl Béla: A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p.	ára: 1900 Ft
49. Molnár Antal: Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p.	ára: 2000 Ft
50. Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p.	ára: 1900 Ft

Előkészületben:

A Magyar Sion repertórium

Kakucs Lajos: Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon

**ECCLESIA SANCTA
sorozat**

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországban. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005, 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története

A horvát egyház története

Az örménykatolikusok

A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arciabbazia di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
- Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft
- Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920–2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

- Krzysztof Sztybelowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 Ft
- A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára.** I-II. Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV.** (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
- Bohdan Cywiński: Tűzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában.** II. Budapest, 2005. 464 p.

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:

Szántó Konrád és Zombori István

1. Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994. 135 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p.	ára: 250 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997. 136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997. 127 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997. 296. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998. 217. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998. 214 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999. 208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999. 276 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000. Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina I. kötet A–K. 300 p. II. kötet L–Z. 251 p. III. kötet. Mutató. 168 p. IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

Az Olvasókhoz!

Folyóiratunk szerkesztősége 1991-től működött Szegeden, a Dugonics tér 12. sz. épületben. Itt voltak az irodák, a könyvraktár és a könyvtárunk is. Ezért érintett mindannyiunkat rosszul, hogy 2005. április végén felszólítást kaptunk a tulajdonostól, hogy néhány napon belül költözzünk ki, mert az épület életveszélyessé vált.

Így májusban – néhány nap alatt mindent ládádba csomagoltunk és átköltöztünk egy új helyre. Sikerült megoldani, hogy a telefon, fax, e-mail csak néhány napig nem működött, de azután már igen, így a velünk kapcsolatba lépők semmit nem vettek észre. De az új helyen az irodákat fel kellett újítani (gáz, víz, villany, fűtés), ami sok-sok pénzbe – és főleg hónapokba került.

Ezután került sor a ládák, dobozok kirakására, a berendezkedésre. Mivel csak kevesen vagyunk, a pénzügyi lehetőségeink pedig korlátozottak, a kiadói tevékenység mintegy 4 hónapig, szeptember végéig alig működött. Októberben azonban már ismét teljes erővel dolgoztunk, így került – jókora késéssel – a nyomdába a Vázlatok 2004/3-4-es száma, ami novemberben megjelent. Decemberben elkészült a 2005/1-2, amit most az Olvasó kézbe vesz. Egy hónap múlva elkészül (2006. február) a 2005/3-4 és 2006 áprilisában a 2006/1-2. Szeretnénk felhívni a figyelmet megváltozott adatainkra:

Új postai címünk:

6701 Szeged, Pf. 245

Tel/fax: H 62/426-043

Sajnos időnként a szolgáltató hibájából e-mailünk akadozik, de reméljük, ez most januártól jelentősen javulni fog. A cím változatlan (Aki a régi címre ír – heh@tiszanet.hu – azt is átadja a szolgáltató.)

E-mail: heh@axelero.hu

Várjuk szíves küldeményeiket, cikkeket, forrásközléseket, könyvismertetéseket,

Szeged, 2006. január

A MEV Szerkesztősége

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Pf. 245, H-6701 Hungary. Tel.: +36+62+426+043.

E-mail: heh@axelero.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

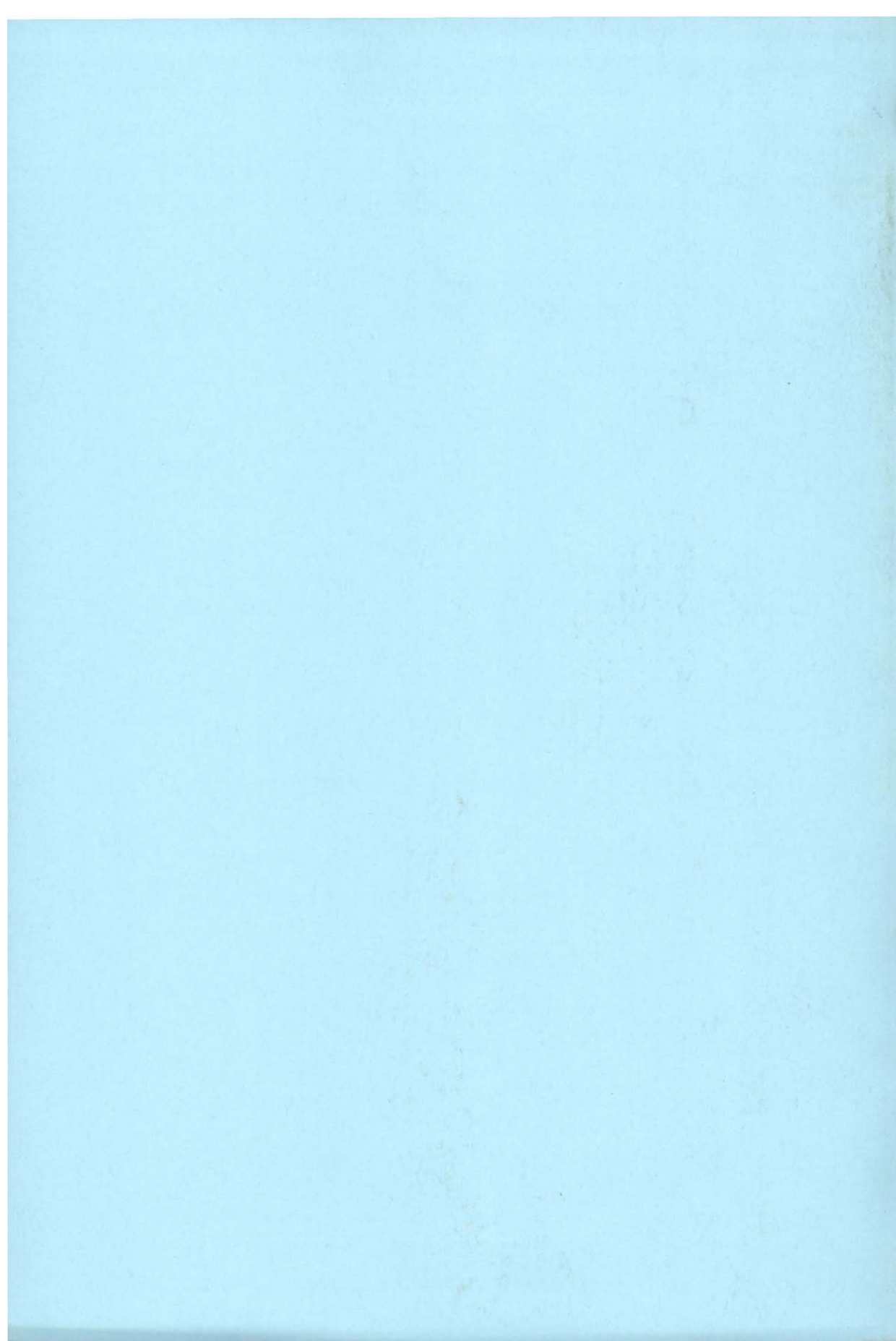
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatim

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

17. ÉVFOLYAM

2005

3–4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6701 Szeged, Pf. 245

Tel.: +36+62+426+043.

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: heh@axelero.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2005/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President

GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Galambos Ferenc Iréneusz, Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc,
Solymosi László, Szabó Ferenc,*

Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;

AUSTRIA: Valentiny Géza; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor (alapító);

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:
Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

Zoltán J. KOSZTOLNYIK	The attitude of the papal curia, Pope Boniface VIII, and the question of succession to the Árpád throne <i>A pápai udvar és VIII. Bonifác pápa állásfoglalása, és az Árpád- trón utódlásának a kérdése</i>	5
ADRIÁNYI Gábor	Szelepcshényi prímás és XI. Ince pápa: az 1682-es meg nem tartott nagyszombati nemzeti zsinat. <i>Primate Szelepcshényi and Pope Innocent XI: the Council of Nagyszombat in 1682 Never Taken Place</i>	25
SZILAS László S.J.	Jezsuiták plébániai munkában Magyarországon a 16–18. században <i>Jesuits in Parish Work in Hungary during 16-18th century</i>	35
KLESTENITZ Tibor	A Mária kongregációk és a sajtókérdés a dualizmus korában <i>Congregations of the Blessed Virgin and the Press in the Dualistic Period</i>	83
PONGRÁCZ Attila	Egy magyar alapítású bencés iskola Brazíliában. A Szent Imre Iskola múltja és jelene A Benedictine School in Brazil. Present and Past of Szent Imre Secondary School	101
NAGY Márta	Ortodox templomépítészet a 18. századi Magyarországon. Hagyományörzés idegen környezetben. <i>Orthodox Church-Building in 18th Century Hungary</i>	121
KLAMÁR Sára	„Énnekem mindegy, hogy mondjam, magyar vagyok, il' ja da kažem ja sam hrvat” Relations of Religious and National Identity in Maradék (Szerémség/Srijem/ region)	135

FORRÁSOK – SOURCES

SZENDE Ákos	Dr. Fekete Antal piarista jelentése a Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség nyári táborában 1943-ban tartott előadásáról <i>Antal Fekete's Report on his Lecture at Summer Camp of Hungarian Fellowship of Evangelical Students (1943)</i>	153
-------------	---	-----

MIKLÓS Péter	Mindszenty József hercegprímás levele Gyöngyösi János külügyminiszterhez (1946. június 22.) <i>Prince Primate József Mindszenty's Letter to Foreign Minister János Gyöngyösi (22 June 1946)</i>	157
--------------	--	-----

MÉSZÁROS István	Kanadai Mindszenty-vonatkozású irathagyaték <i>Documents from Canada Related to Cardinal Mindszenty</i>	163
-----------------	--	-----

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

FEDELES Tamás	Egyháztörténeti kutatások Pécsen	181
---------------	----------------------------------	-----

VARGA Szabolcs	Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécsi Egyháztörténeti Intézet	185
----------------	--	-----

ZOMBORI István	Glück Jenő (1927–2004)	189
----------------	------------------------	-----

SARBAK Gábor	In memoriam Gábor Asztrik László OPraem (1907–2005)	193
--------------	---	-----

MOLNÁR Antal	Vanyó Tihamér OSB (1905–2005)	197
--------------	-------------------------------	-----

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

<i>Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére</i> (Ism.: Győri Éva)	201
---	-----

GOMBÁS István: <i>A mezőtúri református gimnázium főgimnáziummá szervezése. 1850–1915</i> (Ism.: Mucsi András)	206
--	-----

KÓNYA Sándor: <i>Harmatozzatok, egek! Népünk vallásos énekei Észak-Bánságban</i> (Ism.: Miklós Péter)	211
---	-----

<i>A Nagyvárad szemináriumi nyomda. 1745–1802.</i> (Ism.: Miklós Péter)	212
---	-----

GERGELY Jenő: <i>Főpapok, főpásztorok, főabbik. Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből</i> (Ism.: Pál József)	214
--	-----

<i>A pécsi egyházmegye a 17–18. században</i> (Ism.: Sümei József)	220
--	-----

ZOLTÁN J. KOSZTOLNYIK

THE ATTITUDE OF THE PAPAL CURIA, POPE BONIFACE VIII,
AND THE QUESTION OF SUCCESSION TO THE ÁRPÁD THRONE

“Eo maxime, quod sicut scripti canonis series aperiet,
regnum ipsum Ungarie successionis iure provenit.”

Pope Boniface VIII, on May 31, 1303*

It is evident from the correspondence the Holy See conducted with the Hungarian, Czech and Polish courts, especially from the letters of popes Gregory VII, Urban II, and, in this particular instance, Boniface VIII, that the papal curia paid particular attention to political developments at the east-central European courts. Although the vast majority of letters were destroyed in war – Robert Guiscard invading Rome in 1084, or, in fire damaging the Lateran basilica and papal palace in 1307 – the fact remains that the curia sought active participation, though in many instances uninvited, in political developments in the region, thereby to prove that Rome looked upon the medieval east-central European kingdoms as the integral part of the European *Christian* body politic.

In 1265, Pope Clement IV invited Charles, count of Provence, the younger brother of King Louis IX of France, to aid him against the intrigues of German expansionist politics on the Italian peninsula. Charles occupied Naples, captured Conrad IV – the son of Emperor Frederick II – and had him executed. The death of Conrad IV meant the end of Hohenstaufen imperialist dreams in Italy.¹ Charles I, now king of Naples and of Sicily, had daring imperialistic dreams of his own. He visualized uniting all of Italy, and, for his own selfish reasons, reviving the eastern Byzantine empire that had fallen apart in 1204, bearing clearly in mind that the Greek emperor, Michael VIII, who ascended to the throne in 1259, had in the meanwhile been successful to a limited extent in reconstructing the Byzantine empire.²

* Quote from papal bull of May 31, 1303; cf. AUGUSTINUS THEINER (ed.), *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia ... nondum edita*, 2 vols. (Rome, 1859-60), cited hereafter as VMH, I, n. 635; for background, see “Continuatio Zwetlensis III,” anno 1301, in *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*, ed. G. H. PERTZ, 30 vols in 32. (Hannover, 1854etc.), cited hereafter as MGHSS, IX, 659; and, STEPHANUS KATONA, *Historia pragmatica Hungariae*, 3 vols. (Budae, 1782etc.), I, 897ff.

1 Ibid I, 829f.; *Chronicon pictum*, cc. 177-78, in *Scriptores rerum Hungaricarum*, ed. EMERICUS SZENTPÉTERY, 2 vols. (Budapest, 1937-38; expanded repr., ed. CORNELIUS SZÓVÁK - LADISLÁS VESZPRÉMY, Budapest, 1999), cited thereafter as SSH, I, 467ff.

2 Most probably on grounds of the reports of the papal legate, Cardinal Gentile, pieces of papal correspondence, and pertinent segments of the *Chronicon pictum*. See BALINT HÓMAN - GYULA

Charles I in realizing his goal thought it advantageous to enter into a dynastic relationship with the Hungarian court. In the fall of 1269, relying upon the personal services of the Abbot of Monte Cassino, he arranged for a dynastic marriage with the House of Árpád, in which Maria, daughter of Stephen V of Hungary (1270-72), married the son of Charles I – the son known as Charles II (the lame), king of Naples after 1285 – while the son of Stephen V, who succeeded him as Ladislas IV (the Cuman) of Hungary (1272-90), became the fiancé of Isabella, daughter of Charles I (and a sister of Charles II).³ In 1290, when Ladislas IV had been murdered in Hungary,⁴ Maria, Queen of Naples, had through her husband, then both in their names, laid claim to the Árpád throne; she referred to herself as Queen of Hungary, and, in order to realize that claim, requested the active support of Pope Martin IV, who had been elevated to the papal throne in 1288.⁵ In the spring of 1292, Maria transferred her claim to her (and Charles II's) son, Charles Martel; indeed, Charles Martel signed a document issued in June, 1292, as King of Hungary.⁶ The Pope now asked the Archbishop of Esztergom for a

-
- SZEKFÜ, *Magyar történet* [Hungarian history], 5 vols., 6th ed. (Budapest, 1939), II, 41f., and II, 49ff. In a college text, Emma Lederer discussed – without any reference to primary sources – the diplomatic confrontation between Pope Boniface VIII and the French royal court, reasoning that in order to compensate himself for the diplomatic defeat he suffered in France, the Roman Pontiff sought world predominance. Cf. *Magyarország története az őskortól 1526-ig* [History of Hungary from ancient times to 1526] (Budapest, 1961), 177. For a more objective view, see PÁL ENGEL, *The realm of King Stephen. A history of medieval Hungary, 895-1526* (London-New York, 2001), 107ff., and 128ff.
- 3 BRUNO GEBHARDT, *Handbuch der deutschen Geschichte*, 4 vols., 8th ed, 6th repr. (Stuttgart, 1962), I, 382ff.; JOHANN LOSERTH, *Geschichte des späteren Mittelalters* (Munich – Berlin, 1903), 140ff.; DANIEL WALEY, *The papal state in the thirteenth century* (London, 1961), 212ff.; JOHANN HALLER, *Das Papsttum: Idee und Wirklichkeit*, rev. ed., 5 vols. (Esslingen am Neckar, 1962), V, 21ff.; further, PETER PARTNER, *The Lands of St. Peter: the papal state in the middle ages and the early renaissance* (Berkeley – Los Angeles, 1972), 277ff. GEORG OSTROGORSKY, *Geschichte des byzantinischen Staates*, 2nd ed. (Munich, 1952), 361ff.; and, A. A. VASILIEV, *History of the Byzantine Empire* (Madison, WI, 1952), 536ff., present the Byzantine point of view, and so does WARREN TREADGOLD, *A history of the Byzantine State and Society* (Stanford, 1997), 735ff.
- 4 *Chronicon pictum*, henceforth, *Chronicle*, c.184, SSH, I, 470f. Letter of Charles I to the Abbot of Monte Cassino, dated September 13/15, 1269, in *Anjoukori diplomáciai emlékek* [Diplomatic documents of the age of the Anjous], ed. GUSZTÁV WENZEL, 3 vols. (Budapest, 1874-76), I, 21ff.; KATONA, I, 854ff.; further, VASILIEV, 592ff.; EUGEN DARKÓ, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII Jahrhunderts* (Weimar, 1933). HÓMAN – SZEKFÜ, I, 588f. For a detailed family tree of the female line of the Árpád dynasty, see *ibid.*, I, 592. Also, essay by V. HONEMANN, “A medieval queen and her stepdaughter: Agnes and Elizabeth of Hungary,” in *Queens and queenship in medieval Europe*, ed. A. J. DUGGAN (Woodbridge, 1997), 109ff. Z. J. KOSZTOLNYIK, *Hungary in the thirteenth century* (New York, 1996), 246f., and 253, nn. 71-72.
- 5 *Chronicle*, c. 187, SSH, I, 478f; IMRE NAGY *et al* (eds.), *Hazai Okmánytár* [Collection of domestic writs and documents], 8 vols. (Győr – Budapest, 1865-91), cited hereafter as HO, VII, 225f.; KÁROLY SZABÓ, *Kun László* [Ladislas IV the Cuman] (Budapest, 1886; repr., 1988), 179f.
- 6 For the letters of April 21, 1291, and of September 21, 1291, see *Árpádok új Okmánytár* [New document collection of the Árpád age], ed. GUSZTÁV WENZEL, 12 vols. (Pest, 1860-74), cited hereafter as AUO, I, 76f., and 78f. Pope Nicholas IV sent Benevenuto, bishop of Gubbio (ep. Eugubinum), as his legate to the Hungarian court – cf. letters of September 9, 1290, in AUGUSTUS POTTHAST (ed.), *Regesta pontificum Romanorum*, 2 vols. (Berlin, 1875; repr. Graz, 1957), cited hereafter as POTTHAST, nn. 23386, 23387, 23388, and, n. 23398; for text, see VMH, nn.589, 590, 591, and 592; also, WENZEL, *Anjoukori dipl. emlékek*, I, 366f. For sources recording the election of Nicholas, see POTTHAST, II, 1826.

report about public affairs in the kingdom, but the archbishop failed to respond, sent no evaluations of conditions in the realm to Rome, as if to emphasize the view held by members of the Hungarian nobility that the Roman See had no right to intervene in the domestic dynastic issues involving the country.⁷

Rome, however, would not take no for an answer. The pontiff dispatched the bishop of Gubbio, Benevenuto, *ep. Eugubinus*, to Hungary. The letter of commission handed to the bishop provides fascinating reading, as it is a provocative summons for an intellectual duel challenging the Hungarian nobles' point of view. Rome insisted that the realm of Hungary belonged to, came under the jurisdiction of, the Holy See, therefore Rome had to provide for, take special care of, it. From the tone of the papal letter one may further conclude that the Pope reserved the right for himself to interfere at his pleasure in the affairs of the kingdom.⁸

Nicholas IV (1288-92) was the first Franciscan (Minorite) friar, former General of his order, to occupy the papal throne,⁹ of whom it has been recorded that during his pontificate the Church was able to expand its missionary activities as far as China.¹⁰ During his pontificate, in the dynastic feud between the Colonna and Orsini families vying for political influence in Rome, Nicholas IV established working relations with the Colonna family, and maintained friendly ties with the ruling house in Naples. On the other hand, as Roman pontiff, Nicholas IV displayed an unsure disposition, his policies were insecure, lacking clearly conceived goals and vision.¹¹

A word of explanation will be in order here. In order to understand the political backdrop of the age, one ought to realize that Emperor Michael VIII of Byzantium was definitely interested in maintaining good working relations with Rome. However, in 1281, Charles I of Naples and Sicily was able to secure the election of his protégée, who ascended the papal throne as Martin IV. As Roman pontiff, Martin IV immediately excommunicated the Byzantine emperor, and pronounced as a Crusade the military action Charles I had planned to undertake against Byzantium.¹² The Greek court, however, had been aware of the threat, and when the fleet prepared by Charles I for the

---

7 Cf. STEPHANUS KATONA, *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae*, 7 vols. (Pest - Buda, 1779-81), VI, 1087f., and 1089ff.

8 As it is evident from the papal writs addressed to Benevenuto, Sept. 7, and 8, 1290, see POTTHAST, n. 23384, and 23385; text (of both writs), in VMH, n. 588.

9 POTTHAST n. 23342, and nn. 23384 and 23385; VMH, nn. 386, and 388; KATONA, *Historia critica*, VI, 1036f.

10 POTTHAST, II, 1756; further, F. X. VON FUNK - KARL BIHLMEYER, *Kirchengeschichte*, 8th rev. ed. (Paderborn, 1926-30), II, 197; Haller, V, 77; HORACE K. MANN, *Lives of the Popes in the Middle Ages*, 18 vols. (St. Louis, MO, 1932; repr. Nendeln, Lichtenstein, 1966), XVII, 6ff.

11 HALLER, V, 77ff., and 345; MANN, XVII, 179ff.; "Unter seinem Pontifikat erfolgten die Schläge, welche der Herrschaft der Abendländer im hl Lande ein Ende bereiteten" - cf. FUNK - BIHLMEYER, II, 197.

12 On April 10, 1281, Potthast, II, 1757f., following n. 21741; and, n. 21815; see further, "Continuatio Altabensis," MGHSS, XVII, 409; or, "Iacobi Aure Annales," a. 1281, *ibid.*, XVIII, 293. OSTROGORSKY, 370; VASILIEV, 597f. On the name Martin IV: "... es vor ihm nur einen Papst Martin (649-55) gegeben hat," HALLER, V, 58, note 1, or "eigentlich Martin II, doch werden herkömmlich auch die beiden Päpste Marinus I (882-84), und Marinus II (942-46) als Namensbrüder gerechnet," FINK-BIHLMEYER, II, 196, note 2.

invasion of Byzantine territory stood ready by the end of March, 1282, an anti-Charles (anti-French, anti-foreign) insurrection had broken out in Palermo, an insurrection also supported by Peter III of Aragon, and this event known as the „Sicilian Vespers” had not only ended the threat of the invasion of Byzantine Balkan territory, but ended for ever the rule of the Anjous in Sicily.¹³ On the other hand, Byzantium might have become the real loser in this affair, because, in order to achieve his goal, Michael VIII had to spend large amounts of money lavishly on his anti-Angevin diplomacy in order to save his shrinking empire, thereby he completely ruined the empire’s economy.¹⁴

Was it, could it have been, the firm intention of Pope Nicholas IV to compensate the Anjou dynasty of Charles I – who, on account of the 1282 “Sicilian Vespers,” had been dispossessed of Sicily – by obtaining for them the Hungarian Crown?¹⁵ The Pope’s intentions would have been firmly challenged by Andronikos II Paleologus of Byzantium (who ought to have been a professor of classics rather than a scheming Greek emperor), successor of the grandiose Michael VIII, on the grounds that – what piquancy of fate – Anna, the first wife of Andronikos II, was the daughter of Stephen V, king of Hungary, thus the sister of Charles I of Naples.¹⁶

The bishop of Gubbio did not go to Hungary, so noted Stephen Katona, an eighteenth century Hungarian historian.¹⁷ Bishop John Ugoccione of Iesi became the papal legate to visit the realm.¹⁸ During all this time, though, the Hungarian nobles acknowledged the last Árpád male scion, the heir born to Stephen – the youngest son of Béla IV (1235-70) – and Stephen’s second wife, Tomasina Marosini, as their king, known as Andrew III (1290-1301).¹⁹ Simultaneously, Rudolf I of the House of Hasbsburg (German monarch, 1273-90) declared the Hungarian realm to be an imperial fief he had transferred upon his son, Albert, duke of Austria,²⁰ on the grounds, Rudolf argued, that, as the godson of Emperor Frederick II (1210-50), he had

13 Cf. “*Historia Sicula a morte Friderici II, 1250-1294*,” anno 1282, in *Rerum Italicarum Scriptores*, ed. L. A. MURATORI, 28 vols. (Milan, 1723-51, and recent reprint), cited hereafter as RISS, XII, 1013ff.; also, Niccolò Speciale on prevalent social conditions, “... que omnia ... patienti animo Sicul tolerassent, nisi ... alienas foeminas invasissent” – see his “*Historia Sicula, 1282-1337*,” i:2, *ibid.*, X, 924; LOSERTH, 204ff.; HALLER, V, 61ff..

14 OSTROGORSKY, 369ff.; VASILIEV, 597ff.; TREADGOLD, 736ff.

15 As implied in the papal writ of July 30, 1290, POTTHAST, n. 23342, VMH, n.586; HÓMAN – SZEKFŰ, I, 611ff.

16 W. MILLER, *The Latins in the Levant, 1204-1566* (London, 1908), 176; she was Anna, the daughter of King Stephen V (1270-72), thus a sister of Maria, the wife of Charles II the Lambe of Naples-Sicily), and of Ladislas IV (the Cuman) of Hungary (1272-90); see also VASILIEV, 583. The second wife of Andronikos II, Violanta – Irene, died in 1317; cf. F. COGNASSO, “Una crisobolla di Michele IX Paleologo per Teodoro I di Montferrato,” *Studi byzantini*, 2 (1927), 43ff.

17 On this, see KATONA, *Historia critica*, VI, 1040ff. On Ugoccini’s original assignment, see the papal letters of September 13, 1290, Potthast, n. 23398; VMH, n. 592.

18 See his instructions from Pope Nicolas IV of Jan. 2, 1291, in POTTHAST, nn. 23513, 23515-23516, VMH, n. 594; KATONA, *Historia critica*, VI, 1046, and compare with the papal letters, dated Jan. 31, 1291, and addressed to both the archbishops of Esztergom and of Kalocsa, POTTHAST, n. 23542, VMH, n. 548, and nn. 601, 598, 599, 603, 604, 600, 602 – in that order.

19 Chronicle, c. 186, SSH, I, 475f.

20 As evidenced by the papal writ addressed to Benevenuto, POTTHAST, n. 23384, VMH, n. 588; KATONA, *Historia critica*, VI, 1046f.

witnessed when the envoy of King Béla IV had, in his king's name, submitted the kingdom as a fief to the German emperor.²¹

Rome refused to acknowledge the German claim over Hungary. Following the guidelines of Pope Gregory VII, the curia argued that were Hungary a fief, it would only be the fief of the Apostolic See because it was Rome (Pope Sylvester II) who sent the crown with which the first Magyar monarch (Stephen I) had been crowned (in 1001).²² On those various grounds, Hungary belonged to the Roman Church, Pope Nicholas IV had informed Rudolf; therefore, the curia could not support his expansionist plans involving Hungary. As a matter of fact, the pontiff called upon the German court not to entertain further claims to the Hungarian realm that, really, belonged to the Roman Church, reminding Rudolf that, as the protector of the Church, he had to respect and protect the rights of the Church.²³ The pontiff addressed a similar letter to Albert of Austria. He also instructed Bishop Ugoccione, the papal legate, that were he to meet with the German monarch and/or his son during his visitations, he will have to instruct them that they must not dare occupy, or take possession of, Hungarian land.²⁴

Although the nature of the juridical claim of the curia concerning the Hungarian realm remained obscure, it becomes evident from the text of the papal writ that the pontiff reserved for himself the right to judge the case on threefold grounds.²⁵ It is evident that Rome disregarded the fact that the realm's nobility had already elected and even crowned Andrew III.²⁶ That members of the hierarchy had participated in the coronation, is evident from the attitude displayed by the Archbishop of Esztergom, when he tacitly refused to comply with the request of the Roman See to provide a report about conditions in Hungary.²⁷ In his letter of December 20, 1290, Pope Nicholas IV ordered the Legate, the bishop of Iesi, to render a full scale account of political conditions in the realm, and to extend protection to the widowed Queen Isabella, wife of Ladislas IV the Cuman (she was, after all, the daughter of Charles I of Naples), and to make certain that her income, chattel and other goods were secured.

---

21 See papal writs addressed to Rudolf, in Potthast, 23386 and 23385 (in that order); VMH, nn.589 and 588; KOSZTOLNYIK, *Thirteenth century*, 350f. The argument concerning Rudolf's claim may be based upon an entry in Albericus Trium Fontium, "Chronicon," MGHSS, XXIII, 939,15-16; KOSZTOLNYIK, 122.

22 "Cum autem prefatum regnum ad Romanam ecclesiam ab antiquo etiam noscatur" - of Jan. 31, 1291, POTTHAST, n. 23542; VMH, n. 601; Pope Gregory VII claimed suzerainty over Hungary - cf. ERICH CASPAR (ed.), *Das Register Gregors VII.* MGH Epp. selectae, 2 vols. (Berlin, 1920-23; repr. 1990), ii:13.

23 Pope Nicholas IV to Rudolf, December 28, 1290, POTTHAST, n. 23510, VMH, n. 593; MGHLL, Const. III-1, 439; KATONA, *Historia critica*, VI, 1050ff. Albert attempting to make good his claim, suffered a bloody defeat, as it is evident from the Austrian Annals - "Continuatio Vindobonensis," anno 1291, see MGHSS, IX, 716, and from the diplomas issued by King Andrew III on August 26-28, 1291, in EMERICUS SZENTPÉTERY - IVAN BORSA (eds.), *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, 2 vols. (Budapest, 1923-87), cited hereafter as Regesta, nn. 3801 - 3804.

24 POTTHAST, nn. 23543 and 23544; VMH, nn. 598 and 599.

25 As of Jan. 31, 1291, see Potthast, n. 23547; VMH, n. 600.

26 "... a baronibus regni dux Andreas feliciter coronatur" - Chronicle, c. 186, SSH, I, 476f.

27 As it is evident from the Pope's letter of Dec. 20, 1290, and especially from the letter of Jan. 31, 1291, see POTTHAST, nn. 23502, and 23542; VMH, nn.596, and 601.

Likewise, in his writ of January 2, 1291, the pontiff directed the Legate to find out whether Ladislas IV had died as a Roman Catholic Christian?²⁸

The papal legate might have arrived in Hungary during the latter half of 1291, at a time when, Andrew III had already, with the cooperation of the barons of the realm, solidified his hold over the country, in fact, successfully ended a warring effort against his rival, Albert, duke of Austria.²⁹ The wording by the chronicler may be a little too strong, but referred to reality. Andrew III concluded an advantageous peace treaty with the Austrian duke, in that he had, upon the death of his first wife, the Polish-born Fenana in 1296, married Agnes, the daughter of the Austrian duke – who, by 1298, became Emperor Albert.³⁰

Following papal directives, the Legate was not allowed to acknowledge the kingship of Andrew III, nor did he challenge it. Instead, he attempted to persuade the monarch and the headmen: the spiritual and temporal lords, of the realm to submit the claim for royal succession to the judgement of the Holy See. His efforts met with no great success.³¹ His activities only aided the cause of the king's opposition. The chronicler spoke, "among others," *de quamplyures*, of various individuals who, it is said (*ut dicitur*, italics mine, as the chronicler implied that his information rested on hearsay), out of sheer spitefulness toward King Andrew requested that Pope Boniface VIII give them a king.³²

In this regard, the letter of Pope Boniface VIII of March 13, 1299, is of interest, where he recorded that one of the Hungarian nobles of the king's opposition, named Ivan Némétúvári, took an oath into the hands of the papal legate to the effect that he will only accept, submit to, and obey the person as the lawful monarch of the realm, whom Rome will designate and confirm in his kingship.³³ On the other hand, the high nobles loyal to the king, mainly members of the higher clergy, were far less willing to settle for a compromise. They maintained that Andrew III had been elected to the throne as the scion of the Árpád dynasty, and his right of inheritance was beyond any doubt. There was no need for papal approval, just as his predecessors had no need of it. Members of the hierarchy and nobles loyal to the monarch not only refused to obey the Legate, but, in fact, accused of treason all those who wanted to dethrone the king, and – as it is evident from the papal letter – had excommunicated Ivan Némétúvári, who had previously refused to acknowledge the rightful kingship of Andrew III.³⁴

---

28 Cf. POTTHAST, n. 23514; VMH, n. 595.

29 "... cum exercitu maximo Ausriam debellavit;" – cf. SSH, I, 477,4-5; and, Andrew III's diploma of July 3, 1291, RA, n. 3735; AUO, X, 23f. On documents related to Hungary, and preserved in Italian archives, see *ibid.*, III, 297ff.

30 SSH, I, 477,22-25; GEBHARDT, I, 408ff..

31 Again, the papal writ of Jan. 31, 1291; further, papal directives of Jan. 2, 1291, POTTHAST, nn. 23513, 23547-23548; VMH, nn. 594, 600, and 602. John of Iesi's report has not come down to us; see MANN, XVII, 171f.

32 "... in praeiudicium regis Andree a papa Bonifatio VIII-o regem, ut dicitur, petierunt." Cf. SSH, I, 477,4-13.

33 See letter (by Pope Boniface VIII) of March 13, 1299, POTTHAST, n. 24791; VMH, n. 618.

34 As it is evident from the text, (Prince) Andrew had entered Hungary already during the reign of Ladislas IV, "eo quod esset dux qui deberet portionem in regno regis Andree titulos [*sic*; titulo] avi sui;" SSH, I, 476,17-19. The term *avi sui*: because of his grandfather, Andrew II of Hungary (1205-35).

In spite of the negative tone members of the Hungarian hierarchy had taken toward the Legate in defense of what they had considered as their country's interests, in their own personal attitude they showed respect and full obedience toward Rome, and toward the Legate, as it is evident from the letter the Legate has addressed to the bishop of Transylvania. (In that letter, the Legate authorized the bishop to handle and judge the case of an excommunicated priest in accordance with his personal judgement.)³⁵ Upon the death of Pope Nicholas IV, his Legate had left the territory of the kingdom.³⁶

The papal throne remained vacant for the next two years. The twelve Cardinal-electors were divided by the rivalry between the Orsini and the Colonna families in Rome. During the pontificate of Nicholas IV, the Colonna clan gained political clout over the Orsinis, and now the Orsini clan feared that after the death of the pontiff their rivals would still hold on to their advantageous position at the curia. The "middle party" among the cardinals – if such a group ever existed – was unable to assert itself.³⁷ After two years of fruitless negotiations, the king of Naples and his son, Charles Martel – upon whom his Hungarian-born mother, Queen Maria, had transferred her claim to the Hungarian throne³⁸ – made an appearance among the Cardinals, officially, to urge them to speed up the election process, but in real, to put pressure on, to influence the outcome of the election, though Cardinal Gaetani had let them now that, quite frankly, their presence and stay in Rome was unnecessary.³⁹ The results of the papal election now in progress would have had no impact on the realization of Charles Martel's claim to the Árpád throne.⁴⁰

One ought to bear in mind in the background of the papal election process in Rome the Anjou – Aragon hostile controversy over Sicily. Would the House of Anjou lose, and the Aragon dynasty gain, control of the island?⁴¹ After months of long delay, Peter Morrone, the hermit of Sulmonese, was elected pope on July 5, 1293.⁴² Cardinal Latino, who held a high personal regard for the hermit of saintly reputation, and whose attempts at church and religious renewal were strongly influenced by the reform ideology of

35 Cf. *Fontes rerum Austriacarum*, Abteilung II: *Diplomataria et acta*, 47 vols. (Vienna, 1849-92), XV, 179ff.

36 Nicholas IV was buried near the tomb of Saint Jerome in St. Mary's Major in Rome – cf. PTOLEMY OF LUCCA, *Historia ecclesiastica*, cited hereafter as HE, xxiv:27, in RISS, XI, 752ff., esp. 1198.

37 Ibid.; Iacobi Auriei "Annales Ianuenses," MGHSS, XVIII, 288ff., esp. 340ff. On "Sedisvakanz," see Haller, V, 91ff.; Giulia Barone, "Niccolò IV e i Colonna," *Niccolò IV: pontificato tra oriente ed occidente*, ed. Enrico Manestri (Spoleto, 1991), 73ff., esp. 82ff.

38 AUO, I, 76ff., but esp. 84f., n.101; also, MANN, XVII, 169f.

39 LUCCA, HE, xxiv:28; RISS, XI, 1198f.; MANN, XVII, 263.

40 FUNK – BIHLMEYER, II, 197f.; HALLER, V, 92.

41 PETER HERDE, *Cölestin V, 1294*, vol. 16 of *Päpste und Papsttum* (Stuttgart, 1981), 31ff.; the pontiff's life, "Vita et obitus beati Petri Celestine papae quinti," ii:21, *ibid.*, 223ff. The essay by H. SCHULZ, "Peter von Murrhone (Papst Cölestin V)," *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, 17 (1897), 363ff., and 477ff., still valuable an article. Celestine V resigned on December 13, 1293, – POTTHAST, II, 1921; LUCCA, HE, xxiv:30; RISS, XI, 1201; Siegfried von Balhausen's report, a German priest who lived in Rome at this time, "Compendium historiarum," MGHSS, XXV, 684ff., esp. 712; further HALLER, V, 94ff.; and, HERDE, 144ff.

42 Although Celestine V had made an approach – POTTHAST, n. 23984; LUCCA, HE, xiv:29. C. J. HEFELE, *Conziliengeschichte*, vol. VI, 2nd ed. (Freiburg, 1890), 269ff.

Joachim of Fiore, cast the first favorable vote in the conclave.⁴³ And yet, the new pontiff, Celestine V, elected almost out of sheer necessity, was not able to govern the Church, and within a period of five months resigned his high office on December 13, 1294.⁴⁴ During the five months of his pontificate, the pontiff remained completely under the tutelage of the court of Naples, fulfilled any request the king had made, and, on those grounds, the first act of his successor was to cancel all grants Celestine V (and even Nicholas IV) had made, to void any appointments Celestine V had approved of.⁴⁵ It is to be noted that, although Celestine V had spent several weeks at the court of Naples, he did not intervene in the controversy concerning the Hungarian throne – at least there is no available written evidence to argue this point of view to the contrary.⁴⁶

Upon the resignation of Celestine V, Benedict Gaetani had unanimously, and yet, by scrutiny (on election by *scrutiny*, see *Ordo Romanus XIV*) been elected to the consternation of Charles II of Naples; he assumed the name of Boniface VIII.⁴⁷ Now, both Charles II and his son, Charles Martel, did everything conceivable to assure the new pontiff's support for the realization of their own interests. For example, the chronicler in the *Monumenta Erphesfurtensia*, anno 1294, recorded that at the first public dinner given by the pope, it was the monarchs of Naples and of Hungary who had served up the dishes,⁴⁸ a remark ignored by the eminent church historian Johann Haller who had ignored, or played down the significance of this incident by arguing instead that Pope Boniface VIII had carried out great political and personal purges right at the beginning of his pontificate.⁴⁹

The new Pope – a highly intelligent, and well educated man of extraordinary physical appearance – intended to end wars in war-torn Europe, to bring peace among rulers vying for power with each other, and to establish a commonwealth based upon Christian principles among peoples. At the beginning of his reign, he at once negotiated and brought forth peace between the Anjou and Aragon dynasties,⁵⁰ and sent a legate to the French and English courts to persuade both the French and English monarchs to bury their hostilities with each other.⁵¹

43 LUCCA, *HE*, xxiv:34, RISS, XI, 1201f. "Der Nachfolger war schnell gewählt," noted HERDE, 143f.; Celestine V's "Vita," ii:21, *ibid.*, 223ff.

44 HEFELE, VI, 284; LUDWIG MOHLER, *Die Kardinäle Jakob und Peter Colonna. Ein Beitrag zur Geschichte des Zeitalters Bonifaz' VIII* (Paderborn, 1914), 30ff., esp. the "Memorandum of the Cardinals," and Card. Stephaneshi's *Opus metricum*, on the "electione et coronatione Bonifacii VIII," *ibid.*, 33ff.

45 "Primum quod fecit, fuit, quod revocavit omnes gratias factas per Nicolaum IV et Celestinum V," and from Naples transferred the curia to Rome, see LUCCA, *HE*, xxiv:36. "... die unwürdige Abhängigkeit von König Karl hörte sofort auf," remarked HALLER, V, 100. In his letter of October 28, 1295, the pontiff acknowledged Nicholas as bishop of Veszprém – see POTTHAST, n. 24203; VMH, n. 613.

46 See GEORGIUS FEJER (ed.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 44 vols. (Budae, 1829-44), cited hereafter as CD, VI-2, 150ff.; it is to be noted, though, that the document lacks an entry in the papal Register.

47 FUNK – BIHLMEYER, II, 248f..

48 See *Monumenta Erphurtensia*, saec. xii, xiii, xiv, ed. O. Holder – Egger, SSrG (Hanover, 1890), anno 1294.

49 Cf. PTOLEMY DE LUCCA, *HE*, xxvi:36; compare with VMH, n. 613.

50 HEFELE, VI, 284.

51 BOAS, 203ff.

Although the curia had already acknowledged Mary of Naples as Queen of Hungary in 1293, Boniface VIII assumed a neutral attitude in the controversy surrounding the succession to the Hungarian throne.⁵² Although in August, 1295, he had, upon the death of Charles Martel, recognized Martel's seven year old son, Charles Roberto (Caroberto) as king of Hungary,⁵³ some eighteen months later, he decided that the crowns of Naples and of Hungary must not be worn by one and the same person.⁵⁴ And yet, he did not directly intervene in the question of Hungarian succession, nor did he attempt to persuade members of the Hungarian hierarchy to assume an

anti – Andrew III attitude. When, for example, he called upon the Némétújvár family – who were blind supporters of Anjou interests – to return some goods that had been taken from the Church, the pontiff entrusted Archbishop Ladomer of Esztergom – supporter of Andrew III of the House of Árpád – to direct legal proceedings that involved the Némétújvár family.⁵⁵

When, in early 1298, Archbishop Ladomer had died, the Esztergom cathedral chapter elected Gregory Bododi, archdean of the Székesfehérvár cathedral chapter, and the vice-chancellor of King Andrew III, to replace him. Indeed, Gregory signed as the Archbishop-elect of Esztergom on the royal writs that had been issued on February 17 and February 24, 1298.⁵⁶ However, after the king had confirmed the election, Bododi unexpectedly crossed the party line, became disloyal toward his royal master, and joined the group of Anjou-sympathizers. Indeed, it must have been no surprise that it was Antony, a Franciscan (Minorite) friar, and bishop of Csanád, who signed as the King's vice-chancellor the royal diploma issued on March 29, 1298;⁵⁷ it is further clear from papal documents that members of the Esztergom cathedral chapter appealed to Rome, lest Gregory Bododi gain papal confirmation as the new archbishop.⁵⁸

The pontiff, being a lawyer and a diplomat, assumed a neutral attitude in the question of election by the Esztergom chapter, as to the identity of the new archbishop, just as he remained neutral in asserting approval or disapproval of Árpád, or of Anjou eligibility for the Hungarian Crown. He delayed reaching a decision in the Esztergom case for about a year; then in a bull, dated January 28, 1299, he further postponed his decision in the case to a later date, but, he named Gregory as ecclesiastical *Procurator* in both temporal and spiritual matters at the see of Esztergom.⁵⁹ Strangely, and contrary to the custom at the curia chancery, Pope Boniface VIII failed to notify either the king (Andrew III), nor the Anjou pretender (Caroberto) of his decision.

Simultaneously, in one of the several bulls dated January 28, 1299, the pontiff sent a detailed, richly worded substantial message to the inhabitants of the Hungarian realm. He referred to the country as a land of wide expansion, and spoke of its inhabitants as people of noble disposition, depicted the realm that had, under divine

52 BOAS, 262ff.

53 On basis of the papal letter of May 31, 1303 – POTTHAST, n. 25252; VMH, I, n. 635.

54 POTTHAST, n. 24473; CD, VI-2, 59ff.

55 CD, VI-2, 62ff., though, there is no record in the papal Register.

56 Cf. RA, n 4173, text in KATONA, *Historia critica*, VII, 1184ff.; and, RA, n. 4174, text in AUO, V, 186.

57 RA, n. 4176; CD, VI-2, 124f.

58 As it may be evident from the papal correspondence, POTTHAST, n. 24773; VMH, I, 382ff.

59 Ibid., I, 383f.; AUO, X, 209ff.; KATONA, *Historia pragmatica*, I, 898f.

inspiration, submitted to the Christian faith, whose royal dynasty has given numerous saints to the Church; a land, where the priests were well educated men, and members of the nobility excelled as heroes in battle, and its population remained loyal to the Christian faith and to the Church. In sum, Pope Boniface VIII regarded the Hungarian realm as an example among other Christian kingdoms.⁶⁰

His Holiness complained, however, that conditions in the country had deteriorated so much. It was threatened with a decline from which there will be no recovery. Due to almost constant warfare, he wrote, the number of the population sank so low that it gave cause to worry. The kingdom had also been surrounded by non-conformist heretics and pagans, who were attacking Christian beliefs. Therefore, he regarded it as imperative that the realm possess a strong man who was well acquainted with the country's conditions, and found a solution for problems when needed. And now the pontiff let the other shoe drop: this strong man was Gregory Bododi, the *Procurator* he had named for Esztergom, to whom he now granted special authority to deal with all heretics and pagans, and apply ecclesiastical punishment to all troublemakers in the kingdom.⁶¹

In a very similar manner, the pontiff authorized Gregory to investigate the case of Ivan Németújvári who failed to acknowledge the kingship of Andrew III because (he claimed) he did not know that the Roman See had previously recognized Andrew III as king, and whom, for that reason, Archbishop Ladomer had excommunicated. In taking this step, Pope Boniface VIII openly took sides with the Anjous in the controversy surrounding succession to the throne, and prepared the way on which Caroberto may realize his ambition for inheriting the Hungarian Crown – if not during the lifetime of Andrew III, but immediately upon his death.⁶²

The Hungarian chronicler recorded the situation from a different angle by saying that after Andrew had been crowned by the barons of the realm, *a baronibus regni coronatus*, and after Andrew III had, most certainly with help from the barons, conducted a successful campaign on his western border, and brought his relations in order with the German pretender to the throne, thereby consolidating his position on the domestic front, the king's most ferocious domestic opponents had been gathering strength and made a fateful decision by appealing to the Roman pontiff himself, that he send them a king.⁶³ It was under these circumstances that at the diet held at Rákos meadow (some record has, at the church of the Dominicans), in early May, 1299, Gregory, the ecclesiastical *procurator* of Esztergom, failed to appear in person, but through his personal delegate lodged a complaint to the effect that the monarch had constantly questioned the role held by Esztergom, *recte*: his ecclesiastical status at the archiepiscopal see of Esztergom.⁶⁴

60 VMH, I, 383; Mann, XVIII, 106ff.

61 Dated Jan. 28, 1299, VMH, 382ff.: the pontiff granted Gregory, now *administrator* of the see of Esztergom, inquisitorial powers to maintain law and order the realm, though " ... he had never been consecrated, and had no real authority in his diocese, while ... the Archbishop of Kalocsa ... was a strong supporter of Andreas." Boase, 262.

62 See POTTHAST, n. 24791, dated March 12, 1299], VMH, n. 618; CD, vi-2, 225f.; KATONA, *Historia critica*, VI, 1217ff.

63 SSH, I, 477, 9-13.

64 "In generali congregatio nostra in Pest, in ecclesia praedicatorum habita," - i.e., at, or, in the Dominican church - see HO, VIII, 445ff.; CD, VI-2, 210ff. The royal writ, dated July 28, 1299, see RA,

Indeed, on a royal writ, dated July 7, 1299 – as far as the writ is authentic; there is no record of it in the royal register; the Hungarian bishops' letter to Rome cited below is the sole source evidence for this episode – Andrew III appealed to Rome to protest the continued stubborn misbehavior of the administrator at the archiepiscopal see at Esztergom. Gregory, however, the *procurator*, to re-emphasize his complaint, referred to himself as a papal legate, and in that capacity he called for a meeting to be held at Veszprém for members of the Hungarian hierarchy. The bishops turned down the invitation on grounds that they knew nothing about the appointment of a new papal legate. In their response to Rome, members of the hierarchy made their position clear that by turning down Gregory's invitation they had shown no disrespect toward the Holy See.⁶⁵

The curia identified itself with, or purposefully misinterpreted, the attitude shown by members of the Hungarian hierarchy, because in the already cited letter of January 28, 1299, Pope Boniface VIII confirmed Gregory, Archbishop-elect of Esztergom in his office, that is, in the government of Esztergom and of the other, especially of the Székesfehérvár, churches (dioceses), so that he promote the interests of the Church in the whole realm.⁶⁶

In this manner, the attempt by the loyal members of the Hungarian hierarchy to confirm the constitutional position of their monarch has not been very successful, though, according to a writ dated March 30, 1300, the plan by Gregory, the Administrator, or Archbishop-elect, of Esztergom, for arranging for the arrival of Caroberto in Hungary – to be supported by armed Italian contingents and under papal tutelage – likewise turned into a failure.⁶⁷

King Andrew III has held a diet at Pest, the record has it, "datum pro memoria ... in Generali Congregatione domini Regis, quam in Pest cum Baronibus, Cumanis et aliis nobilibus Regni celebravit," on *festo Barnabe Apostoli*, that is, June 11, presumably 1300 (as the document referred only the feast of the Apostle, without a year),⁶⁸ while the Anjou pretender to the Árpád throne received no encouragement whatsoever from the papal curia, where they regarded Caroberto's attempt at entering Hungary under his father's auspices as too hurried and premature.⁶⁹

These developments notwithstanding, the Hungarian chronicler (who, to cite C. A. Macartney, literally ignored the reign of Andrew III), took note that the Roman pontiff

---

n. 4258, also referred to the diet – text in AUO, X, 329ff., esp. 330. KATONA, *Historia pragmatica*, I, 904f.

65 Royal diploma, dated Jan. 29, 1300, RA, n. 4293; text in HO, VI, 452ff. See the letter drafted by the bishop of Veszprém – CD, VI-2, 201ff.

66 As it may be concluded from the papal writ, cited above, n. 58 – Potthast, n. 24773, VMH, I, 382; AUO, V, 209ff., and compare with Loserth's remarks on "die Überspannung der päpstlichen Machtansprüche," in his *Späteres Mittelalter*, 207. There are two writs, dated Febr. 17, and Febr. 24, 1298, logged in the Royal Register – RA, nn. 4173, 4174 – that were issued and signed by vice chancellor Gregory, "Strigoniensis eccl. electi, au. n. vicencanc. ....," see KATONA, *Historia critica*, VII, 1184f., and AUO, V, 186, respectively, though the published text of the latter simply concludes with "Nosse desidero....," and with the date of issue.

67 Cf. *Anjoukori diplomácia*, I, 143f.

68 The document referred only to the feast, without rendering the year – see AUO, V, 262.

69 Judged by its date, "datum in Pest in festo Barnabe Apostoli," that is, June 11, the royal writ referred to the diet held in Pest, in 1300: "in Generali Congregatione domini Regis, quam in Pest cum Baronibus, Cumanis et aliis nobilibus regni celebravit;" cf. AUO, X, 458.

had in 1299 responded to the request made by the monarch's domestic opponents – they were scions of Kőszeg clan, such as John and Henry, and others – in that, during the reign of King Andrew, *adhuc Andrea rege vivente*, he has sent the eleven year old Charles to Hungary.⁷⁰ As a matter of fact, the chronicler noted that in supporting the cause of Charles, the pontiff dispatched several envoys to Hungary, but the envoys accomplished nothing, and returned to their home base. The quote from the Chronicle clearly indicates that the chronicler, so resentful of King Andrew III, clearly recorded events with a biased, strongly subjective, and awkward tendency.⁷¹

The monarch – and one has to visualize the young king in poor physical health, but of clear mind, a man born to rule, and ask, what went on in his mind while being almost constantly harassed by vicious jealous opponents during his reign – now made a countermove. He sent Bishop Antal (Anthony) of Csanád, his vice-chancellor, and Bishop Benedict of Veszprém, as his personal envoys to Rome to represent the realm during the Year of Jubilee, 1300, and establish personal contact with His Holiness, the Pope. Boniface VIII gave the two bishops a friendly reception (so they reported upon their return from Rome);⁷² thereupon, Andrew III dispatched Peter Bonzano of Treviso to the curia to inquire and to make certain that, first, the Roman See would not support the claims of his rival(s) for his Crown; last, to persuade the curia to relieve Gregory of his administrative (that of a *procurator*) role in Esztergom. As for replacement, the king requested that the curia appoint Bishop Antal of Csanád as the Archbishop of Esztergom.⁷³ From the three letters here cited, one dated from Venice on September 18, 1300, another sent from Rome and dated September 25, 1300, and the last, probably still dated from Rome in 1300, by Peter Bonzano it becomes quite clear that in Rome, at first in a most friendly atmosphere, he conducted negotiations to enhance the promotion of Bishop Antal to the archepiscopal see of Esztergom.⁷⁴ During his talks Bonzano soon realized that the curia viewed with skepticism the dynastic efforts of the court of Naples at acquiring the throne of the Árpáds.⁷⁵

It is very likely, though, that Bonzano not being too familiar with the labyrinths of Roman diplomacy easily misunderstood the seemingly friendly attitude shown by the curia and the cardinals toward the Hungarian question, a friendliness that gradually

70 The chronicler literally ignored the reign of Andrew III – SSH, I, 477f.; and, compare with Peter of Bonzano's letter of September 18, 1300, see AUO, V, 260f.

71 SSH, I, 478,14-28. "Andrew's reign is passed over almost in silence," noted C. A. MACARTNEY, *The medieval Hungarian historians* (Cambridge, 1953), 132.

72 See *A veszprémi püspökség római levéltára* [The Roman archives of the Veszprém bishopric], 2 vols. (Budapest, 1896-99), II, xliii. On the Year of Jubilee, see Giovanni Villani, *Chronicon*, viii:36, and Haller's comments on "das Jubeljahr," V, 134, though, as he saw it, "das Jubeljahr kann Bonifaz nicht nach vorbedachten Plan eingeführt haben, da es erst am 22 Februar (Cathedra Petri), also mit Verlust von sieben und halb Wochen verkündigte," *ibid.*, V, 368, in ref. to Potthast, n. 24917; on indulgences, actually the pontiff confirming an existing one, "que tunc fuit," see the "Annales S. Blasii," MGHSS, XXIV, 825.

73 Reports by Peter of Bonzano, dated in Venice, Sept. 18, 1300, AUO, V, 260f., and one, dated from Rome, in 1300, *ibid.*, V, 263f.

74 As it may be evident from a report by Bonzano, dated Oct. 25, 1300 – cf. AUO, V, 260f.

75 Bonzano's report to the king; "sciatis pro certo, quod nepos Regis Caruli [sic] contra consilium et voluntatem domini Pape et Cardinalium amicorum suorum missus fuit per dominum regem ad partes illas ..." – cf. AUO, V, 262.

evaporated. Proof for this declining interest in the Hungarian issue – decline, that may have begun earlier – may be found in the curia directive, dated January 28, 1301, that authorized Gregory, the Administrator of Esztergom, to exercise inquisitorial powers over those who had caused domestic turmoil in the realm.⁷⁶

The summary by Potthast of the papal directive: “Gregorium, qui in Albensem praepositum primo, et postmodum in Strigoniensem archiepiscopum electus erit, ex *diversis considerationibus* [italics mine] procuratorem Strigoniensis ecclesiae ordinarique concedit” – that the pontiff had, after serious consideration, appointed Gregory, previously archpriest at Fehérvár, later archbishop-elect of Esztergom, executive procurator of the church (diocese) of Esztergom – speaks for itself. This lukewarm attitude displayed by the papal curia toward King Andrew III was further supported by – as mentioned above – the pontiff’s publicly taking a stand against the monarch, in that he dispatched several envoys to Hungary (who, though, soon returned to Rome without having accomplished anything). The latter instance is further proof that the Hungarian hierarchy in no uncertain terms resented any attempt made by the Roman curia at interfering in the issue of succession to the Árpád throne.⁷⁷

King Andrew further attempted to improve his domestic situation and relations with his neighbors by dynastic means, when, in 1298, he engaged his seven year old daughter, Elizabeth, to the nine year old son of King Vencel of Bohemia,⁷⁸ while he himself, upon the death of his wife, Fennena,⁷⁹ married Agnes, the daughter of Albert of Austria.⁸⁰ Incidentally, the writ issued by Queen Agnes, where she referred to her father as King of the Romans, must have been written in 1299.⁸¹

Upon the death of King Andrew III that had occurred on January 14, 1301,⁸² the high nobility of the realm grew divided into two sections. The nobles loyal to the

76 Ibid., V, 263f.; POTTHAST, n. 24775, dated Jan. 28, 1299; text in VMH, I, 384f., n. 617.

77 Chronicle, c. 187, SSH, I, 478,13-22.

78 Cf. “Continuatio Vindobonensis,” anno 1298, MGHSS, IX, 720.

79 Queen Fennena had issued a document on Sept. 8, 1295 – cf. HO, VII, 242f., though date and authenticity of the writ could be contradicted by a diploma presumably issued by Queen Agnes on May 1, 1295 (!); see AUO, X, 180ff. Should, instead of Agnes, the name of Feneann appear on the latter document?

80 See “Annales Florianenses,” anno 1296, MGHSS, IX, 750,24-25, though, for the accuracy of dates rendered, one may consider that, in the next sentence, the chronicler referred to Pope Nicholas IV (who had died in 1292); also, Heinrich Heimbürgensis “Annales,” anno 1295 (!), *ibid.*, XVII, 718,32-33, and Iohannis Victoriensis “Chronicon, libri VI,” iii:1, *Fontes rerum Germanicarum*, ed. JOH. FRIEDRICH BOEHMER, 4 vols. (Stuttgart, 1843-68), I, 271ff., esp. 332; or the fifteenth century source, Vitus Arnpeckius, “Chronicon Austriacum,” in *Scriptores rerum Austriacarum*, ed. Hieronymus Pez, 3 vols. (Leipzig – Ratisbon, 1721-45), I, 1174ff., esp. 1237.

81 A diploma by Queen Agnes, dated 1290 in HO, VI, 353f., where she referred to her father, Albert, as King of the Romans, must have been issued later, perhaps in 1299. Queen Agnes had also referred to her husband’s death, in her writ, dated Jan. 15, 1301 – see CD, VI-2, 326; or, GYULA KRISTÓ (ed.), *Anjoukori Oklevéltár* [Documents of the Anjou age (in Hungary)] (Budapest – Szeged, 1990), n. 7.

82 He died on Jan. 14, 1301, cf. SSH, I, 478,22-26; “Continuatio Vindobonensis,” MGHSS, IX, 721,40-48. Andrew III had issued a writ on Jan. 13, 1301 – see RA, n. 4342; text in AUO, V, 267. Queen Agnes had referred to the day of his death in a document of 1314 – see KOSZTOLNYIK, *Thirteenth century*, 401, n. 42. The king’s mother had died in November, 1300. Earlier that month, she had issued two writs – see AUO, X, 375 (dated Nov. 8), and, *ibid.*, X, 400f., dated Nov. 13, “in festo sancti Briccii [episcopi et] confessoris.” On this, see the Calendar of the late twelfth century Pray Codex, fol. 1^v-7, in Dom POLYCARP RADÓ [ed.], *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum*

deceased king led by Archbishop John of Kalocsa and by the bishops, turned to King Vencel of Bohemia with the request to take over the government of the realm; were the Czech prince not to comply with their request, they argued the case before King Vencel, their country would lose its freedom under a monarch who had been imposed upon them by the curia in Rome.⁸³ The Czech monarch in responding recommended that his son, also called Vencel, become the *natural* king of the realm, "in regem Hungaris tradidit naturalem," instead.⁸⁴ Archbishop John of Kalocsa and the other bishops crowned Vencel (the Hungarians called him Ladislás) at once in Székesfehérvár,⁸⁵ and the chronicler immediately observed that it was the archbishop of Kalocsa who had performed the coronation, because the archepiscopal see of Esztergom was at that time vacant, bearing clearly in mind that it was the Archbishop of Esztergom who had the right to crown the kings of Hungary.⁸⁶

During this time, however, the supporters of Caroberto had taken him to Esztergom, where Gregory, administrator of the archepiscopal see, crowned him – though, the question remains, in what capacity (Gregory was only the administrator, not the archbishop of Esztergom!), and with which crown, since the royal Hungarian crown had been kept at Székesfehérvár. After he had crowned Caroberto, Gregory immediately dispatched an experienced representative, Benedict Geszthi, to Rome with the request that Pope Boniface VIII hand down a final decision in this case, the question of the succession to the Hungarian throne.

An additional remark will be in order here. It is evident from the papal appointment of Gregory Bicskei as the Administrator (*procurator*) to the see of Esztergom, that he was still archdean, not an ordained bishop, and although he had been recognized as the Archbishop-elect of Esztergom, he did not have the right to perform the royal coronation. It was Pope Boniface VIII himself who in his *Liber Sextus* (issued in 1298), had defined anew the role of the Apostolic Administrator of a diocese. Gregory knew this; that was why he sent Benedict Geszthi (the diplomat) so hurriedly to Rome.⁸⁷

The first step the pontiff had undertaken was to write a rather angry and firm letter to Vencel of Bohemia arguing that the Hungarian kingship was not elective; simultaneously, he inquired from Archbishop John of Kalocsa, on what grounds did he and the bishops crown Vencel (Ladislás)?⁸⁸ By this time, Archbishop John had died, whereupon Pope Boniface VIII dispatched Nicholas Boccasini to Hungary to conduct an official investigation.⁸⁹

Hungariae [Budapest, 1947], 39. On the Pray codex, see *ibid.*, 31ff. The death of his mother deeply depressed the monarch, who had to be in ill health himself. "Dominus rex sanus erat," noted Bonzano in one of his reports – AUO, V, 260f.

83 Chronicle, c. 188, SSH, I, 479f.

84 *Ibid.*, I, 480, 13-14.

85 *Ibid.*, I, 480, 15-21.

86 *Ibid.*, I, 480, 21-22. The Holy See had previously confirmed the right of the Archbishop of Esztergom to anoint and crown the kings of Hungary – cf. letters of Pope Innocent III, in POTTHAST, nn. 3725, 1896, 2196, 2328.

87 See *Anjoukori levéltár*, I, 80f. "... sacramentalia exercere non potest, nisi episcopatus fuerit," cf. Pope Boniface VIII, *Liber sextus*, lib. I, tit. vi, c. 42, in AEMILIUS FRIEDBERG (ed.), *Corpus Iuris Canonici*, 2 vols. (Leipzig, 1879; repr. Graz, 1959), II, 967..

88 Cf. POTTHAST, n. 25080, dated Oct. 17, 1301; VMH, n. 622.

89 Chronicle, c. 190, SSH, I, 481f.; on the death of Archbishop John, see *ibid.*, I, 480, 22-23.

It is clear from the angry letter Boniface VIII sent to Vencel of Bohemia that papal prestige, the very issue of papal secular leadership was at stake at a time, when Rome's claim to intervene in temporal matters was being questioned by both the English and French royal courts. Boniface VIII must have felt that he simply could not yield on the seemingly less significant, and yet serious, issue at an east-central European court, in this instance, the question of royal succession to the throne of the Árpáds in Hungary.⁹⁰

Boccasini had to move carefully. At first, he visited Austria,⁹¹ and it was only from there that he entered Hungary, as it is recorded in the reports he had sent to the curia from Győr and from Buda, the receipt of those reports the pontiff had acknowledged in his answer of November 8, 1301.⁹² It is evident from the papal writ dated June 10, 1302, and addressed to Vencel of Bohemia, that the legate attempted to persuade the Czech and Anjou throne pretenders to withdraw their claim to the Hungarian Crown.⁹³ From another papal letter, however, it also becomes clear that the Czech monarch, polite, but stubborn, was unwilling to leave his son in the lurch – he had already been crowned Hungarian king!⁹⁴ – and when Boccasini saw that he had accomplished nothing, he withdrew and assumed a neutral position.⁹⁵ When the Legate further realized that Gregory, Administrator of the see of Esztergom, was held in utter public contempt in the realm, he had the courage to recommend that Rome suspend him, and fill the vacant archepiscopal sees of Esztergom and of Kalocsa with highly qualified men.⁹⁶

Therefore, Boccasini summoned a church synod to gather at Buda, at which the bishops of Győr, Csanád, Zagreb, Várad, and of Bosnia made their appearance, together with delegates sent by the Abbot of Pannonhalma, the Archdean of Kalocsa, and the envoys of the Canonical Chapter of Szepes. (The Legate actually recorded the names of the attending bishops in his report.)⁹⁷ Pope Boniface VIII preserved for

---

90 POTTHAST, n. 25045; VMH, n. 619. See the excellent survey in FUNK - BIHLMAYER, *Kirchengeschichte*, II, 248ff.; also, ELIZABETH M. HALLAM, *Capetian France, 987-1328* (London-New York, 1980), 313ff. Philip IV regarded the papal action of Febr. 24, 1294 (forbidding the clergy to consent to taxation), as an intolerable interference in the affairs of the kingdom; cf. ROBERT FAWTIER, *The Capetian Kings of France*, tr. L. BUTLER - R. J. ADAM (New York, 1966), 37f., and 90ff. J. R. STRAYER, *The reign of Philip the Fair* (Princeton, 1980), 142ff.; J. R. STRAYER - C. H. TAYLOR, *Studies in early French taxation* (Cambridge, MA, 1939), 23ff. The papacy had a checkered history in this period – see V. H. H. Green, *The Later Plantagenets*, repr. (London, 1966), 43ff., especially when the king demanded one-half of all clerical incomes – cf. K. H. Vickers, *England in the Later Middle Ages*, 7th ed. (London, 1950), 66ff.; Powicke, 674ff.

91 "Continuatio Vindobonensis III," anno 1302, MGHSS, IX, 721.

92 See the Pope's letter of Nov. 8, 1301, in POTTHAST, n. 25085; VMH, n. 626, 3rd entry, "Ad ea que ..."

93 POTTHAST, n. 25086; VMH, n. 626, 2nd entry, "Ut ea que..." Pope Boniface VIII himself remarked in his letter of June 10, 1302, that all efforts of the legate "non, ut sperabamus, quietis et pacis effectum, per viam compositionis vel concordie amicabile habuerunt." Cf. POTTHAST, n. 25159; VMH, n. 628.

94 See Chronicle, c. 188.

95 The Czech monarch remained polite, but stubborn in his refusal; see, again, the papal writ of Nov. 8, 1301 – POTTHAST, n. 25085; VMH, n. 626, initial entry, "Misse nobis ..."

96 See the legate's report as of Febr. 20, 1302 – in FERDINANDUS KNAUZ (ed.), *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*, 2 vols. (Strigonii, 1874-82), II, 503; and, compare with VMH, I, 395, n. 630, though not in Potthast.

97 The legate actually recorded in his report the names of attending bishops. Judged by the Chronicle text, the synod summoned by the legate may not have been very successful, however. "Qui Bude

himself the right to name the archbishop of Esztergom, though he asked Boccasini to identify worthy ecclesiastics for the two vacant archiepiscopal sees.⁹⁸ The curia further instructed Boccasini to convince the Czech king that the Pope held supreme authority in deciding the succession issue involving the Hungarian throne.⁹⁹

Boccasini's personal attitude and public behavior displayed in Buda must not have been very successful, though, because it clear from the remark of an Austrian source – if that source is reliable – commenting on his activities that Boccasini being pro-Anjou party feared for his personal safety in Buda, so he had to move his activities to Pozsony.¹⁰⁰ A Croat source reports that the bishop of Zagreb had to interfere to save the life of Boccasini in a threatening situation.¹⁰¹ The Chronicle reported, c. 190, that before he departed from Buda, Boccasini placed the burghers of Buda, “cives civitatis Budensis,” under the *interdict*, whereupon the burghers led by false and faithless clerics, *surrexerunt pseudosacerdotes et perfidi*, had excommunicated the Pope, together with members of the Hungarian episcopate.¹⁰² Macartney noted that the entry in the Chronicle was authentic,¹⁰³ but to this writer, for one, the chronological detail of the text is suspect even if the passage said that the event occurred during the tenure in office of the City Judge who had been appointed to the post by King Vencel.¹⁰⁴ The name of the judge appeared on a church document, but the question remains, how long could he remain at his post during that turbulent period in Buda?¹⁰⁵

The Legate has later held a synod in Pozsony, evidently, with positive results.¹⁰⁶ He further recommended that King Andrew III's last vice-chancellor, Archdean Stephen of Gyulafehérvár in Transylvania, fill the vacant archiepiscopal see of Kalo-

---

residendo diebus aliquot, videns se nichil posse proficere, reversus est in curiam ...” – SSH, I, 482,4-8. (Though, in all fairness, the Hungarian chronicler noted that “... et ibi murtuo Bonifacio VIII-o in summum pontificem eligitur, et creatur, et Benedictus appellatur.” Ibid., 482,8-10.) On Pope Benedict XI, and his election, see T. S. R. BOASE, *Boniface VIII* (London, 1933), 50f.; MANN, XVIII, 423ff. The names of the bishops were recorded in the reports of the legate dated Oct. 31, Nov. 3 and 14, 1301 – KNAUZ, II, 499ff.; CD, VIII-7, 25ff.; POTTHAST, n. 25085; VMH, I, 390f., n. 626, the entry “Misse nobis ...”

98 See the papal writ of Nov. 8, 1301, POTTHAST, n. 25085; text, VMH, I, 390f., n. 630. The attitude Boccasini had shown toward the citizenry of Buda – for instance, he had placed the citizenry under an interdict! – brought forth bitter fruit in that the angry citizenry revolted, and led by cursed false clerics, “pseudosacerdotes et perfidi,” had excommunicated (!) the Pope and all members of the Hungarian clergy; cf. the Chronicle, c. 190, SSH, I, 482,10-22.

99 Pope Boniface VIII's letter of Nov. 8, 1301, Potthast, n. 25084; VMH, n. 623. Boase, 328. On June 10, 1302, Pope Boniface VIII had cited Wenzel, and his son, to appear in Rome, POTTHAST, n. 25159; VMH, n. 628. KOSZTOLNYIK, *Thirteenth century*, 397.

100 “Continuatio Sancrucensis III,” anno 1302, MGHSS, IX, 732.

101 See Balthasar Kercheli (ed.), *Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis* (Zagreb, n.d.), I, 99.

102 SSH, I, 481f. Indirectly, cf. Peter Herde, “Zur päpstlichen Delegationsgerichtsbarkeit im Mittelalter und in der frühen Neuzeit,” *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, kan. Abtl., 88 (2002), 20ff.

103 See MACARTNEY, 132. The contributor of this segment of the Chronicle – most probably a Franciscan [Minorite] friar – offered limited information on the reign of Andrew III (c. 186); cf. GYÖRGY GYÖRFFY, “Az Árpád-kori magyar krónikák” [Hungarian chronicles, in Latin, of the Árpád age], *Századok*, 127 (1993), 391ff., esp. 406.

104 The event had taken place during the administration of Judge Peterman (the text reads: Preturman), an appointee of King Venceslas, the chronicler wrote. See SSH, I, 482,22-24.

105 KNAUZ, II, 573, and compare with VMH, n. 626.

106 KNAUZ, II, 503, and 522.

csa, as Rome had, indeed, confirmed Stephen in his office.¹⁰⁷ On the other hand, Pope Boniface VIII only recognized Gregory as the Administrator of Esztergom (and not its archbishop).¹⁰⁸ Boccasini, not overly pleased with the results of his activities in Hungary, returned to Rome, where, upon the death of Boniface VIII, he had been elected as his successor, and ascended the papal throne as Benedict XI.¹⁰⁹

During this time, still under the pontificate of Boniface VIII, Vencel of Bohemia became aware of the rather disturbing circumstances that surrounded his sons' Hungarian kingship, and recommended his son's cause to the gracious good will of the Roman pontiff. But a papal writ addressed to the Czech court recorded that the pontiff had summoned both, the Anjou and Czech parties to appear before him, in order to make a personal decision in their case.¹¹⁰

On the contemporary political scene, this was the time when the Roman See had to struggle heavily with the French royal court,¹¹¹ as in his bulls, *Asculta fili*, and *Unam sanctam*, Pope Boniface VIII had claimed the fullness of spiritual authority and temporal power for himself, as for his office.¹¹²

A word of explanation will be in order here concerning the mainly political (and to a lesser extent, financial) struggle between the Roman See and the French royal court in this time period. The point of view held by the pontiff – a viewpoint that may be traced back to the age of Gelasius I and Gregory the Great, to views popes Gregory VII and Innocent III had identified with – were, as argued by Friedrich Heer, hardly on a common denominator with secular public opinion in the late thirteenth century, because by then popular public opinion regarded the anointed monarch to be on the same public level with the ordained bishop, where the bishop looked upon the monarch as his equal – *participes ministri nostri* – in office, the king who, according to reasoning held in the French royal court of Philip IV the Fair, was also a “secular bishop,” *episcopus extra ecclesiam*, a frame of mind that would be hardly in step with the guidelines laid down and enforced by Pope Boniface VIII; as a matter of fact, it would be vehemently opposed to the latter.¹¹³

107 Only on Febr. 20, 1303, VMH, n. 630. Stephen, as royal Chancellor and Archdean of Gyulafehérvár (“archidiconus Albensis eccl. Transilvanie”), issued royal documents between March 31, and Nov. 7, 1300 – see RA, nn. 4295 - 4296, 4298, 4300, 4302 - 4307, 4316 - 4319, 4321 - 4322, 4327 - 4328, 4330 - 4331, and 4339.

108 POTTHAST, n. 25085; VMH, I, 391f., n. 626.

109 “Continuatio Sancrucensis III,” anno 1303, MGHSS, IX, 733,8-10. POTTHAST, II, 2025; SSH, I, 482,7-10; SEPPELT, V, 217ff., and 390f.; MANN, XVIII, 432f.

110 POTTHAST, n. 25159; VMH, n. 628.

111 As, e.g., POTTHAST, n. 25184, and *ibid.*, II, 2013f. “Der Papst ist zu dem geworden, was der Kaiser hätte werden müssen, wenn nicht mit Friedrich II das Sacrum Imperium zerbrochen wäre!” Cf. FRIEDRICH HEER, *Die Tragödie des Heiligen Reiches* (Stuttgart, 1952), 212. HALLER, V, 110ff., esp. 151ff.; LOSERTH, 222ff., esp. 227.

112 Based on the “Two Swords” argument in Pope Gelasius I’s letter, anno 494, addressed to the Emperor Anastasius I; see PH. JAFFÉ (ed.), *Regesta pontificum Romanorum*, 2 vols. (Leipzig, 1885; repr. 1957), n. 632. For the bull *Unam sanctam*, issued by Pope Boniface VIII on Nov. 18, 1302, see POTTHAST, n. 25189; text in AEMILIUS FRIEDBERG (ed.), *Corpus Iuris Canonici*, 2 vols. (Leipzig, 1879; repr. Graz, 1959), II, 1245f.; HEFELE, *Conziliengeschichte*, VI, 316f. HALLER, V, 180ff.; MANN, XVIII, 347ff.; BOASE, 315ff. For the bull *Ausculat fidei*, issued previously, on Dec. 6, 1301, see POTTHAST, n. 25103. HALLER, V, 164ff.; MANN, XVIII, 321ff.; STRAYER, 300ff.; BOASE, 301ff.

113 “Der Herrscher als geistliche Person” – HEER, 226ff. CHARLES HOWARD MCILWAIN, *The growth of political thought in the west* (New York, 1932), 241, argued for the availability of Roman law as a

No, Boniface VIII judged the situation differently. In order to assume a firm attitude toward the French monarch, the pontiff reestablished contact, in fact, concluded peace, with Albrecht of Habsburg, whom he recognized as the German monarch.¹¹⁴ To hand down judgement in the cause of the two pretenders – one of them had already been crowned – Boniface VIII ordered members of the Hungarian episcopate to appear at the curia, and the bishops, headed by the Archbishop of Kalocsa (who had arrived in Rome earlier), actually traveled to Rome.¹¹⁵ During the court proceedings at the curia, it became quite apparent that the Czech court had no intention to discuss the issue of royal succession. On the contrary, King Vencel regarded the papal interference as unnecessary. Instead, he entered Hungary to take his son with him, together with the Hungarian crown, and numerous nobles as hostages.¹¹⁶

Pope Boniface VIII, himself a feared canon lawyer and advocate of papal privileges,¹¹⁷ in following in the footsteps of his great predecessors, Gregory VII,¹¹⁸ and Innocent III,¹¹⁹ and partly on grounds of Gregory VII's *Dictatus papae*,¹²⁰ partly in accordance with his own *Unam sanctam*, reserved the right for the Holy See, and to himself as the Vicar of Christ and visible head of the Church, to intervene and to hand down decisions in the affairs of any kingdom, or in any of those of the empire.¹²¹

In his bull of May 31, 1303, Pope Boniface VIII had, on grounds of consultation with the Cardinals, resolved that Queen Maria, the wife of Charles II the Lambe of the House of Anjou, a daughter of Stephen V of Hungary (1270-72), and thus a sister of Ladislas IV the Cuman of Hungary (1272-90), was the rightful heir of the Hungarian Crown. The opponents of the Queen, who were reluctant to accept this assertion had to bring forth evidence to the contrary. In a similar manner, he judged that the election of the son of Vencel of Bohemia was not valid on the grounds that, in accordance with written laws (customs), the Hungarian Crown could only be inherited, as it could not be handed down, through a process of free election, by one ruler to another.

On those grounds, the Magyars have to regard Charles Robert (Caroberto), the grandson of Queen Maria, as the king of Hungary. Everyone in the Hungarian realm, and in the external parts of the kingdom, was ordered to obedient and submissive. On

---

weapon of the temporal prince against the Pope – the *ius sacrum*, as part of the *ius publicum* subject to the Emperor's exclusive control; however, if Roman law exempted the king from papal authority in temporal matters, why did it not make the king subject to the Emperor who, in theory, succeeded to the laws of Justinian? See also the rather impressive interpretation by ULRICH SCHULDI, "Der Weg nach Anagni – Versuch einer Rekonstruktion," *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung*, 110 (2002), 281ff.

114 GEBHARDT, I, 410f.

115 Papal bull of May 11, 1303, POTTHAST, n. 25247; VMH, n. 632, and, compare with POTTHAST, n. 25088, VMH, n. 627. By that time, the [new] archbishop of Kalocsa had already arrived in Rome – POTTHAST, n. 25248; VMH, I, 395, n. 631.

116 See Chronicle, c. 189, SSH, I, 481.

117 HALLER, V, 99f., and 349ff.; BOASE, 91ff.; MANN, XVIII, 12ff.

118 FUNK – BIHLMEYER, II, 102ff.

119 FRIEDBERG, II, 714f.

120 Cf. CASPAR, *Register*, ii:55a; FUNK – BIHLMEYER, I, 136ff.

121 *Unam sanctam*, POTTHAST, n. 25189; FRIEDBERG, II, 1245f. McILWAIN, 245, referred to it as one of the most important document of the middle ages. PIERRE DUPUY (ed.), *Histoire du différend d'entre le pape Boniface VIII et Philippe le Bel roi de France* (Paris, 1655; repr. Tucson, 1963), 182ff.

same grounds, nobody must acknowledge as king the son of the Czech monarch. In all fairness, though, the pontiff gave King Vencel and his son a reprieve of four months, during which they could claim any proprietary rights in the Hungarian realm.¹²²

In an official letter, dated June 3, 1303, the pontiff notified all clerical and secular inhabitants of the Hungarian realm about his decision, and called upon Albrecht of Germany and Rudolf of Austria to withdraw any support from Vencel of Bohemia, but assist assiduously (the kingship of) Charles Robert in Hungary.¹²³ The archbishop of Kalocsa and the bishop of Zagreb, who had been authorized to proclaim the papal decision in Hungary, visited Naples at first to discuss the issue with Queen Maria and her husband, Charles II of Naples.¹²⁴ It was only after their visit to the Italian south that they returned to Hungary to have the papal decision announced, either in person, or through their representatives in every bishopric of the country.¹²⁵ Pope Boniface VIII, however, remained unsatisfied with this arrangement. He sent a special envoy to Hungary to assure that his decision be publicly announced before all bishops and temporal lords of the kingdom.¹²⁶

It may be the irony of history that Gregory, Administrator of Esztergom, hurried to Rome to make a report and to make inquiries, but his timing was very bad.¹²⁷ In early September, 1303, a French armed contingent had taken captive the aged pontiff at Anagni,¹²⁸ though the armed citizens of Anagni hurried to the aid of the pontiff, in the ensuing conflict Gregory had lost his life.¹²⁹ The physical assault and humiliation were hard on the Boniface VIII who was by then over 80 years old, and he died on the morning of October 12, 1303.¹³⁰ When they opened his tomb in the early seventeenth century, they found the body well preserved, with no sign of violence, with expression of calm resignation, with hands still complete and notably beautiful.¹³¹

An additional remark will be in order here. After the departure of the Czech court from the scene one more royal scion appeared to claim the throne, Otto of Bavaria, the son of Elizabeth, daughter of Béla IV of Hungary (1235-70), whom bishops Benedict of Veszprém and Antal of Csanád had actually anointed and crowned in 1305 ("et dicta corona regia legitime in regem coronarunt"),¹³² but whom the Head Reeve of

122 POTTHAST, n. 25085 and n. 25086; VMH, n. 626; "Continuatio Sancrucensis," MGHSS, IX, 733.

123 POTTHAST, n. 25256; VMH, n. 636, and, n. 635.

124 Cf. *Anjoukori diplomáciai emlékek*, I, 170.

125 POTTHAST, n. 25263, dated June 11, 1303; VMH, n. 638.

126 POTTHAST, n. 25264; VMH, n. 640. The Cardinal's name was not mentioned, nor was he referred to as a papal legate.

127 As it may be evident from a directive addressed to the nobles of Transylvania - cf. FEJÉR, CD, VIII-1, 133ff. On the confrontation between the Pope and the French monarch, see MGHSS, XXVIII, 621ff.; DUPUY, 182ff. JOHN LARNER, *Italy in the age of Dante and Petrarch, 1216-1380*, 2nd repr. (London-New York, 1985), 50ff.

128 On events leading up to it, see POTTHAST, n. 25283; for background, see *ibid.*, II, 2022f. Nogaret justified Anagni, cf. DUPUY, 239ff., esp. 246ff.; PTOLEMY OF LUCCA, *HE*, xxiv:36, RISS, XI, 1203. HALLER, V, 208ff.; for details, see LOSERTH, 228ff., and MANN, XVIII, 374ff.; also, BOASE, 346.

129 KNAUZ, II, 527; PTOLEMY OF LUCCA, *HE*, xxiv:36; HALLER, V, 215f., and 388ff. MANN, XVIII, 386f.

130 JOHN A. WATT, *The theory of papal monarchy in the thirteenth century. The contribution of the canonists* (London, 1965), 92ff., and 97ff.

131 BOAS, 351.

132 "... cum laetitia Carulum coronarunt cum sancta corona;" cf. Chronicle, c. 194, SSH, I, 486, 14-20. Also, JÓZSEF GERICS, "Über das Rechtsleben Ungarns um die Wende des 13-14 Jahrhunderts," *An-*

Transylvania had imprisoned and forced to resign.¹³³ Thereafter, under the influence of Cardinal Gentilis, the legate sent by Pope Clement V, the Hungarian nobles accepted Charles Robert (Caroberto) by common consensus, on the field of Rákös in 1310, and joyfully crowned him, in Székesfehérvár on August 27 of that year.¹³⁴

It is evident from the correspondence and bulls issued by, the named medieval popes, especially by Boniface VIII, that Hungary has been, and remained, an integral part of the medieval European body politic. The papal documents discussed and analyzed in this study, support the correctness of this point of view.

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN J.

A PÁPAI UDVAR ÉS VIII. BONIFÁC PÁPA ÁLLÁSFOGLALÁSA, ÉS
AZ ÁRPÁD- TRÓN UTÓDLÁSÁNAK A KÉRDÉSE

A pápai udvar mindig különös figyelmet fordított a közép-európai királyi udvarok politikai történéseire, változásaira, s természetesen ide tartozott a magyar is. A tanulmány a 13-14. század fordulójának, s a 14. század első felének eseményeit tekinti át. III. András halálával kihalt az Árpád-ház (1301). Örökösödés címén a nápolyi Anjou-király, Károly Róbert volt a legnagyobb esélyes a magyar trónra. Jelentős támogatói közé tartozott a pápa, VIII. Bonifác, aki az Anjouk magyar trónra kerülésétől saját befolyásának növekedését is remélhette. Vetélytársaihoz tartozott II. Vencel cseh király azonos nevű fia, akinek dédanyja IV. Béla leánya volt, s jegyben járt III. András leányával, Erzsébettel. Wittelsbach Ottó bajor hercegnek szintén vérségi joga volt a koronára, mert IV. Béla unokája volt. Idővel Károly „egyedül maradt a porondon”. V. Kelemen pápa legitímálta az új király hatalmát, s 1310-ben harmadszorra is megkoronázták az új magyar királyt. A levelezések és a pápai bullák világosan mutatják, hogy a magyar királyság az európai politikai élet szerves része volt.

---

nales Universitatis Scientiarum Budapestiensis, sectio historica, 17 (1976), 45ff.; GYULA KRISTÓ, "I Károly király főúri elitje (1301-09)" [The aristocratic elite in support of Caroberto - i.e., of Charles I of Hungary], *Századok*, 133 (1999), 41ff.

133 SSH, I, 484,2-5.

134 Chronicle, c.194, SSH, I, 486,14-20.

ADRIÁNYI GÁBOR

SZELEPCHÉNYI PRÍMÁS ÉS XI. INCE PÁPA:
AZ 1682-ES MEG NEM TARTOTT NAGYSZOMBATI NEMZETI ZSINAT

A jeles jezsuita történész, Péterffy Károly¹ 1741-ben és 1742-ben két hatalmas, rézkarcokkal illusztrált nagyszerű kötetben 361, illetve 478 fólió lapon adta elő a magyarországi zsinatok történetét². A második kötet 438-tól 441 oldalig tartó lapjain közölte Szelepchényi György³ prímás 1682. október 24-én kelt körlevelét, amelyet az év március 19-én a francia papság által kibocsátott ún. négy gallikán tétel⁴ ellen hozott a magyar papság tudomására. Péterffy felirata így hangzik: „Conventus episcoporum Hungariae adversus declarationes cleri Gallicani de potestate ecclesiastica habitus Tyrnaviae XXIII. Octobris MDCLXXXII”.

Jóllehet Péterffy nem állította, hogy ez a körlevél egy nemzeti zsinat határozata volna – ellenkezőleg, rámutatott, hogy semmiféle egyéb iratot nem talált a témával kapcsolatban⁵ – az öt követő szerzők, akik a magyarországi zsinatok történetével foglalkoztak, Batthyány Ignác⁶ Szvorányi Mihályon⁷ át egészen a legújabb írókig⁸ mind azt állították, hogy Szelepchényi körlevele egy nemzeti zsinaton született. A nagy nem-

- 1 Péterffy Károly (1700–1746) 1716-ban lépett be a jezsuita rendbe, mint teológiai tanár Bécsben és Nagyszombatban működött. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon* (továbbiakban MÉL), 2. Bp. 1969, 398–399.
- 2 *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebrata ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCV. Accedunt Regum Hungariae et Sedis Apostolicae Legatorum constitutiones ecclesiasticae.* 2 kötet. Pozsony, 1741–1742.
- 3 Szelepchényi György (1595–1685) 1666-ban lett esztergomi érsek, Magyarország primása, vö. MÉL 2. Bp. 1969. 740 és KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok.* Esztergom 1900, 345–348. TUSOR PÉTER: Sz. Gy. in: BEKE MARGIT (kiadó): *Esztergomi érsekek 1001–2003.* Bp. 2003, 303–310.
- 4 Vö. A LATREILLE – E. DELARUELLE – J. H. PALANQUE: *Histoire du Catholicisme en France.* 2. kötet. Paris 1969, 426–428.
- 5 Vö. PRAEMONITIO: „*Hinc Georgius Szelepchényi. Archiepiscopus Strigoniensis novam in Hungaria errorum propaginem metuens periculum praevenit, conventisque episcopus adversus declarationem Gallicanam, sequens edictum publicavit. Non dubito singula ad trutinam excussa fuisse atequam praedictas sententias ferret. Sed acta non impetravi. An supersint, ignoro*”, uo. 439.
- 6 Batthyány Ignác (1741–1798) 1780 óta erdélyi püspök, főműve, „*Leges ecclesiasticae Regni Hungariae et provinciarum edjacentium*”, 3 kötet, Kolozsvár 1785–1825, vö. MÉL. 1. Bp. 1967. 145.
- 7 Szvorányi Mihály (1750–1814), teológiai tanár Zágrábban és Pesten, ide vonatkozó műve: „*Synopsis Critico-Historica Decretorum Synodaliurum pro Ecclesia Hungariae Catholica editorum*”, Veszprém 1807, vö. MÉL 2. Bp. 1969. 809.
- 8 A számtalan mű közül pl. *Katolikus Lexikon*, 2. Bp. 1931. 181–182; MESZLÉNYI ANTAL: *Szelepchényi prímás és Észak-Magyarország rekatolizálása*, in: *Theologia*, 1935, 2. 3–4 füzet, 3–30, itt: 26.

zetközi irodalom, mint a *Collectio Lacensis*⁹ és Ludwig von Pastor¹⁰ természetesen a magyar szakirodalom állítását vette át.

Az első kutató, akinek kétélyei támadtak egy 1682-es nemzeti zsinattal szemben a nagy 19. századi történész és egyháztörténész, az esztergomi egyházmegye Fraknoi Vilmos¹¹ volt. A „Magyarország egyházi összeköttetései a Szentszékekkel” című művének harmadik kötetében beszámolt arról a levelezésről, amely az 1682-es és az 1683-as évben Szelepcshényi primás és XI. Ince pápa között Vatikáni Levéltárban fennmaradt.¹² Megemlítette ezzel kapcsolatban azt is, hogy 1682 őszén a magyar püspökök, apátok, prépostok, káptalanok és teológiai tanárok Pozsonyban összegyűltek – amire a primás a körlevélben hivatkozik¹³ – de egy szóval sem erősíti meg azt a vélelmet, hogy ez egy nemzeti zsinat lett volna. Természetesen nem is cáfolja. Így aztán a régi hiedelem tovább élt és csak 1973-ban látott napvilágot Hermann Egyed egyháztörténetének állítása, hogy az említett körlevél valószínű nem egy nemzeti zsinat döntése, hanem csak egy püspöki – teológiai konzultáció eredménye volt.¹⁴

Egy nemzeti zsinat ellen 1682-ben a következő érvek szólnak:

1. Jóllehet a Primási Levéltár anyaga a 17. század óta szinte teljesen sértetlenül fennmaradt és az összes zsinatokról feljegyzések vannak, az Archivum Primatiali Vetus egyetlen egy dokumentumot sem hoz egy 1682-es nemzeti zsinatról. A Batthyány József primás hivatalvezetése alatt – 1776–1799 – elkészített igen részletes levéltári katalógus sem ad hírt valamiféle 1682-es nemzeti zsinati okmányról, mint ahogy Péterffy sem talált már 1741 előtt ott anyagot.

2. Az akkori Magyarországon nem lehetett zsinatot, még kevésbé nemzeti zsinatot tartani az illetékes állami szervek bekapcsolása nélkül. Az Országos levéltárban őrzött Magyar Kancelláriai Levéltár azonban szintén nem ismer semmiféle iratot, amely egy 1682-es nemzeti zsinatra utalna. Ezek a dokumentum gyűjtemények, mint a „Litterae Roma exaratae” 1642–1768, a „Litterae Archeepiscoporum” 1527–1790, „Conceptus expeditionum” 1527–1790, „Litterae Capitulorum” 1590–1765, „Libri Regii” 1524–1867, „Acta miscellanea”,¹⁵ jóllehet egyéb nemzeti és tartományi zsinatokról bőven hírt adnak, egy 1682-es nemzeti zsinatról hallgatnak.

3. A Bécsi Haus-Hof-und Stratsarchiv. Ungarische Akten, Specialia a magyar egyházi ügyeket illetően 1550 és 1755 között, szintén semmiféle aktát nem tartalmaznak egy 1682-es nemzeti zsinatra vonatkozólag.

4. Az Országos Levéltárban őrzött Szelepcshényi primás naplója sem ad hírt egy nemzeti zsinatról.

9 *Collectio Lacensis*, 1. Freiburg i. Br. 1870. 835–837.

10 PASTOR, LUDWIG VON: *Geschichte der Päpste*, 14, 2. Freiburg i. Br. Reprint 1960. 889.

11 Fraknoi Vilmos (1843–1924), mind a profán, mind az egyháztörténetírás terén rendkívül sikeres kutató, író és dokumentum-kiadó. Vo. MÉL 1. Bp. 1967. 535.

12 *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a szentszékekkel*. 3. kötet (1526–1689). Bp. 1903. 405–406.

13 Lásd alább Szelepcshényi körlevelét.

14 *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 1) München 1973. 287.

15 Országos Levéltár Budapest, Kancelláriai Levéltár. A felsorolt sorrendben a szignatúrák: A 29, A 30, A 35, A 31, A 57, A 120.

5. Azok a szerzők, akik egy nemzeti zsinat mellett törtek lándzsát, mint dátumot 1682. október 23-át vagy 24-ét jelölik meg. Tény, hogy Szelepcshényi a körlevelet október 24-i dátummal látta el. Azonban az is tény, hogy egy zsinat, még kevésbé egy nemzeti, nem zajlódkhatott le egyetlen egy nap alatt, főként ha az előkészület, meghívók, programpontok stb. nélkül – mint a jelen esetben – történt.

6. A korabeli viszonyok nem is tették lehetővé egy nemzeti zsinat lebonyolítását. Magyarországon 1672 óta gyakorlatilag polgárháború volt. Thököly Imre felkelése, Apafi Mihály erdélyi fejedelem hadjáratai és politikai szereplése, valamint a török magyarországi felfegyverkezése a készülő 1683-as bécsi ostrommal kapcsolatban kizárták annak lehetőségét, hogy a magyar klérus egy nemzeti zsinatra Pozsonyba menjen. Különben maga a primás mondja körlevelében, hogy eddig nem sikerült neki egy nemzeti zsinatot tartani.

Mi volt azonban Szelepcshényi primás célkitűzése? A Vatikáni Levéltárban fennmaradt levelezés alapján, amely az 1682-es és 1683-as években a primás és XI. Ince pápa között folyt, az indító okot és az eseményeket elég részletesen rekonstruálni lehet.

1682. augusztus 8-án Szelepcshényi pozsonyi rezidenciájából egy elég részletes levelet intézett az egyház fejéhez.¹⁶ Ebben kifejtette, hogy a magyar katolikus egyház a magyar kereszténység kezdete óta mindmáig, de a jelenlegi nehéz körülmények között is a reformátorok támadásai ellenére kitartott az Apostoli Szentszékhez fűződő szoros kapcsolatban. Hogy a magyar hívek ez irányú őszinteségét kifejezze, mellékelten elküldi azt a nyilatkozatot, amelyet a magyar papság a Szentszékkel szemben legutóbb fogalmazott deklaráció ellen kiadott.

A levélben említett melléklet nem található sem a Vatikáni Levéltárban, sem a Primási Levéltárban. Viszont hihető, hogy ugyanarról a szövegről van szó, amelyet Szelepcshényi 1682. október 24-én a nagyszombati Akadémia nyomdájában kinyomtattott és mint az egész magyar papsághoz szóló körlevelet nyilvánosságra hozott.¹⁷

A körlevélben a primás kifejtette, hogy hivatalba lépése, 1666 óta, szünet nélkül szándékában állt a katolikus hit erősítésére és az Apostoli Szentszék tekintélyének öregbítésére egy nemzeti zsinatot összehívni. A belpolitikai helyzet azonban a tervet nem engedte megvalósítani. Ennek ellenére reméli – írta- hogy egyszer egy nemzeti zsinatra mégis sor kerülhet. Ettől eltekintve a hit tisztaságának megőrzése és a hamis tanok kiirtása főpásztori kötelessége. Ez utóbbiak közé tartozik az a francia papság által fogalmazott négy tétel is, amely legutóbb Párizsban lett kihirdetve.

Ezután Szelepcshényi idézi a négy gallikán tételt szó szerint. Majd következik állásfoglalása. Ebben a tételeket mint teljesen abszurd állításokat elveti, mivel azok mind az apostoli tradíciónak, mind az egyetemes zsinatoknak, mind pedig a magyar hagyományoknak és egyházi törvényeknek homlokegyenest ellentmondanak. A sátán szolgálói ezeket a tanokat egészen Magyarorszáig elhozták és terjesztették azzal a szándékkal, hogy az ország belső problémáit még súlyosbítsák és a szakadás mérgét a gyanútlan hívek lelkébe csepegtessék. Alapos megfontolás után a többi püspökkel, apáttal, préposttal, káptalannal, teológiai tanárral és kanon jogással egyetemben elveti tehát ezeket a tanokat és olvasásukat, terjesztésüket megtiltja, míg ezekről az Apostoli Szentszék tévedhetetlen ítéletét ki nem nyilvánítja. Ugyanis Isten megváltozhatatlan döntése alap-

16 Archivio Segreto Vaticano. Vescovi. Vol. 68. pag. 180. Új: pag. 294. Függelék 1.

17 PÉTERFFY, uo., 2. kötet 438–441.

ján kizárólag a Szentszék hatáskörébe tartozik a hitbeli dolgokról ítélni: „donec super eis prodierit infallibile Apostolicae Sedis oraculum, ad quam solam Divino immutabili privilegio spectat de controversiis fidei judicare”.

Ezután Szelephényi a magyar zsinatokon használatos trienti hitvallás szövegét iktatta be a körlevélbe, majd biztosította az Apostoli Szentszéknek a magyar egyház minden nevezett tagjának és a magyar rendeknek az engedelmességéről és tiszteletadásáról és ígérte, hogy az alulírottak a Szentszéknek minden támadás ellen meg fogják védeni. A körlevél azzal zárul, hogy az Kéry János¹⁸ váci püspök és esztergomi általános helynök kézjegyét viseli.

Az iratnak azzal a kitételével kapcsolatban, hogy az a többi püspökkel, apáttal, préposttal, káptalannal, teológusokkal és kanon jogászokkal egyetértésben született, meg kell állapítani, hogy a legkisebb érv sem szól amellett, hogy a magyar főpásztorok, rendfőnökök és teológusok egy megbeszélésre és állásfoglalásra Pozsonyba utaztak volna. Ami fent egy nemzeti zsinat ellen fel lett hozva, vonatkozik egy nagyobb főpapi, papi gyűlésre is. Minden valószínűség szerint Szelephényi konzultálta káptalanját, a nagyszombatban és az elérhető közelségben székelő püspököket, jezsuita teológusokat és azután az egész magyar papság nevében „ex auctoritate Primatis” nyilatkozott.

XI. Ince pápa 1682. szeptember 5-én válaszolt Szelephényinek.¹⁹ Dicsérte a primás buzgalmát és fáradozását, majd közölte, hogy az eseménnyel kapcsolatban pápai felfogásáról őt a bécsi apostoli nuncius, Francesco Buonvisi bíboros²⁰ bizalmasan informálhatja.

Minden jel arra mutat, hogy Szelephényi ezt a levelet még nem vette kézhez, amikor ő az említett körlevelét Bécsből egy 1682. november 8-án kelt levél kíséretében római ágensén, Jány Jánoson²¹ keresztül a pápának továbbította.²² Ebben a levélben – amelynek latin stílusa sokkal egyszerűbb, mint az augusztus 8-án kelt iraté – csaknem ugyanazokat a gondolatokat fejtette ki, mint az első levélben. Előbb utalt arra a szoros kapcsolatra, amely az Apostoli Szentszék és Magyarország között Szent István óta fennállt és századokon keresztül meg is maradt. Magyarország viszonyai a mohácsi vész után azonban megváltoztak. Különbőféle eretnekek, mint a husziták, lutheránusok, karstadtiak, kálvinisták, puritánok, újrakeresztelők, sőt ariánusok úgy elterjesztették tanait, hogy az egyszerű nép már alig nevezhető vallásosnak. A bajok napról – napra súlyosbodnak. Ezért kötelességének tartja, hogy püspöktársaival együtt – „cum reliquis coepiscopis meis” – minden tévtant elvessen. Így jónak látta nyilatkozatát a magyar klérus és az utókor számára kinyomtatni és azt római ágensén keresztül a

18 Kéry János (ca. 1638–1685), előbb pálos szerzetes, 1675 óta esztergomi kanonok, szerémi majd csanádi püspök, 1679 óta esztergomi általános helynök, 1681 óta váci püspök. Vö. KOLLÁNYI, uo. 290–291.

19 Archivio Segreto Vaticano. Vescovi. Vol. 68. pag. 78, új: pag. 89. Függelék 2.

20 Francesco Bounvisi (1626–1700) 1670 óta címzetes érsek, 1670–1672 között kölni, 1672–1675 között lengyel, 1675–1689 között bécsi nuncius volt, 1681 óta bíboros, vö. TRIVELLINI ANNA MARIA: *Il cardinali Francesco Bounvisi, nunzio à Vienna*. Firenze 1958.

21 Jány Jánost a primás levelében bátai címzetes apátnak nevezi. Valószínűleg Jány (Jani) Ferenc esztergomi kanonok, később szerémi, illetve csanádi püspök testvéréről van szó. Ez a Jani Ferenc, született olasz, Szelephényi bécsi agenseként is működött, vö. KOLLÁNYI, uo. 286.

22 Archivio Segreto Vaticano. Vescovi. Vol. 88. pag. 257. új. Pag. 410. Függelék 3.

Szentatyának eljuttatni. Végül kérte a pápa áldását, hogy egykor Magyarországon is egy akol és egy pásztor lehessen.

XI. Ince pápa Szelepchényinek 1683. január 16-án válaszolt.²³

Fájdalmának adott kifejezést Magyarország szomorú állapota miatt, de egyben örömeinek is hangot adott, hogy a primás és püspöktársai a legutóbb elterjesztett tévedésekkel szemben az Apostoli Szentszék tekintélye mellett kitartanak és híveiket a tévedésektől óvják, mint a neki eljuttatott iratokból is kiderül.

A primás 1683. április 4-én Bécsből egy részletes jelentést küldött Rómába a magyarországi egyházi állapotokról. Ehhez ügynöke, Jány számára egy levelet mellékelte és ebben a következőket írta: „Hallom, hogy Franciaországban elítélték az én nyilvánosságra jutott rosszállásomat. Azonban írásomat kész vagyok vérem ontásával megerősíteni és cseppet sem bánt másoknak az ítélete, nem tehetvén azt, hogy érvénytelenítsem vagy elítéljem a mi országunk törvényeit, főképpen a szent királyokét, Istvánét és Lászlóét”²⁴.

Honnét szereztek tudomást a franciák Szelepchényi körleveléről? Onnét, hogy Szelepchényi maga küldött egy példányt Versailles-ba.²⁵ Jaques-Bénigne Bossuet hamarosan egy ellenirattal válaszolt: „Defensio declarationis celeberrimae, quam de potestate ecclesiastica sanxit Clerus Gallicanus die 19. Martii 1682” (Csak 1730-ban ki-nyomtatva). A párizsi parlament 1683. január 23-án a tiltott könyvek indexére tette a primás iratát. A Sorbonne Egyetem azonba csak 45 viharos ülés után volt hajlandó a körirat egyetlen mondatát – „donec super eis prodierit infallibile Apostolicae Sedis oraculum” – azzal a feltétellel bírálni, hogy ha az Apostoli Szentszék döntése a püspökök és a zsinatok hozzájárulása nélkül jönne létre.²⁶

Az ügy ezzel nyugvóponttra került, volt azonban még 1870. január 22-én egy kései utójátéka. Az I. Vatikáni Zsinaton Sorrento érseke, Francesco Apuzzo a magyar püspököket, akik a pápai tévedhetetlenség tanának dogmatizálása ellen foglaltak állást, górombán megtámadta.²⁷ Személyeskedő hangon szemükre vetette, hogy a magyar egyház évszázados tanát, így korábbi püspöktársaik 1682-es nyilatkozatát is megtagadták. Hogy a régi magyar nyilatkozat kifejezése a „tévedhetetlen apostoli tanítóhivatallal” kapcsolatban nem azonos a Vatikáni Zsinat által fogalmazott személyes pápai tévedhetetlenséggel, képtelen volt a zsinati többség eme harcias bajnoka belátni.

23 Archivio Segreto Vaticano. Vescovi. Vol. 75. pag. 118–119. Függelék 4.

24 MESZLÉNYI, i. m. 27. Forrása: Archivio Segreto Vaticano. Archivio della S. Congregazione dei Concilii. Relationes Dioecessanae. Relationes Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis. 28. Martii 1676.

25 MESZLÉNYI, ebd. 27 valamint: ZOLNAI BÉLA: *A gallikanizmus magyarországi visszhangja*. Budapest 1935.

26 „Quatenus excludit ab episcopis et conciliis, etiam generalibus, iudicandi de fidei controversiis auctoritatem, quam habent immediate a Christo” PASTOR uo. 890. 2. fejezet.

27 ADRIÁNYI GABRIEL: *Ungarn und das I. Vaticanum*. Köln–Wien 1975. 255–257.

FÜGGELEK

Nr. 1.

Szelephényi György XI. Ince pápához, 1682. augusztus 8. Pozsony.

Archivio Segreto Vaticano. Vescovi, vol. 68. pag. 180 (új pag. 294).

Kézírásos levél sajátkezű aláírással.

Beatissime Pater!

Ecclesiarum Hungaricarum sollicitudo quantis corarum impediis quantis nos constet lacrymis et geminibus, sentire magis quam edicere licet. Sed necesse est ordinationis Sapientiae Divinae morem gerere, et adversis Potestates tenebrarum harum vigilantes stare, pugnare, majorumque nostrorum vestigiis insistendo. Aut mori pro Dei et Justitiae causa. Perspecta jam dudum est Beatitudinae Vestrae atrox illa procella, quae naviculam hanc Ecclesiae Hungaricae a primordiis suis Sacratissimae Sedis Apostolicae constanti ac singulari dovotione adstrictam furore tum Barbarorum tum Haereticorum saevissime divexare et usque modo lacerare non cessat. Attamen nos malis hisce tolerandis assueti, volnera nostra quodammodo non sentimus, quamdiu immobile Petrae Apostolicae alligati credimus et confitemur, vitam et salutem nostram in salute Capitis esse repositam. Quamvis enim violentus Armorum turba eam hoc in Regno stragem fecerit, quam totius saeculi lacrymis deplorare non cessamus, cleri tamen universi fides et constancia tot inter fremitus insultusque Satanae integra atque injuncta Deo miserante hactenus permansit. — Verum quod acerbius nos pupugit, illa fuit Satanae temeritas execrabilis, quae caput quoque impetere Apostolici Principatus non est vetita. Licet autem Arci illi supra Petram fundatae, adversus quam non praevalent Portae inferorum, et quae in adjutorio Altissimi semper tuta est, metuere non licet, nostri tamen filialis affectus ac devotionis esse duximus, ut in unitate fidei et chrîtatis, capiti, Patrique nostro uniti arctissime illuc festinaremus ultronea pietate, motuque proprio nec alio quam promissimi affectus et reverentiae in Sacratissiman Sedem Apostolicam stimulo acti, quo Sanctitatis Vestrae pastoralis vigilantia ptidem praecurrerat. — Atque idcirco ut infini Beatitudinis Vestrae clientes clerus Ungariae synceritatem nostram et fidem contestaremur super illis propositionibus adversus primam Sedem temere nuper emanatis mature sensus nostros exponere satagentes debitam obsequiam, hoc annexo scripto Sacratissimis Beatitudinis Vestrae pedibus venerabundi substernimur. Beatitudinae Vestrae hummilimus capellanus Georgius Szelephényi, Archiepiscopus Strigoniensis manu propria. Posonii, 8. Augusztii 1682.

Nr. 2.

XI. Ince pápa Szelephényi Györgyhöz. Róma 1682. szeptember 5.

Archivio Segreto Vaticano. Vescovi, vol. 75. pag. 78 (új. Pag. 89). Kézirat

Venerabili Fratri Georgio Archiepiscopo Strigoniensi. Innocentius PP. XI.

Venerabilis Frater!

Ex fraterternitatis tuae litteris et uberius ex adjuncto litteris documentis magna cum animi voluptate perspeximus, quod de tua et aliorum Hungariae Regni vene-

rabiliū fratrum episcoporum perpetua in hanc Sanctam Sedem observantia fidesque persuasum iampridem habebamus, quantum vos et quam concordī spiritu a novatorum erroribus ejusdem Sedis Auctoritati detrahere sacrilega praesumptione tentantibus abhorreatis et quam pastoralis vigilantia pro muneris vestri debito satagatis ne inter laeta dioecesiumstrarum pascua ejusmodi zizania succrescant. Debita propterea fraternitati tuae auctoritate confecta res est, intimo Pontificiae charitatis affectu tribuimur, Divinam bonitatem enixe precantes, ut quamplurimos similes tuae pastores Ecclesiae in hac temporum iniquitate, praeesse velit, teque Apostolici istius Regni securitati ac salutī, Catholicaeque Ecclesiae bono indolumen diu servet. Caeterum quae siti n praesenti negotio mens nostra et quam paterno erga te animo affecti simus, a dilecto filio nostro Francisco Cardinali bonvisio cognoscet fraternitas tua, cui Apostolicam Benedictionem permanentē impertimur. Datum Romae apud Sanctum Mariam majorem sub annulo piscatoris die quinta septembris 1682.

Nr. 3.

Szelepcshényi György XI. Ince pápához. Bécs 1682. november 8.
Archivio Segreto Vaticano. Vercovi. Vol. 68. pag. 257. (Új: pag. 410).
Kézírásos levél sajátkezű aláírással.

Beatissime Pater!

Regnum Hungariae, quod olim ante sexcentos et quinquaginta annos ex tenebris gentilitatis ad veram fidei christianae lucem opera Protoregis et Apostoli nostri Sancti Stephani apertum fuit, ea constantia et devotione semper Sanctae Matri Ecclesiae et Sedi Apostolicae adhaesisse palam est, ut vel ne inimicam pravaram novitatum umbram sibi inferri unquam passum fuerit: extant, passim Leges patriae nostrae, quanta cura et diligentia usque ad tempora Ludovici Regis illibate ad ipsum servatum fuerit. Jam vero, proh dolor, post cladem Mohacianam Turcarum Christiani nominis hostium potentia, quasi ad incitas redactum, Lethaeas Haeresum larvas induit, dum non solum Hussitarum, sed post etiam Lutheranorum, Carolostadianorum, Calvinistarum, Puritanorum, Anabaptistarum immo et ipsorum Arianorum perniciosas. Dogmata adeo in dies per novitatum cupidos et nonnullos curiosos invaluerunt, ut jam rudi Plebecula vis exigua vestigia pristinae pietatis appareant. Cum autem malum hoc non minui, se diu dies gliscere videre sit, ego quoque Sanctitatis Vestrae minimus capellanus pro debita ovicularum mihi subditarum cura et vigilantea, ociosis oculis praeterire nequaquam potui, quin una cum reliquis Coepiscopis meis pro modulo et tenuitate virum mearum his malis occurrā, simulque haec omnia tunquam insolita et periculosa ac pro condemnatis (quousque Sanctae Sedis Apostolicae secus forsā visum fuerit) detester et condemnem. Experiens proinde duxi, ut haec omnia ad Cleri mei et posteriorum memoriam praelo etiam commendem, hac ipsa in forma, qua Sanctitati Vestrae medio agentis mei Hungarici Juhannis Jany, Abbatis de Batta, viri mihi admodum approbati, humillime praesento. Precor Divinam Majestatem supplicibus votis et sacrificiis continuis, ut cum speciali Dei beneficio habeamus Pontificem, qui tantis zelo satagit compari et subvenie infirmitatibus nostris infirmum hunc Hungariae gregem ad famitatem pristinam et mentem reducere dignetur, quod

possimus oculis nostris videre salutare Dei et tandem experiri, út Apostolicae Sanctitatis Vestrae opera sit in Hungaria pastor unus et ovile unum. Viennae, die 8. mensis novembris anni Domini 1682, Ejusdem Sandtitatis Vestrae humillimus capellanus Georgius Szelepchényi, Archiepiscopus Strigoniensis.

Nr. 4.

XI. Ince pápa Szelepchényi Györgyhöz. Róma 1683. január 16.
Archivio Segreto Vaticano. Vescovi, vol. 75. pag. 118–119. Kézirat.

Venerabili Fratri Georgio Archiepiscopo Strigoniensi. Innocentius PP. XI.

Venerabilis Frater! Dum e stationis Apostolicae specula, in qua supremus omnium Pastor humilitatem nostram ad sui gregis custodiam collocare dignatus est, creditis nobis late populos vigili mente lustramus, spectaculum oculis nostris exhibet plane luctuorum Hungariae Regnum, ubi tot excessum monstra stabulari, incredibili cum intimi doloris sensu animadvertimus, eoque vehementius paternae charitatis nostrae viscera cruciantur, quo magis aliena in praesens est ejusdem Regni conditio, ab insigni vereque pietatis ac religionis laude, qua prae caeteris Regnis olim adeo excelluit, út ab hac Sancta Sede Apostolici Regni titulo decorare meruerit. Levat tamen non parum dolorem nostrum et pastorem, quam Hungariae debemus sollicitudinem, eximius zelus, quo fraternitas tua una cum reliquis Episcopis egregiis sane et singulari pietate ad virtute praestandibus viris, impense curat, ne temerariae et erroneae assertiones hujus Sanctae Sedis auctoritatem graviter laedentes, istic inveniantur et venenatas in pusilli qui superest, gregis animis, radices agant. Quemquidem zelum pergratum nobis accidit, luculenter expressum in praeclaris documentis, quae ad nos misisti, intueri. Id autem sicuti propensam jampridem erga te voluntatem nostram, magis etiam tibi conciliavit, ita faciet út alacriter quaecunque se offerent, occasiones amplexuri simus, eandem seipsa declarandi. Reliquum est, út pro existimationis loco, quam apud amne spraeipuum obtines, non minori studio adversus immanissimum hostem, istius Regni jugulo jamjam imminentem, miseramque imponere parantem, nationem universam istam inflammare satagas, dum nos humillimas ad misericordiadum Patrem preces effundentes, út in tanto discrimine causae suae addesse velit, nobisque viam aperiat ad idem praestandum, fraternitati tuae Apostolicam benedictionem peramanter impertimur. Datum Romae apud Sanctum Petrum sub annulo piscatoris die XVI. Januarii 1683. Pontificatus nostri anno septimo.

GÁBOR ADRIÁNYI

PRIMATE SZELEPCHÉNYI AND POPE INNOCENT XI: THE COUNCIL OF NAGYSZOMBAT IN 1682
NEVER TAKEN PLACE

Following the work of Károly Péterffy SJ on the history of Roman Catholic Church councils in Hungary (*Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae*, publ. 1741-42) the conviction became widespread that Primate György Szelepchényi organised a national council against the so called Gallician articles in 1682. As a result of this belief the international historiography, such as the *Collectio Lacensis* or Ludwig von Pastor, adopted this opinion. In his study the author presents six evidences in order to prove that there was no national council in Hungary in 1682. After consulting some competent advisors, the Primate issued a circular letter. Pope Innocent XI was informed about issuing the circular. The letters between the Pope and the Primate are published as an appendix.

SZILAS LÁSZLÓ S.J.

JEZSUITÁK PLÉBÁNAI MUNKÁBAN MAGYARORSZÁGON A 16-18. SZÁZADBAN

1. A PLÉBÁNIÁK HELYZETE A REND TÖRVÉNYHOZÁSÁBAN

A jezsuita történelemírásban általános tényként elfogadott tétel volt, hogy a Rend alkotmányának előírása értelmében nem vezetett plébániákat. A gyakorlatban persze voltak kivételek, például az Európán kívüli missziókban, vagy Európában a 16. században a hitújítás okozta igen nehéz helyzetben. Intézményes és hosszantartó plébániai munkáról azonban nagyon kevés szó volt.

Figyelmem erre az apostoli munkára a hetvenes években esett, amikor az Osztrák Rendtartomány feloszlítás előtti utolsó, 1773-as katalógusát vizsgáltam. Nagy meglepetésemre a lelkipásztori munkák között az akkori Magyarországhoz tartozó területen, valamint a szomszéd Belgrádban, Péterváradon és Eszéken huszonhárom előjárónál találtam plébánosi hivatalt és kb. 60 másíknál azt, hogy plébániai teendőket lát el.

Mielőtt azonban ezt a munkakört részletesen tárgyalnánk, lássuk először, hogy mit ír elő a Rend alkotmánya. A IV. rész, a kollégiumok anyagi ügyei, 4. pontja így hangzik:

„A Társaság kollégiumaiban (B) sem lelkipásztori gondozást, sem misemondási kötelezettséget, sem más ezekhez hasonlókat ne vállaljunk, mert ezek nagyon elvonnak a tanulmányoktól, és akadályozni szokták azt, amit mi a kollégiumokban az Isten szolgálatára elérni óhajtunk. Hasonlóképpen a professzus Társaság más házaiban vagy templomaiban se vállaljunk ilyeneket, minthogy a Társaság a lehetőség szerint akadálytalanul rendelkezésre kell, hogy álljon az Apostoli Szentszéktől kapott küldetések végzésére, vagy más, az Isten szolgálatára és a lelkek megsegítésére irányuló munkákra”.¹

Ehhez a szabályhoz a rendalkotmány a következő magyarázatot adja:

„B. Kötelezettségek el nem vállalása stb. úgy értendő, hogy a kijelölt jövedelemmel arányos misemondási kötelezettséget vagy hasonlókat nem vállalhatunk el. Ez azonban nem azt jelenti, hogy helytelennek tartanánk valamilyen csekély és könnyű kötelezettséget elvállalni, a lelkipásztori gondozást kivéve, ha elegendő okunk van rá, főleg abban az esetben, ha a dolog olyan természetű, hogy abból igen csekély vagy semmi szétszóródás és lekötöttség nem származik. A professzusok házaiban azonban, minthogy azoknak semmi jövedelmük nincsen, és a rendtagok nem tartósan tartózkodnak azokban, ilyenfajta kötelezettséget sem tűrhetünk meg. Nem beszélünk itt előadások vagy elő-

1 Jézus Társaságának Rendalkotmánya a 34. Általános Rendgyűlés jegyzeteivel és ugyanezen Rendgyűlés által jóváhagyott Kiegészítő Szabályok. Bp., 1997. (A következőkben=Rendalkotmány) /324/ 113-4. p.

adók kötelezettségének vállalásáról. Megjegyezzük azonban, hogy a kollégiumokban és az egyetemeken ezeket sem vállaljuk alapos megfontolás nélkül, és csak azokon a határokon belül, amelyeket az általános rendfőnök megfelelőnek ítél a közjó és a Társaság java érdekében, Urunk Istenünk dicsőségére”.²⁾

A rendalkotmány 6. rész 3. fejezetének 5. pontja ezt írja elő:

„A Társaság embereinek mindig készenlétben kell lenniük, hogy a világ bármely tájára elmenjenek, ahová a pápa vagy előljárójuk küldi őket. Ezért nem szabad sem lelkipásztorkodást, sem szerzetes nőknek vagy más nőknek rendszeres gyóntatási vagy vezetési feladatát elvállalniuk. Viszont nincs akadálya annak, hogy egy kolostorban, alkalomadtán valamelyes különleges okból gyóntassanak”.³⁾

Ezek a rendelkezések lényegében érvényben maradtak egészen a 34. rendgyűlés 19. határozatáig, amely a plébániai szolgálatot rendezte. A bevezető szöveg a következő:

„1. Világszerte mintegy 3.200 jezsuita teljesít szolgálatot mintegy 2.000 plébánián. Elismerjük, hogy ez a nagy emberanyag fontos szolgálatot tesz az Egyháznak, és kijelentjük, hogy »a plébániai apostolkodás nem ellenkezik *Rendalkotmányunkkal*« és hozzáteesszük, hogy bizonyos körülmények között ez a hit szolgálatára és az igazságosság előmozdítására irányuló küldetésünk teljesítésére alkalmas apostolkodás”.⁴⁾

Erre a határozatra utal a Kiegészítő szabályok hetedik részében a 274. első §: „A plébániai lelkipásztorkodás, a szerzetesekre bízott plébániákra vonatkozó egyházi előírások megváltozása miatt, már nem mondható *Rendalkotmányunk* elveivel ellenkezőnek, sőt bizonyos körülmények között a hit szolgálatára és az igazságosság előmozdítására irányuló küldetésünk végrehajtásának, valamint a vallások közötti dialógusnak szolgálhat. Ezért az általános rendfőnök feladata, hogy eldöntse: elfogadjuk-e, vagy feladjuk-e egyes plébániák vezetését”.⁵⁾

2. A FORRÁSOK

Az összeállítás alapjául az Osztrák Rendtartomány, melyhez a történelmi Magyarország is tartozott, évi összeírásai szolgáltak: *Catalogus Personarum et Officiorum Provinciae Austriae ineunte anno...* Az Osztrák Rendtartomány személyeinek és hivatalainak, helyesebben munkakörüknek jegyzéke az ....évre. Ezek tartalmazzák a kollégiumok, a rendházak és a missziósállomások névsorát legtöbbször ábécés sorrendben, és az egyes rendházakban tartózkodó jezsuiták neveit és foglalkozásukat, először a papok, utána a tanuló rendtagok, végül a segítőtestvérek sorrendjében. Ezek a megadott év előtti november végi helyzetet jelzik. Mi azonban gyakorlati okokból a katalóguson megadott évszámot vettük tekintetbe.

A plébániai munkával kapcsolatban három munkakört különböztettünk meg:

1. A plébánosokat, latinul *parochus*, ritkán *administrator parochiae*.
2. A káplánokat, a plébános segítője, latinul *adiutor paroci* címen.

2 Uo. /325/ 114. p.

3 Uo. /588/ 169. p.

4 A 34. Általános Rendgyűlés határozatai. 1995. Róma, 1995. 19. Plébániai szolgálat. 1. 171. p.

5 *Rendalkotmány*. 331. p.

3. Plébániai munkakört ellátókat, latinul *exercet munia parochialia*. Ezek állomás-helyük környékén látták el rendszeresen a plébániákat, ahol nem volt pap. Egyes rendházakban több pap is részt vett ebben a munkában. Ilyenkor volt egy felelős vezető, de összeállításunkban ezt a hivatalt nem vettük tekintetbe.

A források alapján két jegyzéket állítottunk össze: a rendházakat ábécés sorrendben, adott esetben jelezve a mai helységnevet és az országot is. Itt felsoroltuk a plébánosok, az esetleges káplánok és a plébánosi teendőket ellátók neveit hivataluk idejével együtt.

A második jegyzék ábécés sorrendben hozza az első jegyzékben felsoroltakat a következő adatokkal:

1. Hol és melyik években dolgoztak plébániai munkában.

2. Fontosabb személyi adataikat, melyek elősegíthetik a helytörténeti kutatók munkáját. Ezek: születésük ideje és helye. A lehetőség szerint megadtuk a helységek esetleges mai nevét és az országot is.

A Jézustársaságba való belépésük helyét és idejét: Ezzel kapcsolatban tudnunk kell, hogy a Társaság adminisztrációja számára ez az újoncházba való belépés volt, nem pedig az esetleges felvétel előtti kivizsgálás és döntés helye és ideje. Ha ebből a szempontból eltérés van Lukács László nagy adattára *Catalogus generalis*⁶ és a jelen munkában szereplő adat között, akkor ez az utóbbi a helyes.

A következő adat a pappá szentelés időpontja és helye. A Társaság a legtöbb tartományban erről nem vezetett hivatalos listát. Mi az évi katalógusok alapján próbáltuk ezt megtalálni. Voltak évek, amikor a katalógus megadta a névsort egy megadott évről, esetleg a szentelés helyét is, akkor ezt mi is hozzuk. Ha nem szerepel ilyen adat, akkor a teológiai tanulmányok idejéből meg lehet állapítani a szentelés évét abból, hogy melyik évben szerepel először mint *Pater*. Ebben az esetben csak az évszámot jelezzük de a helységet, ahol a teológiai tanulmányokat végezte, nem, mert biztos adataink vannak pappá szentelésről olyan helységekben is, ahol a Társaságnak nem volt tanulmányi háza.

A következő adat a szerzetesi fogadalmakat érinti. Ennél jogi szempontból fontos volt az utolsó fogadalom minősége. A legfőbb volt a négy ünnepélyes fogadalmas, vagyis a három szerzetesi fogadalom mellett egy negyedik is a pápa iránti engedelmességről a küldetés szempontjából. Azonkívül volt három ünnepélyes fogadalom is. A *koadju-tor spiritualis*-ok egyszerű három fogadalmas szerzetespapok voltak.

Az utolsó adat az elhalálozás idejét és helyét jelzi. Itt aránylag több jezsuitának az adatait nem ismerjük. Ezek nagy többségben azok, akik a Társaság 1773-ban történt feloszlása után haltak meg.

---

6 *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I–III Roma 1987–8. (=Nomenclator). Kiad. LUKÁCS László.

3. NÉHÁNY JELLEMZŐ ADAT

Az összeállításban harminchat plébánia szerepel: időrend szerint kettő a 16. századból, tíz a 17–18. századból és huszonnégy csak a 18-dikból.

Területi megoszlásuk a mai államok szerint: Szlovákiában volt tizenöt, Romániában tíz, Magyarországon nyolc, Horvátországban kettő és Szerbia-Montenegróban egy.

A plébániai munkában a katalógusok adatai szerint összesen 533 jezsuita dolgozott.

Az 1635. évi katalógus hét atyát sorol fel, akik Magyarországon különböző missziókban dolgoztak. Ezek a következők: „Hajnal Mátyás Esterházy nádornál, Praesul Lénárt és Szél Simon ugyanannak bicsei birtokain, Kirinich Jakab és Lotz András Léván a királyi birtokon, Szednik Dániel és Chery Mihály Kassán”. A névsor után a következő megjegyzés áll: „Ezek mindegyike minden plébánosi feladatot ellát ott, ahol lakik és a környező vidéken, ahol nincsen plébános. Az előljárók rendelkezéseit és a meghalt rendtestvérekért mondandó miséket a nagyszombati rektortól kapják, mint ahogy írányítást is nehézségek esetén. Akik a közelben vannak, fogadalmak évi megújítására és a lelkigyakorlatok végzésére ebbe a kollégiumba mennek, a távolabbiak saját rendházaikba, ahová tartoznak. Ezeknek az atyáknak munkaterülete több mint 700 olasz mérföldet tesz ki”.⁷

Felmerül a kérdés, hogy a Rend központja hogyan engedhetett meg ilyen nagymértű és hosszantartó munkát, mely nem felelt meg a Rendalkotmány előírásainak. Mielőtt a feleletet keresnénk, szükségünk van az idevágó források ismeretére. Ezekben, sajnos, nagy a hiány. A mai helyzet a következő:

A Rend római központi levéltárában már a 17. század elejétől a beérkező leveleket helyszűke miatt rendszeresen megsemmisítették. Megmaradtak majdnem teljesen az évi katalógusok a személyek és hivatalok adataival, a hároméves katalógusok, a triennálisok, a rendtagok személyi adataival, és az összefoglaló jelentések, a *Litterae annuae*. Az egyetlen kérdésünket érintő forrás a rendfőnök leveleinek másolata az Osztrák Rendtartomány számára, mely magában foglalja a tartományfőnökhöz, a házak előljáróihoz és az egyes rendtagokhoz írt leveleket. Lényegében ez az egyetlen forrás, ahol mi kérdésünkre választ kereshetünk, mert az Osztrák Rendtartomány levéltárával még rosszabb a helyzet. 1773-ban a Rend feloszlatása után a császári udvar hivatalnokai kiválogatták azokat a dokumentumokat, melyek a Rend tulajdonjogát érintették, a többi egyszerűen egy papírmalomnak eladták, ahol az a zúzdába került. Meglepetésünkre a generálisi levelek sem adnak alapvető és kimerítő feleletet kérdésünkre.

---

7 *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae S.I.* II Roma, 1982. 427. Kiad. LUKÁCS László.

4. A RENDFŐNÖKÖK RENDELKEZÉSEI A PLÉBÁNAI MUNKÁT ILLETŐEN

I. A plébániák vállalása ellenkezik a Rend alkotmányával

1. 1675. máj. 11. Oliva⁸ Aboedt⁹ tartományfőnöknek: A plébánosi hivatalokat Trencsénben és másutt mielőbb át kell adni a világi papságnak¹⁰
2. 1686. okt. 12. de Noyelle¹¹ Aboedt tartományfőnöknek: Időlegesen átveheti a zsolnai plébániát, mert a győri püspök kéri azt.¹²
3. 1688. aug. 14. González¹³ Rényes¹⁴ trencsényi rektornak: A zsolnai plébániát csak addig gondozzák a jezsuiták, amíg nem találunk világi papokat.¹⁵
4. 1689. már. 5. Gonález Acatus¹⁶ tartományfőnöknek: Eszékét illetően a jezsuita misszionárius császári rendeletre végzi munkáját. A boszniai püspök ferences plébániát akar. Mi a teendő? Alkotmányunk tiltja a plébániát. Intézkedjen a püspök. Ha a császárnak ez nem tetszik, lépjen ő közbe.¹⁷
5. 1689. már. 5. González Acatus tartományfőnöknek: Lényegében megegyezik az előzővel.¹⁸
6. 1689. dec. 24. González Acatus tartományfőnöknek: Elrendeli a zsolnai plébánia átadását a világi papságnak.¹⁹
7. 1697. máj. 4. González Sennyei²⁰ helyettes tartományfőnöknek: Alkotmányunk csak végső szükségben engedi meg egy plébánia ellátását, ami Kőszegre nem áll. Ezért kívánja a plébánia átadását a világi papságnak. Ha mégis valami súlyos ok állna fenn, arról jelentést kér.²¹
8. 1697. jún. 22. González Sennyei helyettes tartományfőnöknek: A kőszegi plébániát a világi papság nagy hiányára való tekintettel egyelőre megtarthatják.²²
9. 1697. nov. 9. González Garitzki²³ kőszegi rektornak: Örömmel vette a hírt, hogy találtak egy világi papot, akinek átadhatják a plébániát.²⁴
10. 1699. máj. 23. González Mechtl²⁵ tartományfőnöknek: örül, hogy a pécsi plébánia ellátását át tudta adni a káptalannak.²⁶

---

8 Oliva János Pál, 1600–1681. Rendfőnök 1652–1681.

9 Aboedt Ádám, 1613–1690. Tartományfőnök 1671–1675. *Catalogi personarum* II 533.

10 A Jézus Társasága Római Levéltára=ARSI Austr. 8/II 801.

11 de Noyelle Károly, 1615–1686. Rendfőnök 1682–1686.

12 ARSI Austr. 9. 352.

13 González de Santalla Tirso, 1624–1705. Rendfőnök 1687–1705.

14 Rényes István, 1647–1699. *Nomenclator* III. 1363.

15 ARSI Austr. 9. 444.

16 Acatus Ferdinánd, 1630–1691. Tartományfőnök 1689–1691. *Nomenclator* I 4.

17 ARSI Austr. 9. 466.

18 Uo. 467.

19 Uo. 493.

20 Sennyei László, 1631–1702. *Nomenclator* III 1534–5.

21 ARSI Austr. 10. 141.

22 Uo. 145.

23 Garitzki (Garaiski) János, 1643–1702. *Nomenclator* I 394.

24 ARSI Austr. 10. 180.

25 Mechtl Albert, 1636–1718. Tartományfőnök 1698–1701. *Nomenclator* II 985.

26 ARSI Austr. 10. 294.

11. 1701. nov. 9. González Trefflinger²⁷ budai rektornak: A rendfőnök figyelmezteti a rektort, hogy a plébánia átvételekor tartsa be az azzal kapcsolatos előírásokat.²⁸
A következő években a rendfőnökök leveleiben nincs szó a plébániákról. Az 1709-es évben több levél említi Zsolnát. Érződik, hogy Róma alaposabban meg akarja vizsgálni a kérdést.
12. 1709. ápr. 6. Tamburini²⁹ Despotovich³⁰ tartományfőnöknek: Kéri, hogy tanácsaival alaposan tárgyalják meg a budai plébánia jogi helyzetét és szüntessék meg a kiélezett vitát, mert árt a híveknek, és magával hozhatja a Társaság számára a templom elvesztését.³¹
13. 1709. dec. 28. Tamburini Despotovich tartományfőnöknek: Jelzi, hogy végre jelentést kapott a budai rektortól. Az ő véleménye az, hogy a plébániát a király és maga az érsekség adták a Társaságnak örökérvényű joggal. Ha a plébániát elveszik, megvan a veszély, hogy a templom használata sem lesz többé lehetséges. Kéri a tartományfőnököt, hogy a felek meghallgatása után jelezze, mit tart a helyes megoldásnak.³²
A következő másfél évben a rendfőnök levelezésében nincs szó plébániákról. 1711-ben új tartományfőnök kinevezésére került sor, és vele a rendfőnök nemcsak a plébániákat illetően, hanem más kérdésekben is változtatásokat tervezett. Még az új tartományfőnök Hevenesi Gábor hivatalba lépése előtt jelezte a rendfőnök a tartományfőnök-helyettesnek, Rescallinak³³ a következőket:
14. 1711. máj. 2. Helyeslem a tanácsosainak jóváhagyásával megfogalmazott tervet, hogy átadják Magyarország Primásának a plébániák listáját, melyeket a Rend az országban nagyobb fáradozással mint eredménnyel vezet. Terveit bővebben kifejti majd az új tartományfőnöknek nemcsak a plébániákról, hanem a többi rendházról is, melyeket fel kellene adni.³⁴
15. 1711. júl. 4. Tamburini Hevenesi³⁵ tartományfőnöknek: Pontos és részletes jelentést kér az új tartományfőnöktől azokról a plébániákról, missziósállomásokról és rendházakról, melyeket fel kellene adni: hányan és milyen eredménnyel dolgoznak azokban, milyen alapítványai vannak, milyen okokból vállalta azokat a Társaság s fennállnak-e még ezek az okok, mekkora bennük a szükség s mekkora eredményt várhatunk a lelkek javára?³⁶
16. 1711. dec. 5. Tamburini Hevenesi tartományfőnöknek: Megkapta a rendtartomány kérelmét a Rómában járt prokurátortól, és az viszi a rendfőnök válaszát a feladandó plébániákról, missziókról és rendházakról, melyekről a tartományfőnök döntson a tartomány megkérdése után.³⁷

---

27 Trefflinger Pál, 1651–1716. *Nomenclator* III 1728.

28 ARSI Austr. 10. 541.

29 Tamburini Michel-Angelo, 1647–1730. Rendfőnök 1706–1730.

30 Despotovich János, 1639–1711. Tartományfőnök 1709–1711. *Nomenclator* I 231.

31 ARSI Austr. 11. 192.

32 Uo. 261.

33 Rescalli Ferenc, 1651–1713. *Nomenclator* III 1364–5.

34 ARSI Austr. 11.353.

35 Hevenesi Gábor, 1656–1715. Tartományfőnök 1711–1714. *Nomenclator* I 555–6.

36 ARSI Austr. 11. 367.

37 Uo. 388.

Az eredményről nem ismerünk jelentést. A rendfőnök levelezésében a következő években nincs szó feladásról.

17. 1715. jún. 29. Tamburini Lewenberg³⁸ tartományfőnöknek jelzi a székesfehérvári plébániával kapcsolatban, hogy elfogadható addig, amíg nem találnak megfelelő helyettest.³⁹

Ezeknek az éveknek katalógusai azonban mutatják, hogy nem lehet nagyobb méretű feladásra gondolni. A rendtartomány 1710-ben feladta az 1703-ban kezdett pesti rendházat, ahol csak 1708-tól vezettek plébániát, Szegedet, ahol 1712–1713-ban csak iskolaalapításáról volt szó és két atya tartózkodott a városban és Szigetvárt, ahol 1690 és 1710 között volt missziósállomás legtöbbször két atyával. A plébániát nem ők vezették. Ezzel szemben a rend 1714-ben Besztercebányán, 1715-ben Selmecbányán, 1716-ban Eperjesen, Rozsnyón, Székelyudvarhelyen, Székesfehérváron és Zsolnán vette át a plébániát.

II. A plébániák jogi nehézségei a Rendalkotmány a szegénységről szóló előírásaival

A házakra vonatkozó szegénységi szabályok kötik közösségeinket. Ezek a következők:

1. A Vizsgálat és magyarázatai.

„3. A cél hathatósabb elérése érdekében Társaságunkban letesszük az engedelmeség, szegénység és tisztaság hármas fogadalmait. A szegénység fogadalmát úgy értjük, hogy Társaságunk saját létfenntartására, sem bármilyen más célra nem birtokolhat semmiféle jövedelmet, sem bármi mást. Ez a tilalom nemcsak az egyes rendtagokra vonatkozik, hanem templomainkra és a professzus Társaság házaira is.

Továbbá nem fogadhatunk el sem miseáldozatért, sem szentbeszédekért, sem előadásokért, sem bármelyik szentség kiszolgáltatásáért sem bármely lelki szolgálatért, melyet a Társaság Institutuma szerint végezhet, akármilyen olyan stipendiumot vagy alamizsnát, melyet az ilyen szolgálatért adni szoktak”.⁴⁰

„4. A Társaságnak vannak bevételekkel rendelkező kollégiumai és próbaházai ... De ezeket a bevételeket semmilyen más célra nem szabad fordítani”.⁴¹

E rendelkezésnek alapja az volt, hogy a jezsuiták iskolái ingyenesek voltak, ezért volt szükség alapítványokra, melyeknek bevételeiből az iskolát és a tanító személyzetet fenn lehetett tartani. Ezzel kapcsolatban a Rendalkotmány IV. Fejezetében ez áll: „A kollégiumok tulajdonjoga a hozzátartozó anyagiakkal együtt a Társaságé, és a Társaság nevez ki élükre rektorokat... Ezek törődjenek a kollégiumok anyagi javainak megőrzésével és kezelésével, és gondoskodjanak az épületekről és a kollégiumban élő tanulókról”.⁴²

Ezt a rendelkezést így fejti ki az Alkotmány: „F. Amikor azt mondjuk, hogy nem szabad segíteni a professzus Társaságot vagy az általános rendfőnököt a kollégiumok bevé-

38 Lewenberg Rudolf, 1651–1715. Tartományfőnök 1714–1715. *Nomenclator* II 878.

39 ARSI Austr. II. 658.

40 Rendalkotmány /4/ 40. o.

41 Uo. /5/ 40. o.

42 Uo. /326/ 114. o.

teleiből, ez az Apostoli Levelek szerint úgy értendő, hogy nem szabad a kollégiumok bevételeit az említett javára fordítani. Szabad azonban a jövedelmet azok javára fordítani, akik a kollégiumoknak szolgálnak, mint amilyenek az ügyintézők, szónokok, tanárok, gyóntatók, vizitátorok és egyéb professzusok, akik a kollégiumnak szellemi vagy anyagi segítséget nyújtanak”.⁴³

A már elfogadott plébániák gyakorlati életében a rendfőnökök levelezése alapján ennek a szabálynak a betartása volt a leggyakoribb probléma. Elegendő a plébániák létét biztosító misealapítványokra gondolnunk. A rendfőnökök előírása volt, hogy a misestipendiumokat és a hasonló forrásokból származó bevételeket a templomra és a szegények gondozására kellett fordítani. Csak a szegényebb rendházakban és missziósállomásokon lehetett ilyen forrásból a plébániákon dolgozó rendtársak eltartásához hozzájárulni.

5. A JEZSUITA PLÉBÁNOSOK ÉS PLÉBÁNIÁK

A plébániai munkában a katalógusok adatai szerint összesen 533 jezsuita dolgozott. Legjellemzőbb vonása ennek a feladatkörnek az volt, hogy a Rend vezetősége a plébánosi hivatalt összekötötte a házfőnöki hivattal. Mivel az előjárók megbízatása három vagy legfeljebb hat évig tartott, ez magával hozta a plébános változását is. A gyakori változtatás áll a plébániai feladatokat végző többi atyára is. Úgy látszik, hogy a Rend ezzel akarta kimutatni ennek a munkának rendkívüli mivoltát, mely különben akadályozta volna a Rendalkotmányban megkövetelt mozgásszabadságot. Erre például csak Budát említem, ahol 1699 és 1773 között huszonhét plébános működött.

Úgy látszik, hogy ebben a munkakörben nem alakítottak ki szakcsoportokat, akik, ha nem is egy helyen, de hasonló munkában dolgoztak volna. Maga a tény, hogy az előjárói-plébánosi feladatot mindig ugyanaz a személy látta el, már magában sok változást okozott. A plébánosi teendőkre való alkalmasság ebben a kérdésben lényegében semmi szerepet sem játszott.

Az évi katalógusok alapján 283 plébánost ismerünk. Ezek közül 213, vagyis kétharmad része, csak egy helyen volt alkalmazva. Ötven volt kettő, és tizennégy három helyen. A maradék hat atya közül öt négy helyen és egy, mint nagy kivétel, hét helyen volt plébános.

Akad néhány nagy kivétel is. Gallob Antal⁴⁴ 1737–1763 között, tehát huszonhat éven keresztül Nagyszebenben volt házfőnök és plébános. Ez az egyedülálló eset talán azzal magyarázható, hogy az Erdélyben állomásozó császári katonaságnak főparancsnoka ott székelt. Az 1737-es katalógusban, amikor Gallob Nagyszebenbe került, ez áll: „házfőnök, plébános, iskolaigazgató és (szolgálat) Erdély főparancsnokánál, gróf Vallisnál”. A következő években egészen 1753-ig hivatala „házfőnök, plébános”. 1754-től ott tartózkodása végéig feladatköre így hangzik: „A rendház és az Erdélyben tartózkodó császári és királyi katonaság plébániájának főnöke”. A nagyszebeni plébániának a katonaságon kívül kevés híve lehetett a lutheránus szász városban. A jezsuiták teljesen kiépített nagygimnáziumában a felosztatás előtt csak 60 tanuló volt. Gallob hosszú ott

43 Uo. /565/ 165. o.

44 Gallob Antal, 1699–1773 után. *Nomenclator* I 392–3.

tartózkodásának oka valószínűleg a katonaság főparancsnokságával való jó viszonya lehetett.

Hasonló okok játszhattak közre Ribics Ferenc⁴⁵ esetében is, aki 1739–1763-ban Komáromban volt házfőnök és plébános. Mint kivételes esetet megemlítem még

Kövér Andrást,⁴⁶ aki összesen hét helyen volt házfőnök és plébános: Marosvásárhely 1738–1741, Felsőbánya 1744, Nagybánya 1747–1753, Buda 1754–1756, Eszék 1757, Szatmár 1758, Komárom 1764–1765.

Megjegyzendő még, hogy 283 jezsuita plébános közül huszonnyolc dolgozott több mint tíz évig ebben a munkában.

Plébániai feladatokat ellátók száma 253 volt. Ők központibb fekvésű rendházakból látták el állandó szolgálatban a környék plébániáit, ahol nem volt pap. Rájuk is jellemző, hogy legtöbbször csak rövidebb ideig volt ebben a feladatkörben, és mindig végzett más lelképásztori munkát is abban a rendházban, amelyhez tartozott. Egyes központokból évtizedekig rendszeresen végeztek az atyák ilyen munkát. Példának lehet venni a két budai rendházat: a kollégiumot a várban és a vízivárosi rendházat a Szt. Anna templommal. A kollégiumban 1717-től a Társaság feloszlásáig 1773-ban minden évben volt egy és néha két atya erre a munkára, szám szerint harminckilenc, a Vízivárosban 1725–1773 között ötvennégy. Az ország más részein, pl. a Felvidéken Eperjesben 1674–1773 között megszakításokkal 35, Komáromban 1711–1773-ban harminckettő, 1762–1773-ban Rozsnyón évente négy-öt, délen Temesváron negyven, Péterváradon 1766–1773 között évente három-négy atya működött közre ebben a munkában.

PLÉBÁNIÁK

Belgrád 1719–1735, 1739	Nagyszeben 1717–1773
Beszercebánya 1714–1773	Pécs 1686
Brassó 1724–1773	Pest 1708–1710
Buda 1699–1773	Rózsahegy 1674
Buda–Víziváros 1726–1773	Rozsnyó 1674, 1716–1773
Eperjes 1674, 1678, 1680–1682, 1716–1773	Sabatisda 1674
Eszék 1719–1773	Sárospatak 1717–1773
Esztergom 1721–1762	Selmecebánya 1715–1773
Felsőbánya 1728–1773	Szatmár 1740–1773
Gyergyószentmiklós 1693–1699	Székelyudvarhely 1716–1773
Gyöngyös 1769	Székesfehérvár 1703–1704, 1716–1773
Gyulafehérvár 1597, 1730–1732, 1745–1754	Szélakna 1746–1773
Homonna 1615–1618, 1635	Temesvár 1719–1773
Karánsebes 1636	Turóc 1598, 1602
Komárom 1709–1773	Úrvölgy 1727–1773
Lipótváros 1731–1773	Zsolna 1716–1773
Lócse 1674, 1678–1681, 1754	
Marosvásárhely 1729–1773	
Moticska 1756–1773	
Nagybánya 1728–1766	

45 Ribics Ferenc, 1696–1763. Uo. III 1372.

46 Kövér András, 1699–1765. Uo. II 785.

BELGRÁD-BEOGRAD,
SZERBIA-MONTENEGRO

Plébánosok

1719–1720 Vogl Ferenc
1721–1724 Martin Jakab
1725–1726 Seeau Honorius
1727–1729 Zunggo X. Ferenc
1730 Pez Fülöp
1731 Sirowski Ferenc
1732–1734 Ceschki Ignác
1735 Beneken Antal
1739 Rachenberger Mátyás

BESZTERCEBÁNYA-BASNKA BYSTRICA,
SZLOVÁKIA

Plébánosok

1714–1715 Huebmán Mihály
1716–1718 Wilhelmb Ferenc
1719–1721 Manigai János
1722–1724 Höckinger Ferenc
1725–1727 Leuttner Ignác
1728–1731 Miczke Frigyes
1732–1734 Gastager Mihály
1735–1737 Pamer Gottfried
1738 Hanstadt Lipót
1739–1741 Haidler X. Ferenc
1742–1744 Mayerl Benedek
1745–1746 Grueber Antal
1747–1749 Waismayr József
1750–1752 Greiner Ignác
1753–1756 Ebenhöck Farkas
1757–1759 Reinwaldt Ádám
1760–1762 Roys Ignác
1763–1766 Knopp Károly
1767–1769 Mayr Kristóf
1770–1772 Klaus Ignác
1773 Scheffcsik Mihály

BRASSÓ-BRAȘOV, ROMÁNIA

Plébánosok

1724–1729 Kiffer Antal
1730–1732 Paxi Antal
1733–1741 Stocker Ignác
1742–1744 Türck József
1745 Grubanovics József

1746 Wolffsegger József
1747–1752 Stäber X. Ferenc
1753 Gallob Antal
1754–1758 Pärtil Lipót
1759–1763 Rodel X. Ferenc
1764 Hagenbücher Ignác
1765–1769 Vorster Zsigmond
1770–1773 Wagenseil Ignác

BUDA

Plébánosok

1699 Pergauer János
1700–1702 Trefflinger Pál
1706–1708 Sparber Jácint
1709 Cetto József
1710–1711 Posch György
1712–1714 Gelb Gotthard
1715 Erber György
1716–1718 Kappus Zakariás
1719–1721 Wagegg Antal
1722–1724 Seeau Honorius
1725 Karner József
1726–1729 Partmann Dávid
1730–1732 Ertl Tóbiás
1733–1734 Most József
1735–1737 Gottwaldt Ferenc
1738–1741 Mayerl Benedek
1742–1745 Tolvai Imre
1746–1748 Kunics Ferenc
1749–1751 Graff József
1752–1753 Sümeghi János
1754–1756 Kövér András
1757–1759 Reck József
1760–1763 Mayr Kristóf
1764–1766 Walter Pál
1767 Prileszky János
1768–1770 Puechberger Márton
1771–1773 Reviczki Antal

Káplánok

1710 Primoschics György
1713–1714 Pader Farkas
1715–1716 Gastager Mihály

Plébániai teendőket ellátók

1717 Perger Antal
1718 Pichler András
1719 Szunyogh Ferenc

1720 Rudolphi Károly
 1721–1724 Köschner Károly
 1725 Pamer Gottfried
 1726 Purkhardt Dávid, Achtsnich Ferenc
 1727–1729 Achtsnich Ferenc
 1730 Hainzman József
 1731–1732 Popovich Antal
 1733–1734 Werffer Gáspár
 1735–1736 Kirmreitter Antal
 1737 Romedis Bertalan
 1738 Niskens Miksa
 1739–1740 Paxi Antal
 1741–1742 Plankensteiner István
 1743–1745 Popovich Antal
 1746 Holzer Ferenc
 1747 Rodel X. Ferenc
 1748 Peyerl X. Ferenc
 1749 Schissler Samu, Apponyi József
 1750 Deininger Ferenc
 1751 Kraus József
 1752–1754 Szöllösi Pál
 1755 Zeitler Ádám
 1756 Buffleure Ferenc
 1757 Ibee János
 1758 Kratzer Sámuel
 1759–1760 Lehel György
 1761 W(V)ailand X. Ferenc
 1762–1763 Morocz Ignác
 1764 Tarnóczi Ferenc
 1765–1767 Bácsmegyei J., Szöllösi P.
 1768 Dugovics Antal
 1769–1773 Leidnecker Domonkos
 1771 Förder Fülöp

BUDA-VÍZIVÁROS

Plébánosok

1748–1752 Reck József
 1753 Milkovics Mihály
 1754–1755 Prendl Márton
 1756 Zeitler Ádám
 1757 Mayr Ferenc
 1758–1760 Kögl Ádám
 1761–1762 Teüffl Károly
 1763–1771 Kögl Ádám
 1772 Bácsmegyei József
 1773 Matzer Péter

Plébániai teendőket ellátók

1725 Köschner K., Rothl S.
 1726 Rothl S., Ertl T.
 1727 Rothl S., Thaller Tamás
 1728 Köschner K., Schendl F.
 1729 Köschner K., Schendl F.
 1730 Köschner K.,
 1731 Köschner K., Ribics F.
 1732 Köschner K., Zeitler Á.
 1733 Köschner K., Sontagh P.
 1734 Köschner K., Zeitler Á.
 1735 Köschner K., Faludi F., Siebeneicher M.
 1736 Schendl F., Höller I., Zechner J.
 1737 Preteli I., Steinmez J., Zechner J.
 1738 Preteli I., Scheucher J., Weiss F.
 1739 Preteli I., Romedis B., Weiss F.
 1740 Preteli I., Perger F., Weiss F.
 1741 Imrikovics Gy., Schmidt I., Weiss F.
 1742 Grueber A., Gerubel J., Hellmayr B.
 1743 Grueber A., Peuchel J.
 1744 Kossatscheck J., Szöllösi P.
 1745 Reck J., Kossatscheck J., Pfaller J.
 1746 Reck J., Pfaller J., Sadler P.
 1747 Reck J., Teüffl K., Sadler P.
 1748 Teüffl K., Kratzer S.
 1749 Teüffl K., Trifatte X.F.
 1750 Wütt P., Hudelist S.
 1751 Pürger B.F., Piringer J.
 1752 Pürger B.F., Lob F.
 1753 Pürger B.F., Bardosi J.
 1754 Pürger B.F., Rhier T.
 1755 Leuttner I., Rhier T.
 1756 Pohl I., Rhier T.
 1757 Lehel Gy., Pohl I.
 1758 Lehel Gy., Pohl I.
 1759 Pohl I., Bácsmegyei J.
 1760 Pohl I., Bácsmegyei J., Nagel M.
 1761 Pohl I., Bácsmegyei J., Nagel M.
 1762 Pohl I., Nagel M.
 1763 Hagenbücher I., Bácsmegyei J., Nagel M.
 1764 Bácsmegyei J., Hebenstreit J.,
     Schendtner M.
 1765–1769 Schmederer Gy., Hebenstreit J.,
     Schwendtner M.
 1770–1771 Schmederer Gy., Richard J.,
     Nagel M.
 1772 Hebenstreit J., Richard J., Nagel J.
 1773 Richard J., Nagel M., Klobusiczki M.

EPERJES-PREŠOV, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1674 Herbermayr Gáspár
 1678 Perkovics Frigyes
 1680 Lehner János
 1681–1682 Fischer János
 1716–1720 Palugyai János
 1721–1722 Szamaroczi Pál
 1725–1726 Rast István
 1727 Bednári István
 1728–1729 Palugyai János
 1730–1732 Wilhelmb Ferenc
 1733–1735 Mayerl Benedek
 1736 Meltzl Zsigmond
 1737–1738 Zarubal Bertalan
 1739–1742 Palugyai János
 1743–1744 Meltzl Zsigmond
 1745–1747 Rost Tamás
 1748–1751 Grueber József
 1752–1754 Szali István
 1755–1758 Vahl Ferenc
 1759–1761 Postek György
 1762 Szádeczki János
 1763–1765 Frigeri Mihály
 1766–1770 Wilhelmb Jakab
 1771–1773 Macsal György

Plébániai teendőket ellátók

1740 Paulikovics Dániel
 1741–1742 Matusek András
 1743 Harrer Ferenc
 1744 Scheffczik Mihály
 1745 Szilacsek Pál
 1746 Pécsi Ádám
 1747–1751 Zachariás Miklós
 1752 Matz Sámuel
 1753–1756 Slabik Vencel
 1757 Slabik V., Harrer F., Rhier T.
 1758–1759 Harrer F., Wagenseil I. Schedi J.
 1760 Nemsovai I., Gerubel J., Schedi J. Gali
 J. Cervus M.
 1761 Nemsovai I., Korn J., Schedi J.
 1762 Nemsovai I., Schedi J.
 1763 Nemsovai I., Blaskai J. Ladinigh J.,
 Magyar J.
 1764 Viczen Á., Makai F., Wintersperger J.
 1765 Olsavski Gy., Makai F. Turcsányi Gy.,
 Wagenseil I., Peller M.
 1766 Kratzer S.

1767–1770 Kratzer S., Lieszkovszki Gy.,
 Gali J., Peller M.
 1771 Kratzer S., Lieszkovszki Gy., Gali J.,
 Benyovszki J.
 1772 Kratzer S. Lieszkovszki Gy. Gali J.
 Balási J. Bober J. Urámi J.
 1773 Moder M. Névedi A. Schmidt F.

ESZÉK-OSLJEK, HORVÁTORSZÁG

Plébánosok

1719 Thaller Tamás
 1720 Piacsevics Jakab
 1721–1726 Riss Gáspár
 1727–1728 Pamer Gottfried
 1729 Summavila Simon
 1730 Pez Fülöp
 1731 Kallaneck József
 1732–1733 Kiffer Antal
 1734 Miczke Frigyes
 1735 Lehrenpacher György
 1736 Steizinger Antal
 1737 Paxi Antal
 1738–1741 Händlein Frigyes
 1742–1745 Kneidinger Lipót
 1746–1747 Kossatscheck Joachim
 1738–1751 Zeiteler Ádám
 1752 Dierninger Ferenc
 1753–1755 Forster Antal
 1756 Peyserl X. Ferenc
 1757 Kövér András
 1758 Dierninger Ferenc
 1759–1762 Vahl Ferenc
 1763–1769 Matzer Péter
 1770–1773 Fischer József

Plébániai teendőket ellátók

1760 Gabler Ambrus
 1761 Puechinger J., Simatich M.
 1762 Puechinger J., Gaslevich F.
 1763 Puechinger J., Baffó P.

ESZTERGOM VÁRPLÉBÁNIA

Plébánosok

1724–1725 Kissoczi Mihály
 1726–1729 Kolb István
 1730–1737 Hanstadt Lipót

1738 Rachenberger Mátyás
 1739–1741 Peüchel József
 1741–1743 Kőszegi János
 1744 Grueber Ignác
 1748–1749 Wolfsegger József
 1750–1751 Nagy János
 1752–1754 Frigeri Mihály
 1755 Kelecsényi Ignác
 1756–1759 Ferdinko György
 1760 Nagy János
 1761–1762 Kereskényi Ádám

Plébániai teendőket ellátók

1721–1724 Dipetris Sebestyén
 1725 Sparber Hiacint
 1726–1729 Hanstadt Lipót
 1730–1731 Schalk Gáspár
 1732–1733 Scherern Károly
 1734–1735 W(B)endler Mátyás
 1739–1740 Wöss József
 1741–1742 Socher X. Ferenc
 1743 Hellmayr Bertalan
 1744 Zeitler Ádám
 1745 Socher X. Ferenc
 1746 Haypöck Antal
 1747–1748 Popovich Antal
 1749 Piero X. Ferenc
 1750 Korman József
 1751 Khier Teodór
 1752 Kraus József
 1753–1754 Wöss József
 1755–1759 Pürger B. Ferenc
 1760–1761 Peitziger Ádám hier Teodór
 1762 Tarnóczy Ferenc

FELSŐBÁNYA-BAIA SPRIE, ROMÁNIA

Plébánosok

1728 és 1735 között a plébániát Nagybányáról látták el, 1736-ban lett missziósállomás.
 1728–1730 Kattics Mihály
 1731 Kerekes Márton
 1732 Pathai András
 1733–1743 Libeniczy János
 1744 Kövér András
 1745–1746 Daróczi György
 1747–1748 Szanyi László
 1749–1750 Boida András

1751 Peringer András
 1752–1754 Buzás János
 1755–1756 Vargyai Mihály
 1757 Monsperger András
 1758–1759 Ibee János
 1760 Péntek György
 1761 Szendrey József
 1762–1770 Lehel György
 1771–1773 Szaitli Mihály

GYERGYÓSZENTMIKLÓS-GHEORGHENI,
 ROMÁNIA

1693–1699 Halasi István (máskép Mercis Tamás). Az 1693-as katalógus alapján több éve ott van.

GYÖNGYÖS

1769 Knall K. János

GYULAFEHÉRVÁR-ALBA IULIA, ROMÁNIA

Plébánosok

1597 Ladó Bálint
 1730 Sulzer Gallus
 1730 Thrier Jakab, káplán
 1731–1732 Brumovszki Ferenc Zsigmond
 1745–1750 Meltzl Zsigmond
 1751–1754 Schissler Sámuel

HOMONNA-HUMENNÉ, SZLOVÁKIA

1615 Szöllősy János. Minden plébániai feladatot ellát Ungvár környékén.
 Besko Mihály. Néhány plébániát lát el.
 Lovass Ferenc. Az ungvári plébániát vezeti.
 1616 Besko Mihály. Az összes plébánia gazdasági ügyeit vezeti.
 Szöllősy János. Az összes plébánia lelki vezetője.
 Pressul Lénárt. Néhány plébániát vezet.
 Lovass Mihály (Ferenc). Gerensi plébános.
 1617 Besko Mihály. Ellát néhány plébániát.
 Szöllősy János. Ellát néhány plébániát.
 1635 Magula János.

KARÁNSEBES-CARANSEBES, ROMÁNIA

1636 Csomafai Pál segítőtestvér. Ha kell, ott-hon keresztel, katekizál, esket, betegeket látogat.

KOMÁROM-KOMÁRNO, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1710–1711 Balli István
1712 Mindszenti Imre
1713–1714 Piculi Mihály
1715–1729 Cserko István
1730–1738 Kissóczi Mihály
1739–1763 Ribics Ferenc
1764–1765 Kövér András
1766?
1767–1773 Buzás János

Plébániai teendőket ellátók

1711 Cserko István
1712 Potsuch György
1713 Komáromi János
1714 Perger Antal
1715 Pader Farkas
1716–1717 Horváth Boldizsár
1719 Jakab István
1724 Streit Károly
1725 Streit Károly, Riberics János
1726–1727 Jenig Sebetén
1728 Plankensteiner István
1729 Scherern Károly
1730 Szádecki János
1731 Piculi Mihály
1732–1748 Streit Károly
1749–1750 Streit Károly, Szanyi László
1751 Placzer Antal
1752–1759 Placzer Antal
1760 Placzer A., Bajcsi Antal
1761 Placzer A., Wittmann Ádám
1762–1763 Wittmann Á., Sándor P.
1764 Simor J.
1765 Tiborcz J., Rosenicz V.
1766 Rosenics V., Waiss K.
1767 Rosenics V., Tann J.
1768 Rosenics V., Benyovszki J., Szabó A.
1769 Rosenics V., Andrási F.
1770 Rosenics V., Andrási F., Szaleffy J.
1771 Rosenics V., Andrási F., Peringer A.

1772 Rosenics V., Andrási F. Peringer A., Placzer A.

1773 Tarnóczy A., Tiborcz J., Jósa I.

LIPÓTVÁROS-LEOPOLDOV, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1731 Pez Lipót
1732 Sauerwein József
1733–1734 Hundegger József
1735 Händlein Frigyes
1736–1739 Manseer Ádám
1740–1747 Delpini János
1748–1750 Wendler Mátyás
1751 Kossatchek Joachim
1752–1763 Wendler Mátyás
1764–1771 Monsperger András
1772 Scheffcsik Mihály
1773 Vahl Ferenc

Plébániai teendőket ellátók

1770 Mihalecz György
1771–1772 Schedi János
1773 Bernolák József

LŐCSE-LEVOČA, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1674 Pauerfeindl Menyhért
1678–1679 Pauerfeindl Menyhért
1680–1681 Niederreiter Orbán
1754 Parniczki Ferenc

MAROSVÁSÁRHELY-TÁRGU-MUREŞ, ROMÁNIA

Plébánosok

1729–1733 Endes János
1736–1737 Gyalogi János
1738–1741 Kövér András
1745 Reigai György
1746 Pallovics Imre
1747–1756 Balogh József
1757 Apostol György
1758–1759 Szalbek Ferenc
1760–1761 Pernger András
1762–1773 Apostol György

Plébániai teendőket ellátók

1766–1773 Raisz József
1767–1768 Fekete József
1769 Tíborcz János
1770–1772 Székely László
1773 Botár Gergely

MOTICSKA-MOTYČKY, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1756–1764 Spengler József
1765–1770 Schedi János
1771–1772 Székely László
1773 Hesső Ferenc

NAGYBÁNYA-BAJA-MARE, ROMÁNIA

Plébánosok

1729–1731 Dugovics Pál
1732–1734 Schendl Frigyes
1736–1738 Reviczki Ignác
1739 Szabó Ferenc
1740–1743 Horváth Boldizsár
1744 Vass Imre
1745 Csiba Mihály
1746 Palugyai János
1747–1753 Kövér András
1754–1758 Szabó Ferenc
1759–1760 Dzian István
1761–1763 Szaleffi János
1764–1765 Trsztjánzski Máté
1766 Gergely Miklós

Plébániai teendőket ellátók

1727 Vass János
1742 Vass Imre
1747 Daróczi György
1760 Sándor Pál
1761 Sándor P., Almási R.
1762 Vargyai M., Almási R.
1763 Vargyai M., Fröhlich Gy., Schissler S.
1764–1766 Fröhlich Gy.

NAGYSZEBEN-SIBIU, ROMÁNIA

Plébánosok

1717 Grembs Kristóf

1721–1723 Kiffer Antal
1724–1725 Stainer Sebestyén
1726–1731 Gastager Mihály
1732 Miczke Frigyes
1733–1734 Egartner Bertalan
1735–1736 Hundegger József
1737–1763 Gallob Antal
1764–1770 Petauer Antal
1771–1773 Szerdahelyi József

Káplánok

1721 Heiss Mátyás,
1740 Grueber József,
1744 Schesz Ignác

Plébániai teendőket ellátók

1721 Heiss Mátyás
1737 Finster Kelemen
1738 Pfreumbter Ádám
1740 Szalai József
1741–1742 Vahl Ferenc
1743 Socher X. Ferenc
1744 Socher X.F., Schesz I.
1745 Schesz Ignác
1746 Popovitsch A., Manner T.
1747 Haypöck Antal
1748 François P., Horváth J.
1751 Sárosi Sándor
1754–1759 Simkovics Antal
1760 Tischler József
1761–1762 Simkovics Antal
1763 Kratzer Sámuel
1764 Kratzer S., Sándor P.
1765–1770 Sonnleitner Antal
1771–1772 Fröhlich György
1773 Szaleffi János

PEST

Plébánosok

1708 Baranyi Pál, Káplán Földvári Mihály,
1709 Baranyi Pál
1710 Ambler Tamás

PÉCS

Plébánosok

1686 Baloh István Hetvenyben, Darosoczy
(máskép Bona) Márton Szébenyben.

PÉTERVÁRAD-PETROVARADIN, HORVÁTORSZÁG

Plébánosok

1722–1724 Leger János
1725–1727 Mayr Kelemen
1728–1729 Kuniz Ádám
1730 Achtsnit Ferenc
1731 Heiss Mátyás
1732–1734 Zamberger András
1735–1737 Rachenberger Mátyás
1738 Thaller Tamás
1739 Ceschi Ignác
1740–1741 Kneidiner Lipót
1742 Perger Ferenc
1743 Harrar Antal
1744–1745 Prugger Bernát
1746–1747 Obermayr X. Ferenc
1748–1758 Kossatscheck Joachim
1759–1760 Teüffl Károly
1761–1763 Perzaich József
1764–1766 Schissler Sámuel
1767 Schurian Zsigmond
1768–1773 Kraus Lipót

Káplánok

1760 Lipovics Péter
1761 Musdaci Viktor
1765–1766 Linde József
1767–1768 Mayrberg Ferenc
1769 Baffó Pál
1770–1771 Födermayr Mátyás
1772–1773 Perzhoff Ferenc

Plébániai teendőket ellátók

1733–1734 Guggi Sebestyén
1735 Hubmayr Farkas
1760 Wittmann Ádám
1761 Orebich F., Graff J.,
1762 Pauckner Antal
1763 Vugrinovich Péter
1764 Marek Ignác
1765 Orebich F., Gaslevich F.

1766 Goriczay I., Gaslevich F., Linde J.
1767 Ternszki J., Gaslevich F., Mayrberg F.
1768 Gaslevich F., Kussez I., Mayrberg F.
1769 Gaslevich F. Socher X.F., Baffo P.
1770 Gaslevich F. Socher X.F., Baffo P.,
Mayrberg F.
1771 Gaslevich F. Socher X.F. Baffo P.
Födermayr M.
1772 Gaslevich F. Socher X.F. Graber A.
Perizhoff F.
1773 Lanczl Gy. Socher X.F. Graber A.
Perizhoff F.

RÓZSAHEGY-RUŽOMBEROK, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1674 Fugatus András
Chinorami Gábor: Trnover, Bobro,
Testineresi
Czissar György: Kispalugya
Podharanszki: György: Nizna
Rhadeczi János: Szt. Miklós

ROZSNYÓ-ROŽŇO, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1674 Lingoi János
1716 Erasim Jakab
1717 Kovacsics János
1718–1721 Ziman György
1722–1723 Kontill András
1724–1725 Ziman György
1726–1731 Szendrei János
1732 Bakai Gábor
1733–1734 Szabó Ferenc
1735–1738 Berzeviczi János
1739–1744 Fodor János
1745 Farkas Antal
1746 Riberics János
1747 Palugyai János
1748 Pécsi Ádám
1749–1753 Job Gábor
1754–1760 Cservenyánszki György
1761–1764 Kelecsényi Ignác
1765–1770 Reck József
1771–1773 Miller János

Káplánok

1748 Koller Imre, Szatkovszki György
1754 Postek György
1761 Blaskai János
1762 Beznitz András

Plébániai teendőket ellátók

1740 Tamáskovics Ferenc
1741–1742 Tamáskovics F., Petko M.
1743 Schissler Sámuel
1744 Szalai József
1745 Hedri Antal
1746–1749 Neográdi András
1750 Engel András
1751 Szidek Gáspár
1752 Balási János
1753–1759 Zachariás Miklós
1760–1761 Balási János
1762 Andreánszki M., Pallovics I., Prikheli M.
1763 Szatkowszki Gy., Andreánszki M.,
Pallovics I., Gali K.J., Makai M.
1764–1765 Szatkovszki Gy., Makai M.,
Pallovics I., Gali K.J., Magyar J.
1766 Szatkovszki Gy., Makai M., Abel F., Fá-
bián M.
1767 Baross P., Makai M., Abel F., Fábián
M., Kovács F.
1768 Baross P., Makai A., Abel F., Fábián M.
1769 Makai M., Baross P., Fábián M., Toldi J.
1770 Makai M., Baross P., Fábián M., Szabó
I., Toldi J.
1771 Csima A., Makai M., Baross P., Szabó
I., Toldi J.
1772 Makai M., Rusbacski S., Szabó I., Toldi J.
1773 Makai M. Derkics I. Toldi J.

SABATISDA, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1674 Blascovich Miklós. Küseli Vencel
Verboverben

SÁROSPATAK

Plébánosok

1718–1727 Ambler Tamás
1728–1729 Tallian Miklós
1730–1731 Horváth Boldizsár

1732–1734 Riberics János
1735 Pogány András
1736–1742 Rothl Simon
1643–1645 Szabó Ferenc
1746–1751 Borsos Mihály
1752–1758 Török Béla
1759–1760 Bertalanffi Pál
1761–1762 Petrecsics Lőrinc
1763–1765 Schotter János
1766–1773 Jabroczy Pál

Német plébánosok

1752 Traunpauer József
1753 Schrägl Miksa
1754 Sturmb Lipót
1755–1758 Wiser Antal

Káplánok

1761 Weiss Ferenc
1762–1763 Cetto Antal
1764–1765 Fleckl Vencel
1766–1767 Lumtzer András
1768–1769 Martinides József
1770–1771 Fleckl Vencel
1772 Jungen Lajos
1773 Tann József
1750 Plébániai teendőket látott el Neográdi
András.

SELMECBÁNYA-BANSKÁ ŠTIAVNICA, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1715–1716 Pirger Bertalan
1717–1720 Riss Gáspár
1721 Seeau Honorius
1722 Wolffburg Péter
1723–1724 Kalckschmidt Kristóf
1725–1728 Pez Fülöp
1729–1733 Mü(i)ller József
1734–1737 Stainer Sebestyén Káplán
1760–1763 Grueber Károly
1738–1741 Pamer Gottfried
1742–1743 Pirolt János
1744 Grueber Antal
1745–1746 Pez Fülöp
1747–1751 Jenig Sebestyén
1752–1762 Mayerl Benedek
1763–1773 München Mihály

SZATMÁR-SATU MARE, ROMÁNIA

Plébánosok

1740 Boida András
1741 Gyalogi János
1742–1743 Boida András
1744–1753 Horváth Mihály
1754 Csiba Mihály
1755–1757 Hedri Antal
1758 Kövér András
1759–1761 Lőcsei Márton
1762–1765 Andrássi Ferenc
1766 Fischer József
1767–1769 Horváth Ádám
1770–1772 Tiborcz János
1773 Szalai K. János

Káplánok

1763 Raisl Henrik
1764 Vargyai Mihály
1765 Sándor Pál
1767 Balogh József
1768 Simor János
1769–1770 Ürményi István
1771–1772 Szaleffi János
1773 Lőcsei Márton

SZÉKELYUDVARHELY-ODORHEI, ROMÁNIA

Plébánosok

1716 Dirner Tóbiás
1717–1719 Ujhelyi Ádám
1720 ?
1721 Bakai Gábor
1722–1724 Rudolf Ferenc
1725 Gyalogi János
1726 Horváth Boldizsár
1727–1729 Csernovich Ferenc
1730–1734 Reviczki Ignác
1735–1737 Pathai András
1738–1740 Gyalogi János
1741–1742 Bednári István
1743–1744 Berzeviczi János
1745–1748 Vass János
1749–1752 Szalbeck Mihály
1753–1759 Pallovics Imre
1760 Hedry Antal
1761 Nagy János
1762–1765 Haller József

1766 Sárosi Sándor
1767–1773 Lestyán Mózes

Plébániai teendőket ellátók

1742 Schmernicz Ádám
1743–1744 Vass János
1745–1746 Schmernicz Ádám
1747–1751 Szalbeck Ferenc
1752–1753 Riberics János
1755 Horváth Mihály
1756–1760 Gyalogi János
1761–1762 Szalbeck Ferenc
1763–1765 Szalbeck F., Fekete J.
1766–1767 Szalbeck F., Józsa I.
1768 Szalbeck F., Pallovich F.
1769 Szalbeck F., Székely L.
1770–1771 Szalbeck F., Somogyi Á.
1772 Dobra J., Somogyi Á., Bottár G.
1773 Dobra J., Somogyi Á.

SZÉKESFEHÉRVÁR

Plébánosok

1703 Scheichenstuhl Károly
1704 Nedeczki Imre
1716–1717 Kuniz Ádám
1718 Perizhoff Frigyes
1719–1720 Losi Lipót
1721 Schueller Ferenc
1722–1723 Szilágyi István
1724–1725 Dugovich ifj. György
1726 Mayr ifj. György
1727–1729 Ertl Tóbiás
1731–1732 Pamer Gottfried
1733–1735 Sauerwein József
1736–1737 Dugovics Pál
1738–1742 Meltzl Zsigmond
1743–1762 Stocker Ignác
1763–1772 W(V)ailand X. Ferenc

Káplánok

1744 Pusztai Ignác, Ferencfi Zsigmond.
1754 Pécsi Ádám.
1756 Glick József.

Plébániai teendőket ellátók

1742 Teüffl Károly
1743 Teüffl Károly, Schez Ignác
1744–1745 Teüffl Károly

1747 Zeitler Ádám
 1748–1753 Praitlochner István
 1754 Morocz Ignác
 1756 Pécsi Ádám
 1757–1759 Pécsi Ádám, Rienzner Antal
 1760 W(V)ailand X. F., Rienzner A.
 1761 Ferdinko Gy., Gerubel L.
 1762 Lőcsei M., Gerubel L., Korn J.
 1763 Lőcsei M., Gerubel L., Szabó A.
 1764 Lőcsei M., Schiningen I., Korman J.
 1765–1766 Csapodi L., Schiningen I.,
 Korman J.
 1767 Griener D., Parniczky F., Schiningen I.
 1768 Griener D., Parniczky F., Nagy J.,
 Schiningen I.
 1769 Hatos I., Griener D., Schiningen I.,
 Parniczky F.
 1770–1771 Szalay K.J., Schiningen I.,
 Parniczky F.
 1772 Szalay K.J., Nagy J.

SZÉLAKNA-ŠTIAVNCKÉ BANE, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1746–1753 Astl János
 1754–1768 Scheffcsik Mihály
 1769 Nagel Márton
 1770–1771 Hebenstreit József
 1772–1773 Petrovics András

TEMESVÁR-TIMIȘOARA, ROMÁNIA

Plébánosok

1719 Cuellee Olivér
 1720–1723 Gastager Mihály
 1724–1726 Perger Antal
 1727–1729 Stummer Ignác
 1730–1732 Falck Pál
 1733–1734 Pamer Gottfried
 1735–1738 Hollprugger Antal
 1739–1743 Grueber Ignác
 1744–1745 Schalck Ferenc
 1746–1748 Ertl Tóbiás
 1749–1751 Mayr Ferenc
 1752–1754 Kallaneck József
 1755–1761 Wöss József
 1762–1764 Kossatscheck Joachim
 1765–1766 Kürner Antal

1767–1771 Kürner Péter
 1772–1773 Neumann Ernő

Káplánok

1749 Schmidhueber F., Scheffcsik M.,
 Hudelist S., Rhier T.
 1750 Schindler A., Benyovszki J., Bandian
 J., Pfaller J.
 1751 Schindler A., Pfaller J., Tryfatter X.F.,
 Maschner J.
 1752 Pfaller J., Tryfatter X.F., Maschner J.,
 Havor I.
 1753 Tryfatter X.F., Izzo K.J., Matzer P.
 1754 Cetto A., Grueber K.
 1755 Dierninger Ferenc
 1757 Forster A., Leutnegger D., Piero X.F.
 1758 Forster Antal
 1770–1771 Neumann Ernő

Plébániai teendőket ellátók

1732 Huebmayer Farkas
 1749–1750 François Péter
 1751–1752 Forster X. Ferenc
 1753 Pfaller József
 1754 Praitlochner I., Jovio T. 1766
 Hartmann F., Miller A., Kraus L.
 1755 Praitlochner I., Grueber K., Schurian
 Zs.
 1756 Forster X.F., Florianschich F.,
 Fröhlich Gy.
 1757 Hartman Frigyes
 1758 Hartman F., Schmidhuber X. F.
 Winckler F.
 1759 Hartman F., Schmidhueber X. F.
 Forster A., Winckler F.
 1760 Hartman F., Jakovics G., Sickora A.,
 Winheim J.
 1761 Hartman F., Lumbtzer A., Rienzner A.,
 Sonleitner A., Venzl Á.
 1762 Hartman F., Lumbtzer A., Sonleitner
 A., Greth K.
 1763 Lumbtzer A., Griener D., Träncker M.,
 Schwendtner M.
 1764 Hartman F., Träncker M., Cronöster X.
 F., Mayr J.
 1765 Hartmann F., Custermann X. F.,
 Grassner X. F., Kraus L.
 1766 Hartmann F., Miller A., Kraus L.,
 Perizhoff F.

1767 Hartman F., Miller A., Kraus L.,
Linde J.
1768 Hartman F., Miller A., Hochburg J.,
Neumann E.
1769 Hartman F., Miller A., Hochburg J.,
Neumann E.
1770 Hartman F., Miller A., Pickl J.,
Pilgram B.
1771 Hartman F., Miller A., Pilgram B.
1772 Hartman F., Miller A., Gössner I.,
Födermayr M.
1773 Hartman F., Miller A., Gössner I., Hödl J.

TURÓC-KLÁŠTOR POD ZNIEVOM,
SZLOVÁKIA

Plébánosok

1598 Dionantius Péter, Luccari Lajos
1602 Luccari Lajos

ÚRVÖLGY-ŠPANIA DOLINA, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1716-1723 Kontill András
1730 Zarubal Bertalan
1736-1737 Posteck György
1738-1739 Pírolt János
1740-1742 Szeredi György
1743 Szilacsek Pál
1744 Frigeri Mihály
1745 Visnyóczky Imre
1746-1747 Paulikovics Dániel
1748 Carl Gottfried
1749-1751 Nagyszombathy György
1752-1762 Macsal György
1763-1764 Lieszkovszki György
1765-1770 Moder Miklós
1771-1773 Lehoczky János

ZSOLNA-ŽILINA, SZLOVÁKIA

Plébánosok

1716-1723 Kuti György
1724-1730 Szuhai György
1732-1734 Jankovich Károly
1735 Szamaroczi Pál
1736-1737 Felcher András
1738-1739 Szádeczki János
1740-1743 Miskovics György
1744-1752 Szamaroczi Pál
1753-1754 Szilacsek Pál
1755-1757 Szali István
1758-1759 Olsavszki György
1760-1763 Tarnóczi Zsigmond
1764-1766 Rotári József
1767-1770 Imrikovics György
1771-1773 Szerdahelyi Ferenc

Káplánok

1751 Posteck György, Lipkai István
1752 Korcsek György
1753 Jakovics György
1755 Kaminszki Mihály
1756 Keller Jakab

Plébániai teendőket ellátók

1741 Harrer Antal
1742 Sontag Pál
1743 Szlabik Vencel
1754-1755 Job Gábor
1756 Galli K. János
1758-1759 Galli K.J., Keller Gy.
1760-1763 Keller György
1764-1766 Nemsovay Ignác
1767 Nemsovay I., Blaskai K.J.
1768 Nemsovay I. Tischler J.
1769-1770 Tischler J., Tarnoczi M.
1771-1772 Tarnoczi M., Skober J.
1773 Tarnoczi M., Koller J.

JEZSUITÁK

RÖVIDÍTÉSEK

4 fog. prof.	Négy fogadalmas pofesszus
†	Meghalt
A.	Ausztria
Bel.	Belgium
Cs.	Csehország
Elb.	Elbocsátás
F.	Fogadalomtétel
H.	Horvátország
Hol.	Hollandia
K. sp.	Koadiutor spiritualis, egyszerű fogadalmas szerzetespap
Ka.-Ko.	Kassa-Košice
L.	Lengyelország
Lux.	Luxemburg
m.	megye
N.	Németország
Nagysz.-Trn.	Nagyszombat-Trnava
O.	Olaszország
Psz.	Papszentelés
R.	Románia
SJ	Societas Jesu, Jézus Társasága
Sz.	Születés
Szk.	Szlovákia
Szl.	Szlovénia
SzM.	Szerbia-Montenegro
Tr.	Trencsén-Trenčín
U.	Ukrajna
Uo.	Ugyanott

Abel Ferenc, Rozsnyó 1766-8. Sz. 1722. júl. 9. Maniga-Malženice, Szk. SJ 1740. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1754. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. †1784. okt. 8. Eperjes-Prešov, Szk.

Achtsnich Ferenc, Buda 1726-9, Pétervárad 1730. Sz. 1684. szept. 22. Müzzzuschlag, A. SJ 1701. okt. 31. Bécs-Wien, A. Psz. 1714. Graz. A. F. 1717. feb. 2. K. sp. Szakolca-Skalica, Szk. †1742. márc. 5. Graz.

Almási Rafael, Nagybánya 1761-2. Sz. 1709. márc. 31. Gyöngyös. SJ 1726. okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1740. F. 1744. feb. 2. 4 fog. prof. Ungvár-Užhorod, U. †1771. okt. 20. Eger.

Ambler Tamás, Pest 1710, Sárospatak 1718-27. Sz. 1663. dec. 18. Nékia. SJ 1684. nov. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1695. Uo. F.

1701. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1740. júl. 25. Eger.

Andrási Ferenc, Szatmár 1762-5. Komárom 1769-72. Sz. 1716. szept. 18. Szendrővár-Nitra, Szk. SJ 1734. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1748. feb. 2. K. sp. Székelyudvarhely-Odorhei, R. †1787.

Andreanszky Menyhárt, Rozsnyó 1762-3. Sz. 1718. dec. 20. Liptószentmiklós-Liptovský Mikuláš, Szk. SJ 1741. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1751. F. 1756. feb. 2. 4 fog. prof. Liptószentmiklós. †?

Apostol György, Marosvásárhely 1757, 1762-73. Sz. 1717. júl. 25. Fogaras-Fagaras. R. SJ 1734. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1747. F. 1750. feb. 2. K. sp. Gyöngyös. †?

Apponyi József, Buda 1749. Sz. 1718. okt. 10. Nyitra m. Szk. SJ 1736. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1747. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1757. nov. 14. (19.). Szilécia.

Astl János, Szélakna 1746-53. Sz. 1703. feb. 24. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. SJ 1718. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1731. Bécs-Wien, A. F. 1735. feb. 2. K. sp. Selmecebánya-Banská-Štiavnica, Szk. †1761. máj. 4. Besztercebánya.

Bácsmegyei József, Buda Víziváros 1759-61, 1763-4, Buda 1765-7. Sz. 1726. máj. 1. Felsőpulya-Oberpullendorf, A. SJ 1742. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1756. F. 1760. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1772. máj. 18. Uo.

Baffo Pál, Eszék 1763, Pétervárad 1769-71. Sz. 1732. jan. 14. Segni, H. SJ 1749. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1760. F. 1768. feb. 2. 4 fog. Prof. Eszék-Osijek, H. †?

Bajcsi Antal, Komárom 1760. Sz. 1726. nov. 30. Szimoca. SJ 1743. nov. 30. Bécs-Wien, A. Psz. 1755. Elb. 1760k.

Bakai Gábor, Székelyudvarhely 1721, Rozsnyó 1732. Sz. 1682. szept. 29. Nyitra-Nitra, Szk. SJ 1699. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1712. Bécs-Wien, A. F. 1717. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1741. jún. 4. Kőszeg.

Balási János, Rozsnyó 1752, 1760-1, Eperjes 1772. Sz. 1712. jún. 23. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1729. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1747. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1781. már. 2. Bazin-Pezinok, Szk.

Balli István, Komárom, 1710. Sz. 1666. okt. 1. Léka-Lakenhaus, A. SJ 1685. dec. 16. Tr. Szk. Psz. 1697. Bécs-Wien, A. F. 1704. feb. 2. 4 fog. prof. Sopron. †1727. nov. 7. Kőszeg.

Balogh András, Szatmár 1767. Sz. 1729. nov. 28. Eger. SJ 1748. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1761. F. 1766. feb. 2. 4 fog. prof. Székelyudvarhely-Odorhei, R. †?

Balogh József sen. Marosvásárhely 1747-56. Sz. 1701. aug. 1. Radnót-Iernut, R. SJ 1721. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1731. F. 1736. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1756. már. 10. Marosvásárhely-Targu-Mureș, R.

Balogh Péter, Pécs-Hetveny 1686. Sz. 1634. szept. 24. Hatolyka. SJ 1656. jan. 6. Tr.

Szk. Psz. 1666. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1669. aug. 15. K. sp. Gyöngyös. †1687. ápr. 18. Pécs.

Bandian József, Temesvár 1750. Sz. 1717. júl. 26. Bécs-Wien, A. SJ. 1733. okt. 27. Uo. Psz. 1747. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †1783. Bécs.

Baranyi Pál, Pest 1708-9. Sz. 1657. jan. 25. Jászberény. SJ 1674. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1689. Graz, A. F. 1692. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1719. dec. 8. Nagysz.-Trn. Szk.

Bardosi József, Buda-Víziváros 1753. Sz. 1713. nov. 11. Incéd-Dirnbach, A. SJ 1746. már. 24. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. †1755. feb. 1. Kőszeg.

Baross Péter, Rozsnyó 1767-71. Sz. 1728. júl. 22. Vág-Beszterce-Považska Bystrica, Szk. SJ 1747. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1765. feb. 2. 4 fog. prof. Liptószentmiklós-Liptovski Mikuláš, Szk.

Bednári István, Eperjes 1727, Székelyudvarhely 1741-2. Sz. 1688. aug. 14. Nagytapolcsány-Topolčany, Szk. SJ 1728. okt. 24. Bécs-Wien, A. Klemenci plébánosként. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Brassó-Brașov, R. †1748. már. 25. Gyöngyös.

Beneken Antal, Belgrád 1735. Sz. 1701. jún. 11. Ungvár-Užhorod, U. SJ 1717. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1730. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1734. feb. 2. K. sp. Belgrád-Beograd, SzM. †1735. jan. 23. Uo.

Benyovszki János, Temesvár 1750, Komárom 1768. Sz. 1708. jún. 17. Benyov-Pruské-Savčina, Szk. SJ 1726. nov. 7. Bécs-Wien, A. Psz. 1739. F. 1744. feb. 2. 4 fog. prof. Ingolstadt, N. †1779. Eger.

Berlich Dániel, nádori misszió 17 plébánia 1634. Sz. 1592. ápr. Šašinovec, H. SJ 1613. ápr. 22. Brünn, Cs. Psz. 1621. F. 1628. júl. 31. K. sp. Nagysz.-Trn. Szk. †1639. dec. 10. Szepes-Špiš, Szk.

Bernolák József, Lipótváros 1773. Sz. 1737. már. 4. Bobró-Bobrov, Szk. SJ 1753. okt. 20. Bécs-Wien, A. Psz. 1764. F. 1771. feb. 2. 4 fog. prof. †1789.

Bertalanffi Pál, Sárospatak 1759-60. Sz. 1706. jan. 24. Csáva-Stoob, A. SJ 1725. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1738. F. 1743. feb. 2. 4

fog. prof. Eger. †1763. jan. 15. Komárom-Komárno, Szk.

Berzeviczi János, Rozsnyó 1735-8, Székelyudvarhely 1743-4. Sz. 1693. feb. 6. Berzevice-Brezovička, Szk. SJ 1714. okt. 31. Tr. Szk. Psz. 1723. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †?

Beskó Mihály, Homonna 1615-7. Sz. 1576 Nagytapolcsány-Topolčany, Szk. SJ 1597. máj. 2. Brünn, Cs. Psz. 1607. F. 1615. már. 29. K. sp. Homonna-Humenné, Szk. †1645. máj. 29. Jaroslav, L.

Beznitz András, Rozsnyó 1762. Sz. 1711. nov. 26. Selmecebánya-Banská-Štiavnica, Szk. SJ 1734. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1745. feb. 2. K. sp. Selmecebánya, Szk. †1776. júl. Lőcse-Levoča, Szk.

Blaskai K. János (Imre), Rozsnyó 1761, Eperjes 1763, Zsolna 1767. Sz. 1712. aug. 2. Szentkereszt-Žiar nad Hronom, Szk. SJ 1729. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1747. feb. 2. 4 fog. prof. Szepes-Špiš, Szk. †1772. máj. 21. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk.

Blaskovich Miklós, Sabatisda 1674. Sz. 1631. nov. 9. Huboka (Kenice). SJ 1655. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1664. F. 1667. aug. 15. K. sp. Ka.-Ko. Szk. †1681. Szakolca-Skalica, Szk.

Bober József, Eperjes 1772. Sz. 1738. ápr. 9. Goding, A. SJ 1751. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1764. F. 1769. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1815. dec. 29. Bécs.

Boida András, Szatmár 1740, 1742-3, Felsőbánya 1749-50. Sz. 1696. nov. 13. Gyöngyös. SJ 1714. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1725. Ka.-Ko. Szk. F. 1728. feb. 2. K. sp. Kőszeg. †1759. feb. 2. Kolozsvár-Cluj, R.

Borsos Mihály, Sárospatak 1746-51. Sz. 1706. szep. 28. Jókai. SJ 1728. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1738. F. 1774. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko, Szk. †1761. jan. 19. Bozók.

Botár Gergely, Syékelyudvarhely 1772, Marosvásárhely 1773. Sz. 1726. ápr. 1. Csík-Tapolcsány. SJ. 1743. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1757. F. 1761. febr. 2. 4 fog. prof. Pécs. †?

Brumovszki Ferenc, Gyulafehérvár 1731-2. Sz. 1691. okt. 2. Novotisien. Cs. SJ 1708. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1722. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1726. feb. 2. 4 fog. prof.

Besztercebánya-Banská-Bystrica, Szk. †1735. ápr. 14. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R.

Buffleur Ferenc, Buda 1756. Sz. 1716. aug. 4. Pápa. SJ 1733. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Marosvásárhely-Targu-Mureş, R. †1771. jún. 18. Sopron.

Buzás János, Felsőbánya 1752-4, Komárom 1767-1773. Sz. 1716. aug. 4. Pápa. SJ 1734. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1746. F. 1755. feb. 2. K. sp. Marosvásárhely-Targu Mureş, R. †1795.

Carl Gottfried, Úrvölgy 1748. Sz. 1712. szep. 14. Bécs-Wien, A. SJ 1732. okt. 17. Uo. Psz. 1743. F. 1747. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica Szk. †1787.

Cervus Márton, Eperjes 1773. Sz. 1732. okt. 9. Lőcse-Levoča, Szk. SJ 1748. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1761. F. 1766. feb. 2. 4 fog. prof. Turóc-Klástor pod Znievom, Szk. †1785.

Ceschi Ignác, Belgrád 1732-4, Pétervárad 1739. Sz. 1684. jan. 7. Burg, A. SJ 1702. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1714. Graz, A. F. 1720. feb. 2. 4 fog. prof. Velence-Venezia, O. †1739 júl. 22. Turóc-Klaštör pod Znievom, Szk.

Cetto Antal, Temesvár 1754, Sárospatak 1762-3. Sz. 1720. ápr. 6. Milano, O. SJ 1737. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1750. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. †1780. Komárom-Komárno, Szk.

Cetto József, Buda 1709. Sz. 1673. jan. 10. Bécs-Wien, A. SJ 1688. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1701. F. 1705. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †1730. jan. 21. Judenburg, A.

Chinorari Gábor, Rózsashegy 1674 (Trnover, Bobrovicz, Testineresi). Sz. 1640 feb. 25. Bajna. SJ 1657. okt. 1. Tr. Szk. Psz. 1670. F. 1673. aug. 15. K. sp. Uo. †1695. ápr. 2. Kőszeg.

Cronoster Ferenc, Temesvár 1764. Sz. 1735. már. 22. SJ 1750. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1759. †1764. aug. 25. Temesvár-Timişoara, R.

Csapodi László, Székesfehérvár 1765-6. Sz. 1724. jún. 17. Petőfalva-Pečeňady, Szk. SJ 1740. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1755. Bécs-Wien, a. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Kőszeg. †1791. Sopron.

Cserko István, Komárom 1710-1, 1715-29. Sz. 1673. aug. 2. Szakolca-Skalica,

Szk. SJ 1693. okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1703. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1705. feb. 2. K. sp. Győr. †1743. szept. 10. Buda.

Csernovich Ferenc, Székelyudvarhely 1727-9. Sz. 1684. jún. 23. Keszthely. SJ 1702. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1714. Ka.-Ko. Szk. F. 1719. feb. 2. 4 fog. prof. Székelyudvarhely-Odorhei, R., †1736. feb. 4. Kassa.

Cservenyánszki György, Rozsnyó 1754. Sz. 1709. okt. 28. Vöröskő-Červený Kamený, Szk. SJ 1740. okt. 7. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom-Komárno, Szk. †Rozsnyó-Rožňava, Szk.

Csiba Mihály, Nagybánya 1745, Szatmár 1754. Sz. 1699. szept. 22. Csukárpaka-Čukárska Paka, Szk. SJ 1718. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1731. Ka.-Ko. Szk. F. 1736. feb. 2. 4 fog. prof. Gyöngyös.

Csima Antal, Rozsnyó 1771. Sz. 1728. máj. 14. Gyöngyös. SJ 1746. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1767. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1803. júl. 6.

Csiszár György, Rózsashegy (Kispalugya) 1674. Sz. 1640. már. 2. Ziffer. SJ 1659. okt. 24. Tr. Szk. Psz. 1672. Ka.-Ko. Szk. F. 1677. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecebánya-Banská Štiavnica, Szk. †1681. dec. 21. Turóc-Kláštór pod Znievom, Szk.

Csomafai Pál, Karánsebes 1636. Sz. 1590k. Csomafája-Ciumăfaia, R. SJ 1617. nov. 22. Brünn, Cs. F. 1627. K. t. (segítőtéstér). Nagysz.-Trn. Szk. †1645. aug. 19. Kopányi missz.

Cuellée Olivér, Temesvár 1719. Sz. 1671. szept. 21. Lux. SJ 1692. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1701. Graz, A. F. 1710. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1733. ápr. 23. Bécs.

Custerman Ferenc, Temesvár 1765. Sz. 1726. szept. 21. Linz, A. SJ 146. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. F. 1765. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár-Timișoara, R. †1765. máj. 9. Uo.

Daróczi György, Felsőbánya 1745-6, Nagybánya 1747. Sz. 1699. ápr. 22. Szigetvár. SJ 1716. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1728. Ka.-Ko. Szk. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1756. okt. 10. Sopron.

Darosóczi (alias Bona) Márton, Pécs-Szebeny 1686.

Deininger Ferenc, Besztercebánya 1763-4. Sz. 1705. jan. 9. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. SJ 1720. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1733. F. 1738. már. 25. 4 fog. prof. Nagyvárád-Oradea mare, R. †1772. máj. 2. Besztercebánya.

Delpini János, Lipótváros 1740-7. Sz. 1697. jún. 24. Úrvölgy-Špania Dolina, Szk. SJ 1714. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1728. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †1749. ápr. 13. Zsolna-Žilina, Szk.

Derkics Ignác, Rozsnyó 1773. Sz. 1729. nov. 23. Széplak. SJ 1746. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1759. F. 1764. feb. 2. 4 fog. prof. Nagybánya-Baia-Mare, R. †?

Dierninger Ferenc, Eszék 1752, 1758, Temesvár 1755. Sz. 1698. jan. 25. Waidorf, A. SJ 1714. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1727. Graz, A. F. 1730. feb. 2. K. sp. Uo. †1771. szept. 28. Leoben, A.

Diomantius Péter, Turóc 1598. Sz. 1557k. Hoensbrock, Hol. SJ 1577. Psz. 1589. F. 1595. aug. 27. Turóc-Kláštór pod Znievom, Szk. †1605. máj. 30. Bécs-Wien, A.

Dipetris Sebestyén, Esztergom 1721-4. Sz. 1685. nov. 25. Mauthern, A. SJ 1703. nov. 1. Tr. Szk. Psz. 1714. Bécs-Wien, A. F. 1721. feb. 2. 4 fog. prof. Esztergom. †1759. dec. 30. Graz, A.

Dirner Tóbiás, Székelyudvarhely 1716. Sz. 1676. dec. 6. Igló-Spišská Nová Ves, Szk. SJ 1694. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1708. Uo. F. 1712. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1730. dec. 22. Eger.

Dobra József, Székelyudvarhely 1772-3. Sz. 1733. jún. Zalatna, R. SJ 1749. okt. 15. Tr. Szk. Psz. 1761. F. 1767. fe. 2. 4 fog. prof. Nagyvárád-Oradea Mare, R. †?

Dugovics Antal, Buda 1768. Sz. 1720. máj. 30. Kőszeg. SJ 1736. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1750. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Esztergom. †?

Dugovics Pál, Székesfehérvár 1724-5. Sz. 1678. jan. 8. Sárfa. SJ 1711. nov. 16. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1722. feb. 2. K. sp. Uo. †1746. nov. 10. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk.

Dugovics Pál, Székesfehérvár 1736-7. Sz. 1689. feb. 5. Kisfalud-Klobusiče, Szk. SJ

1709. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1718. Ka.-Ko. Szk. F. 1724. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †1740. ápr. 17. Komárom-Komárno, Szk.

Dzian István, Nagybánya 1759-60. Sz. 1695. dec. 19. Velséc-Velčice, Szk. SJ 1714. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1726. Ka.-Ko. Szk. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †?

Ebenhösch Wolfgang, Besztercebánya 1753-6. Sz. 1705. feb. 27. Hohenfelsen, A. SJ 1720. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1735. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsony-Bratislava, Szk. †1766. jan. 9. Graz, A.

Eder X. Ferenc, Besztercebánya 1722. Sz. 1727. szept. 1. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. SJ 1742. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1735. F. 1764. már. 19. †1772. ápr. 27. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk.

Egartner Bertalan, Nagyszeben 1733-4. Sz. 1681. aug. 26. Krems, A. SJ 1700. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1710. Uo. F. 1716. aug. 15. 4 fog. prof. Žireč, Cs. †1737. jún. 24. Klagenfurt, A.

Endes János, Marosvásárhely 1729-33. Sz. 1682. jún. 27. Szentsimon. SJ 1703. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1712. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1717. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1744. okt. 30. Uo.

Engel András, Rozsnyó 1750. Sz. 1719. ápr. 24. Bártfa-Bardejov, Szk. SJ 1737. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1752. feb. 2. K. sp. Rozsnyó-Rošňava, Szk. †?

Erasim Jakab, Rozsnyó 1716. Sz. 1670. júl. 25. Hradec Jindrichuv, Cs. SJ 1688. nov. 4. Tr. Szk. Psz. 1701. Bécs-Wien, A. F. 1703. feb. 2. K. sp. Szokolca-Skalica, Szk. †1722. júl. 9. Tr. Szk.

Erber György, Buda 1715. 1670. szept. 20. Gottschee-Kočevje, Szl. SJ 1688. ápr. 6. Bécs-Wien, A. Psz. 1700. Graz, A. F. 1705. aug. 15. 4 fog. prof. Gorizia, O. †1715. máj. 25. Buda.

Ertl Tóbiás, Buda-Víziváros 1726, Székesfehérvár 1727-9, Buda 1730-2, Temesvár 1746-8. Sz. 1685. szept. 3. Weitra, A. SJ 1701. dec. 8. Bécs-Wien, A. Psz. 1714. Graz, A. F. 1719. feb. 2 4 fog. prof. Uo. †1753. dec. 5. Žireč, Cs.

Fábián Mihály, Rozsnyó 1766-9. Sz. 1727. feb. 23. Keresztet. SJ 1746. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1758. Graz, A. F. 1719. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †1779. Kőszeg.

Falck Pál, Temesvár 1730-2. Sz. 1686. dec. 26. Hamburg, N. SJ 1702. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1714. Uo. F. 1720. Feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1733. szept. 14. Karassovo, H.

Faludi Ferenc, Buda Víziváros 1735. Sz. 1704. már. 25. Németújvár-Güssing, A. SJ 1720. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1764. Uo. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Graz, A. 1779. dec. 18. Rohonc.

Farkas Antal, Rozsnyó 1745. Sz. 1693. már. 31. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1726. okt. 28. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1737. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1747. feb. 2. Ka.-Ko. Szk.

Fekete József, Székelyudvarhely 1763-5, Marosvásárhely 1767-8. Sz. 1713. jún. 21. Bacon. SJ 1728. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1750. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1789. Brassó-Braşov, R.

Felcher András, Zsolna 1736-7. Sz. 1698. nov. 30. Szokolca-Skalica, Szk. SJ 1716. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1728. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1737. már. 28. Zsolna-Zilina, Szk.

Ferdinko György, Esztergom 1756-9, Székesfehérvár 1761. Sz. 17032. júl. 30. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1720. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1734. F. 1737. feb. 2. K. sp. Nagybánya-Baja Mare, R. †?

Ferencfi Zsigmond, Székesfehérvár 1744. Sz. 1701. júl. 17. Sárospatak. SJ 1723. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1733. F. 1736. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †1751. nov. 4. Eger.

Finster Kelemen, Nagyszeben 1737. Sz. 1696. nov. 13. Sankt Peter bei Klagenfurt, A. SJ 1718. nov. 20. Bécs-Wien, A. Psz. 1728. Graz, A. †1743. ápr. 5. Brassó-Braşov, R.

Fischer János, Eperjes 1681-2. Sz. 1629. okt. 6. Muregg, A. SJ 1652. okt. 12. Bécs-Wien, A. Psz. 1665. Graz, A. F. 1670. feb. 2. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †1695. okt. 14. Passau, N.

Fischer József, Szatmár 1766, Eszék 1770-3. Sz. 1720. már. 19. Sopronnyék-Neckenmarkt, A. SJ 1743. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1753. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †1795. Eszék-Osijek, H.

Fleckl Vencel, Sárospatak 1764-5, 1770-1. Sz. 1719. aug. 27. Studenez, A. SJ

1737. okt. 16. Bécs-Wien, A. Psz. 1749. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. Žireč, Cs. †?

Florianschiz Ferenc, Temesvár 1756. Sz. 1716. dec. 18. Senj, H. SJ 1734. okt. 16. Bécs-Wien, A. Psz. 1746. F. 1752. feb. 2. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †?

Fodor János, Rozsnyó 1739-44. Sz. 1690. júl. 7. Balaton. SJ 1712. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1720. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1727. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom-Komárno, Szk. 1759. jan. 7. Tr. Szk.

Forster Antal, Eszék 1753-5, Temesvár 1756-9. Sz. 1715. jún. 1. Steyr, A. SJ 1733. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1744. F. 1746. feb. 2. 3 fog. prof. Temesvár-Timișoara, R. †1759. jan. 12. Uo.

Forster X. Ferenc, Temesvár 1751. Sz. 1710. okt. 28. SJ 1725. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1738. F.? †1751. dec. 15. Temesvár-Timișoara, R.

Födormayr Mátyás, Pétervárad 1770-1, Temesvár 1772. Sz. 1736. júl. 6. Neukirchen, A. SJ 1756. nov. 3. Tr. Szk. F.? †?

Földvári Mihály, Pest 1708. Sz. 1763. aug. 11. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1691. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1704. Uo. F. 1711. feb. 2. 4 fog. prof.. Nagysz.-Trn. Szk. †1746. feb. 27. Győr.

Förder Fülöp, Buda 1771. Sz. 1714. máj. 8. Ka.-Ko. Szk. SJ 1729. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1740. F.? †?

François Péter, Nagyszeben 1748, Temesvár 1749-50. Sz. 1709. jún. 29. Luneville, Fr. SJ 1728. okt. 19. Bécs-Wien, A. Psz. 1740. †1750. feb. 6. Temesvár-Timișoara, R.

Frigeri Mihály, Úrvölgy 1744, Esztergom 1752-4, Eperjes 1763-5. Sz. 1703. szept. 11. Eperjes-Prešov, Szk. SJ 1721. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1734. F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Tr. Szk. †1790. Szepes-Spiš, Szk.

Fröhlich György, Temesvár 1756, Nagybánya 1763-6, Nagyszeben 1771-2. Sz. 1723. már. 8. Nagybánya-Baja-Mare, R. SJ 1742. okt. 31. Tr. Szk. Psz. 1752. F. 1759. feb. 2. 4 fog. prof. Esztergom. †1776. Turtarebes.

Fugatius András, Rózsahegy 1674. Sz. 1634. szept. 17. Gajár-Gajára, Szk. SJ 1653. Bécs-Wien, A. Psz. 1665. F. 1671. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1704. ápr. 15. Szakolca-Skalica, Szk.

Ga(ä)bler Ambrus, Eszék 1760. Sz. 1709. dec. 7. Freistritz, A. SJ 1729. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1739. F.? †?

Gali (Gally) K. János, Zsolna 1756, Rozsnyó 1763-5, Eperjes 1767-73. Sz. 1723. máj. 20. Zsolna-Žilina, Szk. SJ 1740. okt. 19. Tr. Szk. Psz. 1753. F. 1754. feb. 2. K. sp. Székelyudvarhely-Odorhei, R. †1780. Szedlicze-Sedlice, Szk.

Gallob Antal, Nagyszeben 1737-63. Sz. 1699. jan. 17. Bécs-Wien, A. SJ 1725. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1727. Graz, A. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben-Sibiu, R.

Gaslevich Ferenc, Eszék 1762, Pétervárad 1765-1772. Sz. 1730. okt. 13. Pozsega-Požega, H. SJ 1747. okt. 15. Tr. Szk. Psz. 1760. F. 1765. feb. 2. 4 fog. prof. Pétervárad-Petrovaradin, H. †1799. már. 8. Bazin-Pezinok, Szk.

Gastager Mihály, Buda 1715-6, Temesvár 1720-3, Nagyszeben 1726-31, Besztercebánya 1732-4. Sz. 1678. szept. 27. Tulln, A. SJ 1695. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1708. Bécs-Wien, A. F. 1713. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1748. már. 24. Krems, A.

Geiger Mátyás, Nagybánya 1766. Sz. 1720. aug. 27. Kolozsvár-Cluj, R. SJ 1737. okt. 27. Tr. Szk. F. 1705. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1800k. Győr.

Gelb Gotthard, Buda 1712-4. Sz. 1661. nov. 8. Graz, A. SJ 1678. dec. 3. Bécs-Wien, A. Psz. 1692. F. 1696. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1713. jna. 21. Linz, A.

Gerubel József, Buda-Víziváros 1742. 1714. máj. 29. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. SJ 1731. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1740. †1742. jún. 25. Buda.

Gerubel Lipót, Eperjes 1760, Székesfehérvár 1761-3. Sz. 1728. nov. 14. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. SJ 1744. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †?

Glick József, Székesfehérvár 1756. Sz. 1723. szept. 10. Kőszeg. SJ 1738. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1752. F. 1757. feb. 2. 4 fog. prof. Kőszeg. †1759. okt. 23. Rákos.

Goriczay Imre, Pétervárad, 1766. Sz. 1728. júl. 14. Selnica vagy Selnik, H. SJ 1746. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1764. feb. 2. 4 fog. prof. Varasd-Varaždin, H. †?

Gottwaldt Ferenc, Buda 1735–7. Sz. 1685. szep. 27. Ljubljana, Szl. SJ 1704. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1716. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1722. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.–Ko. Szk. †1763. jún. 18. Passau, N.

Gössner Ignác, Temesvár 1772–3. Sz. 1715. nov. 21. Märzhofen, A. SJ 1738. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1748. F. 1755. nov. 2. 4 fog. prof. †?

Grabar András, Pétervárad 1772–3. Sz. 1734. nov. 7. Severin, H. SJ 1755. okt. 26. Tr. Szk. Psz. 1765. F. 1771. feb. 2. 4 fog. prof. †?

Graff (Groff) József, Buda 1749–51, Pétervárad 1761. Sz. 1721. már. 10. Érsekújvár–Novy–Zámski, Szk. SJ 1742. feb. 9. Tr. Szk. Psz. 1754. F. 1759. aug. 15. 4 fog. prof. Kőszeg. †1762. szep. 3. Eszék–Osijek, H.

Grasser X. Ferenc, Temesvár 1765. Sz. 1723. szep. 8. Graz, A. SJ 1746. okt. 18. Bécs–Wien, A. Psz. 1756. F. 1757. feb. 2. K. sp. Bécsújhely–Wienerneustadt, A. †1784. Erdélyben.

Greiner Ignác, Besztercebánya 1750–2. Sz. 1698. dec. 8. Linz, A. SJ 1714. okt. 9. Bécs–Wien, A. Psz. 1726. Graz, A. †1754. aug. 7. Uo.

Grembs Kristóf, Nagyszeben 1717. Sz. 1683. szep. 29. Hall, A. SJ 1701. okt. 10. Bécs–Wien, A. Psz. 1714. Uo. F. 1718. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben–Sibiu, R. †1719. júl. 22. Brassó–Braşov, R.

Greth Kristóf, Temesvár 1762. Sz. 1731. szep. 10. Bécs–Wien, A. Psz. 1714. Uo. F. 1718. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk. †?

Griener Domonkos, Temesvár 1763, Székesfehérvár 1767–8. Sz. 1723. aug. 1. Kolozsvár–Cluj, R. SJ 1737. okt. 28. Bécs–Wien, A. Psz. 1750. F. 1756. aug. 15. 4 fog. prof. Kolozsvár. †1782. Tihany.

Grubanovics József, Brassó 1745. Sz. 1701. aug. 21. Keresztúr–Hostie, Szk. SJ 1724. okt. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1734. F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Graz, A. †1751. nov. 18. Buda.

Grueber Antal, Buda–Víziváros 1743, Selmecebánya 1744, Besztercebánya 1745–6. Sz. 1701. feb. 29. Selmecebánya–Banská Štiavnica, Szk. SJ 1717. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1729. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1735. feb. 2. 4 fog.

prof. Kolozsvár–Cluj, R. †1746. szep. 1. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk.

Grueber Ignác, Temesvár 10739–43, Esztergom 1744–6. Sz. 1699. dec. 27. Selmecebánya–Banská Štiavnica, Szk. SJ 1715. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1727. Ka.–Ko. Szk. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsony–Bratislava, Szk. †1769. jan. 15. Tr. Szk.

Grueber József, Nagyszeben 1740, Eperjes 1748–51. Sz. 1697. már. 31. Selmecebánya–Banská Štiavnica, Szk. SJ 1714. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1726. Graz, A. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk. †1759. ápr. 19. Zsolna–Žilina, Szk.

Grueber Károly, Temesvár 1754–5. Sz. 1717. szep. 15. Selmecebánya–Banská Štiavnica, Szk. SJ 1735. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1748. F. †1794. nov. 27. Bécs–Wien, A.

Guggi Sebestyén, Pétervárad 1733–4. Sz. 1690. jan. 20. Herzogenberg, A. SJ 1710. okt. 28. Bécs–Wien, A. Psz. 1720. Graz, A. F. 1723. feb. 2. K. sp. Nagyszeben–Sibiu, R. †1733. dec. 10. Pétervárad–Petrovaradin, H.

Gyalogi János, Székelyudvarhely 1725, 1738–40, 1756–60, Marosvásárhely 1736–7, Szatmár 1741. Sz. 1686. jan. 6. Gyöngyös. SJ 1701. okt. 28. Tr. Szk. Psz. 1713. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1719. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár–Cluj, R. †1761. máj. 29. Buda.

Habermayr Gáspár, Eperjes 1674. Sz. 1637. jan. 20. Passau, N. SJ 1653. okt. 20. Bécs–Wien, A. Psz. 1667. Graz, A. F. 1670. aug. 15. K. sp. Győr. †1678k.

Hagenbücher Ignác, Buda–Víziváros 1763, Brassó 1764. Sz. 1717. júl. 31. Andorf, N. SJ 1737. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1752. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecebánya–Banská Štiavnica, Szk. †1764. már. 14. Brassó–Braşov, R.

Haidler X. Ferenc, Besztercebánya 1739–41. Sz. 1697. nov. 19. Bécs–Wien, A. SJ 1719. okt. 9. Uo. Psz. 1706. Uo. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1754. dec. 3. Linz, A.

Haizmann József, Buda–Víziváros 1730. Sz. 1698. már. 4. Bécs–Wien, A. SJ 1716. okt. 10. Uo. Psz. 1726. Uo. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †1758. dec. 11. Judenburg, A.

Hajnal Mátyás, Esterházy birtok 1635. Sz. 1578. ápr. 23. Nagysz.–Trn. Szk. SJ 1598. feb. 4. Brünn, Cs. F. 1617. okt. 22. Homon-

na-Humenné, Szk. †1644. máj. 28. Bécs-Wien, A.

Halasi István (=Merces Tamás), Gyergyószentmiklós 1693–9, jegyzet 1698-ban „évek óta”. Sz. 1648. júl. 22. Érsekújvár–Novy Sámsky, Szk. SJ 1668. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1679. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1685. feb. 2. K. sp. Székelyudvarhely–Odorhei, R. †1705. szept. 15. Sárospatak.

Halfinger Ferenc, Besztercebánya 1773. Sz. 1717. már. 23. Gersten, A. SJ 1736. okt. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1750. F. 1754. feb. 2 4 fog. prof. Millstadt, A. †1796. Sitz, A.

Haller József de, Székelyudvarhely 1762–5. Sz. 1726. már. 8. Kaplany–Căpleni, R. SJ 1742. okt. 31. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1760. feb. 2. 4 fog. prof. Bécs–Wien, A. †1778. jan. 1. Farkastelke–Lupu, R.

Hanstadt Lipót, Esztergom 1726–37, Besztercebánya 1738. Sz. 1695. nov. 9. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk. SJ 1712. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1723. Bécs–Wien, A. F. 1726. feb. 2. K. sp. Esztergom. †1738. ápr. 27. Besztercebánya.

Harrer Antal, Zsolna 1741, Pétervárad 1743, Eperjes 1757–9. Sz. 1697. okt. 2. Eperjes–Prešov, Szk. SJ 1717. okt. 11. Bécs–Wien, A. Psz. 1727. Ka.–Ko. Szk. F. 1731. feb. 2. K. sp. Lőcse–Levoča, Szk. †1771. már. 28. Selmecbánya–Banská Štiavnica, Szk.

Harrer (Harres) Ferenc, Eperjes 1743. Sz. 1694. aug. 12. Eperjes–Prešov, Szk. SJ 1717. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1726. Ka.–Ko. Szk. F. 1730. feb. 2. K. sp. Eperjes. †1765. szept. 26. Zsolna–Žilina, Szk.

Hartmann Frigyes, Temesvár 1757–62, 1764–73. Sz. 1723. nov. 16. Sebeshely–Šibišiel, R. SJ 1740. nov. 11. Tr. Szk. Psz. 1753. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár–Timișoara, R. †1774. Uo.

Hatos István, Székesfehérvár 1769. Sz. 1723. nov. 27. Zseli. SJ 1743. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1761. feb. 2. 4 fog. prof. Kőszeg. †?

Haypöck Antal, Esztergom 1746, Nagyszeben 1747. Sz. 1705. aug. 24. Bécs–Wien, A. SJ 1726. okt. 9. Uo. Psz. 1736. F. 1739. feb. 2. K. sp. Felsőbánya–Baia Sprie, R. †1768. szept. 27. Pécs.

Hávor Ignác, Temesvár 1752. Sz. 1719. aug. 15. Pozsony–Bratislava, Szk. SJ 1735. okt. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1749. F. 1752. feb. 2. K. sp. Temesvár–Timișoara, R. †1760. már. 22. Tábori misszióban.

Händlein Frigyes, Lipótváros 1735, Eszék 1738–41. Sz. 1696. ápr. 1. Nagymarton–Mattersburg, A. SJ 1713. okt. 23. Tr. Szk. Psz. 1725. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1748. már. 11. Eperjes–Prešov, Szk.

Hebenstreit József, Buda–Víziváros 1764–9, 1772, Széklakna 1770–1, Besztercebánya 1773. Sz. 1728. már. 1. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk. SJ 1744. okt. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1758. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Szepes–Spiš, Szk. †1788. Besztercebánya.

Hedri Antal, Rozsnyó 1745, Szatmár 1755–7, Székelyudvarhely 1760. Sz. 1702. jan. 18. Sirok. SJ 1720. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1733. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Sárospatak. †1765. ápr. 19. Uo.

Heiss Mátyás, Nagyszeben 1721, Pétervárad 1731. Sz. 1687. aug. 7. Oberholabrunn, A. SJ 1710. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1717. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1721. feb. 2. K. sp. †1751. júl. 17. Győr.

Hellmayr Bertalan, Buda–Víziváros 1742, Esztergom 1743. Sz. 1708. szept. 15. Stomffa–Malachy, Szk. SJ 1725. okt. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1737. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Esztergom. †1784. Pozsony–Bratislava, Szk.

Hesső Ferenc, Moticska 173. Sz. 1733. feb. 17. Nagysz.–Trn. Szk. SJ 1751. okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1763. F. 1769. feb. 2. 4 fog. prof. Zsolna–Žilina, Szk. †1785. Öreghegy.

Hochbe(u)rg Jakab, Temesvár 1768–9. Sz. 1736. feb. 2. Bécs–Wien, A. SJ 1756. okt. 18. Uo. Psz. 1763. F. 1772. feb. 2. 4 fog. prof. †?

Hollprugger Antal, Temesvár 1735–8. Sz. 1697. máj. 2. Cadubi, O. SJ 1717. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1726. Graz, A. F. 1729. feb. 2. K. sp. Eszék–Osijek, H. †1748. ápr. 30. Pozsega–Požega, H.

Holzer Ferenc, Buda–Víziváros 1746. Sz. 1707. ápr. 15. Bécs–Wien, A. SJ 1722. okt. 27. Brünn, Cs. F. 1740. aug. 15. 4 fog. prof. †?

Horváth Ádám, Szatmár 1767–9. Sz. 1718. ápr. 26. Besenyő–Bistrița, R. SJ 1740. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1749. F. 1755. feb. 2 4

fog. prof. Székelyudvarhely-Odorhei, R. †1769. jan. 25. Szatmár-Satu Mare.

Horváth Boldizsár, Komárom 1716-7, Székelyudvarhely 1726, Sárospatak 1730-1, Nagybánya 1740-3. Sz. 1684. jan. 27. Szécssziget. SJ 1700. nov. 19. Tr. Szk. Psz. 1713. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1718. feb. 2. 4 fog. p. Buda. †1754. már. 30. Gyöngyös.

Horváth József, Nagyszeben 1748. Sz. 1716. jan. 1. Samobor, H. SJ 1732. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1744. F. 1748. feb. 2. K. sp. Nagyszeben-Sibiu, R. †?

Horváth Mihály, Szatmár 1744-5, 1747-53, Székelyudvarhely 1755. Sz. 1690. nov. 7. Pécs. SJ 1711. okt. 21. Tr. Szk. Psz. 1721. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. Esztergom. †1755. szept. 20. Székelyudvarhely-Odorhei, R.

Höckinger Ferenc, Besztercebánya 1722-1724. Sz. 1676. júl. 31. Ettingen, A. SJ 1700. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1697. Graz, A. F. 1711. feb. 2. 4 fog. prof. †1730. feb. 28. Passau, N.

Hödl Joachim, Temesvár 1773. Sz. 1724. júl. 31. Graz, A. SJ 1741 okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1753. F. 1758. ápr. 11. Quito, Peru. †1803.

Höller Ignác, Buda-Víziváros 1736. Sz. 1707. máj. 3. Bécs-Wien, A. SJ 1722. okt. 14. Uo. Psz. 1735. F. 1738. feb. 2. K. sp. Győr. †1757. máj. 8. Graz, A.

Hudelist Sebestyén, Temesvár 1749, Buda-Víziváros 1750. Sz. 1713. jan. 20. Klagenfurt, A. SJ 1728. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1742. F. 1746. feb. 2. 4 fog. prof. Steyr, A. †1780. Tr.

Huebman Mihály, Besztercebánya 1714-5. Sz. 1668. nov. 19. Kleinhoflein, A. SJ 1686. okt. 6. Bécs-Wien, A. Psz. 1700. Uo. F. 1704. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1724. szept. 3. Uo.

Huebmayr Wolfgang, Temesvár 1732, Pétervárad 1735. Sz. 1696. okt. 30. Ried, N. SJ 1717. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1724. Graz, A. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár-Timișoara, R. †1751. okt. 1. Nagysz.-Trn. Szk.

Hundegger József, Lipótváros 1733-4, Nagyszeben 1735-6. Sz. 1691. feb. 25. Rastenberg, A. SJ 1713. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1724. Uo. F. 1731. feb. 2. 4 fg. Prof. Linz, A. †1737. szept. 25. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R.

Ibee János, Buda 1757, Felsőbánya 1758-9. Sz. 1707. okt. 8. Nagyvárad-Oradea Mare, R. SJ 1725. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1738. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Pécs. †1760. júl. 25. Gyöngyös.

Imrikovics György, Buda-Víziváros 1741, Zsolna 1767-71. Sz. 1696. szept. 8. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1713. okt. 310. Tr. Szk. Psz. 1726. Nagysz. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Turóc-Klástor pod Znievom, Szk. †1770. nov. 29. Zsolna-Žilina, Szk.

Izzó János, Temesvár 1752. Sz. 1721. aug. 29. Ka.-Ko. Szk. SJ 1736. nov. 1. Tr. Szk. Psz. 1750. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. Bécs-Wien, A. †1793. dec. 5. Uo.

Jabroczi Pál, Sárospatak 1766-73. Sz. 1720. jan. 15. Nagyida-Velká Ida. Szk. SJ 1739. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1750. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1783. Nagyida.

Jakab István, Komárom 1719. Sz. 1671. aug. 20. Győr. SJ 1689. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1702. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1704. feb. 2. K. sp. Székesfehérvár. †1723. nov. 14. Győr.

Jakovics György, Zsolna 1754. Temesvár 1760. Sz. 1720. már. Divény-Divin, Szk. SJ 1741. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1751. F. 1756. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †1768. ápr. 24. Pozsony-Bratislava, Szk.

Jankovich Károly, Zsolna 1732-4. Sz. 1682. okt. 28. Szakolca-Skalica, Szk. SJ 1702. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1714. Graz, A. F. 1720. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †1741. már. 3. Tr. Szk.

Jen(n)ig Sebestyén Komárom 1726-7, Seimecbánya 1747-51. Sz. 1694. jan. 9. Brünn, Cs. SJ 1716. feb. 23. Tr. Szk. Psz. 1722. Ka.-Ko. Szk. F. 1726. aug. 15. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †1760. jan. 29. Buda.

Job (Joob) Gábor, Rozsnyó 1749-53, Zsolna 1754-5. Sz. 1693. nov. 9. Zsolna-Žilina, Szk. SJ 1713. okt. 21. Tr. Szk. Psz. 1724. Graz, A. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Turóc-Klástor pod Znievom, Szk. †1759. okt. 1. Zsolna.

Jósa István, Székelyudvarhely 1766-7, Komárom 1773. Sz. 1725. aug. 21. Barót-Ba-raolt, R. SJ 1743. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1761. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †?

Jovio Tádé, Temesvár 1754. Sz. 1708. dec. 27. Villach, A. SJ 1725. okt. 14. Bécs-Wien,

A. onnan Tr. Szk. Psz. 1739. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár-Timișoara, R. †1754. szept. 7. Uo.

Jugen Lajos, Sárospatak 1772. Sz. 1739. feb. 14. Selmechánya-Banská Bystrica, Szk. SJ 1754. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1768. F. 1771. feb. 2. K. sp. †?

Kalkschmidt Kristóf, Selmechánya 1723. Sz. 1677. júl. 25. Innsbruck, A. SJ 1699. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1709. Graz, A. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1723. dec. 14. Selmechánya-Banská Štiavnica, Szk.

Kallaneck József, Eszék 1730, Temesvár 1752-4. Sz. 1696. jan. 29. Bécs-Wien, A. Psz. 1712. okt. 26. Uo. Psz. 1719. Graz, A. F. 1726. feb. 2. K. sp. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. †1757. nov. 6. Pécs.

Kaminszki Mihály, Zsolna 1755. Sz. 1718. szept. 29. Kövesfalva-Kamienka, Szk. SJ 1743. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1754. F. 1761. 4 fog. prof. Liptószentmiklós-Liptovský Mikuláš, Szk. †?

Kappus Zakariás, Buda 1716-8. Sz. 1673. nov. 23. Steinpickl, A. SJ 1690. szept. 26. Bécs-Wien, A. Psz. 1703. Graz, A. F. 1708. feb. 2. 4 fog. prof. Ljubljana, Szl. †1751. szept. 9. Steyr, A.

Ka(ä)rner József, Buda 1725. Sz. 1679. dc. 10. Baden, A. SJ 1695. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1710. Uo. F. 1713. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1738. jún. 11. Luxemburg.

Kattics Mihály, Felsőbánya 1728-30. Sz. 1683. szept. Szentlélek-Bisericani, R. SJ 1711. jan. 1. Bécs-Wien, A. Psz. 1716. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1721. feb. 2. K. sp. Pécs. †1756. júl. 25. Sárospatak.

Kelecsényi Ignác, Esztergom 1755, Rozsnyó 1761-4. Sz. 1712. júl. 12. Szalók-Slakovce, Szk. SJ 1729. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1744. F. 1747. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †?

Keller Jakab, Zsolna 1756-63, 1773. Sz. 1721. máj. 4. Szentgyörgy. SJ 1731. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1751, F. 1757. feb. 2. 4 fog. prof. Zsolna-Žilina, Szk.

Kerekes Márton, Felsőbánya 1731. Sz. 1693. nov. 10. Kolozsvár-Cluj, R. SJ 1711. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1723. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1741. nov. 26. Kolozsvár.

Kereskényi Ádám, Esztergom 1761-2. Sz. 1713. jan. 24. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1728. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1742. F. 1746. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1777.

Khier Teodór, Esztergom 1751. Lásd Rhier Tódor.

Kiffer Antal, Nagyszeben 1721-3, Brassó 1724-9, Eszék 1731-2. Sz. 1679. okt. 11. St. Pölten, A. 1695. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1709. Uo. F. 1711. feb. 2. K. sp. Uo. †1739. ápr. 23. Belgrád-Beograd, SZM.

Kirchstetter Károly, Besztercebánya 1772. Sz. 1732. okt. 16. Linz, A. SJ 1748. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1761. F. 1766. feb. 2. 4 fog. prof. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. †?

Kirinich Jakab, Léva-Levice, Szk. 1635. Sz. 1599. júl. 24. Lekenik, H. SJ 1621. okt. 6. Leoben, A. Psz. 1629. F. 1634. nov. 1. K. sp. Nagysz.-Tr. Szk. †Zagreb. H.

Kirmreitter Antal, Buda 1734-6. Sz. 1698. jún. 12. Bécs-Wien, A. SJ 1713. dec. 24. Uo. Psz. 1724. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1729. feb. 2. K. sp. Pozsony-Bratislava, Szk. †1751. szept. 3. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk.

Kisseli (Küseli) Vencel, Sabatisda-Verbover 1674. Sz. 1643. jan. 27. Lipnica, Cs. SJ 1662. okt. 4. Tr. Szk. Psz. 1672. Ka.-Ko. Szk. †1679. aug. 29. Pozsony-Bratislava. Szk.

Kissóczy Mihály, Esztergom 1724-5, Komárom 1730-8. Sz. 1685. szept. 27. Rozsnyó-Rošňava, Szk. SJ 1701. okt. 28. Tr. Szk. Psz. 1714. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1719. feb. 2. 4 fog. prof. Selmechánya-Banská Štiavnica, Szk. †1742. nov. 26. Pécs.

Klaus Ignác, Besztercebánya 1770-2. Sz. 1717. aug. 31. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1734. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1748. F. 1752. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †?

Klobusiczki Mátyás, Buda-Viziváros 1773. Sz. 1741. már. 7. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1757. okt. 15. Tr. Szk. Psz. 1767. †?

Kneidinger Lipót, Pétervárad 1740-1, Eszék 1742-5. Sz. 1698. nov. 18. Fischamend, A. SJ 1716. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1727. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1761. ápr. 1. Krems, A.

Knopp Károly, Besztercebánya 1763-6. Sz. 1708. okt. 16. Novi Tichin, Cs. SJ 1726. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1738. F. 1744. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1777. szept. Szepes-Spiš, Szk.

Kolb István, Esztergom 1726–9. Sz. 1683. okt. 31. Győr. SJ 1701. okt. 9. Bécs–Wien, A. Psz. 1714. Ka.–Ko. Szk. F. 1719. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom–Komárno, Szk. †1765. okt. 6. Pozsony–Bratislava, Szk.

Koller Imre, Rozsnyó 1748. Sz. 1714. okt. 28. Eger. SJ 1730. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1748. feb. 2. 4 fog. prof. Rozsnyó–Rošňava, Szk. †1750. feb. 26. Gyöngyös.

Komáromi János, Komárom 1713. Sz. 1658. aug. 20. Győr. SJ 1675. okt. 30. Bécs–Wien, A. Psz. 1688. Graz, A. F. 1690. aug. 15. K. sp. Komárom–Komárno, Szk. †1719. szept. 22. Kőszeg.

Kontill András, Rozsnyó 1722–3, Úrvölgy 1727–9. Sz. 1679. nov. 30. Poprád, Szk. SJ 1696. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1709. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecebánya–Banská Štiavnica, Szk. †1744. feb. 13. Szakolca–Skalica, Szk.

Korcsek György, Zsolna 1752. Sz. 1719. már. 9. Bicsé–Bytčica, Szk. SJ 1739. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1750. Elb. 1752.

Korman József, Esztergom 1750, Székesfehérvár 1762. Sz. 1702. jan. 19. Győr. SJ 1719. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1730. Ka.–Ko. Szk. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom–Komárno, Szk. †1766. máj. 7. Székesfehérvár.

Korn József, Eperjes 1761, Székesfehérvár 1762. Sz. 1730. ápr. 14. Bécs–Wien, A. SJ 1748. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1763. aug. 15. 4 fog. prof. Judenburg, A. †?

Kosman Ignác, Lőcse 1680. Sz. 1644. júl. 31. SJ 1664. okt. 22. Bécs–Wien, A. Psz. 1675. Uo. Elb. 1680. dec. 31. Lőcse–Levoča, Szk.

Kossatschek Joakim, Buda–Víziváros 1744–5, Eszék 1746–7, Pétervárad 1748–58, Temesvár 1762–4. Sz. 1707. már. 17. Brünn, Cs. SJ 1724. okt. 24. Bécs–Wien, A. Psz. 1737. F. 1742. feb. 2. 4 fog. prof. Szakolca–Skalica, Szk. †1790. júl. 16. Bécs.

Kovács Ferenc, Rozsnyó 1768. Sz. 1717. nov. 7. Dobronok–Dobronovska, SzM. SJ 1736. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1800.

Kovacsics János, Rozsnyó 1717. Sz. 1640. jún. 24. Győr. SJ 1691. okt. 23. Tr. Szk. Psz. 1703. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1705. feb. 2. K. sp. Komárom–Komárno, Szk. †1727.

Kögl Ádám, Buda–Víziváros 1758–60, 1763–71. Sz. 1707. de. 8. Steyr, A. SJ 1723. okt. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1735. F. 1738. feb. 2. K. sp. Uo. †1771. okt. 11. Buda.

Köscher Károly, Buda 1721–5, Buda–Víziváros 1725, 1729–35. Sz. 1679. dec. 17. Cille, A. SJ 1699. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1708. Graz, A. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †1737. feb. 22. Buda.

Kőszegi János, Esztergom 1742–3. Sz. 1696. júl. 2. Vágújhely–Nové Mesto nad Váhom, Szk. SJ 1713. okt. 21. Tr. Szk. Psz. 1725. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †1750. már. 29. Sopron.

Kövér András, Marosvásárhely 1738–41, Felsőbánya 1744, Nagybánya 1747–53, Buda 1754–6, Eszék 1757, Szatmár 1758, Komárom 1764–6. Sz. 1699. már. 22. Érsekújvár–Nové Zámky, Szk. SJ 1717. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1729. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1735. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †1765. nov. 11. Komárom–Komárno, Szk.

Kratzer Samu, Buda–Víziváros 1748, Buda 1758, Besztercebánya 1762, Nagyszeben 1763–4, Eperjes 1766–72. Sz. 1716. már. 28. Lőcse–Levoča, Szk. SJ 1733. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.–Ko. Szk. †1792. már. 4. Pozsony–Bratislava, Szk.

Kraus József, Besztercebánya 1748–50, Buda 1751. Sz. 1702. jún. 11. Neumarkt, A. SJ 1718. okt. 9. Bécs–Wien, A. Psz. 1731. Uo. F. 1736. aug. 15. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †1762. dec. 31. Uo.

Kraus Lipót, Temesvár 1765–7, Pétervárad 1768–1773. Sz. 1716. nov. 11. Késmárk–Kézmarok, Szk. SJ 1736. okt. 26. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1753. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben–Sibiu, R. †?

Krussec István, Pétervárad 1768. Sz. 1728. aug. 15. Boszítjev, H. SJ 1747. nov. 1. Bécs–Wien, A. Psz. 1759. F. 1765. aug. 15. 4 fog. prof. Pozsega–Požega, H. †1799. jún. 27. Pécs.

Kunics Ferenc, Buda 1746–8. Sz. 1697. aug. 8. Ciklén–Eisenzicken, A. SJ 1714. okt. 28. Bécs–Wien, A. Psz. 1725. Graz, A. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.–Trn. Szk. †1763. okt. 26. Sopron.

Kuniz Ádám, Székesfehérvár 1716–7, Pétervárad 1728–9. Sz. 1678. szept. 6. St.

Ruppert, A. SJ 1695. okt. 21. Bécs-Wien, A. Psz. 1709. Graz, A. F. 1713. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom-Komárno, Szk. †1729. okt. 24. Belgrád-Beograd, SzM.

Kuti György, Zsolna 1716-23. Sz. 1666. ápr. 2. Damjánfalva. SJ 1688. okt. 16. Tr. Szk. Psz. 1699. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1701. feb. 2. K. sp. Eperjes-Prešov, Szk. †1723. dec. 6. Zsolna-Žilina, Szk.

Kürner Antal Temesvár 1765-6. Sz. 1714. szept. 16. Bécs-Wien, A. SJ 1730. okt. 10. Uo. Psz. 1744. F. 1748. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1781. aug. 8. Pozsony-Bratislava, Szk.

Kürner Péter, Temesvár 1767-71. Sz. 1716. nov. 11. Bécs-Wien, A. SJ 1735. okt. 14. Uo. Psz. 1745. F. 1750. feb. 2. 4 fog. prof. Klagenfurt, Szk. †?

Küseli lásd Kisseli Vencel.

Ladinigh János, Eperjes 1763. Sz. 1729. jún. 21. Gutenberg, A. SJ 1750. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1757. F. 1765. aug. 15. 4 fog. prof. Nagyvárad-Oradea Mare, R. †?

Ladó Bálint, Gyulafehérvár 1597. Sz. 1551k. Erdély. SJ 1579. Kolozsvár-Cluj, R. Psz. Bel. előtt. F. 1596. aug. 4. K. sp. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R. †1615. aug. 29. Homonna-Humenné, Szk.

Laiminger Bernát, Besztercebánya 1773. Sz. 1725. nov. 11. St. Pölten, A. SJ 1746. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1761. feb. 2. 4 fog. prof. Graz, A. †?

Lanzl György, Pétervárad 1773. Sz. 1730. ápr. 23. Varasd-Varaždin, H. SJ 1748. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. F. 1763. aug. 15. 4 fog. prof. Eszék-Osijek, H. †?

Lechner (Lehner) K. János, Eperjes 1680. Sz. 1646. máj. 20. Sterzing-Vipiteno, O. SJ 1664. okt. 21. Bécs-Wien, A. Psz. 1677. Graz, A. F. 1682. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †1688. aug. 31. Bécs.

Leger János, Pétervárad 1722-4. Sz. 1679. szept. 2. Neuberg, A. SJ 1695. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1708. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. Ljubljana, Szl. †1726. dec. 30. Pozsega-Požega, H.

Lehel György, Buda Viziváros 1757-8, Buda 1759-60, Felsőbánya 1762-70. Sz. 1720. ápr. 26. Szombathely. SJ 1739. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1753. F. 1757. feb. 2. 4 fog. prof. Buda.

Lehoczky János, Úrvölgy 1771-3. Sz. 1724. jún. 10. Lehócz-Ljahivci, U. SJ 1744. nov. 3. Tr. Szk. Psz. 1757. F. 1759. feb. 2. K. sp. Bazin-Pezinok, Szk.

Lehrenpacher György, Eszék 1734. Sz. ? SJ 1712. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1719. Graz, A., F.? †1758. szept. 1. Žireč, Cs.

Leidnecker (Laitneker, Leuttenegger) Domonkos, Temesvár 1757, Buda 1769-73. Sz. 1723. dec. 25. Székesfehérvár. SJ 1742. feb. 9. Bécs-Wien, A., Psz. 1754. F. 1759. aug. 15. 4 fog. prof. Brassó-Brasov, R. †1785. aug. 18. Buda.

Lestyán Mózes, Székelyudvarhely 1767-1773. Sz. 1720. okt. 27. Szentkirály-Săncraiu, R. SJ 1743. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1754. F. 1758. feb. 19. 4 fog. prof. Székelyudvarhely-Odorhei, R. †1774. Uo.

Leuttner Ignác, Besztercebánya 1724-7, Buda-Viziváros 1755. Sz. 1711. okt. 4. Graz, A. SJ 1730. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1740. F. 1753. feb. 2. 4 fog. prof. Ljubljana, Szl. †1788. már. 3. Bécsújhely-Wienerneustadt, A.

Libeniczy János, Felsőbánya 1734-43. Sz. 1693. jan. 1. Kolozsvár-Cluj, R. SJ 1711. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1723. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. Szatmár-Satu Mare, R. †1756. okt. 23. Kőszeg.

Lieszkowszki György, Úrvölgy 1763-4, Eperjes 1766-72. Sz. 1707. feb. 25. Tersztyán-Terstie, Szk. SJ 1727. nov. 1. Tr. Szk. Psz. 1736. F. 1739. feb. 2. K. sp. Liptószentmiklós-Liptovský Mikuláš, Szk. †1772. ápr. 26. Eperjes-Prešov, Szk.

Linde József, Pétervárad 1765-6, Temesvár 1767. Sz. 1724. ápr. 17. Sopron. SJ 1742. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1756. F. 1758. feb. 2. K. sp. Esztergom. †?

Lingoi János, Rozsnyó-Jászó 1674. Sz. 1625. feb. 22. Binóc-Binovce, Azk. SJ 1646. jan. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1656. F. 1660. aug. 15. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1689. júl. 23. Turóc-Klástor pod Znievom, Szk.

Lipkai István, Zsolna 1751. Sz. 1718. feb. 22. Jernye-Jarovnice, Szk. SJ 1740. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1749. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. Selmebánya-Banská Štiavnica, Szk. †1791.

Lipovcsics Péter, Pétervárad 1760. Sz. 1719. már. 13. Pozsega-Požega, H. SJ 1739.

nov. 13. Bécs-Wien, A. Psz. 1748. F. 1751. feb. 2. K. sp. Eszék-Osijek, H. †?

Lob Ferenc. Buda-Viziváros 1752. Sz. 1721. okt. 4. Neuhoof, A. SJ 1737. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1749. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsony-Bratislava, Szk. †?

Lósi Lipót, Székesfehérvár 1719-20. Sz. 1681. feb. 11. Linz, A. SJ 1696. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1710. Uo. F. 1712. feb. 2. K. sp. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †?

Lotz András, Léva 1635. Sz. 1601. jan. 6. Hilgenstadt, N. SJ 1621. okt. 16. Trier, N. Psz. 1633k. F. 1638. okt. 3. K. sp. Győr. †1646. nov. 3. Bamberg, N.

Lovass (Kecskeméti) Ferenc, Homonna 1615-6. Sz. 1582. okt. Kecskemét. SJ 1604. júl. 31. Róma, O. Psz. 1611. F. 1617. okt. 22. K. sp. Homonna-Humenné, Szk. †1628. okt. 28. Károlyi misszió.

Lőcsei Márton, Szatmár 1759-61, 1773, Székesfehérvár 1762-4. Sz. 1711. máj. 28. Erdély, R. SJ 1732. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1742. F. 1747. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyvárad-Oradea Mare, R. †1782. már. 12.

Luccari Lajos, Turóc 1598-9. Sz. 1561. Split, H. SJ 1583. feb. 19. Róma, O. Psz. 1589k. F. 1595. aug. 27. Turóc-Kláštor pod Znievom, Szk. †1621. dec. 16. Zágráb-Zagreb, H.

Lumtzer András, Temesvár 1761-3, Sárospatak 1766-7. Sz. 1722. nov. 29. Belényes-Beiuș, R. SJ 1740. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1752. F. 1755. feb. 2. K. sp. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †1767. aug. 4. Sárospatak.

Macsai György, Úrvölgy 1752-1762, Eperjes 1771-3. Sz. 1714. már. 16. Nyitra-Nitra, Szk. SJ 1731. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1780. szep. Eperjes-Prešov. Szk.

Magula János, Homonna 1635. Sz. 1605. feb. 11. Jászló-Jasloce, Szk. SJ 1627. jún. 13. Leoben, A. Psz. 1634. F. 1641. nov. 1. K. sp. Homonna-Humenné, Szk. †1668. jún. 15. Nagysz.-Trn. Szk.

Magyar József, Eperjes 1763, Rozsnyó 1764-6. Sz. 1727. dec. 21. Körmöcbánya-Kremnica, Szk. SJ 1745. okt. 17. Tr. Szk.

Psz. 1758. F. 1763. feb. 2. K. sp. Eperjes-Prešov, Szk. †1788. Bécsújhely-Wienerneustadt, A.

Makai Ferenc, Eperjes 1764-5. Sz. 1734. okt. 28. Rozsnyó-Rošňava, Szk. SJ 1750. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1763. feb. 2. K. sp. Szepes-Spiš. Szk. †?

Makai Mihály, Rozsnyó 1763-1773. Sz. 1725. nov. 5. Rozsnyó-Rošňava, Szk. SJ 1742. okt. 19. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1759. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1801. jan. Csétnék-Štitník, Szk.

Manigai János, Besztercebánya 1719-21. Sz. 1672. jún. 3. Maniga-Malženice, Szk. SJ 1691. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1704. Graz, A. F. 109. aug. 15. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1727. nov. 15. Turóc-Kláštor pod Znievom, Szk.

Manner Tádé, Nagyszeben 1746. Sz. 1707. dec. 26. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. SJ 1724. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1738. F. 1740. Feb. 2. K. sp. Brassó-Brașov, R. †1785. már. 8. Kolozsvár-Cluj, R.

Manseer Ádám, Lipótváros 1736-9. Sz. 1699. júl. 31. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. SJ 1714. okt. 9. Bécs-Wien, Szk. Psz. 1726. Graz, A. F. 1732. aug. 15. K. sp. Buda. †1739. máj. 3. Nagysz.-Trn. Szk.

Marek Ignác, Pétervárad 1764. Sz. 1725. júl. 3. Pozsega-Požega, H. SJ 1740. nov. 5. Bécs-Wien, A. Psz. 1752. F. 1758. aug. 15. 4 fog. prof. Fiume-Rijeka, H. †?

Martin Jakab, Belgrád 1721-4. Sz. 1673. szep. 21. Enzersdorf, A. SJ 1693. okt. 24. Bécs-Wien, A. Psz. 1705. Graz, A. F. 1711. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsega-Požega, H. †1726. dec. 31. Győr.

Martinides József, Sárospatak 1768-9. Sz. 1737. feb. 9. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. SJ 1753. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1761. F. 1766. feb. 2. K. sp. Motická-Motyčky, Szk. †1798. ápr. 11. Bécs.

Maschner Jakab, Temesvár 1751. Sz. 1714. júl. 25. Ka.-Ko. Szk. SJ 1731. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1749. feb. 2 4 fog. prof. Váralja-Kláštor pod Znievom, Szk. †1752. feb. 2. Temesvár-Timișoara, R.

Matusek András, Eperjes 1741-2. Sz. 1703. dec. 27. Gyetva-Detven, Szk. SJ 1722. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1730. Nagysz.-Trn. Szk.

F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Szakolca-Skalica, Szk. †1753. nov. 2. Nagysz.

Matz Samu, Eperjes 1752. Sz. 1716. aug. 26. Váralja-Klástor pod Znievom, Szk. SJ 1736. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1752. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †1788.

Matzer Péter, Temesvár 1749-51, Eszék 1763-9, Buda-Víziváros 1757. Sz. 1714. már. 22. Sopron. SJ 1732. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1747. F. 1750. feb. 2. 4 fog. prof. Nagybánya-Baia-Mare, R. †1794. Komárom-Komárno, Szk.

Mayerl Benedek, Eperjes 1733-5, Buda 1738-41, Besztercebánya 1742-4, Selmecebánya 1752-62. Sz. 1695. már. 21. Körmöcbánya-Kremnica, Szk. SJ 1714. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1725. Bécs-Wien, A. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1762. ápr. 12. Selmecebánya-Banská Štiavnica, Szk.

Mayr Ferenc, Temesvár 1749-51, Buda Víziváros 1757. Sz. 1704. már. 24. Meggenhof, A. SJ 1722. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1736. F. 1740. feb. 2. 4 fog. prof. Krems, A. †1766. szept. 22. Passau, N.

Mayr György, Székesfehérvár 1726. Sz. 1690. már. 27. Sopron, SJ 1710. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1720. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1724. aug. 15. K. sp. Győr. †1736. máj. 4. Uo.

Mayr József, Temesvár 1764. Sz. 1720. máj. 20. Passau, N. SJ 1736. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1751. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1789. aug. Klagenfurt, A.

Mayr Kelemen, Pétervárad 1725-7. Sz. 1678. dec. 12. Wiesensteig, N. SJ 1699. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1709. Graz, A. F. 1712. feb. 2. K. sp. Varasd-Varaždin, H. †1727. nov. 5. Pétervárad-Petrovaradin, H.

Mayr Kristóf, Buda 1760-3, Besztercebánya 1767-9. Sz. 1705. nov. 12. Sillian, O. SJ 1722. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1736. F. 1740. feb. 2. 4 fog. prof. †1776.

Mayrberg Ferenc, Pétervárad 1767-9. Sz. 1730. máj. 21. Buda. SJ 1746. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1759. F. 1764. feb. 2. K. sp. †?

Meltzl Zsigmond, Eperjes 1736, 1743-4, Székesfehérvár 1738-42, Gyulafehérvár 1745-50. Sz. 1696. jan. 18. Lőcse-Levoča, Szk. SJ 1713. okt. 21. Tr. Szk. Psz. 1725.

Nagysz.-Trn. Szk. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1749. dec. 5. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R.

Miczke Frigyes, Besztercebánya 1728-31, Nagyszeben 1732, Eszék 1733. Sz. 1680. feb. 2. Kellersdorf, L. SJ 1708. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. F. 1719. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsony-Bratislava, Szk. †1750. jún. 18. Leoben, A.

Mihalecz György, Lipótváros 1770. Sz. 1721. ápr. 17. Újbánya-Nová Baňa, Szk. SJ 1738. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1753. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecebánya-Banská Štiavnica, Szk. †?

Milkovics Mihály, Buda-Víziváros 1753. Sz. 1709. szept. 26. Szarvaskő-Hornstein, A. SJ 1725. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1739. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1759. okt. 17. Pinkafő-Pinkafeld, A.

Mi(ü)ller András, Temesvár 1766-73. Sz. 1724. ápr. 6. Bécs-Wien, A. SJ 1742. okt. 15. Uo. Psz. 1755. F. 1760. feb. 2. 4 fog. prof. Varasd-Varaždin, H. †1799.

Miller János, Rozsnyó 1771-3. Sz. 1722. máj. 13. Eger. SJ 1740. okt. 28. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1758. feb. 4 fog. prof. Győr. †1789. jan. 2. Eger.

Mi(ü)ller József, Selmecebánya 1729-33. Sz. 1693. máj. 8. Gretsén, A. SJ 1708. okt. 1. Bécs-Wien, A. F. 1742. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecebánya-Banská Štiavnica, Szk. †1789. máj. 14.

Mindszenti Imre, Komárom 1712. Sz. 1675. okt. 28. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1692. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1705. Uo. F. 1707. feb. 2. K. sp. Sopron. †1722. már. 10. Győr.

Miskovics György, Zsolna 1740-3. Sz. 1698. már. 29. Sáros-Velki Šariš, Szk. SJ 1716. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1728. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1732. feb. 2. K. sp. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1757. ápr. 29. Lőcse-Levoča, Szk.

Moder Miklós, Úrvölgy 1765-70, Besztercebánya 1722. Sz. 1721. szept. 7. Eperjes-Prešov, Szk. SJ 1740. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1753. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Lőcse-Levoča, Szk. †1785. máj. 2. Eperjes.

Monisperger András, Felsőbánya 1757, Lipótváros 1764-71. Sz. 1718. nov. 2. Kapuvár. SJ 1726. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1740. F.

1744. feb. 2. K. sp. Kőszeg. †1771. jún.10. Liptóváros-Leopoldov. Szk.

Morocz Ignác, Székesfehérvár 1754-5, Buda 1762-3. Sz. 1720. szept. 15. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1740. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1751. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †?

Most József, Buda 1733-4. Sz. 1677. márc. 14. Bécs-Wien, A. SJ 1692. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1706. Bécs. F. 1710. aug. 15. 4 fog. prof. Passau, N. †1734. okt. 22. Buda.

Musdaci Viktor, Pétervárad 1761. Egyetlen adat a katalógusokban.

Műnich Mihály, Selmecbánya 1763-1773. Sz. 1707. szept. 11. Kapronca-Koprivnica. Szk. SJ 1724. dec. 5. Tr. Szk. Psz. 1737. F. 1742. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †1789. máj. 14.

Nagel Márton, Buda-Víziváros 1760-3, 1770-3, Szélakna 1769. Sz. 1726. nov. 11. Váralja-Kláštor pod Znievom, Szk. SJ 1744. nov. 3. Tr. Szk. Psz. 1755. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †?

Nagy János, Esztergom 1750-1, 1760, Székelyudvarhely 1761. Sz. 1701. nov. 2. Felsőszellő-Velke Zlievice, Szk. SJ 1721. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1734. F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1768. júl. 18. Buda.

Nagy József, Székesfehérvár 1768, 1772. Sz. 1733. márc. 16. Nagyszeben-Sibiu, R. SJ 1748. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1761. F. 1765. feb. 2. K. sp. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R. †?

Nagyszombathy György, Úrvölgy 1749-51, 1760, Székelyudvarhely 1761. Sz. 1710. ápr. 19. Csérecs-Čerč, Szk. SJ 1726. okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1739. F. 1744. feb. 2. 4 fog. prof. Lőcse-Levoča, Szk. †1775.

Nedeczki Imre, Székesfehérvár 1704. Sz. 1669. okt. 22. Nedecz-Niedzica, L. SJ 1688. márc. 24. Tr. Szk. Psz. 1701. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1706. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1708. ápr. 4. Uo.

Nemsovai Ignác, Eperjes 1760-3, Zsolna 1764-8. Sz. 1706. nov. 28. Szakolca-Skalica, Szk. SJ 1722. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1736. F. 1739. feb. 2. K. sp. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †1774.

Neográdi András, Rozsnyó 1746-9, Sárospatak 1750-1. Sz. 1697. nov. 29. Felfalu-Su-

seni, R. SJ 1715. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1727. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1731. feb. 2. K. sp. Gyöngyös. †1759. aug. 31. Szatmár-Satu Mare, R.

Neumann Ernő, Temesvár 1768-70, 1772-3. Sz. 1728. ápr. 24. Jászárók. SJ 1745. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1757. F. 1763. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1789. Temesvár-Timișoara, R.

Névedi Antal, Moticska 1771-2, Eperjes 1773. Sz. 1725. júl.24. Focsok. SJ 1741. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1754. F. 1759. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †1794. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk.

Niederreiter Orbán, Lőcse 1680. Sz. 1639. okt. 6. Mauren, A. SJ 1664. okt. 21. Bécs-Wien, A. Psz. 1672. F. 1676. aug. 15. Anham (tábori misszió). †1686. okt. 31. Linz, A.

Niskens Miksa, Buda 1738. Sz. 1699. szept. 13. Hardberg, A. SJ 1715. okt. 19. Bécs-Wien, A. Psz. 1728. Uo. F. 1734. feb. 4 fog. prof. Eger. †1740. dec. 18. Leoben, A.

Obermayr X. Ferenc, Pétervárad 1746-8. Sz. 1643. jan. 22. Linz, A. SJ 1709. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1721. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1727. júl. 29. 4 fog. prof. Buda. †1760. dec. 18. Passau, N.

Okolicsányi Antal, Besztercebánya 1773. Sz. 1736. nov. 12. Ószelec-Hoselec, Szk. SJ 1750. okt. 15. Tr. Szk. Psz. 1766. F. 1771. feb. 2. 4 fog. prof. †?

Olsavski György, Zsolna 1758-9, Eperjes 1765. Sz. 1710. Olsavicza-Ol'šavica, Szk. SJ 1728. nov. 20. Tr. Szk. Psz. 1741. F. 1746. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1780. Tr.

Orebich Ferenc, Pétervárad 1761, 1765. Sz. 1718. aug. 10. Buccaren-Bakar, H. SJ 1737. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1748. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Fiume-Rijeka, H. †?

P(b)ader Farkas, Buda 1713-4, Komárom 1715. Sz. 1664. dec. 18. Gentiforense, A. SJ 1681. dec. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1694. Graz, A. F. 1697. feb. 2. K. Sp. Buda. †1740. máj. 22. Linz, A.

Pallovcics Ferenc, Rozsnyó 1762-5, Székelyudvarhely 1768. Sz. 1715. nov. 24. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1733. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1745. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Marosvásárhely-Târgu-Mureș, R. †1781. ápr. 12. Komárom-Komárno, Szk.

Pallovics Imre, Marosvásárhely 1746, Székelyudvarhely 1753-9. Sz. 1709. okt. 23. Sárköz-Livada, R. SJ 1729. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1738. F. 1744. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1760. máj. 12. Balázsfalva-Blaj, R.

Palugyai János, Eperjes 1716-20, 1728-9, 1739-42, Nagybánya 1746, Rozsnyó 1747. Sz. 1677. jún. 2. Palugya-Palúdzka, Szk. SJ 1694. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1708. Bécs-Wien, A. F. 1710. már. 25. K. sp. Kolozsvár-Cluj, R. †1764. máj. 28. Lőcse-Levoča, Szk.

Pamer Gottfried, Buda 1725, Eszék 1726-1727, Székesfehérvár 1730-2, Temesvár 1733-4, Besztercebánya 1735-7, Selmecbánya 1738-41. Sz. 1683. nov. 7. Krieglach, A. SJ 1700. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1713. Uo. F. 1715. feb. K. sp. Bécs. †1744. jan. 9. Győr.

Parniczki Ferenc, Lőcse 1754, Székesfehérvár 1767-71. Sz. 1720. aug. 12. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1735. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1750. F. 1752. feb. 2. K. sp. Lőcse-Levoča, Szk. †1771. nov. 14. Székesfehérvár.

Partman Dávid, Buda 1726-9. Sz. 1675. okt. 10. Salberg, A. SJ 1691. okt. 25. Bécs-Wien, A. Psz. 1705. Bécs. F. 1709. feb. 2. 4 fog. prof. Sopron. †1729. aug. 5. Temesvár-Timișoara, R.

Pathai András, Felsőbánya 1733, Székelyudvarhely 1735-7. Sz. 1697. nv. 20. Kecskemét. SJ 1717. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1726. Ka.-Ko. Szk. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Nagybánya-Baja Mare. †1756. már. 15. Nagysz.-Trn. Szk.

Pauckner Antal Pétervárad 1762. Sz. 1728. szept. 27. Zágráb-Zagreb, H. SJ 1744. nov. 4. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Pétervárad-Petrovaradin, H. †?

Pauerfeindl Menyhárt, Lőcse 1674, 1678-9. Sz. 1640. jan. 5. Eichstätt, N. SJ 1657. okt. 23. Bécs-Wien, A. Psz. 1668. Graz, A. F. 1671. aug. 15. K. sp. Linz, A. Elb. 1679. jún. 17. Lőcse-Levoča, Szk.

Paulikovics Dániel, Eperjes 1740., Úrvölgy 1746-7. Sz. 1702. dec. 21. Szarnik? SJ 1721. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1733. F. 1739. feb. 2 4 fog. prof. Tr. Szk. †1747. már. 28. Úrvölgy-Špania Dolina, Szk.

Paxi Antal, Brassó 1730-3, Eszék 1736-7, Buda 1739-40. Sz. 1687. máj. 24. Linz, A. SJ

1704. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1717. Uo. F. 1719. feb. 2. K. sp. †1751. már. 1. Sopron.

Pártl Lipót, Brassó 1754-8. Sz. 1703. nov. 16. Judenburg, A. SJ 1730 okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. F. 1741. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecbánya-Banská Bystrica, Szk. †1768. szept. 6. Judenburg, A.

Pécsi Ádám, Eperjes 1746, Rozsnyó 1748, Székesfehérvár 1754-9. Sz. 1698. dec. 8. Bártfa-Bardejov, Szk. SJ 1716. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1730. Graz, A. F. 1734. feb. 2. K. sp. Belgrád-Beograd, SzM. †1761. júl. 1. Győr.

Peitziger Ádám, Temesvár 1760. Sz. 1724. aug. 28. Baden, A. SJ 1744. nov. 15. Tr. Szk. Psz. 1757. F. 1762. Eger. † 1772. aug. 10. Maribor, Szl.

Peller Mátyás, Eperjes 1765. Sz. 1698. feb. 22. Csaszta-Častkovce, Szk. SJ 1715. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1726. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1751. feb. 2. K. sp. Uo. †1769. ápr. 21. Eperjes-Prešov, szk.

Péntek György, Felsőbánya 1760. Sz. 1698. ápr. 10. Zalaegerszeg. SJ 1738. okt. 17. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1749. feb. 2. K. sp. Győr. †1760. feb. 8. Felsőbánya-Baja Spri, R.

Pergauer János, Buda 1699. Sz. 1664. júl. 2. Pottendorf, A. SJ 1681. okt. 22. Tr. Szk. Psz. 1696. Bécs-Wien, A. F. 1698. feb. 2. Buda. †1708. már. 17. Erdély.

Perger Antal, Komárom 1714, Buda 1717, Temesvár 1723-6. Sz. 1682. okt. 12. Graz, A. SJ 1699. okt. 23. Bécs-Wien, A. Psz. 1711. Graz, A. F. 1716. feb. 2. 4 fog. prof. Krems, A. †1727. jan. 30. Uo.

Perger Ferenc, Buda-Víziváros 1740, Pétervárad 1742, Esztergom 1755-8. Sz. 1700. júl. 1. Ludice, Cs. SJ 1720. nov. 1. Bécs-Wien, A. Psz. 1730. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár-Timișoara, R. †1771. ápr. 26. Eperjes-Prešov, Szk.

Peringer András, Felsőbánya 1751, Marosvásárhely 1760-1, Komárom 1771-2. Sz. 1711. okt. 4. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1729. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1747. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1783. Komárom.

Perizhoff Ferenc, Temesvár 1766, Pétervárad 1772-3. Sz. 1730. nov. 30. Ljubljana, Szl. SJ 1748. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1757. †1783. júl. 20. Uo.

Perizhoff Frigyes, Székesfehérvár 1718. Sz. 1664. okt. 17. Ljubljana, Szl. SJ 1684. nov. 1. Bécs-Wien, A. Psz. 1695. Uo. F. 1699. feb. 2. 4 fog. prof. †1722. júl. 21. Judenburg.

Perkovich Frigyes, Eperjes 1678. Sz. 1627. ápr. 14. Graz, A. SJ 1642. nov. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1656. F. 1660. feb. 2. 4 fog. prof. Judenburg, A. †1679. aug. 15. Eperjes-Prešov, Szk.

Perzaich József, Pétervárad 1761-3. Sz. 1713. már. 15. Zagorja, H. SJ 1730. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1741. F. 1748. feb. 2. 4 fog. prof. Zágráb-Zagreb, H. †?

Petauer Antal, Nagyszeben 1764-70. Sz. 1708. jún. 8. Bécs-Wien, A. SJ 1723. okt. 14. Uo. Psz. 1737. F. 1741. aug. 15. 4 fog. prof. Linz, A.

Pet(t)ko Miklós, Rozsnyó 1741-2. Sz. 1706. már. 17. Vágújhely-Nové Mesto nad Váhom, Szk. SJ 1722. feb. 1. Tr. Szk. Psz. 1737. F. 1740. feb. 2. 4 fog. prof. Liptószentmiklós-Liptovský Mikuláš, Szk. †1756. feb. 20. Ka.-Ko. Szk.

Petreicsics Lőrinc, Sárospatak 1761-2. Sz. 1710. júl. 30. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1726. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1739. F. 1744. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1764. júl. 2. Győr.

Petrovics András, Szélakna 1772-3. Sz. 1727. dec. 7. Nemsó-Nemsova, Szk. SJ 1747. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1760. F. 1765. aug. 15. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †?

Peuchel József, Esztergom 1739-42, Buda-Víziváros 1743. Sz. 1698. okt. 20. Graz, A. SJ 1716. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1728. Graz, A. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1754. dec. 22. Temesvár-Timișoara, R.

Peyerl X. Ferenc, Buda 1748, Eszék 1756. Sz. 1713. ápr. 21. Zwifl, N. SJ 1731. okt. 117. Bécs-Wien, A. Psz. 1744. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov, Szk. †?

Pez Fülöp, Selmecbánya 1725-8, 1745-6, Eszék 1729, Belgrád 1730, Lipótváros 1731. Sz. 1688. feb. 1. Ybbs, A. SJ 1710. okt. 4. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. F. 1721. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1757. szept. 19. Győr.

Pfaller József, Buda-Víziváros 1745-6, Temesvár 1750-3. Sz. 1713. feb. 6. Linz, A. SJ 1731. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1742. F.

1746. aug. 15. 4 fog. prof. Buda. †1754. feb. 9. Győr.

Pfreumbter Ádám, Nagyszeben 1738. Sz. 1702. okt. 9. Tirschenreuth, N. SJ 1721. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1732. Uo. F. 1735. feb. 2. K. sp. Eperjes-Prešov, Szk. †1738. dec. 10. Nagyszeben-Sibiu, R.

Piacsevics Jakab, Eszék 1720. Sz. 1681. ápr. 30. Cigrovec, H. SJ 1699. dec. 24. Bécs-Wien, A. Psz. 1710. F. 1717. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1738. júl. 14. Pécs.

Pichler András, Buda 1718. Sz. 1663. nov. 24. Brixen-Bressanone, O. SJ 1681. dec. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1695. Graz, A. F. 1699. feb. 2. 4 fog. prof. Lőcse-Levoča, Szk. †1721. szept. 28. Győr.

Pickl (Pikel) József, Temesvár 1770. Sz. 1732. dec. 18. Klagenfurt, a. SJ 1749. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1762. F. 1767. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †?

Piculi Mihály, Komárom 1713-4, 1731. Sz. 1672. feb. 17. Somorja-Šamorín, Szk. SJ 1690. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1703. Graz, A., F. 1708. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsony-Bratislava, Szk. †1739. nov. 4. Pécs.

Piero X. Ferenc, Esztergom 1749, Temesvár 1757. Sz. 1712. nov. 7. Bécs-Wien, A. SJ 1736. okt. 14. Uo. Psz. 1746. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Brassó-Brașov, R. †1759. ápr. 28. Eszék-Osijek, H.

Pilgram Bonaventura, Temesvár 1770-1. Sz. 1737. Ljubljana, Szl. SJ 1755. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1764. F. 1771. feb. 2. 4 fog. prof. †?

Pirger Bertalan, Selmecbánya 1715-6. Sz. 1670. aug. 24. Strassburg, A. SJ 1690. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1702. Uo. F. 1708. feb. 2. 4 fog. prof. †1716. nov. 2. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk.

Piringer József, Buda-Víziváros 1751. Sz. 1713. már. 25. Koppenhága-København, Dánia. SJ 1731. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1744. F. 1749. feb. 4 fog. prof. Nagyszeben-Sibiu, R. †?

Pirolt János, Úrvölgy 1738-9, Selmecbánya 1742-3. Sz. 1698. aug. 29. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. SJ 1714. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1726. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1758. máj. 9. Lőcse-Levoča, Szk.

Placzer Antal, Komárom 1751–61, 1772. Sz. 1711. szep. Jászó-Jasov, Szk. SJ 1730. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1744. F. 1746. feb. 2. K. sp. Székelyudvarhely–Odorhei, R. †1782. Nagyvárad–Oradea Mare, R.

Plankensteiner István, Komárom 1728–9, Buda 1741–2. Sz. 1694. dec. 23. Brixen-Bressanone, O. SJ 1715. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1723. Graz, A. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Steyr, A. †1742. már. 19. Buda.

Podhoranszki György, Rózsáhegy–Nizna 1674, Lőcse 1680. Sz. 1642. ápr. 24. Farkasfalva–Farkasovce Levkovce, Szk. SJ 1665. nov. 13. Bécs–Wien, A. Psz. 1674. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1680. aug. 15. K. sp. Lőcse–Levoča, Szk. †1685. okt. 3. Bozók–Bzovik, Szk.

Pogány András, Sárospatak 1735. Sz. 1677. nov. 27. Csép. SJ 1694. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1709. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1711. már. 1. K. sp. Székelyudvarhely–Odohei, R. †1739. dec. 9. Ungvár–Užhorod, U.

Pohl Ignác, Buda–Víziváros 1756–62. Sz. 1714. aug. 17. Bécs–Wien, A. SJ 1729. okt. 27. Uo. Psz. 1743. F. 1748. feb. 2. 4. fog. prof. Buda. †?

Ponecz Ábrahám, Besztercebánya–Rudva 1688. Sz. 1653. nov. 9. SJ 1670. okt. 17. Olmütz, Cs. †1696. szep. 26. Grupna, Cs.

Popovich Antal, Buda 1731–2, 1743–5, Nagyszében 1746, Esztergom 1747–8. Sz. 1696. jan. 15. Cille, A. SJ 1718. ot. 14. Tr. Szk. Psz. 1724. Graz, A. F. 1734. feb. 2. 4 fog. prof. Zágráb–Zagreb, H. †1752. júl. 18. Pozsega–Požega, H.

Posch György, Buda 1710–1. Sz. 1622. feb. 20. Kirchsschlag, A. SJ 1641. nov. 14. Bécs–Wien, A. Psz. 1699. Graz, A. F. 1659. már. 25. 4 fog. prof. Nagysz.–Trn. Szk. †1689. dec. 14. Millstatt, A.

Postek György, Úrvölgy 1736–Zsolna 1751, Rozsnyó 1754, Eperjes 1759–61. Sy. 1697. már. 19. Bicse–Bystčica, Szk. SJ 1717. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1725. Ka.–Ko. Szk. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Turóc–Klástor pod Znievom, Szk. †1761. ápr. 11. Eperjes–Prešov, Szk.

Potsuch György, Komárom 1712. Sz. 1661. ápr. 22. Szántó–Santovka, Szk. SJ 1648. okt. 25. Tr. Szk. Psz. 1689. F. 1693. feb. 2. K. sp. Eger. †1723. jún. 15. Sárospatak.

Praitlochner István, Székesfehérvár 1748–53, Temesvár 1754–5. Sz. 1712. aug. 20. Pozsony–Bratislava, Szk. SJ 1730. okt. 10. Bécs–Wien, A. Psz. 1744. F. 1748. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †1755. ápr. 11. Temesvár–Timișoara, R.

Preindl Márton, Buda–Víziváros 1754–5. Sz. 1712. máj. 11. Győr. SJ 1731. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †1781. jan. 7. Uo.

Pressul Lénárt, Homonna 1616, Eszterházy misszió 1634. Sz. 1581k. Háromszécs–Try Sliache, Szk. SJ 1601. szep. 16. Brünn, Cs. Psz. 1612. F. 1620. júl. 31. K. sp. Sandomierc, L. †1637. dec. 21. Turóc–Klástor pod Znievom, Szk.

Preteli Ignác, Buda–Víziváros 1737–40. Sz. 1700. aug. 14. Ka.–Ko. Szk. SJ 1717. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1729. Ka.–Ko. F. 1735. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1740. szep. 10. Buda.

Prikheli Mihály, Rozsnyó 1762. Sz. 1726. szep. 17. Báhony–Báhoň, Szk. SJ 1744. nov. 3. Tr. Szk. Psz. 1757. F. 1763. feb. 2. 4 fog. prof. Lőcse–Levoča, Szk. †1771. feb. 26. Szepes–Spiš, Szk.

Prileszky János, Buda 1767. Sz. 1709. már. 16. Prilesz–Trenčianska Teplá–Priles. Szk. SJ 1724. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1737. Bécs–Wien, A. F. 1742. aug. 15. 4 fog. prof. Nagysz.–Trn. Szk. †1790. Tr.

Primoschich György, Buda 1710. Sz. 1665. ápr. 24. Graz, A. SJ 1684. ápr. 25. Bécs–Wien, Szk. Psz. 1696. Graz, A. F. 1698. feb. 2. K. sp. Millstadt, A. †1727. feb. 21. Linz, A.

Prugger Bernát, Pétervárad 1744–5. Sz. 1690. aug. 16. Leontin, O. SJ 1708. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1721. Graz, A. F. 1724. feb. 2. K. sp. Gyulafehérvár–Alba Iulia, R. †1755. nov. 25. Krems, A.

Puechberger Márton, Buda 1768–70. Sz. 1715. aug. 5. Eger. SJ 1733. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1747. F. 1760. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †1796. okt. 24. Győr.

Puechinger József, Eszék 1761. Sz. 1725. már. 18. Zágráb–Zagreb, H. SJ 1742. okt. 15. Bécs–Wien, A. Psz. 1757. F. 1760. feb. 2. K. sp. Pozsega–Požega, H. †1763. már. 11. Eszék–Osijek, H.

Purkhardt János, Buda 1726. . Sz. 1681. nov. 5. Rudolf, Szl. SJ 1698. okt. 10. Bécs–

Wien, A. Psz. 1712. Uo. F. 1715. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. † 1727. aug. 23. Pozsony-Bratislava, Szk.

Pusztai Ignác, Székesfehérvár 1744. Sz. 1712. szept. 22. Ka.-Ko. Szk. SJ 1728. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1742. F. 1746. feb. 2. 4 fog. prof. Sárospatak. †1748. feb. 17. Cremona, O.

Pürger B. Ferenc, Buda-Víziváros 1751-1754, Esztergom 1755-6. Sz. 1715. okt. 10. Neu-Pollen, A. SJ. 1741. okt. 20. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1752. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †?

Rachenberger Mátyás, Pétervárad 1735-1737, Esztergom 1738, Belgrád 1739. Sz. 1699. jan. 23. Rottalmünster, N. SJ 1715. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1727. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Zágráb-Zagreb, H. †1742. ápr. 5. Graz, A.

Raisl Henrik, Szatmár 1763. Sz. 1722. júl. Esztergom. SJ 1740. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1753. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Buda, †1763. szept. 17. Szatmár-Satu Mare, R.

Raisz József, Marosvásárhely 1766-1773. Sz. 1727. márc. Vajdahunyad-Hunedora, R. SJ 1748. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1757. F. 1759. feb. 2. K. sp. Nagybánya-Baja Mare, R. †1776. Marosvásárhely-Târgu-Mureş, R.

Rast István, Eperjes 1725-6. Sz. 1671. dec. 11. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1686. okt. 6. Tr. Szk. Psz. 1699. Graz, A. F. 1706. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz. †1726. dec. 1. Kolozsvár-Cluj, R.

Reck József, Buda Víziváros 1745-52, Buda 1757-9, Rozsnyó 1765-1770. Sz. 1703. márc. 3. Pest. SJ 1720. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1734. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †?

Reiga(e)i György, Marosvásárhely 1745. Sz. 1678. ápr. 23. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1699. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1712. Graz, A. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †1748. szept. 27. Kolozsvár-Cluj, R.

Reinwaldt Ádám, Besztercebánya 1757-9. Sz. 1694. nov. 4. Baden, A. SJ 1711. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1722. Graz, A. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. †1769. jan. 21. Graz.

Reviczki Antal, Buda 1771-3. Sz. 1723. jan. 17. Újhely-Uiheli, R. SJ 1738. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1752. F. 1756. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1781. dec. Buda.

Reviczki Ignác, Székelyudvarhely 1730-4, Nagybánya 1736-8. Sz. 1687. márc. 4. Elefánt-Horné Lefantovce, Szk. SJ 1708. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1718. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1720. feb. 2. K. sp. Gyöngyös. †1770. dec. 8. Ka.-Ko. Szk.

Rhadeczi János, Rózsahegy (Szt. Miklós) 1674. Sz. 1634. nov. 24. Tovachov, Cs. SJ 1657. okt. 26. Tr. Szk. Psz. 1667. F. 1675. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1699. dec. 6. Pozsony-Bratislava, Szk.

Rhler Tódor, Buda-Víziváros 1754-6, Eperjes 1757, Esztergom 1760. Sz. 1718. márc. 12. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1735. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1748. 3 fog. prof. Temesvár-Timişoara, R. †1767. jan. 19. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk.

Riberics (Ribsics) János, Komárom 1725, Sárospatak 1732-4, Rozsnyó 1746, Esztergom 1747, Székelyudvarhely 1752-3. Sz. 1687. okt. 14. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1716. dec. 24. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1729. aug. 15. 4 fog. prof. †1763. feb. 27. Pécs.

Ribics Ferenc, Buda-Víziváros 1731, Komárom 1739-63. Sz. 1696. szept. 21. Mohács. SJ 1711. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1723. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1741. aug. 15. 4 fog. prof. Győr. †1763. dec. 26. Uo.

Richard József, Buda-Víziváros 1765-1773. Sz. 1733. máj. 28. Bécs-Wien, A. SJ 1749. okt. 18. Uo. Psz. 1759. F. 1767. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †?

Rienznér Antal, Székesfehérvár 1757-60, Temesvár 1761. Sz. 1722. jún. 6. Petau, A. SJ 1740. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1753. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †?

Riss Gáspár, Selmecbánya 1717-20, Eszék 1721-5. Sz. 1673. ápr. 15. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. SJ 1691. szept. 26. Bécs-Wien, A. Psz. 1704. Graz, A. F. 1708. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom-Komárno, Szk. †1752. júl. 28. Eszék-Osijek, H.

Ródel X. Ferenc, Buda 1747, Brassó 1759-63. Sz. 1708. júl. 3. Graz, A. SJ 1728. okt. 24. Bécs-Wien, A. Psz. 1738. F. 1742. feb. 2. Igló-Spišská nová Ves, Szk. †?

Romedis Bertalan, Buda 1737. Sz. 1703. nov. 9. SJ 1728. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. †1739. máj. 7. Buda.

Rosenics Vitus, Komárom 1765–72. Sz. 1726. máj. 20. Pordány–Pordeanu, R. SJ 1744. nov. 3. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Sárospatak. †1795. júl. 14.

Rost Tamás, Eperjes 1745–7. Sz. 1697. okt. 21. Nagysz.–Trn. Szk. SJ 1712. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1726. Graz, A. F. ? †1765. dec. 12. Pozsony–Bratislava, Szk.

Rotári József, Zsolna 1764–6. Sz. 1706. jún. 2. Lipcse–Lipša, U. SJ 1723. okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1737. F. 1740. feb. 2. K. sp. Eperjes–Prešov, Szk. †1766. júl. 24. Ka.–Ko. Szk.

Rothl Simon, Buda–Víziváros 1725–7, Sárospatak 1736–42. Sz. 1691. okt. 7 Buda. SJ 1709. okt. 21. Bécs–Wien, A. Psz. 1721. Ka.–Ko. Szk. F. 1725. feb. 2. K. sp. Buda. †1769. jan. 31. Eger.

Roys Ignác, Besztercebánya 1760–2. Sz. 1705. már. 25. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk. SJ 1720. okt. 28. Bécs–Wien, A. Psz. 1734. F. 1738. aug. 15. 4 fog. prof. Buda. †1777. Besztercebánya.

Rudolf Ferenc, Székelyudvarhely 1722–4. Sz. 1673. dec. 4. Gyulafehérvár–Alba Iulia, R. SJ 1693 okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1704. Graz, A. F. 1704. feb. 2. K. sp. Győr. †1744. már. 19. Uo.

Rudolphi Károly, Buda 1720. Sz. 1679. nov. 3. Graz, A. SJ 1695. okt. 9. Bécs–Wien, A. Psz. 1707. Uo. F. 1717. feb. 2. 4 fog. prof. Passau, N. †1741. jún. 19. Krems, A.

Rusbaczi Sándor, Rozsnyó 1772. Sz. 1735. már. 17. Késmárk–Kézmarok, Szk. SJ 1755. okt. 25. Tr. Szk. Psz. 1763. F. 1767. feb. 2. K. sp. Szepes–Spiš, Szk. †1792.

Sabin Kristóf, Besztercebánya 1743. Sz. 1700. ápr. 7 Graz, A. SJ 1715. okt. 21. Bécs–Wien, A. Psz. 1728. Uo. F. 1736. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1770. jan. 1. Leoben, A.

Sadler Pál, Buda–Víziváros 1746–7. Sz. 1708. feb. 11. Steyr, A. SJ 1723. okt. 15. Bécs–Wien, A. Psz. 1737. F. 1741. aug. 15. 4 fog. prof. Uo. †1771. feb. 9. Linz, A.

Sándor Pál, Nagybánya 1760–1, Komárom 1762–3, Nagyszeben 1764, Szatmár 1765. Sz. 1716. feb. 1. Komárom–Komárno, Szk. SJ 1735. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1753. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár–Cluj, R. †1775. Komárom.

Sárosi Sándor, Nagyszeben 1751, Székelyudvarhely 1766. Sz. 1719. máj. 7. Sáros-

Velky–Šariš, Szk. SJ 1735. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1753. feb. 2. 4 fog. prof. Zsolna–Žilina, Szk. †1766. máj. 26. Székelyudvarhely–Odorhei, R.

Sauerwein József, Lipótváros 1732, Székesszevárvár 1733–5. Sz. 1696. már. 26. Körömbánya–Kremnica, Szk. SJ 1713. okt. 21. Tr. Szk. Psz. 1724. Nagysz.–Trn. Szk. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Sopron. †1742. szep. 26. Nagybánya–Baja–Mare, R.

Schalk Ferenc, Temesvár 1744–5. Sz. 1700. már. 30. Linz, A. SJ 1717. dec. 8. Bécs–Wien, A. Psz. 1727. Graz, A. F. 1735. feb. 2. 4 fog. prof. Komárom–Komárno, Szk. †1756. dec. 3. Passau, N.

Schalk Gáspár, Esztergom 1730–1. Sz. 1695. már. 14. Linz, A. SJ 1714. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1724. Uo. F. 1727. feb. 2. K. sp. Győr. †1739. júl. 22. Pétervárad–Petrovaradin, H.

Schedi János, Eperjes 1758–62, Moticska 1765–70, Lipótváros 1771–2. Sz. 1717. szep. 5. Szakolca–Skalica, Szk. SJ 1733. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1751. feb. 2. K. sp. Liptószentmiklós–Liptovský Mikuláš, Szk. †?

Scheffezik Mihály, Eperjes 1744, Temesvár 1749, Szélakna 1754–68, Lipótváros 1772, Besztercebánya 1773. Sz. 1711. már. 18. Malacka–Malacky, Szk. SJ 1730. okt. 16. Bécs–Wien, A. Psz. 1741. F. 1745. máj. 3. 4 fog. prof. Selmechánya–Banská Štiavnica, Szk. †1788. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk.

Scheichenstühl Károly, Székesszevárvár 1703. Sz. 1655. ápr. 11. Eisenärz, A. SJ 1672. okt. 5. Bécs–Wien, A. Psz. 1686. Graz, A. F. 1690. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya–Banská Bystrica, Szk. †1719. jan. 15. Győr.

Schendl Frigyes, Buda–Víziváros 1728–9, 1736, Nagybánya 1732–4. Sz. 1695. dec. 5. Komárom–Komárno, Szk. SJ 1711. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1724. Graz, A. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. †1738. ápr. 9. Nagysz.–Trn. Szk.

Scherern Károly, Komárom 1729. Esztergom 1732. Sz. 1695. okt. 7. Bécs–Wien, A. SJ 1712. feb. 26. Uo. Psz. 1723. Uo. F. 1739. feb. 28. Komárom–Komárno, Szk. †?

Scheucher János, Buda–Víziváros 1738. Sz. 1684. dec. 27. St. Veit. SJ 1705. okt. 27. Bécs–Wien, A. Psz. 1717. Graz, A. F. 1723.

feb. 2. 4 fog. prof. Sopron. †1739. jún. 1. Esztergom.

Schez Ignác, Székesfehérvár 1743, Nagyszeben 1744–5. Sz. 1707. okt. 5. Bécs-Wien, A. SJ 1763. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1737. F. 1739. feb. 2. K. sp. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †1765. ápr. 22. Pozsega-Požega, H.

Schindler Antal, Temesvár 1750. SJ 1746. Végzett teológus. Psz. 1748. †1750. feb. 27. Temesvár-Timișoara, R.

Schiningen Ignác, Székesfehérvár 1764–1772. Sz. 1731. júl. 18. Székesfehérvár. SJ 1747. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1761. F. 1765. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †?

Schissler Samu, Rozsnyó 1743. Buda 1749. Gyulafehérvár 1751–4, Nagybánya 1763, Pétervárad 1764–6. Sz. 1708. máj. 25. Ka.-Ko. Szk. SJ 1723. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1736. F. 1741. aug. 14. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1788. már. Buda.

Schmederer György, Buda-Víziváros 1765.71. Sz. 1725. ápr. 4. Győr. SJ 1743. feb. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1754. F. 1759. aug. 15. 4 fog. prof. Sopron. †?

Schmerniz Ádám, Székelyudvarhely 1742. 1745–6. Sz. 1693. okt. 4. Győr. SJ 1716. feb. 27. Tr. Szk. Psz. 1721. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1726. aug. 15. K. sp. †1746. máj. 27. Székelyudvarhely-Oderhei. R.

Schmidhueber Ferenc, Temesvár 1749, 1758–9. Sz. 1717. okt. 3. Passau, N. SJ 1733. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1747. F. 1749. K. sp. †1795. jan. 7. Graz, A.

Schmidt Ferenc, Eperjes 1773. Sz. 1736. júl. 3. Neumarkt, A. SJ 1752. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1765. F. 1770. feb. K. sp. Graz, A. †?

Schmidt Ignác, Buda-Víziváros 1741. Sz. 1708. jan. 22. Laens, A. SJ 1729. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1739. †1741. júl. 1. Buda.

Schotter (Scholter) János, Sárospatak 1763–5. Sz. 1711. okt. 27. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1728. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1746. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1777. Pozsony.

Schrägl Miksa, Sárospatak 1753. Sz. 1703. aug. 15. St. Pölten, A. SJ 1720. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1733. F. 1735. feb. 2. K. sp. Judenburg, A. †?

Schueller Ferenc, Székesfehérvár 1721. Sz. 1681. okt. 3. Linz, A. SJ 1698. okt. 25. Bécs-Wien, A. Psz. 1708. F. 1711. aug. 15. K. sp. Leoben, A. †1752. júl. 20. Steyr, A.

Schurian Zsigmond, Temesvár 1755, Pétervárad 1767. Sz. 1721. már. 15. Eberndorf, A. SJ 1736. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1750. F. 1754. aug. 15. 4 fog. prof. Nagyvárad-Oradea Mare, R. †?

Schwendtner Métyás, Temesvár 1763, Buda-Víziváros 1764. Sz. 1712. okt. 12. Spittal, A. Psz. 1728. okt. 19. Bécs-Wien, A. Psz. 1740. F. 1746. feb. 2. 4 fog. prof. Millstatt, A. †1769. ápr. 29. Buda.

Sednik Dániel, Kassa 1635. Sz. 1595. Poroszká-Pruské, Szk. SJ 1616. okt. 9. Leoben, A. Psz. 1621. F. 1629. okt. 7. K. sp. Nagysz.-Trn. Szk. †1656. okt. 12. Uo.

Seeau Honorius, Selmecbánya 1721. Buda 1722–4, Belgrád 1725–6. Sz. 1678. nov. 19. Hallstatt, A. SJ 1694. nov. 21. Bécs-Wien, A. Psz. 1707. Graz, A. F. 1712. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1730. feb. 3. Linz, A.

Siebeneicher Mihály, Buda-Víziváros 1735. Sz. 1697. szept. 29. Millstatt, A. SJ 1714. nov. 3. Bécs-Wien, A. Psz. 1725. Uo. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Eszék-Osijek, H. †1749. okt. 21. Zágráb-Zagreb, H.

Simatich Mátyás, Eszék 1761. Sz. 1722. feb. 15. Carlovac, H. SJ 1738. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1751. F. 1756. feb. 2. 4 fog. prof. Pozsega-Požega, H.

Simkovics Antal, Nagyszeben 1755–9, 1761–2. Sz. 1715. jún. 25. Köpcsény-Kittsee, A. SJ 1734. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1746. F. 1752. feb. 2. 4 fog. prof. Sopron. †1771. ápr. 16. Eger.

Simor János, Komárom 1764, Szatmár 1768. Sz. 1727. jún. 1. Gyöngyös. SJ 1745. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1761. feb. 2. K. sp. Kolozsvár-Cluj, R. †1792. Gyöngyös.

Sirowski Ferenc, Belgrád, 1731. Sz. 1689. máj. 8. Bécsújhely-Wienerneustadt, A. SJ 1710. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1719. F. 1724. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1742. dec. 3. Nagyvárad-Oradea Mare, R.

Skober János, Zsolna 1771–2. Sz. 1722. dec. 24. Bélaház-Boreláz, Szk. SJ 1743. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1754. F. 1758. feb. 2. 4 fog.

prof. Bazin-Pezinok, Szk. †1779. máj. 23. Nagysz.-Trn. Szk.

Socher X. Ferenc, Esztergom 1741-2, 1745, Nagyszeben 1743-4, Pétervárad 1769-1773. Sz. 1706. okt. 17. St. Pölten, A. SJ 1722. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1736. F. 1765. feb. 2. 4 fog. prof. Pétervárad-Petrovaradin, H. †1781. aug. 31. Bécs.

Somogyi Ádám, Székelyudvarhely 1770-1773. Sz. 1726. dec. 25. Nemespann-Paña, Szk. SJ 1744. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †?

Sonnleitner Antal, Temesvár 1761-2, Nagyszeben 1765-70. Sz. 1725. aug. 5. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1742. feb. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1753. F. 1759. aug. 15. K. sp. Nagyszeben-Sibiu, R. †1775.

Sontagh Pál, Buda-Víziváros 1733, Zsolna 1742. Sz. 1700. júl. 25. Eperjes-Prešov, Szk. SJ 1721. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1729. Ka.-Ko. Szk. F. 1736. már. 4. 4 fog. prof. Cottignola, O. †1752. már. 4. Esztergom.

Sparber Hiacint, Buda 1706-8, Esztergom 1725. Sz. 1669. aug. 15. Rottmannsdorf, Szl. SJ 1688. szep. 22. Bécs-Wien, A. Psz. 1699. F. 1702. feb. 2. Ljubljana, Szl. †1734. okt. 28. Pécs.

Spengler József, Moticska 1756-64. Sz. 1715. okt. 12. Tr. Szk. SJ 1733. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1748. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Úrvölgy-Špania-Dolina, Szk. †1777. Vág-Beszterce-Bystrica nad Váhom, Szk.

Stainer Sebestyén, Nagyszeben 1724-5, Selmecbánya 1734-7. Sz. 1679. júl. 2. Wels, A. SJ 1696. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1710. Graz, A. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1748. jún. 12. Uo.

Stäber X. Ferenc, Brassó 1747-52. Sz. 1704 okt. 31. Klagenfurt, A. SJ 1721. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1735. F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1753. már. 1. Brassó-Braşov, R.

Steinmez Joachim, Buda-Víziváros 1737. Sz. 1698. júl. 31. Solzbach, N. SJ 1720. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1731. Graz, A. F. 1734. feb. 2. K. sp. Nagyszeben-Sibiu, R. †1756. aug. 16. Igló-Spišska Nová Ves, Szk.

Steizinger Antal, Eszék 1735. Sz. 1695. már. 17. Staizing, A. SJ 1711. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1725. Graz, A. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1759. jan. 12. Passau, N.

Stocker Ignác, Brassó 1733-41, Székesfehérvár 1743-61. Sz. 1694. jan. 31. Krems, A. SJ 1714. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1723. Uo. F. 1729. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben-Sibiu, R. †1761. okt. 7. Székesfehérvár.

Streit Károly, Komárom 1724-5, 1732-1750. Sz. 1691. aug. 28. Boroszló-Wrocław, L. SJ 1708. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1720. Uo. F. 1724. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †1750. ápr. 10. Uo.

Stummer Ignác, Temesvár 1727. Sz. 1678. aug. 2. Bécs-Wien, A. SJ 1699. okt. 9. Uo. Psz. 1708. F. 1714. feb. 2. 4 fog. prof. †1749. okt. 14. Tr. Szk.

Sturm(b) Lipót, Sárospatak 1754. Sz. 1710. aug. 3. Steyr, a. SJ 1729. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1739. F. 1744. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †1754. már. 16. Sárospatak.

Sulzer Gallus, Gyulafehérvár 1730. Sz. 1686. okt. 16. Hochenzell, N. SJ 1707. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1716. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1722. feb. 2. 4 fog. prof. Bécs. †1749. okt. 8. Traunkirchen, A.

Summavilla Simon, Eszék 1728. Sz. 1671. máj. 12. Mön, O. SJ 1690. szep. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1702. Graz, A. F. 1704. feb. 2. K. sp. Gorizia, O. †1739. feb. 9. Nagysz.-Trn. Szk.

Sümeghi János, Buda 1752-3. Sz. 1686. nov. 4. Sümeg. SJ 1704. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1718. Ka.-Ko. Szk. F. 1722. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1753. máj. 7. Buda.

Szabó András, Székesfehérvár 1763, Komárom 1768. Sz. 1712. aug. 23. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1731. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1745. F. 1750. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †1772. júl. 9. Szatmár-Satu Mare, R.

Szabó Ferenc, Rozsnyó 1733-4, Nagybánya 1739, 1754-8, Sárospatak 1743-5. Sz. 1688. feb. 26. Kéménd-Kamendín, Szk. SJ 1708. okt. 29. Bécs-Wien, A. Psz. 1718. Uo. F. 1726. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1763. máj. 9. Eger.

Szabó Imre, Rozsnyó 1770-2. Sz. 1729. nov. 14. Kőszeg. SJ 1747. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1759. F. 1763. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †?

Szádeczki János, Komárom 1730, Zsolna 1738-9, Eperjes 1762. Sz. 1695. ápr. 10. Kalács-Kolaček, Szk. SJ 1717. okt. 9. Tr. Szk.

Psz. 1725. Ka.-Ko. Szk. F. 1732. feb. 2. 4 fog. prof. Zsolna-Žilina, Szk. †?

Szaitli Mihály, Felsőbánya 1771-3. Sz. 1716. nov. 11. Lövvő. SJ 1736. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1748. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †1791. Sopron.

Szalai József, Nagyszeben 1740, Rozsnyó 1744. Sz. 1704. már. 25. Kőszeg. SJ 1725. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1737. F. 1740. aug. 15. K. sp. Nagyszeben-Sibiu, R. †1760. már. 11. Szatmár-Satu Mare, R.

Szalai K. János, Székesfehérvár 1770-2, Szatmár 1773. Sz. 1724. ápr. 30. Fűr-Rúbán, Szk. SJ 1743. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1756. F. 1761. feb. 2. 4 fog. prof. Székesfehérvár. †?

Szalbeck Ferenc, Székelyudvarhely 1747-1751, 1761-70, Marosvásárhely 1758-9. Sz. 1705. dec. Galacz, Moldávia. SJ 1725. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1734. F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Sopron. †1770. dec. 19. Székelyudvarhely-Odorhei, R.

Szalbeck Mihály, Székelyudvarhely 1749-1752. Sz. 1709. már. 24. Galacz, Moldávia. SJ 1725. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1740. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben-Sibiu, R. †1758. feb. 25. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R.

Szaleffi János, Nagybánya 1761-3, Komárom 1770, Szatmár 1771-2, Nagyszeben 1773. Sz. 1719. dec. 22. Győr. SJ 1737. okt. 19. Tr. Szk. Psz. 1751. F. 1755. feb. 2. 4 fog. prof. Marosvásárhely-Târgu-Mureș, R.

Szali István, Eperjes 1752-4, Zsolna 1755-7. Sz. 1697. aug. 23. Verbó-Vrbové, Szk. SJ 1716. feb. 27. Tr. Szk. Psz. 1727. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1733. aug. 15. 4 fog. prof. Zsolna-Žilina, Szk. †?

Szamaróczi (Szamarovski) Pál, Eperjes 1721-2, Zsolna 1735, 1744-52. Sz. 1674. jún. 15. Tr. Szk. SJ 1692. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1706. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1710. feb. 2. 4 fog. prof. Tr. †1754. ápr. 1. Zsolna-Žilina, Szk.

Szanyi (Száni) László, Felsőbánya 1747-1748, Komárom 1749. Sz. 1699. már. 24. Fancsika-Fančiková, U. SJ 1720. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1730. Bécs-Wien, A. F. 1738. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †1758. jún. 11. Eger.

Szatkovszki György, Rozsnyó 1748, 1763-6. Sz. 1710. máj. 9. Serke-Širkovce,

Szk. SJ 1731. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1745. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Rozsnyó-Roňava, Szk. †1766. már. 10. Uo.

Székely László, Székelyudvarhely 1769, Marosvásárhely 1770-2. Sz. 1713. jún. 30. Altorja. SJ 1734. okt. 17. tr. Szk. Psz. 1744. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Nagybánya-Baja Mare, R. †1772. feb. 12. Marosvásárhely-Târgu Mureș, R.

Szél Simon, Bicse 1635. Sz. 1602. okt. 27. Holics-Holič, Szk. SJ 1624. dec. 9. Leoben, A. Psz. 1633. F. 1643. már. 25. K. sp. Homonna-Humenné, Szk. †1655. ápr. 14. Ungvár-Užhorod. U.

Szendrei János, Rozsnyó 1726-31. Sz. 1682. dec. 24. Nagy Jác-Jacovce, Szk. SJ 1699. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1712. Bécs-Wien, A. F. 1717. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1745. már. 22. Eger.

Szendrey József, Felsőbánya 1761. Sz. 1721. feb. 23. Acsalag. SJ 1740. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1753. F. 1758. feb. 2. 4 fog. prof. Felsőbánya-Baja Spri, R. †1775. Kolozsvár-Cluj, R.

Szerdahelyi Ferenc, Zsolna 1771-3. Sz. 1717. feb. 24. Szalók-Slakovce, Szk. SJ 1734. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1747. F. 1752. jún. 29. 4 fog. prof. Santa Anna, Argentina. †?

Szerdahelyi József sen. Nagyszeben 1771-3. Sz. 1726. jan. 4. Sopron. SJ 1743. nov. 21. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. F. 1761. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1802. szept. 26. Sopron.

Szeredi György, Úrvölgy 1740-2. Sz. 1704. már. 28. Tr. Szk. SJ 1725. okt. 9. Uo. Psz. 1736. F. 1740. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1761. már. 26. Savnik-Stiavnik, Szk.

Szidek Gáspár, Rozsnyó 1751. Sz. 1718. dec. 28. Rajecz, Szk. SJ 1742. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1750. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1759. feb. 23. Ka.-Ko. Szk.

Szikora (Sickora) András, Temesvár, 1760. Sz. 1723. okt. 16. Rakacza. SJ 1742. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1763. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1774. Sárospatak.

Szilacsek Pál, Úrvölgy 1743, Eperjes 1745. Zsolna 1755-7. Sz. 1706. jan. 12. Szakolca-Skalica, Szk. SJ 1722. okt. 28. Bécs-Wien, A.

Psz. 1737. F. 1740. feb. 2. K. sp. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1783.

Szilágyi István, Székesfehérvár 1722-3. Sz. 1670. szept. 14. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1689. okt. 18. Tr. Szk. Psz. 1700. Graz, A. F. 1704. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1732. nov. 12. Sárospatak.

S(z)labik Vencel, Zsolna 1743, Eperjes 1753-7. Sz. 1702. júl. 15. Brünn, Cs. SJ 1721. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1734. F. 1739. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1775. Szokolca-Skalica, Szk.

Szöllősi Pál, Buda-Víziváros 1744, Buda 1752-4, 1765-6. Sz. 1701. ápr. 15. Putnok. SJ 1723. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1731. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1735. feb. 2. K. sp. Nagyvárád-Oradea Mare, R. †1770. nov. 14. Buda.

Szöllősy János, Homonna 1615-8. Sz. 1576k. Garamszőlös-Rybnik, Szk. SJ 1603. jún. 13. Brünn, Cs. Psz. Bel. előtt. F. 1619. jún. 16. K. sp. Homonna-Humenné, Szk. †1638. júl. 8. Uo.

Szuhai György, Zsolna 1724-30. Sz. 1672. jan. 20. Szuha. SJ 1714. jún. 12. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1718. feb. 2. K. sp. Uo. †1735. szept. 2. Szepes-Spiš, Szk.

Szunyogh Ferenc, Buda 1719. Sz. 1669. Nagy Jeszen-Turčianske Jaseno, Szk. SJ 1685. nov. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1698. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1703. feb. 2. 4 fog. prof. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R. †1726. dec. 8. Uo.

Tallian Miklós, Sárospatak 1728-9. Sz. 1667. már. 9. Monyorókerék-Eberau, A. SJ 1688. feb. 23. Bécs-Wien, A. Psz. 1698. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1702. aug. 15. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1736. nov. 23. Nagysz.-Trn. Szk.

Tamáskovics Ferenc, Rozsnyó 1740-1. Sz. 1704. okt. 1. Nagysz.-Trn. Szk. SJ 1723. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1736. F. 1738. feb. 2. K. sp. Ungvár-Užhorod, U. †1765. jan. 8. Uo.

Tann József, Komárom 1767, Sárospatak 1773. Sz. 1730. nov. 2. Székesfehérvár. SJ 1748. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1760. F. 1766. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †?

Tarnóczi Antal, Komárom 1773. Sz. 1719. júl. 30. Kismarton-Eisenstadt, A. SJ 1739. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1749. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Győr. †?

Tarnóczi Ferenc, Esztergom 1762, Buda 1764. Sz. 1724. Kismarton-Eisenstadt, A. SJ 1742. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1756. F. 1760. feb. 2. 4 fog. prof. Kőszeg. †?

Tarnóczi Menyhért, Zsolna 1769-73. Sz. 1704. feb. 24. Lehócz-Ljahivci, U. SJ 1722. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1735. F. 1740. feb. 2. 4 fog. prof. Eperjes-Prešov. Szk. †1781. Zsolna-Žilina, Szk.

Tarnóczi Zsigmond, Zsolna 1760-3. Sz. 1707. dec. 7. Murakeresztur-Križovec, H. SJ 1725. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1737. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Selmecbánya-Banská Štiavnica, Szk. †1763. szept. 1. Zsolna-Žilina, Szk.

Ternszki János, Pétervárad 1767. Sz. 1725. dec. 10. Camarc? H. SJ 1743. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1756. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Varasd-Varaždin, H. †Pozsega-Požega, H.

Teüffl Károly, Székesfehérvár 1742-5, Buda-Víziváros 1747-9, 1762, Pétervárad 1759-60. Sz. 1704. nov. 4. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1738. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. †1765. okt. 25. Ka.-Ko. Szk.

Thaller Tamás, Eszék 1719, Buda-Víziváros 1727, Pétervárad 1738, 1759-60. Sz. 1686. már. 6. Leontin, O. SJ 1703. nov. 1. Tr. Szk. Psz. 1714. Bécs-Wien, A. F. 1721. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1743. máj. 30. Sopron.

Thrier Jakab, Gyulafehérvár 1730. Sz. 1690. jún. 15. Poisdorf, A. SJ 1708. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1720. Uo. F. 1726. feb. 2. 4 fog. prof. Leoben, A. †1762. aug. 17. Klagenfurt, A.

Tiborcz János, Komárom 1765, 1773, Marosvásárhely 1768, Szatmár 1770-2. Sz. 1716. dec. 4. Péteri. SJ 1738. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1747. F. 1753. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1774. Komárom-Komárno. Szk.

Tischler József, Nagyszeben 1761, Zsolna 1768-70. Sz. 1723. okt. 18. Királybányatóplića-Toplița, R. SJ 1742. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1754. F. 1757. feb. 2. K. sp. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †?

Toldi (Toldt) János, Rozsnyó 1769-73. Sz. 1733. jan. 24. Nagyselmec-Liptovská Štiavnica, Szk. SJ 1755. okt. 25. Tr. Szk. Psz. 1764. F. 1771. feb. 2. 4 fog. prof. †1780. szept. Rozsnyó-Rošňava, Szk.

Tolvai Imre, Buda 1742-5. Sz. 1694. nov. 8. Holics-Holič, Szk. SJ 1709. nov. 13. Bécs-Wien, A. Psz. 1722. Uo. F. 1728. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1775. júl. 10. Kélekő-Modrý-Kameň, Cs.

Török Béla, Sárospatak 1752-8. Sz. 1703. ápr. 13. Gyöngyöspata. SJ 1730. okt. 14. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1741. feb. 2. 4 fog. prof. Eger. †1758. feb. 20. Sárospatak.

Tranker Mátyás, Temesvár 1763-4. Sz. 1727. már. 18. Mattersdorf, A. SJ 1744. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1758. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Brassó-Braşov, R. †1775.

Traunpauer József, Sárospatak 1752. Sz. 1720. feb. 9. Bécs-Wien, A. SJ 1736. okt. 14. Uo. Psz. 1750. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †1769. feb. 13. Millstatt, A.

Trefflinger Pál, Buda 1700-2. Sz. 1651. szep. 22. Linz, A. SJ 1670. okt. 11. Leoben, A. Psz. 1683. Graz, A. F. 1688. feb. 2. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †1716. okt. 2.. Žirec. Cs.

Tri(y)fatter X. Ferenc, Buda-Viziváros 1749, Temesvár 1751. Sz. 1718. okt. 3. Krems, A. SJ 1735. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1753. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár-Timişoara, R. †1797. Krems.

Trsztyánszki Máté, Nagybánya 1764-5. Sz. 1715. aug. 20. Fraknó-Forchtenstein, A. SJ 1733. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1745. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1777. júl. 21. Tr. Szk.

Turcsányi György, Eperjes 1765. Besztercebánya 1773. Sz. 1726. nov. 1. Kőpatak-Steinbach, A. SJ 1744. nov. Nov. 12. Tr. Szk. Psz. 1756. F. 1762. feb. 2. 4 fog. prof. Ka.-Ko. Szk. †1777. Zólyom-Zvolen, Szk.

Türk József, Brassó 1742-4. Sz. 1701. aug. 12. Pozsony-Bratislava, Szk. SJ 1717. okt. 28. Bécs-Wien, A. Psz. 1729. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1735. feb. 2. 4 fog. prof. Temesvár-Timişoara, R. †1766. jún. 24. Pozsony.

Újhelyi (Uyheli) Ádám, Székelyudvarhely 1717-20. Sz. 1675. dec. 18. Mezőlaborc-Medzi Laborce, Szk. SJ 1693. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1709. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1711. feb. 2. 4 fog. prof. Gyulafehérvár-Alba Iulia, R. †1719. máj. 21. Székelyudvarhely-Odorhei, R.

Urami Mihály, Eperjes 1772. Sz. 1735. máj. 8. Nagybóbróc-Bonrovček, Szk. SJ 1752.

okt. 26. Tr. Szk. Psz. 1765. F. 1770. feb. 2. K. sp. Rozsnyó-Rošňava, Szk. †?

Ürményi István, Szatmár 1769-70. Sz. 1736. aug. 10. Vitri? SJ 1751. okt. 15. Bécs-Wien, A. Psz. 1734. F. 1769. feb. 2. 4 fog. prof. Szatmár-Satu Mare, R. †1775. Verebely-Vráble, Szk.

Vahl Ferenc, Nagyszeben 1741-2, Eperjes 1755-8, Eszék 1759-62, Lipótváros 1773. Sz. 1710. jan. 4. Friedenthal, L. SJ 1725. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1739. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben-Sibiu, R. †1774. Sopron.

Vargyai Mihály, Felsőbánya 1755-6, Nagybánya 1762-3, Szatmár 1764. Sz. 1714. okt. 14. Szent András-Svätý-Ondrej, Szk. SJ 1739. okt. 27. Tr. Szk. Psz. 1729. Graz, A. F. 1751. feb. 2. 4 fog. prof. Szatmár-Satu Mare, R. †1766. ápr. 13. Uo.

Vass Imre, Nagybánya 1742-4, Székelyudvarhely 1745-8. Sz. 1701. nov. 7. Kolozsvár-Cluj, R. SJ 1721. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1729. Graz, A. F. 1736. feb. 2. 4 fog. prof. Marosvásárhely-Târgu Mureş, R. †1747. dec. 3. Székelyudvarhely-Odorhei, R.

Vass János, Nagybánya 1727, Székelyudvarhely 1745-8. Sz. 1687. máj. 4. Bácsi-Bácia, R. SJ 1721. nov. 12. Tr. Szk. Psz. Bel. előtt. F. 1732. aug. 15. K. sp. Kőszeg. †1758. máj. 8. Kolozsvár-Cluj, R.

Venzl Ágoston, Temesvár 1761. Sz. 1730. aug. 30. SJ 1747. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. Elb. 1767. már. 1. Bécsújhely-Wienerneustadt, A.

Viczen Ádám, Nagyszeben 1741-2, Eperjes 1764. Sz. 1717. dec. 14. Bicsé-Bytčica, Szk. SJ 1736. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1749. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1774. Zsolna-Žilina, szk.

Visnyóczy Imre, Úrvölgy 1745. Sz. 1708. máj. 22. Dócs-Dojč, Szk. SJ 1725. okt. 10. Tr. Szk. Psz. 1738. F. 1741. feb. 2. K. sp. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1763. ápr. 13. Rozsnyó-Rošňava, Szk.

Vogl Ferenc, Belgrad 1719-20. Sz. 1679. dec. 3. Pechlarn, A. SJ 1695. okt. 9. Tr. Szk. Psz. 1708. Graz, A. F. 1713. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyszeben-Sibiu, R. †1734. júl. 10. Bécs-Wien, A.

Vorster Zsigmond, Brassó 1765-9. Sz. 1715. szep. 7. Pest. SJ 1731. okt. 17. Bécs-

Wien, A. Psz. 1745. F. 1749. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1794. feb. 19. Uo.

Vungrinovich Antal, Pétervárad 1763. Sz. 1708. júl. 22. Zágráb-Zagreb, H. SJ 1725. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1739. F. 1743. feb. 2. 4 fog. prof. Pécs. †1774.

Wagegg Antal, Buda 1719-21. Sz. 1675. jún. 20. Ipsen, A. SJ 1690. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1704. Graz, A. F. 1708. aug. 15. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †1742. aug. 31. Bécs-újhely-Wienerneustadt, A.

Wagenseil Ignác, Eperjes 1758-9, 1765, Brassó 1770-3. Sz. 1721. júl. 16. Bécs-Wien, A. SJ 1739. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1749. F. 1751. aug. 15. K. sp. Millstatt, A. †?

W(V)ailand X. Ferenc, Székesfehérvár 1760, 1762-72, Buda 1761. Sz. 1719. jún. 12. Székesfehérvár. SJ 1734. okt. 17. Tr. Szk. Psz. 1748. F. 1752. aug. 15. 4 fog. prof. Győr. †1801. Székesfehérvár.

Waismayr József, Besztercebánya 1747-9. Sz. 1688. feb. 24. Bécs-Wien, A. SJ 1703. okt. 27. Uo. Psz. 1717. Uo. F. 1722. aug. 15. 4 fog. prof. Uo. †1751. aug. 27. Uo.

Wa(e)iss Kristóf, Sárospatak 1761, Komárom 1766. Sz. 1728. nov. 11. Szentgyörgy-Svätý Jur, Szk. SJ 1745. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1758. F. 1763. feb. 2. 4 fog. prof. Brassó-Braşov, R. †1771. nov. 29. Brassó, R.

Wa(o)lter Pál, Buda 1764-6. Sz. 1715. aug. 14. Komárom-Komárno, Szk. SJ 1731. okt. 14. Tr. Szk. Psz. 1743. F. 1748. aug. 15. 4 fog. prof. Eger. †1798. márc. 21. Uo.

Weiss Ferenc, Buda-Víziváros 1738-41. Sz. 1700. jan. 7. Bécs-Wien, A. SJ 1717. dec. 7. Uo. Psz. 1731. Uo. F. †1785. jan. 10. Buda.

Wendler Mátyás, Esztergom 1733-4, Lippótváros 1748-63. Sz. 1694. jan. 25. Fering, A. SJ 1713. okt. 9. Bécs-Wien, A. Psz. 1723. Uo. F. 1726. feb. 2. K. sp. Bécs-újhely-Wienerneustadt, A. †1764. ápr. 30. Nagysz.-Trn. Szk.

Werffer Gáspár, Buda 1733. Sz. 1698. jan. 6. Steyr, A. SJ 1715. okt. 10. Bécs-Wien, A. Psz. 1727. Graz, A. F. 1733. feb. 2. 4 fog. prof. Buda. 1766. dec. 13. Krems, A.

Wilhelmb Ferenc, Besztercebánya 1716-8, Eperjes 1730-2. Sz. 1673. nov. 2. Úrvölgy-Špania Dolina, Szk. SJ 1698. okt. 18.

Tr. Szk. Psz. 1703. Graz, A. F. 1707. feb. 2. 4 fog. prof. †1749. jan. 14. Ka.-Ko. Szk.

Wilhelmb Jakab, Eperjes 1766-70. Sz. 1703. jan. 20. Úrvölgy-Špania Dolina, Szk. SJ 1724. nov. 11. Tr. Szk. Psz. 1733. F. 1737. feb. 2. K. sp. Lőcse-Levoča, Szk. †1772. márc. 14. Uo.

Winckler Fülöp, Temesvár, 1758-9. Sz. 1724. feb. 9. Vedlér-Švedlár, Szk. SJ 1739. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1751. F. 1757. feb. 2. 4 fog. prof. Nagyvárád-Oradea Mare, R. †?

Winheim József, Temesvár 1760. Sz. 1722. aug. 20. Eisenärz, A. SJ 1739. okt. 13. Bécs-Wien, A. Psz. 1752. F. 1757. feb. 2. 4 fog. prof. Linz, A. †?

Wintersperger József, Eperjes 1764. Sz. 1727. márc. 19. Kollersag, A. SJ 1749. okt. 18. Bécs-Wien, A. Psz. 1757. F. 1761. feb. 2. K. sp. Uo. †?

Wiser Antal, Sárospatak 1755-8. Sz. 1708. szept. 14. Mautten, A. SJ 1731. okt. 17. Bécs-Wien, A. Psz. 1740. F. 1746. aug. 15. 4 fog. prof. Steyr, A. †1792. Klagenfurt, A.

Wittmann Ádám, Pétervárad 1760, Komárom 1761-3. Sz. 1720. dec. 24. Pécs. SJ 1736. okt. 20. Tr. Szk. Psz. 1749. F. 1754. feb. 2. 4 fog. prof. Nagysz.-Trn. Szk. †1781. feb. 1. Pécs.

Wolffburg Péter, Selmecbánya 1722. Sz. 1664. okt. 6. Orthuga, Dánia. SJ 1689. okt. 12. Bécs-Wien, A. Psz. 1698. Uo. F. 1699. feb. 2. K. sp. Lőcse-Levoča, Szk. †1735. aug. 4. Ungvár-Užhorod, U.

Wolffsegger József, Brassó 1746, Esztergom 1748-9. Sz. 1705. jan. 16. Linz, A. SJ 1722. okt. 14. Bécs-Wien, A. Psz. 1734. F. 1740. feb. 2. 4 fog. prof. Ljubljana, Szl. †1767. szept. 9. Traunkirchen, A.

Wöss József, Esztergom 1739-40, 1753-1754, Temesvár 1755-61. Sz. 1689. jan. 31. Bécs-Wien, A. SJ 1704. nov. 24. Uo. Psz. 1718. Uo. F. 1722. feb. 2. 4 fog. prof. Klagenfurt, A. †1773. okt. Krems, A.

Wütt Péter, Buda-Víziváros 1750. Sz. 1713. nov. 16. Bécs-Wien, A. SJ 1729. okt. 28. Uo. Psz. 1744. F. 1746. okt. 28. K. sp. Uo. †1770. szept. 6. Uo.

Zachariás Miklós, Eperjes 1747-51, Rozsnyó 1753-9. Sz. 1694. nov. 30. Eperjes-Prešov, Szk. SJ 1713. okt. 21. Tr. Szk.

Psz. 1723. Ka.-Ko. Szk. F. 1726. feb. 2. K. sp. Besztercebánya-Banská Bystrica, Szk. †1760. júl. 25. Rozsnyó-Rožňava, Szk.

Zamberger András, Pétervárad 1732-4. Sz. 1693. nov. 6. Ormós-Vrhovljan, H. SJ 1713. okt. 21. Bécs-Wien, A. Psz. 1723. Graz, A. F. 1731. feb. 2. 4 fog. prof. Pétervárad-Petrovaradin, H. †1749. júl. 4. Pozsega-Požega, H.

Zarubal Bertalan, Úrvölgy 1730, Eperjes 1737-8. Sz. 1692. aug. 25. Nelesovic, Cs. SJ 1713. feb. 25. Tr. Szk. Psz. 1722. Ka.-Ko. Szk. F. 1727. aug. 15. 4 fog. prof. Uo. †1752. feb. 22. Uo.

Zechner József, Buda-Víziváros 1736-7. Sz. 1699. okt. 18. Admont, A. SJ 1717. okt. 1. Bécs-Wien, A. Psz. 1729. Graz, A. F. 1733. feb. 2. K. sp. Komárom-Komárno, Szk. †1737. máj. 11. Buda.

Zeitler Ádám, Buda-Víziváros 1732, 1734, 1756, Esztergom 1744, 1747, Eszék

1748-51, Buda 1755. Sz. 1701. júl. 14. Sopron. SJ 1718. okt. 27. Bécs-Wien, A. Psz. 1730. Nagysz.-Trn. Szk. F. 1737. feb. 2. 4 fog. prof. Kolozsvár-Cluj, R. †1756. jún. 26. Buda.

Ziman György, Rozsnyó 1718-21, 1724-5. Sz. 1675. máj. Sáro. SJ 1710. jan. 19. Bécs-Wien, A. Psz. Bel. előtt. F. 1720. aug. 15. 4 fog. prof. Lőcse-Levoča, Szk. †1729. dec. 23. Uo.

Zobl Jakab, Besztercebánya 1772-3. Sz. 1734. júl. 20. Bécs-Wien, A. SJ 1750. okt. 16. Psz. 1763. F. 1768. feb. 2. 4 fog. prof. Uo. †1792. jan. 30. Uo.

Zunggo X. Ferenc, Belgrád 1727-9. Sz. 1669 szept. 13. Varasd-Varaždin, H. SJ 1687. okt. 18. Leoben, A. Psz. 1700. Bécs-Wien, A. F. 1705. feb. 2. 4 fog. prof. Zágráb-Zagreb, H. †1739. aug. 14. Eszék-Osijek, H.

JESUITS IN PARISH WORK IN HUNGARY DURING 16-18th CENTURY

It has been a generally accepted fact in Jesuit historiography, that according to the Constitutions of the Jesuit Order, members were not allowed to conduct parishes. In practice, nonetheless, there were exceptions; for instance in their missions outside Europe, and also within Europe during the 16th century, because of difficulties caused by the Reformation. However, little has been known so far regarding the institutional and long-term parish activity of the Jesuit Order.

The Constitutions of the Jesuit Order contain two items prohibiting ecclesiastical work. The first item concerns the mobility of the Society, which would be endangered by parish activity, because it binds to a location. Part VI cap. 3. 5, [588]: "Members of this Society ought to be ready at any hour to go to any part of the world where they may be sent by the sovereign pontiff or their own superiors". Another problem was that of legal difficulties of parishes regarding the regulation of monastic poverty. *General Examen* [4]: "Poverty is understood to mean that the Society neither wishes nor is able to possess any fixed revenues for its living expenses or any other purpose... Neither may the members accept any stipend or alms for Masses, sermons, lectures, the administration of any of the sacraments, or for any other pious function". Subsistence of parishes was based on benefice lands and benefice Masses at this time. Nevertheless, Jesuits had parishes in the territory of historical Hungary, due to the lack of priests, mainly during the 18th century.

In the service of a parish three main spheres of activity may be distinguished: 1. activity of the vicar; 2. activity of the chaplain; 3. activity of those doing parish work, in Latin *exercet munia parochialia*. These people carried out ecclesiastical duties in parishes where there was no priest.

The present list is based on the annual catalogues of the Province of Austria – to which also Hungary belonged at that time – providing the names and occupations of those living in each house.

The list contains 36 parishes: in chronological order, 2 from the 16th century, 10 from the 17–18th century, and 24 from the 18th century. The listed historical parishes can be found in various countries of modern times: Slovakia (15), Romania (10), Hungary (8), Croatia (2) and Serbia-Montenegro (1).

In the first part vicars are listed in chronological order, in second chaplains, in third those doing parish work are listed.

According to the catalogues, 533 Jesuits took part in parish work. The most characteristic feature of this work was that the superiors of the order combined the vicar's office with that of the superior. Since the superior's term of office was for 3 or no longer than 6 years, it meant that the vicar had to be changed at the same time. Buda may be mentioned as an example, with 27 vicars working there between 1699 and 1773. Altogether 283 vicars are known. The number of those carrying out ecclesiastical work was 253.

In order to help researchers of local history, personal data of the Jesuits doing ecclesiastical work are also given: where and when they took up the office; date and place birth date and place of joining the order; date of ordination, date and kind of vows, date and place of death.

KLESTENITZ TIBOR

A MÁRIA KONGREGÁCIÓK ÉS A SAJTÓKÉRDÉS A DUALIZMUS KORÁBAN

A magyarországi római katolikus egyház a kiegyezést követő időszakban kénytelen volt szembenézni a polgári államrendszer kialakulásának és a társadalom fokozatos laicizálódásának következményeivel, amelyek arra készítették, hogy mind a politikai érdekérvényesítés, mind a társadalom megszólítása terén új módszereket próbáljon ki. A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása, a tömegsajtó magyarországi megjelenése miatt alapvető fontosságúvá vált, hogy a katolicizmus az új kommunikációs csatornákat is igénybe vegye. A kihívásra azonban a hazai egyház csak megkésve reagált, a katolikus sajtó egészen a századfordulóig elhanyagolt területnek számított. Az egyházpolitikai törvények meghozatala után jelentkező katolikus megújulási törekvéseknek azonban már egyik fontos célkitűzése lett a sajtó megerősítése. Erre két, egymással együttműködő, de számos ideológiai kérdésben szembenálló szervezet vállalkozott: a Katolikus Sajtóegyesület, amelyet Prohászka Ottokár neve fémjelez, illetve a jezsuita rend által létrehozott sajtóhölgybizottságok, amelyek Bangha Béla irányítása alatt működtek. A dualizmus időszakában egyik szervezet sem tudott jelentősebb eredményeket elérni, azonban a jezsuiták – már a kortársak megítélése szerint is – tovább jutottak céljaik megvalósításában. Tanulmányomban azokat a tényezőket szeretném megvizsgálni, amelyek a jezsuita intézményrendszert képessé tették arra, hogy a hazai katolikus sajtómozgalomban vezető szerepre tegyen szert.

A dualizmus időszakában a liberális felső rétegek által uralt közéletben a magyarországi katolikusok már nem érezték egyenrangú szereplőnek maguknak, amire megerősödött társadalmi aktivitással válaszoltak.¹ Az 1894–1895-ös egyházpolitikai törvények vitáját övező feszült légkörben az egyház először érezte magát kényszerítve a külső és belső megújulásra. A katolikus elit a törvények mögött a protestáns és a zsidó felekezetek kormányzati befolyását sejtette, a protestantizmussal szemben pedig, amelyet a liberalizmus szellemi megalapozójának tartottak, háttérbe szorítva érezték magukat. Ezeket a félelmeket tovább fokozta a századforduló után az antiklerikális szabadkőművesség és a polgári radikalizmus megerősödése.

Ugyanakkor a szellemi élet terén egyre inkább felgyorsult a szekularizálódás, ami veszélyeztette az egyház véleményformáló befolyását, különösen az értelmiség köreiben. Erre utal, hogy a korabeli felmérés szerint Budapest katolikus lakosságának csak 9,7%-a hallgatott rendszeresen szentmisét, ennek is csupán 4,7%-a volt az értelmiséghez sorolha-

1 ENYEDI ZSOLT: *Politika a kereszt jegyében. Egy politikai szubkultúra természetrajza*. Osiris. Bp., 1998. p. 37.

tó.² A laicizálódás következményeként a vallás kezdte elveszíteni természetes jellegét, egyre inkább választott identitássá alakult,³ ami megnövelte a hittel kapcsolatos egyéni döntések szerepét, ez pedig arra ösztönözte a klérust, hogy a korábbiaknál hatékonyabban szólítsa meg az embereket: „[...] egyes osztályokkal, – pl. az intelligenciával, az iparosokkal, gyári munkásokkal – egyes helyeken évtizedeken át abszolút nem foglalkoztunk kellőképp, beértük a kisleányok meg a vénasszonyok vagy a pór nép könnyebb pasztorációjával s így az a másik, az a nehezebben kezelhető (mert önálló), de értékesebb elem kisiklott a kezünkől.”⁴ – állapította meg Bangha Béla önkritikus elemzése.

A külső fenyegetettség érzete és az egyház belső gyengeségének, a hívők ingatag kötődésének a felismerése játszott közre abban, hogy egyes csoportokon belül kialakult egy újfajta katolikus küldetéstudat, amely hozzájárult a társadalmi szervezkedés felgyorsulásához, az egyesületi élet fellendüléséhez. A mozgalom három különböző területen fogalmazta meg céljait, amelyek azonban szorosan összefüggtek egymással. Az elsődleges cél a hitélet fellendítése volt, az ezzel szorosan összefüggő második szinten merült fel a veszélyesnek érzett környezettel szembeni társadalmi önszerveződés, az elkülönülés, a saját intézményi háló kialakításának igénye, végül pedig megjelent a katolikus politikai identitás megteremtésének a szándéka. A célok között azonban ellentmondások is kialakulhattak, mivel nem magától értetődő, hogy az egyének csupán a katolikus egyházhoz való tartozás alapján részt vesznek a csoportos társadalmi elkülönülésben, hiszen az egyes polgárok a közéleti kérdésekben nem feltétlenül a vallási hovatartozásuk alapján alakítják ki véleményüket. A katolikus politikai öntudat létrehozásához és fenntartásához az elitek folyamatos szervezőmunkája volt szükséges, amely a csoport tagjaiban állandóan ébren tartotta az összetartozás, a külvilággal szembeni egymásrautaltság érzését.⁵

A modern viszonyok között a szervezőmunkában kiemelt szerepe volt a sajtónak, amely lehetővé tette a katolikus mozgalom tagjai közötti kapcsolattartást, az egyének világnézetének hatékony formálását és a mozgósítást a közös célokért. Az egyházi elitnek a sajtóval kapcsolatos véleményét sajátos kettősség jellemezte, amelynek hátterében az állt, hogy a XIX. század elején a sajtó a „polgári okoskodás” fórumaként szolgált, célja az olvasóközönség meggyőzése, a különböző politikai irányzatok közötti viták közvetítése volt; a század végére viszont a pártajtót felváltotta az üzletajtó, amely már nem a politikai meggyőzést, a közönség „tanítását” tartotta szem előtt, hanem a minél pontosabb és gyorsabb hírszolgálatot, az olvasók igényeihez való alkalmazkodást. Mivel ez hatalmas anyagi befektetéseket igényelt, a sajtó egyértelműen üzleti vállalkozássá vált.⁶ A konzervatív gondolkodók a folyamatot hanyatlásként élték meg,⁷ hiszen a piaci verseny a közönségigényhez való alkalmazkodást vonta maga után, a katolikusok ezért a szenzációt hajszoló bulvársajtó megjelenését tették felelőssé az erkölcsök romlásáért.⁸

2 PÁLOSI ERVIN: *Adatok Budapest hitéletéhez*. In: *Magyar Kultúra*. 1913. 1. évf., 12. sz. p. 553.

3 ENYEDI 1998. p. 81.

4 BANGHA BÉLA S. J.: *Hitéleti szervezkedésünk és a Mária-kongregáció. Indítvány a magyar katolikus lelképásztorkodó papsághoz*. Stephaneum. Bp., 1915. p. 15.

5 ENYEDI 1998. pp. 36–37.

6 GERELY JÓZSEF főtítkár évi jelentése. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1911. évi július hó 1-én tartott III. (tiszújító) közgyűléséről*. Bp., 1911. p. 8.

7 KISS MÁRIA RITA: *A hatodik nagyhatalom*. In: *Századvég*. 2001. Új folyam, 20. sz. p. 70.

8 MAYER JÁNOS: *A sajtó problémái*. In: *Egyházi Közlöny*. 1911. 23. évf., 6. sz. p. 94.

Ugyanakkor az egyházi elit azon része, amelyet megérintett XIII. Leó pápa beilleszkedési politikája, már nem csupán a kihívást, hanem a lehetőséget is meglátta a tömegsajtóban, és hangsúlyozottan különbséget tett a sajtó mint médium, illetve az általa közvetített tartalmak között. A formálódó egyházi sajtómozgalom felfogását XIII. Leó 1879-es üzenete határozta meg, amely a modern polgári társadalmak szekularizációs tendenciáiért elsősorban a sajtót tartotta felelősnek, ezért arra bízott, hogy a katolikusok az addig elhanyagolt területen is fogjanak munkába, és a kommunikáció új eszközeinek segítségével tegyenek kísérletet a hívek bizalmának visszaszerzésére. A pápa arra szólította fel a világ katolikusait, hogy hozzanak létre saját laphálózatokat, amelyek képesek arra, hogy a modern ember számára nélkülözhetlenné váló hírszolgálatot katolikus szellemiséggel lássák el.⁹

A XIII. Leó felfogását képviselő Prohászka Ottokár a sajtóban már egyenesen olyan eszközt látott, amely segíthet abban, hogy társadalmi téren oldja az egyház konzervatívizmusát. Mint írja, „Az elszigetelődés érzelmesedés s a végnek kezdete volna, de épen a sajtó lesz az elszigetelődés ellenszere, mert az eszközli a kapcsolatot a hit világa s a modern világ forgataga között.”¹⁰ A századfordulón keletkezett munkájában a sajtót a népnevelésre, a kultúra terjesztésére alkalmas eszközként írta le.¹¹

Prohászka és a tekintélyes egyházi lapkiadó, Gerely József vezetésével jött létre 1907-ben a Katolikus Sajtóegyesület, amely arra törekedett, hogy a szakmailag általában alacsony színvonalú és ezért alacsony példányszámban megjelenő katolikus orgánusok számára egyidejűleg szerezzen anyagi támogatást és közönséget. „A föladat tehát kettős: a sajtó kiépítése pénz segítségével és egyuttal az olvasók nagy tömegének toborzása.”¹² – fogalmazta meg a programot Gerely.

A mozgalom alap gondolata az volt, hogy ha minden katolikus legalább egy szerény összeggel támogatja törekvéseit, akkor az összegyűlt tőke lehetővé tenné a katolikus sajtótermékek szakmai minőségének javítását és ezzel versenyképessé tételét. Ennek érdekében az egész országra kiterjedő szervezeti rendszert kívántak kiépíteni, azonban alig néhány városban sikerült helyi csoportot létrehozniuk. A mozgalom ezért az egyházi felsőbbség segítségét kérte, amely végül, 1909-től az úgynevezett sajtóvasárnapok megrendezésének kötelező elrendelésében mutatkozott meg. A sajtóvasárnapon a prédikációnak a „rossz sajtó” veszélyeiről kellett szólnia, az aznapi perselypénzt pedig a katolikus lapok megsegítésére szánták.

A rendezvény, annak ellenére, hogy a bevételek biztosították az egyesület működését, nem volt képes betölteni eredeti feladatát, hiszen az elsődleges cél az előfizetők toborzása lett volna, a pénzgyűjtést csak eszköznek szánták ennek szolgálatában. A plébánosok jelentős része azonban inkább az utóbbira összpontosított, néhány pap a kényelmesebb megoldást választva úgy próbált eleget tenni a felsőbbség elvárásainak, hogy a gyülekezet csekély érdeklődése miatt szerény összeget a sajátjából egészítette ki.¹³

9 Szentseges atyáknak XIII. Leó pápának beszédei és levelei. Ford. PROHÁSZKA OTTOKÁR. Szent István Társulat. Bp., 1891. p. 51.

10 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *Sajtóvasárnapra*. In: *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái*. S. a. r.: SCHÜTZ ANTAL. 16. köt. Szent István Társulat. Bp., 1929. p. 287.

11 PROHÁSZKA OTTOKÁR: *A sajtó irányítása*. In: Idem: *Összegyűjtött Munkái*. 21. köt. p. 27.

12 LY [GERELY JÓZSEF]: *Az ige tette lón*. In: *Egyházi Közlöny*. 1907. 19. évf., 45. sz. p. 702.

13 *Sajtóvasárnap*. (szerző nélkül) In: *Egyházi Közlöny*. 1911. 23. évf., 40. szám. p. 566.

Az egyesület támogatói közül egyre többen jutottak arra a következtetésre, hogy az évenként egyszer megrendezett sajtóvasárnap, amelynek sikere a nem eléggé motivált plébánosoktól függ, sem a propaganda, sem a pénzgyűjtés szempontjából nem elegendő. Ezért merültek fel javaslatok a tagság soraiban a sajtóvasárnapok megszüntetéséről, az önkéntes adományok várása helyett pedig indítványozták, hogy „keressünk fel mindenkit a saját otthonában és ott kérjünk tőle alamizsnát.”¹⁴

Ez az indítvány is jelzi, hogy a Sajtóegyesület azon túl, hogy az egyházi hierarchia segítségére támaszkodva megszervezte a rendszeres gyűjtéseket, a katolikus társadalom szélesebb rétegeinek megszólítása terén csak mérsékelt eredményeket ért el. Helyi szervezetek hiányában és a Népszövetséggel tervezett együttműködés meghiúsulásával ennél több nem is lehetett volna reális elvárás. A Sajtóegyesület alapgondolatát, amely szerint, ha minden katolikus legalább pár fillérrel hozzájárul az ügyhöz, akkor megtehető lesz a versenyképes sajtó, már a kortársak közül is sokan jó szándékú, de megmosolyogtató kezdeményezésnek tekintették, mint mondták, a Sajtóegyesület „a gépkocsi és a repülőgépek korszakában bizony mégis csak afféle nyikorogva döcögő szekér”.¹⁵

Az egyesület működésének hatékonyabbá tételéhez jobb szervezethez, több munkatárs, nagyobb mozgósító erő lett volna szükséges, ami viszont nem állt rendelkezésre. Mint Gerely József megállapította: „A mi mozgalmunk főleg lélektani eszközökkel operál. Érdeklődő, lelkes, cselekvő, áldozatkész hangulatokat és lelkeket keresünk nagy ügyünk számára.”¹⁶ Az egyesület csak arra vállalkozhatott, hogy a már meglevő érzelmeket kihasználja, arra, hogy a terjeszkedés érdekében hatékony propagandát folytasson, irányítsa a katolikus közvéleményt, csak nagyon mérsékeltén volt képes.

Ebben az is közrejátszott, hogy a katolikus mozgalom által a századfordulón létrehozott társadalmi szervezeti rendszer nem volt egységes, nem állt központi irányítás alatt, hanem elsősorban a helyi társadalom igényeit szolgálta. Noha a Sajtóegyesület megkísérelte a különféle szervezetek energiáit a sajtóügy szolgálatába állítani, az együttműködés nem vált valóra, hiszen az egyletek egy része eleve nem közéleti célra jött létre. A továbblépéshez ezért a sajtóügy iránt elkötelezett, országosan elterjedt mozgalomra volt szükség, a propaganda terén az addiginál nagyobb hatás elérésére képes vezetéssel. A szervezett mozgalom végül a jezsuita rend által felügyelt Mária kongregációk keretein belül kezdett kibontakozni, a karizmatikus vezető szerepkörét pedig a fiatal és energikus páter, Bangha Béla vállalta magára.

A jezsuita rend, amely története során mindig a pápai akarat leghűségesebb végrehajtójának tekintette magát, lelkesen követte és részben inspirálta is X. Pius irányvonalát.¹⁷ Az 1903-ban megválasztott pápa elődjével, XIII. Leóval ellentétben, a polgári társadalommal való kiegyezés helyett elsősorban az egyház belső megerősítésén munkálkodott, ami a modernizmus – a koreszmék iránti megértő viszonyulás – elítéléséhez és egyházon belüli képviselőinek üldözéséhez vezetett. Az ekkoriban fellépő

14 SZOKOLSKY BERTALAN: Hozzászólás a katolikus sajtó kérdéséhez. In: *Egyházi Közlöny*. 1913. 25. évf., 22. sz. p. 367.

15 EGY EGRI PAP: A kat. sajtóügy kérdéséhez. In: *Eger*. 33. évf. 6. sz. p. 1.

16 GERELY JÓZSEF: Főtitkári jelentés. In: *Jelentés a Katolikus Sajtóegyesület 1913. május hó 15-én tartott ötödik rendes közgyűléséről*. Bp., 1913. p. 11.

17 BERNHARD ZSIGMOND S. J.: *Mi a jezsuita-rend? A Jézus-társaság rövid ismertetése*. Bp., 1918. p. 17.

integralista irányzat a magán- és közélet kérdéseit a hit elvei alapján igyekezett megválaszolni, összhangba hozva ezzel a katolikusok vallási és politikai fellépését.

E felfogás mögött az a meggyőződés állt, hogy a világiakkal folytatott, általuk önfeladásnak tekintett egyezkedés nem járhat eredménnyel: „[...] bármennyi engedményt tegyenek is [a reformkatolikusok]; a világ gyűlöletét és üldözését nem fogják kerülni mindaddig, míg egyházunkat teljesen föl nem adják. [...] Az a remény tehát, hogy a kompromisszumok és engedmények által a «modern» embereket meg lehet nyerni a kereszténységnek, hiú epekedés.”¹⁸ Mindez alapvetően különbözött Prohászka Ottokár nézeteitől, aki az egyház helyzetének megszilárdulását a modern társadalomhoz való alkalmazkodástól várta, ennek érdekében pedig szükségesnek tartotta, hogy az egyház feladja azokat a teológiai álláspontokat, amelyek nem érintik a dogmákat, vagy amelyekről kiderült, hogy tarthatatlanok.¹⁹

A különbség a sajtóról vallott felfogás terén is megmutatkozott, hiszen, bár a tömegsajtó megjelenésének a kereszténység számára káros következményeiről mindkét fél meg volt győződve, Prohászka és követői a realitásokkal számolva, fokozatosan és az ellenfelekkel való párbeszéd fenntartásával tartották megvalósíthatónak a katolikus sajtó elterjesztését, addig a jezsuiták az intranzigencia szellemében, kompromisszumok nélküli és azonnali eredmény elérésére törekedtek. A jezsuiták elsősorban az értelmiségre és az ifjúságra gyakorolt elidegenítő hatás ellensúlyozása miatt tartották fontosnak a tömegkommunikáció terén való megjelenést, mint írták, „A Jézus-birodalom érdekei szolgálatába nem állítani [...] az időszaki sajtót, csúfos megtagadása volna a rend céljának.”²⁰

A két elvi álláspont közötti eltérést azonban hiba volna túlhangsúlyozni, hiszen a gyakorlatban a közös ellenfél, az „egyházellenes” sajtó elleni összefogás feltétlen többséget élvezett. Azt sem lehet egyértelműen állítani, hogy a kongregációkban kizárólag a jezsuiták, a Sajtóegyesületben pedig kizárólag Prohászka nézetei érvényesültek volna, főleg az utóbbinak volt gyűjtőszervezet jellege, amelyben azonban kétségtelenül a fehérvári püspök és támogatói jutottak nagyobb szerephez, de merev határvonalakat nem húzhatunk a tagok között.

A jezsuiták nagy előnye az volt a Sajtóegyesülettel szemben, hogy törekvéseik megvalósítása során egy már kiépült intézményrendszerre, a Mária kongregációkra támaszkodhattak. A XVI. századi gyökerekre visszanyúló szervezet a rend gazdag társadalomszervezési tapasztalatainak az eredménye. A jezsuiták külön egyesületeket szerveztek az egyes társadalmi csoportok számára, remélve, hogy így teljesen azonos célokat fognak kitűzni, és ezek elérésére azonos eszközök állnak a rendelkezésükre.²¹ A szervezés során a közösség tehetséges és tekintélyes tagjainak a megnyerésére kellett törekedni. „A kongregáció nem javító intézet, hanem a jóknak egyesülése. [...] Míg a javító intézet egyeseket javít, addig a jók intézete a sokaságot javítja.”²² — fogalmazta meg az alapelvet az első független magyar jezsuita rendtartomány vezetője, Bús Jakab.

18 *Reformkatholicizmus.* (szerző nélkül) In: *Mária-kongregáció.* Bp., 1910. 3. évf., 10. sz. p. 305.

19 SCHÜTZ ANTAL: *Prohászka pályája.* In: *Prohászka Ottokár Összegyűjtött Munkái.* 25. köt. S. a. r.: Idem. Szent István Társulat. Bp., 1929. p. 71.

20 BERNHARD 1918. p. 49.

21 Így a tanoncok, az iparosok és kereskedők, a munkások, a közép- és felsőbb iskolák diákjai, a tisztviselők, a „magasabb intelligencia” és a főnemesség számára is külön kongregációk alakítását javasolták. BÚS JAKAB S. J.: *Kalauz a Mária-kongregációk számára.* Stephaneum. Bp., 1907. pp. 66–67.

22 BÚS 1907. p. 77.

A kongregációknak nem az volt a céljuk, hogy tömegszervezetté válva maguk irányítsák a helyi katolikus közéletet, hanem a kiemelkedő képességű tagokból egyfajta vallásos elitet kívántak kinevelni, amelynek az volt a feladata, hogy a különböző társadalmi csoportokban előkészítse és támogassa a pap működését, a szekularizáció megállítását. A példának tekintett német kongregációk a helyi társadalom feletti közösségi kontroll szerveiként működtek: a férfiak évente rögzítették, hogy ki nem él rendszeres hitéletet, ki vét az egyházi előírások ellen, a nők pedig felkeresték az egyházközség tagjait, a mulasztókat figyelmeztették kötelességeikre.²³

A sikert a gondos előkészítés garantálta: a megalakulás előtt a tagjelölteknek 3–4 hónapig próbailéseket kellett tartaniuk, hogy csak a valóban működőképes egyletek induljanak el, a kezdőlétszámot pedig korlátozták, hogy mindenki alapos oktatásban részesülhessen.²⁴ Az érdeklődés felkeltésében a látványos külsőségeknek is szerepe lehetett,²⁵ az iskolai szervezetekben pedig az is vonzerőt jelentett, hogy csak a legjobb tanulókat vették fel, akiknek egyleti kötelességük volt a gyengébbek korrepetálására.²⁶

A kongregáció a hitélet elmélyítését és a Mária-kultusz terjesztését tekintette céljának, vagyis saját értelmezése szerint hitbuzgalmi jellegű volt. Az utóbbi célkitűzés fogalmába beletartozott Mária erényeinek utánzása is, ami az apostolkodásnak és az egyház védelmének a követelményét támasztotta fel,²⁷ ez pedig a gyakorlatban már közéleti szerepvállalást feltételezett. Így például a budapesti iparosifjak 1903-ban – egyéb kötelességeik, például a gyónásra biztatás, haragosok kibékítése mellett – 492 alkalommal léptek fel a katolikus lapok és olvasmányok terjesztése érdekében.²⁸ Ez az egyházi álláspont szerint, amely a vallás fogalma alatt az egész életre vonatkozó szabályrendszert értett, hitbuzgalmi kötelességnek számított, a szabadelvű felfogás azonban hatalmi aspirációkat látott mögötte, ami a kongregációk elleni támadásokhoz vezetett.

A szervezeteket azonban vezetői óva intették a konfrontációtól, az ideális kongregációnak a harcos hitvédelem helyett azt szánták feladatul, hogy a szekularizációs tendenciák következtében egyre zavarosabbnak látott külvilággal szemben követendő életformát jelenítsen meg: „A kongregáció célja továbbá nem az, hogy sok zajt csapjon, hanem hogy Krisztus szellemét magában csendben kialakítsa és hogy annak másoknál is érvényt szerezzen, barátságos, szeretetteljes, megnyerő modorban, minden provokálás és keserűség nélkül.”²⁹

Ezt az elvi programot azonban a gyakorlatban nehéz volt megvalósítani a rend vezetői számára, akik 1910-ben úgy látták, a katolikus közösség értékei közvetlen veszélybe kerültek Magyarországon, a vallás ellenségei „minden hitet ki akarnak irtani” az emberekből.³⁰ A rend szerint az elit soraiban tömeges az egyháztól való elidegenedés: az is-

23 STUMPF JÓZSEF: *Korszerű lelkipásztorkodás és kongregáció*. In: *Mária-Kongregáció*. 1910. 4. évf., 2. sz. p. 36.

24 BANGHA BÉLA S. J.: *Mi a kongregáció? Rövid Kalauz a Mária-Kongregáció számára*. 2. kiadás. Mária-kongregáció. Bp., 1921. pp. 21–23.

25 BANGHA 1921. p. 8.

26 VARGHA DAMJÁN: *Hármas szakosztály a középiskolai Mária-Kongregációban*. In: *Mária-Kongregáció*. 1907. 1. évf., 2. sz. p. 20.

27 BANGHA 1921. p. 12.

28 BÚS 1907. p. 146.

29 BANGHA 1921. p. 25.

30 KABOS [BÚS JAKAB S. J.]: *A szabadkőművesség a kulisszák mögött*. Pázmáneum. Bp., 1910. p. 44.

kolákban a fiatalok rákapnak a lanyhaságra, hozzászoknak az erkölcstelenséghez, ami később elvezet a katolikus hit elvetéséhez a tudomány elsőbbségére való hivatkozással.³¹ A szekularizáció az elitet követve megjelenik a többi társadalmi osztályban is. A folyamat katalizátora a sajtó: „[a gyűlölet] ott dolgozik a sajtóban hatványozott erővel. Gyártja és szállítja a hazugságot, rágalmat, gyalázást. [...] Két tábor van tehát a föld színén és e két tábor a szeretet és gyűlölet alkotja. [...] Óriási csatára készülnek. Szóljunk nyíltan! A Mária-kongregációkról és a szabadkőművesekről van szó.”³²

A jezsuiták szerint ezért a katolikus oldalon fennmaradása érdekében vállalnia kell a – hangsúlyozottan csak becsületes eszközökkel vívandó – harcot, össze kell fognia, többek között megfelelő sajtótermékek létrehozása és terjesztése érdekében. Az ezzel járó társadalmi aktivizálódás viszont a kongregációk eredeti célkitűzésétől való eltávolodás veszélyét rejtette magában, amire a magyar rendtartomány vezetőit Rómából is figyelmeztették. 1912 júniusában a rendi generális felhívta Bús Jakab figyelmét arra, hogy ne használják fel túl sokféle dologra a kongregációkat, különben fennáll a veszély, hogy ezek az eredeti cél helyett társadalmi egyesületekké alakulnak át. Ehelyett arra kell törekedni, hogy az egyesületek az eredeti programnak megfelelően működjenek. 1913 februárjában a generális ismét a tagok képzésének javítását sürgette, mert azt fontosabbnak ítélte a külső felhajtásnál.³³

Noha a jezsuiták helyzetértékelése erősen túloz, annyiban mégis jogosnak tekinthető, hogy a tízes évek elejére az antiklerikális oldalon kezdték átértékelni a katolikus társadalmi mozgalom szerepét, amelynek társadalmi hatásait korábban erősen alábecsülték. A Huszadik Század publicistája például leírja, hogy a Prohászka nevével fémjelzett reformtörekvések első jelentkezésekor még arra számított, hogy „az egyház friss katonái a templomi szószékről az olvasópörgés ütemére szundító anyókáknak fognak csak dörögni és fuvolázni”, az 1909-es szegedi katolikus nagygyűlés azonban meggyőzte arról, hogy az egyház részéről valóban megjelent a tömegbázis gyűjtésének az igénye, hiszen a gyűlés szónokai az elhanyagolt társadalmi rétegek megszólítására törekedtek.³⁴

A polgári radikálisok körében megfogalmazódott tétel szerint Magyarországon, főleg az elmaradott vidékeken, a népi babonákra épülő vallás a társadalom mindennapjait irányító, a közösséget összetartó erő, amelynek káros befolyását csak a szellemi és anyagi bőség megteremtésével lehet megszüntetni. Jászi Oszkár szerint az anyagi bőség állapotának eléréséhez az egyházi vagyon szekularizálása, a szellemihez pedig a nép felvilágosítása a legjobb eszköz: „A klerikális és sovíniszta hecclapok helyett becsületes ismeretterjesztő újságokat írjunk a [nép] számára.” – javasolta.³⁵

A szociáldemokrata mozgalomban szintén megjelentek olyan nézetek, amelyek szerint korábban hibát követtek el azzal, hogy nem vették elég komolyan a „klerikális veszélyt.” Faragó Pál a katolikus lapok ismertetésével érzékeltette a társadalmi mozgalom élénkülését, kifejtve, hogy „mi [a szociáldemokraták] sem gyermekeinknek, sem közönségünknek nem tudunk megfelelő tartalmu és számú sajtótermékeket adni s ez

31 BANGHA 1921. p. 11.

32 BÚS 1907. p. 219.

33 PETRUCH ANTAL S. J.: *Száz év a jezsuiták múltjából*. 2. köt. *Az önálló magyar rendtartomány*. Kecskemét, 1994. (Anima Una könyvek 6.) pp. 50–51.

34 K: *A szegedi katolikus Nagygyűlés*. In: *Huszadik Század*. 1909. 10. évf., 20. köt. p. 318.

35 JÁSZI OSZKÁR: *A pócsi tanulság*. In: *Jászi Oszkár publicisztikája*. Szerk: LITVÁN GYÖRGY – VARGA F. JÁNOS. Magvető. Bp., 1982. pp. 140–142.

zel igazán minden ellentállás nélkül áldozatul dobjuk őket a klerikalizmus ölébe.” A szerző a fenyegetőnek tűnő kihívással szemben a progresszív elemek összefogását tartotta szükségesnek.³⁶ A szociáldemokraták valóban fokozták az agitációt, előadásokat tartottak, röpiratokat jelentettek meg, amelyek fő mondanivalóját Faber Oszkár foglalta össze: „A klerikalizmus országpusztító veszedelem.”³⁷ A legjobban szervezett, ezért a leghatékonyabb katolikus egyesületnek általában a kongregációkat tartották.³⁸

Noha a kongregációi szervezet valóban gyors fejlődésen ment keresztül – 1912-ben a 182 kongregációnak majdnem 23 ezer tagja volt –,³⁹ ez mégis elmaradt a jezsuiták várakozásaitól, sőt a működő egyesületek esetében is sokszor felmerült a gyanú, hogy azok nem a megfelelő szellemiséget képviselik. Mindezt a plébánosok félelmeivel, kislelkűségével, kényelmességével, esetleg a jezsuitákkal szemben érzett ellenszenvükkel magyarázták, amelyet a papság számára készített ismertetőkkal, a kongregációk céljait megvilágító újságcikkkel igyekeztek oldani.⁴⁰

A kongregációk szervezetének összefogására, a belső információáramlás segítésére jött létre 1907-ben a Mária-Kongregáció című, havonta megjelenő folyóirat. A visszaemlékezések szerint csak azután vált a társadalmi mozgalom szempontjából fontos orgánummá, hogy Bangha Béla 1910-ben átvette szerkesztését, korábban az unalmas egyesületi közlönyök sorát gyarapította. Valóban, eleinte főleg egyházi iratokat, elmélkedéseket, valamint az egyes kongregációk működéséről szóló beszámolókat, ünnepek leírását közölte, alkalmi szerzői sokszor nem tudták teljesíteni Bús minimális szerkesztői elvárásait sem.⁴¹

Ugyanakkor a lap segítségével a jezsuita rend törekvései ebben az időszakban is nyomon követhetők. Elvi alapja intanzigens, elveti Prohászka törekvését a hit és a modernitás összeegyeztetésére, bírálja irányzatának követőit.⁴² A nemzetközi híradásokban az európai, főleg a francia szekularizációs tendenciák elemzésével foglalkozik, a csekély létszámú, de szervezett ateista erőkkkel szemben a tehetetlen többség mozgósítására hívja fel a figyelmet. A világméretű összesküvészként megjelenő antiklerikalizmus befolyásának ellensúlyaként ad hírt a kongregációk nemzetközi gyűléseiről. A hazai egyletek bemutatásánál nagy súlyt fektet a társadalmi tevékenység értékelésére, így például közli az egyetemi kongregáció elhatározását arról, hogy a közvéleményt tájékoztatni fogja a liberális sajtó hazugságairól; illetve tudósít a kalocsai főgimnáziumi egylet által a rossz könyvek és újságok ellen indított harcrol.⁴³

A lap tanácsokat ad az aktív sajtópártolás módozatait illetően is.⁴⁴ Követendő példaként jelenik meg a budapesti ifjúsági kongregáció gyakorlata: „A tagok [...] az oly do-

36 FARAGÓ PÁL: *Klerikális szemle*. In: *Szocializmus*. 1908–1909. 3. évf., 2. sz. p. 68.

37 FABER OSZKÁR: *A klerikális veszély*. Ádám Herman kiadója. Bp., 1911. p. 56.

38 FARAGÓ 1908–1909. p. 70.

39 BANGHA BÉLA S. J.: *Beköszöntő*. In: *Mária-Kongregáció*. 1912. 6. évf., 1. sz. p. 4.

40 BANGHA 1915.

41 „Nagyon kíváncsi vagyok, hogy értekezéseink rövidke, kerekdedek, befejezettek legyenek.” In: *Mária-Kongregáció*. 1907. 1. évf., 1. sz. belső borító.

42 *Jelentés a Regnum Marianum Egyesület működéséről*. (szerző nélkül) In: *Mária-Kongregáció*. 1910. 3. évf., 9. sz. p. 285.

43 *Mária-Kongregáció*. 1907. I. évf., 1. sz. p. 19., p. 25.

44 „Hogyan támogassa a kongregáció a sajtót? Ha a kongregáció tagja már önálló, felnőtt férfiú, csak katolikus újságokat tűrjön családjában s ha utazik [...] a vasúti állomásokon, a szállókban és más

hánytőzsdékbe, melyekben az Alkotmány és az Ujlap kitéve nincs, bemennek és a sajtóosztálytól kiutalt heti 8 fillérből a fent említett ujságokat akarják vásárolni”,⁴⁵ amíg a kereskedők a lapokat meg nem rendelik.

Ezekkel a lépésekkel a kongregációk a sajtómozgalom terén lényegében a Katolikus Sajtóegyesület törekvéseihez kapcsolódtak, annak programját követték. A fő gondot a Mária-Kongregáció szerzői is a sajtó üzleti vállalkozássá válásában látták, amely kiszolgálja szabadkőműves tulajdonosainak érdekeit, akik a felvilágosodás haladás-hitének megfelelően, a vallás kizárásával próbálják felemelni az emberiséget. A jezsuita szerzők szerint a közönséget meg kell győzni arról, hogy ez nem sikerülhet, hiszen a törekvés elvi alapja hibás, az emberek nem születnek egyenlőnek, az egyéni adottságok különbözősége miatt a társadalmi különbségek is fennmaradnak. Mindezt azzal igazolták, hogy tapasztalataik szerint az elért technikai haladás dacára romlottak az erkölcsök, nőtt a nyomor.⁴⁶

A kongregációk és a Sajtóegyesület közötti szervezett együttműködés megteremtésének a gondolata a publicisztikák szintjén már ekkor megjelent, amihez a Sajtóegyesület ausztriai megfelelője, a Piusverein és az osztrák kongregációk sikeres kooperációja adta az ötletet. Az ezt alátámasztó érvelés szerint a Sajtóegyesület fő törekvése, a lapok minőségének emelése önmagában nem ér semmit, ha azokat nem juttatják el a közönséghez, ezt pedig a kongregációkon belül alapítandó sajtószakosztályok feladataként képzelték el. A kezdeményezés azonban ekkor még nem emelkedett a kongregáció hivatalos programjává.⁴⁷

A sajtóügy, bár jelentőségét folyamatosan hangsúlyozták, a kongregációs lapban ekkor még csak a második számú kérdésnek számított a nevelés problémái mellett, amelyet a katolicizmus jövője szempontjából, ha lehet, még fontosabbnak ítélték. Ehhez az is hozzájárult, hogy az iskolafenntartó rend kongregációinak jelentős része ifjúsági szervezet volt. Értékelésük szerint az iskolákban a tanítás a nevelőmunka rovására megy, a védtelen gyerekek erkölcstelen könyvekkel, újságokkal, színdarabokkal találkoznak. A nevelőknek segíteniük kell a fiataloknak, hogy energiáikat a jó ügy szolgálatába állítsák, ezért a kongregációban változatos programokkal folyamatosan fent kell tartani az újdonság varázsát.⁴⁸

Az egyetemista korosztály esetében szintén szembetűnő a vezetői szándék a negatív szellemi hatások kizárására. Az egyetemi kongregáció ezért például felajánlotta segítségét a frissen a városba került hallgatóknak életkörülményeik rendezéséhez: „Mily megnyugtató például a tapasztalatlan elsőévesre nézve, ha tudja, hogy megbízható, jó lakást kapott, s mennyivel fesztelenebbül meri vallásos gyakorlatait végezni oly lakótársak között, akiknek felfogása, érzülete az övének megfelelő.” Az idősebbeket házitanítói álláshoz igyekeztek juttatni, amivel egyben azt is el akarták érni, hogy a befolyásos családokban megbízható szellemiségű tanár működjön.⁴⁹

---

nyilvános helyeken csak a katolikus sajtó termékeit kérje.” In: *Mária-Kongregáció*. 1908. 2. évf., 3. sz. p. 41.

45 *Mária-Kongregáció*. 1910. 3. évf., 6. sz. p. 185.

46 AVAR: *A sajtóról*. In: *Mária-kongregáció*. 1910. III. évf., 8. sz. p. 242.

47 K. I.: *A Mária-Kongregációk és a sajtó*. In: *Egyházi Közlöny*. 1909. 21. évf., 38. sz. p. 441.

48 VARGHA 1907. p. 8.

49 *Mária-Kongregáció*. 1908. I. évf., 3. sz. pp. 39–40.

Mindez arra utal, hogy a kongregációk körében elkezdődött a politológia által oszloposodásként leírt jelenség, azaz a törekvés egy olyan intézményhálózat létrehozására, amely a katolikus politikai identitást választott személyeket egész életük folyamán képes kiszolgálni, kizárva ezzel a külvilág hatásait. A létrejövő intézményi hálóban a válassal közvetlenül össze nem függő társadalmi tevékenységek is vallási megalapozottságú szervezetekben szerveződnek meg. Az oszloposodás nem spontán folyamat, hanem az adott társadalmi csoport vezetői részéről komoly szervezőmunkát igényel,⁵⁰ erre pedig a katolikus közösségben valószínűleg a jezsuiták törekedtek a legintenzívebben. Ebben a vonatkozásban volt fontos lépés a gazdasági ösztönzők szerepének a felismerése. Bangha Béla úgy látta, hogy a valláserkölcsei javulásnak az anyagi jólét az előfeltétele: „A szívhez tudvalevőleg a gyomron át vezet az út.”⁵¹ – írta.

Az ösztönzés módszerei a gyakorlatban tág kört fogtak át. Székesfehérvárott például a kongregációban kifüggesztették a régi tagok listáját, hogy a diákok lássák, elődeik jelenleg „miféle állásban vannak”.⁵² Az értelmiségi-túlképzés időszakában a közösséghez való tartozás növelhette a diákok biztonságérzetét, megerősíthette a közösség iránti lojalitásukat. Ebben az összefüggésben értelmezhetjük Barkóczy Sándor szerepét, aki a budapesti Urak Mária-Kongregációjának megalapításával⁵³ a jezsuiták körül szerveződő világi csoport vezetője lett. Barkóczy a vallás- és közoktatásügyi minisztérium tanácsosaként sokat tett a pályakezdő katolikus tanárok elhelyezéseért, egyrészt a katolikus iskolahálózat fejlesztésének támogatásával,⁵⁴ másrészt – a radikálisok által méltánytalannak tartott – kinevezési gyakorlatával.⁵⁵ A kongregáció törekedett arra is, hogy a tagokat gazdasági együttműködésre ösztönözze, ezért a központi lap közölte az egylethez tartozó iparosok és kereskedők listáját, és olcsó hirdetési lehetőséget biztosított a számukra. 1912-ben a névjegyzéket már külön füzetben jelentették meg, de azt kérésre ingyen megküldték az olvasóknak.⁵⁶

Az ily módon létrejövő kongregációs intézményrendszer tagjai könnyen mobilizálhatóvá váltak, ami egy megfelelő vezető irányításával lehetővé tette a katolikus közösség „mozdulatlan”, politikai öntudattal még nem rendelkező tömegeinek megszólítását is. Bús Jakab azonban kevésbé volt alkalmas ennek a szerepnek a betöltésére, és 1910 júniusában, amikor kudarcot vallott az általa a központi kongregációs otthon felépítéséért szervezett közadakozás, fel kellett ismernie, hogy a társadalmi kapcsolattartást új módszerekkel kell hatékonyabbá tenni.⁵⁷

1910 szeptemberében ezért a röviddel azelőtt Budapestre helyezett Bangha Béla vette át a Mária-Kongregáció szerkesztését, ami személyiségének igen megfelelő fel-

50 ENYEDI 1998. p. 30.

51 BANGHA Béla S. J.: *A kongregáció és a szociális kérdés*. In: *Mária-Kongregáció*. 1908. 1. évf., 4. sz. p. 8.

52 *Mária-Kongregáció*. 1. évf., 2. sz. p. 31.

53 TOMCSÁNYI LAJOS S. J.: *Báró Barkóczy Sándor dr.* Bp., 1925. p. 16.

54 NAGY JÁNOS: *A valláserkölcsei jegyében*. In: *Husadik Század*. 1912. 13. évf., 25. köt. p. 257.

55 FABER 1911. p. 49.

56 *Mária-Kongregáció*. 1908. 1. évf., 2. sz. borító; 1910. 4. évf., 1. sz., p. 32. és 1912. V. évf., 10. sz. borító.

57 „Mi szervezetlenül szerte szét bolyongunk és sopánkodunk, és mikor szervezkedni akarunk, saját feleink azt mondják: nem értjük, mit akartok! Fájó, de üdvös tanulság! Ezzel új ideált szereztünk: Előőrül kell kezdenünk!” (kiemelés az eredetiben) In: *Mária-Kongregáció*. 1910. 3. évf., 10. sz. p. 334.

58 NEMESHEGYI PÉTER S. J.: *Megemlékezés Bangha Béláról*. In: *Új: Vissza a gyökerekhez. Teológiai tanulmányok*. Szent István Társulat. Bp., 2002. p. 276.

adat volt: „P. Bangha nem volt a más felfogásúaktól tanulni akaró párbeszéd embere. Ő harcos volt.”⁵⁸ – írta egy visszaemlékező. A szerepét értékelők egyetértének azzal, hogy elméleti munkáiban nem alkotott kimagaslót szaktudományos szempontból, és bár a rend szellemének megfelelően a módszeres fellépésre törekedett, gyakran mégis ötletszerűen járt el. Határozottságának és a kompromisszumok elutasításának következtében azonban alkalmas volt a közéleti konfliktusoktól óvakodó katolikus közösség mobilizálására. Következetes fellépésének az lett az eredménye, hogy a katolikus és a világi közvélemény előtt egyaránt ő jelenítette meg a sajtómozgalmat, beárnyékolva az őt megelőző és a vele együtt dolgozó személyiségek hatását: „Munkatársai is talán inkább félték tőle, mint szerették. Hát még ellenfelei! A liberális sajtó mint a sötétség lovagjáról, a «feketecsuhásról» beszélt róla[...].”⁵⁹

Bangha módszeresen készült a társadalom rekrisztianizálására, amelyben kulcsszerepet szánt a sajtónak.⁶⁰ A Katolikus Sajtóegyesület működését kritikusan szemlélte, mert meggyőződése volt, hogy visszafogott módszerekkel, tagdíjakkal és adománygyűjtéssel nem lehet eredményt elérni. Bangha a minőségi fejlesztés szempontjai helyett a propaganda fontosságát hangsúlyozta, hiszen „A katolikus szempontból megbízható sajtótermékeket azért hozzuk ki a gépterekből, hogy olvassák. Ezt viszont csak ismeret és terjesztés útján lehet elérni.”⁶¹

Érdeklődésének először a kongregációs lap 1911 márciusában megjelent tematikus számával adta tanújelét, amely jól érezhetően arra törekedett, hogy a különböző korú és műveltségű olvasókat egyaránt megszólítsa. Míg a fiatalabb, képzetlenebb közönség megnyerésére a sajtó populáris stílusú bemutatásával tett kísérletet,⁶² addig az értelmiségiek számára tudományos igénnyel megfogalmazott tanulmányokat közölt, amelyek érvelése közelebb állhatott hozzájuk, mint a sajtóvasárnapi prédikációk gondolatmenete.

Az új érvanyaggal dolgozó cikkek közül a legérdekesebb Notter Antal munkája. Eszerint az emberek többsége oldott lelkiállapotban olvas, ami alkalmas a szuggesztióra, az újságok pedig sokszor tudatosan kihasználják ezt. Az írott szó ráadásul erősebben hat, mivel nem ismerjük a szerzőt, így a személyiségétől elvonatkoztatva kell ítélnünk: „az újság testneküli hang, majdnem egy égből jövő szót”. Az átlagemberek nem képesek felismerni a szerző mögöttes szándékait, ezért ki vannak szolgáltatva.⁶³

A sajtószám tanulságait a szerkesztő vonta le, aki megállapította, hogy a hitetlenséget terjesztő lapokkal szembeni katolikus ellenállás a jövő záloga, mert sajtó hiányában a magyar is a francia katolicizmus sorsára jut, amelyet a radikális kormányzat 1905-ben hivatalosan is elválasztotta az államtól.⁶⁴ A mozgósítás első lépéseként java-

59 FRIDECKY JÓZSEF kritikája NYISZTOR ZOLTÁN: *Bangha Béla élete és műve című munkájáról*. In: *Jezsuita történeti évkönyv 1942*. Szerk.: GYENIS ANDRÁS S. J. Stephaneum. Bp., 1942. p. 504.

60 NYISZTOR ZOLTÁN: *Bangha Béla élete és műve*. 2. kiadás. Pázmány Péter Irodalmi Társaság. Bp., 1941. p. 105., p. 140.

61 P. BUTTKAY Antal: *Néhai P. Bangha Béla magyarországi akciói*. In: Idem: *Beszédek és írások*. 4. köt. S. a. r.: P. BURKA KELEMEN. Szent István Társulat. Bp., 1942. p. 224.

62 „Rettenetes erejű gépszörnyek lihegve zakatolnak éjjel-nappal az ő szolgálatában, tüzes szemű, rohanó acélparipák az igás állatok, surranó villanyszikra a postagalambja. Ajkainak szavát nem tízezrek, de milliók lesik [...] halálos mérgétől nemzetek senyednek a sír felé.” KEMENES KÁROLY: *A legnagyobb zsarnok*. In: *Mária-Kongregáció*. 1911. 4. évf., 7. sz. p. 214.

63 NOTTER ANTAL: *Az újságolvasó lélektana*. In: *Mária-Kongregáció*. 1911. 4. évf., 7. sz. p. 217.

64 BANGHA BÉLA S. J.: *Közéleti érvényesülésünk és a sajtó*. In: *Mária-Kongregáció*. 1911. 4. évf., 7. sz. p. 221.

solták, hogy az ifjúsági kongreganisták hozzanak létre sajtóligát és kötelezzék magukat az Alkotmány vagy az Új Lap előfizetésére,⁶⁵ az egyéneket pedig arra bíztatták, hogy mindennapi életük során, a maguk szerény eszközeivel is próbálják támogatni a sajtó ügyét.

Ugyanakkor Bangha Béla felismerte, hogy a sajtópropaganda terén nagy segítséget jelenthet a középosztály női tagjainak közreműködése, akik hagyományosan szorosabban kötődnek az egyházhoz, elegendő szabadidővel rendelkeznek, és a presztízshierarchiában elfoglalt helyüknek köszönhetően könnyebben győzhetik meg a kételkedőket. A hölgybizottságok alakításának gondolata már a Sajtóegyesület vezetőinek körében is felmerült,⁶⁶ sőt, Csáky Károly váci püspök elrendelte egyházmegyéjében a hölgybizottságok alapítását, azonban a kezdeményezés ekkor kevésbé ment át a gyakorlatba.⁶⁷

A kongregációkon belül viszont a terv pozitív visszhangra talált, hiszen olyan kezdeményezésnek tűnhetett, amelyik az emancipáció igényeinek és a modernség ethoszának megfelelően társadalmi szerepvállalásra nyújt módot a hölgyeknek, ugyanakkor konzervatív célkitűzései folytán mégis összeegyeztethető a nők szerepéről vallott hagyományos nézetekkel.⁶⁸

A folyamat kezdetén, 1911 márciusában a Szeplőtelen Fogantatásról nevezett budapesti női kongregáció szekciót alapított a „jó sajtóért”. Céljuk az agitáció volt, ezért összeállították a katolikus, az ellenséges és a „tűrhető” lapok listáját, amit minden kongregációnak elküldtek. A tagok márciustól októberig száz új előfizetőt gyűjtöttek.⁶⁹ 1911. december 27-én Bangha Béla felügyeletével létrejött a Katolikus Sajtóhölgybizottság, amelynek célja a katolikus sajtó népszerűsítése, adományok gyűjtése volt.

Az egylet, abból a felismerésből kiindulva, hogy az embereket egyre nehezebb adakozásra bírni, a gyűjtés sajátos, a jelenből visszatekintve már naivnak tűnő módozatát dolgozta ki az úgynevezett tűszűrő cédulák bevezetésével. A tűszűrő cédula egy 100 négyzetre osztott zöld lap volt, egy négyzet kilyukasztása 2 fillérbe került. „Az illető egyet szúr. Ejnye, gondolja magában, 2 fillér talán mégis túl kevés, szúr még egyet, de akkor már olyan jó szűrni, hogy csak szúr tovább [...] ily kedves, mulatságos szórakozáson meg sem érzik a gyűjtés illata és kis cseppekből tenger kerekedik.”⁷⁰

A hölgybizottságban eleinte nem létezett tagsági díj (1915-től évi 2 koronát kellett fizetni), csupán a pártoló tagok adtak önkéntes hozzájárulást, viszont a hölgyektől elvárták, hogy rendszeres munkát végezzenek, amiről havonta be kellett számolniuk. Az elért eredményekről a titkárság pontos statisztikát vezetett.⁷¹ A szervezet a kongregációk segítségével viszonylag kiterjedt vidéki hálózatot is létrehozott, összesen 16 városban jött létre helyi csoportja.

A Sajtóhölgybizottság működésében szemléletbeli fordulat érvényesült, mint Bangha írta, fő célja már nem a versenyképes katolikus sajtó megteremtése volt, mint a Saj-

65 *Mária-Kongregáció*. 1911. 4. évf., 7. sz., p. 230.

66 *Új Lap*. 1908. VII. évf., 225. sz. p. 3.

67 *Új Lap*. 1908. VII. évf., 286. sz. p. 2.

68 NOVÁK MÁRTONNÉ: *A nők és a katolikus sajtó*. In: TOMA ISTVÁN: *Élet és irodalom*. Élet Rt. Bp., 1914. p. 66.

69 *Mária-Kongregáció*. 1911. 5. évf., 2. sz. pp. 60–61.

70 MAYER GUIDONÉ TIMON ALICE: *Mi a sajtóhölgybizottság?* In: *A Kath. Sajtóhölgybizottság Kis Közlönye*. Bp., 1913. 1. sz. p. 4.

71 *A Kath. Sajtóhölgybizottság Kis Közlönye*. 1913. pp. 1–8.

tőegyesületnek, „hanem a katholikus publikum megnevelése a kath. Sajtó értékelésére.” (kiemelés az eredetiben) Tapasztalataik szerint ugyanis a híveket nehezen lehet rávenni egy katolikus lap olvasására, de ha valakinek egyszer a kezébe kerül, akkor általában megkedveli azt.⁷² Az egyesület igyekezett „rásegíteni” a folyamatra, elsősorban a terjesztésre helyezte a hangsúlyt, így például aktivistái Egerben katolikus családok számára előfizettek az Alkotmányra és a Magyar Kultúrára, az iparvárosokban pedig arra törekedtek, hogy a hazatérő munkásokat a rikkancsok az Új Lap friss példányaival várják.⁷³

A visszaemlékezések jelentős eredményként könyvelik el, hogy a bizottságnak köszönhetően csökkent a liberális lapok példányszáma,⁷⁴ ez azonban valószínűleg arányában alig érzékelhető változást hozott, hiszen a sajtóhölgyek saját statisztikáik szerint évente nagyjából kétszáz személyt tudtak lebeszélni a „keresztényellenes” lapok olvasásáról. A katolikus sajtótermékeknek viszont évente ezernél több új előfizetést szereztek, és széles körben folytattak propagandát az érdekükben, ami egyes orgánumok helyzetében nem elhanyagolható javulást eredményezett.

Ugyanakkor fontos tényező, hogy a hölgybizottság, noha vezetőinek alapkonceptiója különbözött Prohászka célkitűzéseitől, a Sajtóegyesület autonómiával és saját pénztárral rendelkező szerveként jött létre,⁷⁵ aktivistái pénzt gyűjtöttek és tagokat toboroztak az egyesület számára. A bizottságot vezető hölgyek testületileg vettek részt a Sajtóegyesület 1912-es közgyűlésén, ahol Prohászka Ottokár elnöki beszédében külön köszöntötte őket, elismerve, hogy „a hölgybizottság már eddig is nagyot művelt s itt Pesten többet tett, mint jómagunk. Szerénykedés nélkül legyen mondva, alaposan lefőzött minket. Az élet nagy konyháján e főztükből kérünk minél többet; szívesen elviseljük, sőt élvezzük azt.” A katolikus tábor közös céljainak elérése tehát elsőbbséget élvezett a püspök gondolkodásában, aki üdvözölte az együttműködést, ám elvi kifogásait sem hallgatta el Bangha elképzeléseivel szemben: „Kidörzsölve szemünkből az álomképeket sajtónk jövőndő, nem tudom miféle nagyhatalmi helyzetéről, szétszakítva az illúziókat arról a vezető szerepről, melyet a jó sajtónak minden egyéb irányzat elnyomására szánánk, egy reális, konkrét cél lebeg szemeink előtt, s ez az, hogy a katolicizmusnak igazán tekintélyes, jó és modern sajtója legyen.”⁷⁶ A jezsuita rend, amely az elvi kérdések terén Prohászka elszánt ellenfele volt, és több támadást is indított ellene, a gyakorlatban nem mondhatott le a püspök tekintélyéből származó presztízsről, amit az is jelez, hogy őt kérték fel a Sajtóhölgybizottság harmadik kongresszusának elnökévé.⁷⁷

A hölgybizottság által keltett hírverés jelentősen hozzájárult a katolikus közösségi tudat erősödéséhez, a mobilizáció fokozásához. A kongregációk hangulatának változását jól érzékelteti a következő beszámoló: „Régebbi éveinkben is volt elvélve szó kongregációnkban a sajtóról, gyűjtöttünk is egypárszor az »Alkotmány« előfizetésére. De mindez csak elvélve történt. A múlt esztendőben azután az egész országban tartott lel-

72 Sajtóév (szerző nélkül). In: *Mária-Kongregáció*. 1912. 5. évf., 1. sz. pp. 11–12.

73 *A Kath. Sajtóhölgybizottság Kis Közlönye*. 1913. pp. 11–12.

74 NYISZTOR 1941. p. 198.

75 MAYER 1913. p. 2.

76 *Jelentés a Katholikus Sajtóegyesület 1912. május 20-án tartott negyedik rendes közgyűléséről*. Bp., 1912. p. 3.

77 *A Kath. Sajtóhölgybizottság Kis Közlönye*. Bp., 1915. 2. sz. p. 7.

kes tüntetések, különösen a fővárosban tartott nagyszerű sajtónagygyűlés felrázták bennünk az öntudatot.”⁷⁸

Bangha Béla számára ezután az jelentette a legnagyobb feladatot, hogy fenntartsa az érdeklődést, és a létrehozott intézményi háló tagjait részvételre ösztönözze. Ennek eszközeként szolgáltak a vidéken és a fővárosban tartott sajtónagygyűlések, amelyeken laikus szónokokat is szerepeltettek, mert felismerték, hogy őket szívesebben fogadja a közönség.⁷⁹ Az elhangzott előadásokat röplapként is terjesztették. A hölgybizottság propagandája egyrészt átvette a Sajtóegyesület érvrendszerét, hangsúlyozva a modern sajtó szerepét a társadalom erkölcsi hanyatlásában, például a társkereső hirdetések meghonosításával,⁸⁰ a jezsuita módszeresség jegyében dolgozó Bangha azonban új gondolati elemeket is bevezetett a közbeszédbe. Szerinte a nők és férfiak különböző okok miatt olvasnak, az előbbieket főleg a szürke hétköznapiakból való menekülést kínáló folytatásos regényeket keresik, az utóbbiakat az vonzza, hogy a bonyolult politikai kérdésekről kész véleményt kapnak.⁸¹

Bangha személyre szabott érveléssel próbálta meggyőzni hallgatóságát, így például nagyváradi konferenciasorozaton hat napon át külön előadásokon buzdította a megjelent hölgyeket, hogy az illúziók kergetése helyett a hagyományos anya- és feleség szerepnek, valódi hivatásuknak megfelelően arra összpontosítsanak, hogy családjukat megvédjék a külvilág csábításaitól. „Sokszor egy leány bátor szava többet tehet, mint egy hosszú prédikáció. Egy keresztény leány bátran a szemébe vághatja a fiunak, hogy ő csak olyan férfit becsül, aki a vallását becsüli [...]”⁸² – választa a hétköznapi apostolkodás lehetőségeit.

A férfiaknak szánt érvelésben a közéleti kérdéseket állította a középpontba, cáfolni igyekezett a polgári radikalizmus nézeteit. Kifejti például, hogy vallás nélkül nem létezhet emberhez méltó társadalmi rend, mert az állam önmagában nem képes összetartani a közösséget. Tagadja, hogy a vallás és a tudomány összeegyeztethetetlen, és hogy az egyház a haladást visszafogó erő lenne, hosszan sorolva az ellentétes történelmi példákat. Bangha célja a hallgatóság meggyőzése, öntudatának felrázása mellett az volt, hogy megfelelő érvanyaggal lássa el őket az ellenféllel folytatandó vitákhoz. Így például elmagyarázta, hogy ellenfeleik jogtalanul bélyegzik meg megmozdulásaikat felekezeti villongásként, fanatizmusként, hiszen a vallásszabadság elvéből következően a kívüllélők nem szabhatják meg, hogy a katolikusok meddig mehetnek el saját hitéletük szervezésében. Azokkal a kifogásokkal szemben, amelyek a harcos katolicizmust a krisztusi szelídséggel állították ellentétbe, kifejtette, hogy Krisztus maga hirdetett harcot a hazugság és a népbutítás ellen.⁸³

78 ERŐS GUSZTÁV: *A budai ifjúsági kongregáció sajtószakosztálya*. In: *Mária-Kongregáció*. 1913. 6. évf., 5. sz. p. 157.

79 KÓRÓDI KATONA JÁNOS: *Széljegyzetek*. In: *Mária-Kongregáció*. 1911. 4. évf., 10. sz. p. 320.

80 „Az utolsó oldalon ott a lap igazi jellege, ott kibukik a zsákból a leánykereskedő, az emberi aljasságok hitvány vámszedője.” KRÜGER ALADÁR: *A sajtó, a modern kor Napóleonja*. Mária-Kongregáció. Bp., 1912. p. 10.

81 BANGHA BÉLA Jézustársasági áldozópap által a nagyváradi olasz plébánia-templomban 1914. március 17–22 napjain tartott Konferencia beszédek (bő kivonatban) Katolikus Népszövetség. Nagyvárad, 1914. p. 74.

82 BANGHA 1914. p. 22.

83 BANGHA 1914. p. 62.

Bangha a sajtó problémájára csak az alapos előkészítést követően, záró előadásában tért ki, amelyen levonta az addigiakból következő tanulságot, és az érzelmi csúcspontot elért hallgatóságát az aktív sajtópártolásra ösztönözte: „Krisztus mondotta: Aki nem tart velem, az ellenem van. És ez a sajtóra is áll. [...] Aki nem rendelte meg, megrendelheti a Tiszántúlt (Viharos tetszés; felkiáltások: Megrendeljük!) 5 perc szünet. Leánykák körbejárva felírják az új előfizetők nevét.”⁸⁴

Bangha felismerte, hogy a katolikus sajtónak alkalmazkodnia kell a közönség eltérő igényeihez. A fő különbséget az egyházhoz szilárdan kötődő és a még megtérítésre váró személyek szükségletei közt érzékelte,⁸⁵ ezek kielégítésére pedig szervezeti változásokat is szükségesnek tartott. 1912 szeptemberében utalt arra első ízben a Mária-Kongregáció hasábjain, hogy szükséges lesz a lap szétválasztása egy hivatalos egyesületi közlönyre, illetve a külső munkát, a hitélet fellendítését irányító, korszerű és aktuális szemlévé.⁸⁶ Ekkor már folyt a Magyar Kultúra című folyóirat szervezése, amelynek célja az volt, hogy a művelt katolikus világi közönséget bevezesse a katolikus gondolatba, terjessze az apológiát, kövesse az „ellenség mozgólódásait”.⁸⁷

Az először 1913 januárjában megjelent folyóirat a polgári radikálisoknak az értelmiségre gyakorolt befolyását próbálta megtörni, ezért a katolikus elit széles köréből verbuválódott szerzői kör a nagyközönséget érdeklő témák katolikus nézőpontból való tárgyalására törekedett. A lap népszerűsítéséhez a kongregációk is hozzájárultak, aminek eredményeként 1913 júniusára már 3200 előfizetője volt, ebből mintegy 900 világi értelmiségi az egyetemisták nélkül.⁸⁸ A propaganda céljait a legközvetlenebb módon a Pajzs és Kard című rovat szolgálta – ennek megfelelője már a Mária-Kongregációban is jelen volt –, nagyrészt az olvasói levelekre adott válaszok formájában nyújtott érvanyagot a világnézeti vitákhoz. A visszaemlékezések szerint ez a lap volt az első jele a hódító katolicizmusnak, mely nemcsak a meglevő pozíciók védelmével foglalkozik, hanem a magyar közélet átalakítására tör.⁸⁹ Valójában, mint már láthattuk, az intranzigens jezsuita program már a Mária-Kongregációban is megjelent, ám itt, a szűkebb kör érdeklődésére számot tartó egyesületi hírek közé keveredve, csak szerényebb hatás elérésére volt lehetőség.

Az agitáció megnövekedett hatékonyságának ellenére a sajtómozgalom továbbra is gondokkal küszködött. A sajtóhölgybizottságok gyakran szembesültek azzal a problémával, hogy a tagok keveset váltottak be a kezdeti lelkesedés hevében tett ígéretekkel, az egyletekben sokan csak névlegesen vettek részt, az ő elriasztásuktól félve nem vezethették be azonnal a beszámoltatási rendszert.⁹⁰ 1913 áprilisában, a Hölgybizottság második közgyűlésének időpontjában a 461 tag közül mindössze 284 „működő” tag volt, közülük is csak 117 számolt be rendszeresen tevékenységéről.⁹¹

A sajtópropaganda terén a részeredmények megőrzése is gondot okozhatott, ami az egyesület tagjait görcsös pótcselekvésre ösztönözte. Ha például a sajtóhölgyek elérték,

84 BANGHA 1914. pp. 81–85.

85 BANGHA BÉLA S. J.: *A mi nagy problémánk*. In: TOMA 1914. p. 82.

86 *Lapunk érdekében*. (szerző nélkül) In: *Mária-Kongregáció*. 1912. 6. évf., 1. sz. p. 26.

87 *Mária-Kongregáció*. 1912. 6. évf., 4. sz. p. 110.

88 *Amiről nem lehet elégszer szó*. (szerző nélkül) In: *Mária-Kongregáció*. 1913. 6. évf., 10. sz. p. 312.

89 NYISZTOR 1941. p. 189.

90 *Egy »sajtóhölgy« leveleiből*. (szerző nélkül) In: *Mária-Kongregáció*. 1913. 6. évf., 8. sz. pp. 276–277.

91 *A Kath. Sajtóhölgybizottság Kis Közlönye*. 1915. p. 6.

hogy egy kereskedő katolikus lapokat áruljon, de ha nem mutatkozott irántuk kereslet, akkor a lapok természetesen újra eltűntek a kirakatból. Ezt megakadályozandó néhány aktivista rendszeresen felvásároltatta az eladatlan példányokat.⁹²

A kezdeti lendület kifulladására nemcsak a sajtószakoszályokra, hanem a kongregációk működésére általában is jellemző volt. A Mária-Kongregáció oldalain folyamatosan olvashatók arra vonatkozó panaszok, hogy az egyletek egy része formális működésre szorítkozik, csak az ünnepélyeket rendezik meg, de nem gyűléseznek, nincs kapcsolatuk a központtal, nem olvassák a katolikus sajtót. A megoldás nyilvánvalóan az egyes szervezetek feletti ellenőrzés kiépítése, a központosítás erősítése volt. Ennek kezdeteként szervezték meg az első országos kongregációi nagygyűlést, ahol a helyi szervezetek autonómiájuk megőrzésével szövetségre léptek.⁹³ Ezzel azonban nem lehetett a helyi tagság feletti kontrollt kiterjeszteni, ezért Bangha országos tagnyilvántartás felállítását javasolta, ami lehetőséget biztosított volna arra, hogy a tagokon számonkérjék ígéreteik betartását.⁹⁴

A mobilizálás további fontos eszközték képezte a „dicsőséglisták” összeállítása, vagyis a mozgalomért kiemelkedően sokat tett tagok névsorának ismertetése. A sajtó nyilvánosságának következtében a többmillió katolikus társadalom is a kisközösségekre jellemző vonásokat kezdett felmutatni, amelyben az egyéni presztízsnek is nagy szerep jut.⁹⁵ Az ebben rejlő ösztönző erőt a Mária-Kongregáció is kihasználta, így például közölte a katolikus lapokból húsz példánynál többet rendelő lapterjesztők dicsőséglistáját.⁹⁶

A jezsuita rend törekvéseit a polgári radikálisok arra hivatkozva bírálták, hogy a krisztusi szereteten alapuló keresztény hit ellentétbe kerül önmagával, ha hódító hatalomvágygal próbálják terjeszteni, és mindez olyan folyamatokat indíthat el, amelyek az eredeti törekvésektől különböző eredményre vezetnek.⁹⁷ A kongregációk tevékenységét az egyházon belül sem fogadta mindenki teljes egyvetértéssel, hiszen attól tartottak, hogy a fokozódó társadalmi szerepvállalás veszélyezteti a hitéleti elmélyülést: „[...] katolikus testvéreink között is vannak ellenségeink [...] akik úgy látják, hogy a kongregációk elsősorban agitátorokat nevelnek s csak másodsorban a krisztusi bensőséges élet buzgó követésére.”⁹⁸ Az egyik legtehetségesebbnek tartott katolikus újságíró, Göröcsöni Dénes még a jezsuiták legfontosabb intézményének, az ifjúsági kongregációnak a hatékonyságát is megkérdőjelezte, mint írta, a nem egyházi forrásokban, például a középiskolai értesítőben nyoma sincs annak, hogy a diákokat érdekelnék a katolicizmus kérdései, ha „nincs sarkukban a hittantanár.”⁹⁹

Mindezekkel a dilemmákkal a jezsuiták is tisztában voltak, és folyamatosan hangsúlyozták, hogy a katolicizmus társadalmi programjának végső célja a keresztény értékek terjesztése, ezért a mozgalomból ki kell szűrni azokat, akik nem tartják be a vallás előírásait, és kizárólag csak társadalmi előnyök szerzése érdekében csatlakoztak a közösséghez: „A gyakorlati hitélet nem a mellveregető katolicizmus, mely tósztokban és ta-

92 KÖNIG ANTAL S. J.: *Sajtó-propaganda*. In: *Mária-Kongregáció*. 1913. 7. évf., 4. sz. p. 117.

93 *Mária-Kongregáció*. 1910. 4. évf., 4. sz. p. 2.

94 BANGHA BÉLA S. J.: *Kongregációi életünk hiányai*. In: *Mária-Kongregáció*. 1912. 5. évf., 7. sz. p. 244.

95 ENYEDI 1998. pp. 68–69.

96 *Mária-Kongregáció*. 1912. 6. évf., 3. sz. p. 4.

97 KARACS GYÖRGY: *Neokatolicizmus*. In: *Huszadik Század*. 1917. 25. köt. 18. évf. p. 350.

98 KÓRÓDI KATONA JÁNOS: *Széljegyzetek*. In: *Mária-Kongregáció*. 1915. 8. évf., 9. sz. p. 293.

99 *Mária-Kongregáció*. 1911. 5. évf., 2. sz. p. 54.

lán párbajokban mutatja be szeretetét egyháza iránt. Nem az a katolikus, aki annak vallja magát, de vasárnapi misére nem jár s húsvéti gyónását sem végzi el.” Ha valaki ezt nem fogadja el, akkor mellőzheti a hitéleti aktusokat, de ebben az esetben ne tekintse magát katolikusnak – tette hozzá Bangha.¹⁰⁰

A sajtópropaganda önkénteseinek számára azonban a legnagyobb ellenfelet, akár a Sajtóegyesület esetében, nem a mozgalmon belüli viták és a külső támadások, hanem az olvasóközönség közönye jelentette. Noha a sajtóhölgyek tevékenysége elsősorban arra irányult, hogy a katolikus sajtótermékeket megkedveltessék a közönséggel, kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy „Derék hölgyeink kibeszélhették a tüdejüket, szónokaink rekedtre kiálthatták a hangjukat, a közönség nem akart tudni az akkori katolikus napilapokról.”¹⁰¹ Az a szemléletbeli fordulat tehát, amely a hölgybizottságok életre hívásának indokául szolgált, és az a hit, hogy az egyének pusztán a propaganda segítségével rábíráhatóak olvasási szokásaik megváltoztatására, a gyakorlatban nem igazolódott be; az új módszerek legfőbb szorgalmazója, Bangha Béla maga is visszajutott ahhoz a felismeréshez, amely a Sajtóegyesület kiindulópontja volt. A páter arra a belátásra jutott, hogy „jelentékeny eredményt a keresztény sajtó érdekében addig kifejtetni nem lehet, amíg maga a keresztény sajtó belülről nem alakul át kissé mindenkép színvonalassá és versenyképessé.”¹⁰²

Habár a Sajtóhölgybizottság a Sajtóegyesülethez hasonlóan szintén csak szerény gyakorlati eredményeket ért el, mégis sokkal nagyobb mértékben volt képes megszólítani a katolikus közösséget. A jezsuita rend eleve jobb esélyekkel láthatott neki a tevékenységnek, hiszen a kongregációk révén kiterjedt és jól szervezett társadalmi bázissal rendelkezett. A kezdeti, kevésbé összehangolt helyi próbálkozások kudarcát követően a rend Bangha Béla személyében olyan vezető személyiségre is rátalált, aki képes volt a kongregációs intézményrendszert a hölgybizottságok létrehozásával a sajtóügy szolgáltatába állítani. Bangha azért is szerencsésebb helyzetben volt, mert átvehette a Sajtóegyesület érvanyagának jelentős részét, néhány szervezeti formát pedig, amelynek megvalósítását már a Sajtóegyesület is tervezte, ténylegesen ő hívott életre.

A katolikus sajtómozgalom történetének jelentősége azonban túlmutat önmagán, hiszen a sajtó a századforduló emberének szemében a modern kultúra jelképévé vált, az egyházi elit pedig felismerte, hogy a szellemi szekularizáció következtében új eszközökre lesz szüksége világnézetének és társadalmi befolyásának védelmére. Mivel a katolikus egyházhoz való tartozás egyre inkább választott identitássá alakult át, ezért a társadalmi mozgalmak vezetői kénytelenek voltak szembesülni azzal, hogy a névlegesen az egyházhoz tartozók tömegei nem követik célkitűzéseiket. A világnézeti sajtó olvasása vagy negligálása tehát olyan ismérvvé vált, amely elkülönítette az öntudatos és a közönyös katolikusokat. A sajtókérdés ezért válhatott központi problémává az intranzigens katolikus nézőpontot követő Bangha Béla és a jezsuita rend számára.

100 BANGHA 1914. pp. 63–65.

101 NYISZTOR 1941. pp. 218–219.

102 NYISZTOR 1941. p. 218.

CONGREGATIONS OF THE BLESSED VIRGIN AND THE PRESS IN THE DUALISTIC PERIOD

As a result of the structural transformation of public sphere and the appearance of the mass press in Hungary, the use of this new method of communication gained primary importance for Catholicism. Hungarian Catholicism reacted to this change belatedly. Catholic press was a neglected sphere until the turn of the century. Strengthening the Catholic press became an important aim due to Catholic renewal. The task was completed by two cooperating, however, in a number of ideological viewpoints conflicting organization, the Catholic Press Association (connected to Ottokár Prohászka) and the so called women press committees founded by the Jesuit order (and connected to Béla Bangha). None of these organizations were able to reach significant achievements during the dualistic period, although the Jesuits made some advancement – even according to contemporary opinions. In present study the author examines the factors that helped the Jesuit organizations to reach a leading role in Catholic press movement.

Béla Bangha discovered that the contribution of middle-class women might support significantly press propaganda. These women, traditionally more strongly connected to the Church, had the necessary free time, and thanks to their prestige in society they were able to convince even the skeptics.

Although both organizations, the Catholic Press Association and the women press committees achieved modest results, the latter were able to address the Catholic community to a greater extent. This was partly due to the fact, that the Jesuits had a widespread and well-organized social network thanks to the congregations.

PONGRÁCZ ATTILA

EGY MAGYAR ALAPÍTÁSÚ BENCÉS ISKOLA BRAZÍLIÁBAN

A Szent Imre Iskola múltja és jelene

BEVEZETÉS

A második évezredébe lépett magyar iskolatörténet¹ kiemelt fejezete kötődik a Pannóniában 996-ban letelepedett bencés rendhez.² Szent Benedek magyar fiainak oktatási tevékenysége³ azonban az eltelt ezer év során többször túlmutatott hazánk határain. A XX. század viharos eseményei következtében különösen is fontos szerepet tölthettek be a határon túli, főleg a nyugati magyar kultúra és oktatás történetében. A külföldre (nyugatra) került magyar bencések tevékeny részesei lettek az ottani rendi közösségeknek és a magyar kolóniáknak. Egyik kiemelkedő működési területük Dél-Amerikában, a braziliai São Paulo városában található. Ott alapították 1951-ben a *Szent Imre Iskola* (*Colégio Santo Américo*)⁴ nevű intézményt, amely fél évszázados története során a magyar és európai keresztény értékeket a mai modern brazil társadalom számára vonzó módon és eredményesen közvetíti.⁵

1 HORVÁTH MÁRTON (szerk.): *A magyar nevelés története I-II.* Tankönyvkiadó, Budapest, 1988. és 1993., MÉSZÁROS ISTVÁN – PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Osiris, Budapest, 1999.

2 www.osb.hu

3 VÁRSZEGI ASZTRIK: *Bencések ezer éve a magyarság oktató-nevelői szolgálatában.* In: *Egyház és kultúra.* Budapest, 1997., VARGA MÁTYÁS (szerk.): *Docete, Bencések a magyar oktatás és nevelés szolgálatában (1802–2002).* Pannonhalmi Főapátság, 2003.

4 www.csasp.g12.br. Ezúton mondok köszönetet Iróffy Zsolt OSB atyának, aki 1952 óta szolgál Brazíliában, és aki rendelkezésemre bocsátotta a 2002-ben készült, A São Paulo-i Szent Imre Iskola leírása című kéziratát, amely főleg a brazil oktatáspolitikára és az egyéb érdekességekre vonatkozóan fontos forrásként szolgált e tanulmány megírásához.

5 Egy másik igen jelentős magyar bencés iskolaalapítás 1957-ben az egyesült államokbeli Portola Valleyben (Észak Kalifornia) a Woodside Priory School (www.woodsidepriory.com), amely a New Hampshire-i Szent Anzelm Apátságához kötődően jött létre (www.anselm.edu). 1976-ban a Magyar Bencés Kongregációból átléptek az Amerikai-Kasszinói Kongregációhoz (SOMORJAI ÁDÁM OSB: *A magyarországi bencés rend XX. századi történetének rövid vázlata 1983-ig.* In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1996/1–2. 142. o.).

Az oktatás braziliai története⁶ kezdetben, ahogy Európában is, az egyházhoz, azon belül is a szerzetesrendekhez kötődött. Az első iskolákat a jezsuiták⁷ alapították (1549–1580) és a bennszülötteket (!) – indiánokat – oktatták. Ennek a korszaknak az egyik kiemelkedő egyénisége *Anchieta* páter, aki sorra hozta létre a missziós állomásokat. A másik jelentős jezsuita *Nóbrega* atya volt, akit egy alkalommal néhány indián törzsfőnök megkért, hogy alapítson iskolát a kis indián lányok számára is. Mindez abban a korban történt, amikor a lányok oktatása még Európában is nehezen elképzelhető dolog volt.⁸ A biztató kezdet után a bennszülöttek oktatása elszorvadt, és 1580-tól 1759-ig, ameddig a jezsuiták működtek Brazíliában, az oktatás elemi szinten és középfokon a gyarmati vezető réteg fiai számára volt elérhető. Magasabb végzettséget csak az anyaország, Portugália, vagy Európa egyéb egyetemein lehetett szerezni. Az felvilágosodásnak nevezett szellemi irányzat lassanként a gyarmatok oktatási helyzetében is változást hozott, így a 19. századtól kezdődően Brazíliába is kezdtek megszületni az első felsőfokú intézmények. A 20. században – nem utolsósorban a jelentős európai bevándorlásnak köszönhetően – a brazil oktatás, hasonlóan a térség több más országához, jelentős mértékben fejlődött, mind az alap-, mind a közép-, mind pedig a felsőfok tekintetében.⁹ Igaz, több szempontból is mind a mai napig komoly hiányosságok tapasztalhatóak, amelyeknek a gyökere a kontinens legutóbbi, fél évezredes társadalmi – szociális viszonyainak a történetében keresendő. Az Európától való lemaradás behozására a különböző politikai irányvonalak más és más utakkal kísérleteztek. A brazil oktatásban 1942-ben *Gustavo Capanema*,¹⁰ *Getulio Vargas* közoktatási minisztere jelentős reformokat valósított meg. Felfogása szerint „a nevelés célja az egyéniség kiművelése és

6 Jelentősebb brazil neveléstörténeti összefoglalásként az alábbi munkákat kell megemlíteni (az Universidade de Brasília 2004. évi A brazil nevelés története című kurzusának tematikája alapján). Forrás: <http://www.matriculaweb.unb.br/graduacao/disciplina.aspx?cod=191361>: RIBEIRO, MARIA LUISA SANTOS: *História da educação brasileira* (A brazil nevelés története). 4. kiadás. Escolar Editora Moraes, São Paulo, 1982.; CURY, CARLOS ROBERTO JAMIL: *Ideologia e educação brasileira* (Brazil eszme és nevelés). Cortez e Moraes, São Paulo, 1978.; AZEVEDO, FERNANDO DE: *A cultura brasileira* (A brazil kultúra). 5. kiadás, EDUSP, São Paulo, 1971.; MIRANDA, MARIA DO CARMO T. DE: *Educação no Brasil* (A nevelés Brazíliában). Universit, h.n., é.n., PAIVA, VANILDA PERIRA: *Educação popular e educação de adultos* (Népi nevelés és felnőttek nevelése). 2. kiadás, Loyola, São Paulo, 1983.; CHAGAS, VALNÍR: *Educação brasileira: o ensino de 1º e 2º graus. Antes, agora e depois?* (Brazil nevelés: az első és második szintű oktatás. Régen, ma és a jövőben? Saraiva, São Paulo, 1978.; VILLALOBOS, JOSE E. RODRIGUES: *Diretrizes e bases da educação. Ensino e liberdade*. (A nevelés irányvonalai és alapjai. Oktatás és szabadság). Pioneira, São Paulo, 1969. Fontos forrás még a Revista Educação (<http://www.revistaeducacao.com.br>), valamint a Brazil Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapja (<http://www.mec.gov.br>).

7 <http://www.jesuitas.com>, EÖRDÖGH ISTVÁN: *Az egyház a gyarmati Latin-Amerikában*. Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged 1998. 144–145., 227–229. o. A jezsuita nevelés 1599. óta alkalmazott elveit lásd magyarul: A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia. Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, Budapest, 1998.

8 IRÓFFY ZSOLT OSB: *A são pauloi Szent Imre Iskola leírása*. Kézirat, São Paulo, 2002. 1. o.

9 Lásd bővebben: BENKÓ JUDIT: *Latin-Amerika kulturális fejlődése*. Kossuth, Budapest, 1978. 244–303. o., lásd még a különböző beiskolázási adatok táblázatait a 428–437. oldalakon.

10 Az 1937–1945 közötti brazil oktatáspolitikáról lásd bővebben: SZILÁGYI ÁGNES JUDIT: *Távolodás Európától. Nemzetépítés és kultúrpolitika Brazíliában az Estado Novo idején (1937–1945)*. Áger Bt., Budapest, 2004. 37–74. o.

legfőbb módszere az elemi iskola szintjén a hazaszeretet ápolása, míg a középiskola szabályainak a vezető réteg képzése. Mind a két esetben szükséges, hogy az egyén beilleszkedjen a társadalom kívánalmaiba.”¹¹ Az elemi oktatás (primário) 4 éves, amelyet követ a szintén négy éves „ginásio” (kb. 11–15 éves korban), valamint a 3 éves „colégio”, amelynek két változata a „clássico” és a „científico”. Az előbbi a jogi és bölcsészeti tanulmányokra, míg az utóbbi a mérnöki, orvosi és egyéb természettudományi pályákra készítette elő a diákokat. A sajátos, ugyanakkor a korabeli európai viszonyokkal is összefüggésbe hozható 40–50–60-as évekbeli politikai változások¹² az oktatásra is hatással voltak. 1961-ben lépett életbe az ún. „Diretrizes”, azaz Irányelvek című törvénycsomag, amely már megnevezésében is jelezte, hogy csupán általános elveket szándékozik megfogalmazni, amelyeket a szövetségi és tagállami (Brazília az Egyesült Államokéhoz részben hasonló szövetségi állam, ahol azonban az egyes tagállamoknak jóval kevesebb az önállósága, az erős központi kormány szinte minden területen alapvető befolyással bír) törvényhozás alkalmazhat a helyi viszonyokra. Ez viszont csupán illúzió maradt, mert már 1968-ban és 1971-ben fontos változtatásokat vezettek be. 1968-ban váltotta fel az addigi primário – ginásio – colegial vázlat a *primeiro e segundo grau* (első és második fokú oktatási szint), ahol az első szint nagyjából megfeleltethető a magyar 8 évfolyamos elemi rendszernek, ugyanakkor még mindig érezhető maradt az 1–4 és 5–8 osztályok közötti „alsó” és „felső” tagozat. A korábbi „colegial” két eltérő tudományos irányultsága megszűnt, helyébe a továbbra is 3 éves, egységes „másodfok” (tk. középiskola) lépett. 1971-ben, annak ellenére, hogy az ország vezetése antikommunista volt, a szocialista országok mintájára nagy hangsúlyt igyekeztek fektetni arra, hogy a középiskolát elvégzettek egyszersmind valamilyen szakmunkára való képesítést is szerezzenek. Mivel azonban Brazíliában a középiskolát gyakorlatilag csak a középosztálytól felfelé lévő társadalmi rétegek gyermekei végezték el, akik eleve a továbbtanulásra készültek, így számukra nem volt vonzó egy ún. szakmunkás képesítés megszerzése. Mindenesre ebből a néhány utalásból is látszik, hogy az ideológiák és a különböző politikai felfogások közötti ellentétek mennyi átszervezéssel kapcsolatos nehézséget okoztak az ottani oktatás fejlesztésében. 1996-ban újabb irányelvek kerültek kiadásra, amelyben a törvényalkotók a számunkra szintén ismerősen csengő alapfokú és középfokú oktatás fogalmáról beszélnek (*ensino fundamental* és *ensino médio*). E reform célja lenne az is, hogy az alapfokú oktatást az illetékes önkormányzat (*município*), a középfokút a tagállam (*estado*), az egyetemeket pedig a központi kormány (*união*) szervezné meg. A törvény világnézetiségére most külön nem térünk ki, csupán arra a két dologra utalunk, miszerint egyrészt az állam elvileg biztosítja a szabad iskolaválasztás lehetőségét, de nem beszél pl. a szülőknek azon jogáról, amely szerint a világnézetüknek megfelelő szellemiséget valló intézményt választhatnának, másrészt a nem állami, tehát pl. egy szerzetesrend által fenntartott oktatási intézményeket magániskolának, azaz üzleti vállalkozásnak tekinti, így azok semmilyen állami támogatást azok nem kaphatnak.

11 IRÓFFY i. m. 4. o.

12 Lásd bővebben: ANDERLE ÁDÁM: *Latin-Amerika története*. Budapest, Pannonica, 1998. 156–166.; HORVÁTH GYULA: *A nyitás Brazíliában*. In: *Diktatúra és demokrácia között. Tanulmányok a latin-amerikai politikai átmenetről*. Szerk.: ANDERLE ÁDÁM. Híspánia, Szeged, 1997. 97–110.; WITTMAN TIBOR: *Latin-Amerika története*. Budapest, Gondolat, 1971. 441–471.

Amint láttuk, a kezdeti kizárólagosan egyházi szerepvállalás mellett egyre inkább az állam is kezdte kivenni részét az oktatás terheiből. Leszámítva azt a közel egy évszázadot (1759–1840), amikor is a „felvilágosult” (abszolutista) politikusok türelmetlensége száműzte az egyházat többek között az oktatásból is, a különböző szerzetesrendek mindig is meghatározó tényezői voltak a brazil iskolarendszernek. 1840-től kezdődően a szerzetesrendek ismét tevékenykedhetnek az oktatásban is. A *bencések* – a jezsuitákat, ferenceseket és más rendeket követve – 1560-tól érkeztek Brazília területére és többek között Rio de Janeiroban (1590) és São Paulóban (1598) telepedtek le.¹³ A hazaihoz hasonló jellegű elemi és középiskolákat a 20. században nyitottak. A magyar bencések 1931-től vannak jelen Braziliában és kapcsolódtak be először csak a nagyarányú magyar bevándorlás miatt szükségessé vált lelkipásztori munkába,¹⁴ majd pedig immár a brazil társadalom igényeire válaszolva az oktatásba.

MAGYAR BENCÉSEK BRAZÍLIÁBAN

A 19. század utolsó harmadától kezdődően egyre növekvő számban kerültek magyar bevándorlók Braziliába,¹⁵ akik közül sokan katolikusok voltak. Lelki életük gondozását kezdetben *Czezarovics Balázs* szalézi atya látta el, bár ő nem magyar lelkészként működött Braziliában.¹⁶ Amint fentebb utaltunk rá, a katolikusok kérésére és *dr. Boglár Lajos*¹⁷ közbenjárására 1931. márciusában megérkezett a várva várt lelkipásztor *Szelecz Arnold* bencés pap személyében.¹⁸ Rövid időn belül megszervezte az egyházközségi munkát, hitbuzgalmi egyesületeket alapított. 1932. júniusában kezdte meg működését a *Szent István Király Római Katolikus Egyházközség* (*Comunidade Católica de Rei Santo Estevão*). A hét minden napján São Paulo városának más-más kerületében tartott misét, megszervezte a magyar iskolákban a hitoktatást. Történelmi és irodalmi előadásokat tartott, cikkei jelentek meg a korabeli braziliai magyar lapokban és a Panonhalmi Szemlében. Felkereste az *interiori* (az ország belsejében lévő) magyarlakta településeket. 1934-ben fogadta a dél-amerikai missziós körúton lévő *Bangha Béla és*

13 www.conhecimentosgerais.com.br/historia-do-brasil/sociedade-colonial.html, www.osb.org.br, *Labora. Informativo do Colégio Santo Américo (A Szent Imre Iskola Tájékoztatója)*. 2001. szeptember-október, 8. évf. 3. sz., 4–5. o., Más források szerint a bencések 1581-től vannak jelen Braziliában. Vö: EÖRDÖGH ISTVÁN i. m 148. o.

14 Vö.: TÓTH ANDRÁS: *Szelecz Arnold magyar bencés áldozópap braziliai missziós útjának előkészítése*. In: Kutatási közlemények I. Szerk.: ANDERLE ÁDÁM. Hispánia, Szeged, 1999. 9–14. o.

15 Lásd bővebben: BATÓNE KACZÚR ÁGNES: *Magyarok Braziliában*. In: *Világtörténet 1990. Ősz-Tél*. 64–75. o., KÖGL J. SZEVERIN: *Magyarok Braziliában*. Könyves Kálmán Szabadegyetem Kiadása, São Paulo, 1992. 9–12. o., PONGRÁCZ ATTILA: *Fejezetek a braziliai magyar emigráció művelődéstörténetéből*. In: KOVÁTSNÉ dr. NÉMETH MÁRIA (főszerk.): *Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskolai Kar Tanulmánykötet*. Győr, 2001, 263–280. old.

16 Lásd még: Dr. HETS AURÉLIÁN írását. In: *A magyar bencések 50 éve Braziliában* (szerk.: TÓTH VEREMUND) A Szent Gellért Kolostor Kiadása. São Paulo, 1981. 7. o.; BOGLÁR LAJOS: *Magyar világ Braziliában. A múlt századtól 1942-ig*. Budapest, 1996. 56–57. o.

17 Boglár Lajos volt São Paulo-i magyar konzul fentebb hivatkozott korabeli helyzetjelentése 1939–43 között íródott. Kiadásával a Brazília-kutató antropológus fia, Boglár Lajos a Millecentenárium alkalmából, a kézirat elkészülte után több mint fél évszázaddal állít emléket a braziliai magyar honfoglalóknak és patrónusuknak.

18 Lásd még: Dr. HETS AURÉLIÁN említett írását. In: *A magyar bencések ...* 5–10. old.

Nyisztor Zoltán jezsuita atyákat. Ők is tudósítanak könyvükben¹⁹ az éppen épülő anasztási templomról. 1932 és 1937 között Szelec Arnold segítségével és a kolónia szolgálatára volt Bali Béla szalézi atya is.²⁰ 1934-ben érkezett Horváth Anzelm, majd 1937-ben Markos János bencés atya. Ők néhány év múlva visszautaztak Magyarországra, de segítségükkel valósult meg az Új Pannonhalmának nevezett kis monostor, amely otthont adott a magyar bencéseknek (addig a város központjában lévő brazil bencések kolostorában laktak). 1939-ben két újabb rendtárs, dr. Jordán Emil²¹ és dr. Hets Aurelián érkezett.²² Ez lehetővé tette, hogy a magyar atyák immár a brazilok lelki gondozásába is bekapcsolódjanak. Különböző lelkeségi mozgalmak vezetésére is jutott idejük.²³ A háború után ismét érkeztek bencések Magyarországról, így 1950-ben már hatan voltak. Felmerült tehát az iskolaalapítás gondolata, hiszen mindegyiküknek volt középiskolai tanári végzettsége, és így újabb munkaterülettel adhattak értelmet kényszerű braziliai tartózkodásuknak. A katolikus magyarok lelki gondozását egyébként mind a mai napig a bencés atyák látják el, a Balázs Péter²⁴ Otthon (főleg magyar idősök otthona)²⁵ lakóinak és a város különböző kerületeiben élő magyaroknak Linka Sándor atya tart havi rendszerességgel misét. A braziliai magyar bencések lelkipásztori, oktatási és tudományos munkájuk mellett szociális és karitatív jellegű feladatokat is ellátanak.²⁶

-
- 19 BANGHA BÉLA: *Dél Keresztje alatt. Feljegyzések egy dél-amerikai missziós körútról*. Budapest, 1934. 199. o.
  - 20 ÓNODY OLIVÉR: *O culto dos santos húngaros no Brasil e a história da Igreja Católica Romana Húngara no Brasil* (A magyar szentek braziliai tisztelete és a Magyar Római Katolikus Egyház története Braziliában). In: *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*, 1992., 153. évf., 374. sz., 193. o. Magyarul ismertette SOMORJAI ÁDÁM OSB. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1996/1-2. 245-251. o.
  - 21 Rövid életrajzát lásd: PONGRÁCZ ATTILA: *Dr. Jordán Sándor Emil OSB. 1912-1999*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1999/1-2. 271-275. o.
  - 22 A rendtársakra és tevékenységükre vonatkozóan lásd bővebben még: HETS AURÉLIÁN: *Magyar bencések misszióban*. In: *Szolgálat*, 1980. 45. sz. 42-50. o., UÓ.: *Szelec Arnold és a magyar bencés munka Braziliában*. In: *Katolikus Szemle*, 1982. 34. sz. 65-69. o., MAGYAR SZERVÁC OSB: *Egy magyar missziós Braziliában. Szervác Testvér feljegyzései*. Tihanyi Bencés Apátság, 1996. 56-70. o., TÓTH LÁSZLÓ: *A saopauloi magyar bencések szociális munkája*. In: *Katolikus Szemle*, 1990. 42. sz. 61-67. o., TÓTH VEREMUND OSB: *A Szent Gellért Kolostor Braziliában*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok Regnum*, 1996/1-2. 149-190.
  - 23 Lásd bővebben THER PÉTER és dr. JORDÁN EMIL írásait. In: *A magyar bencések...* 11-15. old.
  - 24 Ismert, São Paulóban tevékenykedő magyar pszichológus, aki nagy támogatója volt a később róla elnevezett idősök otthonának.
  - 25 Lásd bővebben: PILLER GEDEON (szerk.): *Braziliai Magyar Segélyegylet (BMS). Associação Beneficente 30 de Setembro. Emlékkönyv 1926-1996. Fennállásának hetvenedik évfordulójára, Magyarország 1100-ik évében*. São Paulo, 1996. 32-35., 65-73. o.
  - 26 Lásd bővebben TÓTH VEREMUND és dr. JORDÁN EMIL írásaiban. In: *A magyar bencések...* 24-26., 30-31. o., TÓTH VEREMUND i. m. 176-184. old.

„Két olyan intézmény van, amely vezető szerepet játszik a nyugati magyar fiatalság magyarságtudatának megtartásában. Az egyházak magyar iskolái és a cserkészlet.” – állapítja meg egy nyugaton élő magyar.²⁷ São Paulóban az első magyar elemi iskola 1925-ben²⁸ nyílt meg Moóca nevű városrészben, 1927-től már Anastácio-n is tanítottak magyarul. Szintén 1927-ben létrejött az Iskola Bizottság is. Szükség volt egy koordináló szervezet-re is, mert 1931-re már 10 kerületben (Moóca, Vila Anastácio, Vila Pompeia, Ipiranga, São Bernardo do Campo, Vila Maria, Vila Ipojuca, Taipas, Freguesia do Ó), illetve más településeken (Colônia Árpád – Árpádfalva – Presidente Epitácio és Colônia de Nossa Senhora – Boldogasszonyfalva – Santo Anastácio) is működött magyar iskola, több, mint 600 diákkal,²⁹ így 1934-ben megalakult a Magyar Iskolák Szövetsége.³⁰ 1936-ban Santo André városrészben, illetve 1936-ban Rákóczi-falva – Bury, 1937-ben pedig Mátyáskirályfalva – szintén Bury, illetve Szentimrefalva – Eng. Maia – Itaré településeken működött magyar nyelvű iskola. Ezen kívül még Anastácio negyedben óvoda, Moócán pedig egy napközi otthon is volt.³¹ Az iskolák anyagi bázisát a Segélyegylet, némi magyarországi támogatás, tandíj és a koloniális ünnepélyek bevétele biztosította.

„Iskoláink tananyaga jóval bővebb, mint a brazil iskolaké, de azért bátran állítható, hogy az elért eredmények alapján megállják a helyüket (...). A brazil hivatalos körök elismerésüket fejezték ki az elért eredmények fölött. A tanítás ideje hosszabb, a tanítók képzettsége felette áll más tanítók képzettségének.”³² Többek között e vélekedésnek – valamint annak, hogy a korszakban nem volt elegendő brazil iskola – volt köszönhető, hogy a második világháború idején a magyar iskolákat nem zárták be, a tanítókat sem küldték el, bár az intézményeknek egységesen fel kellett venniük az „Escolas Marechal Hermes da Fonseca” nevet. 1951-ben zárták be az utolsó magyar iskolát. Ennek ellenére nem szűnt meg teljesen a magyar nyelvű oktatás, hiszen a cserkészlet keretében mind a mai napig gondot fordítanak erre is. A magyar bencések által 1951-ben alapított Szent Imre Iskola, mint ahogyan látni fogjuk, nem magyar iskolaként jött létre, de ott is volt időnként magyar nyelvi oktatás. Legutóbb 1995-ben indult egy magyar nyelvi kurzus Iróffy Zsolt („brazil” nevén Dom Gabriel) bencés atya vezetésével, melyen brazilok és magyar származásúak egyaránt részt vettek. A 90-es évek közepén a magyar nyelvű oktatással kapcsolatos egyik örömdetes kezdeményezés volt – melyet a Brazíliai Magyar Evangélikus Egyházközség a Segélyegylet és a Magyar Ház támogatásával igyekezett megvalósítani – a Magyar Óvoda megszervezése, amely jó alap lehet a magyar identitás megőrzéséhez.³³ Hasonló céllal 2001/2-ben egy magyarországi nyelvtanárt is szerződtettek a ma-

27 SZÁNTÓ MIKLÓS: *Magyarnak lenni – Nyugaton*. Budapest, 1988. 176. old.

28 BOGLÁR LAJOS i. m. 60–62. o. Más források szerint 1927-ben (KÖGL J. SZEVERIN i. m. 14. o., *História da Imigração no Brasil — As famílias*. Szerk.: EDIVALDO ALVES DA SILVA. Serviço Nacional de Divulgação Cultural Brasileiro. São Paulo, é.n., 4. kiadás, 115., 130–131. o.

29 *Aranyszemcsék. Jegyzetek a Brazíliai Magyar Segélyegylet működéséről* (kéziratként). São Paulo, 1931. 6. o.

30 PILLER GEDEON i. m. 12. o.

31 Lásd még SZILÁGYI ÁGNES JUDIT táblázatát i. m. 121. o.

32 *Aranyszemcsék* uo.

33 *BMS Híradó*, 1996. március (9. évf. 20. sz.), 4. old., 1997. november (10. évf. 24. sz.), 24. o.

gyarországi anyanyelvápoló intézmények segítségével, és ezzel létrejött egy ún. *Magyar (Nyelv)Iskola*.³⁴

A CSERKÉSZET

Röviden meg kell említeni e mozgalom szerepét is, hiszen „*A cserkészlet szervesen egészítette ki az iskolai nevelést, és igyekezett a fiatalokban magyarságtudatot ébresztetni*” – írja Borbándi Gyula.³⁵ Szántó Miklósnál pedig a következőket olvashatjuk: „*A cserkészlet az egyetlen olyan szervezet, amely megtalálja a nyitját, hogyan élheti túl a fiatalok magyarságtudata azt az erős késztetést a beolvadásra, amelyet életük egésze képvisel. E pedagógiai csodának az a kulcsa, hogy a természet szeretetét összekapcsolja a magyarság iránti szeretettel. Érzelemgazdag tevékenységgel szereteti meg a magyar értékeket.*”³⁶

1945-ben Németország területén alakult meg a *Külföldi Magyar Cserkészszövetség*, amely óriási munkát fejtett ki annak érdekében, hogy a külföldön élő, vagy ott született magyar fiatalok minél jobban megismerkedhessenek a magyar nyelvvel és kultúrával.³⁷ A São Paulo-i magyarok már a második világháború előtt megszervezték cserkészcsapataikat. 1932-ben 132 fős tagságot tartottak nyilván.³⁸ A háború után fellendült a cserkészélet: 1950-ben szervezték meg az *Árpád cserkészcsapatot*, 1952-ben pedig a 25. számú *Szent Imre fiú*, és a 36. számú *Dobó Katica leány cserkészcsapatot*. E két utóbbi csapat szervező testülete a *Szent Gellért Monostor* volt.³⁹ 1960-ban avatták fel a fiatalon elhunyt bencésről, *Simon Bálintról* (1924–1958) elnevezett cserkészparkot *Embun*, valamint a *Campos do Jordão-i* (São Paulótól 200 km-re északra) *Teleki Pál Cserkészparkot*.⁴⁰ 1962-ben alakult a 40. számú *Zrínyi Kata leány cscs.*, 1978-ban pedig a 64. számú *Zrínyi Péter fiú cscs.* Ez utóbbi négy csapat a közelmúltban *São Paulo-i Cserkészcsapatok* néven egyesülve aktívan működik, ahol a gyerekek a gyakorlati cserkész munkán túl magyar történelemmel, irodalommal, földrajzzal és a népi kultúra számos ágával is foglalkoznak.

34 BMS Híradó, 2002. március (15. évf. 34. sz.) 7–9. o.

35 BORBÁNDI GYULA: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. I-II. Budapest, 1989. I. 46. old.

36 SZÁNTÓ MIKLÓS i. m. 175. old.

37 *A Szétszórt árvalányhaj – A külföldi magyar cserkészlet 50 éve* (Garfield, 1995) című könyv, a *Magyar cserkészlet – Világcserekészlet* című konferenciakötet (Szerk.: ZOMBORI ISTVÁN, Szeged, 1989) és a *Leánycserkészkönyv* II. kötet (Szerk.: PILLERNÉ TIRCZKA ÉVA. Külföldi Magyar Cserkészszövetség, 1997) jól összefoglalják e nagyjelentőségű mozgalom tevékenységét, bemutatják és méltatják a külföldi magyarság körében végzett kultúramegőrző és jellemnevelő munkásságát.

38 BMS Emlékkönyv. 1966. 4. old.

39 *A magyar bencések...* 19. old.

40 KÖGL J. SZEVERIN i. m. 44. old. Ez a Szent Imre Iskola nyári diáktáboraként működik napjainkban is.

Mint ahogy fentebb utaltunk rá, 1951-re a são pauloi kis magyar bencés közösségben beérett az iskolaalapítás gondolatának gyümölcse. Egy évig, miután az újabb tagokkal (*Zágon Bertalan*⁴¹ – 1945., *Kerényi Olaf*, –1947., *dr. Kögl Szeverin*, *dr. Sarlós Engelbert* – 1949.)⁴² gyarapodó közösség érzékelte, hogy az 1947-től ismét meginduló magyar bevándorlás következtében egyre több olyan középiskolás korú fiú van a kolóniában, akinek az emigrálás miatt megszakadtak a tanulmányai, az esti órákban egy középiskolai tanfolyamot szerveztek. Ez a kezdeményezés az új feladat, az immár „brazil iskola” miatt nem folytatódott. Az alapításnak három fő szorgalmazója volt: *Jordán Emil*, aki 1947-től *Kelemen Krizosztom* főapát (1932–47, 1947-ben emigrációba kényszerítették a kommunista hatóságok, áprilistól egy negyed évig São Paulóban tartózkodott, majd Pittsburgba (USA) távozott és ott is halt meg 1950-ben)⁴³ megbízásából lett a kis közösség elöljárója, *Sarlós Engelbert*, valamint *dr. Ecsödi János*, aki világiként a são pauloi Katolikus Egyetemen tanított. 1951-ben, tehát az iskola működésének első évében két újabb rendtárs, *Simon Bálint* és *Tóth Veremund* érkezett, majd 1952-ben *Iróffy Zsolt*, 1955-ben *dr. Endrédi Csanád* – akik római tanulmányaik befejeztével, az 1956-os forradalom után pedig *Úrdombi Ányos* és *Kovács Rafael* kerültek São Pauloba.

A Délamerikai Magyar Hírlap (DMH) 1952. évre szóló Magyar Naptárában⁴⁴ (évkönyvében) „A magyar bencések Szent Imre Kollégiuma”⁴⁵ címmel részletes leírást közöltek az intézményről, amiből az olvasók (a brazíliai és más országok emigráns magyarjai) megtudhatták, hogy március 4-én nyílt meg az iskola (később, mint ahogyan az iskolaév elkezdődött, mivel az Oktatásügyi Minisztérium az engedélyeket csak 1951. február 27-én adta meg).⁴⁶ Az ismertető cikkben fontosnak tartották hangsúlyozni, hogy „A Szent Imre Kollégium a brazil közoktatási törvényeknek megfelelően alakult meg, állami felügyelet alatt áll, aminek következtében bármelyik más brazil iskolával azonos érvényű bizonyítványt ad ki.”⁴⁷ A pár oldalas leírásból kiderül, hogy az intézményben, mivel az első évben a diákoknak mintegy negyede magyar volt (később folyamatosan csökkent a magyar származású diákok és tanárok száma), nagy hangsúly helyeznek arra is, hogy – a szombat délutánonkénti egy-egy magyar nyelvi, történelemi, földrajzi és irodalmi óra segítségével – a bevándorlók fiainak nemzeti öntudatát neveljék és a magyarsághoz való ragaszkodásukat megerősítsék. Tájékoztatták a magyar olvasókat arról is, hogy a hazai viszonyok közt bevált osztályfőnöki rendszert megtartják, „*hogy a tanár egész közelről*

41 1951-ben kilépett a rendből.

42 Valamennyi bencés adataira vonatkozóan vö.: BERKÓ PÁL – LEGÁNYI NORBERT (összeáll.): *A pannonhalmi Szent Benedek Rend névtára 1802–1986*. H. n., é. n. vonatkozó oldalait.

43 Némileg ellentmondó adatok vannak a fentebb említett BERKÓ – LEGÁNYI-féle névtárban (152. o.), illetve SOMORJAI ÁDÁM fentebb hivatkozott rendtörténeti írásában (146. o.) Kelemen Krizosztom főapátságának idejére vonatkozóan.

44 Kiadja a *Délamerikai Magyar Hírlap* – *Gazeta Húngara*, São Paulo, Brazília. 327–335. o.

45 A portugál szóhasználat hatásaként az iskola megnevezés helyett a brazil viszonyok között érthetőbb kollégium kifejezést használták sokáig az intézmény megjelölésére, ami nem jelent az esetek többségében bentlakásos intézményt.

46 IRÓFFY ZSOLT i. m. 7. o., MAGYAR SZERVÁC (1996) i. m. 59. o., *A magyar bencések...* 16. o.

47 *DMH Magyar Naptára* 1952. 327. o.

ismerhesse meg diákjait, problémáira feleletet tudjon adni, és jellemének alakításában hatékonyan segítségére lehessen.”⁴⁸ Azt is fontosnak tartották kiemelni, hogy az épület tágas és világos (egyébként eredetileg a Katolikus Egyetem⁴⁹ Bölcsészeti Karának adott otthont), illetve rendelkezik a korszerű oktatáshoz szükséges felszerelésekkel (mint pl. természetrajzi, kémiai, fizikai és biológiai szertárakkal, tornaszerekkel, röp- és kosárlabda pályával, 400 személyes díszteremmel, 100 férőhelyes ebédlővel, 11 tanteremmel, könyvtárral, stb.). Heti egy alkalommal egy közeli uszodába is elviszik a diákokat, és a vonzó sportolási lehetőségeken túl zene tanulására (zongora és hegedű) is szaktanár irányítása mellett van mód. Az iskola tanulói igénybe vehetik az ún. *félinternátus* (*semiinternato*) szolgáltatást, ami szintén az elmélyültebb, hatékonyabb és eredményesebb nevelői munkát szolgálja. A félbentlakók napirendje az alábbiak szerint alakult:

- 8:10–12:10: iskolai órák
- 12:15: ebéd
- 12:45–13:30: pihenés, társasjáték, társalgás, könnyű mozgás
- 13:30–15:00: előkészület a következő iskolnapra, házi feladatok elvégzése a szaktanárok útmutatása és irányítása mellett
- 15:00–15:15: uzsonna
- 15:15–15:45: sport (kézi-, röp-, és kosárlabda)
- 15:45–16:45: tanulás másnapra. Az elemistáknak, mivel kevesebb feladatuk van és több szabadidős tevékenységre van szükségük, ezalatt az óra alatt irányított játékokban vesznek részt
- 16:45: a diákok hazamennek (a messzebb lakók az iskola buszaival)

Amint ebből is látható, a napirend nagyjából az óhazában (Európában) bevált rendszert követte. Annak érdekében, „*hogya a családi és az iskolai nevelés minél szorosabb összhangban legyen egymással*”, kéthavonként szülői értekezletet tartottak, ahol a legfontosabb nevelési problémákról beszéltek a szülőkkel. Az előadások az alapítás évében a következő témákat fejtették: mennyiben kell a családi nevelésnek támogatni az iskolai nevelést; mit értenek nevelőn és lelkiatyán; hogyan valósítható meg a tekintély és a szabadság helyes egyensúlya a nevelésben. Szintén a szülőkkel való kapcsolattartást és együttműködést segítették elő a félévkor és év végén megrendezett iskolai ünnepélyek, nyilvános előadások alkalmai. Ilyenkor az elemisták ének- és zeneszámok előadásával, a gimnazisták pedig zenekari produkció, illetve színdarab bemutatásával szerepeltek. Azt is tervbe vették a későbbiekre vonatkozóan, hogy templomi (gregorián) énekkart, repülőgép-modellező szakkört szerveznek, valamint diáknyaralót építenek a népszerű brazil hegyvidéki üdülőövezetben, Campos do Jordão-ban (ez, amint fentebb utaltunk rá, 1960-ban valósult meg Teleki Pál Cserkészpark néven).⁵⁰

A következő években, 1953 és 1967 között megjelenő DMH Évkönyveiben egy-egy hirdetés, vagy hosszabb-rövidebb beszámoló erejéig szerepelt az iskola.⁵¹ A rövid hirdetések az alábbi információkat (és az épület homlokzatának fényképét) tartalmazták:

48 Uo. 328. o.

49 Pontificia Universidade Católica de São Paulo – <http://www.pucsp.br>.

50 *DMH Magyar Napló* 1952. 335. o.

51 E tanulmány megírásakor rendelkezésre álló alábbi számokban van hirdetés: 1953. 406. o., 1957. 414. o., 1961. 370. o., 1962. 94. o., 1964. 240. o., 1965. 216. o., 1966. 200. o., 1967. 21. o.

„Colégio „Santo Américo” do Mosteiro São Geraldo de São Paulo da Ordem Beneditina. A sãopauloi magyar bencések „Szt. Imre Kollégium”-a a következő tanfolyamokat tartja fenn:

- Elemi iskola négy osztállyal.
- Előkészítő tanfolyam.
- Gimnázium és kollégium.
- Bejáró tanulók félinternátusa.
- Szombati tanfolyamok: kiegészítő magyar oktatás.
- Nappali és esti tanfolyamok.
- Cserkészet.

Rua Imaculada Conceição, 71 – São Paulo Tel: 52-7715 – Caixa Postal, 9112”⁵²

Amikor 1963. március 7-én, bonyolult előzmények (kockázatos, de utóbb sikeresnek bizonyuló telekvásárlás, stb.) után az intézmény átköltözött az éppen akkor fejlődésnek induló új, Morumbi nevű városnegyedbe, jóval több lehetőség adódott, főleg a sport és egyéb iskolai komfortszolgáltatások terén (modern sportpályák és fedett szabadidős terek, parkosított környezet, stb.), így némileg változott a hirdetés szövege is:

„Colégio „Santo Américo”
Rua Santo Américo, 350. Morumbi

52 ezer négyzetméter területen fekvő, São Paulo egyik legmodernebb iskolája. Osztályok 30 tanulóval. Fizikai, kémiai és biológiai laboratóriumok a legújabb felszereléssel. A legtöbb sportpályával rendelkező iskola São Paulóban. Legmodernebbül berendezett konyha, tágas, világos diákebédő.

Az iskola fenntart:

Elemi tagozatot (primário)

Gimnáziumra előkészítő tanfolyamot (admissão)

Alsó és Felső Gimnáziumot (Científico, Clássico)

Tanítási rendszer: semi-intern és extern

Az iskolának van saját közlekedése

1965-től szociális kurzusok⁵³

Saját diáknyaraló Campos do Jordão-ban”⁵⁴

Mindezek – és természetesen a magas oktatási színvonal – egyre vonzóbbá tették az intézményt a helyi (brazil) felső-középosztály számára. Ugyanakkor a korabeli ma-

52 *Délamerikai Magyar Hírlap Évkönyve 1957.* Szerk.: ERDŐDY GÁBOR. Kiadja a Délamerikai Magyar Hírlap – Gazeta Húngara, São Paulo, Brazília. 414. o. Erdődy Gábor Kerényi Olaf OSB atya álneve, amint az megtudható ÓNODY OLIVÉR: *A Imprensa Húngara no Brasil* (A magyar sajtó Braziliában) című tanulmányából. In: *Revista do Instituto Histórico e Geográfico Brasileiro*, 1997., 156. évf., 389. sz., 632., 638. o.

53 Aktuális társadalmi kérdésekkel, problémákkal (pl. kábítószerfogyasztás) foglalkozó tanfolyamok

54 *DMH Évkönyv 1965.* Szerk.: Dr. GÁCSEI IMRE és KUTASI KOVÁCS LAJOS. Kiadja a Délamerikai Magyar Hírlap – Gazeta Húngara, São Paulo, Brazília. 216. o.

gyar kolónia fiaira továbbra is számítottak,⁵⁵ hiszen az új épület avatásának évében a DMH Évkönyvében megjelent cikkben biztosítják a magyarokat, hogy amint a korábbi, úgy az új épületben is a magyarság szolgálatára állnak: „Szerénytelenség nélkül nyugodtan mondhatjuk, hogy ez az épület évek óta, mióta itt működik a Szent Imre Gimnázium, a magyar kolónia kulturális központja. (...) Ennek az épületnek a dísztermében hangzott el közel kétszáz szabadegyetemi előadás. Ez az épület számtalan magyar megmozdulásnak volt központja... (Magyar Nőszövetség, magyar színészet, magyar filmek, magyar menekültügy, magyar művészek kiállításai, stb. stb.). (...) A Magyar Bencések új, nagy otthonukat is a magyar ifjúság és a magyar kultúra szolgálatára bocsájtják.”⁵⁶

Az új városrészbe költözés nem érintette a másfél évezredes bencés hivatástudatot sem, de egyben új kihívásokat is jelentett az intézmény fenntartói és diákjai számára. „A Szent Imre Kollégiumnak, gazdag és szegény negyedek mezsgyéjén, nem az a feladata, hogy választóvonal legyen. Ellenkezőleg: a magasra emelve, Szent Benedek példája szerint, összekötő kapocs kell legyen a Rend jelmondata értelmében: Ora et Labora. A mi bencés hivatásunk fölvenni a konventbe és az iskolába az előkelők és a köznép fiait, hogy rajtuk keresztül elvessük a száraz, terméketlen földbe az Égi Kenyér és a mindennapi kenyér magvát. Bencés hivatás volt régen a kolostori iskolában és az ma a modern kollégiumokban, testvéri közösségbe összefogni egy nemzedék gyermekeit a nemzet jobb jövője érdekében.”⁵⁷ Az új kihívás mindenekelőtt a fokozatosan kifejlődő, a rászoruló brazil társadalmi rétegek felé irányuló szociális feladatvállalás volt. A kolostor széles körű és igen jelentős szociális tevékenységét most nem részletezve,⁵⁸ az iskolához kapcsolódó ilyen jellegű adatokat is csak címszavakban említsük meg: Emil atya egy ismeretterjesztő könyve alapján⁵⁹ széleskörű felvilágosító munkát (előadások szervezése és szórólapok szétosztása) végeztek az iskola diákjai és más fiatalok között a kábítószerekkel kapcsolatban; a diákok és szüleik önkéntes szociális munkát vállaltak, pl. a kisiskolások hulladék anyagból já-

55 Bár köztudott volt, hogy az iskola elsősorban a brazil társadalom számára szerveződött, a magyarok jelenléte, ha csökkenő mértékben is, de mind a mai napig megfigyelhető az iskolában. A diákok között az első években mintegy 25% volt magyar, későbbiekben pedig az alábbiak szerint alakult (ÓNODY OLIVÉR (1992) adatai i. m. 186. o.): 1956: 18, 1958: 32, 1960: 25, 1962: 21, 1964: 26, 1966: 32, 1968: 36, 1970: 34, 1972: 28, 1974: 26. BORBÁNDI GYULA információi szerint „A tanárok közül 8–10, a diákoknak csak elenyésző hányada, mintegy 30–40 magyar.” (In: *Emigráció és Magyarország. Nyugati magyarok a változások éveiben 1985–1995*. Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem, Basel-Budapest, 1996. 205. o.). A tanárok és munkatársak között a bencés atyákon kívül is a mai napig vannak magyarok, illetve magyar származásúak (ÓNODY 1992, 183, MAGYAR 1996, 138–139. o., 1975. és 1982. évi iskolai évkönyv, *Labora* iskolaujság 2001. évi 2. száma): Almay Péter (1960): matematika, Jeszenszky Géza: testnevelés, (1965), Radocza Gábor: testnevelés (1967-től napjainkig), Keresztes Margit (1967): portugál, Horváth E. L. (1967): könyvtár, José Sarkosi Filho (1975): titkárságvezetés, Marilena Radocza: testnevelés, Riederer István: testnevelés, Riederer Rudolf (napjainkig): matematika, informatika, Keresztes Erzsébet Klementina (1982): ének-zene, Piller Gedeon: testnevelés, Elisabeth Peissner Sertório (napjainkban is): ének-zene és az Eszterháza Zeneiskola vezetője, Maria Susana Oltyay Hypek (1968-tól napjainkig): szociális munka irányítása és gazdasági igazgatás.

56 *DMH Évkönyv* 1963. Szerk.: Dr. GÁCSEI IMRE és KUTASI KOVÁCS LAJOS. Kiadja a Délamerikai Magyar Hírlap – Gazeta Húngara, São Paulo, Brazília. 314–315. o.

57 Dr. Jordán Emil beszéde 1963. szeptember 1-jén, az új iskola felavató ünnepségén. In: *A magyar bencések ...* 18. o.

58 Lásd bővebben TÓTH VEREMUND i. m.: 181–182. o., valamint TÓTH VEREMUND és dr. JORDÁN EMIL írásait (in: *A magyar bencések ...* 24–26., 30–31. o.).

tékszereket készítettek, szegénynegyedbeli (*favelado*) gyerekekkel találkoztak, akikkel együtt játszottak és számukra könyveket, folyóiratokat, a szülők közreműködésével pedig évente 4 alkalommal tisztálkodási szereket, ruhákat, takarókat, játékokat és tartós élelmiszereket gyűjtöttek; a nagyobb diákok rendszeres kapcsolatban álltak egy árvaházzal és egy időseket gondozó szociális otthonnal, ahol főleg szórakoztató műsort adtak elő; a tanárok szabadidejükben, ellenszolgáltatás nélkül ingyenes egyetemi előkészítő tanfolyamot (*cursinho*) tartottak az alacsonyabb színvonalú állami iskolák diákjai és fiatal munkások számára.

Működött a fentebb már magyar vonatkozásban említett cserkészlet is az iskolában, amelynek Xavantes (brazíliai indián népcsoport neve) nevet viselő cserkészcsapata 1974 júliusában egy mozgó tábor során felkereste az Amazonas vidékét⁶⁰ és több más emlékeztető táborozása is volt Dél-Braziliában, Paraguayban, a gyarmati kori Brazília történelmi városaiban (Minas Gerais államban).⁶¹ Ez a csapat egyébként 1964–75 között működött, mint a Brazil Cserkészszövetség egyik legerőteljesebb tagja.⁶²

AZ ISKOLA VEZETÉSE ÉS MUNKATÁRSAI

A magyar és később belépő brazil rendtársak szinte mindegyike valamilyen formában részt vett és részt vesz az iskolai munkában. Az alapítástól 1958-ig Jordán Emil atya az igazgató – aki az 1953-ban létrejött *Szent Gellért Kolostor* alapító perjele is volt 1968-ig; őt Tóth Veremund (1968–81) és Linka Ödön (1981–89) követte perjelként, illetve a kolostor apáti rangra emelkedése után Linka Ödön apátként 2005-ig vezette a közösséget; 1958–74 között Sarlós Engelbert atya; 1974–93-ig Iróffy Zsolt atya; 1993–95 között Dom Geraldo Gonzales y Lima atya – aki az iskola növendéke volt, és már világiakat is bevont az irányításba; 1995–2002 között ismét Zsolt atya vezette az iskolát, illetve „reitor emerito”-ként vállal szerepet; 2002-től megint Geraldo atya az igazgató (*reitor*).

A továbbiakban csak címszavakban ismertetjük a magyar atyák oktatási, vagy egyéb, az iskolához kötődő tevékenységét:⁶³

- dr. Endrédy Csanád Ferenc (1926-) 1955–66: gimnáziumi tanár (történelem, földrajz, francia, hittan, filozófia, angol);
- dr. Gácsér Imre József (1915–1996) 1967–71: gimnáziumi tanár
- dr. Hets Aurélián János (1913–1985) 1951–75 gimnáziumi tanár (történelem, latin, hittan);

59 EMÍLIO JORDAN: *Entorpecentes, tóxicos: drogas psicótópicos* (Ajzószeretek és mérgek: pszichikai kábítószerek). Ed. Salesiana Dom Bosco. H. n., 1986.

60 MAGYAR SZERVÁC OSB: *A brazil őserdőben*. In: LINKA ÖDÖN OSB – MAGYAR SZERVÁC OSB: *Brazil utakon*. Szent Maurícius Cella, Bakonybél, 1999. 161. o.

61 Az iskola 25. éves fennállására kiadott Évkönyv (Anuário do Colégio Santo Américo 1975. 50. o.) tanúsága szerint a híres brazíliai szigeten, Ilha Bela-n, illetve Campos do Jordão-ban (hegyvidéki nyaralóövezet) is volt egy emlékeztető tábor. V. ö.: *História da...* 119. o.

62 Dr. GÁCSÉR IMRE OSB: *Cserkészmozgalom – szombati magyar iskola*. In: *A magyar bencések...* 20. o.

63 IRÓFFY ZSOLT i. m. 10. o., TÓTH VEREMUND i. m. 184–187. o., dr. GÁCSÉR IMRE és THER PÉTER (in: *A magyar bencések...* 26–27., 36–43. o.) adatai alapján.

- Iróffy Zsolt Gábor (1927–) 1952–74: gimnáziumi tanár (angol, latin), 1981–89: alperjel, 1989–98: perjel; az iskola irányvonalának mai napig meghatározó személyisége;
- dr. Jordán Emil Sándor (1912–1999) 1951–58: gimnáziumi tanár (angol, hittan), 1966-tól 87-ig a Szociális Intézet alapító igazgatója, 1975–84-ig lelkigyakorlatok szervezője;
- Kerényi Olaf Lajos (1912–1977) 1951–60/62: gimnáziumi tanár (latin);
- Kovács Rafael Imre⁶⁴ (1930–?) 1958–69: gimnáziumi tanár (földrajz, hittan, matematika, történelem);
- dr. Kögl Szeverin János (1914–1994) 1951–68: házgondnok és pénztáros, 1968–69: Szociális Intézet igazgatója;
- Kubovics Egyed Tibor (1921–) 1970–76: kertész;
- Linka Ödön Ernő (1925–) 1971–2: házgondnok, 1974–82: nevelési tanácsadó (*orientador educacional*), 1981–94: Szociális Intézet igazgatója, 1989-től apát;
- Linka Sándor Ervin (1927–) 1987-től házgondnok, 1994-től alperjel;
- Magyar Szervác Gyula (1931–) 1957–70: a gazdasági igazgató segítője, a Szent Gellért Atléta Klub elnöke;
- dr. Rezek Román Sándor (1916–1986) 1966–77: gimnáziumi tanár (francia, hittan, filozófia);
- dr. Sarlós Engelbert Károly (1916–1986) 1951–58: gimnáziumi tanár (matematika);
- Simon Bálint József (1924–1958) 1951–58: gimnáziumi tanár (matematika, fizika); cserkészvezető;
- Sulcz Benedek Árpád Gyula⁶⁵ (?–?) 1962–69: gimnáziumi tanár (hittan, földrajz);
- Szelec Arnold Ferenc (1900–1972) 1951–66: gimnáziumi tanár (földrajz);
- Ther Péter Pál (1931–1994) 1968–69: gimnáziumi tanár (hittan), 1981–2: házgondnok és pénztáros;
- Tóth Veremund Antal (1922–2005)⁶⁶ 1951–62: gimnáziumi tanár (latin, francia, hittan), 1962–81: nevelési tanácsadó, 1987-től az ifjúsági lelkinapok vezetője, 1968–81-ig perjel;
- Tumpek Timót József (1928–2003) 1970–75: műszaki karbantartó;
- Úrdombi Ányos Jenő (1927–2004) 1962–75, 1983–1998: gimnáziumi tanár (történelem, hittan), 1964-től 1975-ig a Xavantes brazil cserkészcsapat parancsnoka;

A magyar bencések tevékenységének elismertségét, a Szent Gellért Kolostor és a Szent Imre Iskola kiváló infrastruktúrájának tényét az is bizonyítja, hogy II. János Pál pápát az 1980. évi braziliai látogatásakor az ő kolostorukban szállásolták el. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy Szent Benedek születésének 1500 éves évfordulója még emlékezetesebb lett a közösség és az intézmény számára.⁶⁷

---

64 1969-ben laicizált.

65 1981-ben a szakramentinus rendbe lépett át.

66 Rövid megemlékezés olvasható Veremund atyáról prof. dr. Faragó Sándor tollából a *Hitvallás* (A Győri Egyházmegye lapja) VI. évfolyam 8. (2005. augusztus) számában, a 4. oldalon.

67 MAGYAR SZERVÁC OSB: *Egy magyar missziós Brazíliában II. Alapítás Nova Santa Rosában*. Tihanyi Bencés Apátság, 1997. 108–112. o., Anuário. Colégio Santo Américo 1982. 8–10. o., TÓTH VEREMUND i. m. 168–169. o.

AZ INTÉZMÉNY FEJLŐDÉSE

Annak ellenére, hogy az első iskolaévet késve kezdték, és emiatt a kezdetben a diákok is inkább más iskolák „nemkívánatos elemei” közül kerültek ki,⁶⁸ hamar népszerűvé vált az intézmény. A diáklétszámok az alábbiak szerint alakultak:⁶⁹

Év	<i>Iróffy Zsolt</i> (2002)	<i>Tóth Veremund</i> (1996)	<i>Ónody Olivér</i> (1992)	<i>Jordán Emil</i> (1981)
1951	117	116*	130	116
1952	274			
1953	359		359	
1954	365			
1955	429		385	
1957			468	
1959			505	
1961	354		334	
1962	454			
1963	546	563	460	600
1964	611			
1965	762		691	
1966	804			
1967			836	
1969			863	
1971			898	
1973			995	
1975			1075	
1981	1180**			
1988			1500	
1994			1700	
1995		1713		
2002	1655***			

* 44 fő az elemi 4 osztályában, 72 pedig a gimnáziumban.

** 480 fő az elemi iskolában, 420 diák az alsó gimnáziumban (*ginásio*) és 280 tanuló a felső gimnáziumban (*colégio*) – Iróffy Zsolt A São Paulo-i Szent Imre Kollégium jelene című rövid írásából (*In: A magyar benecések ... 19. o.*).

*** 240 fő az óvodában, 470 fő az alsó négy osztályban, 590 fő a felső négy osztályban és 355 fő a középiskolában.

68 MAGYAR 1996, 60. o.

69 Az egyes szerzők [IRÓFFY ZSOLT i. m. 7–8., 10. o.; ÓNODY OLIVÉR (1992) i. m. 186. o. – ez utóbbi adatait közölte a fentebb hivatkozott ismertetésben SOMORJAI ÁDÁM (1995) is; TÓTH VEREMUND i. m.

A diáklétszám intenzív növekedése megkövetelte az infrastruktúra állandó fejlesztését. A régi épület adottságairól már fentebb említést tettünk. A Morumbi városnegyedbe való költözéssel, az évek során ott birtokba vett 64.641 négyzetméteres⁷⁰ összterülettel hosszú távra biztosítottak látszik a tágas, parkosított környezet és az épületek szükséges fejlesztésének a lehetősége. Az alapköletétel óta (1960. március 20.)⁷¹ szinte folyamatosan építkeztek, kezdetben egy *Kerekes András* nevű magyar építész-mérnök tervei alapján, amelyeket később megváltoztattak. Az építkezések az alábbi szakaszokban valósultak meg:⁷²

- 1960–65 között az iskola központi épülettömbje és a négyszintes kolostorépület (az alsó két szint ebből is az iskolához tartozik, a felső kettőben pedig a szerzetesek céljai, közös helyiségei és a vendégszobák találhatók) készült el, amelyek magukban foglalnak tantermeket, laboratóriumokat, igazgatási és adminisztrációs irodákat, 500 személyes diákebédlőt, konyhát, mosodát, varrodát, raktárakat, mellékhelyiségeket, stb., a Szent Imre utca aszfaltozása és a telefon bekötése csak 1965-ben történt meg;
- 1966-ban, a szülők segítségével felépült az 1840 négyzetméteres tornacsarnok a szükséges öltözőkkel;
- 1967–68-ban asztalos-, lakatos-, és karbantartó műhelyek épültek;
- 1970-ben a szabadtéri uszoda készült el;
- 1971-ben az élelmezést és egyéb tevékenységet (a konyha és a mosoda működtetése) ellátó (eredetileg Szombathelyről Brazíliába került, magyar) annunciáta nővérek számára készült az a kétemeletes épület, amely a nővérek távozása óta (1990-es évek) más célokat (vendégszobák és az iskolapszichológusok irodái) szolgál. Ugyan ebben az évben készült egy újabb iskolaépület szárny az 5–6. évfolyamos diákok számára;
- 1972-ben az elemi iskola új szárnyal (8 tanteremmel és irodákkal) bővült;
- 1975-ben adták át a 480 fős dísztermet (amelynek befogadó képessége az utóbbi években megvalósított színpadbővítés miatt ma 400 személyesre változott);
- 1971. november 7-én volt a monumentális Szent Benedek Templom alapköletétele.⁷³ Az építkezés 1972–78 között tartott. A templom (hittantermekkel, irodával, fogorvosi rendelővel, tanácsteremmel) elsősorban a kolostor és a plébánia hitéleti és szociális céljait szolgálja, de a diákmiséket, elsőáldozást, bérmlást is ott tartják.
- 1979-ben a 3. és 4. osztályosok külön épülettömbben nyertek elhelyezést;
- 1982–83-ban készült el az alsósok számára egy kisebb tornacsarnok;
- 1986-ban, szintén szülői hozzájárulással egy fedett uszodát adtak át;
- 1994-ben újabb épületszárnyat húztak fel, amelyben főleg rajz, technika (kézimunka), zene és számítástechnika termeket rendeztek be;
- 1996-ban készült egy fedett (sport)játsszótér;

155., 179. o.; JORDÁN EMIL (in: *A magyar bencések ...* 16–17. o.)) adatai nem egyeznek. Azoknál az éveknél, amelyeknél több szerző közöl adatokat, irányadónak Iróffy Zsolt kéziratát tekintjük, mivel ő az alapítástól kezdve folyamatosan az intézményben tevékenykedett.

70 TÓTH VEREMUND i. m. 187. o., ÓNODY OLIVÉR (1992) és MAGYAR SZERVÁC (1996) adatai szerint 61.294 m².

71 ÓNODY OLIVÉR (1992) i. m. 184. o., MAGYAR SZERVÁC (1996) i. m. 133–134. o., TÓTH VEREMUND i. m. 159. o.; IRÓFFY ZSOLT kéziratában 1959. március 20. szerepel.

72 IRÓFFY ZSOLT i. m. 10–11. o., MAGYAR SZERVÁC (1996) i. m. 134–136. o.

73 TÓTH VEREMUND i. m. 163. o.

- 1997-ben szentelték fel azt a különálló kis épületet (*Oratório*), amely diákkápolnaként hittanórák, elmélkedések, lelkigyakorlatok, valamint a szünetekben egy kis elcsendesülés számára szolgál;
- 2002 februárjában adták át azt az új épületszárnyat és játszóteret, amely az óvoda (*Educação Infantil*) céljaira készült.

Több okból is szükség volt erre az újításra: egyrészt a konkurens intézmények is ilyen irányba fejlődtek, másrészt a szülőknek és a gyerekeknek is jobb, ha kezdettől fogva egy megbízható intézménybe járhatnak, és nem kell alávetniük magukat a kétséges kimenetelű felvételi vizsgáknak és intézményváltási nehézségeknek, harmadrészt pedig a „kicsik” jelenléte új színfolt az intézményben, amely így kezdettől fogva saját nevelésű gyermekekkel foglalkozhat.

Az intézmény rendelkezik még egy nagypályás füves, valamint egy kispályás műfüves focipályával, kosár- és röplabda pályával, valamint futópályával, aminek következtében a diákok kimagaslóan évtizedek óta kimagasló eredményekkel szerepelnek a különböző sportversenyeken, diákolimpiákon.

A *koedukált oktatásra* – hiszen az alapítás óta csak fiúkat fogadtak – 1980-tól tért át az intézmény, részben a szülők kérésére (ne kelljen a katasztrofális világvárosi közlekedési állapotok között a lánygyermeket másik intézménybe szállítani a szülőknek), részben a város (és ország) iskolaszervezetének változása miatt (a női szerzetesközösségek a 60-as évektől kezdve fokozatosan szüntették meg az iskoláikat, így a lányok számára egyre nehezebb volt katolikus (szerzetes) nevelő-oktató intézményt találni). A 80-as években a lányok aránya az összes diák egyharmada volt, 2002-ben pedig az 1655 óvodásnak és iskolás diáknak 55%-a fiú, 45%-a lány.⁷⁴

Napjainkban az intézmény tanári kara több mint 130 fős,⁷⁵ az adminisztrációban és egyéb területen további 80 személy dolgozik (nem számítva az ún. „bedolgozó cégek” alkalmazottait – pl. konyha és étterem, takarítás, stb.). A teljes ember nevelése érdekében igen széles a különböző tanórán kívüli tevékenységek kínálata: sport, tánc és mozgáskultúra, képzőművészet, zene. Ez utóbbit az elmúlt 10 évben igen intenzíven és eredményesen fejlesztették. 1995-től szervezték meg az Eszterháza Zeneiskolát (*Escola de Música Eszterháza*), ami napjainkra jelentős sikereket könyvelhet el. Több zenei együttes is működik (diákzenekar, diákkórus, szülők és tanárok kórusa). A zeneiskola gyökerei 1983-ig nyúlnak vissza, amikor Iróffy Zsolt atya megszervezte az iskola első kórusát. A Kodály-módszer alkalmazásával (melynek oktatásához Magyarországról is hívtak vendégprofesszorokat és más iskolák tanárai számára is lehetővé tették a részvételt) számtalan sikert értek el a zenei együttesek és diákok. 1996-ban Magyarországon, Győrben és Pannonhalmán is fellépett a Szent Imre Kórus (*Coral Santo Américo*). 2001-ben, az alapítás 50. évfordulóján az ArtLivre kulturális szervezettel közösen egy

⁷⁴ IRÓFFY ZSOLT i. m. 12–13., 17. o., *A magyar bencések ...* 19. o.

⁷⁵ Hasonlóan a hazai rendszerhez, az egy tárgyat oktató tanárok munkacsoportokba tömörülnek és koordinálják tevékenységüket. A történelemtanárok pl. 1998-ban egy projektet dolgoztak ki, hogy felhívják a kollégák, diákok és szülők figyelmét a történelem oktatás jelentőségére és fontosságára (Dirce Spedo Rodrigues, Monica Lungov Bugelli, Leandro Karnal: Projeto Uma História para o Século XXI. Relatório de Atividades – Történelem a XXI. Századra Projekt. Munkajelentés.).

nemzetközi zongorahangversennyel ünnepeltek, amelyre Magyarországról is hívtak zsűritagokat (dr. Lantos István tanszékvezetőt a Liszt Ferenc Zeneakadémiáról), valamint egy Bartók Minifesztivált is rendeztek, amelynek védnöke Ruppert István győri orgonaművész volt.⁷⁶

A SZENT IMRE ISKOLA JELLEGE ÉS SZOLGÁLTATÁSAI

Mivel szerzetesrendhez tartozó intézményről van szó, a *vallásos jelleget* is hangsúlyozni kell. A lelki tartalmat a tanórák előtti ima, a hittanórák (az elsőáldozásra mindenki felkészül a 4. osztály végére, de a bérálásig nem minden tanuló jut el) és főleg a különböző lelkiségi mozgalmakban való aktív részvétel jelentik (*PAX Mozgalom – Movimento PAX, Fiatalok Találkozása Krisztussal – Encontro de Jovens com Cristo*). Ez utóbbiak a magyarországi katolikus iskolákból ismert lelkigyakorlatok, lelki hétvégék, rekollekciók rendszerét jelentik. 1994-ben Geraldo atya révén jelent meg az iskolában a chilei alapítású *Manquehue Apostoli Mozgalom (Movimento Apostólico Manquehue)*, amelyet egy ötgyermekes chilei házaspár alapított és a bencés lelkiség világban való megélését tűzte ki célul.⁷⁷

Szólni kell még röviden az egyéb szolgáltatásokról. Tanulmányi szempontból nagy jelentősége van az *iskolai könyvtárnak*, amelyet az utóbbi években jelentősen fejlesztettek (új olvasótermek, informatizálás, állománybővítés). A könyvtár az iskola egyik kiváló, több évtizedig ott tanító tanárának (*Assad Arid*, 1994-ben hunyt el) a nevét vette fel. Állománya több, mint 35.000 dokumentum (könyv, folyóirat, CD-ROM, stb.). A könyvtárba gyakran hívnak híres személyeket „író-olvasó” találkozóra, előadások tartására.

Egy korszerű iskola nem nélkülözheti a számítógép és Internet nyújtotta lehetőségeket sem. A 90-es évek elejétől fokozatosan fejlesztették ezt a területet is, és mára jól kiépült informatikai infrastruktúrával állnak a diákok és szülők rendelkezésére (6 számítógép terem és 2 multimédiás tanterem; az iskola honlapján otthonról is elérhető a könyvtár adatbázisa, a tantárgyakhoz kötődő feladatok, személyre szabottan a különböző adatok, öregdiákok adattára – több mint 9000 név –, levelező fórumok, ügyintézés, stb.).

A iskola és a szülők jó és eredményes kapcsolatához járul hozzá az ún. *Szülők és Tanárok Egyesülete (Associação de Pais e Mestres)*, amelynek tagjai aktívan részt vesznek az intézmény szabadidős programjainak szervezésében és lebonyolításában (kirándulások, baráti vacsorák, sport- és kulturális programok), valamint az infrastruktúra fejlesztésében (sportlétesítmények, stb.). 1994-ben egy színes iskolai évkönyvet adtak ki. Ez az egyesület az intézményhez való hosszú távú kötődéshez, az „Alma Mater” szellem meghonosításához segíti a diákokat.

A *nemzetközi kapcsolatok* terén főleg az Egyesült Államokbeli lehetőségek vonzóak a brazil diákok számára. A külföldi tanulmányokat maga az iskola is előmozdítja, de sok szülő is hosszabb-rövidebb időt családotul külföldön tölt, így az ottani tanulmányokat általában beszámítják a brazil tanulmányi időbe.

⁷⁶ Labora, 2001. november-december, 8. évf. 4. sz. 2–5. o.

⁷⁷ Labora, 1995. február, 2. évf. 4. sz. 1–3. o.

Az osztályozásnál a Szent Imre Iskola a brazil oktatásban bevált 10-es rendszert alkalmazza. Az év végi jegy a 4 negyedév (*bimestre*) összes jegyének az átlagából jön ki, azonban az egyes tárgyaknak különböző súlya van, amelyet a heti óraszám határoz meg. A jegyben tizedes törtet is használnak. A 6,0-s átlagot elért tanuló a következő osztályba léphet (a gyengébb tanulóknak egyébként minden pénteken korrepetálás van, míg a 8 fölöttiek bizonyos órák látogatása alól felmentést kapnak, vagy szabadidős foglalkozásokon vehetnek részt). Az iskolai órák 75%-án kötelező a részvétel.⁷⁸

A diákok tanulmányi és egyéb problémáikkal fordulhatnak a *pszichológiai és tanulmányi tanácsadói szolgálatokhoz*, ahol képzett szakemberek személyre szabott segítséget nyújtanak számukra. Az iskola honlapján olvasható több diák „vallomása” arról, hogy a tanácsok segítségével sikerült javítaniuk a teljesítményükön.

ZÁRÓ GONDOLATOK

A brazíliai Szent Imre Iskola alapítása óta eltelt több mint fél évszázad során megvalósított igen sikeres fejlődése, a magas szellemi és tárgyi színvonal következtében folyamatosan tartó népszerűsége mindenképpen ráirányítja a figyelmünket a magyar bencések oktatói, nevelői munkájára, és arra ösztönöz bennünket, hogy tanulmányozzuk iskolaszervező módszerüket. Noha többször hangsúlyoztuk, hogy az alapítók szándéka szerint ez egy kifejezetten a brazil társadalom felső-közép rétege gyermekeinek az oktatását, nevelését célzó intézmény, számtalan magyar vonatkozása miatt a hazai nevelés- és iskolatörténetnek is érdemes számon tartani e művet, így a magyar kultúra egyik külföldi fellegvárának is tekinthető. Az ott tevékenykedő magyar bencés vezetők, tanárok, szerzetesek és magyar származású világi munkatársak megérdemlik a hazai kutatók figyelmét, hiszen sikeres és elismert tevékenységükkel örökre beírták nevüket az egyetemes és magyar neveléstörténetbe.

ATTILA PONGRÁCZ

A BENEDICTINE SCHOOL IN BRAZIL. PRESENT AND PAST OF SZENT IMRE SCHOOL

A significant chapter of Hungarian school-history is connected to the Benedictine order settled in Pannonia in 996. The educating activity of the sons of Saint Benedict, however, has often reached beyond the border of Hungary in the last centuries. Due to the stormy events of the 20th century, they played an extremely significant role in the history of Hungarian culture and education over the borders of the country, especially in the West. The Benedictine monks who settled abroad (in the West) became active members of the local monastic community as well as of the Hungarian colony. One of their remarkable areas of activity is found in South-America, in São Paulo in Brazil. They founded the institution named as Szent Imre School (Colégio Santo Américo), which during its half a century long history has conveyed Hungarian and European Christian values in an attractive way for modern Brazil society.

In the beginning the history of education in Brazil, as well as in Europe, was connected to the Church, more precisely to religious orders. Jesuits established the first schools. Following the Jesuits, Franciscans and other religious orders, the Benedictine order arrived in Brazil in 1560. Hungarian Benedictines have been present in Brazil since 1931. They established elementary and secondary schools similar to the kind

---

78 Colégio Santo Américo. Projeto Educacional (Nevelési Terv). Kéziratként, 1998

they ran in Hungary during the 20th century. First they joined pastoral work among immigrant Hungarian communities, later on they took part also in educational activity meeting the demands of Brazilian society. Hungarian Benedictines in Brazil, besides doing pastoral, educational and scientific activity took up also social and charity activities.

Almost all the Hungarian and later joined Brazilian monks have been taking part in educational work since 1951. The number of students rose from 100 to 1650 by 2002. Infrastructure has been continuously developed, involving modern school-buildings, a park of several hectares, grass and hard courts, two sport halls and open and indoor pools. In February 2002 a new wing and a playground was opened for a kindergarten (Educação Infantil).

Also the range of out-of-class activities on offer is extremely wide: sport, dance, fine arts and music. The latter has been developed rather intensively and successfully in the last 10 years. The so-called Eszterháza Zeneiskola (Eszterháza Music School) was established in 1995. This institution has worked highly successfully. Since it is an institution connected to a monastic order, the religious character has to be emphasized as well. Spiritual content is present in the prayers before classes, in religious classes and mainly in joining different spiritual movements. The educational work of the institution is supplemented by several other services, such as a school-library, the well-built informatics infrastructure, a psychology and educational advisory service and the possibility of studying abroad (USA). The fame of the activity of the Hungarian Benedictines, as well as the outstanding infrastructure of the Szent Gellért Monastery and Szent Imre School is shown by the fact that Pope John Paul II stayed in their monastery while visiting Brazil in 1980.

NAGY MÁRTA

ORTODOX TEMPLOMÉPÍTÉSZET A 18. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON.

Hagyományörzés idegen környezetben.

Az ortodox templomépítészet a jelenlegi Magyarországon nemzeti kisebbségek vallásgyakorlatához kötődik. Az ortodox hitű szerbek, románok, görögök, bolgárok a 14. századtól kezdődően a 20. század első feléig több hullámban érkeztek Magyarországra, a legtöbben I. Lipót császár 1690. évi dekrétumát követően, melyben arra szólította föl a környező népeket, hogy települjenek be a török idők alatt elnéptelenedett országba.¹ A legnagyobb számban szerbek érkeztek,² majd a 18. század elején románok,³ továbbá Makedóniából makedovlachok⁴ és görögök is. A betelepülők az óhazaitól idegen szokásrendszerben, politikai, etnikai, nyelvi, kulturális és vallási közegben találták magukat, az ortodox szerb, görög, román helyett a nyugati keresztény többségi magyar környezetben. A vallásos közeg csak részben tűnt másnak, hiszen a hit tárgya, az alapvető dogmák azonosak, a fő különbség elsősorban a vallásgyakorlás módjában volt. A vallásgyakorlat másságát a többségi környezet nehezen, vagy egyáltalán nem fogadta el, példaként említhető a „nyitott koporsóval történő temetkezés”,⁵ vagy a témánkhoz kapcsolódó bizánci alapokon nyugvó ortodox templomépítkezési forma.

A magyarországi ortodoxok legtöbb templomukat a 18. század folyamán emelték. Ez egyrészt abból adódik, hogy – amint fentebb láttuk – ekkoriban érkeztek a legnagyobb számban az országba, másrészt ekkortól vált lehetségessé számukra, hogy tartós anyagból templomokat építsenek.⁶ Az 1690-ben betelepült szerbek építkezéseit a század első harmadában Vasilije Dimitrijević budai szerb püspök szorgalmazta. Az építőtevékenységet a szerbek szigorúan megszabott keretek között folytathatták. A bécsi ud-

1 FÜVES Ö.: *A magyarországi görög telepések a legújabbkori görög történeti irodalomban.* In *Antik Tanulmányok* 1, 1963, 67.

2 Szerbek betelepüléséről: РУБАЦА, Д.: *О епархију печујско-мохачско-сечујско-сугетској од 1695–1733.* Ср. Карлови. 1922.

3 Misaroş, T.: *Din Istoria Comunităţii Bisericeşti Ortodoxe Române din R/Ungară.* Budapest, 1990., 23, 187 stb.

4 FÜVES 1963, 67.

5 FÜVES Ö.: *A nyitott koporsóval való temetkezés megtiltása 1811-ben.* In *Orvostörténeti Közlemények* 42, 1967, 246.

6 A betelepülést követően a szerbek és a románok gyorsan fatemplomokat húztak föl szerte az országban (Szentendrén, Hajdúságban stb.). A szerbek számára az 1699-es Karlócai békekötést követően vált nyilvánvalóvá, hogy menekülésük végleges letelepedés lesz, így a század első harmadában hozzáfogtak az ideiglenes jelleggel fölhúzott fatemplomok átépítéséhez.

var a század elején a Kollonich Lipót-féle utasítással⁷ kimondta, hogy azoknak a szerbeknek, akik már a török előtt is a birodalom területén éltek nem engedhető meg, hogy tetszésük szerint emeljenek templomokat, az új településeken pedig csak olyan templomok építése engedélyezhető, amelyeket szükség esetén könnyedén át lehet alakítani a katolikus hitűek használatára. A szövegben használt *szükség esetén* megfogalmazás nyilvánvalóan a templomok elnéptelenedésére utalt, ami a szerbek feltételezett hazaköltözése, vagy a többségi magyar környezetbe és egyházba való beolvadása folytán következik majd be. Az utasításban megfogalmazottak természetesen azt jelentették, hogy a betelepülők nem építhettek saját hagyományaiknak megfelelő centrális térfűzésű, kupolás templomot. A felső egyházi vezetés talán nem is báncódott ezen, hiszen a Karlócai Metropóliában Pavle Nenadović metropolita kezdeményezésére ekkoriban kezdett az orosz-ukrán barokk stílus hivatalosan elfogadottá, sőt támogatottá válni.⁸ Az orosz-ukrán barokk felé való fordulást a vezető egyházi körök azzal indokolták, hogy az 1690-es nagy migrációt követően közép-európai viszonyok közé került szerbség fennmaradása csak abban az esetben biztosítható, ha alkalmazkodik új környezetéhez. Ezen alkalmazkodás egyik eszközét a korabeli ortodox ukrán egyházművészet formáinak átvetélésében látták azért, mert az ukrán egyház a hagyományos posztbizánci művészetbe újításként már beolvasztott bizonyos nyugat-európai barokk elemeket.⁹ Ez az elgondolás elsősorban az egyházi festészetre vonatkozott, de a legfelsőbb szerb egyházi irányítás az egyházművészet minden területének – így az építészetnek is –, sőt a teljes kultúrának ilyenfajta megújítását, barokkos „felfrissítését” támogatta.

A 18. században emelt barokk templomok között mégis van egy kivétel, a grábóci monostortemplom, mely bizáncias megjelenésű kupolás épület, sőt középkori szerb hagyományokat is tükröz¹⁰ (1. kép). Ez az épület nem új építésű, 1587-ben már állott itt kőtemplom, melyet a dalmáciai Dragovič-monostorból ide települt szerzetesek emeltek.¹¹ A monostortemplomot többször lerombolták, majd újjáépítették. 1736. február 1-én Makszim, a monostor igumenje, engedélyt kért a régi templom felújítására,¹² de a közösség az engedély birtokában nem templomfelújításba, hanem új templom építésébe fogott oly módon, hogy a liturgikusan még funkcionáló korábbi templom köré kezdték építeni az újat.¹³ 1738-ban a régi templomot elbontották, az újat pedig – torony nélkül – 1741-re be is fejezték.¹⁴

7 Utal rá: МЕДАКОВИЋ, Д.: *Путеси српског барока*. Нолит — Београд, 1971, 185–186.

8 NAGY M., *A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei I. Ikonok, ikonosztázionok*. Debrecen, 1998, 16.

9 ТИМОТИЈЕВИЋ, М.: *Српско барокно сликарство*. Нови Сад, 1996, 72–113.

10 A magyarországi ortodoxok centrális térelosztású kupolás épületet a 19. század folyamán sem emeltek. A 20. században is csak kettőt: a 30-as években a pesti bolgárok, 1996-ban pedig a beloianiszi görögök.

11 ДАВИДОВ Д.: *Споменици Будимске Епархије*, Београд, 1990, 303.

12 ДАВИДОВ 1990, 303.

13 Ez az eljárás lehetővé tette az istentiszteletek folyamatos tartását az építkezések ideje alatt. Úgy tűnik, hogy a régóta fennálló templomok átépítésekor ez nem volt elhanyagolható szempont. A székesfehérvári egyházközség például 1771-ben a kőművesmester, Kerschoffer József számára kikötötte, „hogy az istentisztelet úgy mint most, az építés ideje alatt is benne tartassék”, amit csak úgy lehetett megvalósítani – olvasható az egyházközség 1774. évi leltárában, hogy a mai templom „a régi főle emelve, és teljesen befejezve” legyen. In DEMETER ZS. – GELENCSE J. – LUKÁCS L.: *Palotavárosi emlékek*. Székesfehérvár, 1990, 124–127. Az új templom elkészülte után – mint a grábócinál – elbontották be-

A templom három téregységre tagolódik A legkeletibb egység a félköríves záródású szentély, melyet félkupola és ennél alig magasabb dongaboltozat fed. A szentély külső hármastagolása a háromkaréjos szentélyzáródás reminiscenciája. A második egység a naosz, kicsiny tornyocskával díszített, csegelyeken nyugvó kupola fedi. A naosz északi és déli oldalának – nem karéjos, hanem – szögletes záródású kiöblösödése a szentély karéjával a 14–15. századi moravai építészet háromlevelű lóhere alaprajzára emlékeztet. A naosz nyugati szakasza a dongaboltozattal fedett pronaosz. A hajóhoz nyugatról simuló homlokzati torony nyitott alsó szakasza az exonarthex, mely gyakori eleme a középkori szerb templomépületeknek (Ziča, Mileševo¹⁵).

A templomot nyilvánvalóan a korábbi épület alaprajzi elrendezésének a figyelembevételével emelték. Hasonló térelosztási elvek szerint épültek föl – jórészt 16. századi alapokon – a Fruška Gorában és a Bánatban a 18. században a szerb templomok.¹⁶ E típus legészakibb és legkésőbbi megjelenése a grábóci Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt templom.

A grábóci monostortemplom építése azt mutatja, hogy az építető közösség, amennyiben erre módja van, 150 év múlva, több generáció elteltével is ragaszkodik az őshazai hagyományokhoz.¹⁷ Magyarázható ez a kolostori közösség különlegesen hagyományörző, konzervatív ízlésével, a megvalósítást illetően pedig ügyességükkel. Az egyházköztség mintegy „kerülő úton”, nem építési, hanem felújítási engedély birtokában emelte új, nem a fennálló rendelkezéseknek megfelelő templomát. Feltehetően ez volt az egyedüli módja őshazai hagyományú templom emelésének. Erre enged következtetni például a miskolci görögök esete, akik néhány évtizeddel később, 1794-ben kértek engedélyt a Helytartó Tanácstól nagy méretű, középponti kupolás templom építésére, de a jóváhagyást nem kapták meg.¹⁸

Ezekben az években építik át a meneküléskor sebtében főlhúzott fatemplomokat a szentendrei szerbek: 1741-ben a Preobraženska-templomot,¹⁹ 1754-ben a Blagovešenska-templomot,²⁰ 1759-ben a Požarevačka-templomot,²¹ de ekkoriban (1768) épül

lőle a régít. Felújítási engedély birtokában építették újjá 1792-ben a szentendrei Čiprovačka-templomot is. In ДАВИДОВ, 1990, 365.

14 A templom befejezésének évét megörökítették a templom déli bejárata fölött elhelyezett egyházi szláv nyelvű táblán, mely magyar fordításban így szól: „Az 1587 nyarán épült templom a különböző háborús viszonyok közt leégvén, a templom építése 1736-ban kezdődött a keresztények költségén, 1741-ben fejeződött be torony nélkül. Fő jótévk: Pantelejmon szigeti kapitány, Rakics Simon és János.” In SZILÁGYI M.: *A grábóci szerb ortodox kolostor története*. Szekszárd, 1999, 38.

15 SOMOGYI Á.: *Későbizánci hagyományok a magyarországi pravoszlávok építőművészetében*. In *Építés-és Közlekedéstudományi Közlemények* 1. 1960, 61–94.

16 Például a beoćini, bešenovói, stari jazaki, novi jazaki monostorok templomai. In *Фрушкогорски манастири*. Одр. уредник ЂЕЛИЋ, С., Галерија Српске академије наука и уметности 66. св. Београд, 1990, lapszám nélkül.

17 Érdemes megjegyezni, hogy a templomot – bizánci szokás szerint – falképekkel díszítették. Ezek az 1785-ben al secco eljárással készült alkotások – Andrej Saltist és Franz F. Hofmann kezemunkái – azonban nem a bizánci festői nyelvezet és ikonográfia nyomán, hanem nyugati keresztény megformálásmódban készültek. NAGY M.: *Ortodox falképek Magyarországon*. Budapest, 1994, 61–62.

18 A tervrajz a miskolci Magyar Ortodox Múzeum kiállításán látható. Közl: *A miskolci orthodox templom és sírkertje*. szerk. DOBROSSY I., Miskolc, 2002, 30.

19 ДАВИДОВ 1990, 361.

20 ДАВИДОВ 1990, 363.

21 ДАВИДОВ 1990, 359.

az esztergomi szerb templom²² is. Ezek városias jellegű, impozáns építmények,²³ de megjelenik közöttük a 18. századi magyarországi ortodox templomok másik fajtája is – például az 1746-os építésű Opovačka-templom²⁴ –, mely az egyszerűbb kivitelezésű, kisebb léptékű falusi barokk templomok sorába illeszkedik.

Az épületek tervezőiről, építőiről keveset tudunk. A kevés számú név szerint is ismert építész – az óhazából hívott ikonfestőktől, fafaragóktól eltérően – helybéli, nem ortodox mester, mint Mayerhoffer András,²⁵ Povolni János,²⁶ Jung József vagy Rábl Károly²⁷ és mások.

Szentendrén a Szent Miklós tiszteletére felszentelt templomot Opovačkaként, a Mihály arkangyal tiszteletére felszentelt templomot Požarevačkaként, a Mária elhunytá tiszteletére emelt érseki székesegyházat Beogradskaként ismeri a köznyelv. A templomok azért viselik az óhazai települések (Opovó, Požarevac, Belgrád) nevét, mert egyazon településről érkezett menekülők emelték őket. Az óhazához való ragaszkodás fejeződik ki abban, hogy mindennapi használatukban a templom megnevezésekor nem a titulust, hanem mintegy ragadványnévként a helyiségsnévet használták-használják a mai napig. Az épületeket általában a régi templom mellett építették föl: „*Ова црква сазида на године 1746 а лево од ње стајала стара црква коју смо саградили од дрвета 1692*” (Ez a templom 1746-ban épült, s tőle balra állt a régi, amelyet fából építettünk 1692-ben) – adja hírül a szentendrei Opovačka-templom leltárának egyik feljegyzése²⁸ vagy még gyakrabban fordult elő – a grábócihoz hasonlóan –, hogy az új istenházakat ráépítették a korábbi épületekre, mint a szentendrei Beogradska-²⁹ vagy a székesfehérvári templomot.³⁰ A templomépítés M. Eliade megfogalmazása szerint egyfajta *világalapítás*, melynek eredményeként az egyén és a közösség kikerül a hétköznapi szférából, s minőségileg mássá, szentté lényegül át, a szent hely által pedig ettől fogva a szentség nyilatkozik meg.³¹ Az első templom helye tehát megszentelt hely, alapjai a szentség hordozói, ezért is építették rá az újakat a korábbiakra, vagy a közelükbe.

A helybéli lakosok általában nem nézték jó szemmel, ahol tudták akadályozták az ortodox templomok építését. A székesfehérvári szerbek első, még a török előtti időből való paticstemplomának fatornya megrongálódott, ezért – engedély birtokában – 1723-ban hozzáfogtak új torony építéséhez. „Az építkezést a fehérvári jezsuiták leállí-

22 ДАВИДОВ 1990, 135.

23 Megjegyzendő, hogy a jelenlegi Magyarország területén kéttornyú, háromhajós nagyvárosias templom mindössze egy épült, a pesti görög templom 1792-1801 között Jung József tervei szerint. (Sajnos a II. világháború alatt az egyik tornyát ellőtték és a helyreállítás azóta sem történt meg.) FÜVES Ö.: *A pesti görög templom építéstörténete*. In *Építés-építészettudomány* VII/1-2, 1975.

24 ДАВИДОВ 1990, 367.

25 A pesti szerb és a szentendrei Blagoveštenska-templom építője. In *Egyházi épületek és műtárgyak gondozása*. Szerk. LEVÁRDY F., Budapest, 1971, 132.

26 Az egri rác templom tervezője. In GERGELYFFY A.: *Eger város műemlékei*. (in Heves megye műemlékei), Budapest, 1969, 573.

27 Az 1798-ban épült karcagi templom építői. In NAGY M.: *Görögök a Jászkunságban*. Karcag-Szentest-Kecskemét, 1988, 28. Jung József építette a pesti görög templomot is. In FÜVES Ö.: *A pesti görög templom építéstörténete*. In *Építés-Építészettudomány* VII/1-2, 1975, 153-164.

28 ДАВИДОВ 1990, 367.

29 ДАВИДОВ 1990, 357.

30 DEMETER – GELENCSEI – LUKÁCS 1990, 124.

31 ELIADE, M.: *A szent és a profán*. Budapest, 1987, 15.

tották azzal fenyegetőzve, hogy amennyiben az egyházközség folytatja azt, földig lerombolják a templomot”.³² 1733-ban a jezsuita plébános az új, szilárd anyagú templom építését is leállította, sőt a jezsuita közösség 1756-ban az ellen is tiltakozott, hogy a felépített templomhajóhoz tornyot csatlakoztassanak. A szerb egyházközség azonban a Helytartó Tanácsnál „a pravoszláv metropolita unalmas ismételt kérelmével kieszközölte a kegyelmet és a jogot az épület (a torony) felemelésére”.³³

1765-ben az esztergomi szerbek föl kívánták újítani és toronnyal ellátni 1711-ben emelt templomukat. Kérelmüknek a városi hatóságok nem adtak helyt, ezért a metropolita, Pavle Nenadović a királynőhöz fordult. Mária Terézia 1765. július 17-én kelt dekrétumában kifejti, hogy Esztergom város magisztrátusának ellenkezése a szerbek terveit illetően ellentétes a szerbség Magyarországon érvényben lévő privilégiumaival, ezért az egyházközség kérelmének helyt ad.³⁴

Az ortodoxok templomépítését a helyi hatóságok végül is megakadályozni nem tudták, de késleltetni igen. Jellemző példa az egri rác templom újjáépítése, melynek engedélyezésére az építők 18 évig vártak. Az egri érsek és nyomában a helyi hatóságok hosszú ideig megtiltották a templom beomlott tetejének a helyreállítását, az érsek még a templom harangját is elkoboztatta, miután sikertelen maradt azon kísérlete, hogy unióra készítse az egri ráccokat. A hosszú viszálykodásnak II. József császár 1784. október 17–19-iki egri látogatása vetett véget. A kalapos király a helyszínen győződött meg a düledező templom tarthatatlan helyzetéről és kiadta az engedélyt a templom építésére.³⁵

Jellemző a század közepe táján emelt templomokra, hogy a hatóságok a templom építésekor torony emelését nem engedélyezték, tehát ily módon is meg kívánták különböztetni az ortodox istenházakat a katolikus templomoktól. Az 1741-es építésű szentendrei Preobraženska-templom tornya például csak 1778-ban épült,³⁶ a mohácsi szerb templomot 1752-ben emelték, de tornyot csak a 18. század utolsó harmadában kapott,³⁷ az 1759-es építésű dunaszekcsői templom tornya 1795-ből való,³⁸ sőt, a grábóci templomhoz is csak a hajó felépítését követő huszadik esztendőben, azaz 1761-ben csatlakoztathattak tornyot.³⁹ A tornyok csak a Türelmi Rendelet hatályba lépését követően, rendszerint egyedi kérelmezés nyomán épülhettek meg, de például a hódmezővásárhelyi templom még 1786-ban is csak fatoronnyal készülhetett el.⁴⁰

1781-ben II. József császár kiadta híressé vált Türelmi Rendeletét, mely egyenrangúvá tette a többségi katolikussal a birodalom egyéb vallásait. A Rendelethez fűzött záradék⁴¹ engedélyezte a nem katolikus hitűek számára is a templomépítést, bizonyos

32 Írja levéltári dokumentumokra hivatkozva DEMETER – GELENCSÉR – LUKÁCS 1990, 123.

33 Írja DEMETER – GELENCSÉR – LUKÁCS 1990, 124. korabeli dokumentumok alapján.

34 ДАВИДОВ 1990, 134.

35 GERGELYFFY 1969, 562–570.

36 ДАВИДОВ 1990, 361.

37 VUKOSZLAVLYEV Z.: Új építéstörténeti adatok Baranya megye szerb ortodox templomainak periodizációjához. In *Építés-Építészettudomány* XXIX/3–4, 2001, 272.

38 VUKOSZLAVLYEV 2001, 274.

39 ДАВИДОВ 1990, 305.

40 NAGY M.: *Görög egyházművészeti emlékek Magyarországon/Μνημεια της εκκλησιαστικής τέχνης των Ελλήνων στην Ουγγαρία*, Budapest, 1996, 46.

41 *Magyar Törvénytár* 1901, 179.

megszorításokkal. Ennek megfelelően a felépítendő templomokat nem állíthatták utcáfrontra és nem tervezhették díszes kivitelűre sem, azaz torony és harang nélkül emelhették, s az épületeknek igazodniuk kellett a Birodalomban uralkodó építészeti korstílushoz is.⁴² E szempontok figyelembevételével fogtak neki az építkezéseknek a 18. század utolsó évtizedeiben a szerbek mellett a románok⁴³ és a görögök⁴⁴ is. Templomaikat udvarokban, a nyugati keresztény építőművészet korstílusainak alárendelten az udvari típustervek egyszerűbb változatai szerint építették föl. Ez az Anton Pilgram nyomán meghonosodott templomtípus,⁴⁵ mely a magyar katolikus falusi barokk templomok kedvelt megjelenési formája volt. A toronnyal ellátott, három szakaszra (szentély, hajó, karzat) tagolódó teremtemplomokat barokk (Szentés 1786⁴⁶ /2. kép/, Békés 1788, Karcag 1789⁴⁷), későbarokk (Körösszakál 1788, Zsáka 1791,) vagy copf (Dunaföldvár 1787,⁴⁸ pesti görög 1798,⁴⁹ Eger 1786,⁵⁰ Hódmezővásárhely 1786,⁵¹ Tokaj 1790-es évek stb.) formanyelvén szövegezték meg.

A korabeli dokumentumok arról tanúskodnak, hogy ebben az időszakban a helybeliek már nem tiltakoztak az ortodoxok templomépítkezései ellen. Karcag városa például elismerte a görögök templomépítési igényét, hiszen 1793-ban így fogalmaz a testület: „mi abban, hogy az ezen Helyben lévő Boltos kereskedő Görögök Templomot Toronnyal együtt építsenek, tartván magunkat az ország Törvényeihez, nem ellenkezünk”.⁵² A szentendrei Ciprovačka-templom egyházközsége a budai püspöknek írott beadványában kéri temploma teljes felújításának jóváhagyását. A kérelemhez csatolt mellékletből kiderül, hogy a helybeli Magisztrátus egyetért az új templom építésének sürgős szükségével.⁵³

A pesti görög templom építésének engedélyezése a templomépítések egy másik aspektusára irányítja a figyelmet. A pesti görög-makedovlach közösség hosszú ideig a pesti szerbek templomát látogatta. 1788-ban elhatározták, hogy új templomot építenek, ahol anyanyelvükön miséző papot tarthatnak. A pesti görög egyházközség a budai szerb püspök joghatósága alá tartozott. A szerb püspök, Stefan Stratimirović elutasította a görögök kérelmét, s hasonlóan nyilatkozott a Helytartó Tanács megkeresésére az érsek, Mojsej Putnik is. Az érsek kifejtette, hogy a görögök szabadon gyakorolhatják a vallásukat a szerb templomban is, mert a szertartások azonosak, s a szerb nyelvet is sok görög érti. A szerb nyelvet nem értők idővel megtanulják azt s utódaik már elhagy-

42 MARCZALI H.: *Mária Terézia és kora* (Magyarország története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig 1711–1815. című munkájának reprint kiadása), Budapest, é. n. 394–395.

43 A román templomok építéséről közöl adatokat: MISAROS 1990.

44 A görög templomok építésének adatait közli: NAGY M., 1996.

45 Cs. DOBROVITS D.: *Építkezés a 18. századi Magyarországon (Az uradalmak építészet). Művészettörténeti Füzetek*, Budapest, 1983.

46 A szentesi templomot 1786-ban szentelték fel. In: Szentés. Szerk. NAGY I.: *Magyar városok monográfiája III*, Budapest, 1928, 178.

47 NAGY M.: *Görögök a Jászkunságban*. Karcag–Szentés–Kecskemét, 1988, 24–29.

48 ДАВИДОВ 1990, 312.

49 FÜVES 1975, 164.

50 GERGELYFFY 1969, 570.

51 ДАВИДОВ 1990, 301.

52 Jász-Nagykun-Szolnok megyei Levéltár Jászkun Kerület Közigazgatási iratai. Fasc. 4. No. 2325. A templomépítés engedélyezéséről, valamint a templom építéséről: NAGY M., 1988.

53 DAVIDOV D.: *A szentendrei szerb ortodox templomok*. Szentendre, 2005, 83.

ják atyáik nyelvét és teljesen elszerbeseznek, úgy mint ez más városokban történik.”⁵⁴ A Helytartó Tanács vizsgálóbiztost jelölt ki a helyzet tisztázására, aki jelentésében csodálkozását fejezte ki, hogy miért támasztanak nehézséget egy 179 családból és 620 lélekből álló közösségnek, hogy saját nyelvén tartandó liturgia végzésére templomot építsen.⁵⁵ A vizsgálat eredményeképpen a püspök ismételt ellenkezése ellenére a Helytartó Tanács 1789. november 27-én kiadta az engedélyt a templom építésére.⁵⁶

A történet jóval túlmutat önmagán. Jelzi egyrészt, hogy a nemzeti önazonosság megtartásának másik eszköze volt az anyanyelv használata, amire a görög közösség – az anyanyelvű liturgia bevezetésével kapcsolatosan – ösztönösen érzett rá. Rávilágít az eset a vallás és anyanyelv – mint a nemzeti identitás megőrzésének két tartópillére – szoros kapcsolatára. Mutatja továbbá a kívülről egységesnek tűnő ortodox diaszpórán belüli ellentéteket, – a hitsorsosok rovására vívott küzdelmet – a nemzeti identitás megőrzéséért. Nyilvánvaló a történetből az is, hogy a többségi környezet – föllépve a görögök saját hittestvérei ellen is – képviselte a görögök jogos igényét.

Az ortodox templomépületek látszólag nem különböznek a katolikusok számára főlhúzott falusi kortársaitól. A figyelmes szemlélő számára azonban elárulják építetőik kilétét. Ilyen a templomok szigorú keleti tájolása.⁵⁷ Az épületeknek van egy torony alatti nyugati főbejárata, továbbá egy déli mellékkapuja. Utóbbin jártak be a férfiak a hajónak számukra fönntartott szakaszába. Azt, hogy ennek milyen fontos szerepet tulajdonítottak, mutatja az 1711-ben emelt esztergomi szerb templom, melyet 1767–68-ban újjitottak föl és a liturgikus szempontból fontos déli mellékkaput ekkor létesítették.⁵⁸

Ezek az általános keleti keresztény sajátosságon túl a szerbek templomai olyan elemekkel is rendelkeznek, amelyek a görög és a román templomoknak nem sajátjai. Ilyen a homlokzati torony nyitott alsó szakasza, a külső előcsarnok, az exonarthex (Szentendre Preobraženska-templom, Majs /3. kép/ stb.). Előfordult, hogy a későbbiekben az exonarthexek északi és déli nyílását befalazták (Berecsény, Dunaszerdahely, Siklóson stb.).

Szerb templomokon figyelhető meg a szentély falának külső hármasság, szögletes záródású tagolása is (például Hódmezővásárhelyen /4. kép/), ami a háromkaréjos szentélyzáródás utánzása és sajátja a moravai építészetnek is (például a grábóci szentélyfal tagozódása). Ezek a karéjok rejtették – az északi – a prothezist, – a déli – a diakonikont.⁵⁹

A középkori triconchás szentélyzáródás másik formájának utánérzése figyelhető meg a szentendrei Beogradska- és Čiprovačka-templomokon: a hajó az északi és a déli oldalon egy-egy kosárisvas záródású apszisidommal bővül ki, melyek a szentély félköríves apszisával az athoszi háromkaréjos szentély reminiscenciái, de jellemzik a mora-

54 Idézi az iratot FÜVES 1975, 156.

55 Idézi az iratot FÜVES 1975, 157.

56 Száma: 45027, In FÜVES 1975, 158.

57 Innen ered a korabeli dokumentumokban az ortodox templomok „napkeleti”-ként történő megnevezése.

58 ДАВИДОВ 1990, 134.

59 Ezeknek a téregységeknek, főképpen a prothezisnek a liturgiában volt szerepük. A prothezisben kapott helyet a proskomídia, az előkészületi asztal, melyen a mise bevezető részében a pap a szent adományokat előkészítette és elhelyezte. A diakonikonban tárolták a szent edényeket és a papi ruhákat. In *Az orthodox kereszténység*. Szerk. D. Dr. BERKI F., Budapest, 1975, 272.

vai építészetet is (5. kép). Az északi és a déli térbővületekben a kántorszékeket helyezték el. Ugyanennek az igénynek a kielégítését szolgálta egy egyszerűbb, az alaprajz által determináltan a külsőben is megnyilvánuló megoldás: a szegedi (6. a., b. kép) vagy a mohácsi, majsi, szőregi templombhajók az északi és a déli oldalon a szentély előtt egy-egy szögletes záródású apszisidommal bővülnek ki. Ezek a térbővületek ott vannak a dunaszekcsői templomnál is, de a külsőben nem, csak a belsőben láthatók.

A magyarországi ortodox diaszpórát különböző nemzetiségek alkották. A diaszpóra kifelé – a vallásgyakorlás azonos módja, a bizánci alapokon nyugvó kultúra hasonlósága következtében – a többségi nyugati keresztény közeggel szemben egységesnek tűnt. A közösségen belül, egymás közt azonban őrizték nemzeti jegyeiket, ennek megnyilvánulása a szerb templomok exonarthex, háromlevelű lóhere alaprajza, szentélyének hármas tagolódása. Ezen sajátosságok a korabeli görög vagy román templomokon nem figyelhetők meg.

A templombelsőben az architektúrának szintén vannak olyan elemei, amelyek keleti hagyományúak. A betelepülő románok által a 18. század elején emelt fatemplomok a Hajdúságban, Biharban a 80-as évekig fennállottak.⁶⁰ Boltozások reminiscenciái a század utolsó évtizedeiben kővé átépített templomok teknőboltozatai, példaként említhető a vekerdi templom fából összelapolt teknőboltozata (7. kép). A hagyomány olyan erősnek bizonyult, hogy Körösszegapátiban, Körösszakálban⁶¹ a vakolt mennyezetet is teknőboltozatszerűen képezték ki.

A bizánci hagyományú kupolás templom építésének az igénye természetesen ebben az időszakban is fölmerült az építtető ortodoxokban. Monumentális kupolás, középponti térelosztású templom építéséről álmodtak a miskolci görögök, de az épületnek csak az 1794-ben elkészített tervrajza őrződött meg,⁶² az építésére az engedélyt nem kapták meg. A szerb építtetők Székesfehérvárott más megoldást választottak, hogy az épületet közelítsék az óhazai hagyományú templomaikhoz. 1780-ban⁶³ az egytornyos, nyeregteővel borított, félkör alakú szentéllyel záródó barokk stílusú teremtemplom földeme alá három álkupolát rejtettek,⁶⁴ így a „a földem kialakítása a későbizánci hármas, tető alá rejtett kupolás templomok típusához kapcsolja”⁶⁵ az épületet.⁶⁶ Arra utal ez, hogy nagyon erős volt a ragaszkodás az óhazai hagyományokhoz.

A templombelső a bizánci, későbizánci templomokban különböző téregységek (szentély, naosz, pronaosz, narthex/exonarthex) egymásba fűzéséből tevődik össze. A tértagolás ezen módját megőrizték hazai nem bizánci architektúrájú ortodox templomaink is. Ezekben a napkeleti templomokban azonban a téregységeket architektúráisan nem

60 A darvasi román templom még a 19. század elején is állott. In MISAROS, 1990, 117–118.

61 Sőt még a 19. századi építésű kétegyházi templom vakolt teknőboltozatos mennyezete is őrzi ezt a hagyományt. Az 1808-as építésű (ДАВИДОВ 1990, 316.) illocskai szerb templom – a magyarországi emléktanyában egyedülálló – kazettás teknőboltozata szintén a korábban e helyen álló fatemplom reminiscenciája (közli: NAGY M.: *Ortodox falképek Magyarországon*. Budapest, 1994, 72.).

62 Lásd a 18. lábjegyzetben írottakat.

63 SOMOGYI 1960, 86.

64 SOMOGYI 1960, 89.

65 SOMOGYI 1960, 89.

66 Talán már ekkor tervezte az egyházközség, hogy kifestteti majd a templomot, s a kupolák voltak igazán alkalmasak a bizánci falképciklusok elhelyezésére, melyekkel 1771–72-ben díszítették a belsőt. In NAGY M.: *Ortodox...* 1994, 45.

képezték ki, csupán szimbolikusan jelennek meg. Ilyenek a protheziszt és a diakonikont helyettesítő, a szentély falába mélyített fülkék (Dunaszekcsőn, Hódmezővásárhelyen, sőt már Grábócon is).

Más templomokban (Székesfehérvárott,⁶⁷ Békésen, Karcagon stb.) ezek a falfülkék tovább egyszerűsödnek, vakablakká változnak. Fontosak voltak, még ilyen csökevényes formában is, mert a liturgiában szerepet játszottak, elsősorban a prothezisz. A diakonikon már kevésbé volt fontos és ez a téregység idővel el is tűnt, még vakablak formájában sem őrződött meg.⁶⁸ Kivételt jelent e tekintetben az egri rác templom apszisa, melyben architektúráisan kiképzett, ajtóval ellátott önálló téregységként jelenik meg a prothezisz és a diakonikon. Ezeket a helyi építész, Povolni János nyilvánvalóan az ortodox közösség intenciói alapján tervezte.

Bizonyos téregységek a belsőben minden egyes templomban mégis architektúráisan kialakítva különülnek el. A szentély tere, a szolea egy lépcsőfokkal magasabb, mint a naosz tere, vagyis a szentély azonos padlószintű a pronaossal.

A bizánci templomban a férfiak tartózkodási helyét, a naoszt a nők tartózkodási helyétől, a pronaosztól kőfal választotta el.⁶⁹ Ennek példája a már csak a pillérfők magasságáig fölnyúló, egy ajtónyílással és egy-egy ablaknyílással áttört válaszfal a grábóci templomban. Ritka kivétel a békési – már nem bizánci architektúrájú – teremtemplomban a két téregységet tagoló kőfal a karzat alatt, egy ajtónyílással és kétoldalt egy-egy ablaknyílással áttörve⁷⁰ (8. kép).

A pronaoszt elrekesztő kőfal reminiscenciája az egri templom fából készült magas elválasztója. A magyarországi ortodox templomok többségében azonban csak fa mellvéd (Vekerd, Eger, Miskolc stb.) választja el a naoszt a pronaosztól, de például Sombereken, Körösszakállban kőből építették meg.⁷¹

A fentiekből kiviláglik a magyarországi ortodox templomépítkezéseket jellemző két fő tendencia. A többségi környezet részéről az építkezések hivatalos engedélyezése egyrészt, másrészt megszorítása. Utóbbi szándék elsősorban arra irányult, hogy a betelepülő idegenek igazodjanak a helyi építészeti környezethez. Az építető kisebbségek ugyanakkor igyekeztek megőrizni a lehető legtöbbet az óhazai hagyományokból. Az első irányzatban az ortodox nemzetiségek beolvasztásának, a másodikban e kisebbségek azon akarata tükröződik, hogy megtartsák vallásukat, ami a kisebbségi sorsban nemzeti létük egyik tartópillére.⁷² E kettősség jegyében épültek föl az ortodox templomok a 18. században. Az épületek egyrészt igazodtak a helyi nyugati keresztény temp-

67 SOMOGYI 1960, 90.

68 A két téregység fontosságára utal, hogy az 1802-ben József nádor orosz származású felesége, Anna Pavlovna számára klasszicista stílusban építtetett ürömi sírkápolnában a prothezisz és a diakonikon is önálló téregységként került kialakításra.

69 A két téregység szigorú elkülönülésében a fellazulás a 17. századtól vált gyakorivá. In SOMOGYI 1960, 80.

70 NAGY M.: *Hagyományos elemek a magyarországi ortodoxok templomépítészetében*. In *Posztbizánci Közlemények* I. Szerk. NAGY M., Debrecen, 1994, 35.

71 A 19. századi építésű kétegyházi templomban is kő mellvéd rekeszti el a naoszt a pronaosztól. Mint fentebb láttuk ez a templom architektúrájában számos archaikus elemet őriz.

72 HORVÁTH E.: *Magyar–görög bibliográfia*. *Magyar–Görög Tanulmányok* 12, Budapest, 1940, 13. A Szerző kifejti, hogy a diaszpórában élő görög közösségek fennmaradásának a záloga az óhazai vallás és az anyanyelv megtartása. Ez a megállapítás érvényes természetesen minden diaszpórában élő kisebbségre.

lomépítói stílushoz, de a „nyugati barokk architektúra a belsőben a bizánci kereszténység téregységeiben”⁷³ ötvöződött, vagyis kialakításra kerültek a templombelsőben a keleti liturgia tartásához szükséges – jórészt szimbolikus – terek. Sőt, a liturgikus terek kiképzése olykor a külsőben is megnyilvánult.

Azt látjuk, hogy az építetők az idegen architektúrába elsősorban azokat az óhazai elemeket vitték be, amelyek a templom igényeik szerinti működtetéséhez, keleti liturgia tartásához, a vallás gyakorlásához elengedhetetlenek voltak, ami az óhazai vallás, ezáltal nemzeti önazonosságuk megtartását segítette elő. A 18. században emelt napkeleti istenházak tehát még nyugatias megjelenésükben is hosszú időn keresztül szolgálták az építető kisebbségek nemzeti létükben való fennmaradását.

MÁRTA NAGY

ORTHODOX CHURCH-BUILDING IN 18th CENTURY HUNGARY

Orthodox church-building in Hungary reflects two parallel intentions. On the one hand the majority environment officially authorized church-building activities, on the other hand these activities were at the same time restricted. The latter intention aimed at making settling foreign communities adopt to local architectural environment. However, the church-building minority communities tried to preserve their old traditions to the most possible extent. The first tendency reveals the intention of assimilating Orthodox minority communities, while the second reflects the wish of the minority community to preserve their religion, at the same time being the supporting-pillar of their national identity. During the 18th century Orthodox churches were built reflecting these two parallel tendencies. The buildings were on the one hand conformed to local Western Christian church-building traditions, on the other hand the church interior was adjusted to the traditions of Eastern liturgy.

It may be stated that Orthodox minority communities in Hungary built their churches in the foreign architectural environment in a way that they also included elements needed to follow their traditional Eastern liturgy, which at the same time contributed to preserve their national identity.

---

73 VUKOSZLAVLYEV 2001 287.

1. Szent Mihály arkangyal temploma. Grábóc, 1741.
(A fényképeket készítette Dömötör Mihály)

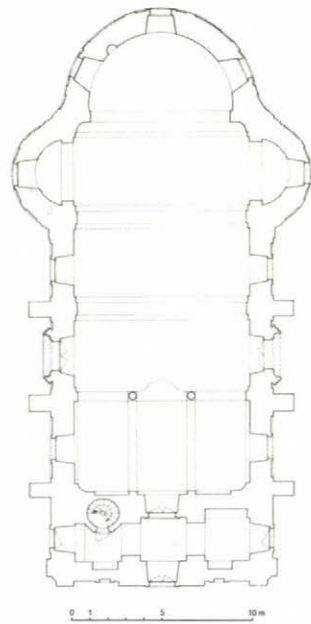
2. Szent Miklós temploma. Szentes, 1786.

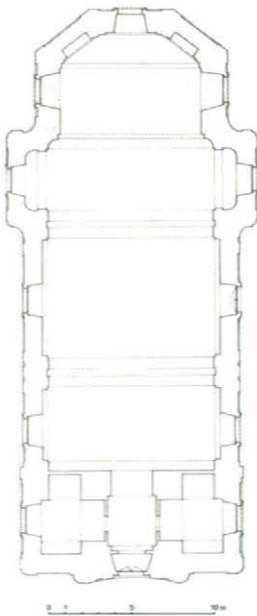
3. Szent Paraszkeva-templom. Majs, 1781.

4. Isten Anyja születése-templom.
Hódmezővásárhely, 1786.

5. Beogradska-székesegyház.
Szentendre, 1764.

6a. Szent Miklós temploma.
Szeged, 1778.

6b. Szent Miklós temploma.
Szeged, 1778

7. Szent Mihály és Gábor arkangyalok temploma.
Vekerde, 18. század vége

8. Isten Anyja születése-templom. Békés, 1788.

KLAMÁR SÁRA

„ÉNNEKEM MINDEGY, HOGY MONDJAM, MAGYAR VAGYOK,
IL' JA DA KAŽEM JA SAM HRVAT”¹

Vallási és nemzeti identitás összefüggései a szerémségi Maradékon

Maradékot először 1498-ban említik lakott helyként a krusedoli (Krušedol) kolostor oklevelében. Később 1571-ben, majd 1702-ben, Beškával együtt 1736–37-ben. Ekkor, tisztán szerbek lakta telep. A szerbek újabb hulláma 1788-ban költözött a faluba, a törökkel folytatott háborúk következménye folytán. Ekkor Szerbiából 191 lakos érkezett.²

A lakosság számbeli változásai 1869 óta követhetők. Ennek előtte csak töredékes adatok állnak rendelkezésre. A település 1734-ben 57 háztartásból állt, 1791-ben már 89-et írnak össze 648 lakossal. A 19. század elején, először a falu történetében, az otthonok száma 100 fölé emelkedik. 1808-ban 727 lakosa van a falunak.

A legtöbb fruška gorai³ település lakossága a világháborúk alatt csökkent, ám ez a tendencia Maradékot nem érintette. A csökkenés 1931-ben kezdődött és az 1953-as népszámlálás után is folytatódott. Maradék lakosságának legdinamikusabb növekedése 1880 és 1890 között figyelhető meg. Ez a „mezőgazdasági termelés intenzívebbé válásának és a németek és magyarok kolonizációjának köszönhető.”⁴

Az utóbbi 40 évben 42 család települt be a faluba Boszniából, Zvornik és Šehović környékéről. Ebben az időszakban már a migrációs ráta negatív tendenciát mutat. Az 1961 és 1971 közötti összeírások azt mutatják, hogy Maradékra 323 lakos költözött és 648 hagyta el. Ez a kiköltözés elsősorban egyénekre vonatkozik és nem családokra. Munkahely létesítése Újvidéken, Ingyián, Ópazován (Stara Pazova) azt eredményezi, hogy az ott dolgozó egyének ott alapítanak családot is.⁵

A korcsoportok struktúrája aggodalomra ad okot, ugyanis a korcsoportok aránya bizonyos előnytelen tendenciákat jelez. A fiatalok 0–19 év (27%) kevesebben vannak, mint a 45–59 évesek (28,4%), ami negatív hatással lesz az összlakosság elöregedésére.

Az etnikai összetételt tekintve az 1980-as években a szerbek a lakosság 45,6%-át (1029 fő), a magyarok 32,4%-át (731 fő) teszik ki. A nemzeti hovatartozást illetően a harmadik helyen a horvátok állnak 9,9%-al, ez 223 főt jelent. A lakosság többi része más

1 Vagy hogy mondjam, én horvát vagyok.

2 DAVIDOVIĆ, R. 1988. 178.

3 A Tarcal hegy mai hivatalos neve.

4 DAVIDOVIĆ, R. 1988. 178.

5 DAVIDOVIĆ, R. 1988. 179.

nemzetek és nemzetiségek tagja, és mindössze 1%. A többség eltartott 52,4%, míg az aktív lakosság 877 fő 40,7%. Kevés a személyi jövedelemmel rendelkezők száma 6,9% ez 149 fő. Ez a nagyfokú előregedés következménye.

A falunak 14 utcája van és mindegyiket aszfalt burkolat fedi. A fő utca jobb és bal oldalán sorakoznak a fontosabb középületek: a templomokon kívül a községháza, posta, könyvtár, boltok, egészségügyi rendelő, gyógyszertár, korcsmák és kávézók. A kommunális ellátottság igen jó: mindegyik háztartás rendelkezik elektromos árammal, az utcán van közvilágítás és a legtöbb háztartásban van vezetékes víz. Saját posta is működik. Az egészségházban van általános orvos, aki mindennap rendel, van fogorvos és kiegészítő egészségügyi személyzet.

Az első iskola 1826-ban nyílt meg. A Branko Radičević általános iskolába mintegy 200 gyermek jár, és harminc pedagógus tanít. A magyart, mint környezeti nyelvet tanulják a tanulók. Az 1970-es években az anyanyelvi oktatás a magyar gyermekek számára megszűnt, így fakultatív órák keretében, hittanon tanulnak kicsit magasabb szinten magyarul (főképp nyelvtant, irodalmat és történelmet).⁶ Középiskolába a közeli nagyobb városokba járnak a gyerekek, így Újvidékre, Ópazovára és Ingyiára.

A katolikus magyar lakosok képviselői 1894-ben a Beškán vendégeskedő református püspökhöz fordultak, hogy adjon engedélyt arra, hogy a beškai lelkész időnként magyarul prédikáljon nekik. A püspök elutasította őket azzal, hogy ez nemkívánt konfliktust okozhat a katolikus egyházzal. 1898-ban ezért 24 család, majd még hetvenen tértek át a református vallásra. Még azév őszén belekezdtek az imaház építésébe, ahol azután a gyermekek oktatása folyt. A katolikus egyház a hívek visszaszerzésére három jezsuitát küldött a faluba, de sikertelenül próbálkoztak.⁷

Az ortodox templomot Szent Szávának szentelték. Az ikonosztázt 1777-ben szentelték fel. A katolikus templom titulusa Szent Anna. A legfiatalabb a református templom. Több társadalmi szervezet is működik: Partizán Sportegyesület, Partizán Futball Klub, Fruškogorac Vadász Egyesület, Önkéntes Tűzoltó Egyesület az Egység Művelődési Egyesület és a Petőfi Sándor Magyar Művelődési Egyesület.

Érdekes a térbeli elkülönülést, mint a társas kapcsolatok egyik megnyilvánulását, a telepítéstől kezdve vizsgálni. A falu alapvetően kétpólusos elrendezésű volt a 19. század végéig: a domboldalon megtelepedett szerbek ott emeltek templomot maguknak, és a temetőjük is ott fekszik pár utcányira. A központ a völgyben volt és van ma is. A később beköltöző katolikus magyarok és horvátok a falu alacsonyabb részeire, és a másik domboldalon állították fel a maguk szakrális köztéri emlékeit. Ma sem csak az utcák megnevezésében érhető tetten a hajdani elhatárolódás. A Kertész utcát rendre „Magyar utca” –ként emlegették az adatközlők, és valóban magyarok lakják, a szemközti dombra felfutó utcát pedig „Szerb utca”-ként. Az átmenetet a reformátusok képezik, annak ellenére, hogy nem újonnan beköltöző családokról van szó. Ők ugyanis a templomukat a katolikusokéval szemben emelték, a temetőjük viszont közvetlenül a pravoszlávoké mellett van. A magyar közösség nagyobbik fele református, kb. 450 fő, a kisebbik fele katolikus kb. 180 fő. A legújabb átrendeződés oka a boszniai, majd később koszovói menekültek megérkezése a 20. század végén. Őket sokáig nem engedték be a faluba. A település peremén laktak. Néhány éve azonban elkezdtek állami támogatással megvásárolni az üres házakat. A

6 RAFFAI J. – PAPP Á. – TERBÓCS A. é. n. 35.

7 *Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza*, CD: *Maradék falu története*.

szerbek lakta utcákba nem, csak a magyarok és horvátok közé költöztek be. Az óslakos szerbek ugyanis összefogtak, és nem adták el a házakat nekik, sőt, a magyarokat is figyelmeztették, hogy ugyanígy tegyenek. A menekültek nem egyszerre, hanem hullámokban érkeztek. A mentalitásbeli különbségeken kívül – és ne felejtjük a felfordulást, amit pl. egy határbeli kút megmérgezésével vagy a teljes dinnye termés tönkretételével okoztak – miért is fogadták be olyan nehezen őket a maradékiak (ez a folyamat még ma is tart, pedig már lassan tizenöt éve együtt kell élniük)? A helyiek rossz szemmel nézik, hogy a menekültek nem vallásosak, vagy legalább is nem járnak templomba. Hogy ez miért olyan nagy bűn? Az egyházak helyi szervezőerejére kell gondolnunk.

Az értelmiségi réteg szinte teljesen hiányzik a faluból. Helyben csak óvoda és elemi iskola van. A posta és a helyi közösség működik (ez anyakönyvvezetőt és adminisztrátorokat jelent), egészségügyi nővér van, az orvos kijár. A bankot nemrég bezárták. A hivatalnoki réteg tehát nagyon vékony, pedig az ő viselkedésük is lehetne irányadó. A gazdasági ágak közül a mezőgazdaság a domináns, a lakosság 80%-a ezzel foglalkozik. Ipari létesítmények nincsenek. Davidović adatai szerint⁸ nyolc kisiparos van: pék, cukrász, vulkanizőr, szíjgyártó, autómechanikus, hentes, és három fémestergályos. Mindezek következtében a lelkipásztorok jelentik a falu elitjét, a tanult embereket, a követendő példát, és nagy szerepet vállalnak a közösség összetartásában. Ökumenikus istentiszteleteket tartanak, nagyobb ünnepeikre meghívják egymást. A közös istentiszteletekkel összefogó erővé tették azt, ami más esetben elválasztja a híveket. A másik elfogadását megkönnyítette, hogy bepillantást nyertek egymás hitébe, felfedezték a hasonlóságokat és a különbözőségeket. Azáltal, hogy eljárnak egymás templomába, elismerik a másik vallás hitelességét. K. F.: „Mer a szerb hit meg a katolikus tiszta egyformák. Tiszta egyformák. A miatyánkot épp úgy imádkozzák, mint mink. Hiszekegyet szintén. Üdvözlégy Mária szintén. Jó, kicsit orosz, hát űk a szlávok...” A másik számára szent tehát nekik is az, így a kognitív térszerkezet a lakosok fejében nagyjából megegyezik, de ebbe most nem mennék bele. Ez tulajdonképpen az egyházak kísérlete arra, hogy a mindennapi életben részt vegyenek és összetartsák a faluközösséget. Mert normális körülmények között a külön templom, külön mise elválasztja a híveket egymástól, holott az élet más szegmenseiben bizonyos problémákat együtt kell megoldaniuk.⁹ Maradékon tehát a lelkipásztorok egyfajta viselkedési mintát adnak az embereknek, amit azok (sokszor jobb híján) követnek. A tekintély megőrzése nemcsak az elit hiánya miatt volt sikeres. A reformátusokra ez különösen igaz. Az ő lelkészük rengeteget tett a faluért. Pályázati pénzekből és segélyekből építette újjá a templomot és a lelki gyakorlatos házat, és a híveknek is rendszeresen juttatott segílyt. A hittanórák keretében zajló nyelvoktatáshoz tankönyveket, és, hogy a fiatalok kedvüket ne veszítsék, ifjúsági regényeket szerzett be. Munkásságáról a falu többi lakója is elismeréssel beszélt. Az építkezésben a katolikus magyarok is segítettek, mondván, hogy talán az ő gyerekeik és unokáik is ott fognak játszani, tanulni. K. F.: „Itt élünk mink is. Én máma segíték teneked, te holnap énekedem.”

A településen tehát három nemzethez tartozó emberek élnek együtt. Mindenkinek megvan a maga hagyományvilága, szokásai, vallása. Legalább is első pillantásra úgy tűnik. Amint azonban közelebb hajol a kutató, rögtön akad néhány szemet szűrő furcsaság. Miért válaszol az édesapja magyarul feltett kérdéseire a hatéves kisfiú következe-

8 DAVIDOVIĆ, R. 1988. 178.

9 SZTANKÓ P. 2003. 274. „Az etnikai különbségeket mindenekelőtt épp a vallás hordozza.”

sen szerbül? És ez miért nem zavarja az apát? Miért jár egy katolikus horvát asszony a magyar nyelvű református istentiszteletre? Hogy lehet az, hogy a helyi szerb emberek pontosan megértik, miről van szó, amikor a beszélgetés magyarul folyik, sőt, olykor be is kapcsolódnak, persze a saját nyelvükön. És hogy az adatközlő maga református, a szülei katolikusok, a lánya pedig pravoszláv hitű?

Ezek a jelenségek nemcsak a szakemberek érdeklődését keltik fel, hanem az átlagemberét is, de ő csupán megjegyzi, mint érdekességet, esetleg tovább is adja. Nem merül fel benne, hogy a miértekre választ keressen, és talán eszközei sincsenek hozzá. Az adott állapot rögzítése és a konzekvenciák levonása a kutatók feladata. A faluban hatalmas segítséget jelentett a kezdetekben, hogy a lelkész az istentiszteleten kihirdette, kik vagyunk, miért jöttünk. Sok magyarázkodástól kímélt így meg minket. A hír gyorsan terjedt, és ha nem is számítottak rá, hogy betoppanunk, mégsem érte őket annyira váratlanul. Ez nem csak a magyar lakosságra érvényes. Természetesen a szerbek is tudtak rólunk. A falut járva nem egyszer megszólítottak minket az utcán, érdeklődtek, éppen mi járatban vagyunk, hová igyekszünk. Az egyik gazda közölte, hogy ő nem tud magyarul, de nagyon örül, hogy ott vagyunk, és okvetlen menjünk be a szomszédjához, mert ő beszéli a nyelvünket.

A Szerémségben folyó kutatásról ezidáig kevés publikáció született,¹⁰ de néhányan a kutatók közül már második alkalommal kaptunk meghívót az interetnikus kapcsolatok témakörével foglalkozó aradi nemzetközi konferenciára.

KI VAGYOK ÉN? ÉS KI VAGY TE?

Az egyénnek szüksége van rá, hogy valahová tartozzon, és ezt úgy éri el, hogy magához nagyon hasonló embereket keres, és megpróbál azonosulni. Ez tulajdonképpen a sikeres társadalmi alkalmazkodást jelenti, de semmiképpen sem behódolást.¹¹

Úgy tűnik, a maradéki magyarok is alapvetően kétféleképp határozzák meg identitásukat. Az egyik módszer: valakihez képest. Ez minden esetben elhatárolódást is jelent. Ilyenkor nem azt a kérdést veszik alapul, hogy „ki vagyok én?”, hanem, hogy „ki nem vagyok?”, esetleg ki nem lehetek.

Az önmeghatározás másik módja, amikor a viszonyítási pont az én, és itt a kérdés már az, hogy „ki vagyok én?”. Az énrendszer igen összetett, sok szegmense lehet.¹² Ez a gondolat sokkal tágabb megfogalmazást eredményez, mint az első. Itt már olyasmit is a sajátjának vall, amitől az első esetben világosan elhatárolódik. A személyes én alapja az egyéni életrajz¹³ és a szociális identitás. Egyedi jellemzőket hordoz. Nem meglepő, hogy az én bemutatása elvont fogalmakkal nagy nehézségeket okoz. Ilyen fogalmak például vallás és nemzettudat.

A tanulmányban az identitásnak csak ez a két szegmense a vizsgálat tárgya, valamint az ezekből fakadó konfliktusok egyének közt és egy személyen belül. Vajon való-

10 KLAMÁR Z. 2002. 157–167.

11 ARONSON, E. 2002. 57.

12 PATAKI F. 1987. 22.

13 TENGELYI L. 1998. 15. „Az értelmezés másik útját a »narratív identitás« járja. *Hogy kik is vagyunk, életünk történetéből derül ki* – ez a gondolat fejeződik ki az említett elméletben.”

ban mérhető az etnicitás és a vallásosság?¹⁴ A megkérdezettek zöme maga sem tudja, esetleg nem is akarja eldönteni, tulajdonképpen melyik nációhoz tartozik. Ez általában szimpátia kérdése: melyik nemzethez érzi magát közelebb? Meg kell jegyezni, itt szó sincs az önmegtagadásról.¹⁵ A vallási identitás meghatározása már sokkal egyértelműbb, bár itt is akadnak kivételek.

A maradékiak első helyen a faluközösséghez való tartozást tartják számon mind a maguk, mind a másik meghatározásánál. Nem ritka, hogy a nemzetiséget valamelyik felekezethez való tartozással jelölik meg.¹⁶

Sem a magyarok, sem a horvátok nem valamiféle súlyos, orvoslásra szoruló problémaként élék meg¹⁷ kisebbségi létüket, hanem ugyanolyan adottságként, mint a bőrvagy hajszín. A legtöbb előzetes elképzelés a kutatás eredményeiről ezen a ponton bukkant meg: nem kísérlék meg a kitörést, mivel nem érzik fenyegetve magukat.

MI ÉS ŐK – CSOPORTIDENTITÁS

A két csoport megkülönböztetése során nem beszélhetünk egyértelmű sztereotipizálásról, csupán attribúcióról. Ez annyit tesz, hogy cselekedetei alapján ítélik meg a másikat, de a viselkedése okait kutatva mindig a származásához, ilyen vagy olyan nációhoz, valláshoz tartozó felmenőikhez jutnak végül.¹⁸

A nemzeti hovatartozás meghatározásában az első lépés a szerbektől való megkülönböztetés. Másképp viszonyul azonban egy maradéki magyar a helyi szerbekhez, az ismeretlen tömeghez, ami az államot jelenti és megint másképp a menekültekhez.

A helyi szerb lakosokat sokszor emlegetik így az adatközlők „a mi szerbjeink”, „ezek a mieink itt”, akik szinte külön népcsoport, szemben az ismeretlenekkel, az állammal. Mivel egymással különösebb problémájuk soha nem akadt, mindig a „többi szerbek” tűntek bajkeverőknek, akik egymás ellen lázítják a nemzetiségeket, háborúznak, elnyomják őket. Elválasztják a helyieket a saját kibocsátó közösségüktől.¹⁹ Ebben az értelemben tehát bizonyos szinten saját csoportnak tekintik őket, hiszen jól ismerik, bíznak bennük, ellentétben „a többi szerbek”-kel.²⁰ A határozott különbségtételt indokolja, hogy a helyiek nem egy alkalommal kiálltak a magyarság mellett, sajátjaikkal szemben. Köztudott dolog, hogy a menekültek megérkezésükkor megpróbálták megbolygatni a falu békéjét. Többször az itt élők fejéhez vágják, hogy milyen hazafiak, hogy nem enge-

14 KEMÉNYFI R. 2000. 38–42. a szerző szerint az etnicitás a fogalom állandó változása miatt nem mérhető, a vallásosság viszont az.

15 ALLPORT W. G. 1999. 69.

16 SZTANKÓ P. 2003. 274. „Legáltalánosabb értelemben a »román« szó az »ortodox«, a »magyar« pedig a »református« szinonimája. Nem ritka a vallási hovatartozásra célzó kérdésre adott »magyar« vagy »román« válasz, mint ahogy a nemzetiséget is gyakran a két felekezethez való tartozással jelölik meg.” Esetünkben azonban óvatosan kell fogalmazniuk a falusiaknak, hiszen a két nemzeti alapú egyház mellett ott a katolikus vallás, melynek hívei lehetnek magyarok vagy horvátok.

17 CSEPELI Gy. 2003. 19. „Valójában arról van szó, hogy a három fő társadalmi tökéttípus, a politika, a gazdaság és a kultúra tökéttípusa tekintetében a kisebbségnek kevesebbje van.”

18 ARONSON, E. 2002. 309.

19 BODÓ J. 1996. 37.

20 ALLPORT W. G. 1999. 60. Amit az ember már jól ismer, hiába látja a rossz oldalait, elkezdti értékékként kezelni, így fokozatosan megszereti azt.

dik őket beköltözni a faluba, a magyarokat meg még védik is. Ezzel csak annyit értek el, hogy az óslakosok még jobban szeparálódtak tőlük, és még manapság sem hajlandók közösséget vállalni velük.

A másik kirívó eset, amikor híre járt, hogy Šešelj vajda náluk akar beszédet mondani, nem engedték tovább a bekötőúttól. K. J. így emlékszik az akkor történetekre: „Ezek a mi szerbjeink nem engedték be őket. Nem bírtak begyünni. Kimentek a köröszthön, öt-hat ember, kombájnnal. És senki a faluba! Mondták: mink a mi népünket nem adjuk! Szépen e’ múlt. Sok helyen cirkusz volt, de itt nem. Itt a szerb emberek nem engedték be őket.” Természetesen nyilvánosságot nem kapott az ügy, a sajtó hallgatott. Egyik részről sem volt kíváncsi, hogy kitudódjon. Nyílt konfliktust nem akart a falu a hatalommal, az pedig mélyen hallgatott, hogy a hazafiak bitorlókat védelmeznék.

A horvátoktól való elhatárolódás már nem ennyire éles. Talán azért, mert ők olvadtak legjobban össze a magyarsággal. Katolikusok lévén a velük való házasság sokkal régebb óta elfogadott, mint a szerbekkel. Nem mindenki tesz már különbséget az egy felekezeten belül lévők közt, és szinte minden katolikus családban volt a másik nációból származó a felmenők között. K. F. szerint „Tiszta magyar Maradikon nincsen. Nincsen. Azt én garantálom, hogy nincsen. Csak teszi magát, hogy én, én tiszta magyar vagyok! De nem! Mind össze van ez mán keverve. Főleg mink, ugye? Hát katolikusok, tudod!” Természetesen számon tartják, ki-kicsoda, és azt is, kik voltak a szülei. Mégis érzékelhető, hogy több a közös vonás, mint a szerbekkel, akik más nemzet, más vallás. A horvátok ugyanúgy kisebbségben élnek, és ezt ugyanolyan természetesnek veszik, mint a magyarok.

Ezek után nagyon is természetes dolognak tűnik, hogy a magyarság bizonyos csoportjait sem érzik a sajátjuknak. Két ilyen kategória a bácskai magyarok, és a magyarországiak. Bizonyos fokú attribúcióról itt is beszélhetünk: ennek oka ezúttal természetesen nem a más nemzethez tartozás, hanem a környezet különbözősége.²¹ A megnevezésben is különbséget tesznek. Az előbbieket legtöbbször csak bácskaiként említi, akik igen bosszantóak és hangosak a piacon. K. J.: „A bácskai asszonyokká’ mikó beszélünk, ők másképp beszélnek, mint mink. Mondják is mindég, hogy mink olyan sok szerbet beledobunk. De hát ők bácskaiak. Ott a’ra fönt az úgy van, itt meg emígy. Ők sokan vannak. Vannak sokat maguk közt. Mink meg a szerbjeinke’, no.”

A másik probléma az, hogy az ország északi részén, a határ mellett élő magyarok gyakran felelősségre vonják a szerémségieket magyarságuk feltételezett elhanyagolása miatt. Márpedig ez igen nagy sértésnek számít, főleg, ha a vallásos életet is belekeverik. K. F.: „Azok mondják, hogy hát milyen magyarok vagytok, horvát mise van. Hát minálunk így van. Nem bírunk válogatni. Én csak azt mondom nekik mindig, Szerbiába’ vagyunk, kisézen van. Ez nem Magyarország. Mink kisebbség vagyunk, osztakkó muszáj vagyunk hallgatni. Nem bírunk mink most itt Srembe’²² kajabá’ni, hogy mink magyarok vagyunk. Bírunk mink itt a házunkná’ megmondani, de kimegyünk az utcára, köll mondani: Dobar dan!²³ E’megyünk az üzletbe, köll mondani: Dobar dan! S ez így van.”

Magyarnak általában, mindenféle jelző nélkül csak a Magyarországon élő, ott születet és állampolgársággal rendelkező embereket hívják. Valamiféle közösséget vállalnak velük, de a különbségeket hangsúlyozzák. K. J.: „Mások. Másképp beszélnek, mint

21 ARONSON, E. 2002. 309.

22 Szerémségben.

23 Jó napot!

mink. Sokkal másképp, mink az emberemmel voltunk párszor. Más szavakat használnak. Példájú a kácsára azt mondják, réce. Nem is tudtam először, hogy mit mondanak... meg erre a nájlón kötőre is, hogy otthonka. Hát én aztat nem tudtam. Jajj, de bajba voltam vele...”

Nemcsak a nyelvhasználatban mutatkoznak azonban eltérések, hanem mentalitás-ban is. Az adatközlők többsége értetlenkedve, mintegy furcsaságként emelte ki a konfliktushelyzetekben jelentkező szimptomát: a „magyarok” sokkal hamarabb és hevesebben reagálnak, mintha nem gondolnák át a dolgot. B. M.: „Csak mingyá kiabálnak. Nem is kérdezik, hogy lehet-e aztat szépen másképp. Csak neki a másiknak. Lehet, hogy mink megszoktuk, hogy hallgatni köll, meg gondókozni. Ugye? De űk nem.” Az efféle ismeretek egy része a televízióból, más része pedig személyes találkozásokról, esetleg magyarországi út során szerzett tapasztalatokból fakad. E három közül az elsőként említett nem tekinthető forrásnak, csupán befolyásoló tényezőnek.

Itt kell megemlíteni, hogy a távoli rokonság nagy része általában „bácskai” vagy „magyar”. A velük való kapcsolattartás nehézkes. A posta túl lassú, az utazást nyáron a parasztember nem engedheti meg magának, télen kényelmetlen és veszélyes. A megoldás kétféle: ez egyik, ha a telefonhasználatot részesítik előnyben. A másik, ha a családtagok hazajönnek évente egy-két alkalommal. Mindkét forma gyakori.

Ha a vallási identitást vesszük górcső alá, a maradéki magyarságot kell két részre bontanunk. A reformátusok és a katolikusok másképpen élik meg és ítélik meg a nemzethez való tartozást. Előbbiek anyanyelvükhöz, utóbbiak vallásukhoz ragaszkodtak annak idején. A kutatónak nem tisztje eldönteni, melyik út a helyes.

Ma mindkét fél magyarnak, vallásosnak tartja magát. Református gyermekek között éppúgy akad, aki nem beszél a magyart, mint a katolikusok között. P. A.: „Magyar gyerek az, attú, hogy nem beszél. Hát nem lehet az más. Apja, anyja magyar, mitű lenne ű szerb vagy horvát?” És valóban: „Nincs olyan társadalma a Földnek, ahol a gyereket ne a szülők csoportjába sorolnák.”²⁴

ÉN ÉS Ő – SZEMÉLYES IDENTITÁSTIS

Ha az egyén kisebbségi helyzetben él, esetében inkább csoportidentitásról beszélhetünk. Ez nyomon követhető önértékelésében és a másik (esetleg harmadik) fél megítélésében. Ilyenkor alakulnak ki bizonyos sztereotípiák a másiktól.²⁵ A személyes életvitelben felfedezhetők a kompenzáció, esetleg a versengés elemei. Utóbbi, az identitás-érvényesítési törekvés magyar részről a faluban nyíltan nem érhető tetten.

A kompenzációra jó példa K. F. beszámolója: „No a szerbek nem vallásos népek. Azok nem vallásosak. Vannak egyesek, akik mennek a templomba, hogy is tudjam megmondani, mikó mondják, hogy svečari smo.”²⁶ Akkó mennek. Vannak, akik mennek, de átlagaba nem mennek. Én mentem mindig. Én mentem minden vasárnap. Mi men-

24 ALLPORT W. G. 1999. 62.

25 ARONSON, E. 2002. 307. „A sztereotípiák önmagában persze nem mindig sértő. De meg kell jegyez-nünk, hogy a sztereotipizálás akkor is fájdalmas lehet annak, akire irányul, ha az ilyen minősítés semlegesnek vagy éppen pozitívnak látszik.”

26 A családi védőszent ünnepe a svečar.

tünk. A család. Én mentem mindig, és megyek, amíg csak bírok majd!” Ebből kitűnik, valami általa birtokolt univerzális érénynek a másikon hűjét érzi.

Mégis, esetünkben amikor az ember saját magát veszi alapul, és ehhez viszonyítva beszél a másikon, igen gyakran vállal közösséget vele. A legtöbb adatközlő egyes házasságból származik, így nem szívesen dönt egyik vagy másik fél javára. K. F.: „Az én anyám horvát volt. Úgyhogy anyám beszélt hozzám horvátul. Mink akkor mondtuk: horvátul, ma úgy mondják, szerbül. Akkor az apám magyarul. Ennekem éppen olyan mindegy, hogy mondjam, magyar vagyok, il' ja da kažem ja sam Hrvat, ja sam Mađar. Én átvezethetem, kako hoćeš. Kako hoćeš da bude dobro. Így van.”²⁷

A vallási identitással megint könnyebb a helyzet. Itt a kereszteleés után az ember pontosan tudja, hová tartozik. Ráadásul a háromból két felekezet nemzeti, ez újabb segítséget jelent. A vallási identitás lehet kifejezője az etnikus-kulturális identitásnak, és konfliktusforrása lehet az interetnikus kapcsolatoknak, de nem azonosítható egyértelműen a hit belső megélésével.²⁸ A katolikusoknál megfigyelhető, hogy hasonló közösséget vállalnak a horvátokkal, mint a reformátusokkal. Előbbivel felekezeti, utóbbival nemzetiségi alapon.

A reformátusok más helyzetben vannak. A szerbekon kívül, akik itt is világosan elkülönülnek a többiekől, ők azok a faluban, akik nemzeti egyházhoz tartoznak. Ez azt eredményezi, hogy rangsort állítanak fel vallási és nemzeti identitás közt. A tapasztalat szerint először magyarok, utána, mondhatni ebből következően reformátusok.

Hogy az önmeghatározás milyen akadályokba ütközik, konkrét példa nélkül nehéz lenne szemléltetni. Egy családon belül nem ritka a két nációhoz tartozók együttélése. Még az sem, hogy két vallást „tartanak”. Az alábbiakban azonban egy olyan családról lesz szó, amelyhez három nemzetiségű és háromféle vallású emberek tartoznak. Mindenki megtartja a saját szokásait, hűseit és szentjeit, de megismeri a másikat, és, hogy bántódás ne essék, tiszteletben tartja azt. Ha az ember együtt él valakivel, akit szeret – ha csak azért is, mert az unokái édesapja – megtanulja elfogadni úgy, ahogy van.

Az identitáselemek integrációja itt akár fizikai értelemben is megfogható. És itt nem csupán egymás mellett élő, szeparált elemekről van szó, hanem beépített identitásmintákról is.²⁹ Így tehát nem csak az egyént, az ő nézeteit, meggyőződéseit fogadják be, hanem egy szöveget a másik kultúrájából.

Talán itt érdemes szót ejteni a vonatkoztatási csoport fogalmáról,³⁰ mely esetünkben a családot fedi. Vallási, nemzeti öntudatot félretéve mindenki megtiszteli a másik ünnepeét azzal, hogy meglátogatja őt. Együtt vannak mindkét karácsonykor, húsvétkor, szüzekon.

A szűkebb család, akikkel beszélni tudtam, ma is egy fedél alatt élnek. A nagymama, a középső lánya, a veje, és a kisebbik lányuk éppen költözöfélben.

A nagymama horvát felmenő ellenére magyarnak vallja magát. Édesapja egyes házasságból származott, de „magyar érzelmű volt”. Így négy gyermeke horvátul, illetve

27 Ennekem éppen olyan mindegy, hogy mondjam, magyar vagyok, vagy hogy azt mondjam, én horvát vagyok, én magyar vagyok. Én átvezetem, ahogy akarod. Ahogy akarod, hogy jó legyen. Így van.”

28 PAPP R. 2003. 73.

29 PATAKI F. 1987. 43. „E mintákat nem a magános egyén alkotja; azok a kollektív tapasztalás, a kollektív identitásalkotás és mintaszövegtermékei, s mint ilyenek a társadalom szellemi életének, kulturális objektívációinak szerves részét alkotják.”

30 ALLPORT W. G. 1999. 70.

szerbül csak az iskolában tanult meg. Katolikus magyar lányként egy horvát emberhez ment hozzá. Ebből a házasságból három leány születet. Egyikük, a legfiatalabb Horvátországba ment férjhez. A legidősebb, aki egy szerb emberhez ment hozzá, még beszél magyarul, a középső megérti, de nem tud válaszolni. Az egymáshoz való viszonyukat fessegető kérdésekre egyszerű választ adott: „Tudod, szeretem én mindet. Az unokáimat, a kis dédunokáimat! Hat kis dédunokám van, hét unokám. Mindet szeretem! Itt is ugye lett két kislány. Most nem izélhetem, hogy vidd ide, kereszteld meg. Ahova a férje tartozik, ugye? A gyerekek mind ott lettek. Azé is muszáj volt nekik átköröszölködni. Az elsőnek is, meg most ennek is. Mert hát a református hitbe' nincsen körösz.”

A középső lány felfogása igen érdekes. Egy református magyar emberhez ment hozzá. Két lányuk született, közülük az idősebb még érti a magyart, a kisebbik már nem. Ők reformátusok, mint az édesapjuk. Mindketten szerb férfit választottak, így át kellett keresztelkedniük a pravoszláv vallásba, mivel templomi esküvőt akartak. Anyjuk jugoszláv nemzetiségűnek mondja magát. Nem mintha nem tudná, hogy ez egy megkonstruált identitás, de nem akar dönten. Vegyes házasságból származik, abban is él, és lányait is így adta férjhez. Ragaszkodik a családi békéhez, nem tűr meg semmiféle melldöngetést.

Bár ő maga katolikus, a férjével jár istentiszteletre, mert így ítéli helyesnek. Az énekes könyv segítségével gyönyörűen énekel, mint mondja, ha látja a szöveget egyszerűen megy az egész. Pedig magyar iskolába soha nem járt, nem tanult magyarul írni-olvasni. A heti bibliaóráknak is lelkes látogatója. Megegyezett a lelkész feleségével, hogy ők nyugodtan beszéljenek magyarul, megérti, ha pedig ő szeretne mondani valamit, azt úgyis van, aki lefordítsa. Bár ez általában szükségtelen.

Az interjú alatt is szerbül beszélt, míg jómagam magyarul tettem fel a kérdéseimet. Jobbára a kisebbik lánya esküvőjéről és lakodalmáról mesélt. Elmondta, hogy mivel a fiú szerb, a kikérés szerb szokás szerint zajlott, a szertartás pedig pravoszláv templomban. Nem a faluban, mert a helyi popa nem egyezett bele a házasságba. Nem volt hajlandó „átkeresztelni” a lányt. Ez gyakran megesik, de a közeli kolostor apátja mindig szívesen vállalja a szertartást. A lakodalmat a két család külön szervezte meg, nehogy valami probléma adódjon. Ahogy ő fogalmazott: „Ovi moji mađari, znaš? Mi ne volimo tu muziku... pa znaš!”³¹ Ez a mondat akár önmeghatározás is lehetett volna, ha nem szerbül hangzik el. Édesanyja itt először és utoljára szólt bele a beszélgetésbe: „Tudod, mit? Mégis azért ugye most ottand ugye szerbek? Az más izé, meg mi. A másíknál egybe volt. Mer mégis ugye az szerb hitű, de ide valósiak. Ez meg ugye boszanac.”³² Űk mán itt születtek, de az apja, meg az öregapja... tudod. Így volt ez jó a zene miatt is, meg a nóta miatt is, meg minden miatt.”

A vő természetesen magyarnak vallja magát, ez soha nem vetett fel benne kérdéseket. A feleségét azonban többször pirongatta játékosan: „Hát jugoslovenka olyan nincs is! Hát már nincsen Jugoszlávia! Hogy gondolsz ország nélkül te jugoslovenka lenni?” Az évődés mindig csak pár mondat erejéig tartott, és sosem vette komolyan egyik fél sem.

A férj nagyon is megérti, miért mondja ezt felesége. „Tudod, ű horvát is, meg magyar is. Most mitű lenne jobban ez, mint amaz? De egyszerre meg a kettő ugye... azt se

31 „Ezek az én magyarjaim, tudod? Mi nem szeretjük azt a zenét, azt a... hát tudod!”

32 Boszniai szerb.

lehet.” Valójában nem várja el a feleségétől, hogy döntsön. Egy homogén közösségben élő ember számára talán meghökkentő lehet, hogy valaki nem tudja eldönteni, melyik nációhoz tartozik, de a faluban ez nem ritkaság.

A rokonság körében mindig általános derűtséget okoz, ha a karácsonyi ünnepekre terelődik a szó. Náluk ez két hónapos ünnep. P. A.: „A névnapom az első, ugye? Hát azt megtartjuk együtt. A szerb Sveti Nikola, az a vejemnek krsna slava,³³ a védszentje neki. Akkor utána gyün a mi karácsonyunk, a mi újévünk. Akkor az ű karácsonyuk, aprószentek, az ű újévük. Akkó három királyok, és így... fárasztó ám!”

Arra a kérdésre, hogy a lányai milyen nemzetiségűek, csak annyit mondott, ők már férjhez mentek. Az arcára tanácstalanság ült ki, a vállát vonogatta, hiszen a saját gyermekeiről van szó, és pontos válasz nincsen. Eddig valószínűleg nem is gondolkodott ilyesmin, most pedig már nincsen jelentősége, hiszen a pravoszláv nemzeti egyház. Az ő gyerekeik már csak a szerbet tanulják meg, és természetesen pravoszláv hitre nevelik őket.

A kiköltözőfélben levő kisebbik lánytól hasonló válaszokat kaptam, mint az apjától, és mélyebb beszélgetésre sem idő, sem alkalom nem adódott. Ő nem beszél, de már nem is igazán ért magyarul. Az esküvő miatti jókívánságoknak megörült, és mielőtt az édesanyja segítőkészen lefordította volna neki, sietett elmondani: „To još razumem!”³⁴

A család nagy része tehát nem tudja, és nem is akarja eldönteni, ki is ő valójában. Vagy legalábbis ehhez nem érzi elengedhetetlenül szükségesnek a nemzeti hovatartozás pontos meghatározását sem ő maga, sem a környezete. Az elsődleges azonosulási csoport esetükben a család,³⁵ így az etnikai alapú megkülönböztetés háttérbe szorul.³⁶

EGYÜTT VAGY EGYMÁS MELLETT?

Több etnikum folyamatos együttélése során kölcsönösen elfogadott szabályrendszer jön létre, amely meghatározza a sajátos kapcsolatrendszer működését.³⁷ A társadalomban lévő etnikai kapcsolatokat a szocializmus alatt tudatosan építették. A meglévő konfliktusokat eltitkolták a nyilvánosság elől.³⁸ Ezt úgy oldották meg, hogy nem volt az országban sem szerb, sem magyar, sem horvát, sem más nemzetiségű polgár, csak jugoszlávok. Testvérek.

Ezt a kategóriát azonban jó ideig senki sem vette komolyan, még hivatalból sem. A mindennapi életben csupán az élcélődés tárgya lett. A konfliktusok, amennyiben voltak, ettől függetlenül mindenütt megmaradtak. Az érdekessége az, hogy nem lett vége a rendszerrel együtt. Valamilyen szinten a köztudatban maradt, és amikor szükség van

33 A krsna slava a névnap tulajdonképpen. Az egyént keresztelekor annak a szentnek az oltalmába ajánlják, akinek a nevét kapja.

34 „Ezt még értem!”

35 LÁZÁR G. 1996. 23.

36 RÖDER, A. 1998. 9. A helyzet tehát fordított, mint a szerző által vizsgált területen: az egyént azért fogadják el, mert családtag, lehet bármilyen náció szülőtte, nem pedig azért, mert a saját etnikumból való, így megengedhető a családba kerülése.

37 BAKÓ B. 2003. 9. A szerző szerint ez a szabályrendszer minden etnikum által befolyásolt lehet. Nem tér ki olyan problémákra, mint kisebbség, többségi kisebbség.

38 BODÓ J. 1996.31.

rá, ma is előveszik.³⁹ Azt a szerepet, amit az előző rendszer szánt a fogalomnak, paradox módon mára tudta csak betölteni.

Szorosan az identitásválasztáshoz kötődve felvetődik a kérdés: a felekezeti különbségeket vajon a közös kultúrához való tartozás, vagy a faluközösségbe való tartozás oldja fel inkább?⁴⁰ Mindkettő. A kutató elvárna, hogy az adott helyzetben a falu lakói bizonyos rangsort állítanak fel magukban nemzeti- és vallási identitást illetően. Úgy tűnik, ez nem így történt. A maradékiak nem érzik szükségét, hogy megtegyék. Nem lenne ugyanis praktikus. Mindenkinek jobb, ha a másikat a faluközösség tagjaként kezelheti, mert mi alapján tegyen különbséget? Náció? Vallás? És ha a lánya magyar létére szerbhez, horváthoz ment? Az unokák? Mindenképp meg kéne válnia valamitől, amit igenis sajátjának tekint. Összefügg-e egyáltalán a magyar nemzeti identitás a vallással? A falubeliek szerint: nem kell ahhoz feltétlenül reformátusnak lenni, hogy magyarnak vallhassa magát az ember.⁴¹

Ingeborg Weber-Kellermann szerint az együttélés, az egyik és másik csoport közös munkáját, közös ünnepeit és közösen megélt történelmét jelenti.⁴² Vajon az egymás mellett élés is? A falusi élet minden esetben megkívánja ezt a szoros együttműködést?⁴³

AZ ENYÉM, A TIÉD ÉS A MIÉNK

Mivel a közösség igen kicsi, mindenki ismer mindenkit, ezért az emberélet fordulóihoz kötődő templomi szertartásokon is nagyrészt osztoznak.

Harminc-negyven éve még nem engedték a szülők, hogy vegyes házasságok kötessenek, ez ma már természetes. K. F.: „Az én időmbe’ ez nem volt. Én az én feleségemmel 56-ba’ kerültük össze. Akkó nem volt. Hogy e’hitták a szerb legények a magyar lányokat táncba’, az volt, de hogy nősültek volna, az nem. Mondták, hogy ne menjé’ hozzá, mert a gyerek nem lesz katolikus. De azért történt. No azután. Azután majd mind jobban és jobban.” Ha református katolikussal házasodik, a gyermekeket megegyezés szerint keresztelik egyik vagy másik hitre (általában az apáéra). Nem jellemző, hogy saját hitüket a házasságra lépéskor letennék.

Természetesen a szerbekkel való házasodás is gyakori, és itt egészen más szabályok érvényesek. K. J.: „Most példájú ha szerbhő’ mén férjhő’ református kislán, azt körörsztöni köll, mer az nincs elismerve. Megkörörsztölik űk po svoji.”⁴⁴ Akkó mikó katolikus kislán megy, e’viszi a papírokat és az el van ismerve” Az ezekből a házasságokból születő gyermekek általában a pravoszláv egyház követői lesznek, de keresztelőjükön a család református, és/vagy katolikus tagjai is megjelennek, jelezvén, hogy a gyermek

39 ld. Feljebb: „Hogy gondolsz ország nélkül te jugoslovenka lenni?”

40 PAPP R. 2003. 47.

41 A szerbekre ez ilyen formában nem igaz, mivel az ő egyházuk nemzeti alapú.

42 WEBER-KELLERMANN, I. 1978. 11. „Die einen – und die Anderen: das bedeutet gemeinsame Arbeit, gemeinsame Feste und auch gemeinsam erlebte Geschichte;” Az „egyesek és mások” talán pontosabb kifejezés lehet.

43 SCHENK, A. 1992. 128. A szomszédság fogalmát a szerző úgy definiálja, mint az adott közösség szociális struktúrájának egy részét.

44 „Sajátjuk szerint”

életének részesei kívánnak lenni. K. A.: „Minden házba’, de minden házba’ van katolikus a reformátusokná. Meg má’ majdnem minden házba’ van vagy szerb menyecske, vagy szerb vejő. Ilyen a világ. Micsináj? A mienk is e’ment szerbhön, most agyonü-sük? Micsinájunk vele? Meg sok izbeglicát⁴⁵ is e’vettek mán a mieink. Meg űk is a mieinket. Hát mán tíz éve itt vannak. Tíz éve mán. Augusztus ötödike volt. Akkó gyüttek.” Mintha ezt a gondolatmenetet folytatta volna E. V.: „Itt mán rendes se magyar nincs, se rendes horvát nincs, ez mán mind keverék!” Ez a mondat sokszor elhangzott az interjú készítése során. A maradékiak számára ez a gondolat segít kialakítani az áhított közös identitást, amely a falubeliek sajátja, összefogja őket, így véd a külső támadások ellen: állam, szerb tömeg. Érdekes, hogy egymástól várják a biztonságot.

A vegyes házasságokban megszokott dolog volt régen, hogy a gyermekek mindkét nyelvet megtanulják. Ez hozzá tartozott a családi béke megőrzéséhez. K. F.: „Uvek smo mešali.⁴⁶ Ha anyám szólt hozzám horvátú, én válaszótam magyarú, vagy fordítva. Mindig. Mióta én tudom. Én ahogy megtanútam beszéni magyarú, tán úgy is horvátú. Mink így nevelödtünk, meg a mieinket is így. Meg most az onokám, mondom neki, hozd ide azt, mondja: hozom deda!”⁴⁷

A szerbekkel való házasodás azonban három igen fontos kérdést vet fel. Az egyik: nevezhetjük-e érvényesülési stratégiának? Ha valaki a többségi nemzet egy tagjával házasodik, tudván, hogy milyen kötelezettségeket vállal, és, hogy gyermekei feltehetően e nemzet kultúrájába szocializálódnak majd, az lehet tudatos döntés eredménye? Vagy egyszerűen a saját és utódai boldogulását keresi az egyén? Az interjúk tanúsága szerint erről szó sincsen. A magyarázat az „összezárság”, együtt nevelkedés.

A második kérdés az asszimiláció mértéke. A kutatónak úgy tűnhet, a falu magyarsága a nyelv-, és identitásváltás utolsó fázisában van. A kép azonban hamis. Az arányok évtizedek óta minimális változást mutatnak. Mindig is voltak, akik nem tartották fontosnak, hogy gyermekük ismerje a magyar nyelvet, kultúrát, és ma is vannak olyan szerb családok, akik, ha nem is tökéletesen, de beszélnek a magyart. Sőt, nem túlzás azt mondani, hogy a helyi szerbek, néhány kivételtől eltekintve, mind megértik azt.

Az utolsó kérdés az, hogy a menekültekkel való házasodás milyen visszhangot kelt a faluban. Úgy tűnik, a helyi szerbek nem veszik jó néven, sőt, a falusiak állítása szerint közülük még senki nem is lépett frigyre „egyik gyütte’ se”.

Persze mivel a magyarság általában mindkét nyelvet tökéletesen beszéli – vagy, ha valamelyiket akcentussal, az sajnos a magyar – nem mindig egyértelmű még a házasulandó feleknek sem, hogy vegyes házasságról van szó. K. F.: „Ugye a kisebbik fiam Novi Sadon dolgozott, hát megismerkedett a menyemmel. Má’ az anyakönyvvezető előtt vótak, ott ugye kérdezik: nacionalitetet, hát mongya, magyar. Erre a menyem, az horvát, odanézett, hát Josip, aszongya, te magyar vagy, nekem meg nem is mondd? Hát, mongya erre, hogy nem kérdezted mi vagyok. Megkérdezte, hogy azé’ még hozzám gyüssz? Még évekig nevelték aztán, a gyerekeknek is e’meséték.”

A faluban, mivel igen apró, minden haláleset közösségi esemény is. Hogy ilyenkor mit tesz meg a lakosság, és mit nem, az természetesen nem az elhunyt vallási hovatár-

45 „menekültet”

46 „Mindig kevertük.”

47 „nagyapa”

tozásától függ, hanem hogy szomszéd, barát, rokon volt-e. Háztól temetnek, a virrasztás és a búcsúztató szokása még élénken él.

Gyakran saját hagyományait hagyják el azzal, hogy a más felekezetűeket meghívják. A szerb virrasztáson például nem szokás énekelni, hangosan beszélni. Mégis: látják a másikonál, és ők maguk ugyan nem gyakorolják, de a meghívottól elvárják, hogy saját hite szerint tisztelegjen a halott emléke előtt. K. J.: „Meg vótunk hívva, hogy éneköljünk horvátú a szerb virrasztáson, vagy pedig a búcsúztatót éneköljük e’. Az még mindig van. Temetésen meg kimondhatatlan mennyien összemennek. Mindenki. Nem számít, hogy az most katolikus vagy református, e’mennek. Meg mink is e’megyünk úhozzájuk. A miyeinkné’ is tele volt az udvar.”⁴⁸ E. V.: „Temetésre el szokódott menni obavezno.”⁴⁹ Menődik a halotthon, este a virrasztásra is, no akkor a temetés után a rokonság mennek dačara.⁵⁰ No dehát oda már csak rokon, jóbarát. Pravoszláv temetésen, ha nincsenek magyarok, nincs is nép.”

Ugyanígy a sírok látogatásánál többen említették, hogy sorra szokták venni a falu temetőit, és mindegyikben megkeresik a rokonokat, barátokat. Virágot visznek tisztelet és emlékezés jeléül, de nem követik például a pravoszláv szokást, hogy ételt, italt helyezzenek a sírra. B. M.: „Ott vótunk a miyeinkné’, osztakkó má’ bementünk a szerbekhen is. Me’ hát hiába, hogy szerb vót, a barátnőm vót, na!”

E. V., habár katolikus, rendszeresen jár a református temetőbe a veje miatt. „Hát nem lehet aztat, hogy nem. Hát a vejkó miatt nem lehet. Neki a szülei mind ott vannak. Oda menni köll, és kész!”

„ÖKUMENIKUS” ISTENTISZTELETEK

Évente egyszer a pravoszlávok a reformátusok, és a katolikusok „ökumenikus” istentiszteletet, illetve misét tartanak. Ezek tulajdonképpen csak annyiban különböznek az év többi istentiszteletétől, hogy meghívják rá a másik két vallás híveit, pásztorait, együtt hallgatják meg a szervező fél templomában a prédikációt, énekelnek, és azután a parókián elbeszélgetnek egymással, imádkoznak, énekelnek.

Ez tulajdonképpen az egyházak kísérlete arra, hogy a mindennapi életben részt vegyenek. Mert normális körülmények között a külön templom, külön mise elválasztja a híveket egymástól, holott az élet más szegmenseiben bizonyos problémákat együtt kell megoldaniuk.

A reformátusoknál, akik a kezdeményező felekezet, március elején tartják az összejövetelt, filmvetítéssel egybekötve. E. V.: „Nagyon szép volt. Tudod, akkor menődik a templomba, akkor ott van mise, akkor onnan meg menődött a paplakba. A Karcsi ahogy idegyűtt, akkortú, hát bizony mán hat óráig ott vótunk. Négykó kezdődött”.

A pravoszlávok Sveti Arandelkor⁵¹ tartják, ez január elejét jelenti. A visszaemlékezők szerint a reformátusok után ők voltak az elsők, akik tizenkét-tizenöt éve meg-

48 K. J. és férje mindkét fiukat elvesztették a kilencvenes évek végén. A kisebbik 36 évesen, szívelégtelenségben halt meg, az idősebb másfél év múlva lett öngyilkos 40 évesen.

49 „feltétlenül”

50 „torra” – a szó valódi jelentése „megvendégelés”

51 Szent Arkangyal

hirdették az összejövetelt. Ami azért érdekes, mert, ha visszaszámolunk, ez pont a kilencvenes évek elejére esik. Mivel a popa helyben lakik, és régóta pásztor a már gyülekezetének, részéről ez preventív intézkedésnek is tekinthető. Még mielőtt a nemzetiségek egymáshoz való viszonya a faluban elmérgesedhetett volna, megerősítették az összefűző szálakat.

Talán ennek is köze van ahhoz, hogy különösebb bonyodalmak nélkül elmúlt az az idő. K. F.: „Nem volt itt semmi ebbe’ a kutya világba’, visszafele ez a tíz év, ami volt. Semmi. Senki nem bántott senkit. Az nem szép. Eccé gyűttek valami huligánok. No és azok beittak, rálúttak a templomra. A reformátusokéra. Dehát még szerencsénk volt, nem lútták le a harangozót. Ingyán, tudod, gránátot dobtak a katolikusba. Úgyhogy szerencsénk volt! No és akkó gyűttek a rendőrök, azok e’mentek, és mingyá’ megint rendbe’ vót minden ezekke’ a mieinke’.”

A katolikusok már régóta nem fogadták a másik két gyülekezet híveit. Elhatárolódásról szó sincs a helyiek szerint, csupán hely szűkéről. A paplakot 2004-ben újították fel, és akkor hívták meg a reformátusokat és a szerbeket. K. J.: „Nagyon nagyon szép volt. Volt má’ a szerbeknél ugye Arandelkor, aztán a reformátusokná’ márciusba’, aztán, hogy ez a mi papunk... ugye a Károly is hívta, meg gyűtt is mindig. Mosmá’ van szép parokijánk. Láttad? Van, úgyhogy ottan má’ lehet nekünk is olyat. Hát köll is az. Szép is az.”

A társalgás általában még a reformátusok összejövetelén is szerbül zajlik. Ennek igen egyszerű oka van. N. F.: „Hát nem bírok én most ott magyarul beszélni azzal a szerb emberre’, mikor ott ül mellettem. Akkor muszáj beszélni szerbű, hogy... nem szép, ha... hát köll egy kis kultúrát tartani magad iránt, nem?”

A hívek azonban nemcsak a „hivatalos” alkalmakkor mennek el egymás templomába. A katolikusok közül sokan szívesen járnak a szerb templomba karácsonykor, húsvétkor, K. J.: „Há’, mer’ akkó olyan szép a mise náluk!”. Ugyanígy karácsonykor néhány szerb család elmegy a katolikus templomba. Megtehetik a különböző naptárak miatt anélkül, hogy saját miséjükre lemaradnának. A református asszonyok katolikus misét is hallgatnak, például éjféli misére szívesen mennek, hiszen az náluk nincsen, vagy búcsúkor jelennek meg a templomban. Az indoklás itt is meglehetősen egyszerű: a mise ilyenkor magyarul van. B. M.: „26 júliusba van Szent Anna, akkó van búcsú. Katolikus búcsú. Mink is ünnepölünk. Bemeszelünk mink is. Hát ha a katolikusok ünnepőnek, ünnepölünk mink is: mindenkihez gyűnnek vendégek, megyünk a búcsúba.”

Az ünnepek azonban nem csak arról szólnak, hogy egymás templomaiba eljárnak, vagy meghívják a másikat ebédre, vacsorára. A szerbek nagyobb egyházi ünnepei mind állami ünnepek is, iskola- és munkaszüneti napok, a magyarokéi azonban nem. A húsvéthétfői locsolkodás az iskolában például vajdaságszerte elterjedt.⁵²

2004 nyarán a katolikus hívek magyar papot is hozattak a faluba. Bánátból járt le minden második vasárnap délután misét mondani, de alkalmanként háromezer dinárt kellett fizetni ezért. Ennyi pénz egész hónapban alig gyűlik össze a perselyben. E. V.: „Hát de ha nem jöttek volna a reformátusok, nem is lett volna mise. Tudod, ez itt mind mondja, hogy magyar, meg én is, de nem tudjuk a misét. Akkor hogy mondjam? Szereitek én a templomba menni, meg énekelni, de nem magyarul. Nem tudom úgy magyarul

52 PAPP R. 2003. 72. A könyvben foglaltakkal ellentétben a faluban nem hallani olyasmiről, hogy csoportosan szabadnapot vesznek ki.

kiolvasni azokat a... nem tudok magyarul olvasni." Valóban, mivel horvátul folyik a mise, a gyerekek a horvát formulákat tanulják meg, a magyart nem, így nem tudnak magyarul felelni a papnak. Természetesen a válaszok tartalmát le tudják fordítani, de ez csak tükörfordítás.⁵³

Így a hívek lemondtak a magyar miséről, megelégedve az évi Szent Anna napi eggel. E. V.: „Egy darabig gyűtt, aztán ű is belátta. Nem lehet. A bioskopia⁵⁴ is megmondta, nincs harminc hívő a misén, nem lesz magyar pap. Hát ha nem gyűnnek a reformátusok, akkor nincsen, meg ha gyűnnek, tán még akkor is alig.”

A lelkipásztorokat egyaránt tisztelet övezi minden részről. B. M.: „Hát jóvan, hogy az övüké, nem? Nem baj az, ha akármelyik hitbe' van, aki szeret a templomba'.” Ez a felfogás azon is meglátszik, ahogyan például a katolikusok a református lelkészről beszélnek. A megítélés elsődleges szempontja: jól végzi-e a munkáját vagy sem. Az 1980-as évek végén leégett a református lelkészlakás, ahová a gyerekek hittan és magyarázóórákra, a felnőttek Bibliaórákra jártak. Közvetlenül a tűz után került Béres Károly keze alá a gyülekezet. A falusiak közös erővel hordták el a törmeléket, építették az új lelkészlakást. Egyik idős katolikus adatközlő, K. F. elpanaszolta, hogy mivel már akkor sem volt fiatal, meg a dolga amúgy is sok volt, csak három napot tudott segíteni. A felesége hangsúlyozta: „Ez a Béres ez olyan ember... keresni köll ilyen embert! Lámpássa'! Ha a Béres nem lett vóna, nem lett vóna meg az a ház megcsináva. Meg a templom se lett vóna így berendezve.” E. V. folyamatosan Karcsinak nevezte a lelkészt a beszélgetések alatt, elmondta, hogy mivel a felesége maradéki, ezért már őt is annak tekinti, és mennyire örül, hogy egy ilyen jó ember került a faluba.

Olyan felekezeti együttélés alakult ki, amely a hétköznapiakra csak részben, bizonyos szegmensekre terjed ki.⁵⁵ A hívek elfogadják, segítik egymást, még ha különböző vallás követői is. Az elfogadás azért vált könnyebbé, mert bepillantást nyertek a másik életébe: nem maradt rejtve, hogy mi folyik a templomban, így nem maradt táptalaj a pletykáknak és tévképzeteknek.⁵⁶

ÖSSZEGZÉS

Összegzésképp nagyon óvatosan kell fogalmaznunk. A megannyi társadalmi változás, a töréspontok és jól behatárolható, egységesnek mondható korszakok eredménye, a mai Maradék békés falunak mondható. A harmóniára és nyugalomra a lakosai büszkék, és igyekeznek fenntartani azt. Ez az elmúlt tizenöt esztendőben nem is volt olyan egyszerű. Az egyik mód az elkülönülés volt, a másik pedig az együttműködés. Ellentmondásnak tűnhet, de nem az. Egy idős katolikus házaspár 1992-ig minden karácsonykor elment a szerb templomba. K. J.: „Akkó mikó elkezdött ez a keveredés lenni, akkó nem akartunk menni azé, hogy ne mondják a magyarok, hogy megyünk oda, vagy ne

53 TEKEI E. 1995. 159–172. Hasonló problémát vet fel a mindennapi imákkal kapcsolatban: a szöveget ismeri a személy, érti és le tudja fordítani, de tudatában van, hogy a másik nyelven az szintén „formula”, amit pedig ő nem tud, ezért ódzkodik a felmondástól.

54 püspökség

55 MIRNICS Gy. 2004. 323.

56 Papp R. 2003. 93. Esetünkben azonban szó sincs arról, hogy egyik a másikat babonásnak tartaná, éppen azért, mert saját szemével láthatta annak vallásgyakorlását „belülről”.

mondják a szerbek, hogy megyünk kihallgatni őket... én azelőtt mentem minden nagy-pénteken is, mer' akkó olyan szép a mise náluk!". Együttműködés? Talán elég annyi, hogy ma is megvannak a régi félelmek a vegyes házasságokkal kapcsolatban, de egyik részről sem rosszallják őket, mert tudják, ezzel nemcsak a másik felet minősítenék.

Együtt élnek tehát, de mindenkinek megvan a véleménye a másiktól (ez nem is mindig pozitív), de megtartja magának vagy a „saját fajtájának”, ahogy ők fogalmazznak, „jobb a békesség!”

A kutatás további részében az identitás azon szegmenseit lenne érdemes alaposabban megvizsgálni, melyek jobban befolyásolják a falubeliek mindennapjait. A közösség szerveződését, az identitásformáló tényezőket, a megalkotott hagyományokat, a közös mítoszokat, a kisebbségi identitás megalkotásának nyomait a helyi egyházi diskurzusokban.

BIBLIOGRÁFIA

ALLPORT, W. GORDON

1999. *Az előítélet*. Budapest

ARONSON, ELLIOT

2002 *A társas lény*. Budapest

BAKÓ BOGLÁRKA

2003 *Az interetnikus kutatásokról*. In: BAKÓ BOGLÁRKA (szerk): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest, 9–16.

CSEPELI GYÖRGY

2003 *Emberek vetése. A XXI század szociálpszichológiai kihívásai*. h. n.

DELAHOURTE, MICHEL

2003. *A szent és esztétikai kifejeződése: szent tér, szent művészet, vallási műemlékek*. In: JULIEN RIES (szerk): *A szent antropológiája. A Homo religiosus eredete és problémája*. Budapest

DAVIDOVIĆ, RADE

1988 *Opština Indija. Monografije Vojvodanskih opština*. Novi Sad

KEMÉNYFI RÓBERT

2000 *Szagrális tér – „Etnicitás” – Nemzetállam. Szagrális folyamatok elemzési lehetőségei az etnikai dinamika alapján*. In.: CSERI MIKLÓS – KÓSA LÁSZLÓ – T. BEREZKI IBOLYA (szerk.): *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésnek előadásai*. Szentendre, 33–50.

KLAMÁR ZOLTÁN

2002 *Interetnikus kutatások a vajdasági Szerémségben*. In.: ERDÉLYI PÉTER és SZÜCS JUDIT (szerk.): *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2001*. Szeged

LÁZÁR GUY

- 1996 *A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében.* In: *Többség – kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből.* Budapest, 9–115.

MIRNICS KÁROLY

- 2003 *A magyar népesség aránya Vajdaságban – Szerbiában.* In: GÁBRITYNÉ dr. MOLNÁR IRÉN és MIRNICS ZSUZSA. (szerk): *Kisebbségi létjelenségek. Vajdasági szórvány- és szociolingvisztikai kutatások.* Szabadka
- 2004 *Asszimilációs szándék-mimikrik a vajdasági magyarság életében.* In: *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében.* Budapest, 308–327.

PAPP RICHÁRD

- 2003 *Etnikus vallások a Vajdaságban?* Budapest

PATAKI FERENC

- 1987 *Identitás, személyiség, társadalom. Az identitáselmélet vitatott kérdései.* Budapest

RAFFAI JUDIT – PAPP ÁRPÁD – TERBÓCS ATTILA (szerk.)

- é. n. *Vajdasági magyarok néprajzi atlaszának kommentárkötet.* Szabadka

RÖDER, ANNEMARIE

- 1998 *Deutsche, Schwaben, Donauschwaben. Ethnisierungsprozesse einer deutschen Minderheit in Südosteuropa.* h.n.

SCHENK, ANNEMIE

- 1992 *Deutsche in Siebenbürgen. Ihre Geschichte und Kultur.* München

SZTANKÓ PÉTER

- 2003 *Etnicitás és mentális tér Körösszakálon.* Ethnographia 114. évf. 3–4. szám

TENGELYI LÁSZLÓ

- 1998 *Élettörténet és sorsesemény.* h.n.

TEKEI ERIKA

- 1995 „Nem tudsz énekelni, gyónni, anyád nyelvén imádkozni.” In: Barna Gábor (szerk.) *Vallásos népelet a Kárpát-medencében. Népismereti tanulmányok és közlések.* Budapest, 169–180.

WEBER-KELLERMANN, INGEBORG

- 1978 *Zur Interetnik. Donauschwaben, Siebenbürger Sachsen und ihre Nachbarn.* Frankfurt am Mein

SÁRA KLAMÁR

RELATIONS OF RELIGIOUS AND NATIONAL IDENTITY IN MARADÉK (SZERÉMSÉG/*Srijem*/
REGION)

Maradék (today Maradik in Serbia-Montenegro) is a village with a little bit more than 2000 Hungarian, Croatian and Serbian inhabitants. The settlement had a bipolar structure at the time of its settling. Serbs erected their church on the hill and have their graveyard at the same place, whereas Hungarians and Croats arriving later built their sacred buildings in the lower part of the village. This structure broke up with the appearance of Protestantism at the end of the 19th century, as well as by civil-war refugees arriving in several waves at the end of the 20th century.

Maradék is a peaceful village today, due to several social changes and easily identifiable eras in its past. Its residents are proud of this harmony, but how can they save it for the future? Is this simply a fine example of tolerance or is there a convention accepted by each dweller of the settlement?

SZENDE ÁKOS

DR. FEKETE ANTAL PIARISTA JELENTÉSE A MAGYAR EVANGÉLIUMI
KERESZTYÉN DIÁKSZÖVETSÉG NYÁRI TÁBORÁBAN 1943-BAN TARTOTT
ELŐADÁSÁRÓL

Fejezetek az ökumenizmus történetéből

A református egyház a diák-ifjúság számára rendszeresen szervezett nyári táborokat, többnyire külön a középiskolás lányok, a középiskolás fiúk ill. a főiskolások-egyetemisták számára. A főiskolások Tahiban rendezett 1943. évi nyári táborának gazdag programja¹ volt, pedig tartott a világháború, s a köépület sem készült el: június 24-én hajóval érkeztek a fővárosból, majd a 6 napos rendezvény a következő napirend szerint alakult: reggel zászlófelvonás, délelőtt biblia-magyarázat ill. előadások a közösségi életmód témakörében, késő délután pedig az „Una Sancta Ecclesia” cím alatt összefogott előadás-sorozat keretén belül meghívott előadók szerepeltek. Jún. 25.: „Az egyház és az egyházak”, jún. 26.: „A protestantizmus száz arca”, jún. 27.: „A római egyház”, jún. 28.: „A keleti egyház”, jún. 29.: „Ökumenikus mozgalmak”, jún. 30.: „Una Sancta Ecclesia”. A 27-i előadást dr. Fekete Antal² tartotta, melyről az alábbiak szerint számolt be:

Jelentés³

A Főtisztelendő Rendfőnök Úr⁴ óhaja szerint tisztelettel beszámolok a Pro Christo Magyar Evangéliumi Ker. Diákszövetség tahii főiskolás konferenciáján 1943. június 27-én d. u. a katolikus Egyházzól tartott előadásom előzményeiről és befolyásáról.

A jelzett Diákszövetségnek Tahiban barakk-tábora van, ahol tagjait minden nyáron össze szokta gyűjteni vallásos tárgyú előadások meghallgatására. Idei programjuk szerint táborozásuk egy hétig tartott (jún. 24–30.), délelőtt és délután egy-egy előadás volt, a nap többi részét pedig üdülés töltötte ki.

Úgy látszik a megindult uniós mozgalom indította az idén a vezetőséget arra, hogy a keresztyén egységet tegye a délutáni előadássorozat vezető gondolatává. A Szövetség

1 Lásd *Pro Christo* 1943. május.

2 Fekete Antal (1911–1994) magyar–német szakos piarista tanár, 1936–43 között a tatai, 1944–48 ill. 1952–85 között a budapesti piarista gimnázium tanára.

3 Piarista Levéltár.

4 Zimányi Gyula (1879–1953), rendfőnök 1940–46 között.

titkára, ifj. Victor János dr.⁵ ezt írta hozzám levelében: „Az »Una Sancta Ecclesia« címen konferenciánk programjába vett előadások célja elsősorban az, hogy a protestáns diákokhoz és diákleányokhoz közelebb vigyük az általuk kevésbé, sokszor csak ellenséges beállításból ismert többi keresztyén egyházakat. A jún. 27-i előadásnak a róm. kat. egyház életét és szellemét kell megismertetnie velük. Tudom, hogy egy egy órással – másfél órással – előadás erre nagyon kevés, de talán mégis felkeltheti bennük az érdeklődést, vagy utat mutathat nekik a megértésre.”

Az óhaj az volt, hogy ezt az előadást katolikus pap tartsa meg. Hogy pont rám esett a választás, az onnan van, hogy személyes ismertség, majdnem barátság fűz a Diákszövetség elnökéhez, Karácsony Sándor dr. debreceni egyetemi tanárhoz.⁶ Ő évente többször le szokott jönni Tatára az ottani református pap, Dr. Márkus Jenő⁷ vendégeként és ilyenkor Magyar István dr. rendtársammal és barátommal együtt hivatalosak szoktunk lenni egy kis délutáni baráti eszmecsere-re. Az idén télen felkért bennünket Lechniczky Gyula Alkotó és Teremtő Magyarság c. könyve⁸ kéziratának elolvasására és abból a szempontból való megbírálására, hogy nincs-e benne valamely, a katolikus világnézetet sértő részlet. Mi a kérésnek eleget tettünk. Most ezután, amikor a Diákszövetség előadót keresett, a professzor úr kettőnköt ajánlott. A kérést az említett Márkus Jenő közvetítette felénk és úgy döntöttünk, hogy én vállalom. Erre aztán hivatalosan is felkértek.

A Rendfőnök Úr hozzájárulásának az elnyerése után kívánsága szerint Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök úrhoz fordultam engedélyért. Az engedélyező levélben ezt írta. „Előadására – amely komoly missziós munka – szeretettel kérem a szentségi Úr Jézus áldását.”

Június 27-én d. u. 5 órakor érkeztem a táborba. A fogadtatás barátságos és szívélyes volt. Felolvasásom kb. egy óráig tartott. Egy kis dombon állva beszéltem, hallgatóim pedig körös-körül a földön ülve helyezkedtek el. A tábor lakói – mintegy százan – különféle civil egyetemi hallgatók voltak: orvosok, tanárok, jogászok; teológus csak kevés volt köztük. Érdekes, hogy volt köztük néhány katolikus is, különösen ezek örültek a katolikus pap érkezésének.

Felolvasásom nem polémikus beszéd volt, hanem Révész Imre ref. Püspök szava szerint való „bizonyásgtévő” beszéd, egyszerűen elmondtam, hogy ezt én így meg így hiszem. Főforrásom Schütz Antal Dogmatikája és Szabó Vendel: Katholicizmus című műve volt. Előadásom vázlata a következő volt: A katolikus Egyház első tekintetre szembeötlő vonása a sokszínűség, a pazar változatosság; megmutatkozik ez hierarchiájában, szerzetesrendjeiben, templomai berendezésében, ájtatosságáiban, istentiszteletében; még inkább szembeötlő ez a változatosság, ha időbeli és térbeli egyetemességét nézzük. A nagy változatosság ellenére az Egyházban csodálatos egység uralkodik. Az

5 Victor János (1888–1954) református lelkész, teológiai tanár. Jellemzésül idézet egyik írásából: „Kinek van igaza? Hányszor vitatkoztunk ezen rossz hangulatban szétosztott gyűlések rendetlenül hagyott székei közt, füstös levegőben, késő estig, máskor a konferencia szálláson, szilencium után is vagy nemzetközi gyűléseken egy idegen város utcasarkán?” Lásd: *Kinek van igaza? Pro Christo* 1943. január.

6 Karácsony Sándor (1891–1952), 1942-től a neveléstan ny. r. tanára. A magyar cserkészmozgalom egyik vezető személyisége, a *Pro Christo* folyóirat szerkesztője és kiadója. (1951-ben nyugdíjazták, halála napján kapta meg a levelet nyugdíja megvonásáról.)

7 Márkus Jenő József (1907–1955), református lelkész, teológiai író.

8 Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában nem szerepel.

egység első megnyilvánulása és biztosítéka a hit egysége. Ezzel kapcsolatban szóltam a hit katolikus fogalmáról, a tévedhetetlenségről, a dogmákról és a dogmakifejlésről. Az egység másik megnyilvánulása a szentségi egység; ezzel kapcsolatban szó volt a szent-áldozatról, a szentségeknek az emberi természethez hozzásimuló rendszeréről, a szentek tiszteletéről és a szertartásbeli különbözőségekről a keleti és a nyugati egyházban. Az egység harmadik pillére a kormányzati egység; itt szóltam a hierarchia isteni jogosultságáról, a rendi és joghatósági hatalomról, az apostoli jogutódlásról, az atyai jóságról és apostoli szellemről, amely a papi hatalom kísérete kell, hogy legyen, továbbá a katolicizmus és a hazafiság kapcsolatáról. Utoljára kifejtettem az egyedül üdvözítő Egyház tanításának értelmét.

A befejezésben egyebek mellett utaltam arra, hogy kérdésekre szívesen válaszolok, de valamely vitát céltalannak tartok. A kérdések aztán egyre növekvő áradatban zuhogtak felém, de a megbeszélés végig emelkedett és megértő hangulatban folyt le. A kérdések túlnyomórésze egyszerű, sőt olykor naiv és ezerszer megvitatott vallási probléma volt. Olykor felvetettek olyan kérdést is, amelyben nincs is közöttünk nézeteltérés. Néhány nevezetesebb kérdés: Hogyan viszonylik egymáshoz a hit, mint kegyelmi tény és az Egyháznak tartozó hitbeli engedelmisség? A katolikus Egyház a többi „egyházakat” nem tartja egyháznak? Kell-e újrakeresztelés? Van-e megbocsáthatatlan bűn? Újólapon és alaposan ki kellett fejtenem az egyedül üdvözítő Egyházzal szóló tant. A megbeszélés közben rátapintottunk a köztünk lévő alapvető különbségekre is, amely egyéni istenkeresésben egyházi vezetésben nyilvánul. Úgy láttam, hogy legnehezebben vették be a szentek közbenjárásáról szóló tant, és különösen Kaszap István jelenlegi tisztelete nagy szála a szemükben.

A felvetett kérdésekre tőlem telhetőleg igyekeztem válaszolni, úgy hogy sem hitemhez ne legyek hűtlen, sem részükről a megértést feleslegesen ne nehezítsem. Megjegyzem, hogy a szentek szerepéről való beszélgetés közben a Boldogságos Szűz kánai közbenjárására való utalás igen hatásosnak mutatkozott és nyugvópontonra vitte a vitát.

Az egyre jobban elnyúló kérdezősködésnek a magam részéről nem vethettem véget, de a tábor református papvezetője – Victor János dr. – ügyes tapintattal az idő előrehaladtára való hivatkozással berekesztette az gyűlést. Még közös zsoltáréneklés következett, amelyben magam is részt vettem.

A búcsúzás percei már a baráti összelebegedés jegyében teltek el. Ez látszik a tábor befejezése után kelt köszönőlevelükből is: „Elmondhatom azok alapján, amiket utána beszéltek egymás közt diákjaink, hogy érdemes volt fáradnod. Legtöbbjüknek nagy örömet szerzett az előadás és jelenléted, az őszinteségnek is örültek s annak is, hogy az őszinteségből is szeretetet éreztek.”

Számomra a legkellemesebb élmény az volt, hogy ezeket a fiatalembereket igazi, őszinte vallásos érdeklődés hevitette, vitte el oda, a táborba és tartotta ott össze. Az egyik azt is megvallotta nekem, hogy olvasgatta Schütz Dogmatikáját.

Bárcsak én is egy szerény kis eszköz lehettem volna az egy akol és egy pásztor krisztusi gondolatát munkáló Szentlélek Úristen mindenható kezében!

A Főtisztelendő Rendfőnök Úrnak előadásom iránt való szíves érdeklődését hálásan köszönve

maradok engedelmes fia:

Tata, 1943. július 7-én

Dr. Fekete Antal

ÁKOS SZENDE

ANTAL FEKETE'S REPORT ON HIS LECTURE AT SUMMER CAMP OF HUNGARIAN FELLOWSHIP
OF EVANGELICAL STUDENTS (1943)

The Calvinist Church regularly organized summer camps separately for secondary school girls, secondary school boys and for students of higher education. The one organized for university students in Tahi in the summer of 1943 had a colorful program in spite of the fact that it took place during the Second World War. The participants arrived from the capital city by boat on 24th June and started the six-day long camp according to the following routine. The morning started with flag hoisting, followed either by exegesis or lectures on community life. Guest lecturers were invited in the afternoons for the lecture series entitled "Una Sancta Ecclesia". Among the topics we may find "The Church and the Churches", "The hundred faces of Protestantism", "The Latin Church", "The Eastern Church", "Ecumenical movements" and "Una Sancta Ecclesia". Antal Fekete delivered the lecture on the Latin Church. His notes on his invitation and on the circumstances of the lecture are published in this paper.

MIKLÓS PÉTER

MINDSZENTY JÓZSEF HERCEGPRÍMÁS LEVELE GYÖNGYÖSI JÁNOS
KÜLÜGYMINISZTERHEZ (1946. JÚNIUS 22.)

Mindszenty József (1892–1975) bíboros, esztergomi érsek, Magyarország utolsó hercegprímása többször fölemelte szavát az emberi jogok védelmében, a vallásuk, anyanyelvük, nemzet(iség)i hovatartozások miatt üldözöttek érdekében. „Mindszenty József prímási tekintélyének teljes erkölcsi súlyát latba vetette az emberi jogok megsértése ellen” – írta róla monográfiusa, Balogh Margit.¹

Még veszprémi püspök korában – Grósz József kalocsai érsekkel közösen – fölhívta az Ideiglenes Nemzeti Kormány miniszterelnökének figyelmét a Németországba történő deportálások jogtalanságára, a szovjet fogolytáborokban uralkodó rossz állapotokra és a letartóztatott papokkal való méltatlan bánásmódra. 1945. október 10-én levélben tiltakozott Dálnoki Miklós Bélánál a magyarországi németek – kollektív bűnösség elve alapján történő – kitelepítése ellen. Nem sok eredménnyel, hiszen 1945. december 29-én megjelent az a kormányrendelet, amely a németajkú lakosság Németországba való áttelepítését mondta ki (12.330/1945.M.E.). 1946. július 17-i levelében a titoista partizánok délvidéki magyarok elleni agressziójáról (gyilkosságok, tömeges és erőszakos kitoloncolások) tájékoztatta Nagy Ferenc miniszterelnököt – egyedül a magyar közéleti vezetők közül.²

A homogén csehszlovák nemzetállam megvalósításának jegyében Eduard Beneš és a londoni emigráns kormány már 1942–1943 fordulóján kiegészítette programját a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésével. Ezt később (1944 tavaszán) a moszkvai csehszlovák kommunista csoport és (1944–1945 fordulóján) a Szlovák Nemzeti Tanács is elfogadta.

A gondolat, hogy a csehszlovák nemzetállam megvalósulásának, kialakulásának (egyik) akadálya a magyarság, nem új keletű a beneši eszmerendszerben.³ Már 1916-ban – párizsi emigrációjában – megfogalmazta, „Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot” című munkájának ötödik fejezetében („A cseh-szlovákok és a magyarok: Egy legenda, amit szét kell rombolnunk”), hogy a magyarság a 11. század óta elnyomásban tartja a Kárpát-medencei szlávokat, akiket erőszakkal magyarrá akar tenni. „A három

1 BALOGH MARGIT: *Mindszenty József*. Budapest, 2002. (a továbbiakban: BALOGH 2002) 115.

2 BALOGH 2002, 111–113.

3 GULYÁS LÁSZLÓ: *Egy sikeres emigráció anatómiája*. Eduard Beneš első világháború alatti emigrációjának néhány momentuma. Aetas, 1996. 2–3. sz. 103–138. és SIKLÓS ANDRÁS: *A Habsburg-birodalom felbomlása*. 1918. Budapest, 1987, 246–253.

millió szlováknak – írta Beneš az első világháború idején – három képviselője van a budapesti parlamentben. Ma Magyarországon teljesen keleties rendszer a jellemző. Nincs hely arra, hogy elmeséljem a sok kegyetlenséget, amit a magyarok a szlovákokkal és a jugoszlávokkal szemben elkövettek, és amelyek miatt még inkább utálat tárgyai a szlovákok körében, mint a németek. Fél évszázad óta végzik intrikájukat, minden nyomorult eszközzel magyarizálni akarják a szlovákokat. Egyes vidékeken ez sikerült is nekik.⁴ A fejezet zárógondolataiban – még egy merőben más történelmi szituációban, a nyelvi-etnikai határookra (is) utalva – így fogalmazott: „Nem csak meg kell semmisíteni Ausztriát, hanem először le kell választani róla Magyarországot, a magyarokat és a németeket el kell választani egymástól, csak az általuk lakott területeket szabad meghagyni nekik és fel kell szabadítani a szlovákokat.”⁵

Az 1945 utáni csehszlovák vezetés megfosztotta a felvidéki magyarokat állampolgárságuktól és anyanyelvük szabad használatától. Eduard Beneš csehszlovák köztársasági elnök 1945. augusztus 2-án bocsátotta ki a 33/1945. számú dekrétumot, amely a magyarokat és a németeket megfosztotta csehszlovák állampolgárságuktól. 1945. október 1-jén lépett hatályba a 88/1945. számú elnöki dekrétum, ami alapján a 16–55 év közötti korú férfiakat és a 18 és 45 év közötti életkorú nőket közmunkára lehetett kirendelni lakóhelyüktől távol eső vidékekre is (ez képezte később a magyarok tömeges internálásának jogi alapját). 1946. február 27-én Magyarország lakosságcsere-egyezményt kötött Csehszlovákiával, amely szerint ahány magyarországi szlovák jelentkezik az áttelepülésre, a csehszlovák kormány annyi magyart eltávolíthat országára területéről.

1946 júniusában a csehszlovák hatóságok megkezdték a reszlovakizációt, „visszaszlovákosítási kampányt”. A magyarokat választás elé állították: vagy szlováknak vallják magukat és visszakapják állampolgárságukat, vagy el kell hagyni hazájukat, kiutasítják őket. Ennek következtében kb. 400 000 – többnyire szlovákul nem is értő – magyar vallotta magát szlovák nemzetiségűnek. Néhány járásban azonban (pl. komáromi, párkányi) a kampány nem érte el a várt hatást. Erről a vidékről magyarok tízezreit telepítették erőszakkal Csehországba, elsősorban a korábban németek lakta térségekbe – ezzel próbálva megbontani a magyar kisebbség területeinek zárt tömbjellegét.

A lakosságcsere 1947 áprilisában kezdődött meg. 1948 tavaszára 70 273 szlovák hagyta el önként Magyarországot, illetve 68 407 magyar telepítettek ki Csehszlovákiából. Ténylegesen ennél jóval többen érkeztek Magyarországra (20–30 000 ember azért telepítettek ki, mert 1938. november 2. után költözött a Felvidékre, további 6000 fő önként hagyta el Csehszlovákiát). A kitelepítések 1949-ben értek véget.⁶

Mindszenty 1945 és 1947 között többször föllépett a felvidéki magyarok jogfosztása és kitelepítése ellen. Már 1945. október 15-én – alig több mint egy héttel hercegprímási székfoglalása után – körlevelet adott ki a csallóközi üldözött magyarok kilátástalan helyzetére hívva föl a katolikus hívek – és az egész magyar közvélemény – figyelmét. Pásztorlevelében kifejtette, hogy esztergomi főegyházmegyéje északi (ismét csehszlo-

4 BENEŠ, EDUARD: *Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot*. Fordította NAGY ANDREA, a szöveget kiadásra előkészítette GULYÁS LÁSZLÓ. Documenta Historica, 23. Szeged, 1995. (a továbbiakban: BENEŠ 1995) 33.

5 BENEŠ 1995, 34.

6 IZSAK LAJOS: *Magyarország a második világháború után. 1945–1956*. In: *20. századi magyar történelem*. Szerk. PÖLÖSKEI FERENC – GERGELY JENŐ – IZSAK LAJOS. Budapest, 1997, 288–292.

vák uralom alá került) részéről aggasztó híreket kapott azokról a katolikus magyarokról, akikkel „több mint 900 éven át éltünk együtt a szent hit és megszentelt hagyományok édes közösségében.”⁷ Leírta a magyar katolikus oktatási intézmények, iskolák és egyházi személyek elleni támadásokat, valamint beszámolt „a kiutasítások, bebörtönzések, gyűjtőtáborokba utalások, az embertelenségek beláthatatlan sorozatáról.”⁸

A hercegprímás szerint a magyarok üldözése a „szerencsétlen zsidókon már kipróbált eszközökkel”⁹ történt, s az intézkedések mind az emberi alapjogokat, mind a vallásszabadságot sértik. Körlevelének végén a következő szavakkal fordult híveihez, a nyilvánossághoz: „Miért közlöm ezt a fájó helyzetet veletek, Kedves Híveim? Nem azért, hogy a gyűlölet lángra lobbanjon bennetek. Elég a gyűlölet már! A szabadságjogok semmibevevésének, a gyengébbekkel való bánásmód kiáltó, vádoló és elrettentő példája ez, amely sorsát magában hordja. Bizonyos, hogy még nem érkezett el az új rend, amely biztosítja a félelemnélküli és nyomormentes életet. A cél inkább az, hogy felébredjen szívetekben az együttérzés és felebaráti szeretet az embertelenség áldozatai iránt, akik nemcsak testvéreitek, de hittestvéreitek is.”¹⁰

Mindszenty József 1946. július 22-én fordult levélben Gyöngyösi János külügyminiszterhez.¹¹ Fölhívta a politikus figyelmét az erőszakos reszlovakizációra, valamint a csehszlovák hatóságok szabad nyelvhasználatot és szabad vallásgyakorlatot sértő intézkedéseire. Levelében javasolta, hogy a csehszlovák állam – a győztes szövetséges nagyhatalmak közbenjárására – engedje át magyarlakta területeit Magyarországnak, ezzel ugyanis egy csapásra megszabadulna a nem kívánt kisebbségtől. Mindszenty szerint: „Így szűnik meg az igazságtalanság az egyik és a szenvedés a másik oldalon, így lesz béke Közép-Európában.”

3715/1946. sz.

Külügyminiszter Úr!

Csehszlovákia a területén levő 750. 000 magyarból 200. 000-et kiutasítással, vagyonlekobzással, internálással, fenyegetéssel arra kényszerített, hogy szlováknak vallják magukat. 400. 000-et pedig hivatalos nyilatkozatok szerint kiűzni szándékozik.

A magyar püspöki kar júl. 21-i értekezletéből mindkét embertelen tény ellen tiltakozik a művelt világ színe előtt és kéri, hogy az önkény tobzódása szűnjék meg azokkal szemben, akik őseikkel a IX. század óta lakják azokat a területeket, és mint emberek birtokosai az emberi jogoknak. Most pedig még a templomokban és tiltják magyar anyanyelvük használatát.

Az, hogy 1938-ban örültek a Magyarországhoz való visszatérésnek, amellyel különben is 90%-ban magyar és összefüggő tömböt alkotnak, nem lehet ma bűnük. Melyik egyén és nép nem örül akkor, ha ősi hazája keblére visszatérhet?

7 MINDSZENTY JÓZSEF: *Hirdettem az igét. Válogatott szentbeszédek és körlevelek. 1944–1975.* Válogatta KÖZI HORVÁTH JÓZSEF. Vaduz, 1982. (a továbbiakban: MINDSZENTY 1982) 76.

8 MINDSZENTY 1982, 76.

9 MINDSZENTY 1982, 76.

10 MINDSZENTY 1982, 78.

Mivel Csehszlovákiának nem kell ez a tömb emberi jogokkal, területestől engedjék vissza a hatalmak Magyarországhoz. Így szűnik meg az igazságtalanság az egyik és a szenvedés a másik oldalon, így lesz béke Közép-Európában.

Hasonló értelemben síkra száll a magyar püspöki kar a régi Magyarország összes lakóinak emberi jogáért.

Fogadja Miniszter Úr őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Esztergom, 1946. július 22.

A magyar katolikus püspöki kar nevében:

Mindszenty József s. k.
bíboros hercegprímás,
esztergomi érsek

A hercegprímás elképzelése, hogy a felvidéki, többségében magyarok által lakott területek kerüljenek Magyarországhoz, nem volt egyedi a magyar politikai életben. A békétárgyalásokat előkészítő 1946. március 6-i pártközi értekezleten a csehszlovák-magyar határral kapcsolatban a kisgazda Auer Pál és a nemzeti parasztpárti Farkas Ferenc a „kompakt magyar többségű vidékek” visszakövetelését javasolta, ezt azonban mind a kommunisták, mind a szociáldemokraták elutasították. Ezen a megbeszélésen a kisgazdapárti Gyöngyösi azt az álláspontot képviselte, hogy az agresszív csehszlovák nacionalizmusra válaszul Magyarország fogadja be a felvidéki magyarokat, de csak területeikkel együtt. Ha ez a prágai kormánynak nem tetszik, hagyjon föl asszimilációs politikájával. Mivel a külügyminiszter ezen törekvését a munkáspártok (MKP, SZDP) nem támogatták, lemondását kilátásba helyezve távozott az értekezletről.¹²

Végül az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés értelmében nem történt határmódosítás Magyarország javára, sőt, három magyarországi falu (Dunacsún, Oroszvár, Horvátjárfalu) 43 négyzetkilométernyi területtel Csehszlovákiához került.

A felvidéki magyarok védelmében 1946 novemberében Francis Spellman New York-i érsekhez és Bernard Griffin westminsteri érsekhez fordult táviratban.¹³ Tiltakozását a csehszlovákiai magyarellenés intézkedések ellen 1947. február 5-én megismételte: VI. György angol királynak, Harry S. Truman amerikai elnöknek és Giovanni Battista Montini bíborosnak – a későbbi VI. Pál pápának – írt táviratot a következő szöveggel:

„Mély hódolattal, bizakodó esengéssel terjesztem elő a Csehszlovákia által a két évvel ezelőtt imperiuma alá utalt, közel 652 000 magyarnak kegyetlenül borzalmas üldöztetését. Kollektíve, bírói ítélet nélkül megfosztottak mindenkit emberi jogától, minden vagyonától, anyanyelvű vallás- és kulturális szabadságától. Ezeket a jogokat a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek Alapokmánya szentnek és sérthetetlennek deklarálták és tekinté-

11 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (Szeged). Balogh István iratai. Jelzet nélkül.

12 ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2000. (a továbbiakban: ROMSICS 2000) 295–303.

13 BALOGH 2002, 114–115.

lyükkel szavatolták. November 16. óta közmunka ürügyével, fegyveres hatalommal deportálják a csecsemőket, aggyastánokat, ágyban fekvő súlyos betegeket, szülő nőket, továbbá önálló kereskedőket, 20–100 holdas önálló kisgazdákat, főiskolát végzett felszentelt papokat az ezeréves szülőföldről 500–600 kilométer távolságra marhaszállító vagonokban béresszolgának. A betegek és a csecsemők közül az úton a húszfokos hidegben sokan megfagynak, elpusztulnak. Az emberiség nevében kérem, hogy amint az Egyház a két évvel ezelőtt lezajlott zsidódeportálás megakadályozásánál közreműködött, méltóztassék az Isten örök törvényeibe és az emberiségbe ütköző deportálás ellen tiltakozó szavát felemelni és százezrek égbekiáltó gyötrelmeit megszüntetni.”¹⁴

Eredménye a táviratnak nem lett. Ez azért sem meglepő, mert az angol külügyminiszter helyettesei a Londonban tárgyaló – Nagy Ferenc kormányfő vezette – magyar delegáció tagjainak 1946. június 21–22-én kifejtették a szövetséges hatalmak álláspontját a csehszlovák és a magyar államhatár, valamint a kitelepítések kérdésében. Az első helyettes kijelentette, hogy az angol kormány elképzelhetetlennek tartja, hogy egy győztes hatalmat (a csehszlovákokat) próbáljon meg rávenni arra, hogy területeiből adjon át egy vesztes országnak (Magyarországnak). Majd hozzátette: „A cseheknek nagyon rossz tapasztalataik vannak a kisebbségeikkel, és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni.”¹⁵ A második helyettes pedig a következőképp fogalmazott: „Öfelsége kormányja München után nincs abban a helyzetben, hogy kioktassa a cseheket.”¹⁶

A hercegprímás 1947. október 2-án a magyar püspöki kar nevében fordult a katolikus hívekhez. A deportálásokról kiadott pásztorlevélben a főpap ismét a – magyar egyház által elítélt – hitleri zsidóüldözéshez hasonlította a kitelepítéseket: a csehszlovákiai magyarokét éppúgy, mint a magyarországi németekét. Mindkettőt igazságtalannak és csak további nemzetiségi ellentétek kiobbantójának tartotta. Különösen a kitelepítések végrehajtásának durva és erőszakos volta háborította föl.

Tagadta a kollektív felelősség és a kollektív bűnösség elvét, amelyben az isteni íratlan (természeti) és írott (kinyilatkoztatott) törvények megsértését látta. „A magyar püspöki kar körvonalazott alapokon kötelességszerűen már hosszú időn keresztül ismét következetes és kemény küzdelmet folytat a pusztán faji alapon és kollektíve üzött emberüldözéssel szemben. Miként a hitleri időben a zsidókkal történt, most is több, sőt sok-százados lakóhelyükből, otthonukból, vagyonukból kimozdítanak, vándorlásra, nyomorgásra kényszerítenek és kárhoztatnak százezres, sőt milliós tömegeket származásuk és anyanyelvük miatt. Kitelepítésnek nevezik ezt. A béke előmozdításának és biztosításának egyik modern főeszközét vélték feltalálni benne, és kényszerrel életbe léptetik, végrehajtják azt.”¹⁷

A körlevélben a csehszlovákiai kitelepítéseket – „a hazához hű német származásúak”¹⁸ Magyarországról való eltávolítása mellett – „égetően fájó magyar seb”-nek nevezte. „Csehszlovákiában deportálják vagy kiűzik a kereken hétszáz ezer létszámú magyarságot arról a területről – fogalmazott Mindszenty – ahol őseiben is már közel ezer esztendeig zárt tömbben élt és lakik a Duna fölött és amely terület csak az előző világ-

14 MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Vaduz, 1988, 147–148.

15 ROMSICS 2000, 298.

16 ROMSICS 2000, 298.

17 MINDSZENTY 1982, 161.

18 MINDSZENTY 1982, 161.

háború után, tehát alig negyedszázada nyert az új államalakulathoz odacsatolást. A ki-telepítés, ha mindjárt némi részében kínos állami megegyezés alapján történik is, való-
jában kiűzés és körülményei sok esetben kegyetlenek. Ez az egyik égetően fájó magyar-
seb.”¹⁹

A hercegprímásnak a csehszlovákiai magyarság védelmében kifejtett tevékenységé-
nek rövid ismertetése és Gyöngyösi Jánoshoz intézett levelének közlése szándékaim
szerint újabb adalékokkal támasztja alá Balogh Margit Mindszentyről tett megállapítá-
sát: „Megrendültségtől felkorbácsolt hangú beadványokban kért és követelt, válasz hí-
ján újból rádörrenve a kormány tagjaira, a józan észérvek mellett az emberi lelkiismer-
etre és együttérzésre hatva.”²⁰

Mindszenty József határozott kiállása azonban – az ismert politikai viszonyok mi-
att – pusztába kiáltott szó maradt.

PÉTER MIKLÓS

PRINCE PRIMATE JÓZSEF MINDSZENTY'S LETTER TO FOREIGN MINISTER JÁNOS GYÖNGYÖSI (22 JUNE 1946)

József Mindszenty, cardinal, archbishop of Esztergom, often spoke for human rights, in support for those being persecuted for their religion, mother tongue or nationality. Mindszenty turned to János Gyöngyösi, Foreign Minister in a letter on 22nd June 1946. He drew the politician's attention to the process of aggressive reslovakization, as well as to the measures of the Czechoslovakian authorities aiming at re-stricting free usage of language and practice of religion. In his letter he suggested that the Czechoslovakian state - with the support of the Allies - should cede the territories inhabited by Hungarian population to Hun-gary, at the same time stressing the fact that Czechoslovakia could suddenly rid itself of the undesired minor-ity community in this way.

---

19 MINDSZENTY 1982, 161.

20 BALOGH 2002, 115.

MÉSZÁROS ISTVÁN

KANADAI MINDSZENTY-VONATKOZÁSÚ IRATHAGYATÉK

Mindszenty bíboros életműve egészének tekintetében az 1972–1975. között végzett nyugati lelkipásztori utak bemutatása és elemzése terén észlelhető a legnagyobb hiányosság, jóllehet ez éppen az életmű sajátos betetőzése volt. A közelmúltban fontos segítséget kaptak a kutatók e sokágú téma egyik részletének feldolgozásához.

A HAGYOMÁNYOZÓ

A bíboros kanadai útja szinte minden pillanatának felidézését teszi lehetővé az irat-, kép- és filmanyag, amelyet a Kanadában, Torontóban élő Bácsalmási István nyugalmazott tanügyi főigazgató helyezett el 2005 nyarán a budai ciszterci rendház könyvtárában.

Bácsalmási István fontos szerepet játszott a bíboros 1973. szeptember 18-tól szeptember 28-ig tartó kanadai útjának előkészítésében, szervezésében és lebonyolításában. Ő volt a bíboros személyi tolmácsa és tanácsadója.

Hagyatéka nemcsak a Mindszenty-kutatás szempontjából fontos, hanem az emigrációtörténet, az összmagyarságtörténet, a magyar katolikus világközösség története, a kanadai magyar művelődéstörténet, iskolatörténet, egyesülettörténet, sajtótörténet szempontjából is számos új vonatkozást tartalmaz.

Mindezt jól tükrözi Bácsalmási István *egyéni élettörténete* is. Saját maga erről így számol be:

„Bácsalmáson születtem 1922-ben. Iskoláimat azonban már Budapesten kezdtem, ahová szüleim költöztek jobb állás végett. Az elemi, középiskolát és az egyetemet is ott jártam. Az utóbbit a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Mezőgazdasági szakán. Sok és szép emlékem van mindegyik iskolából, így iskoláimra, tanáraimra csak szeretettel gondolok vissza. Egyetemi utolsó évemet a háború fejezte be 1944-ben, noha 1946-ban tettem le utolsó szigorlatomat. Az iskola mellett a cserkészlet, a Credo, az egyetemi évek alatt az Emericana segített formálni gondolkodásomat, lelkemet, életemet. Az Emericana utolsó ifjúsági vezetője voltam 1942-től, a háború és a megváltozott politikai helyzet idején is folytatva, egészen addig, amíg a kommunista párt fel nem oszlatta a katolikus egyesületeket.

Az egyetem »befejezése« után szeptemberben bevonultam s tisztiiskolára kerültem Érsekújvárra. Karácsony előtt tudtuk meg, hogy a tisztiiskolát Németországba viszik. Hosszas

töprengés után úgy határoztam, hogy én nem megyek és visszaszöktem Budapestre. Akkor az emericánás kapcsolatokon keresztül már ismertem az ellenállási mozgalmak különböző csoportjaiból némelyet, személyeket (Szekfü Gyula, Pálffy József), és sikeresen Budapestre érve, egy »katonai« ellenállási csoporthoz osztottak be. Az Emericana Ház lett ennek a csoportnak a főhadiszállása. Feladataink közé tartozott fiatal középiskolásokat, egyetemistákat gyakorlatokra »besorozni« (ezzel menteni őket attól, hogy a németek utcai harcokra használják őket); nyilas karszalagosoktól letartóztatott katonaszökevényeket kiszabadítani; elhagyott vagy elrejtett fegyvereket összegyűjteni; sőt a németek által »lefoglalt« mentőautókat a kórházat számára visszavinni. Meglepően sikeres volt akkor az ilyesmi, némelykor éppen német segítséggel. Meggyőződésemm volt, hogy tevékenységünket a legitim budapesti magyar katonai vezetés jól ismerte. Egyenruhámat az orosz megszállás első napján tettem le.

A bekövetkezett és mind rosszabbodó politikai változások lehetetlenné tették, hogy az egyetemmel kapcsolatban maradhassak (főleg Czettler Jenő professzor eltávolítása után), de sikerült elhelyezkednem a Magyar Általános Hitelbanknál, majd annak államosítása után egyik volt leányvállalatánál, a Magyar Tőgazdaságnál. Ez volt a munkahelyem, amikor el kellett hagynom Magyarországot 1949 januárjában.

Az 1945–1949-es évek voltak azok, amikor a náci-nyilas ellenes mozgalomból az alakuló keresztény politika felé húzódtam s részt vettem azokban az eseményekben, amelyek Pálffy József törekvéseihez fűződtek. A megszállást követően szerettük volna az Emericánát is újra indítani, az önként vállalt s a németek elleni tiltakozásul elrendelt »szünet« után. Meglátogattam egyetemi csoportjainkat, ez a munka – és alighanem a Néppártnál végzett feladatok is – felhívták rám a politikai rendőrség figyelmét, a Népszavában megjelent személyi támadás után. Beidéztek az Andrássy út 60-ba. Pár órás kihallgatás után nagy meglepetésemre elbocsátottak. A beidézés azonban rövidesen megismétlődött, de még nagyobb meglepetésemre ez a beidézés »érvénytelen« volt. Be sem engedtek az épületbe. De félve a következményektől, követeltem, hogy engedjenek be. Micsoda látvány lehetett! Valaki követeli, hogy engedjék be az Andrássy út 60-ba. Hála Istennek, a rendőr csak kinevetett, de nem engedett.

Még a Hitelbanknál dolgoztam, amikor minden ésszerű érv ellenére menyasszonyommal, Dél Klárával úgy határoztunk, hogy minél előbb megesküszünk. A teljes bizonytalanság volt a mi ellenérvünk. Mivel Klára békéscsabai lány volt, az esküvőnk Békéscsabán volt 1946. szeptember 29-én. Első gyermekünk (István) 1948. augusztus 20-án született Budapesten.

Ebben az időben bizonyára sokunk életében volt érezhető, kimutatható a katolikus-üldözés, a Bíboros elleni hadjárat hatása. Matheovics Ferenc és Zoltán Pál képviselők segítése után én is olyan helyzetbe kerültem, hogy mennem kellett. Amerikai segítséggel 1949. január végén jutottam ki Bécsbe s napokon keresztül a Pázmáneumban lakhattam. Bécsben vártam be feleségemet és hathónapos kisfiamat, akiket egy Bécsből küldött ember »lopott át« a határon. Bécsből már együtt mentünk a szabad nyugatra, a francia megszállta Innsbruckba, ahol rövidesen prefektusa lettem a menekült magyar diákok részére létesített s a Vatikán segítségével fenntartott kollégiumnak, ahol feleségem főzött a diákok számára.

Az 1951-i osztrák békeszerződésben előírták a hivatalos menekültkiszervezetek feloszlását, s mert a kollégium áthelyezése nem sikerült, úgy határoztunk, hogy elhagyjuk Európát, s odamegyünk, ahol befogadnak. Akkor már második gyermekünk is megszületett (Klára, 1950). Slachta Margit segítségével, aki meghívót küldött, a család együtt mehetett Kanadába. 1951. augusztus 4-én érkeztünk Halifaxba, három nap múlva vonattal Hamiltonba, a

Szürke Nővérek székházába. Az ő jótetteik története egy az emigráció történetével. Érkezésünk napján mindjárt a »dohányba« mentem dolgozni, de leromlott fizikai állapotom miatt egy napot is alig tudtam végigdolgozni. A tulajdonos két teljes napibért fizetett, nehogy ott haljak meg, inkább menjek el. A helyzet jó volt Kanadában, s két nap múlva már egy fizikailag kevésbé megerőltető munkát kaptam Toronto egyik repülőgépgyárában. A következő hét évben ott dolgoztam.

Ettől kezdve a torontói Szent Erzsébet Egyházközség tagjaként részt vettem a plébánia által rendezett egyházi és társadalmi életben, munkában. A hétvégi magyar iskola, illetve az iskolaszék vezetője lettem. Sokféleképpen tevékenykedtem a magyar menekültek életében, írtam az emigrációs magyar újságokba, előadásokat tartottam stb. Annak ellenére, hogy Torontóból 1958-ban elkerültem, a Szent Erzsébet plébánia fizető tagja maradtam s vagyok ma is.

Péter (1952) és Erzsébet (1954) megszületése után mind többen gondolkodtunk azon, hogy vissza kellene menni tanítani. Ezért jelentkeztem a torontói egyetemen, hogy tanári diplomát szerezzek. Felvettek a sikeres vizsga után a következő szeptemberben már »ideiglenesen« taníthattam. Torontótól nem messze, mintegy 65 km-re levő Bradford középiskolájában kaptam állást. Odaköltöztünk s ott született János fiunk (1959). Ekkor sikerült szüleit is kihozatni.

Három évig tanítottam fizikát, biológiát Brandford-ban, majd iskolát változtattam, s itt – Bayview-ben – négy év után igazgatóhelyettes lettem, majd igazgató a Thornlea nevű középiskolában.

Kanada egyik legjelentősebb »állama«, tartománya: Ontario. Ennek iskolarendszerében, tananyagában a nagy bevándorlás miatt változások sora indult el. Én magam minden év nyarát valamelyik ontariói egyetemen töltöttem s tanultam. A változások új lehetőséget is adtak. Bekapcsolódtam a Nevelésügyi Minisztérium tananyagának újjászervezésébe és minden hétvégén Ontario iskoláit jártam és tanfolyamokat tartottam az új tananyagról, tanításmódokról, lehetőségekről a fejlődni akaró tanárok részére. A Minisztérium által megindított televízió-program keretében Tananyagfejlesztés címen anyagokat is készítettem; nevem mind szélesebb körben ismert és elfogadott lett.

Amikor az új, megyei iskolaszékek fejlesztésének ideje elérkezett, az egyik megye – York Region – tanügyi főigazgatójává nevezték ki. Felelősségem volt a megyében a tanári továbbképzés, a tananyag fejlesztése, a tanári kutatások irányítása, de az iskolák építése, illetve tervezésének felügyelete is rám tartozott (1969).

Néhány évvel később az iskolaszék »kölcson adott« két évre (1971–73) az ontariói Minisztériumnak a nevelésügy költségeinek vizsgálatára kiküldött bizottság mellé mint tananyagszakértőt. Négy napot dolgoztam ott minden héten, és esténként, valamint az ötödik napon eredeti iskolai beosztásomban.

Mint főigazgató nemcsak magam írtam szacikkokat, tartottam előadásokat a hozzám tartozó témákról, de lehetővé tettem tanáraink számára is a szakirodalmi tevékenységet az általam indított, kéthetenként megjelenő és az Iskolaszék által kiadott szaklapokban, évkönyvekben. Tanárok által összeállított s továbbfejlesztett tananyagok sorozatát adtuk ki s terjesztettük. Ezen túlmenően rendszerezítettük a hétvégi találkozókat a szaktanárok és élvonalbeli, ismert tudósok, művészek között, amely igen kellemes formája lett a tanári továbbképzésnek.

Többször volt alkalmam nemzetközi konferenciákon (Japán, Korea, Brazília) részt venni s előadást tartani, valamint más országok (skandináv államok, Kína) tanügyi szervezeti a helyszínen tanulmányozni.

Közben szobrászatra is jutott valamennyi időm. Varga Ferenc szobrászművésztől, igen jó barátomtól tanultam. A kanadai magyar művészek által 2000-ben Budapesten rendezett kiállításon is szerepeltek munkáim.

A fizikai távolság ellenére, amikor lehetőségem volt, be tudtam kapcsolódni az emigráció munkájába. Így volt 1973-ban is, amikor Mindszenty bíboros Kanadába jött és meglátogatta a nagyobb magyar településeket. Az a kitüntetés ért, hogy Torontótól nyugatra kíséretében lehettem és beszámolókat is küldhettem az emigrációs újságoknak. Az *Iskolaszék* külön határozatban tette ezt lehetővé és egy hétre felmentett minden kötelezettségem alól.

1986-ban mentem nyugdíjba. Öt gyermekünk mind elvégezte az egyetemet; 16 unokánk van, illetve hárommal több, számítva egy új férjet és a két feleséget.

Kilworthy (Kanada), 2005. szeptember 15.¹

EZERÉVES ÉVFORDULÓ

Az 1970-es évek elején volt ezer éve – millenniuma – annak, hogy elkezdődött a Kárpát-medencei magyarság szervezett kereszténnyé térítése: ekkor történt Géza fejedelem és családja megkeresztelkedése. (Hasonló jubileumra került sor ekkor a lengyeleknél és a cseheknél is.)

A magyarországi egyházi vezetők a jubileum időpontját *Szent István születési, egyben megkeresztelési évéhez* kívánták kapcsolni. Első királyunk – a modern történettudomány szerint – 969–975 között, *legvalószínűbben 973-ban született*. A püspöki kar elnöke, Ijjas József kalocsai érsek a Szent István Társulat 1969. június 18-i közgyűlésén bejelentette, hogy Magyarországon az ünnepi jubileumi esztendő 1972-ben lesz.

A budapesti kommunista pártközpontban azonban másként határoztak. 1970-ben ugyanis nagyszabású politikai ünnepség-sorozatban kívánták megünnepelni az 1945-i „felszabadulás” 25. évfordulóját; ebbe vonták be az állami és a katolikus egyházi vezetők között 1950-ben kötött „megállapodás” 20., valamint a kommunistaszimpatizáns békepapszervezet megindításának ugyancsak 20. évfordulóját.

Ezért a magyar egyház jubileumát is 1970-re tetették; a magyar kereszténység milleniumáról való megemlékezést nem engedélyezték, viszont Szent István jubileumához hozzájárultak, ha ezt 1970-ben tartják. Így is történt Magyarországon.²

1 Bácsalmási István neve számos helyen szerepel a hazai szakirodalomban. A második világháború utáni első, 1945. május 24-én tartott magyar katolikus püspökkari értekezleten szóba került „dr. Váczi Gyula székesfővárosi tanácsjegyző és Bácsalmási István mezőgazdásznak, az Emericana ifjúsági vezetőjének közös emlékirata is, amely módszer, ütem- és személyi változásokat sürget (a magyar katolikus egyházi vezetésben)”. *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások jegyzőkönyvei. 1945–1948.* Szerk. BEKE MARGIT. Köln-Bp. 1996. 37. – Mindszenty bíboros Bácsalmásinak írt három leveléből közöl részleteket: *Mindszenty-leveleskönyve. Gondolatok a bíboros leveleiből. 1938–1975.* Szerk. MÉSZÁROS ISTVÁN. Bp. 1997. 469., 471., 492. sz. – Bácsalmási Istvánt többször említi könyvében Mészáros Tibor, aki a bíboros egyik kísérője volt kanadai útján. A száműzött bíboros szolgálatában. Abaliget 2000, 41–69. – Bácsalmási István cikke: A torontói Szent Erzsébet rózsái. Új Ember 1995. augusztus 6. Egy mondata: „A magyar menekültek ügyén túl Kanada lakossága akkor figyelt fel igazán a kanadai magyarokra, amikor 1973-ban megrendezték az ezredéves magyar kereszténység ünnepsorozatát és Mindszenty bíboros Kanadában körutat tett.”

2 Az eseménytörténet részletesen: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Kimaradt tananyag.* II. Bp. 1994, 204–213.

Az emigrációs magyar katolikusok azonban kitartottak az eredeti terv mellett és világszerte 1973-ban ünnepelték a magyarság megeresztelkedése kezdetének ezer esztendő jubileumát.

Számos megemlékező ünnepséget, rendezvényt, találkozót tartott Kanadában is a katolikus magyarság, amelyek csúcspontja Mindszenty bíboros lelkipásztori látogatása volt.³

A helyi magyar szervezetek kezdeményezésére és kérésére ugyanis a kanadai püspöki kar – egyetértésben a világi-politikai hatóságokkal – meghívta az ekkor Bécsben élő bíborost, aki a meghívást elfogadta. Ez volt 1971 utáni első hosszabb, távolabbi országba, Európán kívüli területre tett főpásztori szolgálata.

S a kanadai magyar vezetők megfogalmazták és közzétették a felhívást: „Tegyünk hitvallást ezeréves kereszténységünkéről Mindszenty hercegprímásunkkal együtt!”

A 82-dik életévében járó bíboros repülőgépe 1973. szeptember 18-án indult el Bécsből s még aznap délután landolt Montreal repülőterén. Két napot töltött itt. Útja ezután végigvezetett a hatalmas ország területén Quebec-től a Csendes Óceánig. Szeptember 21–22–23-án Torontóban tartózkodott; azután Winnipeg következett szeptember 24–25-én, majd Calgary szeptember 26-án, végül a legnyugatibb határszáron Vancouver szeptember 27–28-án.

Bácsalmási István iratanyaga alapján *plastikusan megeleveníthető a kanadai út egésze és minden részlete.*

Itt vannak az előkészületek, a tervezés és szervezés, a lebonyolítás iratai; pontos dátumok, helyek, személyek, teendők, események dokumentumai, az ünnepségek, rendezvények intézkedési útmutatói attól kezdve, hogy ki kinek az autójába szálljon be, hol álljanak a cserkészek, ki adja át a virágcsokrot; a hangverseny műsora, mi a díszvacsora menüje s a többi hasonló.

Különleges értéke a hagyatéknek a látogatással kapcsolatos újságcikkek gyűjteménye. Innen is, akárcsak az iratokból, pontosan feltárhatók a vendéglátók köszöntő beszédei, Mindszenty válaszai és prédikációi, valamint a sajtókonferenciák anyaga. Segítségükkel „megérzékelthető” az utazás lényege: Mindszenty találkozása a kanadai magyarsággal; Mindszenty hatása a meghívókra; s azok hatása a meghívottra. Az újságok pontosan tükrözik a helyi közvélemény megnyilatkozásait Mindszenty személyéről, életéről, tevékenységéről; azt, hogy Mindszenty kanadai jelenléte nagy tömegeket mozgott meg, nagy tömegeket gondolkodtatott el keresztény hitükről és magyarságukról.

Bácsalmási István a legszélesebb körből gyűjtötte össze a kanadai újságcikkeket. Egyrészt az angol nyelvű lapokból, a következőkből: The Sun, The Sunday, Sun News, The Globe and Mail, The Tribune, The Toronto Star, The Toronto Sun, Winnipeg Tribune, Winnipeg Free Press, The Calgary Herald, The Albertan, The Vancouver Sun, The Columbian.

Azután magyar lapokból: Magyar Élet, Kanadai Magyarság, Kanadai Magyar Újság; valamint más nyelvűekből: Courier Toronto (német), O Journal Portugues (portugál), Nase Hlasy (szlovák).

Végül hatalmas hozzájárulás a Mindszenty-ikonográfiához – túl a gyűjtött újságok képanyagán – a gyűjtemény diakép- és filmanyaga.

3 Kanadáról és katolikus egyházáról ld. *Magyar Katolikus Lexikon*. VI. Bp., 2003, 118–119.

Írásos jegyzék alapján pontosan azonosíthatók a 98 darab diakép témái; ezek mindegyik meglátogatott nagyváros ünnepségeit felidézik. S ezek mellett egy teljességre törekvő hangos mozgófilm a lelkipásztori látogatás egészéről ad részletes képi tudósítást.⁴

E képanyag szakszerű feldolgozása ugyancsak fontos feladat.

NÉHÁNY SZEMELVÉNY

A meglátogatott öt metropolis egy-egy kanadai tartomány ("állam") fővárosa: Quebec (Montreal), Ontario (Torontó), Manitoba (Winnipeg), Alberta (Calgary), British Columbia (Vancouver).

A torontói Kanadai Magyarok Szövetsége terjedelmes tájékoztatást fogalmazott a bíboros útját Bécsben előkészítők számára. Részlete:

„Ontario tartomány mintegy 60.000 főnyi magyarsága már mintegy egy év óta készül az ezeréves magyar kereszténység megünneplésére. Vannak, akik több mint 500 kilométer távolságról jönnek Torontóba, hogy együtt hódolhassanak ennek a nagy évfordulónak és hogy személyesen láthassák Őeminenciáját.

Előkészületeink folyamán az elmúlt év alatt nemcsak a szentistváni hagyományokat domborítottuk ki, hanem a magyar kereszténység hatalmas szellemi, erkölcsi és kulturális teljesítményeit is az elmúlt ezer év folyamán.

A kanadai és különösen a torontói magyarság – amióta Kanadába telepedett – igen nagy életerőről és ezeréves hagyományaihoz való hűséges ragaszkodásáról tett tanúságot. Toronto ma a szabad világbeli magyarság egyik legnagyobb szellemi központja.

Az itteni magyar egyházak szilárd alapokon állnak és erősebbek, mint valaha. A többi magyar intézmény és egyesületek fejlettek és jól meggyökerezettek. A magyar élet virágzik Kanadaszerte, de különösen Ontarióban.

A magyarányú szervező munka folyamán az elmúlt évben, néhány jelentéktelen disszidens hangon kívül, az itteni magyarság teljes erővel a szervező bizottság mögött állt és annak munkáját támogatta. Kanadai részről mind egyházi, mind világi vonalon a legnagyobb megértést és a legmelegebb együttműködést tapasztaltuk munkánkban ünnepségeink megrendezése folyamán.

A kanadai magyarság magyarságtudata erős, de ugyanakkor erős benne a ragaszkodás Kanadához is, amely igen sok magyarnak adott új hazát és biztosított jó megélhetést. Ezért kialakult itt egy különleges kanadai magyarságtudat, amelyben – sajnos – a kanadai rész az idő múltával mindig erősebb lesz...”

Részlet az utolsó állomásról, *British Columbia tartományról* nyújtott összefoglaló tájékoztatóból:

„British Columbia, mint a neve mondja, angol gondolkodású. NDP szocialista kormány. A lakosság legnagyobb része Vancouver metropolisban, pár kisebb városban. Katolikusok talán 10 %-át teszik a lakosságnak. Nincs semmi (állami) segítsége a katolikus iskoláknak, elemi iskoláknak sem. Nagyon kényes kérdés, úgyszintén a szociális politika. Érsek James F. Carney, jóakarátú felénk (magyarok felé). Itt marad a bíboros látogatásánál, pedig nagyon fontos egyházmegyei ügyet kellene ugyanakkor elintéznie

---

4 E diakép- és filmanyagot Calgary magyarjai készítették és küldték el Bácsalmási Istvánnak.

Rómában. Kb. 120.000 katolikus van az egyházmegyében (= a tartományban); egyházmegyes papok száma 81. szerzetespapoké 97. plébánia: 67. Katolikus iskolák fenntartása nagyon nagy teher, egyáltalán nincs állami támogatás. Politikai téren is vigyázni kell (templomok adóztatásáról is szó van).

A magyarok temploma a vancouveri Magyarok Nagyasszonya-templom. 1961 őszén vették a protestánsoktól 5.000 dollár befizetésével, 40.000 dollárért. Egyesületek: Férfi Társulat, Nőszövetség, cserkészlet: magyar iskola, hittan-tanítás. Kb. 250 család rendszeres tagja a plébániának. Karácsonykor stb. sokkal többen jönnek.

British Columbia tartományban a magyarok száma kb. 8.000, Vancouverben 4.000. Református gyülekezet, Magyar Társas Kör, MHBK. Az egyesületek között nagyon jó összhang és közös munka van. A kis magyar végvár szépen dolgozik együtt."

1973. október 2-án, Mindszenty látogatása után, *Bácsalmási István feljegyzést készített a bíboros számára. Részletei:*

„.....minden tartományban távoli városokból és lakótelepekről jöttek magyarok az ünnepekre. A magyarság széles rétegei – minden vallási és egyéb különbségektől függetlenül – képviselve voltak. Ez komoly erőforrás lehet a magyar jövőnek Kanadában. Mindenütt sok példája mutatkozott annak is, hogy a magyarok, a magyar származású kanadaiak Kanada iránti hűségüket a magyarsághoz való hűségre építették. Ez igen helyesen van így, mert az igazi magyar értékek csak akkor válnak értékessé Kanada számára is, ha azokat hűségesen megőrizzük, a fiatalok átveszik és a többi kanadai polgár számára is átadják."

„Kétségtelen, hogy egyetlen magyar emigrációnak sem volt olyan lehetősége, hogy magyarok maradjon és munkájában sikeres legyen, mint Kanadában a mai emigrációnak. Kanada elismeri a nemzetiségi értékeket, azokat támogatja és így a siker csak az összefogáson és a magyarok belső erején múlik. Hogy ez a siker teljes legyen, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy mindenkinek tanulmányozni kell azokat a körülményeket, amelyek között élnek és dolgoznak. Az egyesületek, mozgalmak, melyek e munkáért és a fiataloknak a magyarsághoz való kapcsolásáért felelősek, arra kell vigyázzanak, hogy meg ne rekedjenek a múltba való emlékezésnél. A múlt soha vissza nem tér és csak azok a népek, társadalmi rétegek és intézmények maradnak életben, amelyek alkalmazkodni és váltani tudnak anélkül, hogy igaz értékeiket és jellegüket elvesztenék. A keresztény magyar milleniumnak is csak akkor lesz folytatása itt, ha (a kanadai magyarság) mind keresztény, mind magyar értékeiben része marad a megújuló világnak."

A főpásztori látogatás azt mutatta, hogy „megvan a lehetősége annak, hogy a kanadai magyarok egymás iránti szeretettel és jóindulattal megvizsgálják mindazokat a lehetőségeket és az esetleges változtatásokat, amelyek a magyar fiatalokat a magyarság gondolatának, a magyarság családjának szerves részévé teszik, segítik, hogy hitükhöz hűséges emberek maradjanak és így Kanada számára is még értékesebb polgárokká legyenek."

Az újságcikkeket olvasva, a mindenütt szokásos újságírói frázisok, a vendégváró lelkes-érzelmes hangvétel mögül felsejlik *nem csupán a várakozás és érdeklődés*, de a magyar bíboros iránti *őszinte tisztelet és nagyrabecsülés*, sőt a szeretet érzése is.

A Kanadai Magyarország 1973. szeptember 15-i vezércikkének első és utolsó bekezdése:

„Mindszenty József hercegprímásról, »az emberről«, nemrégiben angol nyelvű könyv jelent meg, melyről lapunk hasábjain néhány héttel ezelőtt beszámoltunk.⁵ Mi magyarok abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy Mindszenty Józsefet, a modern magyar történelem legendás hősét közelebbről ismerjük. Világító fáklya ő a magyarság történelmi horizontján, aki életszentségével, törhetetlen, meg nem alkuvó jellemével példaképe minden magyarnak, katolikusnak, protestánsnak egyaránt.”

„Köszönjük Mindszenty József hercegprímásunknak legújabb áldozatát, hogy ezt a fárasztó utat vállalta értünk, hogy találkozzék velünk és lelkünkkel, Valamennyien örömmel tekintünk prímás urunk látogatása elé, mely számkivetett emigrációs életünk legnagyobb élményének ígérkezik.”

Mindszenty bíborost mind az öt városban üdvözölte a helyi tartomány kormányzója, helyi miniszterelnöke, a város polgármestere vagy ezek képviselője. Közvetlen vendéglátója mindenütt a helyi érsek – egyikük bíboros – volt; a helyi magyar szervezetek gondoskodtak az események megrendezéséről. A bíboros a legtöbb időt a helyi magyarok között töltötte, akiknek jó része messze vidékről érkezett az ünnepségekre.

Az ottani szokások szerint elmaradhatatlan volt mindenütt a bankett, a vacsora; volt csarnokban, nagyteremben tartott ünnepély, beszédekkel, szavalatokkal, ének- és zeneszámokkal; és tévéinterjúk; voltak koszorúzások 56-os magyar hősi emlékműveknél.

De a *legfőbb esemény mindenütt a magyarok templomában mondott magyar nyelvű, s a város katedrálisában bemutatott latin szentmise volt*, magyar és angol nyelvű prédikációval. (Mindszenty angol nyelvű beszédekét is mondott.)

Figyelemreméltó, hogy Mindszenty üdvözlésére mindenütt megjelentek a magyar protestáns gyülekezetek lelkészei, más vezetői és népes küldöttségei is; a bíboros külön köszöntötte őket s beszélgetett velük. De az anglikánokkal is baráti kapcsolatba került.

Jól tudjuk: a nyugati magyar emigráció – sokféle ok miatt – sokféleképpen megosztott volt, különféle törésvonalak mentén. Ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) az egység szimbólumát látta benne sok kanadai magyar. Ezt fejezte ki a Kanadai Magyar-ság cikkírója a szeptember 22-i számban:

„Nagy napjai lesznek a közeljövőben a kanadai magyarságnak. Mindszenty József mártír bíboros, Magyarország hercegprímása látogat ide, aki számunkra a szabadulás reményét hozza. Egész Kanada magyarsága, felekezeti különbség nélkül már napok óta készül erre a hatalmas eseményre, ami az emigráció történelmében fordulópontot jelenthet. A bíboros hercegprímás személye összeköti és összefűzi azokat a magyarokat,

5 „Mindszenty the Man”, írta – Vecsey József visszaemlékezései alapján – Phyllis Schlafly: megjelent 1973-ban St.Louis-ban, a Cardinal Mindszenty Foundation kiadásában. A Kanadai Magyar-ság róla szóló ismertetésének szerzője Vaszary Rózsa, a lap 1973. augusztus 18-i számában olvasható a recenzió.

akik eddig kicsinyes okokból, vagy csupán személyi antipátiából nem voltak hajlandók részt venni az egységes magyar emigrációs élet szervezésében. Mindszenty bíboros hercegprímás látogatása nagy ajándék számunkra és köszönjük a jó Istennek, hogy megengedte, hogy ez a magas korú főpap, mint az ő küldötte, megjelenhet közöttünk."

* * *

Sok szempontból érdemes felidézni a mindegyik városban a helyiek által igényelt *sajtókonferenciák* szövegeit. Elsősorban azért, mert belőlük megtudható, hogy ekkor, 1973 szeptemberében *főként mi érdekelte a kanadai közvéleményt*, az azt képviselő írott és elektromos média képviselőit.

Torontóban szeptember 21-én *Mindszenty bevezetőjével* kezdődött a sajtótájékoztató. Részlete:

„Örvendek, hogy meghívást kaptam Kanadába és ellátogathattam ebbe a vendégszerető országba, amely annyi tízezer menekült magyarnak nyújt új hazát. Örvendek a meghívásnak azért is, mert alkalmam nyílik az ezeréves magyar kereszténységünk megünneplésekor is hangoztatni a már feledésbe merülő igazságot, hogy Közép-Európa nem Kelet-Európa! A diplomátáknak nincs joguk olyan súlyos földrajzi hibát elkövetni, hogy Közép-Európát, és benne egy olyan történelmileg, kulturálisan, a kereszténység ezer szálával a Nyugathoz tartozó országot, mind Magyarország, egyszerűen a Kelethez csatolják. Hivatásomnak tartom, hogy a világ lelkiismeretéhez szóljak minden alkalommal és felhívjam a világ közvéleményének figyelmét arra, hogy Magyarország a maga évezredes véráldozatával mint Nyugat védője a Kelet megújuló támadásaival szemben olyan érdemeket szerzett, amelyekről megfélemedezni a legnagyobb hálátlanság volna a Nyugat részéről...”

Majd jöttek a kérdések. Változott-e véleménye a kommunizmusról az elmúlt évtizedek alatt? „Nem, ellenkezőleg: még inkább erősödött az a meggyőződése, hogy a kommunizmus a legnagyobb veszélyt jelenti a kereszténységre és hazámra. 1945 óta újra és újra bebizonyították az események, a tények.”

Vajon visszakövetelte-e az elvett egyházi nagybirtokokat? „Mi magyar püspökök, nem voltunk a földreform ellen. Csak a módot kifogásoltuk, ahogy a földreformot végrehajtották. A magyar földreform vége az lett, hogy még a kisgazdaktól is elrabolták földjüket és bekényszerítették őket a kolhozokba. Én és püspöktársaim csak az egyházi intézmények kártalanítását kértük, amit a kommunista kormány meg is ígért, de soha nem teljesített. Szó sem volt arról, hogy az egyházi földeket követeltük volna vissza! Megrágmaztak azzal is, hogy az 1956-os forradalom idején, kiszabadulásom után tartott rádióbeszédemben újra követeltem az egyházi birtokok visszaadását. Ez is hazugság: csak azt kértem, hogy az egyházi intézmények jogtalanul elvett épületeit adják vissza, a földekről szó sem volt.”

Mi a helyzet a *kommunista bíróság előtt tett beismerő vallomással*? „...a kommunista bíróság nem tanúk, tények alapján hozza meg ítéleteit, mint itt Nyugaton, hanem felsőbb parancsra. Amit célul kitűztek, hogy mit akarnak a vádlottból kicsikarni, azt minden aljas eszköz bevezetésével el is érik....”

Többször kijelentette: *megbocsát ellenségeinek. Ez vonatkozik a kommunistákra is?* „Igen, minden ellenségemnek megbocsátok. De ez nem jelenti, hogy életem utolsó percéig ne harcoljak a kommunista rendszer ellen, a nemzetemet és a kereszténységet el-

nyomó zsarnokság ellen. Az ellenségeimnek személy szerint megbocsátok, de a kommunista rendszernek soha!”

E részletek a Magyar Élet október 6-i tudósításából valók; néhány idézet a Kanadai Magyarság szeptember 29-i számából:

A torontói sajtókonferencián Mindszenty bíboros „hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államok kormányától több ízben levélbeli biztosítékot kapott, hogy a *Szent Koronát* nem adják vissza a kommunista magyar kormánynak. Jövő évben megjelenő emlékirataival kapcsolatban megjegyezte, hogy ha van is egyezmény a Vatikán és a budapesti kormány között arról, hogy nem politizálhat, *amit ő mond és ír, az nem politika, hanem a keresztény erkölcs védelme az ateista materializmussal szemben.*” („Sem szóban, sem írásban nem politizálok, hanem *erkölcsi elveket, örök emberi jogokat védek és hirdetek.* Ez szent hivatásom. A kommunista kormány felfogásával, amely minden megnyilatkozásomban politikát lát, nem törődöm.”)

„Végtelen örömmel láttuk – írta a riporter, hogy az *agg főpap milyen friss szellemi erővel rendelkezik* és milyen változatlanul elszánt védője annak a kereszténységnek, amelynek most ezeresztendő fennállását ünneplik a magyarok. Mi hősnak és mártírnak tartjuk az agg főpapot, de amikor ez a kérdés felmerült, azt válaszolta: *»Hős nem vagyok, mert sok ezren végigmentek mindazon, amin én; mártír pedig nem lehetek, mert – Isten kegyelméből – még élek.«*”

A Magyar Életben cikksorozatban számolt be Bácsalmási István – „Millennium Torontótól nyugatra” címmel – a bíboros útjáról. Záró bekezdése az október 27-i számban:

„A magyarok és a kanadaiak – *vallási és politikai különbségektől függetlenül* – jöttek üdvözölni Magyarországi bíboros primását. Katolikusok székesegyházaiban, templomaiban, szentleckét olvasó protestáns lelkészek testvéri szeretetén, presbiterek üdvözlő szavain éppen úgy, mint az anglikán érsek békecsókján át *tanúi lehettünk nemcsak minden magyar, de más nyelvű kanadai nagy tiszteletének Bíborosunk iránt.* Nagy kitüntetésben volt részünk, hogy eljött hozzánk.”

• • •

Az kétségtelen, hogy ekkor aligha volt magát magyarnak, illetve magyar származásúnak valló ember Kanadában, akihez nem jutott volna el a tömegkommunikáció – újságok, tévé, és rádióadók – útján az őt „élőben” hallgató tömegeknek személyesen hirdetett üzenete: *Védjétek, őriztétek, adjátok tovább gyermekeiteknek keresztény hiteteket és magyarságotokat!*

S az is kétségtelen, hogy a kanadai magyarok, magyar származásúak egészének nagyobbik részében *legalább a látogatás néhány napjára létrejött az egység,* éppen Mindszenty hatására. De sokakban élt a nagyobb remény. „Hisszük, hogy a Mindszenty bíboros lelkéből áradó szellem továbbra is egységesíti sorainkat” – ahogyan a Magyar Élet október 6-i beszámolójának végén olvasható.

Néhány helyi érdekesség.

A torontói konferenciacsarnokban, „a *Queen Elisabeth* épületében három ezer ülőhely van. Kérjük az érdeklődőket, hogy idejében jelentsék be jegyigényüket a Szent Erzsébet plébánián. Az ülőhely ára 3 dollár. Állóhelyeket a helyszínen lehet kapni 1 dolláros áron.” (Kanadai Magyarság 1973. szeptember 22.)

A Magyar Élet október 27-i számából, illetve Bácsalmási István kéziratából: „A Calgary ünnepség nagyszerűségét talán az esti szentmise körülményei jellemzik a legjobban. Alberta (tartomány) érsekei és püspökei mind megjelentek tisztelegni a Kardinális Úrnál s természetesen részt vettek az esti szentmisén a katedrálisban. A felvonulás pompáját a magas egyházi méltóságok díszte, a Kolumbusz Lovagok egyenruhája, a cserkészek csapata mellett egy díszes indián küldöttség tette igazán felejthetatlenné. Jellegzetes indián arcok, férfiak és nők teljes díszben, fehér bőrruhában gyönyörű gyöngyhímzéssel, hatalmas tollas fejdísszel méltó képviselői voltak az ősi Kanadának. A szentmisében a felajánlás előtt, amikor az ostyát és a bort a hívők nevében s képviselőjében a miséző bíborshoz vitték, a menetet az indián főnök zárta be, kezében egy *békepipával*, ajándékként a Kardinális Úrnak, amelyet indián nyelvű köszöntő kíséretében adott át.” (Bácsalmási István diákép-sorozatában több kép örökíti meg a jelenetet.)

Részlet az Edmonton-ban (Alberta) lakó Noel Péter 1973. november 7-én kelt, Bácsalmási Istvánhoz írt leveléből:

„Szabadságharcos vagyok, 1956-ban kétszer vettem részt a műegyetemi rohamzászlóaljban, fegyveres harcban a szovjetek ellen. Mindszenty hercegprímást különösen tisztellem az egyenes kiállásáért. Mint a műegyetemi katolikus egyházközség volt tagja, Mindszenty minden megjelenésén részt vettem és rendkívül büszke vagyok arra, hogy hercegprímásunk megismert Calgary-ban.”

‘A Mindszenty-fogadásról van egy 1 órási ½ inches videotapem, amelyről egy jó félórás tapot lehet készíteni. Az itteni MEETA televíziós lab-on keresztül próbáljuk megcsinálni az editiót. Mihelyt a tape megvan, jelentkezem. Esetleg itt csinálunk egy másolatot és azt küldjük el. Ha akarjátok, Ti is annyi másolatot csinálhattok róla, amennyit akartok.”

És még egy információ ugyanebből a levélből: „Az itteni UNACEB alelnöke és a hírosztály elnöke vagyok. A fegyveres erők kadettjaival sokat foglalkozom és a UNACEB-en keresztül megszerveztem a Cadett Communication Center-t. Cadettok videotapezték Mindszentyt és ők vették hangszalagra is a beszédet. Egy kópiát a MKCSBK-nál találsz az Etobicokeban. Van egy nemzetközi lapunk, amelyik a következő számában egy hosszú cikket fényképekkel közöl a Calgary-i Mindszenty-fogadásról. Ez a lap a világ minden részére elmegy és még Magyarországra is bekerül az ottani ENSZ-bizottságon keresztül.”

KRITIKÁK, BÍRÁLATOK

A Kanadai Magyarság október 6-i számában Virágh Anna kritikus hangú cikket írt.

Egyik kifogása: *hosszú volt a Queen Elisabeth Building-ben tartott „ezeréves jubileumi emlékünnepelel”*. „A túlzott szereplési vágy – még ha jószándékú is – káros!” „A több mint két órás műsort le lehetett volna csökkenteni egy órára, hogy ne fárasszuk ki a hercegprímást és a vele egykorú ontariói kormányzót.” „Ugyanakkor köztudomású, hogy rengeteg kanadai honfitársunk érkezett messze távolból, még Amerikából is, hogy találkozzék szeretett főpásztorával, áldását kérje s hogy meghallgassa az ezer éves magyar kereszténység fennállása alkalmából a szabad földön élő magyarokhoz intézett szövegét.”

A műsor egyébként igen magas szintű volt. *Erkel* Hunyadi-nyitányát és *Kodály* Hary-közzenéjét játszotta a szimfónikus zenekar; 75 tagú énekkar *Kodály* Szent István-énekét, *Bárdos Lajos* „Istené az áldás” kezdetű kórusművét énekelte; a „Nyírségi táncok”-at népes tánckar adta elő, ének- és zenekar kíséretében; elhangzott *Händel* 42-ik zsoltára, végül *Berlioz* Rákóczi-indulója. Közben a kanadai külügyminiszter, az ontariói kormány minisztere, a város egyik vezetője és a torontói érsek mondott rövid köszöntőt. Közreműködtek még a Torontói Magyar Színház művészei is, akik *Sajó Sándor* „Magyar ének” című versciklusát adták elő. Egyébként Mindszenty teljes frissességgel mondta el beszédét e valóban hosszú műsor legvégén.⁶

A cikk másik kifogása már komolyabb: egy csoport „reakciós röpcédulákat” osztogatott a közönség körében, jöllehet az ünnepségen „a Duna-medence testvérnepeinek küldöttségei is részt vettek: szlovák, rutén, horvát testvéreink”, ők is együtt ünnepeltek a magyarokkal. „Van egy óriási sorrendi tévedés, amit egyesek nem vesznek észre. Először a kommunizmust kell legyőzni! Utána majd leülhetünk a kerekasztal mellé baráti tárgyalásra a Duna-medence népeivel.”

* * *

E belső kritika mellett külső bírálat is érte a torontói ünnepséget. A kanadai baloldali magyar emigráció lapja, az *Új Szó* 1973. október 6-i számában cikk jelent meg „Mindszenty kardinális Torontóban” címmel. Erről a Magyar Élet – jobboldali lap – „A legnagyobb dicséretet” címmel írt válaszcikket október 20-i számában.

„Mi a legnagyobb dicséretnek vesszük – írta a Magyar Élet szerzője –, ami a baloldali lap részéről megjelent Mindszenty hercegprímás torontói látogatásával kapcsolatban. A dicséret elsősorban magyar tömegeink lelkesedését és a rendezést illeti, amikor az *Új Szó* cikke így ír: »Be kell látnunk, hogy a kanadai magyarság demokratikus, haladó szellemű tábora erőtlen még ahhoz, hogy 5000 főnyi sereget tudjon mozgósítani valamely magyar ünnepélyre és oly pompázó magyar kulturális programmal gyönyörködtessen, amint a Mindszenty-ünnepélyre hívtak életre.« – így az *Új Szó*.

„Büszkék voltunk eddig is – folytatja a Magyar Élet – az ezeréves magyar kereszténység ünnepének, a Mindszenty-látogatás hatalmas sikerére, amely olyan tömegek részvételével, olyan külső keretek között olyan benső tartalommal zajlott le, amely méltán kivívta a kanadai egyházi szervek, világi hatóságok, kormány, sajtó, tévé, rádió és a lakosság elismerését. De az *Új Szó* beismerő, »önkritikát« gyakorló vallomása még ezeknél is jobban esett. Elfogultsággal irántunk – a »kanadai magyar jobboldal« vagy »keresztény kurzus« iránt (ahogy a cikk nevez mindet) – igazán nem lehet az *Új Szót* vádolni. Dicsérete, elismerése tehát megcáfolhatatlan és objektív. Köszönjük!”

„Ezért az elismerésért és dicséretért most szemet hunyunk a cikk további csipkedései fölött, amik olyan útszéliek, hogy hercegprímásunk személyéhez nem érhetnek fel.”

6 Mindszenty kedves gesztusa volt, hogy hazajövetele után Bécsből levelet írt Zadubán György torontói zeneigazgatónak, az ének- és zenekar karnagyának, a zenei program megszervezőjének. Ottlétekor nem tudta megköszönni magas szintű munkáját – írja neki a bíboros. „Komoly művészi teljesítményük európai viszonylatban is jelentős, és segített öregbiteni tehetséges magyar népünk jó hírnevét.” *Mindszenty-leveleskönyv* 467. sz.

De e vitacikkben több további információ is található. Az egyik: *a kanadai magyar követség fogadásának kudarca*. „A Mindszenty-látogatás időpontjában az ottawai magyar nagykövet fogadást rendezett – mintegy ellensúlyozásként – a torontói Park Plaza Hotelben. 250 meghívott közül 40-en jelentek meg a fogadáson. Ennél szemléltetőbb érvet a mi erőnkre és az ő gyengeségükre aligha tudnánk felhozni.”

Más: *az Új Szó olvasói közül is sokan részt vettek a Mindszenty-ünnepségen s még többen küldtek hozzájárulást a költségekre*. „Mert nem minden Új Szót olvasó magyar azonosítja magát az újság véleményével, amely szerint »Mindszenty csak az ezeréves múltat nézi«, hanem vallja, hogy hercegprímásunk példája a mai magyarság egyetlen szikla szilárd alapja, tanítása pedig fákllya amely a magyar jövőbe mutat! A józan ítéletű »baloldali« magyarok nem tudják elfelejteni, hogy Mindszenty megjárta a szélsőjobboldali börtönöket is, mert a bíboros harca nem jobb- vagy baloldali, hanem örök isteni és emberi igazságokat hirdetett a múltban is és hirdet ma is.”

Egy harmadik információ: az Új Szó cikke végén levő megállapítás. Ezt állítja a szerző: *„Nem mondható el, hogy az óhaza (a Kádár-rezsim) elég gondoskodással fordul a kanadai magyar haladó tábor kulturális frontja felé”* – idézi a Magyar Élet a konkurens lapot. S hozzáfűzi: „Ebben is egyetértünk az Új Szóval: jobb volna, ha a hazai kommunista kormány az Új Szó táborát talán még jobban segítené anyagiilag, minthogy arra költené pénzét, hogy a mi sorainkat bontsa meg propagandájával: sok pénzt felemészítő anyanyelvi konferenciák rendezésével, hazacsalogató újságokkal, tankönyvekkel stb.”

Záradékol a cikkíró még egy megjegyzést tett, mégpedig a Kanadai Magyarság általunk már idézett vitacikkére reflektálva: „Végül külön köszönjük az Új Szónak azt a dicsérő megjegyzését, amely szerint »pompázó magyar kulturális program« volt a torontói Queen Elisabeth nagytermében. Ez objektív vélemény, hiszen nem mi, hanem az Új Szó írja. Jó volna, ha a magát jobboldalinak és kereszténynek tartó torontói magyar újság cikkírója is elgondolkodna a dicséret fölött, miután ugyanezt a programot súlyos bírálatban részesítette.”⁷

LAUDÁCIÓ

Érdekes két tekintélyes kanadai személyiség ekkor, a nagy nyilvánosság előtt elhangzott véleményéből egy-egy részletet idézni. Mindkettő – számunkra, magyarok számára – „távoli idegen”, Magyarországtól messze élő, egészen más társadalmi közegben munkálkodó, a modern nyugati világot alaposan ismerő férfiú. Ha lehántjuk a kötelező vendéglátói udvariasság formuláit, a szónoki beszéd retorikai fordulatait, a személyes jelenlét befolyásoló tényét, akkor is érzékelhető, hogy kijelentésük mélyén ott van az őszinte megbecsülés, a tisztelet, az elismerés egyértelmű, határozott kifejezése.

7 Részlet az Új Szó említett cikkéből: „...A Mindszenty-ünnepélyen a mai (1973-beli) magyarországi valóságról hallgattak. Az új demokratikus Magyarországot nem méltatták... Az igazság nem szépítette az egyébként – kulturális szempontból – ragyogóan sikerült ünnepélyt...A magyar demokrácia megvalósítása a hazájában maradt magyar nép feladata, nem a Kanadában rendezett Mindszenty-kereszténykurzusé...” S következnek az 1945-1948 közötti Mindszenty-ellenes hazai vádak. A kanadai magyar „haladó tábor” nehéz helyzete feletti siránkozás után az optimista befejező mondatok: „Azért mi mégis a jövőbe tekintünk. Nem elégszünk meg azzal, hogy Mindszenty példájára csak az ezeréves múltat nézzük.”

A kanadai központi szövetségi kormány külügyminisztere, *Mitchel Sharp*: „Különleges élmény és megtiszteltetés számomra egy történelmi nagyság személye mellett lenni. Mindszenty kardinális örök történelmi szimbóluma az erőnek, amely soha nem hajt fejet az erőszak előtt. Az Ön tevékenysége, Eminenciás Úr, egy Isten küldötte jel a mai idők számára. Hosszú évek vannak mögöttem, amit a közösség szolgálatában töltöttem. Én magam protestáns vagyok, skót vagyok – kanadai skót, de ezen az ünnepen én is úgy érzek, mint a magyarok – kanadai magyarok, és én is odatartozom a szélesebb »egyetemes« Egyházhoz. Toronto életében nagy ünnep a mai nap. Örülök, hogy itt lehetek, részt vehetek ebben az ünneplésben. Életemben volt alkalmam sok nagy embert megismerni, de elmondhatom: szilárd meggyőződése, hogy most, ebben a percben – amikor Mindszenty Józsefet, Magyarország hercegprímását üdvözlöm a kanadai kormány nevében –, korunk legnagyobb emberét köszöntöm. Mindszenty mint ember, mint az igazság hőse és vértanúja, kétségtelenül a ma élő legnagyobb igaz ember.”⁸

Torontó érseke, *Francis Pocock*: „Eddig úgy ismertük Mindszenty hercegprímást, mint a sziklaszilárd elvek emberét, a kereszténység és Magyarország hősét, vértanúját. Az is! De most alkalmunk volt megismerni Mindszenty nagy lelkének egy másik oldalát: a megbocsátó, a szelíd, a türelmes, a jóságos embert. Akiben Krisztus lelke él. Eddig Mindszentyben az igazság törhetetlen bajnokát tiszteltük, de most, hogy megismertük, elmondhatjuk: *Mindszenty József hercegprímás, mi nagyon szeretünk is téged!*”

A Magyar Élet szerkesztője az október 6-i számban közölte e két szövegrészletet, hozzátéve ezt is:

„Amikor e két beszédet gondolatban összefűzöm, egy teljes Mindszenty-kép bontakozik ki.” Ez a kép él tovább „mindnyájunk lelkében, akiknek alkalmuk volt ez örökké

8 Elgondolkodtató, hogy Sharp külügyminiszter ekkor itt hangzottatott véleményét szinte szó szerint megismételte egy interjúalany Budapesten 18 év múlva. Részlet abból a beszélgetésből, amelyet Pintér Dezső, a Magyar Hírlap munkatársa készített Andrew Timár kanadai üzletemberrel: „...Mindszenty bíboros (1973-ban) nekünk a reményt hozta el. Sharp külügyminiszter ezt mondta róla: Én egy skót protestáns vagyok, de meghajlok a hercegprímás előtt! – Riporter: Aki személyesen ismerte Mindszentyt, arra általában életre szóló hatást tett szenvedélyessége, hajlíthatatlansága. Szavaiából ítélve Ön is közéjük tartozik. Miért? – Igen, őt én a legnagyobb magyarok között tartom számon. Természetesen ismerem a vitákat, de azok az én véleményemet nem változtatják meg. Amikor Kanadából visszatért Bécsbe a hercegprímás, üzenetet intézett az amerikai magyarokhoz. Ebben az állt, hogy a magyarnak ne legyen nyugta, akárhol is él a világon, mert a megmaradt kevésebből újra kell építenünk a hazát. Amióta jöhetek – ennek két éve –, időm nagy részét Magyarországon töltöm. Mindszenty parancsának teszek eleget, a magam szerény módján hozzá akarok járulni az újjáépítéshez. Értse meg végre, Mindszenty számomra és még sok külföldön élő magyar számára nem öskövület, hanem a hazaszeretet és hűség megtestesítője. *(Magyar Hírlap 1991. május 4.)*

Mindszenty kanadai látogatása után 27 évvel később írta olvasó levelét „Bendő László és családja, Kanada”. Részlete: „Örömmel várjuk mindig az Új Embert Kanadában, itt, Vancouver városában, a Magyarok Nagyszabású templomában, ahol annak idején szeretett és áldott Mindszenty bíborosunk meglátogatott minket. Olvasom a június 11-i számban a Mindszenty-szobor Lakitelken című cikkben, hogy felavatták a hercegprímás első magyarországi köztéri szobrát. Ez a megállapítás nem felel meg a valóságnak. 1999-ben meglátogattuk az első köztéri Mindszenty-szobrot Törökszentmiklóson.” S mellékelték annak fényképét is. *(Új Ember 2000. július 2.)* Sok mindenről tanúsodó sorok ezek. Igen távolba szakadt hazánkfiaiban hosszú évtizedeken át teljesen más körülmények között élve is erős és eleven a bíboros iránti tisztelet; nem csupán megőrizték emlékét, de nagyrabecsülésük, szeretetük sem változott iránta. S most – évtizedek múltán – veszik a fáradságot, hogy ez ügyben levelet írjanak a szerkesztőségbe; s ami még megindítóbb: Magyarországon tartózkodva felkeresték a távoli település új Mindszenty-szobrát!

emlékezetes négy nap alatt a hercegprímást látni, törekény, a szenvedésektől és kortól megtört alakját, de ugyanakkor hallani érces, kemény hangját, amely szárnyakat kapott, amikor örök elveket, emberi és isteni igazságokat hirdetett. Ez a teljes Mindszenty: hitvalló és megbocsátó, törhetetlen és szelíd, hős és szent!"

• • •

Mindszenty és kísérete Vancouverből 1973. szeptember 28-án tért vissza Torontóba, ahol a repülőtéren kedves jelenet játszódott le. Bácsalmási István az út során szeretetteljes kapcsolatba került a primással, aki igen hálás volt neki tőle kapott sokirányú segítségéért, tanácsokért, felvilágosításokért, szolgálatokért. A tanügyi főigazgató szeptember 29-én, éppen Torontóba való visszaérkezésük utáni napon ünnepelte 27-dik házassági évfordulóját. *S a bíboros – kedveskedő gesztussal – úgy köszönte meg neki segítőkészségét, hogy még Vancouverből köszöntő táviratot küldött Bácsalmási István feleségének.* Torontóba érkezésükkor felesége és szülei a bíboros meghívására kijöttek a repülőtérre, az Air Canada különszobájában a bíboros szeretettel beszélgetett velük, majd megáldotta őket. Nagy öröm töltötte el mindnyájukat – tudósít a történetekről az egyik kísérő, Mészáros Tibor.⁹

Itt van az iratgyűjteményben Mindszenty bíboros Bécsből 1973. október 15-én kelt, Bácsalmási Istvánnak írt levele:

„Főigazgató Úr! Köszönöm meleghangú levelét. Örülök, ha legkisebb örömet is szerezhettem kedves családjának. Én tartozom köszönettel mindazért, amit körültem tett, és tenni fog a magyar iskolaügyért.... Áldásom Önre, kedves családjára és munkatársaira: +József”

LEVELEK

Bácsalmási István eléggé sűrű levelezésben állt a bíborossal; az elküldött és válaszul kapott levelek mind megtalálhatók a gyűjteményben. Bácsalmási első levelének dátuma: 1971. október 9., ebben a budapesti USA-követségi „félrabság”-ból Rómába érkezett bíborost köszöntötte. Mindszenty utolsó levelét 1975. március 30-án írta Bácsalmásinak: halála előtt öt héttel. A levélváltások legfőbb témája: *a kanadai magyar iskolák ügye; egyáltalán az iskola szerepe az emigrációs katolikus magyarság életében.*

1973 októberében írt leveleiben Bácsalmási István tájékoztatta Mindszentyt azokról a tárgyalásokról (ezt még Mindszenty javasolta ottlétekor), amelyet a Bácsalmási által vezetett küldöttség Trudeau kanadai szövetségi miniszterelnökkel készült folytatni a kanadai magyar iskolák ügyében. Ezt segítő, a bíboros Bécsből előkészítő-ajánló levelet küldött a kanadai miniszterelnöknek. Ennek másolatát október 10-én megküldte a főigazgatónak. „Szeretném remélni, hogy soraim segítenek előkészíteni a talajt s a Miniszterelnök Úr nemcsak fogadja majd az iskolai és egyéb kulturális ügyekben jelentkező küldöttséget, hanem közismert megértésével támogatást is nyújt a nemes törekvéseknek.” (Sajnos, erre az ottawai látogatásra nem került sor, s ez nem a tervek hiányán múlt – írja Bácsalmási István.)

9 Mészáros Tibor: A száműzött bíboros szolgálatában. Abaliget 2000. 69.

1973. október 18-i levelében Mindszenty megköszönte a Bácsalmási által küldött alapos beszámolót a kanadai iskolaügyről, iskolaszervezetről, azt részletes megjegyzésekkel kísérte. Ezek egyike: „Meglep a középiskola előnye (Kanadában); szinte fontosabb az elemivel (népiskolával, alapiskolával) szemben. Pedig az emberi művelődés jogában minél többen kell, hogy részesüljenek.”

1974. január 13-án írta a bíboros azt a levelét Bácsalmásinak, amelyben a torontói Szent Erzsébet-plébánia katolikus iskolájának statisztikáját elemzi. A Torontóban élő 800 katolikus magyar családból összesen 230 gyerek jár a Szent Erzsébet-iskolába. Mindszenty e levelében válaszol az emigrációs körökben felbukkant erősödő áramlatra, amely szerint ma már nincs szükség külön magyar katolikus iskolákra. Mindszenty véleménye: „El kell vetnünk azt a gondolatot, hogy hamarosan feleslegessé válhatna a magyar iskola. A 20. században a kisebbségi – anyanyelvőpolási és családi-népi hagyományokban felnevelt – közösségek önfenntartási munkája is elismerten a természetjogból fakad. Lásd Egyesült Nemzetek Alapokmánya és az Egyház »Exsul familiae« instinkciója.”

* * *

Ismert tény: VI. Pál pápa 1974. február 5-én megfosztotta esztergomi érseki tisztségétől Mindszenty bíborost, világszerte széleskörű tiltakozást váltva ki.¹⁰

Bácsalmási István az elsők között volt, aki együttérzését kifejezte a bíborosnak február 9-én kelt levelében:

„Főtisztelendő Bíboros Atya! Fájdalmas megrendüléssel vettük hírét a pápai döntésnek. Anélkül, hogy ítéletet mondanék arról, aminek hátterét mi nem ismerjük, nem tudom, eltitkolni félelmemet, hogy Róma diplomáciája igazolni látszik, hogy akik Moszkvával egyezkednek, – moszkvai módszer nélkül azt alig tehetik.

Eminenciás Úr élete, sorsa ma úgy jelenik meg előttünk, mint akinek nem csak az ellenségeitől kellett szenvedni és tűrni, de élni kell a fájdalmakkal is, amit azok okoznak, akiknek hálája és támogatása megingathatatlan erkölcsi kötelesség volna. Még ma is fülemben cseng az egyik torontói újságíró kérdése: »Eminenciás Úr mártírnak érzi-e magát?« Ma én szeretnék erre a kérdésre válaszolni azzal, hogy előttünk Mindszenty bíboros mártíromsága 1974-ben Rómában lett teljessé.

Azoknak a nagyszámú magyaroknak egyike, akik ingadozás nélkül és mindenkor Bíboros Úr példáját tartottuk jelképnek életünkben, szeretném újra és újra kifejezni ezt a hűséget, köszönetet és szeretetet Eminenciás Úr személye és munkája iránt. Fiúi mély tisztelettel: Bácsalmási István”

Nem sokkal később, március 5-i dátummal Bácsalmási István a Torontói Magyar Iskolaszék („Hungarian Schoolboard”) nevében, mint annak elnöke írt Bécsbe a bíborosnak:

„Eminenciás Urunk! A magyar emigráció politikai és társadalmi egyesületeinek vezetői a szabad világ minden tájéről küldik Bíboros Atyánknak hűségnyilatkozataikat. Mi, akik a magyar fiatalok magyarságáért és az ezer éves kereszténységhez való hűségükért emigrációs magyar iskoláinkban munkálkodunk, különleges felelősséget érzünk meggyőződésünk megvallásáért. Bíboros Úr hősies életmunkája a magyar fiatalság jö-

10 V.ö. MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty és az Ostpolitik*. Bp. 2001.

vője és a keresztény nevelés jogának biztosítása érdekében érte el legmagasabb fokát. A magyar fiatalok tiszta lelkülete és meglátása előtt nem kódósítható el a tény, hogy akik a kommunistákkal egyezkednek, kommunista taktikát is kell, hogy kövessenek. Eminenciás Úr mártíromsága nem a magyarországi börtönökben, nem az emigrációban, hanem Rómában, 1974-ben lett teljessé.

Bíboros Atyánk keresztútján a magyar ifjúság jelenléte és szeretete adjon erőt a nehézségek és fájdalmak elviselésében. Az Iskolaszék és az iskolák tanítói és tanulói nevében fiúi mély tisztelettel: Bácsalmási István, az Iskolaszék elnöke."

Az együtt érző levelek sokaságát kapta a bíboros, aki köszönetét nyomtatott válaszban tudatta a levélírókkal, sajátkezű aláírással. Ezt kapta Bácsalmási István is. A lap felső balsarkában főpapi címere látható; felső jobb sarkában az ismert vallomás: „Állok Istenért, Egyházért, Hazáért. Nemzetem szenvedése mellett a magam sorsa nem fontos. 1948. november 18.” A középső részen levő szöveg: „Együttértérséget és jókívánatait halásan köszönöm, szeretettel áldásommal viszonzom. Mindszenty József bíboros”.

Tehát Mindszenty engedelmeskedett a pápának: itt már nem szerepel az esztergomi érseki tisztség. Levéllapjainak felső balsarkában ezelőtt ez a szöveg állt: „Josephus Card. Mindszenty Archiepiscopus Strigoniensis, Primas Hungariae”; ezután összes levélében csak ennyi: „Josephus Card. Mindszenty”. Elfogadta a megaláztatást: alávetette magát a pápa döntésének.

* * *

Ekkor, e megaláztatás légkörében erősödött fel a kanadai és az Egyesült Államokbeli magyar emigráció körében, hogy szobrot emeljenek Mindszenty bíborosnak. Sok irat található ezzel kapcsolatban is Bácsalmási István gyűjteményében: a szervezésről, az egyetértés megszerzéséről, az anyagi alapok megteremtéséről. Számos emigrációs vezető írt levelet Mindszentynek, hogy adja beleegyezését a terv megvalósításához. Részlet Bácsalmási István e témájú, a bíboroshoz Bécsbe írt leveléből:

„A szobrot az amerikai magyarság ajándékozná Eminenciás Úrnak, végső fokon egy szabad Magyarországnak. Egy ilyen megmozdulás érzelmi fontossága sem a jelen emigrációs magyarjai, sem a holnap magyarsága számára sem becsülhető le. A szobor bronzba öntött megvallása lenne az amerikai magyarság hálájának Eminenciád történelmi szerepéért...”

Mindszenty azonban a szoborra vonatkozó megkereséseket sorra elutasította: „minden anyagi erőt a magyar iskolákra kell fordítani”!

Bácsalmási István egy másik leveléből: „Kanadai látogatása idején én végig kísérem Montreáltól Vancouverig s vissza. Akkor is s később is sokat beszéltünk arról, hogy engedélyezzen egy »hivatalos szobor« elkészítését. De minden erőm s meggyőző képességem eredménytelen volt Bíboros Úr szerénységet legyőzni.”

(E kezdeményezéstől független volt Füzér Julián javaslatára és vezetésével a New Brunswick-i magyar egyházköztség döntése: a bíboros halála után, 1976-ban saját erőből felállították városukban az egész alakos impozáns Mindszenty-szobrot.)¹¹

Számos más, a 20. század második fele kanadai (és amerikai) magyar emigrációs életével foglalkozó témával kapcsolatban található elegendő kutatónivaló Bácsalmási Ist-

11 Ld. FÜZÉR JULIÁN: *Szentnek hiáltjuk*. Youngstown 1989. 285-291.

ván hűségesen összegyűjtött, gondosan megőrzött és ránk hagyatékozott, gazdag tartalmú s hazánkban ismeretlen irat, kép, dia- és filmanyagában. Jó lenne, ha mihamarabb feldolgozásra és publikálásra kerülne. Jelentős hozzájárulás lenne ez a közelmúlt összmagyarság történeti képének teljesebb megalkotásához.¹² Köszönet érte Bácsalmási Istvánnak!

ISTVÁN MÉSZÁROS

DOCUMENTS FROM CANADA RELATED TO CARDINAL MINDSZENTY

Valuable bequest was deposited temporarily in the library of the Cistercian monastery of Buda in the summer of 2005. The collection of István Bácsalmási finally found its place at the Mindszenty Archive of the Majthényi House of the Salesian Society. The bequest contains numerous documents, letters, articles, photographs, slides and films in connection with Cardinal Mindszenty. The Hungarian Cardinal made a pastoral visit to Canada in September 1973. Bácsalmási not only played an important role in the preparation, organization and completion of the visit, but was also acting as a translator and advisor of Mindszenty. The documents reveal the pastoral visit in detail, including its program in Montreal, Toronto, Winnipeg, Calgary and Vancouver. The enthusiasm, love and respect Canadian Hungarians surrounded the 83-year-old Hungarian pontiff with is still sensible in these documents. Mindszenty urged them to keep their Hungarian language and Christian faith. The bequest of István Bácsalmási is a significant help for scholars to reveal the so far less known period of the Cardinal's life in Wien between 1972-75. The bequest is not only important for researchers interested in Mindszenty's life, but also to scholars of Hungarian history, emigration, Hungarian Catholicism and that of Hungarian culture in Canada, and for those interested in mediahistory.

---

12 A gyűjtemény végleges helye: Szalézi Majthényi Ház, Mindszenty Archivum. Budapest XII. Felső Svábhegyi út 12.

FEDELES TAMÁS

EGYHÁZTÖRTÉNETI KUTATÁSOK PÉCSETT

A Pécsi Egyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága

(H-7624, Pécs, Szent István tér 23., 06/72/513-030,
www.pecs.egyhazmegye.hu, ppkl@pphf.hu)

A pécsi püspökség azon kevés egyházmegyék közé tartozik, amelynek alapításáról viszonylag pontos képet alkothatunk. Ismeretes alapításának pontos dátuma, fennmaradt ugyanis az a diploma – noha interpolált formában –, amely beszámol erről az eseményről. A püspökség felállítására ezek szerint 1009. augusztus 23-án Győr várában került sor, mégpedig Azo pápai legátus jelenlétében. Kevésbé egyedülálló, mégis rendkívüli jelentőségű, hogy ismerjük az egyházmegye első vezetőinek nevét és kormányzati ciklusukat (Bonipert, Mór). A további püspökök névsora is teljesnek mondható. Ezek feltárásában alapvető jelentőségű, hogy a 18–19. század fordulóján elkészült a pécsi egyházmegye akkori – és sajnos ma is – legteljesebb monográfiája. Ez utóbbi körülmény, illetve a közelgő millenniumi évforduló miatt időszerű feladat az egyházmegye történetének új, monografikus igényű feldolgozása.

Mayer Mihály pécsi megyéspüspök úr 2005 folyamán újjászervezte az egyházmegye bizottságait. Ennek keretében újult meg az egyháztörténeti bizottság is, melynek jelenleg egyik legfontosabb feladata a püspökség közelgő millenniumára történő felkészülés. (Feladatokat koordináló személyek: Sümegi József, Kikindai András, Fedeles Tamás, Horváth István). Ez természetesen összetett feladat, amely magában foglalja a 2009-re tervezett egyházmegye – monográfia elkészítését és kiadását. A felkészülési időszakban a monográfia előkészítését segítő konferenciák szervezése, lebonyolítása; az egyházmegye históriájának megismertetése a szélesebb nyilvánossággal (népszerűsítő előadások); forráskiadványok (pl. *canonica visitationes*), a konferenciák anyagának közzététele; továbbá reprezentatív kiadványok (pl. pécsi püspökök, pecsétek a pécsi egyházmegyében) megjelentetése.

AZ EGYHÁZMEGYEI MONOGRÁFIA SZERKEZETI FELÉPÍTÉSE

A könyvsorozatot nem tematikus, hanem kronologikus kötetekben kívánjuk elkészíteni. A korszakokat szem előtt tartva négy kötetet tervezünk.

1. A középkori püspökség 1009–1543;
2. Az egyházmegye a hódoltság és az újjáépítés idején (1543–1780);

3. Az egyházmegye átszervezésétől a kiegyezésig (1780–1868);
4. A kiegyezéstől az államosításig (1869–1950);
5. Kronológia 1950-től napjainkig.

Ezek közül a két legfeldolgozottabb korszak kétségtelenül a középkor és a hódoltság időszaka, míg a 19. század derekától ívelő időszak a legkevésbé kutatott periódus. A kiinduló helyzet figyelembe vételével tehát reálisan arra látunk esélyt, hogy a sorozat első két kötete 2009 augusztusára elkészül, és a fennmaradó részekre vonatkozó kutatások előrehaladott állapotba kerülnek.

REPREZENTATÍV KIADVÁNYOK

A monográfia kötetein kívül a nagyközönség számára tervezett kiadványok:

1. Pécsi püspökök 1009–2009
Rövid életrajzok, a lehető legtöbb illusztrációval, pl. Sírkövek, festmények, fotók, címerek;
2. A püspöki palota építéstörténete;
3. Sigilli nostri – Pecsétek és pecsétnyomók a pécsi egyházmegyében;
4. Térképek a Pécsi káptalani Levéltárban;
5. Szakrális építészet, templomok, kálváriák, keresztek, búcsújáró helyek.

KONFERENCIÁK, ELŐADÁSOK

A tudományos szimpóziumoknak igen fontos szerepük van a kutatók közötti eszmés tapasztalatcserében, valamint e rendezvényeken az érdeklődő laikusok is „első kézből” kaphatnak információkat a legújabb tudományos eredményekről. A monográfia előkészületeiben is fontos a konferenciák rendezése, hiszen ez nagy mértékben segítené a munkát. Ennek érdekében arra törekszünk, hogy olyan témákat, korszakokat tegyünk egy-egy tanácskozás témájává, amelyek eddig kevésbé voltak kutatottak.

Tervezett konferenciák:

1. Gr. Zichy Gyula pécsi püspökké való kinevezésének 100 éves évfordulója alkalmából 2005. október 24.;
2. Szatmári György pécsi püspökké való kinevezésének 500 éves évfordulója alkalmából 2005. december 13.;
3. Egyházi arcélek – 2006 tavasz;
4. Előadások az egyházmegye történetéből – 2006 ősz;
5. A Pécsi Egyházmegye és a barokk. Egyháztörténeti konferencia Klimó György püspök halálának 230. évfordulójára – 2007 tavasz;
6. Oktatás a Pécsi Egyházmegyében 1009–2006 – 2007 ősz;
7. Szakrális építészet, tájformálás a Pécsi Egyházmegyében – 2008 tavasza;
8. Janus Pannonius – 2008 ősz;
9. Záró konferencia 2009 tavasz

ISMERETTERJESZTŐ ELŐADÁSOK

A tudományos konferenciák mellett szükség lenne – a szó nemes értelmében – ismeretterjesztő előadásokra is. Ezzel tulajdonképpen az egyházmegyében élő emberek irányába tennénk egy lépést, hiszen ezáltal még inkább tudatosíthatnánk bennük az egyház, a püspökség fontos szerepét a város és az egyházmegye életében. Ezek az előadások minden hónapban megrendezésre kerülnek, és az egyházmegye életének, különféle eseményeinek egy-egy szeletét mutatják be a felkért előadók.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2005/3-4

VARGA SZABOLCS

PÉCSI PÜSPÖKI HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA,
PÉCSI EGYHÁZTÖRTÉNETI INTÉZET

H 7621 Pécs, Papnövelde u. 1-3. www.pphf.hu

A Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán 2005. májusában önálló szervezeti egységként született meg a Pécsi Egyháztörténeti Intézet. Létrehívását az ebbe szükségessé, hogy a főiskolán folyó oktatásban az egyháztörténet hangsúlyosabb szerepet kapjon. Az intézetnek vezetője nincsen, a tagjai, Dr. Katus László, Dr. Lantosné Imre Mária, Gözsy Zoltán és Varga Szabolcs a döntéseket közösen hozzák, és a törvényességi felügyeletet a főiskola főigazgatója gyakorolja.

A Pécsi Egyháztörténet Intézet legfontosabb feladata, hogy megismertesse a nagy múltú magyar és a legújabb európai egyháztörténeti kutatások eredményeivel a hittudományi főiskolán tanuló hallgatókat. Az itt végző diákok diplomázásuk után többségében a pécsi egyházmegye valamelyik – sok esetben rendkívül hátrányos helyzetű – településén végeznek plébánosi, világi hitoktatói, hittanári munkát, ahol mostoha körülmények között kell helyt állniuk és közösséget szervezniük az ott élőkől, hogy összefogással próbáljanak felülemelkedni a mindennapok nehézségein. Emellett nekik kell felvállalni a rendezvényszervező, helytörténész – egy szóval a helyi értelmiség – feladatait is, ami speciális tudást igényel. Ehhez pontosan ismerniük kell a település és a régió fejlődésének sajátosságait, szokásait, és tisztában kell lenniük a társadalom és egyház évezredes kapcsolatának sokszínűségével, hogy a lehető legjobb módszert alkalmazhassák a közösség tagjainak megszólításánál. Ebből a felismerésből születtek meg azok az intézet dolgozói által tartott kurzusok, amelyek a néprajz, szociológia és történelem módszereit és eredményeit felhasználva igyekeznek behatós ismeretek nyújtani a dél-dunántúli régió vallási, társadalmi sajátosságairól a hallgatóknak. Több pozitív példa erősíti meg azt a feltételezést, hogy közösségsszervező erővé képes válni egy a falu, és kistérség történelméről tartott rendezvénysorozat, amelynek a „motorja” a főiskolán hosszabb-rövidebb ideig kurzusokat látogató hallgató.

A plébániákra kikerülő hallgatók feladata lesz a *plébániai iratanyag megőrzése és felhasználása* is, amely sok esetben a falu történelmének leggazdagabb és legrégebb forrásbázisa. Azonban csak annak „szólalnak meg”, aki értő kézzel nyúl hozzá! Ezért a képzésben nagy hangsúlyt kap a plébániai források megismerése, megértése és szakszerű módon való feldolgozása. A távlati cél az, hogy a Vanyó Tihamér által évtizedekkel ezelőtt lefektetett elvek alapján, azok továbbgondolásával, modern plébánia-történet-feldolgozások szülessenek, amelyek sok esetben növelik a településen élők

összetartozás tudatát, és egyben olyan iratanyagból merítenek, amelyet „hivatásos” kutatók a legritkább esetben aknáznak ki. A települések belső életét dokumentáló források a legritkább esetben jutnak el a makrotendenciákban gondolkodó tudósok asztaláig, így kiesnek a történészek látóteréből. Sok tudományos alapokon nyugvó kismonográfia lehet az alapja egy későbbi nagyobb szintézisnek, ami az egyházmegyén élők múltját szeretné a teljesség igényével megalkotni. Külön fontosságot ad ennek, hogy az etnikailag és felekezetiileg sokszínű pécsi egyházmegye áll a kutatások homlokterében, és az egyháztörténeti iratanyagból mintákat nyerhetünk a különböző népcsoportok együttélési stratégiáira. Ezek az eredmények a ma embere számára is komoly jelentőséggel bírhatnak. A sokszínűséget erősíti, hogy a ma már Horvátországhoz tartozó drávaszegi plébániák is kutatási területként szerepelnek a sokoldalú hallgatói és oktatói kapcsolatoknak köszönhetően. Ennek a feladatnak a felvállalásával kíván az intézet a METEM alapításkor megfogalmazott küldetésében részt venni, hogy minél több *modern plébániatörténet* születhessen meg a közeljövőben „céhen kívüli” történészek tollából, mégis tudományos igényességgel.

Az intézet kutatási területe szükségszerűen túlmutat az egyházmegye keretein, mert csak nagyobb régióban, tágabb kontextusban lehet értelmezni a történeti folyamatokat. Ezért az intézet anyaggyűjtése kiterjed a Dél-Dunántúlra, és a ma már Horvátországhoz tartozó területekre.

Az intézet feladatai közé tartozik az „*egyháztörténeti források gyűjtése, rendezése, archiválása, kutatók számára történő előkészítése és hozzáférhetővé tétele*” is. A képzés, és a hallgatók szakdolgozatainak sikere érdekében a plébániatörténet megírásához nélkülözhetetlen, ám a plébániai levéltárakban nem fellelhető iratokat az intézet dolgozóinak kell felkutatniuk a lehető legszélesebb társintézményi támogatással. A legteljesebb és legfontosabb forrásanyagot pedig az intézet a legszigorúbb forráskiadási szabályok betartásával kívánja feldolgozni és megjelentetni, hogy ezzel is segítse a kutatók munkáját.

Tudományos munka elképzelhetetlen megfelelő ellátottságú könyvtár nélkül, az intézet ennek megfelelően – bár támaszkodhat az egyházmegyei anyagot is magába olvasztó, idén új épületbe költöző főiskolai könyvtárra – *helytörténet-specifikus anyag szisztematikus gyűjtésébe* fogott, elsősorban a más pécsi közgyűjteményekben nem található regionális múzeumok és levéltárak, beleértve a horvát területen fekvő intézményeket is, kiadványainak összeszedésére vállalkozott.

A legújabb kutatási eredmények megismertetése és tudományos kapcsolatépítés céljából az intézet évente tudományos összejöveteleket, konferenciákat szervez, és ezek anyagát nyomtatásban is megjelenteti. 2005 őszén az egyháztörténeti forrásokat rejtő gyűjtemények anyagainak hasznosíthatósága volt a konferencia központi témája, ahol többek között Erdélyi Gabriella, Fazekas István, Molnár Antal tartottak előadást, és amelynek rövidített változatai a www.mult-kor.hu történelmi portálon lesznek a közeljövőben olvashatóak, nyomtatásban pedig 2006 első felében jelenik meg. A következő év tavaszán az intézet egy modernkori magyar egyháztörténetről szóló szimpóziumot, szeptemberben pedig egy regionális keretekben maradó rendtörténeti konferenciát kíván megszervezni. A *távlati tervek* között szerepel egy az egyházmegye etnikai sokszínűségével, egy a hangsúlyosan koraujkorral foglalkozó, valamint a legújabb plébániatörténeti kutatások eredményeit bemutató tudományos ülésnek kíván teret adni. Ezeknek a rendezvényeknek a legfontosabb célja a hallgatók megismertetése a legújabb kutatási

eredményekkel, valamint, hogy a nyomtatásban megjelenő anyagok későbbi kutatások alapjaivá válhassanak.

A munka sikere természetesen csak szoros kapcsolatok kiépítésével érhető el, ezért partneri viszony kialakítása a cél az összes a régióban működő levéltárral, múzeummal, valamint az országban egyháztörténettel foglalkozó oktatási és kutatási intézménnyel, akikkel kiadványok és tapasztalatok kicserélésére van lehetőség. Csak a lehető legszélesebb alapokon nyugvó összefogás segítheti az intézetet céljai megvalósításában, hogy a következő években minél szélesebb kutatói bázisa legyen a regionális egyháztörténeti és helytörténeti kutatásoknak.

ZOMBORI ISTVÁN

GLÜCK JENŐ
1927-2004

Jelentős veszteség érte a Kárpát-medence egyháztörténeti kutatását, mert 2004. november 27-én elhunyt Glück Jenő Aradon élő történész. Személyében egy sajátos szakmai utat ismerhettünk meg, egy olyan történész kollegáét, akinek életútja és szakmai munkássága átölelte a politikai fordulatokban gazdag 20. század második felét. Glück Jenő bár román állampolgár volt, a román és a magyar kultúra számára egyaránt jelentős munkásságot végzett. Tanulmányai, forrásfeldolgozásai románul, magyarul, németül jelentek meg romániai, magyarországi szakmai folyóiratokban, múzeumi és levéltári évkönyvekben, valamint különböző országos és helyi lapokban.

1927. szeptember 27-én Aradon született. Ott végezte elemi iskoláit és a liceumot (1934-1946). Nagyváradon érettségizett 1946-ban. Kolozsvárott járt egyetemre a Bolyai Tudományegyetem történelem-földrajz-filozófia szakos hallgatójaként (1948-52). 1952-ben államvizsgázott és szerzett diplomát. Az Aradi Regionális Múzeumban dolgozott 1952-60 között, mint múzeológus, szekcióvezető majd igazgató-helyettes. 1960-ban a tanügyhöz került, mint történelemtanár és 1989-ig ott dolgozott.

1953-tól kezdve folytatta történész kutató tevékenységét és ettől kezdve jelentek meg publikációi. A kezdettől fogva együttműködött a Román Tudományos Akadémiá-

val és részt vett az Európa Központ Etnikai és Társadalmi kérdéseket kutató Bizottság munkájában. 1979 óta együttműködött a Romániai Zsidó Hitközség Történelmi Központjával. Állandó kapcsolatban állt a kolozsvári Judaisztikai Intézettel. Kutatómunkája során jelentős időt töltött különböző romániai (Arad, Bukarest, Kolozsvár, Temesvár, Nagyvárad, Szeben, Szatmárnémeti) és külföldi (magyar, osztrák, német, izraeli, francia, svéd, svájci, belga és vatikáni) levéltárakban, valamint könyvtárakban. Tudományos publikációinak száma – a családtól kapott információ szerint – 384.

Kutatómunkája során különböző alapítványoktól, egyetemektől, múzeumoktól, levéltáraktól kapott anyagi támogatást. A jelzett országokban – különösen az 1989-es romániai forradalom után – számos konferencián vett részt. Tudományos tevékenysége részét képező publikációi mellett kulturális folyóiratokban, heti, havi és napilapokban mintegy 1000 írása jelent meg.

A METEM-mel való kapcsolata 1992-ben kezdődött, ekkor jelent meg első írása a magyarországi görögkeleti román plébániákról. Ezt követően haláláig még 21 tanulmánya, forrásközlése, könyvismertetése vagy egyéb szakmai beszámolója jelent meg a Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban, amint ezt alább felsoroljuk. E témák felölelték a magyarországi ill. erdélyi magyar és román ortodox egyház több témáját, az erdélyi zsidóság különböző városokban működő intézményrendszerét és számos magyarországi ill. erdélyi katolikus, görög-katolikus, református vagy éppen evangélikus egyház egyháztörténeti, művelődéstörténeti problémáját. Munkásságát nem a bonyolult elvi koncepciók kidolgozása, hanem alapos forráskutatásra épülő, tényfeltáró tanulmányok jellemezték. Időrendben a középkortól egészen a 20. századig ívelt a feldolgozott témakör. Ugyanakkor egy esetben a téma kényes politikai jellege miatt hasznosnak látta, hogy a Glattfelder Gyula csanádi temesvári püspök 1923-as romániai kiutasításáról szóló fontos tanulmányát Bélték József név alatt jelentesse meg (Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1996/3–4.).

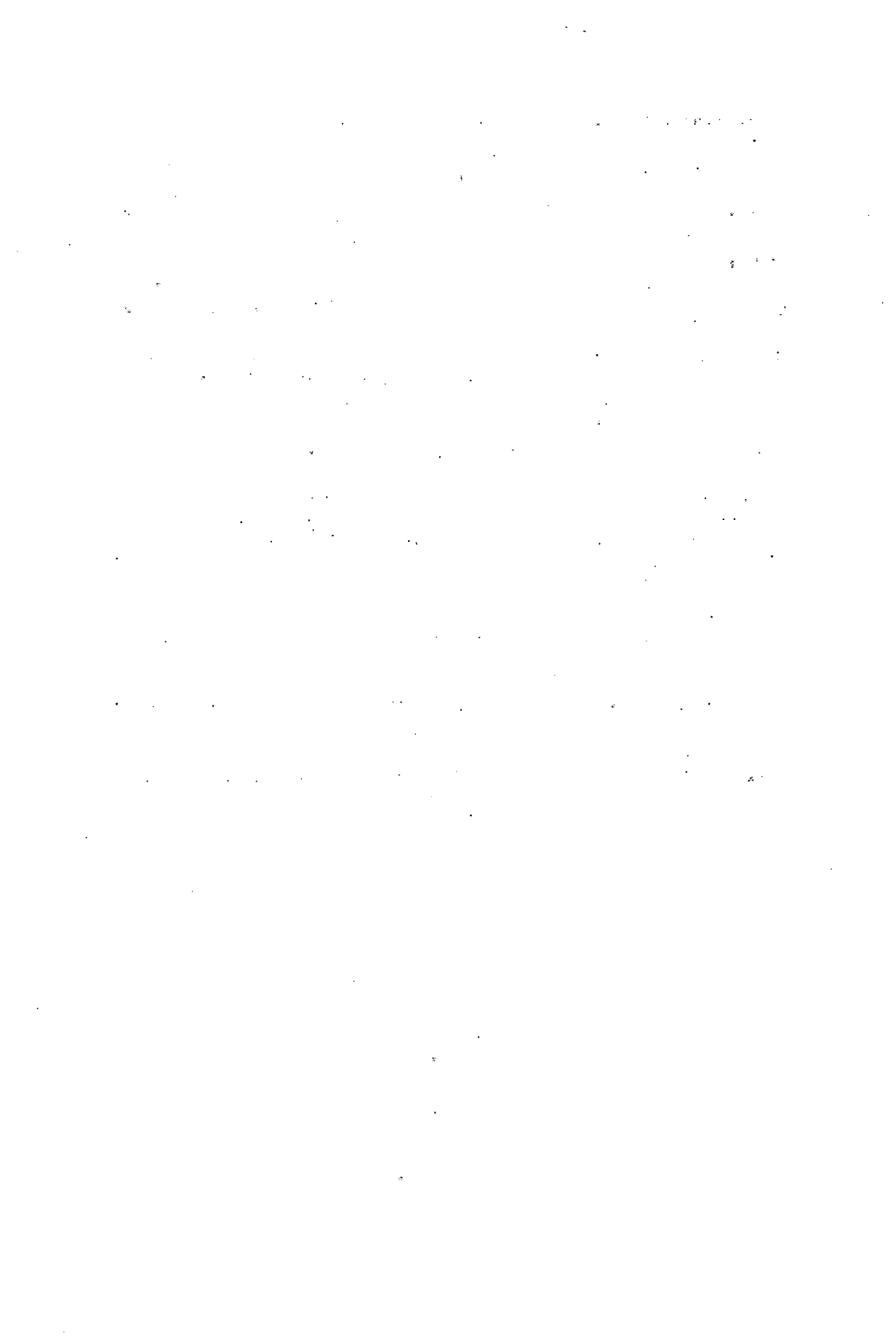
Glück Jenő rendszeresen felkereste szerkesztőségünket és igen hasznos személyes együttműködés jött létre. Számos kidolgozandó témát megbeszéltünk, amelyek az évek során rendre megvalósultak. Sajnos jó néhány felvázolt téma megírását már többé nem tudja elvégezni. Féléves betegség után 2004. november 27-én hunyt el Aradon. A következőkben közöljük a folyóiratunkban megjelent írásainak pontos felsorolását. Elképzelhető, hogy a hagyatékból még egy-két újabb tanulmány közlésre kerül.

BIBLIOGRÁFIA

- A Gyulafehérvári Érseki Levéltár 1848–49-es dokumentumai = 10 (1998) 1–2. sz. 51–57.
- A hajdani nagyváradai egyházmegye dokumentumai. (1692–1846). = 11 (1999) 1–2. sz. 75–79.
- A kolozsvári Szervátiusz Múzeum. = 15 (2003) 1–2. sz. 215–216.
- Az aradi román nemzeti mozgalom újjászervezése. (1877–1892). = 11 (1999) 3–4. sz. 93–110.
- Az erdélyi főrabbinátus. (1754–1877). = 14 (2002) 1–4. sz. 143–161. Tan.
- Az erdélyi zsidó oktatás történetéből. = 6 (1994) 3–4. sz. 91–116.

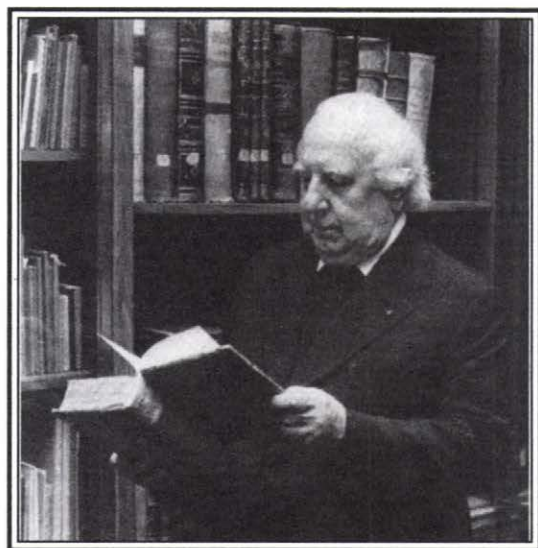
- Adatok a magyarországi görög-keleti román plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848). = 4 (1992) 51–63.
- Adatok a pest-budai, budapesti román egyházi élet történetéhez. (1686–1919). = 9 (1997) 3–4. sz. 5–17.
- Adatok a temesvári hitközség történetéből. (1848–1918). = 15 (2003) 3–4. sz. 77–86.
- Adatok az erdélyi könyvtárak judaisztikai anyagának meghatározásához (1800-ig). = 7 (1995) 1–2. sz. 73–87.
- Adatok az erdélyi izraelita hitközségekről (1867–1914). = 16 (2004) 3–4. sz. 75–94.
- Adatok az észak-erdélyi zsidó hitközségek történetéhez. (1940–1944). 9 (1997) 1–2. sz. 49–61.
- Adatok Gabriel Bucelin Szent Gellértről szóló írásairól. = 5 (1993) 3–4. sz. 19–26.
- Az aradi minoriták helytállása a XVIII–XX. században. = 16 (2004) 1–2. sz. 115–134.
- Egyháztörténeti emlékek Izrael múzeumaiban. = 8 (1996) 3–4. sz. 207–215.
- Jerusalem. A jeruzsálemi pátriárkátus folyóirata. [Ism.] = 6 (1994) 3–4. sz. 275–282.
- Lépések az erdélyi zsinat-presbiteri evangélikus egyházkerület megteremtése útján (1919–1932). = 13 (2001) 1–2. sz. 91–100.
- Lestyán Ferenc: A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között. 1920–1940. Kolozsvár, 2001, Glória K. 296 p. [Ism.] = 13 (2001) 3–4. sz. 246–247.
- Lestyán Ferenc: Megszentelt kövek. A középkori Erdélyi Püspökség templomai. 1–2. Kolozsvár, 1996, Glória K. [Ism.] = 9 (1997) 1–2. sz. 232–233.
- Nagyvárad források a magyarországi görögkeleti parókiák történetéhez. (1793–1847). = 7 (1995) 3–4. sz. 61–81.
- Nemzetközi judaisztikai ülés Kolozsvárott 1995. október 24–26. = 7 (1995. 4. sz. 243–7741014.
- Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat között. = 13 (2001) 3–4. sz. 147–153.
- Studia Judaica 1. – Studia Judaica 2. (Ed. Ladislaus Gyémánt, Pompiliu Teodor, Maria Radosa. [Babes-Bolyai Univ.] [Ism.] = 5 (1993) 3–4. sz. 252–255.
- Bélteky József álnéven: Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspök működésének utolsó éveiből. = 8 (1996) 3–4. sz. 203–216.

SARBAK GÁBOR

IN MEMORIAM GÁBRIEL ASZTRIK LÁSZLÓ OPraem
(Pécs, 1907. december 10. – 2005. május 16.)

Az elmúlt évszázadra jellemző életutat takarnak Gábel Asztrik premontrei kanonok életrajzi adatai, amelynek csak főbb állomásait szükséges most felidézni, hiszen e folyóirat egyik korábbi számában erről már jelent meg kimerítő dolgozat. Még a „boldog békeidőkben” született, ahogy ő mondta és írta: az Osztrák-Magyar Monarchiában, Pécsen. 1926-ban lépett be a jászóvári premontreiekhez, rendi stúdiumait az itteni Norbertinumban végezte el, kanonok lett és 1931-ben szentelték pappá. A sikeresen induló papi és tudományos pályát (1936-ban doktorált a Pázmány Péter Tudományegyetemen) a második világháború utáni tragikus politikai változások más irányba kényszerítették. A magyar-francia szakos paptanár, a gödöllői premontrei francia gimnázium tanára 1941-től a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészkarán is tartott előadásokat. Figyelt arra, hogy a külföldi érdeklődésre is számot tartó, először magyarul megjelenő dolgozatait rendre idegen nyelven, elsősorban franciául, de alkalmanként spanyolul is közzétegye. 1947-ben választotta tagjai sorába a Szent István Akadémia. Miután elhagyta Magyarországot, Rómán keresztül útja Kanadába vezetett, ahol

rövid, egy éves torontói tartózkodása idején a tekintélyes Pontifical Institute of Medieval Studies-ban dolgozott (1947). A következő évtől kezdve új hazája az Amerikai Egyesült Államok lett, ezen belül igazi otthonra a Notre Dame egyetemen (Indiana állam), az általa létrehozott középkori intézetben lelt a hallgatók egyre népesebb körében és könyvei között. A hallgatók és egyre bővülő, Amerikát és Európát egybefogó tudós baráti köre nemcsak kutatói habitusát, hanem kiapadhatatlan életigenlését is értékelte. Ez a közeg biztosította munkája számára a megfelelő szellemi környezetet.

Tudományos kutatásainak biztos háttérrel adott alapos felkészültsége – felsőfokú tanulmányokat Budapest mellett Párizsban is folytatott – és több irányban is tájékozódó érdeklődése. Itthon töltött éveinek dolgozatait egyetemi hallgatók és fiatal kutatók ma is haszonnal forgatják. Ezekből a tapasztalat útján megtanult ismereteket adja át szerzőjük: hogyan kell egy középkori kéziratot kézbe venni, mik azok az elemek, amelyekre figyelni kell és főként pedig, hogyan kell ezeket értékelni, hogyan kell ezekből a továbblépéshez megfelelő adatokat szerezni (Breviárium típusú kódexek, 1934; A középkori kéziratok kormeghatározása, 1939; A Pozsonyi kódex eredeti kézírata, 1941).

Gábel Asztrik francia szakos tanár volt és ez nemcsak témaválasztásán, hanem írásainak könnyedségén és eleganciáján is érződik (Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban, 1938; Descartes, 1938; Gosztorny János püspök és párizsi mestere, 1936; Abélard, 1942; A középkori gondolat újabb tudományos irodalma Franciaországban, 1937). A középkoron túlmutató érdeklődését bizonyítja A római index és a francia romantika (1936) című dolgozata. Természetes, hogy ilyen előzmények után érdeklődése a párizsi egyetem története felé, tágabb értelemben a középkori diákság élete felé fordul, és az egyetem középkori életének feltárása körül végzett kutatásai lettek igazán maradandók, mivel a források közzétételén és feldolgozásukon alapultak. E munkálatok tapasztalatainak birtokában ismét itthonra tekintett, és a pécsi és a pozsonyi egyetem történetét dolgozta föl. A szellemieken túlmenően a középkori egyetem életének gazdasági feltételeiről is maradandó tanulmányt írt (California, 1975). Amerikai tevékenysége jelentős mértékben járult hozzá a középkori kutatások ottani elismertségéhez. Publikációs tevékenységében tudatosan választotta a szakmai lehetőségek mellett az egyes dolgozatok önálló füzetként való megjelentetését, ami szélesebb körű nyilvánosságot biztosított eredményeinek. Talán ez utóbbi igénynek tudható be, hogy rendje folyóiratában, az *Analecta Praemonstratensiában* elég keveset publikált.

Az Indiana államban lévő Notre Dame egyetemen egyedülálló gyűjteményt hozott létre választott szakterületének, a középkori egyetemek tanulmányozására. Ennek és még a Magyarországon korábban megkezdett tanulmányainak gyümölcse a párizsi egyetemen 1498 és 1547 között – tehát történelmünk és benne irodalomtörténetünk egy nagyon fontos korszakában – megforduló magyar studensekről összeállított kimerítő jegyzék: csak sajnálhatjuk, hogy az 1986-ban angolul megjelent munkát magyarul ma sem forgathatjuk (*The University of Paris and its Hungarian Students and Masters during the reign of Louis XII and François Ier*, Frankfurt/M., 1986, a kötetet Madas Edit méltatta részletesen: *Magyar Könyvszemle* 104 [1988], 87–88). 2000-ben egyeteme könyvtárának ajándékozta értékes 16. századi könyvgyűjteményét, amely latin, francia, német, olasz, görög és héber nyelvű kiadványokat tartalmaz; összesen 262 címet 245 kötetben. Még a 60-as években megszervezte a milánói Ambrosiana könyvtár kéziratainak mikrofilmezését, a több tízezer fekete-fehér és színes felvétel páratlan lehetőségét kínál az értékes anyag tengerentúli tanulmányozására.

Magyarországról való távozta után magyarul keveset írt: meg kell említenünk, hogy a magyar szentekről adott ki egy kis füzetet Clevelandben (1954), közelebbi kutatási területéről is vett témát: a párizsi egyetemen az angol-magyar kultúrkapcsolatokról is tájékoztatta a külhoni magyarságot.

Gábrriel Asztrik életútja tehát végérvényesen elszakadt Magyarországtól, és külföldön megjelent jelentősebb írásait itthon is csak egy szűk szakmai réteg ismerte hasonlóan amerikai tudományos és tudományszervező tevékenysége részleteihez. Az idő múltával, miután a Medieval Institute vezetésétől megvált (1952 és 1975 között volt intézeti igazgató), a nyugdíjas Gábrriel Asztrik érdeklődése erőteljesebben fordult szülőföldje felé. A hazafelé fordulás és az itthoni elismerés szándéka szerencsésen találkozott: Lékai László bíboros, primás, esztergomi érsek 1982-ben, Mezey László professzor, Gábrriel Asztrik régi barátjának a közreműködésével a margitszigeti Szent Mihály premontrei prépostság címzetes prépostjává nevezte ki. Az egyházi elismerés mellől nem maradt el a világi sem: a Magyar Tudományos Akadémián *Ismertetlen magyar diákok Párizsban 1495–1525* címen tartotta meg akadémiai székfoglalóját 1982. október 1-én. Gábrriel Asztrik fényes akadémiai előadása Budapesten minden jelenlévő számára maradandó tudományos és előadói élményt jelentett. Még egy apró mozzanatot kell felidéznünk Gábrriel Asztrik magyarságával kapcsolatban: ha lehetősége nyílt, akkor egy-egy műve előszavát egy magyar szent ünnepére keletzte. Ezt tette Vincentius Bellovacensisről angolból németre fordított kis könyve esetében is, ahol Szent István király szeptember 2-i, a világegyházban megült ünnepe hívta fel a figyelmet a szerző nemzeti hovatartozására. Külföldi tudományos kitüntetéseit, tekintélyes akadémiákon való tagságát most nem soroljuk fel, hanem csak egy hivatalos állami kitüntetésre utalunk: Gábrriel Asztrik magyar állami elismerésére csak a rendszerváltozás után nyílt lehetőség: a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjét az Antall-kormány idején a washingtoni magyar nagykövetségen vette át.

Középkori szellemi életünk taglalásakor Gábrriel Asztrik kutatási eredményeit fel kell használnunk. Sajnos ebben a küldöldi tudományosság megelőzött minket, mert Gábrriel Asztriknak nem nyílt lehetősége, hogy írásai magyarul idejében eljussanak hozzánk és hatást gyakoroljanak a magyarországi kutatókra. Írásaiból – a sok új adat és meglátás mellett – fontos kiszűrni azt tanulságot, hogy a középkori szellemi életet és a szellemi élet intézményeit belülről kell megismerni ahhoz, hogy a valóságnak megfelelő képet tudjunk róla alkotni. Gábrriel Asztriknak köszönhetjük, hogy alapvető kutatásai során a forrásokban mindig felfigyelt az egyetemi polgár magyarországi studensekre és őáltala szerezhett tudomást Európa és Amerika sok-sok középkori és koraujkori honfitársunk egyetemjárásáról.

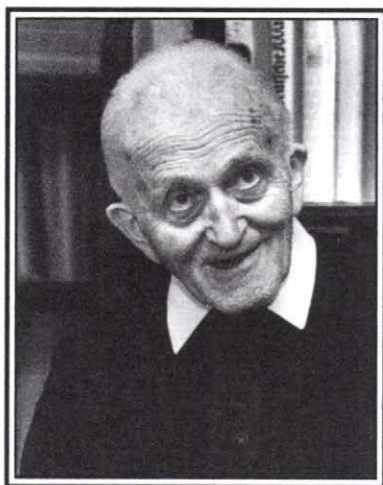
Gábrriel Asztrik a daylesford-i premontrei apátságban (Paoli, Indiana, USA) lelt örök nyugalomra.

MOLNÁR ANTAL

VANYÓ TIHAMÉR OSB
(1905–2005)

Vanyó Tihamér, a bencés szerzetes és történettudós éppen száz esztendőskorában, 2005. május 27-én Pannonhalmán elhunyt. Halála nemcsak egy földi mértékkel mérve kiemelkedően hosszú és harmonikus élet végét jelentette, hanem egyúttal a magyar egyháztörténetírás történetének is fontos dátuma. Tihamér atyával egy nagy tudósnemzedék utolsó tagja is eltávozott közülünk: ő volt az egyik utolsó élő tagja a két háború között a Regnum Egyháztörténeti Munkaközösségbe szerveződő katolikus történetészeknek, akiknek nyomdokain az 1989 utáni magyar egyháztörténetírás újraindult. A több generációt is átlépő nemzedékváltás szereplőinek – köztük jelen sorok írójának – megadatott, hogy a nagy öregek közül még többeket személyesen is ismerhetett, így a stafétát közvetlenül tőlük vehették (vehették) át.

Tihamér atya 1905. március 8-án született Vanyó Aladár néven Szomolnokon, egy gyorsan magyarosodó szepességi bányavároskában.¹ A helyi elemi iskola után a kassai premontrei gimnázium tanulója lett, tanárai közül főleg Stuhlmann Patrik és a szintén

1 Vanyó Tihamér életrajza műveinek bibliográfiájával: MOLNÁR ANTAL: *Egy magyar egyháztörténész a 20. században. Vanyó Tihamér OSB*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 6 (1994/1-2) 37–50.

jeles történész, Oszvald Arisztid voltak rá nagy hatással. Az 1918-ban bekövetkező történelmi kataklizma a Vanyó családot is elsodorta a Felvidékről, a tisztviselő apa feleségével és két fiával együtt Budapestre települt át. A Duna-parti teherpályaudvar vagonját egy Budafoki úti szükséglakás követte, a nehéz éveket az új iskola kiváló tanárai és közössége tették elviselhetővé: Aladár a pesti piaristákhoz, Sík Sándor osztályába került.

A kiemelkedő tehetségű fiatal fiú hivatását nagyon korán az elmélyült, belső készte-tésből fakadó szellemi munkában találta meg. A két háború közötti Magyarországon még igen erősen élt a tudós szerzetes paptanári ideál, szinte valamennyi rendben voltak olyan kiváló tudósok, akik a kor európai tudományosságának színvonalán kutatták szakterületük problémáit – mellette természetesen gimnazista fiúk generációit tanították és nevelték a keresztyény és magyar értékek szerint. Mégis, a csonka Magyarország kolostorai közül a szellem talán legkultikusabb őrhelyének a pannonthalmi bencések monostora számított. Nem véletlen tehát, hogy a 18 éves fiú úgy lépett be a bencés noviciátusba, hogy korábban soha nem találkozott bencés szerzetessel.

1923-ban lépte át először a kolostor küszöbét, és annak falait az elmúlt 82 évben a tanulmányutak és ritka vakációk kivételével soha el nem hagyta, igazi szerzeteshez méltóan. 1928-ban végzett a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem történelem-földrajz szakán, és még ebben az évben megírta doktori értekezését. Professzora a 20. század talán legnagyobb magyar történetírója, Szekfű Gyula volt. A fiatal bencés szerzetes és az ekkor már országos hírű egyetemi tanár kapcsolata nem a szokványos tanár-diák viszony sémái szerint alakult. Szekfű (akárcsak egy évtizeddel korábban Sík) felismerte Vanyó kiemelkedő intellektusát és nem mindennapi munkabíráását, és barátjává fogadta a fiatal kollégát. Ennek a mély emberi kapcsolatnak az emlékét levelezésük őrzi, amely egyúttal a magyar katolikus egyháztörténetírás két háború közötti megszervezésének is fontos forrásanyaga. Vanyó egyike volt azoknak a pályakezdő egyháztörténészeknek, akikre építve a professzor újra akarta írni a magyar barokk történetét. Vanyó tagja lett a Szekfű köré szerveződő munkaközösségnek, a Regnumnak, amelynek tudományos tevékenysége, illetve az általuk kiadott hatkötetnyi évkönyv a magyar katolikus egyháztörténet-írás egyik csúcspontjának tekinthető.

A fiatal szerzetes szellemi fejlődését azonban elsősorban a hazai, pannonthalmi közeg formálta és tágitotta. Ma már eléggé nehéz magunk elé képzelni a két háború közötti magyar bencés rendet, amelynek tagjaként számos európai látókörről és műveltségű szerzetes élt, sokukat (így például Radó Polikárpot, Csóka Lajost, Karsai Gézát, Szigeti Kiliánt, Békés Gellértet) ma is számon tart a tudomány. Ennek az intellektuális pezsgésnek az emléke a Pannonthalmi Szemle húsz évfolyama, amelynek rendszeres munkatársa lett Tihamér atya is. Az egykori pannonthalmi szerzeteseket minden érdekelte, ami a környező világban történt, talán ezért érzi a lapot olyan frissnek a mai olvasó is.

Vanyó Tihamér igazi értelmiségihez méltóan igen széles látókörrrel tájékozódott a világban: szívesen olvasott és ismertetett földrajzi vagy filozófiai könyveket, feltűnő bátorsággal szólt hozzá kora égető politikai kérdéseire. Igazi területe azonban a történettudomány, azon belül is az egyháztörténelem lett. Mind saját generációjában, mind pedig az utódok közül elsősorban egy szempontból emelkedett ki: ragyogó képességgel érzett rá a nemzetközi történetírás élvonalának kérdésfelvetéseire. Szinte bármihez nyúlt, megdöbbenően modernnek bizonyult.

Doktori értekezését Sopron megye egyházi és művelődési viszonyairól írta az egyházlátogatási jegyzőkönyvek alapján. Témaválasztásában és forráskezelésében olyan

utakon járt, amelyet a disszertáció kiadása utáni évben induló francia *Annales* folyóirat munkatársai honosítottak meg az európai történetírásban. Az ő művéhez hasonló írá-
sok Franciaországban és Németországban a következő évtizedekben jelentek meg. Há-
rom alkalommal járt Rómában, ahol a Vatikáni Titkos Levéltárban kutatott. Mindhá-
rom kutatóút eredményei fontos kötetekben láttak napvilágot. Az 1933-ban megjelent,
fő művének tekintett 500 oldalas forrásközlésében a magyar püspököknek Rómába kül-
dött jelentéseit adta ki, a bevezető tanulmányban pedig máig egyedülként tett kísérle-
tet, hogy a Trienti Zsinat magyarországi hatásait összefoglalja – a hasonló témájú né-
met és olasz tanulmánykötetek előtt évtizedekkel! 1935-ben és 1986-ban a bécsi
nunciusok magyarországi vonatkozású jelentéseiből és irataiból közölt bőséges váloga-
tást. 1941-ben összefoglalta a plébániatörténet-írás módszertanát – ez a munkája az
egyházi helytörténetírás máig legjobb elméleti áttekintése. Az *egyház történetész szemháta-
ra* címmel egy évvel később megjelent írásában pedig a tudományág olyan távlatait ér-
zékelte, amelyhez hasonlóra máig kísérletet sem tettek. Azt pedig már valóban csak
érdekességgként említhetjük, hogy még olyan ma divatos témában is publikált, mint a
nők történelmi szerepe – csakhogy ő 1939-ben.

Írásainak jegyzékéből azonban rögtön kitűnik: az ő pályája is jellegzetesen 20. szá-
zadi magyar sors. 1949-től 1969-ig egyetlen sora sem látott napvilágot, ezt követően pe-
dig lassan, kis lépésekkel került vissza a történettudományba. A Történettudo-
mányi Intézetben tartott előadásai igazi tudományos szenzációknak minősültek, az
1970-es évektől az országos folyóiratok versengtek írásaiért. Már késő volt? Nem, de a
szakmai közvélekedés szerint a történész pályája csúcsára 40 és 60 éves kora között ér,
nem pedig utána. Jóval utána.

Tihamér atya a kényszerű hallgatás éveiben sem tétlenkedett. Egyrészt továbbra is
rendszeresen követte a nemzetközi történeti irodalmat, olvasmányairól, és különösen a
Historische Zeitschrift könyvismertetéseiről alapos, annotált bibliográfiai jegyzeteket
készített. Másrészt élénk, fürkésző szelleme új utakat keresett, és egyik izgalmas szelle-
mi kirándulását a pszichológia területére tette. Évtizedek alatt beledolgozta magát
ebbe a tudományba is, különösen Szondy Lipót munkássága volt rá nagy hatással. Ér-
deklődését, kitűnő érzékét és alapos tudását kamatoztatva sokakon segített. Az emberi
szenvedés iránti érzékenységről nemrégiben megjelent, sok évtizedes tapasztalatból
táplálkozó kötete is tanúskodik.² Tanári munkája során kifejezetten nagyhatású peda-
gógusnak bizonyult. Húsz éven át tanította a bencés főiskola növendékeit, majd
1950-től nyugdíjba vonulásáig a pannonhalmi gimnazistákat. Növendékei évtizedek
múltán is szeretettel és ragaszkodással keresték fel, órái nemcsak az átadott hatalmas
tudás, hanem a valóban európai szemlélet és a sajátos, utánozhatatlan humorú előadás-
mód miatt is felejthetetlen élményt nyújtottak a diákok számára. A ma már ősz hajú
egykori gimnazisták élményeit hallgatva, vagy a máig nagyhatású, nemcsak szakszerű-
en, hanem igazi történetírói vénával megírt tanulmányokat olvasva tudatosul bennünk
igazán: Vanyó Tihamér, a bencés tudós paptanár maradandó nyomot hagyott maga
után. Egy eltűnőben levő világ egyik utolsó hírmondójaként.

Requiescat in pace!

2 VANYÓ TIHAMÉR: *Fény a heggyről. Levelek szenvedőknek*. Pannonhalma, 1999.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

TANULMÁNYOK PETROVICH EDE TISZTELETÉRE

A Petrovich Ede Emlékkonferencia (Pécs, 1998. szeptember 21.) tanulmányai
Pécs Története Alapítvány, Pécs, 2001. 141 o.

A Petrovich Ede emléke előtt tisztelgő kötet a tudós pap-tanár születésének századik évfordulója alkalmából, 1998. szeptember 21-én, a pécsi városháza dísztermében rendezett konferencia előadásait tartalmazza. A kötet Font Márta és Vargha Dezső szerkesztésében, a Tanulmányok Pécs történetéből című sorozat 8. tagjaként látott napvilágot 2001-ben, részét képezve a Pécs története nagymonográfiának.

A könyv Mayer Mihály püspök és Páva Zsolt akkori polgármester bevezető visszaemlékezéseivel indul, amelyekben élénk rajzolódik Petrovich Ede (1898–1987) sokoldalú egyénisége, aki papként, tanárként, tudományos kutatóként egyaránt kimagasló és példamutató munkát végzett.

Az előszóban Font Márta röviden ismerteti az előadások témáját. Tömör tájékoztatást ad a szerzőkről, Petrovich Edéhez fűződő kapcsolatukról. A kötet két fejezetre oszlik. Az első fejezetben (23–62. o.) a szerkesztők azoknak a paptársaknak, tanítványoknak, kutatóknak az előadásait gyűjtötték csokorba, akik személyesen ismerték Petrovich Edét. A második részben (65–134. o.) olyan tanulmányokat olvashatunk, amelyek baranyai és pécsi vonatkozású kutatási eredményeket tárnak fel az olvasó előtt.

Az első fejezet Timár György *„Emlékeim Pécs vallási életének tudós kutatójáról”* című cikkével indul, amelyben a volt tanítvány emlékezik Petrovich Edére, aki az 1949/50-es tanévben tanította az államosított ciszterci gimnáziumban. Petrovich Ede a Széchenyi Gimnázium hittanára volt ebben az időben, mivel azonban a Széchenyi Gimnáziumot egyesítették a ciszterci gimnáziummal, s így a tanítástól eltiltott ciszterci atya helyébe „Ede bácsi” lépett hittanárként. Tankönyv híján saját írású, igen jól szerkesztett Apologetikáját diktálta le diákjainak. Olyan színvonalú munka volt ez, amelyet szerzőnk főiskolás korában is haszonnal forgatott. Miután az iskolai hitoktatásból kizárták, a kutatómunkának szentelte idejét. Az 1964-ben megjelent Csekey-féle bibliográfiában (Csekey István: Baranya és Pécs bibliográfiája. [Könyvek és folyóiratcikkek] Pécs, 1964.) már kétezer oldal kézirattal és két kiadvánnyal szerepel. Timár György a latin tanár alakját is felidézi, aki olyan kiváló pedagógusként volt képes az ismeretekre rávezetni hallgatóit, hogy meg is tudják jegyezni azt, amit hallottak. A szerző tollából kirajzolódik Petrovich személyiségének legfőbb erénye, életének, tevékenységeinek kulcsszava: a hűség. Hűség választott hivatásához, hűség a történelem valóságának közléséhez.

Boros László visszaemlékezésében röviden felvázolja a tudós pap életútját. Petrovich Ede 1898. augusztus 7-én született Hőgyészen. Tanulmányait a pécsi tanítóképző gyakorló iskolájában kezdte, majd a Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumában folytatta. 1916-ban a pécsi 19-es honvéd gyalogezredbe vonultatták be, a fronton tanúsított bátorságáért kitüntetést kap. 1922-ben, a pécsi papnevelő intézet elvégzése után szentelték pappá. Baranya és Tolna megyében káplánként szolgált, 1931-től az iskola államotásáig a pécsi Széchenyi István Reálgimnáziumban, az államosítás után a Nagy Lajos Gimnáziumban vallástant és latint tanított. Később a káptalani és püspöki levéltárban dolgozott. Boros László, mint valóságos polihisztorról emlékezik meg Petrovich Edéről, aki nem „csak” történész, hanem képzett irodalomtörténész, kitűnő nyelvészeti érzékkel rendelkező filológus, helytörténész és egyháztörténész volt. Hatalmas tudását és műveltségét örömmel osztotta meg az érdeklődőkkel. Lakása igazi szellemi központtá vált, ahonnan értékes tanácsokkal távozhattak vendégei.

Pesti János, megszakítva a személyes hangvételű visszaemlékezések sorozatát, Petrovich Ede névtani munkásságára irányítja a figyelmet. Petrovich Ede felismerte, hogy a történész nem kerülheti meg a helynevek és személynevek kérdéskörének vizsgálatát. Ez vezethette *Pécs utcái és házai 1687-ben* címmel megjelent nagy történettudományi jelentőséggel bíró munkájának megalkotásához. A munka a hódoltság alatti helyzetet tükrözi, Pécs esetében pedig a török uralom előtti állapotot is bemutatja.

Ivasivka Mátyás tanárát és cserkészvezetőjét idézi fel. Ez a visszatekintés a szerkesztők kérésére készült, a konferencián nem hangzott el. Ivasivka Mátyás hét évig, 1943-tól 1947-ig, majd 1948–51 között volt tanítványa Petrovich Edének a Széchenyi-, illetve az államosított Nagy Lajos Gimnáziumban. Hittanóráira úgy emlékezik, hogy Petrovich tanár úr mindig más tudományágakkal és művészeti területekkel is össze tudta kapcsolni a tanítandó anyagot, így mélyítve el azt, és adva szélesebb kitekintést diákjainak. Az ifúság nevelésében cserkészparancsnokként, illetve Mária-kongregációs gyűlések vezetőjeként is részt vett. Zeneértő és zeneszerető ember volt, akinél gyakran gyűltek össze a diákok zenehallgatásra. Ivasivka Mátyás karnagy pályaválasztását is ő motiválta. A visszaemlékezésben felidéződik pedagógiájának leghatékonyabb eszköze: a humor. A szerző kedves anekdotákat oszt meg az olvasóval. Említést tesz Róbert László *Zsidónak születni* (Budapest, 1994, T-Twins Kiadó.) című könyvéről, amelyben Róbert László megemlékezik tanárának, Petrovich Edének az 1944-es német megszállás alatt tanúsított emberi nagyságáról, példamutató helytállásáról. Az idézett könyv eme részlete a tanulmánykötete 32. oldalára került. Szerencsésebb lett volna, ha Ivasivka írása után olvasható.

Boda Miklós Petrovich Ede egyetemtörténeti kutatásairól értekezik. Petrovich Edét Csizmadia Andor, a Pécsi Tudományegyetem jogtörténész professzora és akkori dékánja vonta be az egyetemalapítás hatszázadik évfordulója (1967) kapcsán megélénkült kutatásokba. Majd számos munkája látott napvilágot ebben a témakörben. 1966-ban *A középkori egyetemmel kapcsolatos szentbeszédnek kora*, és *A középkori pécsi egyetem megszűnése* című tanulmányai jelentek meg. *A középkori pécsi egyetem ismeretlen tanárai* című munkának az Irodalomtörténeti Közlemények adott helyet 1967-ben. A jubileumi ünnepségek idejére (1967. október 9–14.) kiadott Jubileumi Tanulmányok első kötetében olvasható *A pécsi egyetemi beszédgyűjtemény (a müncheni kódex)* című nagy jelentőségű tanulmánya. *Adatok a középkori pécsi egyetem történetéhez* címmel ismeretterjesztő cikke jelent meg a Felsőoktatási Szemlében. Petrovich Ede írta a jubileumi cikksorozat

tot a Dunántúli Naplóba (*A középkori pécsi egyetem*). Az egyetemtörténeti konferencián elhangzott előadását tudományos apparátussal kiegészítve *A középkori egyetemre vonatkozó források* címmel jelentették meg. Veresmarthy Ipoly pécsi kódexe, illetve *Az egyetemalapító pécsi püspök és Janus Pannonius sírhelye* című tanulmányai 1968-ban láttak napvilágot. 1970-ben a Filológiai Közlöny adta közre *Új magyar vonatkozású adatok a XV. századból egy római levéltárban* címen az Ágoston-rendi remeték központi levéltárában végzett kutatásait. 1972-ben *A középkori pécsi egyetem épülete és címere* tárgyában közölt tanulmányt. A *pécsi egyetemi beszédek* kiadását az MTA Irodalomtudományi Intézete vállalta magára. Petrovich Ede a kéziratát 1977-ben leadta, hogy a szükséges pótlásokat, kiegészítéseket elvégeztése után, amit ő már nem tehetett meg, megjelenhessen a munka.

Horváth J. Gyula „*Petrovich Ede és a pécsi egyetemi beszédek*” című írásában kettős feladatot teljesít. Részletesen bemutatja Petrovich Ede életútját kiegészítve és pontosítva Boros László visszaemlékezését, majd Petrovich életművének legfontosabb munkájával, *A pécsi egyetemi beszédekkel* ismerteti meg az olvasót. Petrovich Ede Békefi Remignek a pécsi egyetemről írt munkájában (Békefi Remig: *A Pécsi Egyetem*. Budapest, 1909.) találkozott először a müncheni kódexszel. A müncheni kódex Windbergben (Würtenberg) a premontrei rend birtokában volt, majd a napóleoni háborúk alatt került a bajor fővárosba. Ma a Bayerische Staatsbibliothekban őrzik. A kódex tartalmi szempontból két részre oszlik. Az első 1–112 számozott levél Nicolaus de Lyra postilláit tartalmazza, a XV. századra valló írással. A kódex második részének terjedelme 1–156 számozott levél, több kéz írása. Az írás a XIV. század végére, a XV. század elejére vall, másolat. A lapszéli jegyzetet közel egykorú írással írták. A pécsi beszédek szövege 156 levél, vagyis 312 oldal, 623 hasáb. A kódex eredeti szövege akkor keletkezett, amikor még működött a pécsi egyetem. A főcím és a beszédek címei eltérő írásmóddal vannak írva, tehát később kerültek a kódexbe. A szerzőség kérdésével Petrovich Edén kívül Timkovics Pál és Klaniczay Tibor is foglalkozott. A kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a kompilátor, aki különböző időben keletkezett beszédeket, műveket használt a válogatás forrásául, domonkos rendi szerzetes lehetett. Mivel a szövegben nem található magyar szót, illetve Magyarországról semmi információt nem közöl valószínű, hogy a művet végső formába öntő munkatárs nem magyar ember volt. Az a személy ugyanakkor, aki a beszédek rendjét összeállította, vagy magyar ember volt, vagy jól tudta azt, hogy a munka egy magyar intézmény részére készül. A *Sermones compilati* kritikai kiadásának gondolata már 1967 előtt foglalkoztatta Petrovich Edét. Munkáját azonban betegsége és szemének gyengesége miatt át kellett adnia Timkovics Pálnak, aki a Budapesti Egyetemi Könyvtár vezető munkatársa volt. Timkovics Pál és Petrovich Ede halála után a munkálatok irányítását Kulcsár Péter vette át. A mű kiadásán dolgozó munkacsoport tagjai Pajorin Klára, Szovák Kornél, Mayer Erika, és Ványai Katalin voltak. Az Akadémiai Kiadó gondozásában, végül 1993-ban jelenhetett meg a *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungariae*.

Kárpáti Gábor „*Petrovich Ede kapcsolata a régészettel*” című írásából megtudhatjuk, hogy a régész-szerző 1976-ban az Irgalmas kórház udvarán végzett feltárás révén került kapcsolatba Petrovich Edével. Kárpáti a Munkácsy utca 8. számú ház területén talált kolostor templom maradványainak meghatározásánál is igénybe vette Petrovich Ede segítségét. Petrovichnak *Az egyetemalapító Vilmos püspök és Janus Pannonius sírhelye*

című tanulmányára támaszkodva sikerült azonosítania a *Székesegyház* altemplomának feltárása során a délnyugati pillér és a nyugati zárófal között kiképzett kriptában nyugvó csontvázat Janus Pannonius maradványaival.

Az első részben jobban el lehetett volna különíteni a személyes hangvételi visszatekintések füzérét, Petrovich tudományos tevékenységét méltató munkáktól. Horváth J. Gyula írása kiváló átvezető lett volna a fejezet két, tartalmilag jól elkülöníthető része között.

A kötet második fejezete Engel Pál *„Baranya megye az országos politikában (1316–1437)”* című tanulmányával kezdődik. A cikkben pontosan megfogalmazódik melyek azok a különbözőségek, amelyek – összehasonlítva az ország más területeivel – Baranya megyét jellemzik. Területe a középkor végén 5718 km² volt, lényegesen meghaladta az átlagos magyar megye kiterjedését. Népsűrűsége kiugróan magas volt, ami gazdasági fejlettségének bizonyítéka. Birtokmegoszlásának egyik jellemzője az egyházi birtok dominanciája. A 141 ezer hektár kiterjedésű egyházi birtok kétharmada a pécsi egyházé volt, csakúgy, mint Mohács mezőváros és 47 falu. A megye legvagyonosabb földesura a püspök volt, míg a káptalan az ország egyik leggazdagabb egyházi testülete. Baranyában feküdt a pécsváradi – szintén igen módos – bencés apátság. A vránai johannita perjelségnek is jelentős birtokai voltak a megyében. A megye többi egyházi nagybirtoka a fentebb említetteknel jóval kisebb birtokokat mondhat magáénak. A birtokszerkezet másik sajátossága a királyi birtok elenyésző súlya volt. A földterület közel 70%-át nemesi – leginkább köznemesi – családok birtokolták, azonban a megye birtokviszonyaiban és a nemesi társadalom szerkezetében gyökeres átalakulást hozott Zsigmond uralkodása. A tanulmány kifejti azon okokat és eseményeket, amelyek következtében e jelentős átalakulások végbementek.

Kőfalvi Tamás dolgozata – *„A pécsváradi konvent hiteleshelyi munkaszervezése az Árpád-korban”* – bemutatja azt a változást, amelyet a hiteleshelyi tevékenység hozott a bencés regula által szabályozott közösségek életében. Szent Benedek Regulájának hét fejezete foglalkozik a szerzetesek és a külvilág kapcsolatával, amelyekben hangsúlyozza a világtól való elzárkózás fontosságát. Így óvva a szerzeteseket a külvilág romboló hatásától. A hiteleshelyi munka azonban folyamatos érintkezési pontokat teremtett a szerzetesek és a világiak között, ami lényeges változást hozott a szerzetesek életformájában. Az író a pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenységéről szólva, felhívja a figyelmet azokra a sajátosságokra, ami e konvent munkaszervezését jellemzi. Pécsváradon ténylegesen a dékán lehetett a munka irányítója, amit a hiteleshelyi oklevelek méltóságsora bizonyítja. A szerző valószínűsíti, hogy a külső hiteleshelyi munkába a konvent kénytelen volt bevonni saját falvainak papságát, ugyanis az ügyek az idők folyamán olyannyira felszaporodtak, hogy a konvent nem győzte saját embereivel ellátni a feladatokat. Három adásvételi szerződést tartalmazó oklevél tanúskodik arról, hogy az apát tevékenyen is részt vett a hiteleshelyi munkában.

Kiss Gergely *„Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12–13. században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez”* című munkájában a pécsváradi bencés monostor alapítólevelének keletkezési körülményeit vizsgálva, felsorolja, hogy az alapítólevél ma ismert állapotában milyen javakat juttatott a monostornak (90–91. o.). Az alapítólevél elemzéséből kiviláglik, hogy két, egymással részben összefüggő területre terjedt ki a monostor hatalma, egyrészt a monostor birtokai és népei feletti joghatóság, másrészt egyházi jogi kiváltságokra. Az apát célja egy zárt birtoktest kialakítása, illet-

ve az ott élő népesség egésze feletti joghatóság elnyerése volt. Az alapítólevél tanúsága szerint a monostor számos egyházi kiváltság megszerzésére is törekedett. Ezek közül a két legfontosabb célt a megyéspüspöktől való függetlenedés elérése, valamint azoknak a jogosítványoknak a megszerzése jelentette, amelyek kifejezetten a püspöki méltósághoz kapcsolódtak. Tanulmányában a szerző e jogbiztosító törekvéseknek három fázisát különítette el.

Ritoókné Szalay Ágnes „*III. János pécsi püspök, azaz Janus Pannonius családjáról*” című cikkében a vatikáni regesztakönyvben talált, Janus Pannoniusra vonatkozó adatokat ismertet az olvasóval. 1458. május 23-án III. Callixtus pápa Johannes de Chesmicze titeli prépost több előterjesztett kérését is teljesítette. A folyamodványokba Janus élő családtagjait is belefoglalta. Így szerzünk tudomást Péter fitesvéréről, anyjáról, Borbáláról, aki Chesmiczei Pál özvegye, valamint nőtestvéréről, Ilonáról. Ritoókné Szalay Ágnes a forrás jelentőségét abban látja, hogy egykorú, hivatalos okmánycsoport tárja fel előttünk János püspök nevét és családi körülményeit. A cikk Vitéz János származására és családjára vonatkozó adatokban is bővelkedik. A tanulmány a vatikáni regeszták közreadásával zárul.

Fedeleš Tamás „*A Congregatio Missionis magyarországi története (1686–1926)*” című tanulmányában a lazarista rend magyarországi működésének történetét dolgozza fel egy igen érdekes kézirat segítségével, melynek címe: „*A Missiótársaság – közönség. Lazaristák – és a magyarok*”. A kézirat tartalmilag két részre tagolódik. Az első részből (A missiótársaságnak az Osztrák és Magyar birodalomban történt letelepedéséről 1760-) megtudjuk, hogy Migazzi bécsi érsek a szeminárium vezetését Bécsben a lazarista atyákra bízta. Esztergomban és Vácott is ez történt. A lazaristáknak rendházuk is létesült Bécsben, majd Nagyszombatban és Vácott. Ezen alapítások emlékei néhány évi működés után nyomtalanul eltűntek a forrásokból. Ennek okát nem ismerjük. A kézirat második része (A magyar Missiótársaság és az osztrák-német 1852–1900.) többek között tudósít a magyar lazarista rendtartomány megalakulásáról. 1898-ban az első magyar missziósházát Piliscsabán alapították meg a rend számára. 1903-ban rendházuk nyílt Budapesten, a Gát utcában, majd e helyett Lakócsán kapnak új házat és birtokot. 1909-ben Budapesten a Nagyboldogasszony úton missziósházuk, a Ménesi úton rendházuk nyílt. A magyar provincia 1926-ban jöhetett létre, addig a magyarországi rendházak az Osztrák-Stájer rendtartományhoz tartoztak. A feltárt forrás közli az elsőként lazaristákká lett magyar papok adatait is. A tanulmányhoz kapcsolt függelékben Páli Szent Vince életútjáról és az általa alapított szerzetesrendekről kapunk tájékoztatást.

A fejezet zárótanulmányában Rajczy Péter a hazaárulónak bélyegzett Scitovszky János püspökről rajzol árnyaltabb képet. Scitovszky János 1824-ben rozsnói püspöki méltóságra emelkedett, majd 1836-ban pécsi püspökké nevezték ki. 1849-ben esztergomi érseki és hercegprímási címet, 1853-ban bíborosi méltóságot kapott. Pécsi püspökként rendkívüli egyházi és iskolai szervezőmunkát végzett. Tevékenyen részt vett a reformországyűléseken. Az 1848-as forradalom rendelkezéseit nem ellenezte. A forradalmi események erős egyházellenes megnyilvánulásai azonban Scitovszkyt, mint a konzervatív párt vezetőjét, arra indították, hogy a Bécsben működő apostoli nunciátúrán keresztül legyen befolyással a magyarországi politikára.

A kötetet Boros László összeállításban Petrovich Ede tudományos munkásságának bibliográfiája zárja, mely segítséget nyújthat az érdeklődőknek a további kutatásokhoz. Vargha Dezső utószavából megismerjük a tudományos konferencia létrejöttének körül-

ményeit. A szervezők elérték kitűzött céljukat, e sokszínű és gazdag tartalmú konferenciakötet – a szerkesztés néhány kifogásolható megoldásától eltekintve – méltó megemlékezés Petrovich Ede munkásságáról.

Győri Éva

GOMBÁS ISTVÁN

A MEZŐTÚRI REFORMÁTUS GIMNÁZIUM FŐGIMNÁZIUMMÁ SZERVEZÉSE.
1850–1915
Mezőtúr, 2004.

Sajátos és úttörő vállalkozás Gombás István 2004-ben megjelent iskolatörténeti monográfiája. A szerző maga is növendéke volt annak a gimnáziumnak, amelynek a történetének egy valamivel több, mint fél évszázados korszakát dolgozza fel. Nem ez az első mű, amely egy hazai iskola történetét vizsgálja, de mindenképpen újszerű a vállalkozás, hogy az intézmény újjászervezésének és főgimnáziummá szervezésének éveit állítja középpontba. A könyv 2004-ben, a Mezőtúri Szegedi Kis István Református Gimnázium és Szakközépiskola, valamint a Mezőtúri Öregdiákok Baráti Köre gondozásában jelent meg, a lektorálás munkáját dr. Tolnay Gábor, a történettudomány kandidátusa végezte.

A szerző széles körű kutatómunkát végzett, és témája bemutatásához felhasználta az összes rendelkezésre álló szakirodalmat, forrást. Művében gazdagon idéz a korabeli dokumentumokból, amelyek szövegét az esetek többségében teljes terjedelmében közli, így az iskola története iránt érdeklődő olvasó maga is képet alkothat az iskola átszervezésének körülményeiről, eredeti nyelvén tanulmányozhatja a forrásokat. Az iratok elolvasása mellesleg irodalmi-nyelvtörténeti szempontból is sok érdekességgel szolgálhat. A könyv megírása mögött hatalmas és átfogó kutatómunka rejlik. A szerző felhasználta a mezőtúri református egyház levéltárának anyagait, így az Egyháztanács gyűléseinek jegyzőkönyveit, a presbitérium, az iskolaszék, az igazgatótanács jegyzőkönyveit, a gimnázium évkönyveit, a *Mezőtúri Hírlap*, a *Mezőtúr és Vidéke*, s több más egyházi és világi lap archív példányait, a debreceni főgimnázium értesítőjét, a gyülekezet történetéről írott munkákat. A Faragó Bálint tollából látott napvilágot *A mezőtúri református egyház története* című tanulmány, valamint Tóth Dezső által jegyzett *A túri református egyház-község története* szintén fontos kiindulópontjai a nevezett könyvnek. Bodolay László még 1882-ben jelentette meg írását az iskoláról (*Adatok a mezőtúri ref. gimnázium történetéhez*) a tiszántúli református középiskolai tanáregyesület évkönyvében, amely jó alapot szolgáltatott a mű megírásához.

Gombás István mellett, hogy bőségesen építi be a forrásokat könyvébe, a kötet függelékében több dokumentum fakszimile változatát is közreadja, valamint olyan táblázatokat, adatsorokat tesz közzé, amelyek tartalmazzák az iskola tanulói létszámának alakulását, a tanárok, igazgatók nevét, rövid életrajzi adatokkal kiegészítve, a diákothton lakóinak alakulását tartalmazó adatsort, a tanulók támogatására létrehozott alapítványok, alapok felsorolását, rövid bemutatását. Olvasható egy 1913–14-es statisztikában, hogy a milyen volt a tanulók felekezeti megoszlása, valamint hogy mivel foglalkoztak a

szüleik. Az iskolai tanárok tudományos munkáját bizonyítja az iskolai évkönyvben publikált íráások listája. Megtalálhatók a könyvben az 1734-es és 1899-es törvények szövegei is. A munkát tervrajzok és fotók illusztrálják, így a szerző közli az intézmény egykori igazgatóinak fényképét is.

Amint arra már utaltam, a kötet az iskola történetének csak egy szeletét, mégpedig az 1850–1915 közötti időszakot tárgyalja, amely mindenképpen fontos periódus, mert ekkor alakult ki a tanulóhiány miatt megszűnt iskolából a hat-, majd nyolcosztályos gimnázium, ekkor épült meg az új iskolaépület is. A korszakot két nagyobb egységben tárgyalja a szerző: *A hatosztályos gimnázium újjászervezése és megszilárdítása*, valamint *A főgimnáziummá alakulás feltételei és megvalósulása* részletesen mutatja be azt az utat, amelyet a gimnázium közel hét évtized alatt bejárt. *„Amikor történetünk kezdődik, a túri gimnázium már több mint 300 éves múltra tekint vissza. E hosszú, küzdelmekkel teli évszázadok után, most ismét nehéz feladat vár a fenntartó testületre, a túri eklézsiára; a gimnázium teljes átszervezésének feladata, amelynek sikerétől nem kevesebb, mint a léte függött.”* – írja előszavában Gombás István.

Az 1848–49-es események után nem csupán a politikai légkör változott meg, hanem az oktatási rendszer is. A forradalom előtti iskolarendszer jórészt a középkori oktatási hagyomány szellemében és tananyagával működött, nem igazán tudott lépést tartani a megváltozott helyzettel, annak követelményeivel. Elsősorban a tisztviselők képzésével foglalkozott, emellett a magasabb szintű tanulmányok végzésére készítette fel a diákokat. A protestáns iskolarendszernek meg kellett küzdenie a katolikus államhatalom által az útjába gördített nehézségekkel is. Hiányzott a tantervből a reáltárgyak oktatása, amely a szaktudományokhoz szolgáltatva volna az alapot. A hiányosságok pótlásáról a református egyházban is folyt vita. A szabadságharc alatt voltak bizonyos reformkísérletek, de az igazi szervezeti átalakítás csak az 1849-es Entwurf (Az ausztriai gimnáziumok és reáliskolák szervezeti terve) kiadása után következett. Csak az a gimnázium kaphatott nyilvános gimnáziumi minősítést, amely megfelelt az Entwurf követelményeinek, amely együtt járt az érettségiztetés jogával is. A szegény protestáns iskolák nem tudtak lépést tartani az új követelményekkel, maguk a püspöki székhelyeken működő középiskolák is csak úgy tudták biztosítani a fennmaradásukat, hogy a vidéki gyülekezetektől felajánlásokat kértek. A mezőtúri iskolát fenntartó gyülekezet nem volt túl jó anyagi helyzetben, csak a város polgáraitra támaszkodhatott. A behatárolt lehetőségek miatt nem tudott átállni az iskola az új rendszerre, hiába adott ki az egyházi előljáróság 1851-ben adakozási felhívást. A régi tanrendszerben egyre kevesebben akartak tanulni, ezért a diákok lassan elhagyták a túri iskolát, amely Kiss Sándor professzor lemondásával 1854-ben kénytelen volt becsukni kapuit.

A túri egyház nem hagyta annyiban a dolgot, nem akarta, hogy iskolája „elenyésszen”, ezért az egyik megüresült lelkészi állás javadalmára építve 1858-ban újraindította és hatosztályos intézménnyé fejlesztette a gimnáziumot. Szabó Pál lelkész nyugalomba vonulása lehetővé tette az iskola újbóli beindítását, de ezzel a felsőbb egyházi hatóságok nem értettek egyet, az ezzel kapcsolatos levelezést részletesen bemutatja a könyv szerzője. Az egyházkerület csak 1859 nyarán egyezett bele abba, hogy a nevezett lelkészi állást ne töltsék be, és a kigazdálkodott jövedelemből gimnáziumot szervezzenek. Az Októberi Diploma 1860-as kibocsátása után érvényét veszítette az Entwurf, és visszaállt a protestáns egyházak iskolafenntartó autonómiája is. A mezőtúri iskola is választás előtt állt: tartja magát az Entwurfhoz, visszatér a forradalom előtti rendszer-

hez, vagy hatosztályos képzést indít be. Ez utóbbi mellett döntöttek, és az ehhez szükséges négy tanári állás anyagi alapját is megteremtették az egyház adományai és 200 hold jövedelme révén (1863).

Az iskolaszervezést nehezítette, hogy 1863-ban Könyves Tóth Kálmán személyében olyan esperest választott az egyházmegye, aki következetesen harcolt a másik lelkészi állást mielőbbi betöltéséért. Ugyan 1866-ban megválasztották az új második rendes lelkészt (éppen az esperes személyében, aki ezt azonnal elhárította), de a gimnázium anyagi alapjai megszilárdultak, az intézmény 1864-re hatosztályúvá nőtte ki magát. Az iskola élén Kiss Sándor állt (1868-as nyugalomba vonulásáig), de 1865-től betegsége miatt sógorát, Bede Lajost kellett megbízni az igazgatói feladatok „ideiglenes” ellátásával. 1872-ben létrehozták a rajz és tornászati tanszéket is, ami viszont komoly anyagi kiadásokkal járt, de az iskola megbirkózott ezzel. Az iskola tanári állásait mindig pályázat útját töltötték be. A gimnáziumra és az azt fenntartó egyházra nagy teherként nehezedett az 1879-es kormányrendelet, valamint az 1883. évi XXX. tc., amelyek arról rendelkeztek, hogy a gimnáziumokban a tanárok száma nem lehet kevesebb az abban fennálló osztályok számánál (esetünkben tehát hat rendes tanárt kellett alkalmazni), ehhez jött még továbbá az igazgató állása is. Így Mezőtúrra legalább hét tanárt kellett. Az ötödik tanári szék felállításának ötlete már 1875-ben felvetődött, Bede Lajos ebből a célból 1878-ban a mezőtúri felsőrézsi birtokosságot kérte az ezt lehetővé tevő adomány megtételére. Ezt meg is ígérték a birtokosok, de azzal a feltétellel, hogy a polgári iskolát egyesítik a gimnáziummal, ahol polgári iskolai osztály is indul. Bede Lajos igazgató 1878-ban elhunyt, utódja Bodolay László lett.

A gimnáziumi autonómia mellesleg azzal is együtt járt, hogy az egyes intézmények maguk döntöttek a tanárok javadalmazásáról is, így a tanári fizetések nagyon tarka képet mutattak szerte az országban. Mezőtúron kezdetben, az ötvenes években a pénzbeli járandóság mellett természetbeli juttatást – búzát, árpát, tűzifát, szalmát, lakhelyet – kapott a tanerő, de a hetvenes évek végére ez megváltozott, és a tanárok már csak pénzben kaptak juttatást.

Gombás István külön fejezetet szentel a tanulmányi időnek is, amelyet az Entwurf is szabályozott. Az egyes egyházakban és egyházkerületekben ezen a téren is változatos gyakorlattal találkozunk. Korábban a nagy „nyári” szünet őszre esett, de csak egy hónap volt, a két félév közé pedig nyolc napos szünetet iktattak be. A Tiszántúli Egyházkerület 1874-es határozata értelmében a nyári szünet a nagy meleg miatt július és augusztus hónapra lett áttéve, a szerda és szombat délután szabad volt, minden nap 11–14 óra között szünetet tartottak. Az új rendszert az 1875/76-os tanévben vezették be. Megreformálták a vizsgarendszert is: az osztályrendszerre való 1858-as áttérés után mindkét félévet vizsgákkal és szigorlatokkal kellett zárni, amelyek kívülállóktól elzártak voltak. A debreceni tanterv volt irányadó, és csak három minősítés létezett: kitűnő, első és másodosztály (secunda), ez utóbbi bukást jelentett. A tanulók elhelyezése gondok jelentett, hiszen a tanteremnek csak nagy jóindulattal nevezhető helyiségek kicsik, alacsonyak, sötétek voltak, és a megfelelő higiéniai körülményeket nem tudta biztosítani az iskola vezetése. Az ivóvizet a közeli Berettyóból, illetve a város széli ásott kutakból nyerték. Az állandó helyhiányon az épületek toldoztatásával kívántak segíteni. A főépület egyes helyiségeinek átépítése már 1871-ben megkezdődött, de a végleges megoldást csak az új épület felépítése jelentette. Az utolsó komoly átalakítás 1878-ban volt. Az épületben a padló kezdetben földes volt, az ablakok kicsik voltak, a szellőztetést nem lehetett

könnyen megoldani, de a takarításra alkalmaztak egy-egy személyt. Az első téglából készített fedett kör alakú illemhely 1870-ben készült el.

Az iskola belső életét az iskolai törvények szabályozták. Ezek részben a többi iskolában már meglevő szabályozást követték, de természetesen a helyi viszonyokat is respektálták. Mezőtúron 1864-ben, a debreceni minta alapján készültek el az új iskolai törvények. A fegyelem szigorú volt, a büntetések között találkoztunk a kicsapással, a vesszőzéssel, az iskolai zárkába zárással is. Az egyes fegyelmi esetekkel a tantestület és a presbitérium foglalkozott, minden egyes ügyet alaposan kivizsgáltak. 1878-ban új szabályozást vezettek be, ismét debreceni mintát szem előtt tartva, amelynek szövegét a kötet szerzője teljes terjedelmében közreadja. Elengedhetetlen tartozéka minden oktatási intézménynek a könyvtár és a szertár. Mezőtúr nevezetes iskolájában is volt mindkettő. A könyvtári állomány első darabjai még a 16–17. századból valók voltak, többnyire klasszikus írók latin és görög nyelvű munkái és teológiai témájú könyvek tartoztak az állományba. A könyvtárat a szegény tanulók ingyen vehették igénybe (ők tandíjat sem fizettek, csakúgy, mint a többi helybeli református tanuló), a más felekezetekhez tartozó és vidéki tanulók tandíját részben az állomány gyarapítására fordították. A hetvenes években már természettudományi, irodalmi, filológiai, történelmi kötetekkel is bővült a gyűjtemény, amely szép lassan kinőtte addigi helyiségét. A tehetséges tanulókat segélyekkel és jutalmakkal ösztönözték a még jobb munkára. Az iskola évkönyvet volt köteles megjelentetni, amelyben a falai között folyó munkáról számolt be a külvilágnak, de ennek anyagi feltételei első alkalommal csak 1877/78-ban álltak elő. Az étkeztetésről a tápintézet gondoskodott.

Könyve második részében a főgimnáziummá szerveződés folyamatát mutatja be szerzőnk. Ennek első fejezetében kitér a tanügyi épület kérdésére. A régi, elavult épület helyett szükség volt egy új emelésére. Az 1883. évi XXX. tc. is úgy rendelkezett, hogy minden intézménynek megfelelő épületet kell felépíteni az oktatás helyszínéül; a megfelelő lépések megtételére két éves türelmi időt kaptak. Mindezt a vallás- és közoktatásügyi miniszter egyik, a témához kapcsolódóan kiadott utasítása is szabályozta. Az 1880-as évek végére több mint száz új középiskolai tanügyi épület készült el, ekkor épült meg a mezőtúri is. Az országban ekkorra már kialakult szakembereknek, építészeknek és építési vállalkozóknak egy hálózata, akik kifejezetten ezzel a feladattal foglalkoztak. Az új épülethez nagy, világos tantermeket, tornatermeket, szertárakat, dísztermet is terveztek. 1885-ben az egyháztanács megtette a szükséges lépéseket az új iskolaépület tervének megvalósítása irányába, amelyek megteremtették az intézmény főgimnáziummá fejlesztésének egyik fontos feltételét is. A szűkös anyagi lehetőségek ellenére felépült a főépület, valamint a kisegítő épületek, így az 1889–90-es tanévet már itt kezdhette meg a nagy múltú gimnázium. Az avató ünnepségen nem csak a református egyházi testületek és gimnáziumok képviselői jelentek meg, de más felekezetek is képviseltették magukat. Az egyre fejlődő és növekvő intézmény telke kicsinek bizonyult, ezért szükségessé vált néhány szomszédos telek megvétele.

A nevezett 1883. évi jogszabály egyik megfogalmazott célja a hazai oktatási rendszer egységesítése volt. *„Erre az időre a hatosztályos ún. „csonka” gimnáziumok működtetése mindinkább ésszerűtlenné vált. A korszerű és megfelelően felszerelt tanügyi épületet ugyanúgy megkövetelték a hatosztályos gimnáziumtól is, mint a nyolcosztályos főgimnáziumoktól. Bizonyos költségmegtakarítást legfeljebb az jelentett, hogy a hatosztályos gimnáziumnál öt rendes tanárral kevesebbet kellett alkalmazni. Ugyanakkor a tanulók „menet közben”*

nem szívesen változtattak iskolát, ha tehették, olyan középiskolába iratkoztak, ahol a nyolc osztályt elvégezhették. Így mindazokra a gimnáziumokra, melyeket nem tudtak 8 osztályú főgimnáziumra kiegészíteni, a növendékek számának csökkenése várt anélkül, hogy fenntartási költségeiket jelentősebben mérsékelni tudták volna. Ezt látva, a fenntartó testületek egyre nagyobb erőfeszítéseket tettek, hogy eddigi hatosztályos „csonka” gimnáziumukat nyolcosztályos főgimnáziummá egészítsék ki.” – válaszolja fel a korszak legégetőbb problémáját Gombás István. A helyzet komolyságát felismerve a fenntartó presbitérium mindent megtett a nyolcosztályos intézménnyé fejlesztés érdekében, és 1892-ben már államsegélyt két a minisztertől, amelyet azonban először nem kapott meg. Hosszabb huzavona után sikerült kieszközölni a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól, hogy engedélyezze a nyilvános hetedik évfolyam indítását, de a nyolcadik, érettségivel záró osztály megindítását attól tette függővé, ha az iskola új tantermet és szertárt épít, valamint ha legalább nyolc tanárt alkalmaz az igazgatón kívül. 1893/94-től három új tanár kezdte meg a munkáját az intézményben, és végre lehetővé vált a nyilvános érettségik megtartása is. 1895-ben elhunyt Bodolay László igazgató, aki már egy valóban népes iskola élén állt. Szemben az 1858-as 44 fős tanulói létszámmal, az 1895/96-os tanévben már 264 fő látogatta a református gimnáziumot. Az ezzel kapcsolatos részletes statisztika szintén megtalálható a könyvben. Az évtized (és évszázad) végére azt is sikerült elérni, hogy megszűnt a „társbérlet” a református elemi iskolával, tekintve, hogy annak új épületet emeltek. 1910-ben megépült az új tornaterem, az új rajzterem, a könyvtár és az igazgatói lakás, továbbá feltöltötték a mélyen fekvő udvart is.

A szerző külön foglalkozik az iskola kormányzásával is. Az egyházi fenntartású intézményt természetesen a presbitérium irányította, de ezeket a feladatait különböző választott bizottságok útján látta el. Először a gazdasági bizottság, az Iskolai Bizottmány és az Iskolaszék, majd 1886-tól az Igazgató Tanács (12, majd 1896 után 14 tagú) volt a legfontosabb ügyintéző szerv. Ez utóbbi élén a református lelkész állt. A főgimnáziummá átszervezett iskola első állandó igazgatóját Fejér Lajosnak hívták. Mint szerte az országban, Mezőtúron is megünnepezték a millenniumi évfordulót, az ez alkalommal ültetett „millenáris fák” ma is láthatók. Az iskola Segélyező Egyletet hozott létre a kevésbé tehetséges, de igyekvő tanulók támogatására, akiknek tandíjat kellett volna fizetniük a törvények értelmében (tandíjmentességet csak a jeles eredménnyel záró gimnazisták élveztek). A gimnázium új iskolai rendszabályokat alkotott, amelyeket 1899-ben hagyott jóvá az egyházkerületi közgyűlés. A szabályzat tartalmazta többek között a főlvételi, és vizsgaszabályokat, rendelkezett a tandíjról, a szünetekről, a fegyelmi és szállásügyekről, a vizsgákról. Megszabta pl. azt is, hogy a diákok 9 óránál később nem tartózkodhattak az utcán. A helybeli tanulók is kötelesek voltak a továbbiakban tandíjat fizetni, így megszűnt a felekezetek közötti megkülönböztetés ezen a téren is, de a Segélyező Egylet továbbra is segítette a szegény és igyekvő gyerekeket. A szabályzat meghatározta a tanulók iskolán belüli és azon kívüli életét is.

1903-ban megünnepelte az intézmény fennállásának 350. évfordulóját. A neves évfordulóról fényes rendezvényekkel emlékeztek meg. 1907-ben bevezették az osztatlan tanítási rendszert, ami azt jelentette, hogy már nem tartottak délben 2–3 órás munkaszünetet. 1909-ben bevezették a villanyt az iskolába. A gimnázium nevelési gyakorlatában kiemelt helyet kapott a vallásos és a nemzeti tudat formálása. Kezdetben nem volt hittanár, tekintve, hogy a tanárok egy jelentős része teológiát is hallgatott, de később már külön vallástanárt alkalmaztak, aki viszont nem örvendett túl nagy megbecsülés-

nek, ez meglátszott a javadalmazásában is. A hazafias nevelés részeként gyakran megemlékeztek a magyar nemzet jeles eseményeiről és sorsfordulóiról. Figyelmet érdemel Gombás István gondolata: *„Mivel a haza fogalma és a hozzá kapcsolódó nemzeti tudat, hazafias gondolkodás, a hazaszeretet, korántsem azonos az államszeretettel, a mindenkori államhatalommal való együttgondolkodással, ezért a „hivatalos Magyarország” ünnepéből sem lett „nemzeti ünnep.”* Így aztán március 15-ét mindig széles körben ünnepelték meg, míg április 11., az áprilisi törvények megalkotásának napja kevésbé volt népszerű. Az utolsó jelentős esemény, amelyről a szerző is megemlékezik, az internátus 1914–15-ös felépítése, amelynek átadása már a világháború idejére esik. Az impozáns épület a gimnáziummal szemben, a Kevi (Nagy, Kossuth) utcában emelkedik. A kötet második része is ennek fotójával zárul.

Amint azt már említettem, a könyv harmadik része a függelék, amely rendkívül gazdag anyagot tartalmaz. A kötetet mindenképpen haszonnal forgathatják a hazai protestáns iskolatörténet vagy akár a mezőtúri helytörténet iránt érdeklődők, de annak is ajánlható, aki a Bach-korszak és a dualizmus korának iskolapolitikája iránt érdeklődik.

Mucsi András

KÓNYA SÁNDOR

HARMATÖZZATOK, EGEK! NÉPÜNK VALLÁSOS ÉNEKEI ÉSZAK-BÁNSÁGBAN

Zenta, Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2004. 404 o.

Sajátos műfajú könyvet tart kezében az olvasó, amikor Kónya Sándor gyűjteményét lapozgatja. A kötet vallásos népénekgyűjtemény, amelyben az Észak-Bánságban a hívő katolikus magyar nép ajkáról hallható énekekből áll, amelyek a könyvben szereplő kottákból egy zeneértő számára könnyen meg is szólaltathatók. Kónya Sándor munkájának nagy eredménye, hogy nemcsak a népi szövegeket gyűjtötte össze, hanem a dallamokat is lejegyezte. A kötetben található énekek többsége nem népzenei alkotás: 19. századi kéziratos kántorkönyvekben fennmaradt, ismeretlen szerzők által alkotott dalokat éppúgy tartalmaz, mint a közkezen forgó és tömegesen használt egyházi énekeskönyvekből elterjedt énekek szöveg- és dallamvariánsait.

A kötet – amelyet a szerző Bálint Sándor emlékének ajánlott, a nagy szegedi nép-rajztudós születésének centenáriuma – 237 éneket tartalmaz, némelyiket több változatban. Az adatközlők (idősebb kántorok, templomi énekesek) mellett a helyi templomokban, plébániákon őrzött régi – gyakran kéziratos – énekeskönyvek voltak a gyűjtemény forrásai. Az énekek tematizálva vannak: az egyházi év ünnepein és liturgikus eseményein túl külön egységben szerepelnek Szűz Máriaról és a szentekről szóló énekek, valamint a búcsújárásokhoz kötődő dalok és a halottas énekek.

A szentekhez kapcsolódó énekszövegek adatokat szolgáltatnak a helyi szentkultuszhoz, fölfedezhetők bennük a tisztelet helyi, észak-bánsági sajátosságai. Szent Annát – Szűz Mária édesanyját – például a gyermektelen és a szülő nők patrónájaként tisztelik. (Ez a szerep a Felvidék magyar katolikusai között Antiochiai – később Árpád-házi – Szent Margitnak jutott.) „Üdvöz légy, ó, föld öröme, boldog Szent Anna, / Szűzanyánk-

nak szent szülője, Jézus nagyanyja, / Magtalanok példája, minden szülők fáklyája, / A szüléstől rettegőknek gyámja s dajkája.”

A dalok legtöbbje tanító szándékú: magyarázza az ünnep tartalmát, a szent életpéldájának üzenetét, s mindig magában foglal hittanítást, teológiai igazságot. Ezt már csak az is indokolja, hogy a szentmise liturgiája a második vatikáni zsinatig latin nyelvű volt (köztük az ünnep szerint változó könyörgés és zsoltár is). A – kanizsamonostori (Banatski Monostor) templom patrónusaként tisztelt – Illés prófétáról szóló dal az ószövetségi prófétáknak az üdvtörténetben betöltött szerepét világítja meg. „Isten az ószövetségben hajdanán, / Prófétákat választott ki jó korán, / Kik a jövő dolgokat megjósolták, / A Messiás jövetelét és sorát. // Szent Illés prófétáknak egyike, / A tündöklő csillagzatok szebbike, / Ki az égbe tüzes kocsin vitetett, / Velem együtt, hívek, róla zengjetek.”

A mártír lovag Szent György – akinek Törökkanizsa (Novi Knezevac) templomát szentelték – esetében legendája elevenedik meg az énekben: „Azt kívánta töled, megtörhetetlen bajnok, / Vad Dioklécián, a szívtelen zsarnok, / Hogy a bálványt imádd, ne az igaz Istent, / aki király itt lent. // Vége van, vége már itt a nagy kínoknak, / Piros vércseppeid, mint rubin ragyognak, / Menyegzős ruhádnak ez lőn ékessége, / Koronád szépsége.”

Az énekgyűjteményt bevezető tanulmány, valamint mutatók egészítik ki. A bevezetőben két sajnálatos hiba maradt. A 21. oldalon olvashatjuk, hogy a januári házzszenteléskor a szemöldökfára fölírt három betű (GMB, illetve CMB) az újszülött Jézust megglelő három napkeleti bölcs – a háromkirályok – (Gáspár, Menyhért, Boldizsár, illetve Caspar, Melchior, Baldasar) nevének kezdőbetűi. A katolikus liturgikus hagyomány szerint azonban ezek a házzszenteléskor elmondott áldás latin szavainak kezdőbetűi. (Christus mansionem benedicat! = Krisztus áldja meg ezt a hajlékot!) Ezt az is alátámasztja, hogy a három bölcs neve kanonikus szentírási szövegekben nem maradt fön, csak apokrifekben. A 23. oldalon Kálmán király uralkodási ideje tévesen szerepel, a helyes időtartam: 1095–1116.

Kónya Sándor gyűjteményét a népi vallásos szövegek és a népi zenei élet iránt érdeklődők egyaránt élvezettel forgathatják. Reméljük, hogy a könyvben pontosan följegyzett énekek (dallamok, szövegek) tovább élnek, s a kántorok és hitoktatók munkája nyomán eljutnak az észak-bánsági – Szerbia-Montenegró területén élő – katolikus magyar fiatalokhoz.

Miklós Péter

A NAGYVÁRADI SZEMINÁRIUMI NYOMDA. 1745–1802.

Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: Emödi András. Nagyvárad, Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár – Országos Széchényi Könyvtár, 2004. 271 o.

Nagyváradon a nyomdászat kezdete a protestantizmushoz köthető. A lengyelországi származású Hoffhalter Raffael és Hoffhalter Rudolf 1565 és 1567, illetve 1584 és 1585 között működtetett sajtót a városban. Az 1639 és 1660 között nyomtató Szcenci Kertész Ábrahám váradi (a református parókia és iskola mellett működő) műhelye a

17. századi legszínvonalasabb magyar nyomdák egyike volt. A város Habsburg uralom alá kerülése után megindult a katolicizmus újjászervezése: az elenyészett középkori püspöki központ kiépítése, katolikus szellemű oktatási intézmények szervezése (köztük a papnevelde és a hozzá kapcsolódó nyomda), szerzetesrendek (jezsuiták, ferencesek, kapucinusok, pálosok, premonstreiek) letelepítése.

A visszafoglalás utáni első püspök, Benkovics Ágoston (1692–1702) 1699-ben 6000 forintos alapítványt tett a szervezendő váradi gimnázium javára. Az intézmény – a jezsuita páterek vezetése alatt – 1722-ben kezdte meg működését. Eleinte négyosztályos rendszerben oktatták a diákokat, majd 1735-ben megszervezték az 5. (retorika) és 6. (poézis) osztályokat is. Az iskolát 1774-ig vezették a jezsuiták. Az oktatási intézmény 1778-ban – a Ratio Educationis kiadása után – állami főgimnázium lett, s a Tanulmányi Alapból tartották fenn.

Patachich Ádám püspök (1759–1776) püspöki liceum néven két éves bölcséleti osztályt szervezett, hogy biztosítsa a papképzést megelőző teológiai stúdiumok elsajátítására a keretet. Ennek folytatásaként, a meglévő szellemi alapokra 1780-ban az uralkodó királyi akadémiát állított föl, kezdetben bölcséleti, majd (1788-tól) jogtudományi karral. Az utóbbiból jött létre 1850-ben a főgimnázium 7. és 8. osztálya. 1776-ban az országban kilenc tankerület hoztak létre, köztük a nagyváradit – élén királyi tanügyi főigazgatóval –, amelyhez Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Szabolcs megyék területe, valamint a Nagykunság (és később a Temesvidék) tartozott. Ez tovább növelte Nagyvárad oktatási és kulturális központ jellegét.

A papi utánpótlás biztosítására azonban nem működött a püspöki székhelyen papnevelő intézet. A váradi kispapokat a kassai szemináriumban nevelték. Csáky Miklós püspök (1737–1747) kinevező iratában – akinek főpásztorsága idején a négy vármegyét magába foglaló egyházmegyében 24 plébános tevékenykedett – már megfogalmazásra került egy önálló váradi szeminárium szervezésének igénye. A nagyváradit Sarlós Boldogasszony oltalmába ajánlott papnevelő intézet alapító okirata 1741. február 17-én kelt. Új épület emelésére a Helytartótanács 1804 decemberében adta meg az engedélyt Miklósy Ferenc püspöknek. Az épület (amelyben 1927-ig folyt a papnevelés) 1806-ra készült el. (A jozefinista egyházpolitika idején – amikor csak állami központi szemináriumok működhettek – a nagyváradit teológushallgatók Egerben, illetve Pesten tanultak.)

Az első – a katolikus főpap Csáky Miklós hívására érkező – váradi nyomdász Schmid János Miklós volt, aki 1740-ben alig egy hónapos ott tartózkodás után meghalt, így nyomdai tevékenységet nem folytatott. Csáky azonban megbízta titkárát, hogy az özvegyet bírja maradásra, és segítsen neki személyzetet szerezni. Az első tényleges működő szemináriumi nyomdász Kállai Gergely volt (1745), akihez két nyomtatvány (két vizsgatétel) előállításra köthető. Becskereki Mihály 1746 és 1755 között 32 kiadvány készített. Őt a 23 könyvet nyomtató Wolf József követte (1761–1766), aki – Patachich Ádám bőkezűségének köszönhetően – Bécsben vásárolva fölújította a nyomda betű- és nyomdadísz-készletét. Heller János 1768 és 1770 között 19 nyomdai terméket állított elő.

A legtermékenyebb, a szemináriumi nyomdában dolgozó nyomdász Bálint Ignác János volt, akinek 1771 és 1785 közötti váradi munkásságának eredménye 110 nyomtatvány. Ifj. Eitzenberger Ferenc Antal (1786–1797) és Guttmann János Pál (1798–1802) 35, illetve 32 kiadvány készített. A nyomda utolsó bérlője Máramarosai Gottlieb Antal volt, aki 1803-ban 12, 1804-ben 28 kötetet nyomtatott. Gottlieb 1804-ben

vette meg a nyomdát a szemináriumtól – a szerződést Lajcsák Ferenc prefektus, későbbi püspök írta alá –, amelyet 1808-ban eladott Tichy Jánosnak.

Az Emödi András összeállította katalógus 303, a nagyváradi szemináriumi nyomdában 1745 és 1804 közt előállított nyomtatvány könyvészeti leírását tartalmazza. A fősorolt kiadványok 60%-a 1 ív vagy az alatti, 15%-a 1 és 10 ív közötti terjedelmű. 64%-a magyar, 28%-a latin, 7%-a német nyelvű, 3 nyomtatvány pedig olaszul készült. A katalógusban szereplő könyvek 13%-a nem maradt ránk (csak az irodalomból, s a bibliográfiákból ismerjük őket), 48%-a 3 vagy annál kevesebb, 25%-a 3 és 10 közötti példányban ismert.

A nyomtatványok többsége az egyház oktatási, igazgatási és hitterjesztő tevékenységéhez kapcsolódik. Nagy számban találhatók közöttük gimnáziumi vizsgák nyomtatott tézisei, iskolai értesítők, alkalmi (temetéskor, beiktatáskor, templomszenteléskor elmondott stb.) egyházi beszédek, de a kiadványok közt van Csokonai Dorottyája is. Különösen becsesek az egyháztörténeti kutatás számára a rendszeresen kiadott váradi egyházmegyei papi cím- és névtárak (*Calendarium dioecesanum*, *Schematismus cleri venerabilis*).

A katalógust – amelynek használatát névmutató segíti – a benne szereplő (és föllelhető) könyvek címlapjának másolata egészíti ki, valamint a szemináriumi nyomdában használatos fejlécek, líneák, cifrák, kezdő- és záródíszek, címerek másolatai teszik színesebbé. A kötet adalékokkal szolgál a magyarországi nyomdászattörténet mellett a bibliográfia és a művelődéstörténet számára is. Rámutat a katolikus egyház – s benne a nagyváradi papnevelde – 18. századi gazdag könyvkiadói tevékenységére.

Miklós Péter

GERGELY JENŐ

FŐPAPOK, FŐPÁSZTOROK, FŐRABBIK

Arcélek a huszadik századi magyar egyháztörténetből

Pannonica Kiadó 2004, 315 o.

Gergely Jenő munkáit nagy élmény olvasni, mert mindig érdekes témát választ, mert imponáló a tárgyi tudása, mert a történeti eseményeket, személyeket objektív szemüvegen keresztül nézi, értékeli, mert mondatai jól szerkesztettek, világos, érthető a stílusa.

A fenti megállapítások hatványozottan érvényesek legújabb munkájára, melyben a 20. századi Magyarország lakosságának magatartását, cselekvését döntően befolyásoló, sőt meghatározó egyházfők helytállását vagy megalkuvását, bátor kiállását vagy általuk célszerűbbnek vélt taktikázását mutatja be a történelmi esszé műfajának segítségével, mely az átlagolvasó számára is igazán élményszerűvé teszi az olvasást.

Úgy véljük, szerencsés kézzel válogatott az egyházi személyek között, hiszen a terjedelmi korlátok által megszabott lehetőségek között, a kiválasztott arcélek jól reprezentálják a nagyobb keresztény egyházak és az izraelita vallásfelekezet sokszínű elitjét.

Mivel a szerző a kiemelkedő egyházi személyiségek történelemformáló szerepét igyekszik bemutatni, magától értetődik, hogy nem vállalkozik teológiai- filozófiai eszmerendszerűk részletes elemzésére.

Természetes, hogy azon személyeknél (katolikusok), ahol az ábrázolás főleg saját kutatómunkán alapul, a megrajzolt kép sokkal árnyaltabb, az értékelés sokkal mélyrehatóbb, mint azoknál (más felekezetek alakjai), ahol főleg mások által megírt tanulmányokból építkezik.

Külön nagy érdeme a szerzőnek, hogy az általa korábban adott értékeléseket, a forrásanyag bővülése, más szerzők kutatásainak felhasználása, és nem utolsósorban a társadalmi változások által nyújtott lehetőségek kihasználásával képes volt tovább árnyalni, néhány esetben pedig módosítani is.

Katolikus egyházfők

Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök (1858–1927)

A 20. századi magyar katolicizmus legnagyobb alakja volt, akinek hatása messze túlmutat az egyház keretein. Bár a Vatikán 1911-ben három írását is indexre tette, irodalmi munkássága, pasztorációs tevékenysége és közéleti szereplése nélkül nem lett volna korszerű, életképes magyar katolicizmus. Ő fogta harmonikus egységbe a tradicionális kereszténységet és a 20. század kultúráját.

Csernoch János bíboros, Nagy-Magyarország utolsó hercegprímása (1856–1923)

Nagyon mozgalmas időkben (1912-től) volt hercegprímás. A háború alatt az egyházat igyekezett az általa igazságosnak vélt háború érdekében mozgósítani. Az összeomlás után visszavonult a közvetlen politikától, elveiben megmaradt királypártinak, de azért Horthyt is támogatta, segítette a keresztényszocializmust és mindent megtett Trianon revíziójáért.

Giesswein Sándor keresztényszocialista prelátus kanonok (1856–1923)

A magyarországi keresztényszocializmus elméleti megalapozója, és közel két évtizeden keresztül parlamenti képviselője is volt.

Az általa megalapozott keresztényszocializmus kínált alternatívát a radikális baloldallal és a szélsőjobb antiszemita és demagóg politikájával szemben. A 30-as évek végén ezen a bázison szerveződtek a Pethő-Szekfü-Barankovics vezette keresztény értelmiségi csoportok, és jött létre a II. világháború után a Barankovics István vezette Magyar Demokrata Néppárt, és az 1989-es rendszerváltás után létrejött Keresztény Demokrata Néppárt is Giessweinre hivatkozott, de ennek már nem sok köze volt hozzá.

Bangha Béla sajtópáter (1880–1940)

A katolikus egyházi vezetők támogatásával Bangha Béla jezsuita páter szervező-készsége, szerkesztői munkája teremtette meg a színvonalas, hatékony, harcos katolikus sajtót, és törte meg a liberális mentalitású „destruktív” sajtó hegemoniáját.

Elméleti munkásságát Magyarország újjáépítése és a kereszténység, valamint A társadalom visszavezetése Krisztushoz c. munkái fémjelzik.

Szerkesztői munkáját dicséri a négykötetes Katolikus lexikon és a nyolckötetes Keresztény egyház története c. munkák megjelentetése.

Tóth Tihamér veszprémi püspök, rádióapostol (1889–1939)

A rádiónak igehirdetésre való felhasználása fűződik nevéhez: 1926. jan. 31-én a Belvárosi Plébániatemplomból tartott szentbeszédét közvetítette először a rádió.

Nevelési elveit a Levelek diákjaimhoz c. kötetében fejtette ki, melyek meghatározó befolyást gyakoroltak a két világháború közötti magyar ifjúságra.

Óriási sikerét mutatja, hogy például a Tiszta férfiúság c. kötete 19 kiadást élt meg.

Hatását 1945 után az új rendszer igyekezett eltüntetni.

Serédi Jusztinián biboros hercegprímás (1884–1945)

Eredeti neve Szapucsek György volt, és csak 1901-ben a bencés rendbe való fölvételekor magyarosította Serédire, és a Jusztinián szerzetesi nevet választotta a György megtartása mellett, de ez utóbbit nem használta.

Rómában szerzett teológiai és kánonjogi doktorátust, és hosszú éveket töltött Rómában a korszerű egyházi törvénykönyv megszerkesztését végző bizottság munkájában.

Óriási meglepetésre 1927-ben a pápa őt nevezte ki az esztergomi érseki székbe. Gergely Jenő részletesen elemzi a kinevezést és a magyar kormány ellenkezésének hátterét.

Ugyancsak részletesen mutatja be Serédinek a zsidótörvények és a holocaust idején tanúsított magatartását, a nyílt és bátor erkölcsi kiállás elmaradásának okát.

Boldog Apor Vilmos győri püspök a nők védelmezője (1892–1945)

Általánosan köztudott róla, hogy egyértelműen elítélte a zsidó állampolgárok üldözését, hogy példamutatóan részt vállalt az üldözöttek mentésében, hogy a szovjet katonákkal szemben a nők védelmében szenvedett vértanúságot, de Gergely Jenő azt is bemutatja, hogy Apor püspök egyik vezéralakja volt azoknak, akik a magyar jövő keresztényszocialista- kereszténydemokrata alternatíváját keresték, és hogy az ő püspöki palotájában volt 1943 nyarán a Katolikus Szociális Népmozgalom zászlóbontása.

Slachta Margit szociális testvér (1884–1974)

A Szociális Testvérek Társaságának alapító főnöknőjeként leginkább azzal vált közismertté, hogy a két világháború között ő volt az első képviselőnő („honanya”) a magyar parlamentben. Áldozatos szociális munkát végzett, és főleg a munkásnők sorsát viselte szíven.

A háború alatt aktív antifasiszta tevékenységet fejtett ki, és vezetése alatt a Szociális Testvérek Társasága több mint ezer zsidót mentett meg, köztük jelentős közéleti személyiségeket.

A háború után a Keresztény Női Tábor képviselőjeként újra bekerült a parlamentbe, de nem tudott alkalmazkodni az elveivel ellenkező világhoz, és mivel nem is akart vele kompromisszumot kötni, pártja megszűnése után az Egyesült Államokba emigrált.

Márton Áron erdélyi püspök (1896–1980)

XI. Pius pápa 1938. dec. 24-én nevezte ki gyulafehérvári püspökké.

A háború kitörése után erőteljesen szót emelt a háború ellen, elítélve az erőszakot.

A zsidók gettókba gyűjtésének és deportálásának megkezdése után, a kolozsvári papszentelésen a szószéken ünnepélyesen elítélte a zsidóüldözést.

Közel egy hónappal később (jún. 25-én) a szegedi papszentelésen hasonló szavakkal ítélte el Hamvas Endre csanádi püspök is a gyalázatos tettet.

A háború után Márton Áron sorsa hasonlóan alakult Mindszenty Józseféhez. Gergely Jenő érdekes párhuzamot von kettejük életsorsa között:

„1945-48 között bátran és erélyesen védték egyházuk és nemzetük érdekeit az új hatalommal szemben. 1949-től börtönben vannak, mindkettőjüket koncepciós perben marasztalták el, Sztálin halála után mindketten házi őrizetben élnek, illetve rövidebb-hosszabb ideig kiszabadulnak. 1956 újabb tragikus fordulat; Mindszenty a budapesti amerikai követség épületében házi őrizettel felérő elzárttságban él 15 évig, Márton püspök saját otthonában érezheti magát rabnak (nem hagyhatja el a püspöki palotát illetve a hozzá tartozó templomot – P.J.). Nagy különbség volt azonban, hogy Mindszenty bíborost továbbra is kikapcsolták az egyházkormányzathból, míg Márton Áron irányíthatta – munkatársai révén – egyházmegyéjét.”

Házi őrizetét csak 1967-ben oldotta fel a román kormány.

Mindszenty József bíboros hercegprímás (1892–1975)

Gergely Jenő, munkáját a Mindszentyt értékelő álláspontok ismertetésével kezdi:

A keresztény konzervatív jobboldal és polgári centrum Mindszentyt a nyilas és kommunista diktatúrával kérelmelhetetlenül szembenálló harcosként ábrázolja.

A szocialista és liberális baloldal pedig idejétmúlt, anakronisztikus konzervativizmusát, legitimizmusát, a realitásérzék teljes hiányát, engesztelhetetlen gyűlöletét a kommunistákkal és a mögöttük álló Szovjetunióval szemben emeli ki.

Rámutat arra, hogy egyházon belül sincs konszenzus értékelésében:

Egyesek a szentszéki kompromisszumkereső politika áldozatának tartják, amely hallgatólagosan megtagadta a vele való szolidaritást.

Mások erényeknek vélt tulajdonságait fogyatékosként értelmezik, akinek még az emléke is zavaró lehet az adott hatalommal való együttműködésben.

A szerző igyekszik kivonni magát az egyoldalúságok hatása alól. Megállapítja, hogy a teljes igazság feltárása, az objektív valóság rekonstruálása rendkívül bonyolult feladat. Sajnálattal állapítja meg, hogy eddigi kutatásaival mindegyik fél a saját igazát próbálta megerősíteni. Leszögezi, hogy a rendszerváltás után hozzáférhető iratok segítségével igyekszik a korábbiaknál teljesebb képet megrajzolni. Sajnálatosnak tartja, hogy a szentszéki iratok még mindig nem hozzáférhetők.

A teljesebb kép megrajzolásában jelentős Mindszentynek az érseki szék elfoglalásáig terjedő tevékenységének bemutatása.

A zalaegerszegi munkálkodásából kitűnik a Habsburg királyi házhoz való kötődése, szigorú, aszkétikus jelleme, jó szervező készsége, náci és nyilas ellenessége, mely veszprémi püspökségétől (1944. márc. 25.) konkrét cselekedetekben, bátor kiállásokban is megnyilvánult.

A szerző elemzi Mindszenty hercegprímássá való kinevezését, a hercegprímás helyzetértékelését, a fennálló hatalommal való elkerülhetetlen összeütközésének okát. Rámutat arra is, hogyan kovácsolódott ki a terv a „klerikális reakció” visszaszorítására, hogy milyen konkrét lépéseit használták föl ellene a koncepciós vádak (összeesküvés a királyság visszaállítására, kémkedés, valutaüzérkedés) megfogalmazásánál, hogyan

történt az eltávolítása, 1956-os kiszabadulása, amerikai követségre menekülése, onnan való kikerülése, de egyuttal az egyház éléről való vatikáni eltávolítása. Talán ez utóbbit lehetett volna részletesebben is kifejteni!

Református egyházfők

Balthazár Dezső debreceni református püspök (1871–1936)

Nagy-Magyarország utolsó református püspöke, aki átélte az összeomlást, a forradalmakat, Trianont. Politikai magatartása hosszú pályafutása során érdekesen alakult: Tisza szabadelvűségétől, a Mezőfi Vilmos vezette 48-as Szociáldemokrata Párton át, hűségnyilatkozat a tanácskormány mellett, kapcsolat a megszálló románokkal, baráti kapcsolat ápolása Horthy Miklóssal, de az egész numerus clausus törvény elítélése, a Bethlen kormány támogatása majd elítélése, új kiskapda párt létrehozására való kísérlete, a fajvédő Gömbös elítélése, de kormányfőként támogatása.

Ravasz László dunamelléki református püspök (1882–1975)

Az Erdélyből áttelepült püspök jó kapcsolatot ápolt Bethlen Istvánnal és Horthy Miklóssal is.

Széleskörű irodalomtörténeti tevékenységet fejtett ki, melyért az akadémia tiszteletbeli tagjává is választotta.

A rádiózás igehirdetésben való felhasználását ő is korán fölismerte, és országszerte népszerű hitszónok lett.

A napi politikába nem avatkozott be, de tekintélyével fedezte, támogatta a szociális igazságtalanság ellen küzdő református mozgalmakat, szervezeteket.

A náci fajelméletet elítélte, a két zsidótörvényt megszavazta, de tiltakozott a második törvény faji jellege miatt. A német megszállás után felemelte szavát a zsidóellenes intézkedésekkel szemben.

A háború után a polgári demokrácia és a szocializmus közötti harmadik utat remélte megvalósítani az igazi kálvinizmus alapján. Bár 1948-ban elfogadta az új hatalommal való megbékélést, de végül a visszavonulás mellett döntött. Az 1956-os események visszahozták az egyház élére, de a forradalom leverése után elmozdították, és a „rendcsinálás” elől menekülve leányfalui magányába tért vissza.

Evangelikus egyházfők

Raffay Sándor bányakerületi evangélikus püspök (1866–1947)

Püspöki beiktatására közvetlenül az összeomlás előtt, 1918. szept. 5-én került sor.

Politikai pályája mentes az irányváltásoktól: A keresztény nemzeti törekvések lelkes támogatója, együttműködik a Nemzeti Hadsereggel, bekapcsolódik az irredenta szervezetek munkájába, politikai beszédeit két könyvben is közreadja.

A bethleni konszolidáció után a közvetlen politikai szerepléstől visszavonul. A zsidótörvényeket megszavazza, sőt a zsidókérdést faji problémának tekinti, és ezt a zsidókérdés Magyarországon c. brosúrájában ki is fejti. A holocaust idején a konvertiták mentesítése mellett áll ki, és ebben együttműködik a reformátusokkal.

A háború befejezése után (1945. jún. 12-én) lemondott, nem várva be a lemondatást és a letartóztatást.

Ordass Lajos Deák téri evangélikus püspök (1901–1978)

Német származása ellenére – eredeti neve Wolff volt, és csak a német megszállás után magyarosított – szembehelyezkedett a nácizmussal, a Volksbunddal.

1927-ben svéd ösztöndíjat kapott és jelentős kapcsolatokat épített ki.

A német megszállás után kapcsolatba lépett a svéd követséggel, és Wallenberggel is együttműködött a menlevelek szerzésében.

Raffay Sándor lemondása után szentelték püspökké. Első feladatának egyháza anyagi helyzetének rendbehozatalát tartotta. Több külföldi utat tett, és jelentős pénzösszeget szerzett.

A kormánnyal való összeütközése először az iskolai hitoktatás kérdésében alakult ki, majd az iskolák államosításában. Fölvette a kapcsolatot Mindszentyvel is.

A kormány illetve pártvezetés először Ordassal számolt le. Eddig kevésbé volt ismert az ellene indított koncepció per, és annak a Mindszenty perrel való kapcsolata, módszerbeli hasonlatossága.

Jelentős Ordass püspök félreállításában Dezséry László, Darvas József és Mihályfi Ernő szerepe, de még így is nehezen tudták a karakán magatartást tanúsító püspököket elítélni, börtönbe csukni.

Az 1956-os forradalom idején Ordass is visszakerül a püspöki székbe, és csak 1958. jún. 24-én tudják onnan Dezséry László asszisztálásával eltávolítani.

Izraelita vallásfelekezet

Lőw Immanuel szegedi főrabbi (1854–1944)

1875-től 1944-ig volt a szegedi izraelita hitközség főrabbi, ő volt az első főrabbi, aki aki zsinagógájában bevezette a magyar nyelvű hitszónoklatot.

Elsősorban tudományos tevékenysége volt jelentős. A 19. sz. utolsó harmadának és a 20. sz. első felének legnagyobb zsidó tudósa, polihisztora volt.

Politikai tevékenysége kevésbé jelentős. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eszméi mellett kiállt, elítélte a vörös és fehérterrort, ez utóbbiért 1920-ban több mint egy évig házi őrizetben tartották.

1927-től részt vett a felsőház munkájában, ahol természetesen föllépett a zsidótörvények ellen.

A deportálást ő sem kerülhette el, de sikerült leszedni a vonatról, és Budapesten érte utol a halál.

Könyvismertetések az olvasókat a könyv elolvasására való buzditással szoktak befejeződni. Én ezt még megtoldanám azzal, hogy a szerzőt is a megkezdett munka folytatására ösztönözném, hiszen maradtak még markáns, az eddigieknél problematikusabb „arcélek”, hogy csak Grösz József, Czapik Gyula, Hamvas Endre, Beresztóczy Miklós, Tildy Zoltán, Káldy Zoltán nevét említsem.

Várjuk a folytatást!!

Pál József

A PÉCSI EGYHÁZMEGYE A 17–18. SZÁZADBAN (SERIA HISTORIAE
DIOECESIS QUINQUEECCLESIENSIS I.)

Szerk. Fedeles Tamás és Varga Szabolcs.

Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola Egyháztörténeti Intézete, 2005. 290 p.

2005 őszén jelentette meg a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola Egyháztörténeti Intézete a Pécsi Püspökség Története sorozatának első tomosztát: *A pécsi egyházmegye a 17–18. században című konferenciakötetét*. A sorozat első kötetét reményeink szerint újabbak fogják követni, hiszen a szerkesztők dinamizmusa mindenképpen ezt jelzi előre. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a Pécsi Egyházmegye Egyháztörténeti Munkaközössége 1993-ban tette közzé a szintén sorozatként indított tanulmánykötetét,¹ azonban ez idáig nem jelent meg a széria újabb kötete.) Jelen tanulmánygyűjtemény a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskolán 2004. szeptember 27-én, az 1704-es pécsi kuruc és rác dúlás 300. évfordulója emlékére rendezett tudományos emlékülés referátumait tartalmazza, melyet Fedeles Tamás és Varga Szabolcs rendezett sajtó alá. A konferenciával és a kötettel is az volt a szervezők célja, hogy az egyházmegye történetének kellőképpen még fel nem kutatott korszakaiból, még meg lévő fehér foltjaiból egy szakaszt, a Rákóczi-szabadságharc időszakát, a tragikus helyi esemény kapcsán bemutassanak, s a szakma figyelmét e korszak történéseire, eseményeire irányítsák.

Elsőként a konferencia fókuszában álló eseményeket idézzük fel röviden. *„Háromszáz év távlatából is kisejlik a téma aktualitása, hiszen a történések hátterében elsősorban a különböző etnikumok és felekezetek egymás iránti toleranciájának alapvető hiánya húzódott meg. (...) Pécs városa a kurucok dunántúli hadjárata idején igyekezett neutrális magatartást tanúsítani, azonban a város jelentős számú német származású polgára (...) a Habsburgok pártján állt. A kuruc sereg 1704 februárjában körülzárt a várost és parancsnokuk, Sándor László, tárgyalásokat folytatott a városvezetéssel. A tárgyalások sikertelenségének okozója Pécs védőinek megfontolatlan magatartása volt, akik a városból kitámadván foglyokat ejtettek. A pécsiek a kurucok ultimátumát (...) nem teljesítették, így a felkelők felprédálták a települést.*

1704 márciusának végén a Habsburg-párti szerb határőr csapatok érkeztek a Mecsek-lábához és 25-én kegyetlen mészárlást folytattak Pécsen a tisztek parancsai és a város követeinek kérése ellenére. Ezen események taglalásánál mindenképpen meg kell említenünk a rákok (ortodox szerbek) magyarokkal és a katolikus délszlávokkal (bosnyák, bunyevác, kis létszámban szerb) történő szembenállását. Ezen etnikumok vallásfelekezeti szembenállását felerősítette Radanay Mátyás Ignác, Pécs hódoltság utáni első püspöke, 1700-ban hozott intézkedése: az ortodox szerbeket kitelepítette a városból. Az ellentétek másik kiváltója a szerbek privilegizált helyzete volt, hisz a török uralom alatt szinte teljesen elnéptelenedő D-i országrészre települt délszlávok jelentős kedvezményekben (pl. adó-, tizedmentesség) részesültek.”²

Ahogy a kötet előszavában Katus László írja, *„a kötetben található tanulmányok egy része a Rákóczi-szabadságharc országos és helyi vonatkozásaival foglalkozik. Bemutatják a közvetlen előzményt: a pécsi egyházmegye felszabadulását a török hódoltság alól, majd ta-*

1 Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből I. Szerk. FRICSY ÁDÁM. Pécs, 1993.

2 FEDELES TAMÁS - VARGA SZABOLCS: Etnikai és vallási konfliktusok a Rákóczi szabadságharc idején Baranyában. *Jó Hír*, 1 (2004):9.

női lehetünk a kurucok és a rác határőrök véres összecsapásainak az egyházmegye területén. De a történet nem csak kölcsönös kegyetlenkedésekkel járó politikai, etnikai és vallási viszályokról szól, hanem megbékélési törekvésekről is. Az ellenfelek összebékítése érdekében tett erőfeszítéseket egy baranyai birtokos, Hellebronth János kuruc ezeres kapitány. Ha az ő és mások erőfeszítései nem is jártak eredménnyel, s a »Rácz Nemzetet« nem is sikerült a magyar ügy számára megnyerni, azért nem kevés magát rácnak valló katona harcolt Rákóczi seregében. Velük ismerkedhetünk meg a kötet egyik tanulmányában. Bár a kurucok zöme protestáns volt, Rákóczi maga a katolikus hitet vallotta, s igyekezett jó viszonyt, diplomáciai kapcsolatot létesíteni a Szentszékekkel. Nem rajta múlt, hanem a kedvezőtlen katonai viszonyokon, hogy ez nem sikerült.” (5–6. o.)

A gyűjteményes kötetben lévő tanulmányok többsége a pécsi egyházmegye történetével foglalkozik, úgy fogva át egy nagyobb korszakot, hogy annak időtengelyében a 18. század eleje, a Rákóczi-szabadságharc időszaka áll. Az első tanulmány, *A katolikus egyházi intézményrendszer a hódolt Magyarországon* címmel, MOLNÁR ANTAL tollából származik, és a rá jellemző alapossággal mutatja be a katolikus intézményhálózat 150 esztendő változásait.

A következő dolgozat VARGA J. JÁNOS munkája, melyben a szerző a felszabadító háborúk pécsi egyházmegye területén folyt hadmozdulatait tekintette át. *A török elleni felszabadító háború hadmozdulatai a Pécsi Egyházmegye területén* c. munka az 1686. szeptembere és 1689. február 13-a közötti eseményeket mutatja be igen lényegre törően.

KATUS LÁSZLÓ professzor úr *Rákóczi és a Szentszék* címmel közzétett írása II. Rákóczi Ferenc vatikáni diplomáciáját mutatja be. A tanulmány Brenner Domokos apát, a fejedelem egyik kiváló diplomatájának, 1707/1708-ban, Rómában folytatott – összességében sikeresnek egyáltalán nem nevezhető – tárgyalásait tárja elénk.³

1704: két hadsereg a Dél-Dunántúlon, két tragédia Pécsen címmel publikálta dolgozatát BÁNKÚTI IMRE a korszak egyik legkiválóbb ismerője.⁴ A tanulmány az ismertetés elején jelzett események menetét mutatja be nagy alapossággal. A szerző munkája végén a következőképpen összegezte az eseményeket. „Rákóczi függetlenségi háborúja alatt mindkét hadsereg számtalan kisebb-nagyobb excessust, rablást, emberéleteket is követő atrocitást követett el, még a saját országában is. A lakosság mindig ki volt téve a katonaság önkényes eljárásának és hatalommal való visszaélésének. De az a hatalmas, mondhatni felmérhetetlen pusztítás és pusztulás, ami ezt a körzetet emberéletben és anyagi javakban érte ebben a rövid 3–4 hónapban, példátlan a szabadságharc történetében. A török hódítást és a visszafoglaló háborúkat is átvészelt falvak sokasága semmisül meg, és persze főleg a magyar etnikum szenved mondhatni a mai napig kimutatható veszteséget.” (51. o.)

A kötet soron következő tanulmányát MÉSZÁROS KÁLMÁN vetette papírra. A fiatal szerző igen plasztikus portrét festett az 1704-es pécsi események egyik központi figurájáról, Hellebronth Jánosról készített munkájában. (Címe: *A szerb-kuruc megbékélési törekvések egyik szorgalmazója: Hellebronth János kuruc ezereskapitány.*) A tanulmány értékét tovább növeli, valamint a későbbi kutatásokra is ösztönzőleg hathat a dolgozat

3 E két tanulmány csak a kötetben kapott helyet, a konferencián a két szerző egyéb elfoglaltsága miatt nem tudott részt venni.

4 A korszak történéseiről számos alapvető munkája közül most csak egyet említünk meg: A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április). Bp., 1975. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 78.)

függelékében közölt Hellebronth által írt levelek jegyzéke, melyek közül több eleddig még kiadatlan.

SERES ISTVÁN *Rác katonák II. Rákóczi Ferenc hadseregében* c. igen érdekesítő munkája egy eleddig kevésbé kutatott témát tár az olvasók elé. Két 1708-ban készült mustrakönyv alapján 53 katona vallotta magát rác nemzetiségűnek a tiszántúli és az erdélyi ezredekben. Az említett források adatgazdagságát szemlélteti kiragadott példánk. „Sivó Mátyás: káplár az 1. seregben; a Szabolcs megyei Ráczfehértóra való, ott is született; 42 éves; saját jószántából állt be az ezredbe, nem az ellenség közül szökött át, és nem is rab-ságból állt kurucnak; négy éve szolgál a regimentben, korábban otthon lakott.” (86. o.)

Radanay Mátyás Ignác pécsi megyéspüspök ugyan már nem érte meg az ominózus 1704-es eseményeket, azonban személyében a hódoltságot követő újjászervezés egyik központi alakját kereshetjük. Szerepe, és nem kevésbé egyénisége, több kiváló historikust is életrajzának megírására ösztönzött.⁵ ÓDOR IMRE, a Baranya Megyei Levéltár igazgatója, *A hódoltság utáni Pécs „harcias-hitvédő” püspökének megpróbáltatásai. Radanay Mátyás Ignác (1687–1703)* címmel tette közzé a főpap életéről készített tanulmányát.

A szerkesztők egyik nagy érdemének tartjuk, hogy helyet adtak a (konferencián és a) kötetben DUJMOV MILÁN görögkeleti lelkész (referátumnak és) tanulmányának, hiszen a vizsgált korszak objektív megítéléséhez elengedhetetlen az eddig ismert (elsősorban latin-, magyar- és németnyelvű) források és szakirodalom mellett a szerb források, valamint feldolgozások ismerete. *A szerb ortodox egyház helyzete Baranyában az 1690-es években* címmel közölt tanulmány voltaképpen hiánypótló, hiszen a szerző az eddig – mindenekelőtt a nyelvi korlátok miatt – a magyar olvasók számára hozzáférhetetlen szerb feldolgozásokat is beépítve munkájába felvázolta a görögkeleti szerb egyház baranyai történetének egy szeletét.

A hódoltság utáni időszak legelső feladatai közé tartozott a köz- és az egyházigazgatás újjászervezése. A vár- és az egyházmegyék határait ismét meg kellett állapítani, amely események sok esetben több éves pereskedésekhez is vezethettek. GÓZSY ZOLTÁN *A Pécsi Egyházmegye nyugati határainak problémái a 18. század elején* címmel publikált tanulmánya a Pécsi és a Veszprémi Egyházmegyék közötti határvitákat követi nyomon.

TIMÁR GYÖRGY a Pécsi Egyházmegye történetének kiváló ismerője ezúttal a *Patrocíniumok Baranya vármegyében a 18. század első évtizedében* címmel publikálta – a későbbi kutatások szempontjából véleményünk szerint – alapvető dolgozatát. A szerzőt az egyházmegye templomtitulusai már régóta foglalkoztatják, hiszen már egyik legelső tanulmányában is e témával foglalkozott.⁶ A dolgozat legnagyobb értéke a 165–184. oldalakon közzétett adattár, melyben a vármegye településeinek abc-rendben történő felsorolása és a templomokra vonatkozó valamennyi lényeges adat megtalálható.

A történészek munkáit egy elismert vallási néprajzkutató tanulmánya követi. LANTOSNÉ IMRE MÁRIA ezúttal az egyházmegye két jelentős családjának a Batthyány és

5 Többek között: BABICS ANDRÁS: Radanay Mátyás pécsi püspök kinevezése. *Regnum*, 2 (1937) 187–205.; FRICSY ADÁM: A török utáni első pécsi püspök, Radanay Mátyás Ignác. In: Az első jegyzetben idézett munka 115–130. oldalain.

6 Profán és templomtitulusból eredő falunevek találkozása a XIV. századi Baranya ÉNy-i szögletén. In: Baranyai Helytörténetírás 1971. Pécs, 1972., 7–20.; A szentisztelet Pécsen, a középkorban. (patrocínium, titulus ecclesiae). In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk. FONT MÁRTA. Pécs, 2001. (Tanulmányok Pécs történetéből 9.) 69–100.

a Mercy familiáknak a hitélet szempontjából meghatározó tevékenységét vette górcső alá. *A két kegyúri család a hitélet megújításáért* címet viselő munka egyetlen hiányosságának a fotómellékletek hiányát tartjuk. (Nyilván a képmelléklet elmaradását a nyomdai munkálatok költséges voltával magyarázhatjuk.)

A következő két tanulmány a kötet szerkesztőinek munkája. FEDELES TAMÁS kedves témájának (a pécsi székeskáptalan és kanonokjai)⁷ egy újabb korszakát dolgozta fel *A pécsi székeskáptalan és kanonokjai a 18. század első felében* címmel közzétett munkájában. A kötet legterjedelmesebb tanulmányának (204–246. o.) egyik legnagyobb értéke, hogy a szerző gondot fordított a szemléltetésre is, így a munka végén elhelyezett diagramm és táblázatok megkönnyítik a tanulmány befogadását.

Varga Szabolcs igen alapos, *Peregrináció és művelődés a Pécsi Egyházmegyében a 16–17. században* című dolgozatában a püspökség területének hódoltságkori iskola-rendszerét, kultúráját, vallásfelekezeti és etnikai összetételét tette vizsgálatá tárgyává.

A kötet utolsó tanulmányát MÁRFI ATTILA jegyzi, melynek címe *A pécsi jezsuiták egyházi témájú iskolai színdarabjai a 17–18. században*. A Baranya Megyei Levéltár munkatársa e tanulmányában folytatta a jezsuiták pécsi színjátszását feltáró munkáját;⁸ ezúttal az 1667 és 1771 között bemutatott 49 színdarab alapján készített összefoglalást.

A gyűjteményes munka tanulmányainak bemutatását követően még néhány gondolat erejéig szeretném igénybe venni a Tisztelt Olvasók türelmét. A kötet talán technikai szerkesztésből adódó szépséghibája, hogy néhány helyen bent maradtak a korrekktúra megjegyzések félkövér betűvel szedve (pl. 112. o.), s ez zavaró lehet az olvasó számára, és egy kicsit rontja az egyébként nagyon jól sikerült és szép kivitelezésű kötet értékét.

A konferenciakötet jól reprezentálja azt a törekvést, mellyel az egyháztörténettel (is) foglalkozó szakemberek igyekeznek az egyházmegye múltjának még kellőképpen fel nem dolgozott területeit kutatni, a fellelhető levéltári források segítségével bemutatni. A tanulmánykötet hasznos olvasmány lehet a 16–18. századi Pécs, és az egyházmegye története iránt érdeklődő szakemberek, és az érdeklődő olvasók számára egyaránt. Így bátran ajánljuk a kötetet minden érdeklődő szíves figyelmébe.

Sümegei József

---

7 Számos munkát szentelt a kanonoki testület elsősorban középkori történetének, melyek közül most monográfiáját említjük meg: A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354–1526). Pécs, 2005. (Tanulmányok Pécs történetéből 17.)

8 Egyik korábbi munkája: Fejezetek a pécsi jezsuita iskolai színjátszás történetéből Pécsen a 17. század végén és a 18. században. In: A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24–25.) válogatott előadásai. Szerk. FONT MÁRTA - VARGHA DEZSŐ. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.)

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. p. 2. kiadás Budapest, 1998. 368 p.	ára: 399 Ft elfogyott ára: 980 Ft
2. Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 p.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. p.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. p.	ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech- Béla) Szerkesztette: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. p.	ára: 300 Ft elfogyott
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszósékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. p.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. p.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. p.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. p.	ára 550 Ft elfogyott
10. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 p.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 p.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 p.	ára: 1500 Ft

13. **Rónay Jácint:** Napló ára: 896 Ft
Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 p.
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlataása ára: 650 Ft
Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény)
Budapest, 1996. 316 p.
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben ára: 650 Ft
(11–15. század). Budapest, 1996. 314 p.
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek ára: 650 Ft
remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 p. + [18] t. ill.
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** ára: 450 Ft
Budapest, 1997. 223 p.
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. ára: 950 Ft
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old.
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. ára: 850 Ft
században. Budapest, 1997. 463 p.
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 p. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára** ára: 1350 Ft
1666–1997. Budapest, 1998. 548 p.
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a ára: 1200 Ft
középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 p.
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben ára: 800 Ft
Budapest, 1999. 191 p.
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 p. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 218 p.
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 p. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál ára: 1000 Ft
Budapest, 2000. 352 p.
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. ára: 1200 Ft
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 p.

29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** ára: 1200 Ft
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 p.
30. **Kisházi-Kovács László: A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948.** ára: 1200 Ft
Budapest–Szeged, 2001. 226 p.
31. **Kund Miklós Regényi: Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.** ára: 1500 Ft
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 p.
32. **Orbán Imre: „Ecce, iam vici mundum!”** ára: 1500 Ft
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 p. illusztráció.
33. **Orbán József Gyula: Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956.** ára: 1500 Ft
Budapest, 2001. 307 p.
34. **Szilas László SJ: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599).** ára: 1200 Ft
Budapest, 2001. 159 p.
35. **Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve.** ára: 1500 Ft
Budapest, 2002. 277 p.
36. **Tempfli Imre: Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966.** ára: 4800 Ft
Budapest, 2002. 1157 + 10 p. illusztráció.
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 p. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté: Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése.** ára: 1200 Ft
Budapest, 2002. 179 +5 p. illusztráció.
39. **Schwarcz Katalin: „Mert ihon jönnek a Bonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből.** ára: 1600 Ft
Budapest, 2003. 288 p.
40. **Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon.** ára: 1800 Ft
Budapest, 2003. 546 p.
41. **Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.** ára: 1000 Ft
Budapest, 2003. 120 p.

42. Csetri Elek-Frivaldszky János, id.: A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p.	ára: 1300 Ft
43. Valter Ilona: Árpád-kori téglateplmok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p 2. kiadás: Budapest, 2005, 330 p.	ára: 3500 Ft
44. Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p.	ára: 1500 Ft
45. Molnár Antal: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p.	ára: 1500 Ft
46. Tóth Sándor Attila: Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárád, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p.	ára: 2000 Ft
47. Leslie László: Church and State in Hungary (1919–1945). Budapest, 2004. 400 p.	ára: puha kötés: 4000 Ft kemény kötés: 4500 Ft
48. Holl Béla: A váci püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyvek protestáns vonatkozású bejegyzései a 18. században. Budapest, 2004. 315 p.	ára: 1900 Ft
49. Molnár Antal: Mezőváros és Katolicizmus. Katolikus egyház az egri püspökség hódoltsági területein a 17. században. Budapest, 2005, 322. p.	ára: 2000 Ft
50. Kijevtől Kalocsáig. Emlékkönyv Boba Imre tiszteletére. Szerkesztette: Petrovics István. Budapest, 2005. 307 p.	ára: 1900 Ft

Előkészületben:

A Magyar Sion repertórium

Kakucs Lajos: Santiago de Compostela: Szent Jakab tisztelete Európában és Magyarországon

ECCLESIA SANCTA

sorozat

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik, Somorjai Ádám,
Török József, Zombori István

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 p.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 p.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 p.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 p.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországbán. Budapest, 2002. 414 p.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 p.	ára: 1900 Ft
8. A katolikus egyház Svájcban. Budapest, 2004. 495 p.	ára: 2600 Ft
9. A katolikus egyház Ausztriában. Budapest, 2005, 306 p.	ára: 2200 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Szerk.: Zombori István. Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 p. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szerk.: Zombori István. Szeged, 1995. 172 + 28 p. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 1996. 337 + 16 p. ára: 1250 Ft
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). Budapest, 1996. 80 p. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda. Roma–Budapest, 1997. 155 p. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arcidiocesi di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 p. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 p. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 p. ára: 1400 Ft
- Lorenz Weinrich:** Hungarici monasterii ordinis Sancti Pauli primi heremitae de urbe Roma. Instrumenta et priorum registra (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 2.) Roma–Budapest, 1999, 416 p. ára: 2000 Ft
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 p. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 106 p. ára: 1200 Ft
- Kereszténység, kultúra, közélet.** Szerk.: Žilka Tibor. Budapest–Piliscsaba, 2001. 184 p. ára: 1200 Ft
- Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000.** Szerk.: Zombori István. Budapest, 2001. 135 + 21 p. ára: 1990 Ft
- Le relazioni diplomatiche tra l'Ungheria e la Santa Sede 1920-2000.** A cura di István Zombori. Budapest, 2001. 146 + 21 p. ára: 2200 Ft
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 p. ára: 900 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2002. 756 p. ára: 3000 Ft
- István György Tóth:** Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) II. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.) Roma–Budapest, 2003. 839 p. (757–1596 p.) ára: 3000 Ft
- Cevins, M.-M. de:** L'église dans les villes Hongroises à la fin du Moyen Age (1320–1490). Budapest–Paris–Szeged, 2003. 419 p. ára: puha kötés: 4000 Ft
kemény kötés: 4500 Ft

- Krzysztof Szydlowiecki kancellár naplója 1523-ból.** ára: 3800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 396 p.
- Közép-Európa harca a török ellen a 16. század első felében.** ára: 1800 Ft
Szerk.: Zombori István. Budapest, 2004. 219 p.
- Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century.** Edited by István Zombori. Budapest, 2004. 227 p. ára: 2500 Ft
- A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára. I-II.** Szerk.: Óze Sándor–Medgyesy-Schmikli Norbert. Piliscsaba–Budapest, 2005. 1086 p. ára: 4400 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) III. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.)** Roma–Budapest, 2005. 800 p. (1597–2396 p.) ára: 3000 Ft
- István György Tóth: Litterae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572–1717) IV. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma. Fontes 4.)** Roma–Budapest, 2005. 665 p. (2397–3061 p.) ára: 3000 Ft
- Bohdan Cywiński: Tüzpróba. Egyház, társadalom és állam Kelet-Közép-Európában. II.** Budapest, 2005. 464 p.

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 p.
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

A Monumenta Vaticana (Vatikáni Magyar Okirattár) köteteinek eredeti megjelenési éve

Első sorozat:

- I. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887. LXXVII + 520 p.
- II. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885. CXX + 510 p.
- III. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888. XXXVIII + 365 p.
- IV. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 654 p.
- V. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889. XXVIII + 168 p.
- VI. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891. LXXV + 275 p.

Második sorozat:

- I. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884. CLIII + 472 p.
- II. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886. CLIV + 308 p.
- III. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909. XXXVI + 485 p.

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994. 135 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 p.	ára: 250 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997. 136 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997. 127 p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997. 296. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998. 217. p. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998. 214 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999. 208 p. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999. 276 p. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000. Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina I. kötet A–K. 300 p. II. kötet L–Z. 251 p. III. kötet. Mutató. 168 p. IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Pf. 245, H-6701 Hungary. Tel.: +36+62+426+043.

E-mail: heh@axelero.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

